

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANA BİLİM DALI**

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE ASKERİ
SAĞLIK HİZMETLERİ**

**DOKTORA TEZİ
Gülhan SEYHUN**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL

İstanbul 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Gülhan SEYHUN

Numarası: 2902070006

Anabilim/Bilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Şamil ÜNSAL

Tez Savunma Tarihi : 17.07.2017

Tez Savunma Saati : 14:00

Tez Başlığı : "İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR. ŞAMİL ÜNSAL (Danışman)		Kabul
2- PROF.DR.İŞİL ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU		Kabul
3-DOÇ.DR.MEHMET ÇETİN (Sağlık Bil. Üniv.)		KABUL
4-YRD.DOÇ.DR.MÜKADDER GÜN (Ufuk Üniv.)		Kabul
5-YRD.DOÇ.DR.H.CEVAHİR KAYAM		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR.FAHRİYE OFLAZ (Koç Üniv.)		
2-YRD.DOÇ.DR.HAYRÜNİSA ALP		

Yemin Metni

“Doktora tezi olarak sunduğum **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Askeri Sağlık Hizmetleri** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

24.07.2017

Gülhan SEYHUN

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10157789
*Yazar Adı / Soyadı	GÜLHAN SEYHUN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 12325110050
Telefon	5333484153
E-Posta	gulseyhun@mynet.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de askeri sağlık hizmetleri
Tezin Tercümesi	Military health services in Turkey during the Second World War
Konu	Deontoloji ve Tıp Tarihi = Medical History and Ethics ; Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution ; Sosyal Hizmetler = Social Services
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2017
Sayfa	400
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. ŞAMİL ÜNSAL 57685120172 PROF. DR. İŞİL ÇAKAN HACIİBRAHİMOĞLU 11762505030 YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN CEVAHİR KAYAM 46429363760
Dizin Terimleri	Hemşirelik eğitimi=Education-nursing ; Sıtma=Malaria ; Beslenme=Nutrition ; Sosyal yardım=Social assistance ; Kızılay=Kızılay ; Gülhane Askeri Tıp Akademisi=Gülhane Military Medical Academy ; Askeri hastaneler=Military hospitals ; Tüberküloz=Tuberculosis ; Tifüs-epidemik-bitle geçen=Typhus-epidemic-louse borne ; Spor=Sports
Önerilen Dizin Terimleri	Yardımsevenler Cemiyeti= Association of Charitable Askerin Beslenmesi= Nutrition Soldiers
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 25.07.2020 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

25.07.2017

İmza:.....

ÖZET

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak girmemiş, ancak seferberlik ilan edilmese de, savaşa girilecekmiş gibi orduyu hazırlamıştır. Askeri sağlık hizmetleri de bu kapsamda incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı topyekûn bir savaş olduğundan hazırlıklar da topyekûn olmuştur. Buna yönelik olarak sıkıyönetim ilan edilerek bazı birlikler sefer kadrosuna yükseltilmiş, askeri sağlık hizmetlerinde mevzuat ve teşkilat değişikliği yapılmış, artan personel ve malzeme ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Kızılay tarafından orduda görev alacak hastabakıcı ihtiyacının karşılanması için kurslar açılmış, askerlerin kışlık kıyafet ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bağışlar toplanmış, ordu personeli ve sivil halk için gaz maskesi üretilmiş, sıhhi malzeme ve ilaç temin edilmiş, esir mübadelesi gerçekleştirilmiştir. Yine sivil bir yardım cemiyeti olan Yardımsevenler Cemiyeti de ordu ile işbirliği içinde olmuş, ordu hastabakıcı hemşire ihtiyacının karşılanması ve askeri sıhhi malzeme ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Diğer yandan askeri sağlık hizmetlerinin gelişmesinde öncü olan Gülhane'nin bu dönemdeki faaliyetleri, diğer askeri hastanelerdeki değişiklikler, orduda sağlığı etkileyen spor ve beslenme faaliyetleri, askeri sağlık propaganda ve denetleme faaliyetleri ele alınarak irdelenmiştir. Askerin sağlığını yükseltmek için topyekûn çaba gösterilse de bazı hastalıklar önlenememiştir. Bu dönemde asker sayısının artması ve birliklerin sık yer değiştirmesi sonucu, toplumda sık görülen verem, tifüs, sıtma, çiçek gibi hastalıklar orduda da görülmüştür. Bu durum ordunun gücünü zayıflatmış, sonuçta Türkiye'nin fiili olarak savaşa girmemesi, asker sağlığı için en büyük kazanç olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gülhane, askeri hastane, hemşirelik eğitimi, Yardımsevenler Cemiyeti, Kızılay, spor, beslenme, verem, tifüs, sıtma.

ABSTRACT

Turkey did not actually enter the Second World War, but prepared the army as if it were going to enter the war even though mobilization was not declared. Military health services have also been examined in this context. As the Second World War was a total war, the preparations were also total. For this purpose, martial law was declared and some troops were promoted to military expedition position, legislation and organizational changes were made in military health services, and increased personnel and material needs were met. In this context, courses were organized by the Turkish Red Crescent to meet the needs of the nursing staff to serve in the army, donations were collected to meet the winter clothes needs of the soldiers, gas masks were produced for army personnel and civilian people, health materials and medicines were provided. And also, The Association of Charitable, a civil society organization, also cooperated with the army, and the army was involved in meeting the needs of nurse and military health materials were provided. On the other hand, the activities of Gulhane which is the pioneer in the development of military health services in this period, changes in other military hospitals, sports and nutrition activities affecting health in the army, military health propaganda and supervision activities have been discussed. Although a total effort was made to raise the health of the soldiers, some diseases could not be prevented. In this period, with the increase of the number of soldiers and the frequent relocation of the troops, infectious diseases such as tuberculosis, malaria, typhus, flower, variola, common in society were seen in the army as well. This situation weakened the army's power, as a result, the fact that Turkey did not actually enter the war was the greatest gain for soldiers' health.

Key Words: Gulhane, military hospital, education nursing, Yardımsevenler Association, Kızılay, sports, soldier nutrition, tuberculosis, typhus, malaria.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	2
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
RESİMLER LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR	xviii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	17
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE’DE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ.....	17
1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sağlık Hizmetlerinin Temel Dayanakları.....	17
1.2. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sağlık Hizmetlerinin Teşkilatlanması	26
1.2.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Kliniği.....	38
1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askeri Hastaneler.....	43
1.2.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Deniz Birliklerinde ve Revirlerde Sağlık Hizmetleri.....	51
1.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askeri Sağlık Personeli ve Eğitimi.....	53
1.3.1. Tabiplerin Eğitimi	53

1.3.2. Eczacı ve Diş Hekimlerin Eğitimi.....	62
1.3.3. Ordu Hemşirelerinin Eğitimi	66
1.3.4. Sıhhiye Gedikli Erbaşların (Sağlık Astsubayı) Eğitimi	73
1.3.5. Sıhhiye Erbaşı, Erlerin ve Teskerecilerin Eğitimi.....	75
1.4. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sıhhi Malzemelerin, Temin Yolları, Depolanması ve Kullanılması	77
1.5. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Sağlık Hizmetlerinde Asker-Sivil İşbirliği ve Ortak Çalışma.....	80
1.6. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Askeri Sağlık Hizmetlerindeki Gelişmelerin Takip edilmesi ve Diğer Ordularla İşbirliği	88
1.7. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askerin Sağlığını Etkileyen Beslenme, Barınma ve Spor Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi	93
İKİNCİ BÖLÜM.....	103
TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN SEFERDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN TEŞKİLATLANMASI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI HAZIRLIKLARI.....	103
2.1. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Seferde Sağlık Hizmetlerinin Esasları.....	103
2.1.1. Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Yeni Mevzuatların Kabul Edilmesi.....	103
2.1.2. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde Sivil Desteği ve Topyekûn Seferberlik Hazırlıkları	109
2.1.3. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yeniden Teşkili.....	114
2.1.4. Seferde Sağlık Personeli Görevlendirmeleri	117
2.1.5. Seferde Sıhhi Malzeme ve Sıhhiye Teşkillerinin Sefer Durumuna Göre Yerleştirilmesi	117
2.1.6. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi	120
2.1.7. Cenevre Sözleşmesi Çerçevesinde Seferde Esir, Ölü ve Yaralı İşlemleri	122
2.2. İkinci Dünya Savaşı Başladığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Genel Durumu ve Sefer Hazırlıkları.....	125

2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Sefer Kadrosuna göre Askeri Sağlık Hizmetlerinin Teşkilatlanması	128
2.2.1.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Hastaneler	129
2.2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İngiliz Ordusunun Türkiye'deki Olası Konuşlanması Karşısında Talep Ettiği Sağlık Teşkilleri	135
2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Sefer Durumuna Göre Askeri Sağlık Personeli İhtiyacının Karşılanması	136
2.2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu'nun Tabip, Eczacı ve Diş Tabibi İhtiyacının Karşılanması	140
2.2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu'nun Hemşire İhtiyacının Karşılanması	145
2.2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu'nun Sıhhiye Gedikli Erbaş, Sıhhiye Erbaş ve Er İhtiyacının Karşılanması	152
2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sıhhi Malzemelerin Yıllara Göre Temin Edilmesi	154
2.2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde MMV'nin Askeri Sıhhi Harcamaları	154
2.2.3.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sıhhi Malzemelerin Temin Edilmesi	160
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	173
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN YÜRÜTÜLMESİ İLE İLGİLİ FAALİYETLER	173
3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gülhane Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu ve Hastanesi	173
3.1.1. Ankara Tıp Fakültesi'nin Açılışı	176
3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Müsamere, Yayınlar ve Yurtdışı Görevlendirmeler	179
3.1.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu	186
3.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kızılay'ın Askeri Sağlık Hizmetlerine Yönelik Faaliyetleri	192

3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gaz Maske Fabrikasının İşletilmesi.....	194
3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Esir Mübadelesinin Gerçekleştirilmesi.....	197
3.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askerlere Kışlık Hediye Bağış Kampanyaları	200
3.3. Yardım Sevenler Cemiyetinin Askeri Sağlık Hizmetlerine Yönelik Hizmetleri	206
3.3.1. Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyetleri.....	208
3.3.2. İstanbul Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyetleri.....	215
3.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Beslenme ile İlgili Karşılaşılan Güçlükler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Ek Uygulamalar.....	223
3.5. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Spor Faaliyetleri.....	232
3.6. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinde Propaganda Faaliyetleri.....	237
3.7. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Denetlenmesi..	241
3.7.1. Birinci Ordu Komutanlığı'nın Askeri Sağlık Hizmetleri'nin Denetlenmesi .	243
3.7.2. İkinci Ordu Komutanlığı'nın Askeri Sağlık Hizmetleri'nin Denetlenmesi ...	247
3.7.3. Kırıkkale Askeri Fabrika Müdürlüğü'nün Sıtma Hastalığına Yönelik Denetlenmesi.....	253
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	260
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN İÇİNDE BULUNDUĞU ŞARTLAR VE GÖRÜLEN HASTALIKLAR	260
4.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Görülen Hastalıkların Başlıca Nedenleri ve Alınan Önlemler	260
4.1.1. Ülkede Görülen Sağlık Problemleri.....	260
4.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yapılan Sevklerin Asker Sağlığına Etkileri	264
4.1.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Hastalıklara Yol Açan Faktörler	266

4.1.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Sağlığı Koruyucu ve Hastalıkları Önleyici Tedbirlerin Alınması	271
4.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Görülen Hastalıklar	274
4.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Verem	277
4.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nda Sıtma	287
4.2.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Tifüs	299
4.2.4. İkinci Dünya Savaşı'nda Çiçek	307
4.2.5. İkinci Dünya Savaşı'nda Uyuz	312
4.2.6. İkinci Dünya Savaşı'nda Görülen Diğer Hastalıklar	314
SONUÇ	322
EKLER	330
ÖZGEÇMİŞ	379

ÖNSÖZ

Tarihi gerçekler, savaşlarda açlık, sefalet, salgın hastalıklar ve soğuklar yüzünden yaşanan insan kayıplarının, savaşa bağlı yaralanma sonucunda oluşan insan kayıplarından çok daha fazla olduğunu göstermiştir. Bu durum, orduların gücünü zayıflatmış ve dolayısıyla yenik düşmelerine neden olmuş, barış dönemleri dâhil ordu personelinin sağlığının korunmasını ve olası savaş durumuna yönelik planlamalar yapılmasını gerekli kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla savaşa girecekmiş gibi topyekûn hazırlık yapan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ordusunun bir kısmını sefer kadrosuna çıkarmıştır. Sefer durumuna geçen ordu, sağlık hizmetlerini de sefer koşullarına hazırlamıştır.

Bu tez çalışmasında İkinci Dünya Savaşı döneminde askeri sağlık hizmetleri incelenmiş ve bu çalışma, giriş dâhil olmak üzere beş bölüm üzerine kurgulanmıştır. Giriş bölümünde kavramsal çerçeve çizilmiş, ele alınan problem detaylandırılmış, tezin amacı, sınırlılıklar ve kullanılan yöntem hakkında bilgi verilerek askeri sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı öncesinde askeri sağlık hizmetlerinin teşkilat, personel, malzeme, eğitim, sivil-asker işbirliği ile diğer ordularla olan işbirliği incelenerek savaş öncesindeki mevcut durumu ortaya konulmuştur. İkinci bölümde sefer kadrosuna yükseltelen orduda, sağlık hizmetleri açısından yapılan hazırlıklar anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise topyekûn bir savaş olan İkinci Dünya Savaşı dönemindeki sağlık hizmetleri Gülhane'nin, Kızılay'ın, Yardımsevenler Cemiyeti'nin faaliyetleri, beslenme, spor, propaganda ve denetleme konuları ortaya konularak irdelenmiştir. Dördüncü bölümde ise savaş döneminde orduda görülen hastalıklar, nedenleri, görülme oranı ve alınan önlemler çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çalışmada belki de en önemli sıkıntı askeri kaynakların olmayışı idi. 2010 yılında başladığım çalışmamda, başlangıçta askeri kaynakların tezim için iyi bir kaynak olabileceğini ümit etmişken, Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi'nde İkinci Dünya Savaşı dönemine ait belgelerin 2012 yılında araştırmacılara açılıp, yeterli askeri belgelerin olmadığını fark etmem, beni tez konusunu değiştirme noktasına getirmişti. Ancak konu ile ilgili araştırmamda iki yıl gibi bir süreyi geride bırakarak askeri kaynak dışında başka verilere ulaşmış olmamla tez konusuna mesleki ve manevi olarak bağlı olmam, başladığım bu çalışmaya devam etmemi sağladı. Öğrencilik yıllarım dâhil olmak üzere fiilen 32 yıl içinde bulunduğum Türk ordusunun askeri sağlık hizmetlerinin bir üyesi olarak başladığım çalışmayı tarafsız bir şekilde değerlendirmeye çalıştım. Ne var ki eğitim aldığım GATA Sağlık Meslek Lisesi ve GATA Hemşirelik Yüksek Okulu mezunu olmam, beni hemşirelik konularına çekmekten alıkoymadı. Bu çalışmada, tespit ettiğim bazı noktalar beni yeni bir buluş yapmış kadar heyecanlandırırken bazı noktalar ise yaşanmışlıkları anlamlandırmamda bana yardımcı oldu. Dahası çalışmanın 15 Temmuz 2016'dan sonra askeri sağlık hizmetlerinin dönüştürülmesi süreci içine denk gelmesi, beni avucumun içinden kayıp giden kişi, kurum ve yaşamları, yaşanmışlıkları, kısacası tarihi yakalama telaşına düşürdü. Bu süreçte

anladım ki askeri sağlık hizmetleri, ordunun g¼c¼n¼ b¼y¼k oranda etkilemekte ve anladım ki g¼revi vatan ve milleti için, gerektiği zaman “canını esirgememek” olan askere, onun sağlığının her Şeyden ¼nemli olduğu hissettirilmezse, o g¼rev layıkıyla yerine getirilemeyecekti.

Bu çalışmada beni her zaman destekleyip, g¼ veren ve sabır g¼steren aileme başta sevgili eşim Levent Seyhun olmak ¼zere kızlarım Merih ve Tuana’ya, yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. şamil ¼nsal’a, yine aynı Şekilde Prof. Dr. Işıl akan Hacıbrahimoglu’na ve Yrd. Doç. Dr. H. Cevahir Kayam’a, çok yerinde ¼nerilerle destek olan Doç. Dr. Murat Metinsoy’a, değerli vaktini ayırarak tezimi okuyup ¼nerilerde bulunan Emekli Kurmay Albay A. S¼ha Bıyıklı’ya sonsuz teřekk¼r¼ bir borç bilirim.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Osmanlı Devleti'nde Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Yayınlanan Mevzuatlar.....	18
Tablo 1.2. 1920-1939 Yılları Arasında Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Yayınlanan Mevzuatlar	19
Tablo 1.3. Türk Ordusunun İkinci Dünya Savaşından Önceki Teşkilatlanması ve Konuş Yerleri	28
Tablo 1.4. 1938 Yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniği'nde Görevli Personel.....	42
Tablo 1.5. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Yayınlanan Askeri Hastane Personel Sayısı	48
Tablo 1.6. 1938 Yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniği'nde Yıllık Azami Ders Saatleri	57
Tablo 2.1. Aşı Uygulama Takvimi	108
Tablo 2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Hastanelerin Bağlı Oldukları Komutanlık, Savaş Öncesi ve Sonrası Yatak Kadro Sayıları, Sefer Görevleri, İntikalleri ve Savaş Sonu Durumlarını Gösterir Tablo	131
Tablo 2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Sağlık Hizmeti Personelinin Görev Yaptığı Birimlerin Barış ve Sefer Yapılanmaları	137
Tablo 2.4. Gülhane'de Staj Yapan Sağlık Personeli	142
Tablo 2.5. MMV Sağlık Harcamalarının Mali Yıllara (1939-1946), Genel Bütçeye, MMV'nin İlgili Alt Birimlerine, Bu Birimlerin Toplam Sarflarına Göre Levazımı Sıhhiye, Memleket Dâhili ve Harici Ücretli Tedavi Ettirilen Malulin Masrafı, Gaz ve Maske Masraflarına Ait Harcamaları Gösterir Tablo.....	158
Tablo 2.6. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1939 yılında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.....	162
Tablo 2.7. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1940 yılında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.....	164

Tablo 2.8. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1941, 1943 yıllarında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.....	166
Tablo 2.9. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1940 ve 1941 Yıllarında MMV Hava Müsteşarlığı'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.....	169
Tablo 2.10. Kızılay Cemiyeti'nin Milli Müdafaa İhtiyacı için Sipariş Verdiği İlaçlar.....	169
Tablo 2.11. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Jandarma ve Devlet Demiryolları Sağlık Hizmetlerine Yönelik İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.....	171
Tablo 3.1. 1942 ve 1947 Yıllarında Gülhane'de Tedavi Olan Hasta Sayısı	176
Tablo 3.2. 1942-1943 Askeri Tıp Akademisi Müsamereleri.....	181
Tablo 3.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yayımlanan Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Kaynaklar	185
Tablo 3.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Mübadele Edilen Esir Sayıları	199
Tablo 3.5. Gönüllü Hastabakıcılık Ders Kaynakları	222
Tablo 3.6. Gönüllü Hastabakıcılık Ders Kitaplarının İçerikleri	222
Tablo 3.7. Ordu Sıhhiye Mütahassısı Tuğg. Abdülkadir Noyan'ın Denetlemiş Olduğu Tarih, Yer ve Birlik Adları.....	244
Tablo 4.1. 1942-1945 Yıllarında Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastaneleri'nde Tutulan Rapor Defterlerinden Derlenmiş Hastalık, Hasta Sayısı ve Defterlerin İlgili Protokol Numaralarının Gösterir Tablo.....	275
Tablo 4.2. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yıllara Göre Tifüs Hasta Sayısı ve Ölüm Sayısı	301
Tablo 4.3. Askeri Hastanelere Bir Yılda Müracaat Eden Subay ve Asker Sayısı..	320

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Milli Müdafaa Vekâletinin Sağlıkla İlgili Birimleri.....	30
Şekil 1.2. Genelkurmay Başkanlığının Sağlıkla İlgili Birimleri.....	31
Şekil 1.3. Ordu Komutanlığının Sağlıkla İlgili Birimleri	32
Şekil 1.4. Dahiliye Vekâleti ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Sağlıkla İlgili Birimleri.....	34

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1.	Askeri Tıbbiyelilerin 1941 Mezuniyet Töreni.....	141
Resim 2.2.	Gülhane, Gönüllü Hastabakıcılık Kursu Haziran 1940.....	147
Resim 2.3.	İstanbul Beyoğlu Halkevi, Gönüllü Hastabakıcılık Diplomalarının Verilmesi, 27 Nisan 1941.....	149
Resim 3.1.	27 Temmuz 1942, Ordu Hastabakıcı-Hemşire Okulu İlk Mezunları	188
Resim 3.2.	Mevhibe İnönü Harp Paketi Hazırlarken, 21 Nisan 1941.	211
Resim 3.3.	Çapamarka Reklamı	231
Resim 3.4.	Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Cebeci Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyareti.	240

KISALTMALAR

- A.e.** : Aynı Eser
A.g.e. : Adı Geçen Eser
A.g.m. : Adı Geçen Makale
A.g.t. : Adı Geçen Talimat
A.g.y. : Adı Geçen Yayın
Alb. : Albay
Ask. : Askeri
A.t.: : Aynı Talimat
ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt
A.y. : Aynı Yayın
BCA :Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz. : Bakınız
Bl. : Bölük
Bnb. : Binbaşı
bs. : Basım
Bsk. : Baskı
C. : Cilt
Cc : Ölçü birimi (1cc=20 damla)
cm : Santimetre
D. : Daire
DDY : Devlet Demir Yolları
Dr. : Doktor
Ecz. : Eczacı
Fab. : Fabrika
GATA : Gülhane Askeri Tıp Akademisi
Hk. : Hekim
Hst. : Hastanesi
hvk. :Hava Kuvvetleri Komutanlığı internet kısaltması
İşl. : İşleri

K. : Komutanlık
Kay. : Kaymakam
Kd. : Kıdemli
kg : Kilogram
Kor. : Kolordu
Lab. : Laboratuvar
Lv. : Levazım
m : Metre
Md. : Müdürlüğü
mlz. : Malzeme
MMV : Milli Müdafaa Vekâleti
Mra. : Miralay
MSB : Milli Savunma Bakanlığı
Müh. :Mühendis
nu. : Numara
org. : Ticari olmayan kar amacı gütmeyen kuruluş
P. : Piyade
Prof. : Profesör
Rs. :Reisliği
s. : Sayfa
S. : Sayı
shh. :Sıhhiye
Ş. : Şube
Tb. : Tabur
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tbp. : Tabip
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TİCİ : Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı
Tğb. : Tuğbay
TMK : Teşkilat Malzeme Kadro
Tuğg. : Tuğgeneral
Tüm. : Tümen
Tümg. : Tümgeneral
tr : Türkiye'nin internette ülke kısaltması
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

tysd :Türkiye Yardım Sevenler Derneği

U. : Umum

Ütgm. : Üsteğmen

vb. : Ve buna benzer

Yb. : Yarbay

Yrd. : Yardımcı

yt. : Yataklı

Yük. : Yüksek

Yzb. : Yüzbaşı

GİRİŞ

İnsanoğlunun sağlıklı olan ilgisinin onun varoluşundan itibaren başladığı kabul edilmiştir. Uygarlığın başlangıcında sağlığın tanımı yapılmaya da, hastalığın doğaüstü güçlerle oluştuğu inancıyla başlayan görüşler, tarihsel süreçte değişim göstermiştir. Aydınlanma çağıyla birlikte bilginin akıldan referans almaya başlaması, sağlık alanını da etkilemiş ve modern tıbbın doğuşunu sağlamıştır. İnsan bedeni ve nüfus üzerinde kontrol edici ve düzenleyici rolü olan modern devletlerin de oluştuğu bu dönemde, hastalık ve sağlık arasında kesin bir çizgi çizilmeye çalışılmış, bu durum da normal ve anormal olarak tanımlanmıştır.¹ Normal durum yani sağlığın tanımı, “organlarda patolojik semptomların yokluğu” olarak hastalık ve ölümün olmayışı olarak ele alınmıştır.² Sağlıklı bedenlerin üretim sürecindeki önemini gören kapitalist anlayış, hastalıkların tedavisini de hastane gibi profesyonel kurumlara devretmiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hak olarak görülen sağlığın devlet tarafından sunduğu hizmetler de sağlık hizmetlerini oluşturmuştur.³ İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar genel kabul gören bu tanımın yerini, 1948’de Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık tanımı almıştır. Bu tanıma göre sağlık ; “sadece hastalık ve sakatlık halinin olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hali”dir.

Ordu, diğer bir ifadeyle silahlı kuvvetler, sözlük anlamıyla bir devletin ya da topluluğun askeri olanaklarını ifade eder. Silahlı kuvvetler, insan topluluklarının kendilerini savunmak veya dışardan gelebilecek saldırılara karşı korunmak için doğmuş, toplumların gelişimiyle birlikte yapısı ve konumu değişim göstermiştir.⁴ Aydınlanma sonrası oluşan modern devletlerde merkezi yönetim, gücünü toplum üzerinde kullanmaya başlamış, nüfusu belli davranış kalıplarına sürüklemeyi

¹ Arzu Karasaç Gezen, “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Perspektifinden Sağlıkta Dönüşüm Programının Gazetelerdeki Sunumu”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla ilişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2013, s. 12-15.

² Hüsnünur Aslantürk, Türkiye’de Biyo-iktidar Açısından Sağlık Hizmetleri ve Kadın”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, s. 278.

³ Gezen, **a.g.e.**, s. 16-18.

⁴ Niran Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, “Türkiye’de Ordu- Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bakış”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Demirel Fakültesi Dergisi**, S. 3, C. 20, 2015, s. 362.

kendinde hak olarak görmüş ve bu işleri yerine getirmek için de sürekli ve modern bir silahlı güce ihtiyaç duymuştur.⁵

Sürekli topraklarını genişletmeye yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nda ordunun varlığı kaçınılmaz olmuş, devlet düzeninin koruyucusu olarak ilk yenilikler bu alanda yapılmış, Nizam-ı Cedid ordusu ile askerlik mecburi hizmet olarak kabul edilmiştir. ⁶ Meşrutiyetle birlikte siyasi alanda baskın olan Türk ordusu, Cumhuriyetin kuruluşunda önemli bir role sahip olmuş ve ulusal orduya dönüşmüştür. Türk ordusu modernleşme sürecine giren devletin hâkim unsuru olarak, bu dönemde askeri eğitimlerin yanında devletin ideolojisine paralel hizmetler sunmuştur. Askerlik hizmeti için gelen gençlere, okuma yazma ve çeşitli meslek edindirme kursları verilirken, Cumhuriyetin ulus bilinci, laiklik, Türk kültürü, sağlık bilgileri, modern tarım teknikleri anlatılmıştır.⁷ Türk Milleti'nin çağdaş seviyeye ulaşması için yapılan inkılapların ve kanunların yerleşebilmesi noktasında belli kanunlara dayanarak, çağdaşlaşmaya karşı direnen iç güçlere karşı mücadelede önderliği üstlenmiştir.⁸

Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nda askerlik; Türk vatanını, istiklâl ve Cumhuriyeti korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyeti, asker ise özel kanunlarla bu mükellefiyet altına giren ve resmî bir kıyafet taşıyan kişi olarak tanımlanmıştır. Askeri hizmetler; bir devletin varlığını sürdürebilmesi ve topraklarını savunabilmesi için elinde bulundurduğu silahlı kuvvetler vasıtasıyla kara, deniz, havada örgütlenerek yürütülen savunma veya saldırma ile ilgili hizmetlerdir. Savaşlar, devletlerarasında çıkan anlaşmazlıklarda askeri kuvvetlerin kullanılmasıyla ortaya çıkar. Savaşın bir insanın amacı; kendini korumak ve karşı taraftaki insanı öldürerek, yaralayarak etkisiz hale getirmek, tam manasıyla karşı tarafı sağlıksız hale getirmektir. Sağlık hizmetleri, sağlığın korunması, hastalıkların tedavi edilmesi ve sağlığın yükseltilmesi için yapılan tüm çalışmalar, askeri sağlık hizmetleri ise; savaşta ve barışta insan gücünün zinde tutulması, ulusal güvenliği tehdit eden sağlık sorunlarının öngörülmesi, sağlığın yükseltilmesi, sefer ve kriz durumlarında, afetlerde sunulan sağlık hizmetleridir. Eğer bir asker, hayatını

⁵ Fehmi Bakır, "Türkiye'nin Modernleşmesinde Türk Ordusunun Rolü (1923-1950)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, **Doktora Tezi**, Isparta, 2016, s. 31-33.

⁶ Bakır, **a.g.e.**, s. 90.

⁷ Bakır, **a.g.e.**, s 94-97.

⁸ Cansever, **a.g.e.**, s. 369.

kaybedeceğini bildiği bu işte, yaralandığı ve hastalandığı zaman gereken tedavi ve bakımın zamanında yapılacağından emin olmaz ise maneviyatı bozuk olacağından istenilen başarıyı gösteremez. Diğer yandan, savaş sırasında yaralandığında yalnız olmayacağını bilerek, en son tekniklere göre hayatının kurtarılacağını ve tedavi edileceğini bilen bir asker ise maneviyatı sağlam olacağından görevini daha iyi yapmaya ve başarılı olmaya çalışır.

Askeri sağlık hizmetleri savaşların özelliklerine göre değişim göstermiştir. Savaşların etki alanları, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren devletlerin özelliklerine göre, sahip oldukları ekonomik ve teknolojik imkânlar çerçevesinde, cephelerle sınırlı kalmamış, sivil toplumu da içine alacak şekilde cephe gerilerine kadar genişlemiştir. Savaşlar, silahların tahrip güçlerinin ve etki alanlarının artması, ulaşım ve iletişim imkânlarıyla savaşın yıkımının cephe gerilerine taşınması, devletlerin ulusçu ideolojilerinin toplumu harekete geçirmek için kullanılması ile özellikle Birinci Dünya Savaşıyla birlikte topyekûn bir hal almıştır. Diğer yandan savaşan tarafların artması da savaşın etkilerinin küreselleşmesine yol açmıştır. Sanayileşmeyle birlikte üretilen silahların ve askerlerin, ulaşım araçları vasıtasıyla dünyanın herhangi bir noktasına çıkarma yapmak üzere gönderilebilmesi, savaş dışında kalan toplumların bile savaşın etkilerine maruz kalmasına yol açmıştır. Devletlerin ideolojileri doğrultusunda, paralı askerlerin yerini zorunlu askerliğin alması, asker ve sivil arasındaki ilişkiyi arttırmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşandığı gibi, savaşa hazırlık dönemleri de savaş ve barış arasındaki farkı ortadan kaldırmış, asker ve toplumu bütünleştirmiştir.⁹ Bu yüzden savaşlarda askeri sağlık hizmetlerinin etki alanı sivil toplumu da içine alacak şekilde genişlemiştir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kurulan modern devletlerin kontrol alanını nüfus oluşturmuştur. Michel Foucault, kontrol edilmeye çalışılan nüfusun üretim ve savaş kapasitesini oluşturduğu, devletin gücünün de bu nüfusa bağlı olduğu, bu yüzden nüfusun refah seviyesinin yükseltilmesi gerektiği, bu durumun devletin nüfus üzerindeki kontrol edici ve düzenleyici rolüne de meşruluk kazandırdığı görüşündedir. Devletin gücü, nüfusun varlığına ve üretkenliğine bağlıdır.¹⁰

⁹ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2016, s. 1-4.

¹⁰ **A.e.**, s. 322-326.

Michel Foucault'un kuramına göre yine modern tıbbın gelişimi de nüfusun kontrol edilme ihtiyacıyla doğmuştur. Önceden gönüllülük esasına dayanan hastane hizmetlerinin, devletin kontrol alanına girmesiyle devletin bu alandaki kontrol alanı genişlemiştir. Devletin güçlü olması, üretim artışının sağlanması ve ordunun güçlü olması sağlıklı bir nüfusa bağlanmıştır.¹¹ On dokuzuncu yüzyıldan itibaren modern tıpta görülen ilerlemelerle, genel sağlık programlarının hastalık ve sakatlıkları önemli ölçüde önleyeceği ve böylelikle üretkenliğin artacağı düşünülmüş,¹² sağlıklı bir nüfusa sahip olmak için spor ve beden terbiyesine önem verilmiştir. Spor ve beden terbiyesinden çocuk ve gençlerin salgın hastalık, kötü beslenme ve diğer problemler yüzünden bozulan sağlıklarının düzeltilmesi beklenmiştir.¹³ Sağlıklı bir nüfus da güçlü bir ordu için gerekli görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde de iktidarın, özellikle İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren nüfus üzerinde kontrol sağlamaya çalıştığı görülmüştür.¹⁴ İlk defa Balkan Savaşlarında, savaşa katılan komşu milletlerin askerleriyle Osmanlı ordusunun askerleri karşılaştırılmış, Yunan ve Bulgar askerlerinin el bombası atma, nişan alma, hızlı koşma, engebeli araziden geçme gibi alanlarda daha atik, sağlıklı ve becerikli oldukları gözlemlenmiştir. Yığınlar halinde askere alınan Osmanlı askerlerinin ise sağlıksız, hastalıklı, sakat ve zayıf oldukları dikkat çekmiştir. Bu yüzden cephelerde savaşacak olan askerin daha sağlıklı ve becerikli olması için çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Nüfusun kontrol edilmesi ihtiyacı böylelikle militarist bir şekle bürünmüş, aynı şekilde Cumhuriyetle birlikte devletin güçlü nüfus, güçlü ordu, güçlü asker yetiştirilmesi hedefi ve nüfusu kontrol edip düzenleme isteği devam etmiş ve bu düşünce İkinci Dünya Savaşı öncesine de hâkim olmuştur.¹⁵

Türk ordusu Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarının acı tecrübelerini yaşamış, savaş yaralanmalarından çok tifüs, kolera, tifo, çiçek, yılanlık ve donma gibi önlem alınarak engellenebilir hastalıklar yüzünden kayıp yaşamıştır.¹⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Üçüncü Ordu'da 1915-1918 yıllarında; tifüs olan 19.619

¹¹ Michel Foucault, **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren İnci Malak Uysal, Ankara, Epos Yayını, 2002, s. 45-48.

¹² Yiğit Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 41.

¹³ **A.e.**, s. 43.

¹⁴ Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda... 2016**, s. 325.

¹⁵ Akın, **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar**, s. 132-142.

¹⁶ Ahmet Başustaoğlu, **Bir Nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam'ın Yaşamı**, İstanbul, İş Bankası Yayını, 2016, s. 285-324.

hastadan 7.310'u¹⁷, kolera olan 12.642 hastadan 5.942'si¹⁸, humma-i racia olan 26.898 hastadan 6.778'i¹⁹, donuk olan 17.304 hastadan ise 1.287'si ölmüştür.²⁰ Yine Üçüncü Orduda 1915-1918 yılları arasında hastalık nedeniyle hastaneye giren hasta sayısı 564.498 iken yaralanmak suretiyle hastaneye giren hasta sayısı 44.234 olarak tespit edilmiştir.²¹ Bu rakamlar salgın hastalıkların savaş döneminde askerin sağlığını silahlı yaralanmalardan çok daha fazla etkilediğini göstermiştir. Bu noktada dikkat çekilecek konu, salgın hastalıkların; hijyen kurallarına riayet edilmesi, aşılama, iyi bir sevk ve karantina planı, uygun tedavi ve hasta bakımı, yeterli beslenme, barınma, giyim gibi önlemler alınarak en az zayıyla önlenabilir özellikte olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Anadolu nüfusu hem üretim hem de sayısal olarak oldukça güç kaybetmiştir. Devletin nüfus politikalarındaki amacı, hem işgücü hem de asker kaynağının artmasına yönelik olmuştur.²² Nüfusa verilen önem orduya verilen önemdi, ordu demek halk demektir. Bu yüzden sağlıklı insan, memleket müdafaasında görev alacak sağlıklı asker demektir. Silahların ve insan sağlığının önemi kıyaslandığında, silahların daha aşağı derecelerde olduğu, insan sağlığının en üstte ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

İsmet İnönü de Başbakanlığı döneminde sağlıklı nüfusa verilen önemi şu şekilde ifade etmiştir: “*Fasılasız ve amansız bir mücadeleden başka bir şey olmayan bu hayatta, diri adam memleket müdafaasının olduğu kadar, iktisadi hayatın, içtimai hayatın ve her şeyin esasıdır.*”. Diğer bir konuşmasında da sağlıklı nüfusun güçlü bir ordu olduğunu açıkça belirterek “*Sıhhati yerinde ve silahı elinde bir millet istiyoruz*” şeklinde formüle etmiştir.²³

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesiyle hareket ederek toplum sağlığına ve eğitimine öncelik vermiş, savaş gücünü arttırmaya yönelik planları gerçekleştirilmeden İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında devletin askeri yönden zayıf oluşu, iç ve dış

¹⁷ A.e., s. 285.

¹⁸ A.e., s. 306.

¹⁹ A.e., s. 296.

²⁰ A.e., s. 324.

²¹ Ramazan ÇALIK, Muzaffer TEPEKAYA, “*Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler*”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, 2007, s. 217.

²² Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda...* 2016, s. 335.

²³ Mazlum Boysan, Cezmi Türk, *Sıhhiye Hizmeti I Kuruluşu*, İstanbul, 1938, s. 7.

politikada risk unsuru olarak görülmüştür.²⁴ Bu yüzden dış politikada savaş dışı kalmak, içerde de orduyu her an savaşa hazır tutmak amaçlanmıştır. Devletin temel endişesi, ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu dönemi atlattık olmuştur. Seferberlik ilan edilmemesine rağmen ordu savaşa hazırlanmış, ordunun sağlığını koruyup desteklenmek için yasal düzenlemeler yapılması yanında sivil toplum örgütlerine de toplumu yönlendirme, koordine etme, devlet ile halk arasında bağlantı sağlama gibi roller verilerek destek olunmuştur.²⁵

Türkiye İkinci Dünya Savaşı dışında kalmasına rağmen, savaşın sosyal ve ekonomik etkilerinden uzak kalamamış, toplum sağlığını korumak ve hastalıkları önlemek devletin kendi içinde verdiği bir savaş haline gelmiştir.²⁶ Savaşın getirdiği sosyal ve ekonomik olumsuzluklar, devletin toplumu kontrol edici ve düzenleyicisi olma meşruiyetinin bir kat daha artmasına yol açmıştır. Görünürde dışarıya karşı savaşa hazırlanan devlet, gireceği savaşı kazanmakla topluma karşı sorumlu tutulmuş, bu durum devletin savaşı kazanması için toplum üzerindeki kontrol ve düzenleyici meşruiyetini de arttırmıştı.²⁷

İkinci Dünya Savaşı sırasında görevde olan tabipler, devlet adamları ve komutanların çoğu Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış olduklarından, öngörülen tehlikelere yönelik olarak önlem almaları beklenmiştir. Bu dönemde; Trakya'da sıkıyönetim ilan edilmiş, Doğu bölgesine asker sevk edilmiş, Ülke nüfusu ortalama 18.000.000 iken 1.300.000 kişi silah altına alınmıştır. Sayıları artan askerin beslenmesi, barınması, nakledilmesi ve dolayısıyla sağlık hizmetlerinin yürütülmesi zor şartlarda gerçekleşmiştir. Yabancı basında Türk askeri, başında Fransız çelik başlığı, omzunda Alman mavzer tüfeği ile donanım bakımından çok fakir ancak aynı zamanda morali çok yüksek olarak tarif edilmiştir.²⁸

Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı döneminde, askeri sağlık hizmetlerinin savaş başlangıcındaki mevcut durumu, savaş hazırlıkları, savaş dönemi askeri sağlık hizmetleri ve hastalıklar ele alınarak Türk ordusunun sağlıklı ve güçlü olup olmadığı değerlendirilmiştir.

²⁴ Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda...** 2016, s. 329.

²⁵ **A.e.**, s. 321.

²⁶ **A.e.**, s. 339.

²⁷ **A.e.**, s. 4-5.

²⁸ Muzaffer Erendil, "VI. Oturum Sorular ve Cevaplar", Ankara, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay ATASE Yayını, 1998, s. 404.

Çalışmayı sınırlandıran hususlar iki gruptur. Bunlardan ilki askeri kaynakların eksikliği, ikincisi ise konu bütünlüğünü dağıtmamak amacıyla yapılan sınırlandırmalardır. Askeri kaynak açısından müracaat edilen ATASE Arşivi'nde savaşa girilmediği için belge olmadığı bilgisi verilirken ve Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Lodumlu Arşivi'nde de dönemi içine alan sadece iki askeri hastaneye ait sağlık rapor defterlerine ulaşılmış, diğer askeri sağlık hizmetleriyle ilgili kaynakların olmadığı görülmüştür.

Tezin diğer bir güçlüğü de, askeri sağlık hizmetlerinin çok geniş bir alanı kapsaması ve tüm Türkiye'nin çalışma konusu edilmesi nedeniyle, tez konusunda dağılma riskinin yaşanmasıdır. Bu kapsamda veteriner hizmetleri, hayvanları ve hayvan sağlığını ele aldığı için bu çalışmada ele alınmamış, Jandarma Genel Komutanlığı, ayrı bir bütçe ile Dâhiliye vekâletine bağlı olarak hizmet verdiği için, askeri sağlık hizmetleri içinde gösterilmeyerek tez alanı daraltılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın diğer bir özelliği hastane, personel, eğitim, doktor, hastalık, hemşire, malzeme alımı, Kızılay, Yardımsevenler Cemiyeti, propaganda faaliyetleri, teşkilat gibi konuların sınırlarının keskin bir şekilde birbirinden ayrılamamış olmasıdır. Sağlık hizmetlerindeki bütünlüğü bozmamak için, birbiriyle sıkı ilişkili olan ve birbirinin tekrarı gibi olan bu olay, olgu ya da kurumlar tezin değişik bölümlerinde bağlantılar kurularak ayrı ayrı incelenmiş, tümevarım yöntemi ile parçalar bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde askeri sağlık hizmetlerinin değerlendirilebilmesi için öncelikle veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda basılı ve elektronik olarak birincil ve ikincil kaynaklar ile dönemin kurumları ve kuruluşlarının resmi belgeleri, arşivleri ve politikaları, ilgili kişilerin bilgi ve anıları taranmıştır. Araştırmaya alınan belgelerdeki söylemler analiz edilip, söylem birliği ve söylem farklılığı ortaya konularak veriye dönüştürülmüş, bu veriler birbirleriyle ilişkilendirilerek ilişkisel tarama yöntemi benimsenmiş, nitel araştırma yönteminde kullanılan; niçin, nasıl ve ne şekilde sorularına yanıt aranmış, nihayetinde tez içerisinde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, başta ATASE Arşivi ve Kütüphanesi olmak üzere askeri yayınlar, MSB Lodumlu Arşivi, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Sağlık Komutanlığı ve GATA Komutanlığı Arşivleri, TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kızılay Arşivi, İstanbul Büyükşehir Belediye Arşivi, TBMM

Kütüphanesi, Ankara Merkez Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, dönemin *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Vatan* ve *Akşam* gazeteleri, Resmi Gazete, TBMM Zabıt Cerideleri, diğer askeri ve sağlıkla ilgili dergiler ve dönemin geçerli mevzuatı incelenmiştir.

Yeni Türk devletinin oluşumunda öncü olan Türk ordusu, teşkilat, personel ve malzeme olarak Osmanlı ordusunu devralmıştır. Devletin rejiminin değişmesi ve sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda toplumun gelişimi için çok kapsamlı inkılaplar yapılmış, ancak, ordu hizmetlerinin ve ordu sağlık hizmetlerinin yürütülmesi Osmanlı Devleti'nde uygulanan bazı mevzuata dayandığından kesintiye uğramadan devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında yetişmiş askeri sağlık personeli, askeri sağlık hizmetleri ile ilgili birimlerde, hastanelerde, eğitim kurumlarında, Osmanlı'dan devralınan malzemelerle çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı ordusunda sağlık hizmetlerinin modern anlamda teşkilatlanması Tanzimat ile başlamış olsa da, Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren sarayda ve ülkenin çeşitli şehirlerinde *reisü'l-etibba*, daha sonraları hekimbaşı olarak anılan²⁹ kişiler görev yapmıştır. Hekimbaşı, tüm sağlık kurumlarındaki görevli tabiplerin, cerrahların, *kehhallerin* (gözcü) ve eczacıların, ayrıca ordu tabiplerinin tayinini gerçekleştirmiştir.³⁰ Barışta ve savaşta ordunun sağlık hizmetlerini ise padişahın *hassa* tabipleri yönetmiştir. Kalelerde de kale bekçilerinin sayısına göre cerrahlar ve onların yanında *mülazım* adı ile çıraklar bulunmuştur.³¹ Ordu sağlık hizmetlerinin hekimbaşılığa bağlanması Fatih Sultan Mehmet devrinde gerçekleşmiş, bu dönemde *Sahn-ı Seman* medreselerinin bünyesinde bir *Darüşşifa* açılarak, hem sivil hem de ordu sağlık hizmetlerini yerine getirecek tabipler yetiştirilmeye başlanmıştır.³² Osmanlı ordusunun hekim ihtiyacı bu hekimlerin dışında ücret karşılığında, sarayda çalışmış, Arap, Fars, Yahudi ve İtalyan hekimlerinden temin edilmiş ve bunlar da daha çok cerrahlık görevi yapmışlardır.³³ Yine Osmanlı ordusunda sağlık hizmetlerini yürüten *Esnafat-ı Askeriye* adı verilen bölüklerin ve cerrahların olduğu,

²⁹ **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1998, C: XVII, s. 160.

³⁰ **A.e.**, s. 164.

³¹ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, C. II, 1976, s. 4.

³² Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetlerine Genel Bir Bakış", **A General Overview Of Health Services In The Ottoman Army**, **Osmanlılarda Sağlık Health The Ottomans I**, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma Yayını, C.I, 2006, s. 100.

³³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ...**, C. II, s. 4. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

sihhi ikmallerin *yayabaşlılar* tarafından ikmal edildiği, bu yayabaşlıların da usta çırak yönetimi ile yetiştirildiği bilinmektedir.³⁴

III. Selim döneminde (1798) *Nizam-ı Cedid* ordusunun kuruluşu ile askerler için askeri hastaneler kurulmaya başlanmış, ilk olarak *Topçu Ocağı* erleri için Tophane-i Amire Hastanesi, ardından Gümüşsuyu ve Zeytinburnu Askeri Hastanesi hizmet vermeye başlamıştır. Levent Çiftliği'nde Nizam-ı Cedid askerleri için açılan hastane bu ordunun kaldırılması ile kapatılmış daha sonra tekrar faaliyete başlamıştır. Genellikle kışla olan yerlerde hastane açılmaya çalışılmış, yeni ordunun diğer masrafları gibi askeri ecza masrafları da *mansure** hazinesinden karşılanmaya başlanmıştır.³⁵

II. Mahmut döneminde 15 Haziran 1826'da Yeniçeri Teşkilatı kaldırılmış onun yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* ordusu kurulmuş³⁶ ve bu ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için 14 Mart 1827'de Tıphane, 1831'de Cerrahhane açılmıştır.³⁷ 1827'de Kasımpaşa Deniz Hastanesi yapılmaya başlanmış, askeri hastanelerin kuruluşu devam etmiştir.³⁸ Tıphane'de öğretim 4 yıl, Cerrahhane'de 3 yıl olarak ayrı binalarda verilirken³⁹ 1836 yılında birleştirilerek *Mekteb-i Tıbbiye* adını almıştır. 1837'de yeni ve daha büyük bir binanın gerekli olduğuna karar verilerek eğitimin Avrupa Tıp Okulları seviyesine çıkartılması amaçlanmıştır. 17 Şubat 1839'da Galatasaray'da modern tıp eğitiminin başlangıcı olarak görülen okulun "Darü'l-Ulumü'l-Hükmiye-i Osmaniye ve *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane* adı altında açılışı yapılmış, eczacı ve cerrah sınıfları açılarak eğitim yılı 9 yıla çıkarılmıştır.⁴⁰

İlk ıslahatları orduda yapan Osmanlı Devleti'nin sivil sağlık alanında teşkilatlanmasında salgın hastalıklar, özellikle de kolera etkili olmuş; 1831'de ilk

³⁴ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C. I, 1976, s. 10-11.

* Osmanlılarda 1826'da kurulan mansure askerinin gereksinmelerini karşılamak için ayrılan devlet gelirinin yönetimi ile görevli malî örgüt.

³⁵ Özcan, **a.g.m.**, s. 104-105.

³⁶ Bedi. N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan ve Gönül Cantay Güressever, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984, s. 132.

³⁷ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi: Tanzimat Devri Mektepleri**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, C.II, 1940, s. 285-288.

³⁸ Yavuz Yıldırım, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", **ODTÜ MFD**, 1988, (8:2) s. 125.

³⁹ Adnan Ataç, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s. 7.

⁴⁰ **A.e.**, s. 8-9.

defa karantina uygulamasına geçilmiş, 1838’de ise devamlı *Karantina Teşkilatı* kurulmuştur.⁴¹ Karantina hizmetlerini yürüten bu kuruluş “Karantina Meclisi, Sıhhiye Meclisi, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti” gibi adlarla anılan ilk sağlık teşkilatıdır.⁴² Bu tür kuruluşların oluşumu ile hekimbaşının yetkileri de daralmaya başlamıştır. Yine 1837 yılında *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* nazırlığı yapan hekimbaşının hekimleri sınava tabi tutma, satılan ilaçları kontrol etme, tıbbiye meselelerini araştırma görevleri *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye*’ye⁴³, 1838 yılında ise askeri alandaki yetkileri *Bab-ı Serasker-i Harbiye Nezareti*’nde kurulan Sıhhiye Dairesi’ne devredilmiştir.⁴⁴ Nihayet 1850 yılında hekimbaşılık lağvedilerek⁴⁵ *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* ve *Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti* kurulmuştur.⁴⁶ 1867’de “Tıbbiye-i Mülkiye” olarak sivil tıbbiye, askeri tıbbiyenin bir odasında kurulmuş ve bir yıl sonra Ahırkapı’ya taşınmıştır.⁴⁷ 1869’da çıkarılan *İdare-i Tıbbiye-i Askeriye Nizamnamesi* gereği kurulan *Umur-ı Sıhhiye-i Askeriye Meclisi*, *Mekteb-i Tıbbiye Nezaretince* yürütülen askeri sağlık işlerini devralmıştır. *Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye* de sivil sağlık işlerini devralmıştır.⁴⁸ 1870’de *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane*den mezun olan hekimler için iki yıl pratik eğitim aldıktan sonra ordu birliklerine dağılma şartı getirilmiş, Haydarpaşa Asker Hastanesi “*Tatbikat-ı Tıbbiye ve Askeriye Mektebi*” olarak görevlendirilmiştir.⁴⁹ Aynı yıl *Askeri Tıbbiyede* eğitim dili Türkçe olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan 1864 yılında İsviçre’de toplanan uluslararası bir konferansta yardımseverlerin öncülüğünde savaşlarda yaralıları tedavi etmek amacıyla Cenevre Sözleşmesi imzalanmış, ardından 1867’de Kızılhaç Cemiyeti kurulmuştur. Bu gelişme askeri sağlık hizmetleri için yeni bir kazanım olmuştur. Osmanlı Devleti de bu sözleşmeyi 1865’te imzalamış ve bu doğrultuda 11 Haziran 1868 tarihinde

⁴¹ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, s. 65.

⁴² Necati Çavdar, Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi, Volüm 9/4 Spring 2014, s. 258.

⁴³ **A.e.**, s. 259.

⁴⁴ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁵ Çavdar ve Karcı, **a.g.m.**, s. 259.

⁴⁶ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁷ Rıdvan Ege, **100 Yıllık Gülhane’imizden Bazı Anılar**, 2. Bsk., Ankara, 1998, s. 7.

⁴⁸ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁹ Ataç, **a.g.e.**, s.12.

"Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti" adı ile kurulan Kızılay, 1877'de *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti* adını almıştır.⁵⁰

Tıbbiyeden mezun olanların Haydarpaşa Asker Hastanesinde staj uygulamasından istenilen başarı elde edilememiş ve 1897'de bu uygulamadan vazgeçilmiştir.⁵¹ 30 Aralık 1898'de Alman doktorların öncülüğünde, tıbbiyeden mezun olan öğrencilere teorik ve pratik eğitim verilmesi için *Gülhane Seririyat Hastanesi* açılmıştır. Askeri sağlık hizmetlerinin gelişiminde her zaman öncü olacak olan Gülhane'de, ilk defa askeri hastabakıcı yetiştirilmesi için hastabakıcılık dersleri vermeye başlanmıştır. Almanya'dan hemşire getirilmiş, dahili ve cerrahi klinikler, mikroskopi ve kimyasal araştırma laboratuvarları, anatomi, patoloji ve histoloji servisleri kurulmuştur.⁵² Orduda kullanılmak üzere ilk sargı ve pansuman malzemeleri üretilmeye başlanmış, bu ünite 1908'de "Malzeme-i Sıhhiye-i Askeriye İmalathanesi" adını almıştır.⁵³ Meşrutiyet ile birlikte Alman ordu sağlık teşkilatı örnek alınmış, hazarda ve seferde sıhhi hizmetlerle ilgili sıhhi derslere önem verilmiş, "Askeri Tababet" yönünden hasta muayenesi, revir ve askeri hastane hizmetleri öğretilmeye başlanmıştır. 13 Kasım 1908'den itibaren de on beş günde bir müsamere yapılmaya başlanmıştır.⁵⁴ Askeri tıbbiye ile sivil tıbbiye 1909 yılında Haydarpaşa'da yapılan Askeri Tıbbiye binasında birleştirilerek⁵⁵ tıbbiyenin yönetimi sivil idareye verilmiştir.

Meşrutiyet döneminde Osmanlı ordusunda yapılan ıslahatlar arasında ordunun modern sıhhi malzemeye teçhiz edilmesi, barışta ve savaşta sıhhi hizmet ve teşkillerinin kurulması amaçlanmıştır. Sağlık personeli "Seferde ve Hazarda Sıhhi Hizmetleri" alanında eğitime başlanmıştır.⁵⁶ Sağlık mevzuatları ve eğitim kitapları Almandan tercüme edilerek uygulamaya konmuştur. Bunlardan 1910 yılında kabul

⁵⁰ Zuhâl Özyayın, "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", **Türkler Ansiklopedisi**, Yayına hazırlayan: Hasan Celal Güzel, Kemal Kılıç, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIII, 2002, s. 689-690.

⁵¹ Ege, **100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar**, s. 7. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

⁵² Ataç, **a.g.e.**, s. 41-61.

⁵³ Muammer Uçar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2010, s. 51-52.

⁵⁴ Hulusi Erkin, "Türkiye'de Askeri Tıbbın Kısaca Tarihi", **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Özel Sayı 73, İstanbul, 28 Ağustos-1 Eylül 1955, s. 78-79.

⁵⁵ Ege, **100 Yıllık Gühanemiz'den Bazı Anılar**, s. 14.

⁵⁶ Murat Cankat, "Yurt Müdafaasında Gülhane", **100. Yılda Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi 1898-1981 83 yıl**, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Basımevi, Ankara, 1982, s. 518.

edilen “Teşkilatı Sıhhiye Askeriye Nizamnamesi” ile ordu sıhhi personeli ve görev yerleri belirlenmiş, kısaca görevlerine değinilmiş, ordu sıhhi hizmetlerin teşkilatlanması esasları tespit edilmiştir.⁵⁷ 1910 yılında viziteye çıkan askerlerden hafif hastalar için kışlalarda revir oluşturulmuş,⁵⁸ orduda tedavi edilecek personel için ordu birliklerinin %5’i oranında hastane açılması hakkındaki rapor Harbiye Nezareti’ne sunulmuştur.⁵⁹ 1911’de sıhhi personel olarak hekimlerin görevleri ayrı bir nizamname ile belirlenmiştir. 1912’de hangi birlikte hangi sıhhi malzemenin bulunması gerektiği ve nereden ikmal edeceği de “Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname” ile belirlenmiştir. Gülhane’de Balkan harbi sonucu suni aza atölyesi kurulmuş, alay, tümen, kolordu ordu baştabipleri yetiştirmek için Alman ordusu tümen baştabiplerinden bir yarbay gelmiş ve 1911’de ilk defa Harbiye Nezareti’nde Alman Sıhhiye Bölükleri gibi zamana göre kâfi derecede malzeme ve iki takım teskereci ile yaralı taşıma arabalarına ait bir sıhhiye bölüğü teşkil edilmiştir.⁶⁰ Askeri sağlık hizmetleriyle ilgili mevzuatlar Meşrutiyet döneminde kabul edilmiş, ancak akabinde yaşanan savaşlarla belki de tam olarak uygulama alanına girememiştir. İşte o yüzdendir ki Balkan savaşlarında ordu sağlık hizmetleri düzenli bir halde değildir.

Orduda görev yapan, ancak, askeri mevzuatta belirtilmeyen dış hekimliği 1908 yılına kadar cerrahlar ve berberler tarafından yapılmıştır.⁶¹ 1908 yılında kurulan dış hekimliği okulu olan *Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi ve Kıbele ve Hastabakıcı Mektebi*’nin açılmasıyla, bu okuldan mezun olan askeri dış hekimleri 1911 yılından itibaren orduda göreve başlamış, 1921 yılında Gülhane’de dış servisi kurulmuştur.⁶² Askeri sağlık hizmetleri içinde yer alan günümüzde sağlık astsubayları olarak görev yapan sıhhiye küçük zabıt sınıfı, 20 Eylül 1330 (1914) tarihli “Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Hakkında Nizamname” ile oluşturulmuştur.⁶³ Askeri sağlık hizmetleri içinde yer alan hasta bakım hizmetleri ile ilgili personel ise sıhhiye askeri, askeri hastabakıcı, sivil hastabakıcı dışında, gönüllü

⁵⁷ “Teşkilatı Sıhhiye Askeriye Nizamnamesi”, 25 Ağustos 1326, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s.166-174.

⁵⁸ Ekrem Şadi Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi**, Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, S. 222, Haziran 1967, s. 6.

⁵⁹ **A.e.**, s. 15-16.

⁶⁰ Erkin, **a.g.m.**, s. 78-79.

⁶¹ Yavuz Sinan Aydınтуğ, “20. Yüzyılda Türk Askeri Dış Hekimliği Tarihi”, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2011, s.116.

⁶² **A.e.**, s.130-131.

⁶³ “Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname”, 20 Eylül 1330, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 626-629.

hastabakıcı cemiyetlerin ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hastabakıcıları olarak askeri nizamnamelerde yer almıştır.⁶⁴

Hasta bakımı ile ilgili olarak hemşireliğin gelişimini Avrupa'da izleyen Besim Ömer Paşa da 1911 yılında İstanbul'un en tanınmış ailelerinin kızlarını, derslerini kendisinin yürüttüğü Gönüllü Hastabakıcılık Kursu'na çağırarak, 6 aylık kurs gören Müslüman Türk kadınları, ilk defa yaralı askerlerin bakımına katılabilmişlerdir. 1913-1914 yıllarında ise halktan kadınlara hastabakıcılık kursları açılmıştır. Bu kurslarda 300 kadar hastabakıcı yetişmiş, çoğu Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesi ve diğer cephelerde yaralanan askerlere hizmet etmişlerdir.⁶⁵

1913 yılı sonlarında Harbiye Nezareti'nin reform teklifi üzerine, Almanya'dan içlerinde doktorların da olduğu 40 kişilik bir ekip getirilmiştir. Harbiye Nezaretine bağlı olarak çalışan Sağlık Dairesi'nde dört şube teşkil edilmiştir. Dairenin Birinci Şubesi: Muamelat-ı Zatiye-Personel, İkinci Şube: Levazımat-ı Sıhhiye-İkmal, Üçüncü Şube: Muayene-Rapor, Dördüncü Şube: Kanun, Tüzük, Haber Alma, İstatistik şubeleridir.⁶⁶ Tüm sağlık sınıfları Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi Başkanlığı'nda birleştirilmiştir. Barışta kıta revirleri ve sabit hastanelerde çalışan sağlık personeli savaşta ordu, kolordu ve tümen sıhhiye bölükleri ile sabit, menzil hastaneleri, Kızılay hastaneleri ve seyyar hastanelerde görevlendirilmiştir. Harbiye Nezareti ve ordularda bağımsız sıhhiye daireleri ile ordu kolordu, tümen ve alaylarda baştabip (sertabip) bulundurulmuştur. Ancak baştabipler sağlık işlemlerinde Sağlık Dairesi'ne bağlı iken idari açıdan görev yaptıkları komutanlığın emrindedir.⁶⁷

Osmanlı ordusunun savaşta sağlık hizmetlerine dair bilgi yok denecek kadar azdır. Ancak dönemin savaş metodunun göğüs göğse, kılıçlarla ve boğuşma şeklinde olduğu ve kullanılan metotların yetersiz olduğu düşünülürse, askerlerin tedavi edilmeden savaş alanlarında yok olduğu tahmin edilebilir.⁶⁸ Askeri sağlık hizmetleriyle ilgili değişiklikler ve mevzuat hazırlanmasına rağmen Balkan

⁶⁴ “Teşkilatı Sıhhiye Askeriye Nizamnamesi”, **a.g.t.**, s.166-174.

⁶⁵ “Besim Ömer Akalın”, <http://tr.wikipedia.org>, (Erişim tarihi: 03.12.2012)

⁶⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 118. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

⁶⁷ Şeref Kanat, Şeref Oğuş, **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1996, s. 92.

⁶⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 10-11.

Harbi'nde sağlık hizmetlerinin sevk ve idaresinin iyi olmadığı, kayıpların tutulmadığı, birkaç sene evvel yazılan nizamnamelerin uygulanamadığı, tabur hekimlerinin dahi vazifelerini bilmediği anlaşılmıştır.*

Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde de her ne kadar bir kısım mevzuat tercüme edilip uygulamaya konulmuş olsa da hem yetişmiş personel hem de sıhhi malzeme eksikliği sonucu mevzuatın uygulanamadığı tahmin edilebilir. Ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için 1914 yılında sivil hekimlerin askerlik yükümlölükleriyle ilgili esasların belirlendiği “*Mükellefiyet-i Etıbbı*” kanunu kabul edilmiştir.⁶⁹ Savaşta teşkil edilecek askeri hastanelerin yatak sayıları, açılacak klinikler ve personel sayıları tespit edilerek birliklere yayımlanmıştır.⁷⁰ *Yedek Sıhhiye Subayı* ve *Sıhhiye Astsubay Okulu* (Sıhhiye Küçük Zabitan Okulu) açılmış,⁷¹ sağlık hizmetleriyle ilgili belge ve kayıtların toplanması için “Tarihi Harb-i Sıhhi” adı altında bir şube teşkil edilmiştir.⁷² 1916 yılında ordunun cerrah ve eczacı ihtiyacı, diplomasız olarak yetişenlerin orduda istihdam edilmesiyle ilgili kanun kabul edilerek giderilmiştir.⁷³

Kısmen hazırlıklar yapılarak girilen Birinci Dünya Savaşı'nda aşların uygulanmaya başladığı, hiç değilse bazı salgınların önlendiği, savaş sonunda ise istatistiklerin toplandığı, istihbarat bürosu ve ardından sıhhi harp tarihi komisyonu

* 1933'te Tabip Yzb. Cezmi Bey, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sağlık hizmetlerinin tarihini değerlendirdiği konferansta; Meşrutiyetin ilanı ile Türk ordusunda askeri sıhhiye hizmetleri ile ilgili eserlerin yazılmaya başladığını, Almancadan tercüme yoluyla ayrı ayrı ve müsvedde halinde “Hazar ve Seferde Hidematı Sıhhiye Nizamnameleri” ile teskereciler ve muavin teskereciler hakkında nizamnameler yayımlandığını, ancak bunların tatbik sahasına çıkamadığını ifade etmiştir. Bu ilk nizamnamelerin çıktığı tarihlerde bir tabur hekiminin teskereci er yetiştirmek için kendi teşebbüsü ile hasta teskeresi yaptığını ve arkadaşları tarafından alaya alındığını belirtmiştir. Bu tabibin o dönemde halen görevde olan Sıhhiye İşleri Daire Reisi M. Murat Aziz Bey olduğunu da parantez içinde belirtmiştir. Mahmut şevket Paşa'nın gayretiyle birçok yeniliğin yanında o zaman ideal olduğu düşünölen Almanya'dan sıhhiye malzemesi alınmış, fakat o kadar iyi olduğu düşünölen malzemelerin zamanıyla mukayese edildiğinde geri olduğunu değerlendirmiştir. Yine Mustafa Kemal'in askeri sağlık hizmetleriyle ilgili bir değerlendirmesini aşağıdaki şekilde aktarmıştır: “*Balkan Harbi manevralarına takaddüm eden günlerde Osmanlı Avrupa'sında yapılan bir manevranın tenkidini yapan; E.H. Mustafa Kemal Bey, yani Gazi Paşamız; Bu manevradaki hizmeti sıhhiye sıfırdı diyorlar*” şeklinde aktarmıştır. M. Cezmi, “Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s.160-164.

⁶⁹ Uçar, **a.g.e.**, s.172.

⁷⁰ Uçar, **a.g.e.**, s.117-118.

⁷¹ Ekrem şadi Kavur, “Askeri Hekimliğin Sıhhiye Hizmetlerinde Bir Etüd”, **Dirim Dergisi**, Sayı 8, Ağustos 1973, s. 375-376.

⁷² Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 360.

⁷³ “Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Sureti İstihdamları Hakkında Kanun”, 6 şubat 1332, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 764.

oluşturulduğu, savaş sonunda sıhhi raporların yayımlandığı görülmüştür.⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı sonunda sınır dışında kalan toprakların halkından olan hekimlerden bir kısmı kendi istekleriyle ordudan ve Osmanlı uyruğundan çıkmışlar,⁷⁵ kalanların bir kısmı ise orduların lağvedilmesiyle Anadolu'ya geçmeye başlamışlardır.⁷⁶

Milli mücadele döneminde TBMM'nin açılışı ile yeniden örgütlenmeye gidilmiş, Osmanlı ordusunda sağlık hizmetlerinde kabul edilmiş olan nizamname ve talimatlar uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak, Milli Mücadele öncesi orduların lağvedilmesiyle oluşan malzeme ve taşıma araçlarının yetersizliği nedeniyle, sağlık hizmetleri oldukça zor şartlarda yapılmıştır.⁷⁷ 14 Ağustos 1920'de MMV bulaşıcı hastalıkları önlemek için aşı uygulamaları ile ilgili bir yönetmelik hazırlayarak uygulamaya koymuştur.⁷⁸ Aşı yapımı önce Cebeci Merkez Hastanesi'nde başlamış sonra kadrosu genişletilerek Aşı Hazırlama Evi açılmış, Birinci İnönü Muharebesi'nden önce Sivas'a nakledilmiş ve MMV'ye bağlanmıştır.⁷⁹ Diyarbakır ve Erzurum'da da aşı yapımına devam edilmiştir.⁸⁰

Öte yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İzmir'in işgali üzerine yeniden teşkilatlanmaya başlamış revir, hastane, nekahethanelerde hizmet vermiştir.⁸¹ Hastaneler ve Kuvva-yı Milliye ilaç ihtiyaçlarını Afyon Sıhhiye Deposu'ndan sağlamış,⁸² sıhhiye depolarının noksan malzemeleri İstanbul'dan, Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla ve satın alınmak suretiyle Avrupa'dan getirilmiştir.⁸³ Sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler için lüzumlu gereç, basma ve astarlar "Tekalif-i Harbiye" komisyonlarınca temin edilmeye çalışılmıştır.⁸⁴ Yoksul halkın tedavisi için askeri hastanelere hasta kabul edilmesi ve askeri hastane olmayan yerlerde de sivil hastanelere kabul edilmesiyle ilgili nizamname kabul edilmiştir.⁸⁵ Başkomutanlık Muharebesi'nden sonra Yunan ordusunun büyük kısmı teslim olmuş ve bu tutsakların sağlık işleri için Yunan doktorları görevlendirilmiş başlarına Türk

⁷⁴ M. Cezmi, "Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s.160-164.

⁷⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 377.

⁷⁶ **A.e.**, s. 437-438.

⁷⁷ **A.e.**, s. 437-438.

⁷⁸ **Türk İstiklal Harbi**, C. VII, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1975, s. 526.

⁷⁹ **A.e.**, s. 529; Özbay, **Türk Asker Hekimliği...**, C. I, s. 395-396.

⁸⁰ **Türk İstiklal Harbi**, C. VII, s. 530.

⁸¹ **A.e.**, s. 563.

⁸² **A.e.**, s. 514.

⁸³ **A.e.**, s. 544.

⁸⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ...**, C.I, s. 390.

⁸⁵ **Türk İstiklal Harbi**, C. VII, s. 525.

ordusundan birer tabip atanmıştır.⁸⁶ Esirler için Uşak'taki kampta bir hastane açılmış ve gerekli tedavileri sağlanmıştır.⁸⁷ Harp sonunda toplanan ceride ve raporlara dayanılarak terhis edilen, şehit olan ve gazilerin hak ve hukukları korunmuştur.⁸⁸

⁸⁶ **A.e.**, s. 555.

⁸⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 433.

⁸⁸ **A.e.**, s. 437-438.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRKİYE’DE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sağlık Hizmetlerinin Temel Dayanakları

Askeri sağlık hizmetlerini içine alan Türk ordusunun temeli disiplin, disiplini ise kanunlara ve nizamlara riayet edilmesi sağlamıştır.¹ Askeri sağlık hizmetleri, verildiği fiziki ve psikolojik ortamın, hizmetin verildiği kitlenin ve bu kitlenin maruz kaldığı hastalık ve yaralanmaların farklı olması; aynı zamanda hizmeti veren personelin de asker olması ve nihayet barış ve savaş şartlarında da diğer askeri birliklerle koordineli olmak zorunda olması yönüyle sivil sağlık hizmetlerinden ayrılmıştır. Askeri sağlık hizmetlerinde görülen bu farklılıklar mevzuatta yerini bulmuştur.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra askeri sağlık hizmetlerine, Osmanlı ordusunda özellikle II. Meşrutiyet döneminde yürürlüğe girmiş ve uygulamada olan mevzuatla devam edilmiş, ihtiyaca göre yeni mevzuat kabul edilmiştir. Osmanlı ordusunda askeri sağlık hizmetleriyle ilgili kabul edilen mevzuatın listesi Tablo 1.1.’de, 1920-1939 yılları arasında yürürlüğe giren mevzuatların listesi Tablo 1.2.’de gösterilmiştir.

¹ “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”, **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, S: 3031, Madde 12.

Tablo 1.1. Osmanlı Devleti'nde Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Yayımlanan Mevzuat

S.Nu.	Yayın Adı	Yayın Tarihi
1	İdarei Tıbbiyei Askeriye Nizamnamesi	1307
2	Vakti Seferde Hidematı Sıhhiye Nizamnamesi	1317
3	Mektebi Tıbbiyei Askeriyenin Dahili Talimatı	1325
4	Orduda Hizmeti Sıhhiyede bulunan Zabitan ve Memurin Vakti Seferde Bitaraflık Hakkında Talimat	18. Teş. Sani 1325
5	Seferde Hidematı Sıhhiye Nizamnamesi	1326
6	Hizmeti Askeriyeye Kabiliyeti Bedeniye Nizamnamesi	1326-1330
7	Teşkilatı Sıhhiyei Askeriye Nizamnamesi	25 Ağustos 1326
8	Hizmeti Askeriyede İstihdam Olunacak Cerrah ve Tımarcılarla Eczacılar Hakkında Kanun	16 Mayıs 1326
9	Teşkilatı Sıhhiyei Baytariye Nizamnamesi	28 Haziran 1327
10	Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etibbası vezaifi Hakkında Nizamname	28 Temmuz 1327
11	İdarei Askeriye Nizamnamesi	1328
12	Teçhizat ve Levazımı Sıhhiyei Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname	14 Nisan 1328
13	Sıhhiyei Bahriye Nizamnamesi	21 Kan.Ev. 1329
14	Efradı Sıhhiyei Bahriye Nizamnamesi	19 Teş. Ev. 1329
15	Kışla ve Mevakii Bahriyede Hizmeti Sıhhiye Nizamnamesi	19 Teş. Ev. 1329
16	Süfeni Hümayunda Hizmeti Sıhhiye Nizamnamesi	19 Teş. Ev. 1329
17	Vakti Hazarda İstihbaratı Sıhhiyeye Dair Talimat	1329
18	Revir Vezaifi Nizamnamesi	1330
19	Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname	1330
20	Hilaliahmer ve Salibiahmer Cemiyetleri Namına Vürüt Edecek Eşyanın Gümrük ve Belediye Rüsümile Tekalifi Saireden Muafiyeti Hakkında Kanun	6 Şubat 1332
21	Diplomasız Cerrah Ve Eczacıların Orduda Sureti İstihdamları Hakkında Kanun	6 Şubat 1332
22	Askeri Hastanelerinde Hizmeti Sıhhiye Hakkında Muvakkat Nizamname	1335

Askeri Neşriyat Katoloğu, 1923-1939, İstanbul, 1939, Askeri Matbaa, s. 19, Saib Birken, **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, Genelkurmay Yayını, 1944, İstanbul, s.137, Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti I Kuruluş**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1938, s. 298-304, **Askeri Sıhhiye Mecmuaları**, Askeri Basımevi Kitap Kataloğu, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Basımevi, 1946, s. 5, 10.

Tablo 1.2. 1920-1939 Yılları Arasında Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Yayımlanan Mevzuat

S.Nu.	Yayın Adı	Yayın Tarihi
1	Askeri Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname	2 Ocak 1921
2	Gülhane Talimatnamesi (müsvedde halinde)	1339
3	Muayeni Sıhhiye Talimatnamesi -103 (Askeri Matbaa)	1924
4	Ahziasker Kalem ve Şuabat Vazaifi Sıhhiyesi Hakkında Talimatname 104, (Askeri Matbaa)	1924
5	Ordu Sıhhiye Mütahassısı Vazaifi Hakkında Talimatname (Askeri Matbaa)	1924
6	İdman Talimatnamesi 1 ve 2. Kısımla (Askeri Matbaa)	1924
7	Bedeni Kabiliyet Talimatı (Sıhhiye Dairesi)	5 Haziran 1927/1932
8	1111 Sayılı Askeri Mükellefiyet Kanunu ve Talimatı	1927
9	1076 Sayılı İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Memurları Kanunu	1927
10	Orduda Mütahassıs Etibba ve Eczacılar Hakkında Talimatname (Sıhhiye Dairesi)	1927
11	Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebe Talimnamesi 2. Kısım (Askeri Matbaa)	1928
12	Askeri (kara, deniz, hava) Spor Teşkilatı Talimatnamesi	14 Teş.Ev.1928
13	Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25	1928-1935
14	Askeri Liseler (Kara ve Deniz), Askeri Orta Mektepleri Talimatı (Askeri Matbaa)	1929
15	Tatabet ve Şuabatı Sanatlerinin İcrası Hakkında Kanun	1929
16	Teskerecilik Talimnamesi (Sıhhiye Müfettişliği)	1930
17	Nakil Vasıtalarında Temizlik Talimatı (Sıhhiye Müfettişliği)	1930
18	Umumi Hıfzıssıhha Kanunu	1930
19	Kıtada İhtisas Erlerinin Yetiştirilmesi Hakkında Talimat	1931
20	Tayinat ve Yem Kanunu	1931
21	Kıtalarda Küçük Zabıtların ve İhtisas Efradının Yetiştirilmesi Hakkında Talimat D.78	1931
22	Gazden Korunma Talimnamesi (Sıhhiye Müfettişliği Genelkurmay)	1932
23	Orduda Sıhhati Koruma Talimatı (Sıhhiye Müfettişliği Genelkurmay)	1932
24	Askeri Tıbbiye Mektebi Disiplin Talimatı (Tıbbiye Matbaası)	1932
25	Askeri Tıbbiye Mektebi Talimatı, D-94 (Tıbbiye Matbaası)	1932
26	Orduda Yapılacak Frengi Tedavisi Talimatı (Tıbbiye Okulu Matbaası)	1932
27	Ordu Spor Hizmeti ve Teşkilatı Hakkında Talimat D-93 (Ankara Genelkurmay Matbaası)	1932
28	Orduda Aşı Tatbikatı Hakkında Talimat (Sıhhiye Dairesi)	1932
29	Bedeni Kabiliyet Talimatı (Sıhhiye Dairesi)	1932
30	Sıhhi Muayene Talimatı 103 (Tıbbiye Okulu Matbaası, Sıhhiye Dairesi)	1935
31	Orduda Sıhhati Koruma Talimatı (D.90) (Genelkurmay ikinci Basılış)	1936
32	Avrupa'ya Tahsile Gönderilecek Doktor, Diş Tabibi, Baytar ve Kimyagerler Hakkında Talimat D-114 (Genelkurmay Matbaası)	1936
33	Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi (İstanbul Askeri Matbaa)	1935-1936
34	Askeri Hastaneler İdare Talimatı (Tıbbiye Matbaası)	1938

Askeri Neşriyat Kataloğu, 1923-1939, İstanbul, 1939, Askeri Matbaa, s. 19, Saib Birken, **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, Genelkurmay Yayını, 1944, İstanbul, s.137, Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti I Kuruluş**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1938, s. 298-304, Askeri Sıhhiye Mecmuaları, Askeri Basımevi Kitap Kataloğu, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Basımevi, 1946, s. 5, 10.

Bu mevzuat incelendiğinde; uygulama alanı, uygulayan personel, içerdiği konular itibariyle farklı özelliklere rastlanmıştır. Örneğin askeri sağlık hizmetleri kapsamında ele alınan Ordu Dahili Hizmet Kanun (1935) ve Talimatnamesi'nin (1936) tüm ordu hizmetlerini ve personelini, sivil idare, sivil sağlık kurum ve personelini ve hatta tüm ülkeyi ilgilendiren bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmıştır. Başka bir talimat olan Bedeni Kabiliyet Talimatı'nın (1932) ise, orduda görev yapacak tüm sınıf askeri personelin sahip olması gereken sağlık şartlarını içerdiği, askeri hekimler tarafından bazı askeri hastanelerde yürütülecek olan özel bir talimat olduğu görülmüştür. Bu talimat ordu genelinde geçerli iken Gülhane Talimatnamesi (1923), Askeri Hastaneler İdare Talimatı (1938) gibi talimatlar ise sadece hazırlandığı kurum ve birlik için geçerlidir. Ancak, bu iki talimatta da dikkati çeken konu; sağlıkla ilgili olduğu düşünülen bu kurumlarda sadece sağlık hizmetlerinin verilmediği, dolayısıyla sadece sağlık personelini ilgilendirmediği, diğer sınıf hizmetlerinin de verildiği ve diğer sınıf personelinin de görev alanına girdiği görülmüştür. Aynı şekilde bu kurumlarda sadece askeri personele hizmet verilmediği, sivil halkın da hizmet aldığı dikkati çekmiştir. Orduda Yapılacak Frengi Tedavisi Talimatı (1932) gibi talimatlar da, adından anlaşılacağı gibi direkt hastalıklarla mücadeleyle ilgilidir. Ancak, bu mücadelede tüm askeri personelin görev ve sorumlulukları da belirtilmiştir. Seferde Hidemat-ı Sıhhiye (1326), Revir Vezaifi Nizamnamesi gibi mevzuatta da sağlık sınıfı dışındaki diğer sınıf askeri personel ile koordineli olunması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Askeri sağlık hizmetleriyle ilgili mevzuat bu özelliklerinden, askeri sağlık hizmetlerinin, sadece sağlık personeli tarafından askeri sağlık kurumlarında yürütülen bir hizmet olmadığı, sağlık sınıfından olmayan diğer sınıf tüm askeri personeli de ilgilendirdiği, onlara da görev ve sorumluluk verildiği, tüm orduda hatta tüm Türkiye'de uygulama alanı bulduğu anlaşılmıştır. Askeri sağlık hizmetlerinin bütünsel olarak anlaşılmasında dikkate alınması gereken diğer bir husus da, uygulamada olan bu mevzuatın zaman içinde gelişen durum ve ihtiyaçlara göre değişmesi ve bu değişikliklerin de yukarıda bahsedildiği gibi sadece sağlık mevzuatını değil diğer tüm askeri mevzuatı da değiştirmesi olmuştur. Bu yüzden, askeri sağlık hizmetlerinin kısa sürede yeni duruma ayak uydurabilmesi, bir başka deyişle tüm ordu teşkilatı ile tek vücut olarak hareket edebilmesi, bu tarihsel hafızanın iyi okunup, gelişmelerin buna göre takip edilmesiyle gerçekleşeceği değerlendirilmiştir.

Askeri sağlık birlik ve kurumların teşkilatı, işleyişi, hizmetleri, hastalıklarla m¼cadele, personel g¼revleri, eğitimi, sağlık malzemesi gibi farklı amaçlar için hazırlanmış olan bu mevzuatla askeri sağlık hizmetlerinin belli bir sistemde ve topyekun olarak y¼r¼t¼lmesi hedeflenmiştir. Bu mevzuat arasında hiç ř¼phesiz en önemli olan Ordu Dahili Hizmet Kanun ve Talimatnamesi'dir. Çünkü bu mevzuat, t¼m askeri hizmetlerin, dolayısıyla, askeri sağlık hizmetlerinin de temel dayanağını oluşturan bir nevi anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu y¼zden Ordu Dahili Hizmet Kanun ve Talimatnamesi, bu b¼l¼mde ele alınmış, ancak, diğer mevzuat askeri sağlık hizmetlerinin ilgili konu başlıkları altında ele alınmıştır.

Ordu Dahili Hizmet Kanunu, 10 Haziran 1935 tarihinde 2771 sayı ile kabul edilmiştir.² Bu tarihten sonra yapılacak olan b¼t¼n talimatlar, nizamnameler, y¼netmelikler, y¼nergeler ve emirler bu kanuna dayandırılmış, içeriğini disiplin, ast-¼st, personel hak ve hukuku, g¼revleri, komutanlık ve askerlik vazifeleri, hayvan bakımı, n¼bet hizmetleri, harp esirleri gibi konular oluşturmuştur. Ordu Dahili Hizmet Kanununun 94. maddesi h¼km¼ne g¼re kanunun uygulanmasına y¼nelik olarak "Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesi" hazırlanmış, 2 Haziran 1936'da İcra Vekilleri Heyetince onaylanarak y¼r¼rl¼đe girmiştir. 743 maddeden ibaret olan bu talimnamenin ana başlıklarından sadece bir tanesi doğrudan sağlıkla ilgili olmakla birlikte, diğer ana başlıklar altında da sağlık hizmetlerinin y¼r¼t¼lmesi ile ilgili birçok d¼zenleme s¼z konusudur.³ Bu talimatnamede, ordu sağlık hizmetlerinin nasıl y¼r¼t¼ld¼đ¼ konusunda Ordu Dahili Hizmet Kanunu'na g¼re daha açıklayıcı ve daha geniş bir bilgi verilmiştir.

Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 4 ve 6. maddesi h¼k¼mlerine g¼re; askeri sağlık hizmetleri, diğer askerlik hizmetleri gibi, sağlığa y¼nelik olarak kabul edilen kanunlara ve nizamlara dayalı; yapılması veya yapılmaması yazılı olan, amir tarafından yazı ve s¼zle emredilen veya yasaklanan faaliyetlerdir. Askeri sağlık hizmetleri; kara, deniz, hava kuvvetleri ile jandarma ve askeri teşkilâta uygun g¼mr¼k ve inhisarlar kıtalarının subayları ve askerlerine, askeri memurlarla askeri okullardaki ¼đrencilere, ayrıca barış şartlarında bu personelin ailesine verilmiştir.⁴

² 2771 sayılı, "Ordu Dahili Hizmet Kanunu", **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, S: 3031.

³ **Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, 3. bs., İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1939.

⁴ **A.t.**, (madde 4,6), s. 3.

Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesi'nde, orduda askerin sağlığı ile ilgili sorumluluk, “*Amir astından mutlak itaat beklemeye ve istemeye haklıdır. Lakin bunun karşılığı olarak amir onların şeref ve haysiyetlerini ve sağlıklarını gözetmeye mecburdur*” şeklinde kesin hükme bağlanmıştır.⁵ Bu yüzden komutanların en büyük sorumluluğunun, askerin sağlığını korumak ve ona en ufak bir zarar gelmesine mani olmak olduğu görülmüştür. Komutanların ve amirlerin, bayramlarda ve müsait zamanlarda bizzat hastaneye giderek veya yerlerine birini göndererek hasta yatan subay ve askerlerin hal ve hatırlarını sormaları, askerin kalbinde derin sevgi izleri bırakması ve amirlerine karşı güveni arttırması için özellikle bölük komutanlarının bu ziyaretleri bizzat yapmaları istenmiştir.⁶ Bilindiği üzere askerlik hizmetlerinde emirler silsile yoluyla verileceğinden askerin bir savaşta emir alacağı ilk kişi onun bölük komutanı olacaktır. Bir ordunun başarısı da, onu oluşturan en küçük birlikten itibaren başlayan birliklerin toplam başarısıdır. Bu yüzden; Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesi'ndeki bu madde komutanların, özellikle bölük komutanlarının hasta askerlerini ziyaret etmesi, askere onun sağlığının her şeyden önemli olduğu mesajını verirken askerin duygusal ve fiziksel olarak en hassas olduğu bu dönemde göreceği yakınlığın, onda vatani için gerektiğinde ölmeyi göze almasında büyük bir etkidir. Talimatnamede devam eden ifadelerde, her askerin mesleğine karşı sorumlu olduğu ahlâki ve manevi vazifelerden birisinin de “canını esirgememek” olduğu belirtilmiştir. Kendisinin ve ailesinin rahatlık ve selametinin; yurdun kurtuluşuna bağlı olduğu ve bunun için de icabında ölmekten çekinmeyeceğini vazifenin büyüğünün de küçüğünün de bir, her ikisinin de nefsinden üstün olduğunu bilerek yeri geldiğinde fedakârlıkla hareket edeceğini bileceği ifade edilmiştir.⁷ Bu noktadan hareketle askeri sağlık hizmetlerinin en temel dayanak noktasının, askerliğin anayasası olarak kabul edilen bu mevzuattan alındığı ve “bir yanda komutanlara askerin sağlığına en ufak zarar verilmemesi yükümlülüğü verilirken diğer yanda ise askerin gözünü kırpmadan vatani için canını esirgememesi” istenmiştir. Bundan sonra yürütülecek olan tüm askeri sağlık hizmetleri bu temele dayandırılmıştır.

Ordu Dahili Hizmet Kanununun 16. maddesinde amirin personeli olan astlarına karşı adaletli olması gerektiği belirtilmiştir.⁸ Amirin adaletli olmasının

⁵ A.t., (madde 13), s. 36.

⁶ A.t., (madde 30), s. 40.

⁷ A.t., (madde 93), s.63.

⁸ A.t., (madde 16), s. 5.

askerin sağlığını dolaylı olarak etkilediği, personelin ruh sağlığını güçlendirip koruyarak daha verimli hizmet etmelerine uygun ortam sağladığı düşünölmüştür. Askerlikte ahlâk ve maneviyatın yükseltilmesine ve milli duyguların kuvvetlendirilmesine özen gösterilmesi gerektiği ifade edilirken, her askerin sağlığını koruması yasal bir sorumluluk olarak verilmiştir. Aynı kanunun 36. maddesinde bu sorumluluk, cumhuriyete bağlılık, vatan sevgisi, güzel ahlâk, üste itaat, vazifede sabırlı olmak, arkadaşlarla iyi geçinmek, harbe hazırlanmak, vatan için hayatını hiçe saymak, düzenli olmak, kötü alışkanlıklardan uzak durmak, birbirine destek olmak, sır saklamak kadar “sıhhatini korumak” da her askerin esas vazifelerinden biri olarak görölmüştür.⁹ Belirtilen bu vazifeler, her bir asker tarafından yerine getirildiği zaman birbirine saygılı ve maneviyatı güçlü bir toplum oluşacaktır.

Diğer yandan askerin sağlığının korunması için onun beslenmesi, giydirilmesi ve barındırılmasının, ordunun en önemli görevi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Her askerin memleketine, ailesine ve kendine karşı vazifelerini iyi ve tam olarak yapabilmesi için sağlıklı olması gerektiği, sağlıklı olmanın ise temizliğe, spora ve her hususta ölçölü olmaya dayandığı belirtilmiştir. Temizliğine dikkat etmeyen, sağlığını korumayan ve bu yüzden güçsüz kalan askerlerin vazifelerini yapamayacakları ve bunun cezasını hem kendisine, hem mesleğine ve hem de memleketine çektirecekleri, bu yüzden her askerin kendine iyi bakmak zorunda olduğu Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesi’nde yer almıştır. Rütbe sahipleri onbaşıdan itibaren çavuş, üstçavuş, takım subayları, bölük komutanları, kıta tabipleri, alay komutanları maiyetlerindeki personelin sağlığının korunması ve hastalık durumlarını kontrol edilmesinden sorumlu tutulmuştur. Kıta tabiplerinin sorumluluğunun ise; askerlerin muayene ve tedavi hizmetleri yanında, kışlanın temizliği, içme suyunun uygun olup olmaması, yiyeceklerin sağlığa uygun olup olmaması gibi daha kapsamlı olduğu görölmüştür. Aynı zamanda kıta tabibinden bu görevlerinden başka bir de muharip sınıf subayları gibi harita bilgisini, muharebe usullerini de bilmesi istenmiştir.¹¹

Sağlığın en önemli şartlarından biri olan askerin kişisel temizlik usullerine de bu temel talimatnamede ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Buna göre; her askerin her sabah kişisel temizliğini yapması, yemekten evvel ve sonra el, ağız ve dişlerini yıkaması, haftada bir tırnaklarını kesmesi, en azından haftada bir tıraş olması, on beş

⁹ A.t., (madde 36) s. 11.

¹⁰ A.t., (madde 38) s. 11.

¹¹ A.t., s. 150-178.

günde bir saçını kestirmesi, haftada bir banyo yapıp çamaşır değiştirmesi, kendi yemek kabından ve meyveleri yıkayarak yemesi, sıcak ve soğuklardan korunması kendisinin sorumluluğuna verilmiştir.¹² Yine sağlığı koruyucu tedbirler olarak, kışla ve ordugâhlarda içme sularının, helaların temizliğine dikkat edilmesi, bulaşıcı hastalığa karşı tedbirler alınıp askerin aşılınması, hasta olanların tecrit edilip odaların temizlenmesi, ayrıca bulaşıcı hastalık durumlarında yapılması gerekenler için “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı” hükümleri kaynak olarak gösterilmiştir.¹³

Askerin sağlığıyla ilgili diğer bir nokta alkol ve tütün tüketimi ile ilgilidir. Askerin alkol almaması gerektiği belirtilirken, sigaradan mümkün olduğunca uzak durulması istenmiştir.¹⁴ Ancak diğer yandan da askerin istirahakı olarak sigara verilmeye devam edilmiştir.* Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı öncesinde, sigaranın zararları konusunda henüz dünya genelinde fikir birliğinin olmadığı ve Türk ordusunda da mevzuata aynı doğrultuda yansıtıldığı anlaşılmıştır. Türk ordusunda tütün konusu bu şekilde algılanırken başka bir orduda, Bulgaristan ordusunda tartışılmaya başlandığı görülmüştür.**

Ordu Dahili Hizmet Kanununun 54-59. maddelerinde sağlığın kaybedildiği hastalık durumuna yer verilmiştir. Sağlıklı olmak için dikkat edilmesi gerekenlerin yanında hastalık zamanında da takip edilecek yol çizilmiştir. Hastalanan askerlerin hastalıklarını derhal amirlerine haber vermeye mecbur olduğu ve hastanın derhal tabibe gösterileceği, gerekirse hastaneye gönderileceği, vizite saatleri dışında hastalananların ise nöbetçi tabibe gösterileceği belirtilmiştir. Muayene için askeri tabip olmadığı takdirde sivil tabiplerden birinin çağırılması, hastaneye acil olarak sevk edilen hastaların en hızlı vasıta ile gönderilmesi ve nakil parasının devlet tarafından verileceği, izinli ve hava değişimde de aynı şekilde işlem yapılacağı gibi

¹² A.t., (madde 96-103), s. 69-73.

¹³ A.t., (madde 159-253) s. 92-123.

¹⁴ A.t., (madde 100) s. 72.

* 2615 sayılı “Askeri Hastanelerle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında Kanun”da “*sigara içen hastalara tabibin yazdığı sayıda sigara verilir*” şeklinde askere sigara verilmesi mevzuatlarda yer almıştır. Yine “Sıhhiye Teçhizatı Talimatı”nda da sıhhi malzemelerin arasında hem günlük hem de yedek sigara bulundurulması gerektiği bilgisi mevcuttur.

* * Bulgaristan Sıhhiye Mecmuası, Narodna Otbrana’nın bir yazısında orduda alkol ve tütün ile mücadele edilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bu yazıda tütünün zararlı etkilerinin olduğu, tütün yokluğunun askeri asabi yaptığı, sefer durumunda nasıl ki iâşe ve mühimmat ikmalî önem kazanıyorsa tütün ikmalinin de önemli hale geldiğini bu yüzden tütün alışkanlığının sefer durumunda sorun yaratmaması için önlenmesi tavsiye edilmiştir. M. Cezmi, “Askeri Sıhhiye Haberleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Sayı 3, Temmuz 1932, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 171.

ayrıntılara da yer verilmiştir. Birliğe yeni katılan her askerin sağlık muayenesinden geçirilmesi, en az ayda bir genel sağlık muayenelerinin yapılıp ve sonuçlarının komutanları tarafından kontrol edilmesi istenmiştir.¹⁵ Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi sağlıklı olmak, askerliğin birinci şartı olarak görülmüş ve sağlıklı olmadan göreve başlanmayacağı kabul edilmiştir.

Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesinin 283-298. maddelerinde bir asker hastalandığı zaman izlenecek yol, 299-309. Maddelerinde de hastalanan subay, askeri memur ve aileleri ile ilgili izlenecek yol belirtilmiştir. Bu maddelerde dikkat çeken bir nokta; normal şartlarda askerlikte bütün şikâyet ve müracaatların silsile yoluyla yani önce bir üst komutanlığa daha sonra onun bir üstü komutanlığa şeklinde belli bir sırayla iletilmesi gerekirken, hasta olan askerin isteklerini vizite zamanında veya kendisini ziyarete gelen komutana direkt iletmesi istenmiştir.¹⁶ Bu durum asker için büyük bir imkân olarak değerlendirilmiş ve hastaya verilen önemi göstermiştir. Yine hastalanan askerin muayene ve tedavisi için eğer kıtada bir tabip yoksa en yakın yerden önce askeri tabip, o yoksa hükümet tabibi o da yoksa serbest çalışan tabibin kışlaya getirilmesi hususu hasta askere gösterilmesi gereken hassasiyeti vurgulamıştır. Hastalanan subayların da aynı şekilde hastalıklarını bizzat veya başka yolla amirlerine bildirmeye mecbur oldukları, amirlerin de birlik tabibini hasta olan subaya göndermesi gerektiği bildirilmiştir. Kıtasının bulunduğu yerden başka bir yerde hastalanan subayların hastalıklarını oranın garnizon veya merkez komutanlığına haber vermesi, garnizon komutanının tabip göndermeye gerekirse hastayı hastaneye naklettirmeye mecbur olduğu anlaşılmıştır.

Askerlerin sağlığı için elde bulunan tüm imkanlar kullanılacaktır. Bu kapsamda ordu mensupları ve emeklilerinin, askeri tabipler tarafından her yerde parasız olarak muayene ve tedavi edileceği, hastanede yatarak tedavi olurlarsa ilaç, iaşe ve malzeme bedeli alınmayacağı, yalnız ayakta tedavi olanların ilaç ve malzeme bedellerini ödeyeceği, amirlerin sağlık durumlarını araştırmak için her subayı muayeneye tabi tutabilecekleri ifade edilmiştir. Muvazzaf ve emekli olan ordu mensuplarının anne babaları, eş ve çocukları ile bakmakla yükümlü oldukları kız kardeş, dede ve nineleri de askeri tabipler tarafından ücretsiz muayene ve tedavi haklarına sahip kılınmış ancak bunların tedavisinde kullanılan ilaç ve malzeme

¹⁵ A.t., (madde 54-59), s. 15-16.

¹⁶ A.t., (madde 290), s. 138.

bedelleri ile iaşe masrafları alınmıştır. Uzman tabiplerin müşahedesi altında tabip raporu ile tedaviye muhtaç görülen ordu mensuplarının, askeri hastane olmayan yerlerde, resmi sağlık kurumlarında tedavilerinin yapıldığı ve bütün masraflarının MMV bütçesine konulan tahsisattan verildiği ifade edilmiştir. Türkiye’de tedavi edilmelerine imkân olmayan ve her hangi bir yabancı memlekette tedavisi gereken hasta subayların uzman tabiplerden oluşan bir heyet raporu ile tedavi giderlerinin devlet tarafından karşılandığı ifade edilmiştir.¹⁷ Subay ve ailelerle askeri memurların evlerinde tedaviye muhtaç olanlar için eve uzman çağrılması durumunda yol masrafının hasta tarafından ödendiği, sivil memurların da sadece kendileri hastalanırsa tedavi olabildiği, hastaneye yatmaları durumunda ise ilaç, malzeme ve yemek ücretlerinin kendilerine ait olduğu anlaşılmıştır.

Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesinde dikkat çeken diğer bir husus ordu ve sivil sağlık hizmetlerinin birinin mevcut olmadığında diğerinin hizmeti yürütmesi için planlandığıdır. Bu kapsamda sivil tabip olmayan garnizonlarda adli bir durumda askeri tabibin adli tabip olarak görevlendirildiği, yine sivil hastane olmayan yerlerde tedaviye muhtaç sivillerin askeri tabiplerce tedavi edilip tedavi ücretlerinin kendilerince veya fakirse belediye tarafından karşılandığı belirtilmiştir. Ters bir durumda yani eğer bir garnizonda askeri tabip geçici bir süre yok ise de garnizon için sivil bir tabibin görevlendirilmesi hususunda mahallin en büyük mülki amirine müracaat edilebileceği belirtilmiştir.¹⁸

1.2. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sağlık Hizmetlerinin Teşkilatlanması

İkinci Dünya Savaşı öncesinde askeri sağlık hizmetlerinin teşkilat durumu kanunlar, nizamlar ve yönetim kadrosunda bulunan personelin kaleme aldığı kaynak kitaplar ışığında ortaya konulmuştur. Türk ordusunda sağlık hizmetleri “*Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi (1326)*” ve sefer şartlarında da “*Seferde Hidematı Sıhhiye Nizamnamesi (1326)*” temel alınarak teşkil edilmesi planlanmış ve daha sonra kabul edilen kanun ve nizamlar çerçevesinde devam etmiştir.

Milli mücadele döneminde 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı ile yeni Türk devletinin teşkilatlanmasına başlamış, 2 Mayıs 1920’de Milli Müdafaa Vekâleti

¹⁷ A.t., s. 16-17.

¹⁸ A.t., s. 141-144.

(MMV), 3 Mart 1924'te Genelkurmay Başkanlığı kurulmuş ve Türk ordusu bu komutanlığa bağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, görevinde bağımsız, ancak bütçesi MMV sorumluluğundadır.¹⁹ Yine 1928'de MMV'ye bağlı olarak Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları teşkil edilmiştir.²⁰ Daha sonra 1937'de barış zamanında Genelkurmay Başkanlığı'na, sefer zamanında başkomutanlığa bağlı olmak üzere Hava Müdafaa Genel Komutanlığı kurulmuştur.²¹ Türk ordusunun ülke genelindeki bu yapılanması, içinde barındırdığı askeri sağlık hizmetlerinin de çerçevesini oluşturmuştur.

Lozan Antlaşmasından hemen sonra, Genelkurmay'ın 5 Ağustos 1923 tarihli Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi uygulamaya konularak Türk Kara Kuvvetleri yeniden teşkil edilmiş, buna göre üçer kolordulu ve her kolorduların da ikişer tümenden oluştuğu 3 ordu müfettişliği kurulmuştur. Bu müfettişliklerin dışında Kars, Erzurum ve İzmir Müstahkem Mevkileri oluşturulurken, 1934 yılında 4 piyade tümenli kolordu yetkisinde İstanbul Komutanlığı, Montrö Antlaşmasından sonra ise Çatalca, Çanakkale, İstanbul Boğazları ve Kırklareli Müstahkem Mevkileri de kuruluşa ilave edilmiştir.²² Türk Ordusunun konuşlandığı iller ve komutanlıklar Tablo 1.3.'de verilmiştir.

¹⁹ 429 sayılı, “Şeriyeye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, 3 Mart 1340”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 2, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 241.

²⁰ 1199 sayılı, “Müdafaai Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilât İcrasına Dair Kanun, 21 Ocak 1928”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 1, C. 6, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1928, s. 56.

²¹ 3231 sayılı “Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Teşkili ve Vazifesi Hakkında Kanun, 23 Haziran 1937”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 2, C. 17, Ankara, TBMM Matbaası, 1937, s. 965.

²² Kanat ve Oğuş; **a.g.e.**, s. 281-282.

Tablo 1.3.Türk Ordusu'nun İkinci Dünya Savaşı'ndan Önceki Teşkilatlanması ve Konuş Yerleri

1. Ordu Müfettişliği (Ankara)	2. Kolordu (Balıkesir)	4. Tümen (Edremit) 11. Tümen (Bursa)
	3. Kolordu (İstanbul)	1. Tümen (İstanbul) 61. Tümen (Çorlu)
	4. Kolordu (Eskişehir)	8. Tümen (Ankara) 23. Tümen (İzmit)
	Bağımsız	2. Tümen (Kırklareli)
2. Ordu Müfettişliği (Konya)	1. Kolordu (Afyon)	16. Tümen (Manisa) 57. Tümen (İzmir) 1. Dağ Tugayı (Muğla)
	5. Kolordu (Konya)	5. Tümen (Konya) 6. Tümen (Isparta)
	6. Kolordu (Kayseri)	7. Tümen (Adana) 41. Tümen (Niğde) 39 Dağ Tugay (İslahiye)
	7. Kolordu (Diyarbakır)	2. Tümen (Siirt) 17. Tümen (Elazığ)
	8. Kolordu (Tokat)	12. Tümen (Sivas)
3. Ordu Müfettişliği (Erzincan)	9. Kolordu (Erzurum)	15. Tümen (Samsun) 3. Tümen (Erzincan) 9. Tümen (Sarıkamış)
	Bağımsız	1. Süvari Tümeni (Ağrı)
	Bağımsız	14. Süvari Tümeni (Urfa)
	Kars, Erzurum, İzmir, Çatalca, Çanakkale, İstanbul Boğazları, Kırklareli	Müstahkem Mevki
	İstanbul Komutanlığı	20, 33, 46 ve 52. P. Tümeni

Şeref Kanat, Şeref Oğuç, **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1996, s. 281-282.

Askeri sağlık hizmetleri, ordunun genel kuruluşu içinde yer almış, yukarıdan aşağıya bütün kademe ve birliklerdeki daire, şube ve kurumlar görevleriyle birlikte ele alınmıştır. Bu birimlerin temel yapısı aynı olup yıldan yıla lüzumuna göre küçük veya büyük değişikliklerin her yılın kadrolarının devlet bütçesinin meclis genel kurulundan çıkışıyla kanunlaşmıştır. Bu bütçelerde makam, şube ve kurumların da kadrosu belirlenmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı ordunun komuta merkezi, MMV ise ordunun ikmal merkezidir. Genelkurmay Başkanlığı ordunun çalışma ve ilerlemesi için gerekli gördüğü işleri, personel, malzeme ve araç gerecin hazırlanması, yetiştirilmesi ve ikmalini MMV yoluyla gerçekleştirir. Ayrıca kendi birimleri vasıtasıyla özellikle yabancı ordulardaki yenilikleri takip eder ve ordunun talim ve terbiyesi için gerekli gördüğü konuları denetleyerek ordunun maddi ve manevi gücünün arttırılmasına çalışır.

MMV'de barış zamanında umumi müsteşarlık ve buna bağlı kara, hava, deniz müsteşarlıkları ve bu müsteşarlıklara bağlı daireler vardır. Ordunun çeşitli

ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bu dairelerden biri de “Sıhhat İşleri Dairesi”dir. Sıhhat İşleri Dairesi, Kara Müsteşarlığı’na bağlı olarak çalışan, deniz ve hava müsteşarlıklarının da önemli sağlık işleri ile ilgilenen bir karar merkezidir. Sıhhat İşleri Dairesi Başkanı, tabip tümgeneral, yardımcısı ise tabip tuğgeneraldir. Bu dairenin dört şubesi vardır:

Birinci Şube: Malzeme ve ikmal şubesidir. Her yıl bu daireye tahsis edilen bütçe ile sıhhiye hizmetinin ihtiyacı olan tıbbi malzeme, aletlerin tedarik edilmesi, depolanması ve ordudaki sıhhi birlik ve kurumlara dağıtılması, sefer ihtiyaçlarının karşılanması işlerini yerine getirir. Müdürü tabip albay ve yardımcıları vardır.

İkinci Şube: Bütün ordu personelinin sıhhi muayene ve işlemlerinin kontrol edilip onaylandığı şubedir. Çeşitli kurumlardaki sıhhi kurul raporlarını inceler, iade eder veya onaylar. Özel kanun ve talimatlara göre gerekli işlemleri yapar. Emekliye ayırma, malullük derecelerinin tespiti gibi kişilerin geleceğini etkileyen önemli kararları, devletin menfaatini de gözeterek alır.

Üçüncü Şube: Fen ve teşkilat şubesidir. Ordunun teknik ve taktik bakımdan sıhhat işlerinin organizasyonu ile ilgilenir. Barış, sefer kuruluş ve kadro işlerini inceleyerek düzenler ve gerekli teklifleri yapar. Hekim, eczacı, diş tabibi, gibi sıhhi personelin, sıhhiye hizmeti içinde bulunan çeşitli uzmanların yetişme usulleri ile yetki ve sorumlulukları hakkında da tekliflerde bulunur.

Dördüncü Şube: Hıfzıssıhha ve istatistik şubesidir. Ordunun hıfzıssıhha, epidemiyoloji, laboratuvar ve istatistik işleriyle uğraşır. Aynı ayrı birimleri vardır, epidemiyolojik anketlerle uğraşır, barış ve seferde ordudaki salgın hastalıkların sayı ve oranlarını tespit eder. Bu hastalıkları önleyici tedbirler düşünür. İhbarı mecburi hastalıkların takibini yapar ve sosyal hastalıklara karşı alınacak önlemleri inceler, gerektiği durumlarda üçüncü şubeyi bilgilendirir ve takviye eder. İstatistikleri toplar ve yayımlar. İhbarı mecburi hastalıklar Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 57. maddesinde belirtilmiş olup askeri birlik ve kurumların tabipleri ve bağlı oldukları komutanlıklar tarafından ilgili sağlık kurumlarına ihbar edilir.

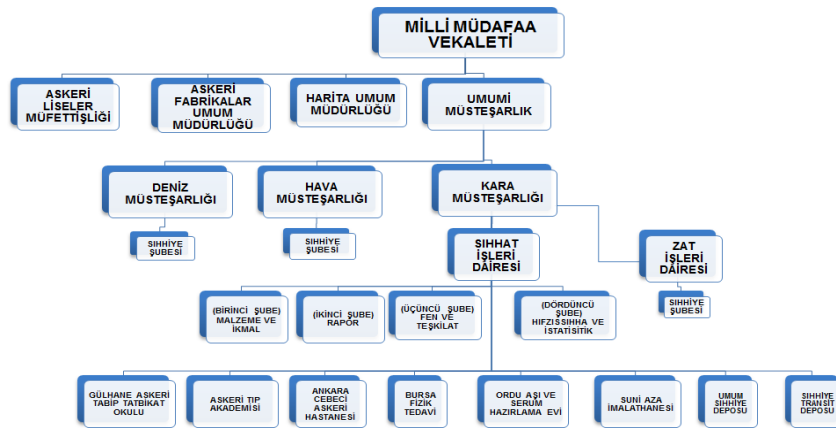
MMV’ye bağlı deniz ve hava müsteşarlıklarının da birer sıhhiye şubesi vardır ve müdürleri tabip albaydır. Bu şubeler de kendi müsteşarlıklarındaki sağlık işleriyle ilgilenir, ancak meslek ve hizmetleri ilgilendiren diğer büyük işlerde kararı yine Sıhhat İşleri Dairesi Başkanlığı verir. Hava ve deniz müsteşarlıklarına bağlı gemi,

birlik, kurum, okul ve hastanelerde hekimler vardır bu hizmetler için sıhhat işleri dairesi, lüzumunda personel verir ve sıhhi işleri yerine getirir.

MMV Personel (Zat) İşleri Dairesi'nin bir şubesi de Sıhhiye Şubesi'dir. Başında bir tabip albay bulunur. Tabip, diş tabibi ve eczacı subaylarla gedikli erbaşların nakil, tayin, staj gibi özlük hakları ile uğraşır. Bu işlemleri yaparken de sürekli Sıhhat İşleri Dairesi ile temasta bulunarak, sağlık hizmetlerinin isteklere ve prensiplere göre teminine gayret eder. Büyük makamlara tayin edilecekler için Sıhhat İşleri Dairesi'nin onayını alır.

Sıhhiye hizmeti kuruluşu içinde Sıhhat İşleri Dairesi kanalıyla MMV'ye bağlı bulunan "Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Okulu ve Kliniği" ve "Askeri Tıp Akademisi" mevcuttur. Askeri Tıp Akademisi, Sağlık İşleri Dairesi'nin sağlıkla ilgili önemli konularının görüşüldüğü yerdir. Ayrıca bir de Cebeci Asker Hastanesi, Bursa Fizik Tedavi Müessesesi, ordu aşı ve serum hazırlama evi, suni aza (protez) imalathanesi, umum sıhhiye deposu, sıhhiye transit deposu da bu daireye bağlıdır.²³

MMV'de Umumi Müsteşarlık'a bağlı bir daire hekimi de vardır. Yine bu vekâlete bağlı olan Askeri Liseler Müfettişliği ile ona bağlı okul ve hastanelerde sıhhi personel, müstakil bütçelerle idare edilen Harita Umum Müdürlüğü, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü ve buna bağlı askeri fabrikalarda da hekimler vardır. MMV'ne bağlı sağlıkla ilgili birimler Şekil 1.1.'de gösterilmiştir.

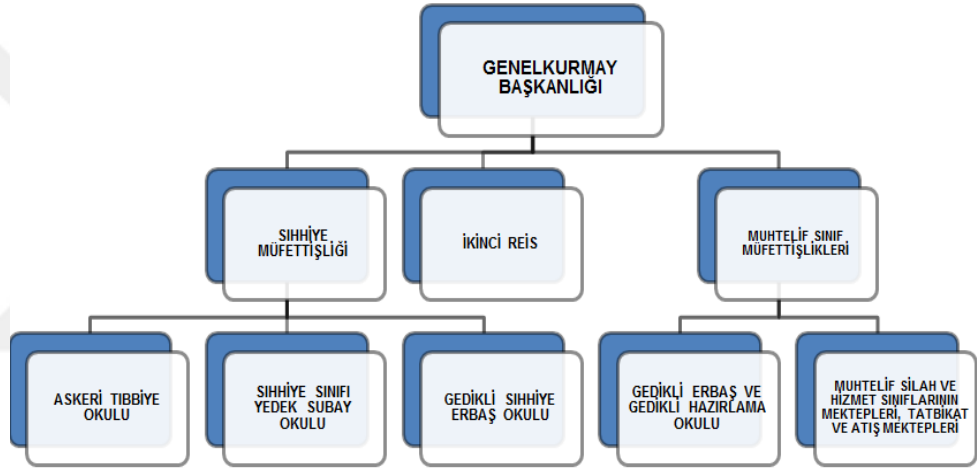

Şekil 1.1. Milli Müdafaa Vekâletinin Sağlıkla İlgili Birimleri

Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s.30-31.

²³ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 30-32.

MMV'nin içinde daireler olduğu gibi Genelkurmay Başkanlığı'nın kuruluşunda da çeşitli sınıf müfettişlikleri vardır. Bu müfettişliklerin biri de Sıhhiye Müfettişliği'dir. Başında bir tabip tümgeneral bulunur ve özellikle yabancı ordulardaki sağlık işlerini takip ederek ordu için gerekli değişikliklerin uygulanması teklifinde bulunur. Bu müfettişliğe bağlı Askeri Tıbbiye Okulu, sıhhiye sınıfının Yedek Subay Okulu ve Gedikli Sıhhiye Erbaş Okulu vardır. Bu okullarda öğretmen ve müzakereci tabipler ve Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na bağlı olan bir daire hekimi vardır. Yine Genelkurmayın çeşitli sınıf müfettişliklerine bağlı bulunan yüksekokul, tatbikat ve atış okullarında, bu sınıfların gedikli erbaş ve gedikli hazırlama okullarında da hekimler vardır ve bu okulların hıfzıssıhha öğretmenleridir. Genelkurmay Başkanlığının sağlıkla ilgili birimler Şekil 1.2.'de gösterilmiştir.

Şekil 1.2. Genelkurmay Başkanlığının Sağlıkla İlgili Birimleri

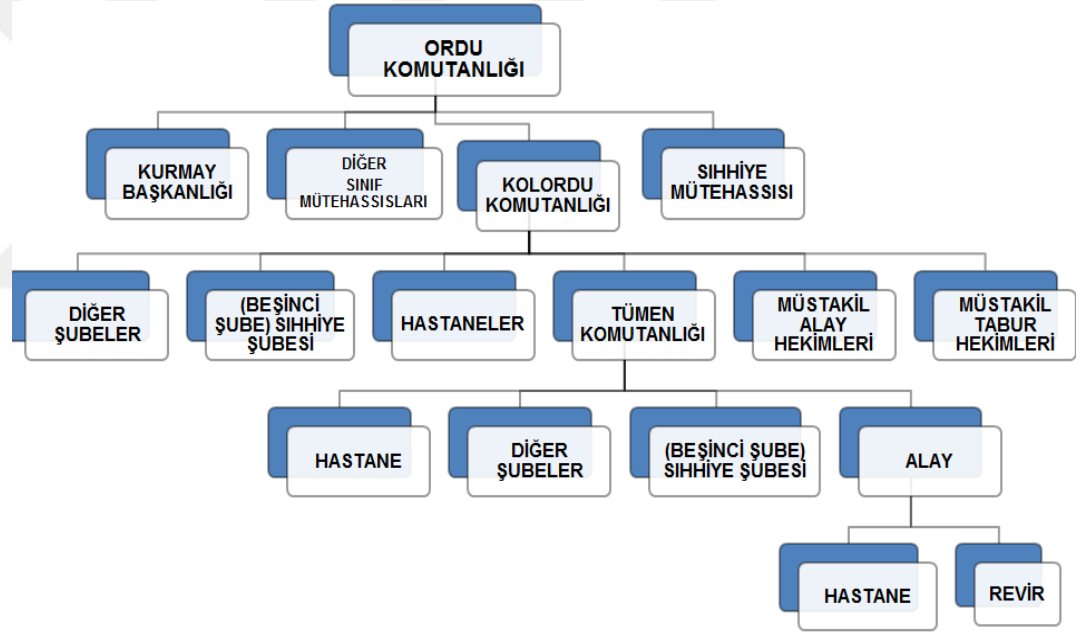
Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s. 33.

Ordu kuruluşunda Genelkurmay Başkanlığının altında Ordu Komutanlıkları yer almıştır. Ordu komutanı orgeneral ve kurmay başkanı tümgeneraldir. Burada farklı sınıf mütehasısları yanında V. şube müdürü sıhhiye mütehasısıdır ve rütbesi tuğgeneraldir.²⁴ Ordu sıhhiye mütehasısı kendi ordu bölgesinde bulunan kolordu, tümen baştabipleriyle birlik, kurum ve sıhhi kurumlardaki mevcut sıhhiye subaylarının amiridir ve bölgesindeki asker hastaneleri, sıhhiye depolarını, revirleri, birlikleri teftiş ederek bunların intizam, temizlik işleriyle, ihtiyaçlarının giderilmesi için ordu komutanına sözlü veya yazılı rapor verir. Bir sonraki yılın bütçe

²⁴ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 33.

görüşmeleri için gerekli gördüğü yenilikleri her yıl temmuz ayının sonuna kadar sıhhiye dairesine bildirir.²⁵

Ordulara bağlı kolordular vardır ve komutanı korgeneraldir. Kolordunun çeşitli şubeleri vardır ve beşinci şubesi “Sıhhiye Şubesi”dir. Müdürü tabip albay aynı zamanda kolordu baştabibidir. Kolordu başhekim, kolorduya mensup tümenlerle hastanelerin ve kolorduya bağlı birliklerin sıhhi işlerini yöneten sıhhi bir amiridir ve başhekim yardımcısı olarak bir tabip ile sıhhiye gedikli erbaşı vardır.²⁶ Barış zamanında birliklerdeki eczacılar buradan başlar ve kolordu baş eczacısı yarbaydır ve beşinci şubede çalışır. Kolordulara bağlı değişik sınıflara ait müstakil alay ve taburlarda hekimler, ayrıca kolordu merkezlerinde kadrosuna göre hastaneler mevcuttur.²⁷ Ordu Komutanlığı ve bu komutanlığa bağlı olan sağlıkla ilgili birimler Şekil 1.3.’de gösterilmiştir.

Şekil 1.3. Ordu Komutanlığının Sağlıkla İlgili Birimleri

Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s.33.

²⁵ Ekrem Şadi Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Gnkur. Bşk. Yayını, 1950, s. 283; “Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaiifi Hakkında Nizamname”, 28 Temmuz 1327, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 285-292.

²⁶ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 276. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

²⁷ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 33.

Kolordu baştabibi barış zamanında askerin sağlığını korumak, hastane hizmetlerinin yürütülmesini sağlamak ve sefer durumuna göre de kolordusunu hazır bulundurmaktan sorumludur. Kolordu içindeki sıhhi personelin amiridir. Her sene boş, ihtiyaç duyulan ve eksik personel ve malzemeyi temmuz ayının bitiminden evvel cetvel halinde hazırlar.* Kolordu Baştabipliği, her yıl sıhhiye er ve teskerecilerin yeterli sayıda ve nizamına uygun olarak yetiştirilmesinden sorumlu olup kayıtlarının tutulmasını sağlar. Seferberlik durumunda sıhhiye bölükleri ile seyyar hastanelerin teskereci erleri ile sıhhiye erlerinin celbini, nakliye komutanıyla irtibat sağlayarak çadır, araba gibi malzemelerin temin edilmesini sağlar. Kolordu için gerekli sıhhiye malzemesini Merkez Sıhhiye Deposu'ndan alır. Her sene sıhhi istatistikleri mart ayı başında Sıhhiye Dairesi'ne gönderir.²⁸

Kolordulardan sonra tümenler gelir ve yine farklı sınıf şubelerinin yanında beşinci şubesi sıhhiye şubesidir ve müdürü tümen baştabibidir.²⁹ Askeri ve idari hususlarda doğrudan doğruya tümen komutanının, sıhhi ve ikmal işlerinde kolordu başhekiminin emri altındadır. Tümenin bütün sıhhi işlerinden sorumludur. İdari işlerde tümen kurmay başkanı ile koordine bulunur. Tümen birlik ve kurumlarındaki sıhhi personelin sıhhi işler yönünden amiridir, personel üzerindeki yetkisini tümen komutanı vasıtasıyla kullanır.³⁰ Tümenlere bağlı çeşitli alaylarda bir baştabip ile alay tabipleri bulunur. Tümen merkezlerinin kadrosuna göre hastaneler olduğu gibi bazı alay merkezlerinde de hastane ve revirler vardır. Yerine göre Kolordulara ve MMV'ye bağlı müstahkem mevkiiler, hudut komutanlıkları, müstahkem alay ve taburlarında tabipler bulunur yerine göre hastaneleri de vardır.

Tümen baştabibi yarbay veya albay rütbesindedir. Alay tabibi ise binbaşı veya yarbay rütbesindedir ve alay komutanı ile tümen baştabibine bağlıdır. Alay tabibi aynı zamanda tabur tabibidir de. Ancak tabur komutanı ile emir komuta ilişkisi yoktur. Alay tabibinin maiyetindeki sıhhi personele ceza ve izin verme yetkisi vardır.

* 14 Haziran 1927 tarihli 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununa göre mali yıl her yıl Haziran ayının başından sonraki yılın Mayıs ayı sonuna kadar olan 12 aylık bir süreyi içine alır. Yıllık bütçe kanununun hazırlanması için her vekâlet mali durumunu Eylül ayı sonuna kadar Maliye Vekâletine gönderir, Maliye Vekâletinde birleştirilen bütçeler Kasım ayı başında TBMM'ye sunulur. Mecliste kalem kalem incelenir ve mali yıl başlangıcı olan Haziran ayının başından evvel resmi gazetede yayınlanır.

²⁸ “Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu...”, **a.g.t.**, s. 285-292.

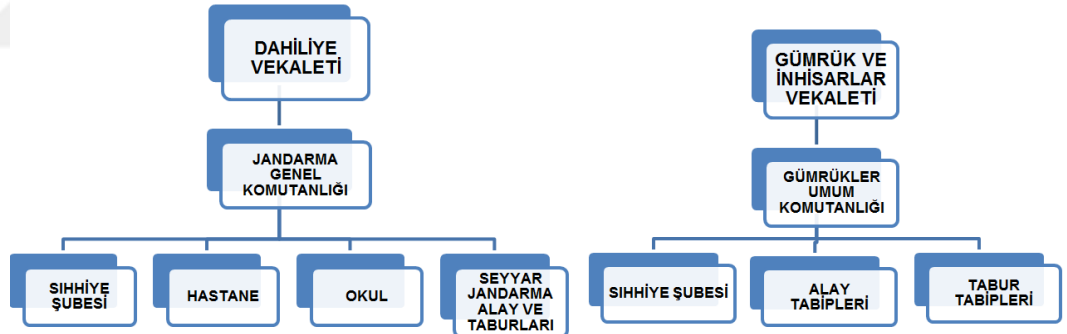
²⁹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 33.

³⁰ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 272.

Tabur tabibi yüzbaşısıdır ve tabur komutanı ile alay tabibine bağlıdır. Revirlerde üsteğmen rütbesinde tabip muavinleri görev yapar.³¹

Tüm sağlık sınıfları MMV Sağlık Dairesi Başkanlığı'nda birleştirilmiştir. Barışta kıta revirleri ile sabit hastanelerde çalışan sağlık personeli savaşta ordu, kolordu ve tümen sıhhiye bölükleri ile sabit menzil hastaneleri, Kızılay hastaneleri ve seyyar hastanelerde görevlendirilmiştir. Ancak baştabipler, sağlık işlemlerinde Sağlık Dairesi'ne bağlı iken idari açıdan görev yaptıkları komutanlığın emrindedir.³²

Bu kuruluşlardaki sıhhiye hizmetleri dışında devlet teşkilatı içinde Dâhiliye Vekâletine müstakil bütçe ile bağlı bulunan Jandarma Genel Komutanlığı'ndaki şubelerden biri de "Sıhhiye Şubesi"dir. Başında bir tabip albay bulunur. Komutanlığa bağlı hastane, okul, seyyar jandarma alay ve taburlarında tabipler vardır. Bunların çoğu ordu kadrosundan belli bir süre için verilen asker hekimleridir. Yine Gümrük ve İnhisarlar (Tekel) Vekâlet'ine ayrı bir bütçe ile bağlı bulunan Gümrükler Umum Komutanlığı'nda da bir tabip albayın idaresinde sıhhiye şubesiyle gümrük tabur ve alaylarında tabipler vardır. Dâhiliye Vekâleti ve Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin sağlıkla ilgili birimler Şekil 1.4.'te gösterilmiştir

Şekil 1.4. Dahiliye Vekâleti ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin Sağlıkla İlgili Birimleri
Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s. 34.

Sonuç olarak askeri sağlık personelinin görev yaptığı tüm bu kuruluşlardaki tabip, dış tabibi, eczacı subay ile gedikli erbaş, hemşire gibi personelin özlük hakları ve hizmetleriyle ilgili işlemlerde, MMV'ne bağlı olan Sıhhat İşleri Daire Başkanlığı'nın onayına ve yardımına müracaat edilir. Sıhhat İşleri Dairesi tüm alt sağlık birimlerinin işlemleriyle fiilen ilgilenmesine rağmen bu birimlerin bütçelerinin ayrı olması dikkat çekicidir. Bu dönemde Sağlık İşleri Dairesi Başkanı olarak görev

³¹ "Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu...", **a.g.t.**, s. 285-292.

³² Kanat ve Oğuç, **a.g.e.**, s. 92.

yapan Tümgeneral Mazlum Boysan*, var olan bu merkezi sistem yerine sağlık hizmetlerinin daha etkin hale getirilmesinin ve kuvvetlendirilmesinin idari bir otonomi ile mümkün olabileceğini değerlendirmiştir.³³

Askeri sağlık kuruluşları Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı ordu komutanlığı bünyesinde teşkilatlanarak ülke genelinde hizmet verirken bazı birimler direkt MMV Sağlık Dairesi Başkanlığı'na bağlıdır. Bu birimlerin ortak özelliği tüm askeri sağlık hizmetlerinin malzeme ihtiyacının karşılandığı, personel eğitiminin yapıldığı veya özellik arz eden sağlık kuruluşları olmalarıdır. Aşağıda bu kurumlarla ilgili bilgi verilecek ancak MMV Sağlık Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak çalışan Gülhane, askeri sağlık hizmetlerinin gelişiminde özel bir öneme sahip olmasından dolayı ayrı bir başlık halinde ele alınmıştır.

Ankara Umum Sıhhiye Deposu: Ordu birlik ve kurumların barış ve seferi ilaç, tıbbi malzeme, sıhhi teçhizat ve sıhhi nakil vasıtalarını doğrudan veya sıhhi depoları vasıtasıyla tedarik ederek ikmal eden ve kendisine ait depolarda muhafaza eden bir kurumdur. Direkt MMV Sıhhat İşleri Dairesi'ne bağlı olan bu kurum Ecza, Aletler, Tıbbi Malzeme, İmalat, Seferi Malzeme, Basılı kağıtlar olarak altı kısımdan oluşur.

Barış zamanında bütün kolordu sıhhiye depolarının eksik malzemesi ile kolordulara tabi olmayan hastanelerin malzemeleri merkez sıhhiye deposundan ikmal edilir. Bu deponun malzemeleri çok iyi bir şekilde muhafaza edilir, gerekirse yenilenir, ilk defa uygulanacak aletler burada tecrübe edilir, seferberlik için gerekli genel menzil sıhhi malzemesi bu depoda muhafaza edilir, hastanelerde bulundurulmayan ancak acil olarak gönderilmesi gereken malzeme de burada bulundurulur. Bu depo doğrudan sıhhiye dairesine bağlı olup müdürü tabip albay ve onun maiyetinde bir tabip binbaşı, bir eczacı binbaşı, bir eczacı yüzbaşı, iki kâtip, sıhhiye erleri ve hademedden oluşur. Müstakil tümenlerle kolordudan uzak olan

* Mazlum Boysan; Paris'te Val de Grace Askeri Tıp Akademisi'nde Osmanlı Devleti bursu ile eğitim görmüş, öğrencilik yıllarında Paris'te (15 Mayıs 1915 İzmir işgalinde ilk kurşunu atan) Hasan Tahsin ile aynı pansiyonda kalmış, (Bkz.: Yaşar Aksoy, "Selanik, İstanbul, Paris, İzmir Şehirlerinin Yarattığı Özgürlük Savaşçısı...Hasan Tahsin", İzmir, **KNK (Kent Konak) Dergisi**, 27, 2016, Konak Belediyesi Yayını, s. 11), Balkan Savaşlarında Garp Ordusu Cerrahi Müşavirliği, Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz Kuvvet Seferiyyesinde, Taif kuşatmasında bulunmuş, Mısır'da esir düşmüş, Milli Mücadele'de Dördüncü Kolordu Başhekimisi olarak, Milli Mücadeleden sonra Bursa Çekirge Mühassıslığı, 1926-1927 Askeri Hastanesi'nin kuruluşunda görev almış, ardından Üçüncü Ordu Sıhhiye Mühassıslığı, 1926-1927 Askeri Tıbbiye Müdürlüğü (Bkz.: Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. II, s. 223), Genelkurmay Başkanlığı Sıhhiye Müfettişliği ve 1933-1943 yılları arasında MMV Sağlık Daire Başkanı olarak görev yapmış, 1944 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. (Bkz.: Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. II, s. 32-33.)

³³ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 33-34.

tümenler de tümen hastanelerinde müstakil tümen sıhhiye deposu ile müstakil nakliye deposu oluşturulur.³⁴

İstanbul Sıhhiye Transit Deposu: MMV Sıhhat İşleri Dairesi adına çalışan bu kuruluş satın alınan ecza, tıbbi malzeme ve sıhhiye teçhizatını yakınlığı nedeniyle Ankara Sıhhiye Deposu'na götürülmeyerek müteahhitlerce buraya teslim edildiği yerdir. Buradan da ita emirleri gereği ihtiyacı olan yerlere dağıtılır. Kadrosunda eczacı, ambalaj, personel, hamal ve kadro erleri bulunur.³⁵ İstanbul Levazım Amirliği'nde Sıhhat İşleri Dairesi'ne bağlı olarak çalışan ve ordu için gerekli olan ecza, tıbbi malzeme ve sıhhiye teçhizatını hazırlanan şartnamelere göre arayarak İstanbul'da bu malzemenin ihalesini ve paranın tediyesini yapan bir eczacı subay vardır.³⁶

Ordu Aşı Hazırlama Evi: Balkan Savaşı'ndan önce Gülhane'de başlanan aşı yapım çalışmalarına Kurtuluş Savaşı'nın başında Ankara Cebeci'de devam edilmiş ve Ordu Aşı Hazırlama Kurumu burada kurulmuştur. 1923'ten sonra da İstanbul Gülhane civarında bir evde faaliyetine devam etmiştir. Başında bir bakteriyolog tabip müdür olmak üzere iki bakteriyolog tabip görev yapmaktadır.³⁷ Aşı Hazırlama Evi'nin tespit ettiği rakamlara göre, 1923-1926 yılları arasında dört senede 2900 litre tifo, 1325 litre dizanteri, 1170 litre kolera aşısı üretilmiştir. Yine 1926-1939 seneleri arasında da aynı üretim devam etmiştir.³⁸ 1932 yılında bir miktar tetanoz aşısı üretilmişse de deneme safhasında kalmıştır. 1936 yılında Gülhane'de açılan bir sınavla devlet hesabına alınan bir bakteriyolog, Balkan ordularının profilaksi kurumlarında ve Avrupa devletlerinin bu tür kurumlarında iki buçuk yıl süreyle çalıştırılmıştır. Çalıştığı memleketlerde orijinal çalışmalarını yayımlamış, sonrasında raporlarını Sıhhat İşleri Dairesi'ne sunmuş ve tecrübeleriyle Aşı Hazırlama Evi bünyesini takviye etmiştir.³⁹

Askeri Prevantoryum: İstanbul Maslak köşklerinde bulunan 38 yataklı olan bu hastane, akciğer vereminin henüz başlangıcında, gizli seyreden ateşsiz veya hafif ateşli, tedavi olabilecek, lenflerinde büyüme görülen ve genel beden takviyesine

³⁴ "Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname, 14 Nisan 1328", Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 322-325.

³⁵ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 130.

³⁶ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 131.

³⁷ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 128.

³⁸ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 128-129.

³⁹ Razi H. Maner, "Ordu Aşı Hazırlama Evi ve Mesaisi Hakkında Bir Hulasa", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Sayı 46, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, Ocak 1946, s. 24.

muhtaç bulunan raporlu hastaların yattığı bir sıhhi kurumdur. 1938’de hizmete açılan bu kurum önceleri sadece askeri öğrenciler için hizmet verirken 1943’te subaylara da hizmet vermeye başlamıştır. Hastaların prevantoryumunda tedavi olabilmesi için askeri hastanelerden verilen raporun MMV Sağlık Dairesince onaylanması gereklidir. Askeri Hastaneler İdare Talimatı’na göre idare edilmiş, yatan hastaların beslenmesi 2615 numaralı kanuna göre yapılmıştır. Hastaların yatma, kalkma, serbest hava kürleri, istirahat ve yemek zamanları başhekimlik tarafından tespit edilen günlük program dahilinde yapılmış, hastaların kiloları her ay tartılarak not edilmiştir.⁴⁰

Bursa Hastanesi ve Fizik Tedavi Kurumu: Fizik tedavi cihazları ile sıcak banyolara sahip olduğundan diğer asker hastanelerinden farklıdır. Bu hastane Bursa garnizonunda bulunan Işıklar Askeri Lisesi personel ve öğrencilerini kabul eden aynı zamanda fizik tedavi de uygulanan bir hastanedir. 1932 basımlı “*Bursa Hastanesi ve Tedavi-i Hikemi Müessesesi Hakkında Talimat*” gereğince hastanede generaller, üst subaylar, subay ve aileleri için de yatacak yerler ayrılmıştır. Yatak adedi çoğalcaya kadar talimat hükümlerine göre hasta kabul işlemlerine sınırlama koyulmuştur.⁴¹

Ankara (Cebeci) Mevki Hastanesi: Birinci Dünya Savaşı’nda açılan bu hastane Milli Mücadele’de 200 yatak kapasite ile çalışmaya başlamış, İstanbul’dan, özellikle Gülhane’den, Milli Mücadele’ye katılan hoca ve asistanların burada çalışmasıyla yoğun bir şekilde sağlık hizmeti vermiştir. Aşı Hazırlama Evi de bu hastanede kurulmuş, kısa zamanda yatak sayısı 500’e çıkarılmıştır. Savaş sonunda da hizmetine devam eden bu hastaneyi 1927 yılında Ankara’da Sağlık Daire Başkanı olan Tevfik Sağlam, Gülhane ayarında bir hastane olarak geliştirmek istemiş ve kendi dallarında başarılı olan operatör, dahiliye, cildiye, nisaiye, radyoloji uzmanlarını burada görevlendirmiştir. Kıta hizmeti görmekte olan tabiplerin de burada birer yıl süreyle staj yapmalarının sağlanması hastaneyi daha da verimli kılmıştır. 1932’de hariciye, göz, kulak, beviye, asabiye uzmanları da görevlendirilmiş, eczane ve anatomi birimi açılmıştır. 1938 yılında onarım ve bakımı yapılmıştır.⁴² Bu hastane 1941’de Gülhane’nin Ankara’ya taşınması ile Gülhane’ye ev sahipliği yapmış ancak iki hastanenin bir arada hizmet vermesinden kaynaklanan

⁴⁰ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 124-126.

⁴¹ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 129.

⁴² Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C. III, 1. Kitap, 1981, s. 136-145.

sıkıntılar yüzünden Ankara Harp Okulu Hastanesi'ne taşınarak "Ankara Mevki Hastanesi" adı ile hizmetine devam etmiş⁴³ ve MMV'ye bağlanmıştır.⁴⁴

1.2.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Kliniği

Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektep ve Kliniği (kısa ifade ile Gülhane), sağlık sınıfından öğrencilere ve mezunlara teorik ve pratik eğitimlerin verildiği, uluslararası tıp ve askeri tıp alanındaki gelişmelerin takip edildiği, araştırmalar yapıp bilimsel yayınların yapıldığı, askeri sağlık hizmetlerinin bir nevi akademik karargâhı ve okulu olagelmıştır. Dahası yeni uygulamaların beşiği olarak da kabul edilen Gülhane, askeri sağlık hizmetlerinin modern hastane hizmetlerinde ilklerin başlangıç yeri olarak ilk hemşirelik, ilk askeri teskerecilik, ilk sıhhi malzeme (harp paketi, ampul, suni aza)ve aşı üretimi (tifo ve kolera), ilk protez ve diş birimi gibi yeniliklere açılan bir kapı olmuştur.⁴⁵ Bunun yanında diğer askeri hastaneler teşkilat yönünden buldukları garnizon komutanlıklarına bağlı iken Gülhane, Bursa ve Cebeci Askeri Hastaneleri gibi MMV Sıhhat İşleri Dairesi'ne bağlı olduğundan farklı başlık altında ele alınmıştır.

Gülhane, Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransızların işgal etmesiyle Gümüşsuyu Hastanesi'ne taşınmış,⁴⁶ birçok öğretim üyesi, asistanları, stajyerleri Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmişler, Ankara Cebeci Merkez Hastanesi'nde bir nevi ikinci Gülhane'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır.⁴⁷ Milli Mücadeleden sonra Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde hizmet veren kısımları, 2 Ekim 1923'te Sarayburnu'ndaki eski binalarına taşınmıştır.⁴⁸ 1923'te TBMM hükümetince "Gülhane Askeri Tıp Encümen-i Alisi" yani "Akademi" unvanı verilmiştir.⁴⁹ Bu encümenin başlıca görevleri, tıbbi müsamereleri düzenlemek, orduya faydalı sıhhi tercümelere yapmak, inceleme ve araştırma yapmak ve üst kademelere tekliflerde bulunmak olmuştur.⁵⁰

⁴³ A.e., s. 148.

⁴⁴ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 130.

⁴⁵ Tevfik Sağlam, "Türk Hekimliğinde Gülhane'nin Rolü", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 10-14.

⁴⁶ Ataç, **a.g.e.**, s. 86.

⁴⁷ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 19. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

⁴⁸ Ataç, **a.g.e.**, s. 86.

⁴⁹ Ege, **100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar**, s. 15.

⁵⁰ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 19-20.

Gülhane'nin 25. kuruluş yıldönümü olan 30 Aralık 1923'te müsamereler yeniden başlamış, her çarşamba bütün hastane sağlık personeli, asker ve sivil, birlik ve hastane tabiplerinin katılımıyla devam etmiştir.⁵¹ 13 Mart 1924 yılında kabul edilen 438 sayılı kanunla sivil hekimlerin, 1 yıl stajlarını Gülhane'de teğmen rütbesi ile yapmaları kabul edilmiş,⁵² 13 Aralık 1924 tarihli 531 sayılı kanun ile de eczacı ve dış tabiplerinin de bu staj hizmetine dâhil olduklarına dair kanun kabul edilerek Gülhane canlandırılmaya çalışılmıştır.⁵³ Ancak 1925'de sivil eczacı ve dış tabiplerin sayılarının ihtiyacın çok üzerinde olmasından dolayı kabul edilen 686 sayılı kanun ile bu personelin İstanbul dışında staj görmeleri kabul edilmiştir.⁵⁴ Gülhane'de 1923'ten 1939 yılına kadar (1929'da yok) 15 yılda 563 askeri tabip, 214 yedek tabip staj görmüş⁵⁵ 1923'ten 1938'e kadar da 345 mütehassıs yetiştirmiştir.⁵⁶

1925-1926 öğretim yılı sonunda stajyer teğmen sıhhiye subaylarının, Selimiye Kışlası'ndaki I. Tümen birliklerinden bazıları ile ilk kez Erenköy yönlerinde sıhhiye manevrasına katılarak askeri sağlık hizmetlerinde pratiklerinin artırılması amaçlanmıştır. Askeri sıhhiye eğitimi artık sadece hastane şartlarında değil, arazi şartlarında da verilmeye başlanmıştır. 1929 yılı sıhhiye manevrası ise Bursa civarında yapılan Ordu manevrasına katılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ Diğer birlikler de sıhhiye üniteleri ve sıhhiye personeliyle birlikte sonbahar ve garnizon tatbikatlarına iştirak etmişlerdir.⁵⁸

Gülhane'nin, dolayısıyla Türk ordusu askeri sağlık hizmetlerinin gelişimi için, tıp eğitiminde uzman personel ihtiyacının giderilmesi ve yurt dışı gelişmelerin yerinde takip edilmesi amacıyla yurt dışına personel görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, Ekrem Şadi Kavur, Hamburg-Eppendorf Tıp Fakültesi Hastanesi cerrahi

⁵¹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. II, s. 259.

⁵² 438 sayılı "Etibbanın Hizmeti Mecburesi Hakkındaki 8 Teşrinisani 1339 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun, 13 Mart 1340", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 2, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 250.

⁵³ 531 sayılı "Etibbanın Hizmeti Mecburesi Kanununa Müzeyyel 13 Mart 1340 Tarihli Kanun Ahkamına Baytar, Eczacı ve Dış Tabiplerinin de Tabi Olduklarına Dair Kanun, 7 Kanunusani 1341", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 3, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 27.

⁵⁴ 686 sayılı, "Sivil Etibbanın Hizmeti Mecburesi Hakkındaki 8 Teşrinisani 1339 ve Etubba, Eczacı ve Dışçilerin Stajları Hakkındaki 13 Mart 1340 ve 13 Kânunuevvel 1340 Tarihli Kanunlara Müzeyyel Kanun, 17 Aralık 1341", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 31.

⁵⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.II, s. 294-295.

⁵⁶ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁵⁷ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 22-27.

⁵⁸ Şevki Alsaçntı, "Tatbikat ve Manevralar ve Mesele Tertibinde Nazar-ı Dikkate Alınması Lazım Gelen Bazı Noktalar", **Askeri Mecmua**, 1. Kanun 1942, s. 828-832.

kliniğine ihtisas eğitimi için gönderilmiş, dönüşünde “1927 yılında Almanya’da kullanılan Avertin narkozu ve taşlı kolesistit ameliyatı” konulu müsameresini Aralık 1927’te sunmuştur.⁵⁹ Yine 16 Temmuz 1930 tarihli arşiv belgesinden anlaşıldığına göre, Gülhane’nin röntgen, fizyoterapi ile diş ve ağız hastalıkları alanında öğretim görevlisi ihtiyacının karşılanması ve dönüşlerinde de Gülhane Tatbikat Hastanesi muallimliğine aday olarak verilmesi için yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde üç askeri hekim, üçer sene hükümet hesabına Avrupa’ya gönderilmiştir.⁶⁰

Askeri hekimler bilgi ve tecrübelerini, görüşlerini, orijinal yazılarını başta *Askeri Sıhhiye Mecmuası* ve *Dirim Dergisi*’nde yayımlamışlardır.⁶¹ Askeri Sıhhiye Mecmuası, Milli Mücadele esnasında Ankara’da önceleri Sıhhiye Dairesince “*Askeri Tıp Mecmuası*” adıyla yayımlanırken daha sonra Gülhane tarafından yayımlanmış, 1930 yılından itibaren de üç ayda bir ve en az 120 sayfa olacak şekilde Genelkurmay Sıhhiye Müfettişliği tarafından yayımlanmaya devam etmiştir.⁶² Mazlum Boysan, Cumhuriyetin kuruluşundan 1938 yılına kadar “*Askeri Tıp Mecmuası*”, “*Askeri Sıhhiye Mecmuası*”, “*Piyade Mecmuası*”, “*Levazım Mecmuası*” ve “*Askeri Mecma*” dergilerinde askeri sıhhiye hizmetine ait 37 tabip, 4 kimyager ve 2 diş tabibi tarafından yazılan 103 makale yazıldığını ifade etmiştir.⁶³

Gülhane binası, askeri sağlık hizmetleri açısından akademik karargah olmasına rağmen zamanla ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş ve bu ihtiyaçlar eldeki imkanlar çerçevesinde giderilmeye çalışılmıştır. 1931 yılında, Birinci Dünya Savaşı’nda yapılmış olan barakaların tamir edilmesi ve hastanenin nisaiye kısmındaki bölme duvarlarına ait temelin çökmesi üzerine kırk-elli bin lira kadar bir paranın harcanmasına izin verilmiştir.⁶⁴ Yine hastane için gerekli olan röntgen malzemesinin alımı, 19 Kasım 1935 tarihinde Almanya’daki Koch-Şterzel Fabrikasının İstanbul’daki vekili Dr. Burhan Fehmi’den alınması Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.⁶⁵ Gülhane binası zamanla yeterli gelmemeye başlayınca yeniden şekil ve düzen vermek gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1937 yılında 300 yataklı ek bir pavyon eklenmesi düşünülmüş, ancak arkeolojik bölgede olduğu için burada genişlemesine müsaade edilmemiş tam bu düşünce aşamasında İkinci Dünya Savaşı

⁵⁹ Kavur, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...*, s. 41-42.

⁶⁰ BCA, 030.18.1.2, 12.49.17, s. 1.

⁶¹ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. I, s. 458.

⁶² Boysan ve Türk, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³ Boysan ve Türk, *a.g.e.*, s. 141.

⁶⁴ BCA, 030.18.1.2, 21.49.5, s. 1.

⁶⁵ BCA, 030.18.1.2,59.88.11, s. 1.

patlak vermiştir.⁶⁶ Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniği 1938’de 200 yataklı bir hastanedir.⁶⁷

İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Gülhane Hastanesi’nin İşleyiş ve Yönetimi: Gülhane’nin işleyiş ve yönetimi diğer askeri hastanelerde olduğu gibi Askeri Hastaneleri İdare Talimatı ve bu talimatla ilişkili olan kanun ve talimatlara, aynı zamanda “Gülhane Talimatnamesi”ne göre yürütülmüştür. Ancak Gülhane Talimatname’sinin resmi olarak yürürlüğe girip girmediği yönünde farklı kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmıştır. Mazlum Boysan’a göre talimatname yazılmış ama onaydan geçmemiştir.⁶⁸ Ekrem Şadi Kavur’a göre ise “*Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mekteb ve Seririyat Talimatnamesi*” adı ile bir talimat hazırlanarak hizmetler buna göre yürütülmüştür. Bu talimatnamenin aslına ulaşılammış, ancak, Ekrem Şadi Kavur’un konuyla ilgili verdiği bilgiler çerçevesinde Gülhane’nin işleyişi değerlendirilmiştir.

Gülhane, eğitim ve öğretim yönünden Genelkurmay Sıhhiye Müfettişliğine yani Genelkurmaya, idari ve ikmal yönünden ise Sağlık İşleri Dairesi’ne yani MMV’ye bağlı olarak hizmet vermiştir.⁶⁹ Gülhane Talimatnamesine göre hastane, Sağlık İşleri Dairesince atanan Tugay Komutanı yetkisindeki askeri bir tabip tarafından idare edilmek üzere MMV’ye bağlanmıştır. Hastanede tabip olarak bir tabib-i sani (müdür yardımcısı) aynı zamanda dahiliye müdürü, bir yıl staj gören stajyer tabipler, muavin tabipler(asistanlar), başmuavin tabipler (başasistanlar), muallimler (profesörler), muallim muavini (yardımcıları) görev yapmaktadır. Gülhane müdür yardımcısı olan ve tabip albay rütbesindeki dahiliye müdürünün görevi; akademinin idari, mali, disiplin işleri yanında raporların müdür adına onaylanması, yatacak ve taburcu olacak hastaların, sıhhi kurulda işlem görecekt hastaların raporlarını incelemek olmuştur.⁷⁰ 1938 yılında Gülhane’de bulunan klinik ve klinik hocalarının listesi Tablo 1.4’de verilmiştir.⁷¹

⁶⁶ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 24-26.

⁶⁷ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁶⁸ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁶⁹ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 22-27

⁷⁰ **A.e.**, s.43.

⁷¹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 51.

Tablo 1.4. 1938 Yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniğinde Görevli Personel

S.nu.	Klinik/Lab.	Unvan Ad Soyad	Açıklama
1	Müdür ve Baştabip	Prof. Dr. Tğb. Süreyya Hidayet SERTER	Aynı zamanda ikinci dahiliye kliniği hocasıdır.
2	Dahiliye Kliniği	Prof. Dr. Alb. Abdülkadir NOYAN	İki başasistan ve asistanlar vardır.
3	I. Hariciye Kliniği	Prof. Dr. Alb. M. Kemal ÖKE	İki başasistan ve asistanlar vardır.
4	II. Hariciye Kliniği	Prof. Dr. Alb. Murat CANKAT	İki başasistan ve asistanlar vardır.
5	İntaniye Kliniği ve Bakteriyoloji Laboratuvarı	Prof. Dr. Yb. Kemal Hüseyin PLEVNELİOĞLU	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
6	Asabiye Akliye Kliniği	Prof. Dr. Alb. Nazım ŞAKIR	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
7	Göz Kliniği	Prof. Dr. Alb. İsmet GÖZCÜ	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
8	Kulak, Boğaz, Burun Kliniği	Prof. Dr. Alb. Sani YAVER	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
9	Bevliye Kliniği	Prof. Dr. Alb. Fuat Kamil BEKSAN	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
10	Nisaiye ve Viladiye Kliniği	Prof. Dr. Bnb. Esad BİROL	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
11	Cildiye Kliniği	Prof. Dr. Bnb. Bürhan URUS	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
12	Askeri Hıfzıssıhha Laboratuvarı	Prof. Dr. Bnb. Zeki Faik URAL	Bir başasistan vardır.
13	Hayati Kimya Laboratuvarı	Prof. Dr. Bnb. Burhaneddin TUĞAN	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
14	Marazi Teşrih Laboratuvarı	Prof. Dr. Yb. Lütfi AKSU	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
15	Röntgen Laboratuvarı	Prof. Dr. Alb. Şükrü Emin CANGÖR	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
16	Fizik Tedavi Şubesi	Prof. Dr. Bnb. Nüzhet ŞAKIR	Bir muallim muavini vardır.
17	İспенçiyari Kimya Laboratuvarı	Prof. Dr. Yzb. Ecz. Kimyager Naci	Bir başasistan ve asistanlar vardır.
18	Hazar ve Seferde Sıhhiye Hizmeti Şubesi	Prof. Dr. Yb. Naili VARDAR	Bir muallim muavini vardır.

Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s. 51.

Tabloda görüldüğü üzere dahiliye, cerrahi, asabiye, üroloji, kadın doğum, fizik tedavi, intaniye, göz, cildiye, kulak burun boğaz klinikleri ve laboratuvarların yanında hazarda ve seferde sıhhiye şubesi ile hazarda sıhhiye laboratuvarı adıyla askeri sağlık hizmetlerini ilgilendiren üniteler de bulunmaktadır. Bu üniteler, askeri sağlık eğitimini sivil sağlık eğitiminden ayıran oluşumlardır. Askeri hekimlerin staj eğitimleri bu kliniklerde 15 Ekim'den temmuz sonuna kadar, muvazzaf hekimlerin tekâmül eğitimleri ise mayıs ayı başından haziran ayı sonuna kadar verilmektedir.⁷²

Gülhane'de verilen hastane hizmetleri diğer askeri hastanelerde verilen hizmetlerle hemen hemen aynıdır. Ancak bazı yönlerden farklılık arz eder.

⁷² Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 22-27.

Gülhane'ye askeri personel ve ailelerinin yanında yatak kadrosunun 1/3 oranında sivil hasta kabul edilmekte, bu hastalardan tedavi ücreti alınmamaktadır. Ancak kadın olarak kadın hastalıkları kliniğinden başka kliniklere hasta kabul edilmemekte, erkek hastalar da hocalar tarafından seçilmektedir.⁷³ Hastanenin yatak kadrosunun 1/5'i cerrahi kliniklere, geri kalan yataklar ise diğer kliniklere eşit olarak dağıtılmıştır.⁷⁴ Gülhane'nin diğer askeri hastanelerden farklı bir yanı da başasistanlar tarafından nöbetçi amirliği, asistanlar tarafından da aylık (önceleri bir yıllık olanlar, sonraları altı aylık olanlar) daimi asistanlık nöbetlerin tutulmasıdır.⁷⁵

Ayrıca Gülhane'de, MMV Sağlık Dairesi'nden gönderilen tıbbi yazıları, beden kabiliyeti nizamnamesindeki maddelerden değişmesi gerekenleri, asker hastanelerde meydana gelen ölüm sebeplerini tartışan, ordu mensuplarından tedavileri Türkiye'de imkânsız olanların yabancı bir ülkede tedavi görebilmelerini onaylayan bir profesörler kurulu vardır. Bunun yanında askeri personelin yurtdışında tedavi gerektiren durumlarında rapor onayı, iki Gülhane profesörü ve bir de Tıp Fakültesi profesörü tarafından yapılmaktadır.⁷⁶

1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askeri Hastaneler

Türk ordusunda birliklerin konuşlandıkları garnizonlarda garnizon komutanlıklarına bağlı olarak teşkil edilen askeri hastaneler, askeri personelin muayene ve tedavi edildiği aynı zamanda orduya gireceklerin sıhhi muayenelerinin yapıldığı yataklı kurumlardır.⁷⁷ Kuruluşları Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve sayıları savaşlarla artan askeri hastanelerin yönetimi, 1818 tarihli Kanunname-i Dahiliye Askeriye (İç Hizmet Kanununun) adlı kanunnameye, 1 Ekim 1872 tarihinde Ceride-i Askeriye Basımevinde basılan Kanunname-i Umur-ı Askeriye (Askeri Hizmetler Tüzüğü) ve hastane hizmetleriyle ilgili çeşitli tarihlerde yayımlanan emirlere göre yürütülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu mevzuatın yürütülmeye devam ettiği,⁷⁸ bunun yanı sıra gelişmelere ve ihtiyaçlara göre yeni kanun ve talimatnamelerin kabul edildiği görülmüştür.

⁷³ A.e., s. 21.

⁷⁴ A.e., s. 22-27.

⁷⁵ A.e., s.40.

⁷⁶ A.e., s. 42.

⁷⁷ **Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, İstanbul, Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhat İşleri Dairesi Yayını, 1938, s. 5.

⁷⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, Cilt III-1. Kitap, s. 8-26. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

Askeri hastanelerinin kuruluşundaki yatak kapasiteleri genel olarak buldukları garnizondaki genel kuvvetin % 5'i oranında tespit edilmiş,⁷⁹ sayıları savaşlarla birlikte artmış, savaşların topyekûn etkisiyle sivil topluma da hizmet vermeye başlamıştır. Bu hizmetler doğrultusunda 2 Kânunusani 1337 tarihli “Askeri Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname” ile hastanelerde uzun süre yatak işgal etmeyecek hastalıklarda, fakir halkın boş yatak olduğu sürece yüzde beş oranında ücretsiz tedavi edilebileceği, diğer yandan askeri personelin de askeri hastane olmayan yerlerde hükümete ait mülki hastanelerde bedelsiz veya il özel idare ve belediye memleket hastanelerinde ise her asker için devletçe karşılanacak 30 kuruş karşılığında tedavi olunacağı kabul edilmiş,⁸⁰ 1936 yılında 75 kuruşa yükseltilmiştir.⁸¹ olarak değiştirilmiştir. Yine bu nizamname ile gerek askeri gerek mülki hastanelerde, fakir halk için birer poliklinik açılması ve bedelsiz ayakta tedavi edilmesi ile büyük merkezlerde ve hastanesi olmayan yerlerde Sıhhiye Vekâleti tarafından açılacak polikliniklerde, sivil ve askeri tabiplerin asli görevlerini aksatmayacak şekilde nöbetleşe hizmet vermesi, bununla birlikte verilecek zorunlu ilaçların da sıhhiye muavenet kaleminden ita edilmesi uygulamasına geçilmiştir.⁸²

Kurtuluş savaşında sefer kadrosu uygulayan Türk ordusu, savaşın sonunda barış kadrosuna geçmesiyle askeri sağlık hizmetleri de ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir. Bu kapsamda bütün sefer sağlık teşkilleri, sıhhiye bölük ve seyyar hastaneler kapatılmış, ordu ve kolordu garnizonlarında 300-500 yataklı birer merkez ve mevki hastanesi, tümen garnizon ve merkezlerinde 100-200 yataklı, (kış mevsiminde ulaşım imkânı zorlaşan) alay ve taburlarda ise 30-50 yataklı hastaneler, iaşeli ve iaşesiz revirler faaliyete sokulmuştur. Diğer yandan askeri hekimler 25 Eylül 1923 ve 347 sayılı kanunla Milli Ordu'ya davet edilmiş ancak göreve gelmeyen tabipler ordudan çıkartılmışlardır.⁸³

Özellikle savaş yıllarında ordunun ihtiyacı üzerine açılan askeri hastanelerin genellikle elde bulunan bina, cami, kilise, medrese ve hanların onarılarak açıldığı,

⁷⁹ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmeti**, s. 290.

⁸⁰ “Askeri Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname”, 2 Kanunusani 1337, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935, s. 3.

⁸¹ “Askeri Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkındaki 2/1/1337 Tarih ve 480 Sayılı Nizamnamenin 2 nci Maddesinin Tadiline Dair Nizamname”, 28 Mayıs 1936, **Resmi Gazete**, S: 3315, s. 6506.

⁸² “Askeri Hastanelere Alınacak Ahali...”, **a.g.t.**, s. 3.

⁸³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 444-453.

boşalan ahırların hastane veya boşalan hastanelerin ahır yapıldığı⁸⁴ düşünülürse Cumhuriyet kurulduğunda askeri hastanelerin durumlarının pek de iç açıcı olmadığı değerlendirilebilir. Uzun savaş yıllarından sonra hizmetlerine devam eden askeri hastaneler bakımsız, mevcut olan alet ve malzemenin çoğu eskimiş, helasız ve ışıksızdır.⁸⁵ Gerçekten de ödenek bakımından askeri birliklerin içinde düşünülen askeri hastanelerin fiziki şartlarını iyileştirmek söz konusu olamamıştır. 20 Mart 1929'da askeri hastane, garnizon ve okulların inşaatı hakkında kanun tasarısı verilmiş,⁸⁶ 6 Mayıs 1929'da 1435 sayılı "Askeri Hastane, Garnizon ve Mektepler İnşası Hakkında Kanun" kabul edilmiş,⁸⁷ ardından bakım ve onarımı için bir dizi çalışma ve planlamalar yapılmıştır. Fakat Kemal Özbay'a göre, askeri hastanelerin geliştirilmesi baştabiplerin kişisel çabalarından öteye gidememiştir.

Söz konusu durum, Ankara MMV, Sıhhiye Dairesi 1'inci Şube Müdürlüğünde görevli askeri tabip Fikri Altan'ın raporunda tespit edilmiştir. Kendisi askeri hastanelere ödenek istemek için Meclis bütçe görüşmelerine katılmış ve hazırlamış olduğu raporda askeri hastanelerin bakımsız durumunu gözler önüne sermiştir. Raporun sonunda tek bir sivil hastane olan Ankara Numune Hastanesi'nin yıllık bütçesinin 230 bin lira olduğu, ardından 108 askeri hastanenin (iaşeli revirlerin de dahil edildiği tahmin edilmiştir) yıllık bütçesinin ise sadece 283 bin lira olduğu şeklindeki sunumu oldukça etkileyici olmuştur. Bu raporun sunulması sonucu Maliye Vekâleti bakanı Fuat Ağralı her yıl ödeneğin MMV'ye toplu olarak verildiğini, paylaşımın bu vekillik tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Milli Müdafaa Vekili de kendilerine verilen ödeneğin az olduğu için askeri hastanelere verilemediğinden bahsetmiştir.⁸⁸

Diğer yandan askeri hastanelerde yatan hastaların beslenmesinin ve barınma şartlarının iyileştirilmesi için, 15 Aralık 1934'te 2615 sayılı "*Askeri Hastaneler İle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında*

⁸⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III-1. Kitap, s. 6-7.

⁸⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 444-445.

⁸⁶ **BCA**, 030.18.1.2, 2.18.14, s. 1.

⁸⁷ 1435 sayılı "Askeri Hastane, Garnizon ve Mektepleri İnşası Hakkında Kanun, 11 Mayıs 1929", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İctima 2, C. 7, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1929, s. 425.

⁸⁸ M. Rıza Serhadoğlu, "**Savaşçı Doktorun İzinde**", İkinci Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 2005, s. 306-307.

Kanun” kabul edilerek hastaların daha kısa sürede şifa bulmalarına yönelik, günlük olarak belirli besinlerin belirli miktarlarda verilmesi uygulamasına geçilmiştir.⁸⁹

İmkânlar ölçüsünde askeri hastanelerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, 18 Mayıs 1935 tarihinde askeri hastaneler için ortalama fiyatı 26.000 lira olan yedi adet Ford marka sıhhiye otomobilinin alınması Cumhurbaşkanınca onaylanmış⁹⁰; Almanya’dan 90 adet bavman çadırı alınmıştır.⁹¹ Yine 5 Mayıs 1937 tarihli meclis tutanaklarından anlaşıldığı üzere “*Deniz hastanesinin tamiri için 1937, 1938 ve 1939 senelerine sâri taahhüde girişilmesi hakkında kanun, layihası ve Milli Müdafaa, Bütçe ve Sıhhat ve İctimai Muavenet encümenleri mazbataları*” görüşülmüştür. Bu görüşmelerde Deniz hastanesinin tamiri için her sene ödenecek miktarın o sene MMV Deniz Kısmı bütçesinin (Ebniye inşa ve tamiri ve istimlak bedeli) faslına konulacak olan tahsisattan tediye edilmek üzere 270 bin liraya kadar 1937 ve 1938 senelerine sâri taahhüde girişmeye Milli Müdafaa Vekili’nin yetkili kılındığı kabul edilmiştir.⁹²

1938 yılında MMV Sıhhat İşleri Dairesi Üçüncü Şubesinde askeri hastanelerle ilgili mevcut olan tüm talimat ve nizamnameler incelenerek ve Ordu Dahili Hizmet Kanun ve Nizamnamesi de esas alınarak “Asker Hastaneleri İdare Talimatı”^{*} yürürlüğe girmiş ve askeri hastanelerin işleyişi bu talimata göre yürütülmüştür. Bu talimat incelendiğinde, askeri sağlık hizmetlerinin sadece askeri kurumlarda, sadece sağlık personeli ve adında sadece sağlık geçen talimatlarla yürütülemeyeceğinin, sonuçta askeri sağlık hizmetlerinin diğer ordu hizmetlerinden ayrılamayacağıının en bariz örneği olarak görülmüştür. Bu talimatta diğer askeri ve sivil kanun ve talimatlara da atıfta bulunularak, askeri sağlık hizmetleriyle diğer

⁸⁹ 2615 sayılı “Askerî Hastaneler İle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında Kanun, 15 Aralık 1934”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 4, C. 14, Ankara, TBMM Matbaası, 1935, s. 66-70.

⁹⁰ **BCA**, 030.18.1.2, 54.38.20, s. 1.

⁹¹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 451.

⁹² **TBMM ZC, (Devre V)**, C: 18, İ: 55, (5 Mayıs 1937), s. 17.

^{*} MMV Sıhhat İşleri Dairesi Reisliğinin 6 Temmuz 1938 tarihli ve 30674 sayılı “Asker Hastaneleri İdare Talimatı”nın MMV Kazım Özalp’ın onayıyla yazılan başemirden anlaşıldığına göre; bu tarihe kadar askeri hastanelerin idaresiyle ilgili çeşitli zamanlarda hazırlanarak uygulamaya konulmuş talimat ve nizamnameler, özellikle Ordu Dahili Kanun ve Talimatnamesi esas alınarak hastane idaresi talimatı hazırlanmış, talimat maddelerinin uygulanması ve uygulamada talimat maddeleriyle ilgili teklif edilecek görüşlerin 2 Ocak 1940 tarihine kadar MMV ne bildirilmesi istenmiştir. Talimat 48 sayfadan ibarettir. Bkz.: **Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, İstanbul, Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhat İşleri Dairesi Yayını, 1938.

askeri hizmetlerin, yine askeri sağlık hizmetleriyle sivil sağlık hizmetlerinin bütüncül bir şekilde ele alınması gerektiği anlaşılmıştır.*

Askeri hastaneler, bağlı oldukları birliklerin intikali veya lağvedilmesiyle ya kapatılmış ya da bağlı bulunduğu birlikle birlikte intikal ettirilmiş veyahut yatak sayısı düşürülmüştür. Diğer yandan yeni kurulan birliklerin yanında yeni hastaneler kuruluşa ilave edilmiştir. Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce yatak kapasiteleri 30-500 arasında değişen 65 askeri hastane olduğu tespit edilmiştir.⁹³ Bağlı oldukları tümen, kolordu veya mevkiyle (Haydarpaşa, Gümüşsuyu gibi) anılan askeri hastaneler, her ne kadar yatak kapasiteleri ve fiziki koşulları itibariyle birbirlerinden farklılıklar gösterebilirler de işleyişleri aynıdır.

İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askeri Hastanelerin İşleyişi: Askeri hastanelerin personel kadrosu hakkında hangi hastanenin ne kadar sağlık personeli istihdam edeceği ile ilgili kesin bilgilere sahip olunamamış, ancak farklı kaynaklarda tespit edilen bilgiler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak Birinci Dünya Savaşı esnasında yayımlanmış bir belgeden hastanelerin yatak kadrosuna göre olması gereken sağlık personel sayıları Tablo 1.5.’de verilmiştir.

* Bu kanun ve talimatlar: Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi, 788 sayılı Memurin Kanunu (orduda çalışan sivil memurlarla ilgilidir), 801 sayılı Sinni Mükellefiyet (mükellefiyet yaşı) Dahilinde Bulunanların Silahsız Hizmeti Mucip Arızai Vücutiyelerinin Tedavisi Hakkında Kanun, 551 sayılı Bilumum Askeri Malullerin Terfihi Hakkında Kanun, Kıtalarda Onbaşı ve İhtisas Eratının, Talimgahlarda Erbaşların Yetiştirilmesi Hakkında D-78 Talimatı, Orduda Sari ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Talimatı, 1587 sayılı Nüfus Kanunu (33. Madde ölümle ilgili), 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (218. Madde ölümlerle ilgili), Beden Kabiliyeti Talimatnamesi, Sıhhi Muayene Talimatı, Frengi Mücadele Talimatı, Ayniyat Talimatnamesi (ilaç, iaşe, malzeme alımı), Dezenfeksiyon Talimatı, 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (64. Madde hemşirelerin yetkisi). Bkz: **Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, s. 3-48

⁹³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, Cilt III, 1 ve 2. Kitap.

Tablo 1.5. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Yayımlanan Askeri Hastane Personel Sayısı

Yatak adedi	Sertabip		Ettibba		Ser tabib muavini	Bakteriyolog	Gece nöbetçi tabibi yüzbaşı	Röntgen	Eczacıyı evvel		Eczacı mülazımı evvel	Kimyager	Yekün
	Adedi	Rütbesi	Adedi	Rütbesi					Adedi	Rütbesi			
100	1	Bnb. Kd. Yzb.	2	Yzb.			1		1	Mülazım			5
150	1	Bnb.	3	Yzb.		1	1		1	Yzb.			7
200	1	Bnb.	4	Yzb.		1	1		1	Yzb.			8
250	1	Kaymakam	5	Bnb. Yzb.	1	1	2		1	Kd. Yzb.	1		12
300	1	Kaymakam	6	Bnb. Yzb.	1	1	2		1	Kd. Yzb.	1		13
350	1	Kaymakam	7	Bnb. Yzb.	1	1	2		1	Kd. Yzb.	1		14
400	1	Kaymakam	8	Bnb. Yzb.	1	1	2		1	Kd. Yzb.	2		16
500	1	Miralay	10	Bnb. Yzb.	1	1	2	1	1	Bnb.	2	1	19
750	1	Miralay	15	Bnb. Yzb.	1	2	2	1	1	Bnb.	3	1	27
1000	*	Bin yataklı hastaneler mülğadır.											

* Büyük yataklı hastanelerin idaresi zor olacağından bunlar beş yüz (500) yataklı iki hastaneye taksim edilecek ve zabitanı sıhhiyesi beş yüz yataklı hastaneler gibi olacaktır.

Muharrem Uçar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü **Doktora Tezi**, Ankara, 2010, s.167.

Kemal Özbay'ın askeri hastanelerin kadrosu ile ilgili verdiği bilgiye göre, 1930 yılına kadar 100 yataklı hastanelerde dört, 200 yataklı hastanelerde altı, 300 yataklı hastanelerde yedi ve daha yukarı kadrolularda ise dokuz uzman hekim kadrosunun olması gerektiği, ancak personel yokluğunda bu kadronun uygulanamayıp teoride kaldığı değerlendirilmiştir.⁹⁴ Yine askeri hastanelerin kadrosuyla ilgili olarak Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey ve arkadaşlarının, 29 Mayıs 1920 (1336)'da mülki ve askeri sıhhiye teşkilatının birleştirilmesine dair verdiği takrire cevaben Bayazıt Mebusu Dr. Refik Bey'in ifadeleri de konuyla ilgili bir fikir vermiştir. Burada askeri hastanelerde 50 hastaya bir tabip, 100 hastaya bir eczacı on hastaya bir hastabakıcı ve hademe şeklinde düşünüldüğü, idaresi güç olmasa 2000 yataklı hastanelerin de açılacağı, çünkü, bu hastanelerde çalışacak personel sayısının küçük hastanelere oranla daha az sayıda olacağı belirtilmiştir.⁹⁵ Bu ifadeler her ne kadar Kurtuluş Savaşı dönemini yansıtsa da, savaş sonrası Askeri Tıbbiyeden mezun olan tabip sayılarının kısıtlı olduğu düşünülürse, askeri

⁹⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 445.

⁹⁵ **TBMM ZC, (Devre I), C: 3, İ: 59 (5 Eylül 1920), s. 561-562.**

hastanelerdeki tabip kadrolarının planlandığı gibi olmadığı ve genelde kısıtlı kadrolarla hizmet verildiği değerlendirilebilir. Dolayısıyla, eksik tabip kadrosu ile hizmet veren hastanenin hasta sayısı az olacağından, eczacı, hastabakıcı, hademe, sıhhiye eri gibi diğer sağlık personeline olan ihtiyaç da hissedilmeyecektir.

Askeri Hastane İdare Talimatı'na göre asker hastane hizmetleri, baştabibin emrinde hastane kadrosuna göre teknik ve idari olmak üzere iki grup personel tarafından yürütülür. Hastanenin teknik personeli sıhhiye subayları (ikinci tabip, mütehassıs tabipler, eczacılar, diş tabipleri) hemşireler, hastabakıcılar, sıhhiye gedikli erbaşlar ve sıhhiye erleri; idari personeli ise levazım müdürü, iaşe ve inzibat subayları, hesap ve muamele memurları, imam, etüv memuru, diğer müstahdemler ve erlerdir.⁹⁶ Bu noktada vurgulanacak olan temel nokta, önceden çeşitli kaynaklarda ve mevzuatlarda hastabakıcı-hemşire olarak adlandırılan hemşirelik mesleği, bu talimat ile sadece “*hemşire*” olarak adlandırılıp sınıflandırılmış ve görev tanımı yapılmıştır. Bunun yanında, hastabakıcılık da ayrı bir başlık altında adlandırılıp görev tanımı yapılmıştır. Bilindiği gibi önceki askeri mevzuatta, hasta bakım personeli olarak sıhhiye erleri, askeri hastabakıcı, Kızılay hastabakıcı-hemşireleri veya usta çırak usulü ile yetişen hastabakıcılar tanımlanmışken, Ordu Hemşirelik Okulu'nun açılması ile sadece “hemşire” adı altında askeri sağlık kurumlarında yerini almaya başlamıştır. Bunların dışında, askeri hastanelerde görevli olan diğer sağlık personelinin diş tabipleri, stajyer hekimler de bu talimatnamede tanımlanarak görevleri belirtilmiştir.

Asker hastaneleri; klinikler, laboratuvarlar ve idare kısmı olmak üç bölümden teşkil edilmiştir. Buna göre dahiliye, hariciye, göz, kulak burun boğaz, beвлиye, akliye-asabiye, cildiye, nisaiye, hikemi (fizik) tedavi (Bursa ve Gülhane hastanelerinde) intaniye, karantina klinikleri; bakteriyoloji, röntgen, teşrihi marazi, tıbbi kimya, diş ve eczane laboratuvarları; levazım, inzibat ve arşiv kısmı da idare bölümünü oluşturmuştur.⁹⁷ Burada dikkati çeken bir nokta karantinanın klinikler içinde yer alışı diğer bir nokta ise acil servisin olmayışıdır. Günümüzde karantina yatan hastaların kayıtlarının yapıldığı, pijamalarının verildiği, eşyalarının teslim alındığı bir birimdir.

⁹⁶ **Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, s. 5-6.

⁹⁷ **A.e.**, s. 5-6.

Asker hastanelerinde; muvazzaf veya emekli personel ile bunların aileleri, sivil memurlar, gaziler, harp esirleri bunun yanında sivil hastane olmayan yerlerde acil ameliyat yapılması gerekenler, ayrıca tatbikat hastanesinde stajyerlerin faydalanması için nadir hastalıklı siviller hizmet alırlar. Kemal Özbay'a göre askeri hastaneler uzun yıllar, orduya alınan erlerin sağlık kontrolü, kel, uyuz, frengili ve veremli hastaların tedavileri ile 801 sayılı kanunla⁹⁸ tespit edilen ve fitık gibi ameliyatla giderilmesi mümkün olan hastalıkların tedavi edilmesinden ileri gitmemiştir.⁹⁹

Yine asker hastanelerinde subay, askeri memur, er ve askeri öğrencilerin barış ve savaş durumuna göre bedeni kabiliyetlerinin değerlendirilmesi, askerlik mükellefiyeti gibi muayeneler "*Kabiliyet-i Bedeniye Talimatnamesi*"* esas alınarak yapılır. Son yoklamada sağlam olmayıp hastaneye sevk edilen erler, sağlık kurulu muayene sonucuna göre sağlam, sakat ve çürük olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılır. Sağlam olanlar arızasız sağlam ve hafif arızalı sağlam, çürük olanlar da geçici ve daimi çürük olarak ikiye ayrılır. Sağlam olanlar barış ve savaşta güçlü ve silah kullanmaya muktedirdir. Sakat olanlar sağlam olanların yapacağı hizmetler için dayanıklılığı ve gücü olmayıp hafif hizmetlerde görev yapabilecek kabiliyete sahiptirler ve tedavi edilerek sağlam sınıfına geçirilebilirler. Çürük olanlar barışta ve savaşta, askeri hizmetleri yerine getirmek için kabiliyeti olmayan hastalık ve sakatlığı bulunanlar, geçici çürük ise çürük tespit edilip bir sonraki seneye tekrar muayene edilmek için ertelenenlerdir. Sağlam ve sakatlar durumlarına uygun olarak sınıf ve hizmetlere ayrılırlar.

Subay ve askeri memurlar da ordu hizmetlerinde bedeni kabiliyetlerine göre istihdam edilirler ve dört kategoride sınıflandırılırlar. Bunlar her iklim ve her birlikte görev yapacaklar, sabit hizmetlerde görev yapacaklar, geçici kabiliyetsizliği bulunanlar ve emeklilik kararı verilenlerdir. Bu personel, üst komutanlığın sevki ile hastane tedavisi esnasında veya üç senede bir yapılan sağlık muayenesi neticesinde

⁹⁸ 801 sayılı "Sinni Mükellefiyet Dahilinde Bulunanların Silahsız Hizmeti Mucip Arıza-i Vücutiyelerinin Tedavisi Hakkında Kanun, 22 Nisan 1926", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 552.

⁹⁹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 446.

* Bu talimatname 5330 sayılı kararname ile 5 Haziran 1927 tarihinde kabul edilmiştir ve üç kısımdan oluşur. Birinci kısımda son yoklama erlerinin sağlık muayenesinin uygulanış şekli, ikinci kısımda erlerin sağlık kurul (sihhi heyet) muayenesi, üçüncü kısımda ise subay ve askeri memurların sağlık kurul muayenesi açıklanmıştır.

sağlık kuruluna girip değerlendirilirler. Yedek subaylara da aynı şekilde belirli zamanlarda yapılan sağlık muayenesine göre işlem yapılır.¹⁰⁰

Asker hastanesi hizmetleri, mesai saatleri içinde baştabip, mesai saati sonrasında hastane nöbetçi tabibi tarafından takip ve kontrol edilir. Tabip sayısı sekiz ve daha yukarı olan hastanelerde iki, daha az olan hastanelerde ise bir nöbetçi tabip bulunur.¹⁰¹ Nöbetçi tabibin mesaisi, mesai saati bitip baştabibin hastaneden ayrılması ile başlar. Kendi yetkisinde olan işlerin dışında olanlar için baştabibe danışır. Devam eden işleri takip eder, tedavi ve askerlik muayenesi için hastaneye gönderilenleri muayene ederek yatırılması gerekenleri yatırır. Acil vakaları kabul eder. Yatacak hastaların bekletirilmeden işlemlere başlatılmasını, para ve kıymetli eşyaların memurlar tarafından tabelalara doğru olarak yazılmasını, tıraş ve banyo gibi her türlü temizliklerden sonra yatağa yatırılmasını kontrol eder. Hastaların banyo, su, temizlik ve yemek gibi sağlığını etkileyen durumları kontrol edip eksikliklerinde müdahale eder.

Hastane nöbetçi tabibi acil vakalarda tıbbi tedbirleri alır, gerekirse ilgili uzmanı hastaneye çağırır. Nöbetçi subayı ile hastaneyi dolaşır, ilaçların doğru verilip verilmediğini, tedavilerin uygun yapıp yapılmadığını, hastane sıcaklığını, kontrol eder. Tedavi işlemlerinin dışında; gelen erzakın sayılarak alınmasını, kullanılmasını, dağıtımını sağlar, kiler ve mutfağı kontrol edip kapısını kilitletirir, nöbette gördüğü hususları nöbet defterine yazar ve kendinden sonraki nöbetçiye teslim eder.¹⁰² Bu bilgilerden çıkarılan sonuç, asker hastanelerinde çalışan askeri tabiplerin bilinen hasta muayene ve tedavisi görevleri dışında hasta ve hastane temizliği, yemek hizmetleri, malzemelerin kontrolü gibi günümüzde başka meslek ve hizmet grupları tarafından verilen hizmetlerin de kontrolünü ve yürütülmesini sağladıkları olmuştur.

1.2.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Deniz Birliklerinde Revirlerde Sağlık Hizmetleri

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türk ordusunda hava birliklerinin sağlık hizmetleriyle ilgili farklı bir mevzuata rastlanmamış olup deniz birliklerinde sağlık hizmetleri kara birliklerindeki benzemektedir. Ancak deniz birliklerinin seyrüsefer

¹⁰⁰ “Kabilyet-i Bedeniye Talimatnamesi” 5 Haziran 1927, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935,s. 668-674.

¹⁰¹ **Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, (madde 72), s. 19-21.

¹⁰² **A.e.**, (madde 91), s. 223-227.

halinde olması, zaman zaman da kara sağlık teşkilllerinden uzak olması nedeniyle farklı düzenlemeler yapılmıştır. Deniz birliklerinde görev alacak sağlık personeli, sağlık hizmetlerinin teşkilatlanması ve kadro hakkındaki esaslar, Sıhhiye-i Bahriye Nizamnamesi ile düzenlenmiştir. Bu nizamnamenin yürütülmesinden sorumlu tutulan Bahriye Nezareti çalışma dönemi olan İkinci Dünya Savaşı döneminde mevcut olmayıp deniz birlikleri sağlık hizmetleri yönünden Deniz Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu MMV Sıhhat İşleri Dairesi kanalıyla yürütülmüştür.

Deniz birlikleri için Gülhane Seririyat ve Tatbikat Mektebi'nden yetişen askeri tabiplerden kura ile denizci tabip seçilmiş, bunun yanında tıp fakültesinden mezun olan sivil tabiplerden ve ihtiyat sıhhiye zabitlerinden sıhhiye subayı seçilmiştir. Denizci tabipler hukuki açıdan kara tabipleriyle aynı haklara sahiptir. Sefer zamanı sayıları arttırılan donanmanın barış zamanındaki sıhhi personel sayısı, mürettebatı 500-750 ve daha yukarı olan donanmada bir tabip, bir tabip yardımcısı, bir eczacı ve üç sıhhiye erinden, mürettebatı 300-500 olan donanmada bir tabip yardımcısı, bir eczacı, iki sıhhiye erinden, mürettebatı 120-300 olan donanmada ise bir tabip yardımcısı, bir eczacı, iki sıhhiye erinden oluşur.¹⁰³ Donanmada görev alan sıhhiye askerleri ise “*Efrad-ı Sıhhiye Bahriye Nizamnamesi*”¹⁰⁴ * esaslarına göre belirlenmiştir. Donanma ve gemilerde, daimi ve geçici hastane, karaya hasta nakli, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, beslenme, sıhhi teçhizat gibi kara birliklerinden farklı olabilecek sağlık hizmetleri de “*Süfen-i Hümayunda Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi*”ne** göre gerçekleştirilmiştir.

20 Kanunisani 1329 (20 Ocak 1913) tarihli “Revir Vazai fi Nizamnamesi”ne göre teşkil edilmiş olan revirler, askeri sağlık teşkilatının en küçük birimi olup

¹⁰³ “Sıhhiye-i Bahriye Nizamnamesi”, 21 Kanunuevvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 539-543.

* 29 Teşrinievvel 1329 tarihli ve 27 Teşrinisani 1329 tarihinde Takvim-i Vakayi'de 1663 numara ile yayımlanmıştır. Donanmada istihdam edilecek olan sıhhiye erleriyle ilgili olup dokuz maddeden oluşur. Birinci madde sıhhiye erlerinin rütbeleri, ikinci madde genel bilgiler, üçüncü madde sıhhiye erlerinin teşkil edilmesi ve ikmal yolu, dördüncü madde sıhhiye erlerinin eğitimleri, beşinci madde sıhhiye onbaşlarının eğitimleri, altıncı madde sıhhiye çavuş ve başçavuşluğa terfileri, yedinci madde askeri hastabakıcıları, sekizinci madde hastabakıcıların seçimini içermektedir. Bkz.: “Efrad-ı Sıhhiye Bahriye Nizamnamesi”19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 485-488.

** Bu nizamname, 19 Teşrinievvel 1329 tarihli ve 9 Kanunuevvel 1329 tarihinde Takvim-i Vakayi'de 1668-1675 numara ile yayımlanmıştır. Bkz.:“Süfeni Hümayunda Hizmeti Sıhhiye Nizamnamesi”, 19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 496-526.

Gülhane Seririyatı'nın “*Bariş Zamanında Kışla Sağlık Hizmetleri (Revir Hizmeti) Talimnamesi*” esaslarına göre yürütülmüştür.¹⁰⁵

Hastaneye gönderilmeden tedavi edilebilecek hastalara ve hastaneden çıkıp da nezaret altında bulundurulmaları gereken erlere öncelikle revirde sağlık hizmeti verilir. Revir hizmeti revir baştabibi sorumluluğunda ve sıhhiye erbaş ve erleriyle yürütülür.¹⁰⁶ Sıhhiye erbaş ve erlerinin revir hasta koğuşundaki ve tıbbi muayene esnasındaki vazifeleri, hastaların revire sevki, hasta defterlerinin tutulması, hastaların merkez hastanesine sevki, eğitim zamanında tıbbi hizmet, yeni gelen erlerin kışlaya gelişlerinde donanma veya birliklerine gönderilmeden yapılan tıbbi muayene, genel tıbbi muayene, bulaşıcı hastalıklar oluştuğunda alınacak önlemler gibi sağlık hizmetleri “*Kışla ve Mevaki-i Bahriyede Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi*”^{*} ile açıklanmıştır.

1.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askeri Sağlık Personeli ve Eğitimi

Türk ordusundaki sağlık personelinin eğitimiyle ilgili olarak, Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi (1326/1910), Efrad-ı Sıhhiye Bahriye Nizamnamesi (1329/1913), Ordu Dahili Hizmet Talimnamesi ve Asker Hastaneleri İdare Talimatı (1938) gibi ana mevzuatla, kanunlar, askeri sağlık hizmetlerinde komutanlık kadrolarında çalışmış personelin kaleme aldığı ve diğer eğitimle ilgili kaynaklar değerlendirilmiştir. Tıbbın tarihi hekimle başladığı gibi askeri sağlık hizmetleri de askeri hekim öncülüğünde geliştiğinden, ilk olarak tabiplerin eğitimine yer verilmiştir.

1.3.1. Tabiplerin Eğitimi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde orduda görev alacak askeri tabiplerin kaynağı, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde eğitim alan, ancak idari ve disiplin açısından Genelkurmay Sıhhiye Müfettişliğine bağlı olan yatılı Askeri Tıbbiye Okulu'nun

¹⁰⁵ Uçar, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁰⁶ “Kışla ve Mevaki-i Bahriyede Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi” 19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 488-496.

* 19 Teşrinievvel 1329 tarihli, 30 Teşrinisani 1329 tarihinde Takvim-i Vakayi'de 1664 numara ile yayımlanan bu nizamnamede bariş zamanında askerin silâhına alınmasından itibaren başlayarak en küçük sağlık birimi olarak hizmet veren revirlerin işleyiş usulleri, kışladaki sağlık hizmetlerinin veriliş şekli, sevk usulleri, hasta muayeneleri, revir için gereken hasta koğuşlarının özellikleri, bulaşıcı hastalıklar ve olağanüstü hallerde yapılacaklar gibi konular hakkında bilgi verilmektedir. Bkz:“*Kışla ve Mevaki-i Bahriyede Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi*”..., s. 488-496.

öğrencileridir.¹⁰⁷ 1909 yılına kadar ayrı binalarda eğitime devam eden sivil ve askeri tıbbiye okulu 1909 yılında Haydarpaşa binasında birleştirilmiş,¹⁰⁸ 1933 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kuruluşu ile öğrenciler Beyazıt'taki İstanbul Lisesi'ne taşınarak eğitime burada devam etmeye başlamış, staj derslerinde şehirdeki fakülte laboratuvar ve kliniklere devam etmişlerdir.¹⁰⁹

1933 yılında kuruluşu yeniden yapılandırılan İstanbul Üniversitesi'nin Fen Fakültesi P.C.N. (Fizik, Kimya, Tabii Bilimler-F.K.B.)¹¹⁰ sınıfına Askeri Tıbbiye Okulu için, kaydolup gerekli evraklar ve bir dilekçe ile müracaat edenler arasından Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı "Askeri Tıbbiye Mektebi Talimatı" gereği liseyi iyi veya çok iyi derece ile bitirenler tercih edilmişlerdir. Kadrodan fazla müracaat edildiğinde ise matematik, tabii ilimler ve dil sınavına tabi tutularak seçim yapılmış, gerektiğinde Genelkurmayın emirleriyle askeri liselerden de bu okula öğrenci verilmiştir. Bu okulda bütün öğrencilerin ihtiyaçları ordu tarafından karşılanmış ve "*Askeri Tıbbiye Disiplin Talimatı*" ile *Askeri Ceza Kanunu'nun* askeri okullar öğrencisi hakkındaki hükümlerine tabii olarak özellikle ahlâk ve seciyeleri bakımından takip edilmişlerdir.¹¹¹ Ahlâki vasıfları iyi olduğu halde sınavlarda başarılı olamayanlar veya sağlık durumları subay olmaya müsait olmayanlardan, askeri memur olmaya elverişli olanlara, 1937'de kabul edilen 3280 sayılı kanunla meslek mektebi ile ihtiyat subay mektebini tamamlamak suretiyle muamele memuru olmaları imkânı verilmiştir. Bunlardan meslek veya ihtiyat subay okullarında başarılı olamayanlar sağlık sebepleri haricinde çıkarılanların ise kıtalara verilerek, muvazaflık hizmetlerinden başka, askerî okullarda parasız okudukları müddetin yarısı kadar fazla hizmet etmeleri şartı getirilmiştir.¹¹²

İkinci Dünya Savaşı öncesinde askeri tıbbiyelilerin eğitimi şu şekildedir: Askeri öğrenciler teorik, laboratuvar ve klinik tıp eğitimlerini sivil öğrencilerle birlikte İstanbul Tıp Fakültesinde almaktadır. Ancak, tıp derslerinin dışında farklı dersleri ve sorumlulukları da vardır. Bu kapsamda; sivil öğrencilerden farklı olarak,

¹⁰⁷ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁰⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.II, s.114.

¹⁰⁹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁰ Orhan Küçüker, "İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi", Bilgi Dünyası, Cilt 12, sayı 1, 2011, s. 153.

¹¹¹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 41.

¹¹² 3280 Sayılı "Askerî Memurlar Kanununa Bazı Maddeler İlâvesine ve 2505 Sayılı Kanunun 6 ve 7. Maddelerinin İlgasına Dair Kanun",16 Aralık 1937, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 24.

askeri bilgi, binicilik, motor, arabacılık, beden eğitimi dersleri, yabancı dil dersi almakta, okul ve hastane eğitimleri müzakereci ve askeri tabipler tarafından takip ve kontrol edilmektedir. Son sınıf öğrencileri, bütün yüksekokul ve Harp Akademisi'nin son sınıflarıyla beraber İnkılâp Enstitüsü derslerini de almakta, bu ders ile üç doktora sınavından başarılı olanlar mezun olmaya hak kazanmaktadır. Yabancı dil dersi okula gelen bir hoca tarafından verilmekte, bu dersten de başarılı olmaları beklenmektedir. Askeri tıbbiyelinin sınıf geçmesinde ve mezuniyet derecelerinde bu derslerdeki başarıları da etkilidir. Başarılı olanlara Askeri Tıbbiye Talimatı gereğince tezlerinin basılması ve tatil zamanlarında tercih ettikleri klinik ve laboratuvarlarda çalışma imkânı sağlanmaktadır.¹¹³ Askeri öğrencilerin sivil tıp öğrencilerinden farklı ve ilave dersler görmeleri, eğitimi biraz daha zorlaştırmıştır.

Mezun olan sivil tabiplerin mecburi hizmeti dört yıl iken askeri tıbbiyeden mezun olanların mecburi hizmeti ise on beş yıldır.¹¹⁴ Sıtma savaşı kapsamında 1926'dan sonra mezun olan her asker ve sivil tabip, bir senelik stajından sonra, bağlı buldukları kurumların düzenleyeceği bir sıra dâhilinde Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin uygun gördüğü kurumlarda üç ay süre ile sıtma stajına tabi tutulmuşlardır.¹¹⁵ 1928'de de askeri hekimlerin diplomalarının Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletince onaylanması ve mecburi hizmetlerini tamamlayınca kadar da diplomalarının alıkonulması kabul edilmiştir.¹¹⁶

Askeri Tıbbiyeden teğmen olarak mezun olan askeri tabipler, Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektep ve Seririyatında da bir sene staj eğitiminin ardından üsteğmenliğe terfi ettirilmiş, daha sonra da ordu birliklerindeki kıta ve hastanelerde iki yıl staj gördükten sonra yüzbaşılığa terfi ettirilmişlerdir. Tabip teğmenlerden tatbikat mektebinde başarılı olamayanlar, kıtalarda ve hastanelerde olumlu sicil alıncaya kadar, üsteğmenlik rütbesine terfileri yapılmamıştır.¹¹⁷ Orduda subaylar muharip ve muavin olarak ayrılmış, sıhhiye sınıfı (tabip, eczacı ve dişçi) subaylar da

¹¹³ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 41.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 41.

¹¹⁵ 826 sayılı "Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun, 5 Mayıs 1926", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 684.

¹¹⁶ 1219 sayılı "Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, 14 Nisan 1928", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 1, C. 6, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1928, s. 85-94.

¹¹⁷ 3436 sayılı "Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun Değiştirilmesi Hakkındaki 2162 Sayılı Kanunun Birinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun, 25 Haziran 1938", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s.793-794.

muavin (yardımcı) grupta yer almıştır. Subaylar mensubu olduğu sınıfın kütasında, rütbesine ait asgari müddetin en az üçte biri kadar bilfiil hizmet etmedikçe terfi edemediği halde, mütehassıs tabiplerin hastanelerdeki ihtisas hizmeti kıta hizmeti olarak kabul edilmiştir. Gülhane’de muavinliğe (asistan) ayrılan tabiplerden başarılı olup mütehassıs olanlara bir yıl, başmuavinliklerini (başasistan) iki yıl başarıyla tamamlayanlara ayrıca bir yıl daha kıdem zammı verilmiştir. Terfiler, her sene 30 Ağustos Zafer Bayramı günü o sene için geçerli olan boş kadrolara göre yapılmıştır.¹¹⁸

1923’ten 1939’a kadar 15 yılda (1929’da mezun vermemiştir) 580 tabip mezun olmuştur.¹¹⁹ Askeri Tıbbiyenin açılışından 1938 yılının başına kadar 3906 tabip, 740 eczacı, 28 dış tabibi yetiştirmiştir.¹²⁰

Tabiplerin Uygulama Eğitimleri: Askeri sağlık hizmetlerinin savaş zamanında etkin uygulanabilmesi için, askeri tabipler uygulamalı eğitime tabi tutulmuşlardır. Bu eğitimin amaçlarından biri, askeri tabiplerin iyi birer pratisyen doktor olmaları, ikincisi, kırık tedavileri, harp cerrahisi, epidemiyoloji anket ve istatistikleri, bulaşıcı hastalıklar, bakteriyoloji laboratuvarı, hava hekimliği, adli tıp, temaruz ve hıfzıssıhha eğitiminin verilmesidir. Son olarak da askeri tabiplerin çeşitli silahları ve bunların teknik ve taktik özelliklerini bilmeleri, sağlık hizmetlerinin organizasyonu, tahliye, hastane hizmetleri, tedavi ve malzeme bilgileri konusunda eğitilmeleri amaçlanmıştır.¹²¹ Bu kapsamda *Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektep ve Kliniği*, Askeri Tıbbiyeden mezun olan tabiplerin bir yıl süreyle staj gördükleri bir okuldur. Gülhane’nin kuruluşu olan 1898’den 1937 yılı sonuna kadar 40 yılda 1908 tabip staj görmüş, 1923’ten 1938’e kadar da 345 mütehassıs yetiştirmiştir. Bu arada 520 yedek hekim de staj görmüştür.

Askeri tabiplerin staj eğitimlerinde gördükleri dersler ve yıllık azami ders saatleri Tablo 1.6.’te gösterilmiştir.¹²² Mazlum Boysan, “Barışta ve Savaşta Sıhhiye Hizmeti” dersleri ve her yıl yapılan sıhhiye tatbikat ve manevraları ile “Sıhhiye Tabiyesi” derslerinin orduya girdiğini, ancak, malzeme, personel ve program eksikliğinin yanında okulda daima genel tıbbın ön planda olması sonucu “Askeri

¹¹⁸ 863 sayılı “Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu, 17 Haziran 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 767-770.

¹¹⁹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. II, s.216-217

¹²⁰ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 42.

¹²¹ **A.e.**, s. 61.

¹²² **A.e.**, s. 52.

Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniğinin ihtisaslı bir klinik olarak kaldığı, sıhhiye hizmeti tatbikat okulu haline gelemediği görüşündedir.¹²³

Tablo 1.6. 1938 Yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniğinde Yıllık Azami Ders Saatleri

S.NU.	DERSLER	HAFTADA	YILDA
1	Hazar ve Seferde Sıhhiye Hizmeti	3	90
2	Askeri Hıfzıssıhha	1--2	45
3	İntaniye, Epidemiyoloji ve Bakteriyoloji	1--2	45
4	Harb Cerrahisi	1	30
5	Askeri Bilgi	2	60
6	Dahiliye	1	30
7	Hariciye	1	30
8	Marazi Teşrih	1	30
9	Hayati Kimya ve Zehirli Gaz	1	30
10	Muhtelif Klinik Konferansları	1	30

Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s. 52.

Bu derslerden örnek vermek gerekirse; Gülhane Askeri Tababet ve Seririyatı Dahiliye Profesörü Abdülkadir Lütfü Bey'e ait olan ve 1933 yılında yayımlanan *Askeri Hıfzıssıhha* adlı eserde; gıda, su, hava, iklim, sıhhi banyolar, bulaşıcı hastalıklar, tuvalet, haşere, avitaminoz hastalıkla mücadele, talim ve idman, tayyare ve ordugâh gibi birçok memleketi ve orduyu ilgilendiren hususlara yer verilmiş ve özellikle laboratuvar olmadan yapılabilecek tetkik vasıtaları gösterilmiştir.¹²⁴

1938 yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniği, 200 yataklı bir hastanedir. Eğitim için laboratuvarları da vardır. Gülhane'de mesai sabah 09.00'da başlar, 17.00'a kadar devam eder. Her gün sabahtan öğleye kadar klinik çalışmaları ve poliklinik dersleri vardır. Poliklinik dersleri haftada ikişer gün verilmekte, cerrahi şubelerinde haftada iki gün ameliyat yapılmaktadır. Dershane dersleri de her gün öğleden sonra üç derstir. Eğitim her yıl 15 Ekim'de başlamakta ve şubat ayı içinde 15 günlük bir sömestr tatilinden sonra 15 Temmuz'da sona ermektedir. Staj eğitimi verilen klinikler 1938 Yılında Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniğinde Görevli Personel" başlığı altında Tablo 1.4.'de gösterilmiştir.

Gülhane Tababet Tatbikat Mekteb ve Kliniği'ne gelen her stajyer tabip kendi arzusuna göre bir şubeye ayrılarak sabah vizitelerinde bu seçtiği klinikte çalışmakta,

¹²³ A.e., s. 50.

¹²⁴ "Askeri Hıfzıssıhha", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1932, Sayı 1, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 184.

ayrıca grup grup bütün polikliniklerin eğitimine ve teorik derslere girmektedir. Yılsonunda yapılan sınav sonucuna, tavır ve davranışları da dikkate alınarak kadroya göre asistan adayları seçilmektedir. Bu seçimde genellikle altı yıllık başarı dereceleri dikkate alınmamaktadır. Sınavlarda başarılı olanlar teğmen rütbesiyle tayin edildikleri kıta ve hastanelerde çalışmak üzere göreve başlamaktadır.¹²⁵

Yedek Subay Hekimlerin Eğitimi: Sivil okullardan mezun olan İstanbullu gençlerin sıradan er olarak orduya alınmaları hoşnutsuzluğa neden olmuş, 1910 yılında çıkarılan özel bir kanunla orduya ihtiyat zabiti (yedek subay) olmaları olanağı getirilmiştir.¹²⁶ Ordunun sefer kadrosunun sivil tabiplerce tamamlanması özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra zorunluluk haline gelmiştir. Bu sıhhi personel kendi alanlarında eğitimden geçirilerek orduda görev yapmaya hazır hale getirilmektedir.¹²⁷ 1927 yılında kabul edilen 1076 sayılı kanunla seferde çeşitli kadro boşluklarını doldurmak maksadı ile oluşturulan tabip, eczacı ve dişçi yedek subayların barış zamanında tatbikat okullarında, gerektiğinde askeri sağlık kurumlarında yetiştirilmek üzere talim ve manevralarda eğitilmeleri planlanmıştır.¹²⁸ Bunlardan Tıp Fakültesi'ni kendi nam ve hesabına veya Leyli Tıp Yurdu öğrencisi olarak tamamlayan tabipler, yedek hekim subay olmak üzere Gülhane bünyesinde olan ve Askeri Tıbbiyeye bağlı bulunan Yedek Hekim Subay Okuluna gönderilirler.¹²⁹ Tabiplerin barınma, giyinme ve beslenmeleri bu okul tarafından karşılanır. Eğitim Gülhane'de altı ay müddetince yapılır. Öğrenci maaş, hak ve vazifeleri ile kliniklere ve derslere devam eder. Bir saat sıhhiye hizmeti ve askeri bilgi eğitimleri mevcut olup kliniğe devamları tamamen kendi arzularına bırakılmıştır.¹³⁰

Yedek subaylar, her yıl yapılan son yoklama sonucunda üniversite mezunlarından öğrenimlerine, kabiliyetlerine ve MMV tarafından tespit edilen

¹²⁵ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 52.

¹²⁶ Necdet Sakaoğlu, "Askeri Okullar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 353.

¹²⁷ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 62-63.

¹²⁸ 1076 sayılı "İhtiyat Zabıtları ve ihtiyat Askerî Memurları Kanunu, 9 Temmuz 1927", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 4, C. 5, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 324-332.

¹²⁹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 42.

¹³⁰ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 62-63.

ihtiyaca göre çeşitli sınıflara ayrılarak yetiştirilirler.¹³¹ Bu kanuna göre mezun olan tabip, eczacı ve diş hekimleri tatbikat mektebinde altı ay tahsil, altı ay zabıt vekilliği (asteğmen) ile hizmet ederler. Altı ay daha hizmet edip liyakat gösterenler (ihtiyat mülazımı) yedek teğmen olarak terhis edilir. Yedek subay olarak hizmete devam etmek isterlerse en fazla iki devre kadar hizmet edebilirler. Barış zamanında silahaltında geçmeyen süreleri de sayılmak şartı ile muvazzaf subaylar gibi terfi ettirilirlir. Seferde ise muvazzaf subaylar gibi terfi ettirilirlir.¹³² 1935 yılında kabul edilen 2754 sayılı kanun ile altı aylık tahsilin sonunda yarsubay nasedilmişler, başarılı olanlar asteğmen olmuş, başarılı olamayanlar üç ay daha hizmete devam etmişler yine başarılı olamazlar ise yarsubay olarak terhis edilmişler¹³³ 1939 yılında 3701 sayılı kanun ile tekrar başarılı olanların teğmen olarak terhis edilmeleri kabul edilmiştir.¹³⁴ Yine aynı yıl 2779 sayılı kanun ile de seferde yedek subaylardan tabip, diş tabibi, eczacılardan binbaşı ve daha aşağıdaki rütbelilerin 57 yaşına kadar askerlik hizmetine alınmaları kabul edilmiştir.¹³⁵ Askerlik çağını geçiren sivil hekimlerin tekâmüllerine dair bir eğitim programı yoktur.¹³⁶

Genel veya kısmi seferberlikte öncelikli olarak bu sınıfların serbest çalışanları askere alınır. Ancak, askere alınmaları halinde aksaklıklara yol açacağı düşünülen görevlerdeki tabiplerin askerlikleri, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile ertelenmek üzere liste halinde bildirilir. Askerlikleri ertelenen tabiplerin görev yerleri şu şekilde tespit edilmiştir: Adli tabipler, il sağlık ve veteriner müdürleri, her ilçede bir hükümet tabibi, özel idare ve belediye sağlık birimlerindeki bir operatör, bir bakteriyolog; her yüz hasta için bir eczacı, hasta adedi yüzü geçerse her yüz hasta için bir tabip daha, askeri ve mülki hastane bulunmayan yerlerde, şahsi teşebbüslerle seferberlik

¹³¹ Nurcan Aslan, Fatma İlhan, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Askerlik Hizmeti ve Askere Alımlar (XIX.Yüzyıldan itibaren), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 11, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Şubat 2008, s.192.

¹³² 1076 sayılı "İhtiyat Zabıtları ve ihtiyat Askeri Memurları Kanunu, 9 Temmuz 1927", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 4, C. 5, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 324-332.

¹³³ 2754 sayılı "İhtiyat Subayları ve İhtiyat Askeri Memurları Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerine İlaveler Yapılmasına Dair Kanun, 8 Haziran 1935", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima Fevkelade, C. 15, Ankara, TBMM Matbaası, s. 507-511.

¹³⁴ 3701 sayılı "Yedek Subay ve Askeri Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun 3, 9 Ve 17. Maddelerinin Tadiline Dair Kanun,13 Temmuz 1939", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima Fevkalade, C. 20, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 936-939.

¹³⁵ 2779 sayılı "İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Askeri Memurları Kanununun 22'nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima Fevkelade, C. 15, Ankara, TBMM Matbaası, s. 602.

¹³⁶ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 62-63.

emrinden evvel açılarak faaliyet gösteren özel hastanelerde her yüz hasta için bir doktor, nüfusu on bine kadar olan kasabalarda bir eczane ve bir eczacı (bundan fazla olan kasaba ve şehirlerde her yirmi bin nüfusa bir eczane ve bir eczacı); resmi sağlık kurumunun tabibi; vekâletlerle özel idareler ve belediyelerdeki hıfzıssıhha müesseselerindeki kimyahane, bakteriyolojihane, kuduz serum, aşı evi gibi kurumlardaki tabip, veteriner, eczacı, kimyagerler. Tecil edilecek tabipler ihtiyaca göre Milli Müdafaa ve Sıhhiye vekâletleri arasındaki müzakere sonucu tespit edilerek İcra Vekilleri kararı ile belirlenir. Silahaltına alınacakların zaman ve sayıları Genelkurmay Başkanlığı ve Hükümet arasında tespit olunur ve bu liste her yıl yeniden düzenlenir.¹³⁷

Uzmanlık Eğitimi: Askeri tıp öğrencisi altı senede Askeri Tıbbiye'yi teğmen rütbesiyle tamamladıktan sonra okuldaki altı senelik tavır ve davranış notları ile sicil derecelerini ve künyelerindeki bilgileri gösteren bir liste ile Gülhane Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu'na gönderilir. Buraya gelen mezun tıbbiyeli beğendiği bir kliniğe kaydolarak bütün poliklinik ve teorik derslere devam eder, gruplar halinde poliklinik muayenelerine katılır.¹³⁸ Bir eğitim yılı sonunda yapılan sınavdaki başarıları ve davranış notları Muallimler Meclisi'ne verilir, notları çok iyi olanlardan her klinik hocası, kadrosuna göre asistan adayı gösterir. Seçimi, Muallimler Meclisi yaparak Sağlık İşleri Dairesi'ne bildirir. Sınav notları gizli tutulur, ilan edilmez. Tavır ve davranış notları, günlük devam ve imza defterini kontrol eden dahiliye müdür muallimine bırakılmıştır. Bu uygulama sonunda, ilmi başarısı çok iyi olmayıp tavır ve davranış notları çok iyi olanlar uzman adayı olabilmektedir. Tavır ve hareket notlarına etki edecek hükümleri gösteren bir talimat mevcut değildir. Hiç ceza almayan stajyerlerin bile bu notları düşük verilebilir. Bu şekilde seçilen adaylar, iki yıl süreyle birlik veya hastanelerde staj gördükten sonra seçtikleri kliniğe asistan olarak gelirler. Yine çalıştıkları birliklerde uygun sicil almış olmaları gerekir.¹³⁹ İhtisas eğitimi için uygulanan bu seçim yöntemine göre, personel seçiminin adaletli olduğu ve personele güven verdiğini değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü seçim kişilere bağlıdır ve kriterleri net değildir. Akademik başarıdan çok iyi

¹³⁷ 1076 sayılı "İhtiyat Zabıtları ve ihtiyat Askerî Memurları Kanunu, 9 Temmuz 1927", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 4, C. 5, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 324-332.

¹³⁸ Kavour, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihi**, s. 39.

¹³⁹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 64-65.

görünen, hocanın beğendiği davranışları sergileyen kişilerin ihtisas eğitimine seçildiği söylenebilir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın yayımladığı uzmanlık kanununa göre; uzmanlık yapmak için lüzumlu görülen asgari süreler dahiliye ve hariciye kliniklerinde üçer yıl, diğerlerinde ikişer yıl ise de orduda tüm tıp uzmanlıklarında üçer yıldır. İntaniye, asabiye, patolojik anatomi (marazi teşrih), hayati kimya ve cildiye asistanları birer yıllarını dahiliye kliniğinde, diğer hariciye asistanları da birer yıllarını genel cerrahi servislerinde geçirirler. Röntgen şubesi asistanları da ilk yıllarında altı ay dahiliye ve hariciye kliniklerinde çalışır. Hıfzıssıhha laboratuvarına başasistan, orduda görev yapan bakteriyologlardan seçilmekte ve iki yıl çalıştıktan sonra yapılan sınav sonucu hıfzıssıhha uzmanı olunmaktadır. Fizik tedavi ve sıhhiye hizmeti şubesine ise orduda görev yapan tüm hekimler arasından sınavla seçim yapılmakta, fizik tedavi için iki yıl, sıhhiye hizmeti için dört yılın sonunda yapılan sınavda başarılı olunursa muallim muavini olunmaktadır.

Uzmanların yetiştirilme şekli, Gülhane Talimatı ve Sıhhiye Dairesi'nin yayımladığı talimat ile tespit edilmiş olmasına rağmen, sonradan yapılan değişiklikler olmuştur. Gülhane'den alınan uzmanlıklar sivilde de geçerlidir. Terfi kanununa göre bu şekilde yetişen uzmanlara bir yıl kıdem zammı verilir. Gülhane'de başasistan olacakları şubelerin hocaları seçmektedir. İki yıl başasistan olarak görev yapanlar tekrar Gülhane dışına görevlendirilirler. 1938 yılına kadar Gülhane'nin ordu için yetiştirdiği uzman sayısı 345'dir. Avrupa'da veya Tıp Fakültesi klinik ve laboratuvarlarında uzmanlık yapmış olan asker hekimleri vardır, ancak, bunlara kıdem zammı verilmemektedir.¹⁴⁰ Yabancı memleketlerde mütehasıs olmak isteyenler, ihtisas yapacakları hastanelerden her üç ayda bir alacakları devam durumlarını gösteren cetvelleri Sıhhiye Vekâletine gönderirler. Süre sonunda Gülhane'de dil sınavı, yazılı ve sözlü sınava girerek, hasta muayene ve tedavisi hakkında, yazılı ve uygulamalı ameliyatlar yaptırılarak pekiyi derecede not alanlara birinci sınıf mütehasıslık, pekiyi derecede başarılı olamayanlara ise ikinci sınıf mütehasıslık sertifikası verilir. Bu mütehasıslardan birinci sınıf olanlar 300-500 yataklı hastanelerde, ikinci sınıf olanlarsa 100-200 yataklı hastanelerde istihdam edilir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁴¹ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 39.

Aşağıda eczacı ve diş hekimliği konusu aynı başlık altında ele alınmıştır. 1931 tarihine kadar orduda diş hekimliği eğitimi alarak görev yapan diş hekimi yoktur. Bu nedenle önce eczacılık eğitimi daha sonra diş hekimliği ele alınmıştır.

1.3.2. Eczacı ve Diş Hekimlerin Eğitimi

Ordu sağlık hizmetlerinde çalışan eczacıların eğitimleri 1839'da Askeri Tıbbiyenin açılışı ve eczacı sınıflarının oluşturulması ile başlamıştır. 1867'de sivil eczacılık sınıflarında da eğitime başlanmıştır.¹⁴² Askeri Tıbbiyede tıp öğreniminin Fransızca yapıldığı yıllarda başarısız olanlar, derslerin Türkçe işlendiği eczacı sınıfına geçerek üç yılda eczacı olmuşlardır. 1870 yılında Askeri Tıbbiyenin eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi ile birlikte eczacı sınıfına ilgi azalmış, orduda eczacı sıkıntısı görülmüş, bunun üzerine Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde 1876'da eczacı sınıfları açılmıştır. 14 Mayıs 1876'da yürürlüğe giren "Asakir-i Şahane Eczacılığında İstihdam Olunmak Üzere Ameliyat-ı Tıbbiye Mektebi Olan Haydarpaşa Hastanesi'nde Küşad Olunacak Eczacı Sınıflarına Dair Nizamname" ile 17-20 yaşındaki Türkçe okuma yazma bilen Müslümanlarla bunların üçte biri kadar azınlıklardan öğrenci alınmıştır. Üç yıllık öğrenimlerini başarıyla bitirenlere Dar-ı Şûra-yı Askeri Sıhhiye Dairesi tarafından Ameliyat Eczacılığı Şahadetnamesi (pratik eczacılık diploması) verilerek rütbe verilmeden 15 yıl mecburi hizmete tabi tutulmuşlardır. Bu eczacılara ilk üç yıl birinci sınıf, sonraki üç yıl ikinci sınıf, sonraki dört yıl üçüncü sınıf eczacı, bu dört yıl sonunda dördüncü sınıf eczacı ünvanı verilmiştir. Bu arada Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki eczacı sınıfı da devam etmiştir. Bu iki eczacı okulundaki meslek dersi programları hemen hemen aynıdır, ancak, Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ndeki eczacılık okulunda bu dersler daha kısa verilmiştir. 1890'da Eyüp'te Baytar ve Eczacı Rüştüye Askeriyesi adı ile yatılı bir ortaokul açılmış, burayı bitirenlere Çengelköy Kuleli Tıbbiye-i Şahane Eczacı sınıfına girme hakkı verilmiş, eczacı sınıfından mülazım-ı evvel (üsteğmen) rütbesiyle mezun olanlar orduda eczacı olarak görevlendirilmiştir. Bu şekilde eczacı yetiştirilmesinin daha iyi olduğu anlaşıldığından, 1892 yılında Haydarpaşa'daki eczacı sınıfları kapatılmıştır.¹⁴³ 1893'te Sivil Tıbbiye bina yetersizliğinden Askeri Tıbbiyeden ayrılarak Kadırga'ya yerleşmiştir. Askeri ve sivil ecza sınıfları bu

¹⁴² Ayşegül Demirhan Erdemir, **Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Bursa, 1996, s. 295.

¹⁴³ Yıldırım, "Askeri Eczacı Yetiştiren İki Okul", **Güncel Eczacılık Dergisi**, Sayı 5, Eylül 1993, s. 20-21.

binalarda birleşmiştir.¹⁴⁴ Bu şekilde eczacı yetiştirilirken, bir de 1895 yılında açılan Bahriye Merkez Hastanesi Müdürlüğü'ne bağlı Eczacı ve Tımarcı Sübyan Mektebi'nin bulunduğu, ancak, bu okulun eğitiminin düşük seviyede olduğu, bahriye eczacı ve cerrah okulları için bir kaynak olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Sivil Tıbbiyenin açılışı ile 1867'de sivil eczacılık sınıfı açılmış,¹⁴⁶ 1909 yılında Sivil Tıbbiyenin Askeri Tıbbiye ile Haydarpaşa binasında birleşmesi üzerine, eczacılık okulu Kadırga'da bağımsız bir okul olmuştur.¹⁴⁷ Diğer yandan 1909'da, Askeri Tıbbiyede eczacılık sınıfının kapatıldığı Meclis tutanaklarında İzmit Mebusu İbrahim Bey'in aşağıdaki konuşmalarından anlaşılmıştır.¹⁴⁸

“...1325 senesinden itibaren cihet-i askeriyede eczacılık lâğvedilmiş bir meslektir. 1325 senesinden sonra hastanelerde eczacıların vazifesi hemen hemen etibba tarafından görülmektedir. Bunların el-yevm yegâne menşeleri Tıp Fakültesi'ne merbut Eczacı Mekteb-i Âlisinden ibarettir. Bunlar doğrudan doğruya sivil olarak yetişirler. Öğleye kadar nazari ders, öğleden sonra hastanelere dağılarak staj görürler. Etibba-yı baytariye ve askeriye için altı yedi seneden ibaret olan tahsil bunlar için üç senedir. Sonra orduda bunlardan fizamanına kadar istifade edilmiyor. Bunların vazifeleri askeri etibba tarafından ifa ediliyor. Sıhhiye Dairesi'nin nokta-i nazarı elimizde mevcut bulunan etibba-yı askeriye, eskiden neşet etmiş ve yüksek rütbeyi haiz buldukları için askeri hastanelerde eczacıbaşılık mevkiinde istihdam edilirler. Çünkü ekseriyetle binbaşı rütbesinden dun eczacı yoktur...”¹⁴⁹

1909'dan sonra askeri eczacı yetiştirilmediği ve dolayısıyla orduda askeri eczacı kaynağının azaldığı değerlendirilebilir. Bu açığın kapatılması için 6 Şubat 1916 (1332) tarihli ve 13 Şubat 1916 (1332) tarihinde Takvim-i Vakayi'de yayımlanan “*Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Sureti İstihdamları Hakkında Kanun*” ile on beş yıl görev yapmadan ordudan istifa edenlerle emekliye sevk edilen diplomasız eczacı ve cerrahların kıdemli çavuş ve haklarına sahip olarak istihdam edilmesi, on beş sene hizmet edip de ordudan ayrılan veya emekliye sevk

¹⁴⁴ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, s.171.

¹⁴⁵ Yıldırım, “Askeri Eczacı Yetiştiren İki Okul”. s. 20-21.

¹⁴⁶ Demirhan-Erdemir, **Tıbbi Deontoloji...**, s. 295.

¹⁴⁷ Şehsuvaroğlu vd., **a.g.e.**, 1984, s.171.

¹⁴⁸ **TBMM ZC, (Devre II), C: 11, İ: 21, 13 Aralık 1924, s.113.**

¹⁴⁹ **TBMM ZC, (Devre II), C: 11, İ: 21, 13 Aralık 1924, s.113.**

edilenlerden silâh altına alınanların ise ihtiyat zabitanı gibi muamele görmesi kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Sivil Eczacılık Okulu 1933 üniversite reformunda Fen Fakültesi'ne bağlanmıştır.¹⁵¹ Askeri eczacı olmak için, askeri tabip eğitimi gibi ordu adına bu okula devam edip mezun olmak, sonra da Gülhane'de staj görmek gerekmektedir. Askeri eczacı eğitimi için, Askeri Tıbbiye kadrosundaki eksik öğrenci sayısına göre eczacı öğrenci sayısı belirlenmiş ve bu öğrencilerin ilk yıllarını diğer sınıflarla birlikte F.K.B. sınıfında geçirdikleri görülmüştür.¹⁵² Askeri eczacılar mezun olduktan sonra, 1933 yılına kadar asker tabip ve dış tabipleriyle beraber aynı staj eğitimi görmüşler, staj gören eczacılardan her hususta yeterlilik gösterdiği değerlendirilenlerden Hayati Kimya için asistan adayı seçilmiştir. Seçilen bu aday iki yıllık kıta hizmetinden sonra asistanlık görevine atanmış, iki yıllık ihtisas görevini tamamladıktan sonra Hayati Kimya uzmanı olarak orduya katılıp, orduda askeri hastanelerde ve muayene komisyonlarında hayati kimya ve besin tahlil işleriyle ilgilenmişlerdir. Bu subaylardan gerek asistanlık zamanında gerekse ordudaki hizmetlerinde başarılı bulunanlar Gülhane'de başasistan olarak görevlendirilmişlerdir. 1933 yılında Gülhane profesörler kurulunca, eczacıların sadece Hayati Kimya laboratuvarında yetişmeleri yeterli görülmemiş ve daha yararlı olabilmeleri için farmasötik kimyanın da okutulması kararı alınmıştır. Bu tarihten itibaren eczacılar, barış ve seferde kullanılan ordu ilaç usullerini geniş bir şekilde öğrenmeye başlamışlardır. Böylelikle Gülhane ve ordu birliklerinde müşavirlik görevini görmeye başlamışlardır. 1936-1937 yıllarında da farmakoteknik derslerinin ilave edilmesiyle preparatların hazırlanmasını teorik ve pratik olarak öğrenmeye başlamışlar, ordu ilaç yapım atölyesinde formül hazırlayıp, yabancı orduların kullandıkları çeşitli ilaçlardan faydalı bulduklarını teklif halinde Sağlık Dairesi'ne göndermeye başlamışlardır.¹⁵³ Yine Gülhane'de; ispençiyari kimya ve fenni ispençiyari laboratuvarları açılmış, burada, eczacı subayların uzman olmaları kararlaştırılmış, hayati kimya laboratuvarına da hekimlerden asistan seçilmeye başlanmıştır.¹⁵⁴

¹⁵⁰ “Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Sureti İstihdamları Hakkında Kanun”, a.g.y., s. 764.

¹⁵¹ Şehsuvaroğlu vd., a.g.e., s.171.

¹⁵² Boysan ve Türk, a.g.e., s. 73.

¹⁵³ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s.76.

¹⁵⁴ Boysan ve Türk, a.g.e., s. 64-65.

Diş hekimliği eğitimi, tıp eğitimine göre geç başlangıç yapmış, 1908’de *Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi Eczacı ve Dişçi ve Kibele ve Hastabakıcı Mektebi*’nin açılışı ile diş hekimi yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı’na kadar ordu diş sağlığı ve bakımı bilgilerine rastlanamamış, ancak, diş ağrıyan, çürüyenlerin dişlerini çeken cerrahların olduğu görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda yedek diş hekimleri, bazı hastanelerde ve ordu karargâhlarında, Almanların verdikleri içinde diş alet ve malzemeleri bulunan seyyar diş sandıklarından faydalanarak çalışmışlardır. Sayıları az olan diş hekimleri piyade, süvari, nakliye gibi sınıflarda yedek subay olarak çalıştırılmışlardır. Mütareke yıllarında diş hekimliği öğrenimi gören subaylar, Kurtuluş Savaşı sonrasında Gülhane’de barakada görevlerini yapmaya devam etmişlerdir. O tarihte yedek diş hekimleri de bu barakada staj görmüşlerdir.¹⁵⁶ Diş hekimlerinden, savaş yıllarında orduda çeşitli görevlerde buldukları sırada diş hekimliği okuluna devam edip diş tabibi unvanı alanlar olmuştur.¹⁵⁷

Sayıları oldukça az olan askeri diş hekimliği için, 1926 yılında mevcut dişçilere ilave olarak 15 yeni askeri diş hekimi kadroya alınmış ve bu alanda adımlar atılmaya başlanmıştır.¹⁵⁸ Askeri tıbbiyeye diş hekimliği öğrencisi 1930’lu yılların başından itibaren alınmaya başlanmış ve ilk askeri tıbbiyeli diş hekimi subay İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi’nden 1934 yılında mezun olmuştur.¹⁵⁹ Ancak, bununla ilgili bir talimat yoktur. İhtiyaç olunca öğrenci alınmış kâfi gelince alınmamıştır.¹⁶⁰ Eczacı ve diş tabiplerinin görevleri Askeri Hastaneleri İdare Talimatı’nda belirtilmiştir.

Askeri öğrenci olarak mezun olan diş tabipleri, hastanelerde bir sene, eczacılar ise hastanelerde iki sene hizmet ettikten sonra yeterli sicil alıp onaylanması şartıyla üsteğmenliğe terfi ettirilmişlerdir.¹⁶¹ Eczacıardan, tatbikat okulunda

¹⁵⁵ Aydınтуğ, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁵⁶ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 64.

¹⁵⁷ Aydınтуğ, **a.g.e.**, s.123.

¹⁵⁸ **A.e.**, s.131.

¹⁵⁹ **A.e.**, s.133.

¹⁶⁰ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 77-78.

¹⁶¹ 3436 sayılı “Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun Değiştirilmesi Hakkındaki 2162 Sayılı Kanunun Birinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun, 25 Haziran 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s.793-794.

kimyager yetiştirilmek üzere muavin eczacılığa ayrılanlara, eğitimlerini başarıyla bitirmek şartı ile bir sene kıdem zammı verilmiştir.¹⁶²

1.3.3. Ordu Hemşirelerinin Eğitimi

Ordu sağlık hizmetlerinde hastabakıcılık eğitimi 1898'de Gülhane'nin kuruluşu ile verilmeye başlamış ve bu eğitimi tamamlayanlar 1902 yılından itibaren birliklere hastabakıcı olarak sevk edilmişlerdir. Gülhane hastanesinde çalışan hastabakıcılık konularında yol göstermesi için Almanya'dan 3 hemşire getirilmiş, biri ameliyathane, diğeri çamaşırhane ve yemekhane, diğeri de hasta bakım konularını ele almıştır.¹⁶³ Askeri hastabakıcılık, 1910 yılında yayımlanan “*Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi*” ile askeri mevzuata girmiştir.* Sıhhiye askerlerinden ayrı olarak tanımlanan askeri hastabakıcı sınıfı ve bunların yanında sivil hastabakıcılar hastalara bakmak ve hastaların yanında hizmet etmek için istihdam edilmiştir. Sayıları kolordu komutanlıklarınca belirlenen askeri hastabakıcılar ya kıta hizmeti yapan askerler içinden veya kura askerlerinden özellikle silahaltına alınamayacak olanlardan seçilmiştir. Altı haftalık bir kıta eğitiminden sonra askerlik hizmetlerine hastanelerde devam etmiş, hastabakıcılık için altı ay daha sıhhiye askerleri ders kitabına göre eğitilmişlerdir. İşe yarayan ve faal olan askeri hastabakıcılar diğeri sıhhiye askerleri gibi onbaşı yapılarak veya tezkere bırakarak terfi ettirilmiştir. Sefer zamanlarında, sefere iştirak etmeyenlerden oluşan gönüllü hastabakıcı cemiyetlerinden ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hastabakıcılarından istifade edilmiştir.¹⁶⁴

1911 yılında Besim Ömer Paşa'nın girişimleri ile İstanbul'da devlet adamlarının, komutan eşleri ve kızlarının üyesi olduğu “Hanımlar Merkezi” “Gönüllü Hemşire Yardımcıları Kursu” açılmış burada yetişen hanımlar Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de harp hastanelerinde

¹⁶² 863 sayılı “Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu, 17 Haziran 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 767-770.

¹⁶³ Hürriyet Kurt, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluş ve Gelişimi**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997. s.(94-97)

* Meşrutiyet ile Alman ordusunun sağlık mevzuatları tercüme edilerek sağlık hizmetleriyle ilgili nizamnameler yazılmaya başlanmıştır. İlk olarak kabul edilen nizamnamelerden biri 25 Ağustos 1326 tarihli “Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi”dir. Bu nizamnameden askeri birlik ve kurumlardaki sağlık personeli kadro sayıları hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur.

¹⁶⁴ “Teşkilatı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi”, **a.g.t.**, s. 166-174.

çalışmışlardır.¹⁶⁵ Gerek Balkan Savaşı'nda gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda Tıp Fakültesi ve Gülhane Hastanesi'nde açılan pratik kurslarda yetişen Türk kızları askeri hastanelerde hasta bakmaya başlamışlardır.¹⁶⁶ Yine aynı dönemde hasta ve yaralıların nekahet dönemlerinin geçirilmesi için kurulan Bursa Menzil Hastanesi'nin yönetimi, Hilal-i Ahmer Cemiyetince Operatör Emin Bey'e verilmiş, Emin Bey de burada gönüllü hastabakıcılık kursu açarak 40 kadar hastabakıcı yetiştirmiştir.¹⁶⁷

Harp zamanında gönüllü hastabakıcılık kurslarında yetişen hanımların hastane kadrolarına atanması güç olmuş, önceleri terzi, ütücü, oda bakıcısı, hasta ve hastane eşyasının temizlenmesi işlerine başlamışlar; daha sonra şefkat duyguları ile hastaların yemeğini yedirme, ilacını ve suyunu içirme, altlarını temizlemede sıhhiye erlerine yardımcı olma, ilerleyen dönemde derece alma, sargı hazırlama, ameliyathanede çalışma gibi pratik olarak kendini geliştirmeye başlamışlardır. Önceleri güngörmüş yaşlı kişilerden olan bu kadınların yerini, onların hastaneleri emniyetli yerler olarak görmeleriyle parasız olarak yetiştirilen dul ve genç kadınlar almaya başlamıştır. Bunlar da hekimleri dikkatle dinleyerek derece alma, idrar toplama, gerektiğinde enjeksiyon yapma ve özellikle ameliyathane işlerini öğrenerek maaşlı olarak atanma fırsatı bulmuşlardır. Aslında asker hastanelerinde olan bu durum diğer memleket hastanelerinde de aynıdır.¹⁶⁸

Türkiye'de 1925 yılında açılan Kızılay Hastabakıcı Hemşire Okulu'nda hastabakıcı hemşire yetiştirilmeye başlanmıştır. Buradan sınırlı sayıda mezun olanlar sadece Kızılay kurumlarında hizmet vermiştir.¹⁶⁹ 14 Nisan 1928 tarihli ve Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair 1219 Sayılı Kanun'un beşinci fasıl, hastabakıcı hemşireler kısmının altmış dördüncü maddesinde hemşirelerin görev tanımı yapılmıştır. Buna göre; hemşirenin bir tabip nezaretinde deri altı iğne yapabileceği, ancak, küçük cerrahi müdahalede bulunamayacağı belirtilmiştir.

Askeri hastanelerde hasta bakım işleri sıhhiyeciler veya sınırlı sayıda pratikten yetişmiş hastabakıcılar vasıtasıyla yapılmaya çalışılmış, ancak, bu hizmet oldukça yetersiz kalmıştır. Bazı zamanlarda da yabancı hemşireler çalıştırılmıştır.

¹⁶⁵ Mürüvet Başer, "Osmanlı Devri ve İstiklal Harbinde Hemşirelik", **Türkiye'de Hemşirelik ve Gelişimi Tarihi**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1996, s. 8-9.

¹⁶⁶ Ayşegül Demirhan, **Kısa Tıp Tarihi**, Bursa, Bursa Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 155.

¹⁶⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III, 1. Kitap, s.115.

¹⁶⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III, 1. Kitap, s.44.

¹⁶⁹ **BCA**, 030.18.1.2, 82.23.9, s. 1.

Cebeci Hastanesi'nde 1926–1927'de ameliyathanede Macar bir hanımın ve Alman hemşirelerin görev yaptığı görülmüştür.¹⁷⁰ Başbakanlık Devlet Arşivi belgelerinde Gülhane Tatbikat Mektebi ve Hastanesi'nde de, istihdam edilen ve müddetleri Mayıs 1930'da bitecek olan iki Alman hastabakıcı hemşirenin, ders senesi sonuna kadar istihdamları zorunlu olduğundan çalışma müddetlerinin iki ay daha uzatıldığı tespit edilmiştir.¹⁷¹

Askeri hastanelerde çalışan hastabakıcı ve hemşirelerin, çalışma şartlarının düzenlenmesi açısından, 1929'da hastalara çıkan yemekten yemeleri “Askeri hastanelerde maktu ücretle istihdam olunan hemşireler ile hastabakıcılara bir nefer tayini verilmesine dair kanun”* ile temin edilmiştir.

MMV Sağlık Dairesi tarafından, askeri hastanelerdeki hasta bakım işlerinin yaşlı ve yetersiz (ameli manda) kişilerce yürütülmesinin artık geliştirilmesi gerektiğine dair bir rapor hazırlanmış,¹⁷² gereken hasta bakım personel ihtiyacının karşılanması için yeni bir hastabakıcı hemşire okulu açılması ve hemşireliğin orduda bir meslek halinde tesis edilmesi için kanun hazırlıklarına başlanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 21 Mart 1938 tarihli bir belgeden anlaşılacağı üzere, hem askeri hastaneler için yetiştirilecek hasta bakıcı hemşireler hakkında kanun layihası¹⁷³ hem de 1452 sayılı kanuna bağlı 2 numaralı cetvelde gösterilen MMV memurları meyanına askeri hastabakıcı hemşirelerin ilave edilmesi hakkında kanun layihası^{174 175} verilmiştir.

Askeri Hastabakıcı Hemşire Okulu'nun askeri sağlık hizmetleri içinde yer alan askeri hemşirelik eğitiminin verildiği ilk okul olması, aynı zamanda okulun eğitim ilkelerinin, öğrenci ve mezun olanların özlük haklarının belirlenmesi nedeniyle, kabul edilen Askeri Hastabakıcı Hemşireler Hakkında Kanun'un hangi gerekçelere dayandırıldığı ve meclisteki tartışmaların irdelenmesi önemlidir. Çünkü bu dönemin askeri sağlık hizmetlerindeki hemşirenin yeri ve uzun yıllar devam eden

¹⁷⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III-1. Kitap, s. 143.

¹⁷¹ **BCA**,030.18.1.2, 9.19.17, s. 1.

* Bu kanun ile hastabakıcılara, 12 Eylül 1330 tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatinin birinci maddesinde muharrer, er tayini aynen veya bedelen verilmesi sağlanmıştır. Bkz.: 1429 sayılı “Askeri Hastanelerde Maktu Ücretle İstihdam Olunan Hemşireler İle Hasta Bakıcılara Bir Nefer Tayini Verilmesine Dair Kanun, 2 Mayıs 1929”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 2, C. 7, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1929, s. 419.

¹⁷² Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III, 1. Kitap, s. 45.

¹⁷³ **BCA**, 030.18.1.2, 82.23.9, s. 1.

¹⁷⁴ **BCA**, 030.18.1.2, 82.23.11, s. 1.

¹⁷⁵ **TBMM ZC, ZC, (Devre V)**, C: 26, İ: 74 (10 Haziran 1938), s. 57-61.

bu eğitim ilkelerinin anlaşılması açısından çalışmayı teşkil eden İkinci Dünya Savaşı dönemine ve hatta sonraki yıllara da ışık tutacağı düşünülmüştür.

Yapılan incelemelerde bu dönemde hemşireliğin getir, götür, hastaların istediklerini yapma gibi hizmetçilik olarak algılandığı görülmüştür.*

10 Haziran 1938 günü mecliste bu kanun maddeleri görüşülmüş, Milli Müdafaa Encümeni Erzurum Mebusu Şükrü Koçak, kanunun ikinci maddesi olan hastabakıcı hemşire okuluna kabul edilecek öğrencilerin seçiminin MMV tarafından tespit edilmesi hususunu tartışmaya açmış ve bu okula kabul edilecek öğrencilerin ders programı dikkate alınarak (teşrih, fizyoloji, bakteriyoloji, bir de emrazın tasnifi için lazım olan dersler) en azından ortaokul mezunu olması gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine söz alan Bütçe Encümeni Trabzon Mebusu Raif Karadeniz, orta okul mezunu öğrenci bulunmayıp, okula öğrenci bulunmazsa yapılan masrafların boşa gideceğini, bu hususta MMV'nin formülünün orta okul mezunu bulunursa alınacak bulunamaz ise ilkokul mezunu, hatta sınavla öğrenci alınması şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Manisa Mebusu Kazım Nami Duru ise; Kızılay tarafından İstanbul Yusufpaşa'da açılan okula önceleri biraz okuma yazma bilen kızların alındığını, fakat istenilen şekilde vazife göremedikleri anlaşılınca ortaokul mezunlarının alınmaya başlandığını; Kızılay hastabakıcı okuluna ortaokul mezunu alınırken askeri hastabakıcı hemşire okuluna tahsili ne olursa olsun öğrenci alınmasının uygun olmadığını; mezun olanların Maarif Vekâletince özel kayda tabi tutularak askeri memur olarak hizmet görmeleri gerektiğini savunmuştur.

Bu tartışmalardan anlaşılacağı üzere; öncelikle ders konuları düşünülerek ve Kızılay Hemşire Okulu da örnek alınarak ortaokul mezunu alınması ağırlık kazanmış, ancak, ortaokul mezunu bulunamaz ise yapılan masrafın boşa gideceği kaygısı yaşanmıştır. Bu kaygıdan yola çıkarak o yıllarda kız çocukları ve kadınlarda okuma yazma oranının çok düşük olduğu, ortaokul mezunu kız öğrencinin yeterli olmadığı veya hemşireliği tercih etmeyeceği, en hayati görevlerde bile Türk kadınının çalışma hayatında zor yer bulabildiği anlaşılmıştır.

* “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türkiye’de Hemşirelik Mesleğinin Gelişiminin Meclis Bütçe Görüşmeleri Sırasında Milletvekillerinin Görüşleri Üzerinden Değerlendirilmesi” başlıklı sözlü bildiri İzmir, 1-4 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, II. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi’nde Gülhan SEYHUN tarafından sunulmuştur.

Tartışma konusu olan diğer bir husus ise kanunun yedinci maddesinde mezun olan hemşirelerin mecburi hizmetlerini yapmaları için alınan önlemlerle ilgilidir. Milli Müdafaa Erzurum Vekili Şükrü Koçak, Milli Müdafaa encümeninin mecburi hizmetini yapmadan ayrılacak hemşirelerin elinden diplomalarının alınmasının şart olduğunu ifade eder. Bu kuralı koymaktaki maksadı da şu şekilde açıklamıştır: “Ordu hemşiresi olarak ordu kanunları çerçevesine giren bu personel mezun olduktan sonra kimi Van’a kimi Bitlis’e gidecek. Bunlardan bazıları Van’a gitmek istemeyecek. Bu durum karşısında MMV şu kuralı koyacak. “Mecburi hizmet zamanında evlenilmeyecek”. Van’a gitmek istemeyen buradan kurtulmak için evlenecek yani suç işlemiş olacak ve sonuçta herhangi bir sebeple mecburi hizmeti yapmayanların diploması alınacak.” Bu ifadeler üzerine Raif Karadeniz, mecburi hizmetini yapmayanlardan ordu ve memlekette, özel hayatta bu kadar çok hastabakıcı hemşire ihtiyacı varken evvela masraflarının ödettirilmesinin, ardından da diplomalarının alınmasının doğru olmadığını belirtirken, Diyarbakır Mebusu Kazım Sevüktekin “ordu inzibatı vardır” şeklinde cevap vermiştir. Raif Karadeniz de böyle sivil şahıslar tarafından bir hukuka dayanarak görevini yerine getirecek hizmetlerde, ordu inzibatının alakası olmadığını; ordu inzibatının rütbeli, silah taşıyan kimseler üzerinde etkisi olacağını, mecburi hizmetini yapamayan hastabakıcı hemşireden önce masrafları sonra da elindeki ruhsatnameyi alıp “bundan sonra ne sen ne de cemiyet elindeki ruhsatnameden istifade edemez” demeye kimsenin hakkı olmadığını savunmuştur. Ruhsatnamenin ancak özel bir durumda cezaya bağlı olarak alınabileceğini; bir mühendisin ve doktorun da meccanen okuduğunu, hizmetten ayrılınca sadece masraflarının alındığını ve kimsenin onları sanatlarını serbest bir şekilde icra etmelerinden men edemeyeceğini, dolayısıyla, bütün vatandaşlar için kabul edilen bu hukuktan kadınlar ve hemşirelerin faydalanamamasının adaletsizlik olduğunu, Tababet ve Şuabatı sanatları kanununda bu hemşireler hakkında iffetsizlik veya herhangi bir suç işlerlerse zaten ellerinden ruhsatnamelerinin alınması hakkında kayıt olduğunu belirtir. Tartışmaların devamında Milli Müdafaa Erzurum Mebusu Şükrü Koçak, Raif Karadeniz’in hastabakıcı hemşirelerin asker olmadıkları hakkındaki ifadesi üzerine 1632 numaralı askeri ceza kanununa göre ordu mensuplarının hepsinin askeri şahıslar olduğunu ve askeri ceza kanunu hükümlerine tabi olduklarını hatırlatır. Yine bir tümenin, bir kolordunun bir tarafa sevk edilmeleri durumunda arkasından seyyar hastanenin de gönderileceği, dolayısıyla hemşirenin de gönderileceğini, ancak hemşirenin gitmek istemeyebileceğini, hâlbuki memleket

müdafası için her memur edilen şahsın gösterilen yere gitmesinin askeri kanun ve nizamların gereği olduğunu belirterek açıklar.¹⁷⁶ Şükrü Koçak hemşirelerin savaş zamanlarında işi bırakmaları hususunda endişelenmektedir. Söz konusu endişenin kadını ve hemşireyi, mühendis ve doktor gibi erkeğin sahip olduğu haklardan mahrum ettirmemelidir. Bu endişeye yol açan ihtiyacın gerektiğinde savaş kanunlarıyla giderilmesi mümkündür. Kaldı ki tarih, Türk kadınının erkeğiyle memleket müdafasında yan yana olduğunu ispat etmiştir.

Tartışılan diğer önemli konu ise uzun yıllar devam eden askeri hemşirelerin asker mi sivil mi oldukları tartışması ve arada kalışlarının bu dönemden kaynaklandığı, çözülemeden öylece bırakıldığıdır. Çünkü, İç Hizmet Kanunu'nda askerin tanımı yapılmış ve orada hemşire yer almamıştır. Bu durumun hem hemşire hem de yöneticisi açısından belirsizliklere yol açtığı, bu belirsizliklerin de hangi taraf güçlüyse, bazen asker, bazen sivil olarak görüldüğü tahmin edilebilir. Parasız okuyan mühendis ve doktorlar, mezun olduktan sonra kendilerine yapılan masrafları ödeyerek mecburi hizmetini bitirmeden ayrılabilirken, aynı hakkın hemşirelere verilmemesi gündeme gelmiş ve bu konuda fikir ayrılıkları görülmüştür. Zaten erkek egemen bir toplum olan orduda, hele de doktor ve mühendise göre yeni tanımlanan statüsü düşük olan bir kadın mesleğinin özlük haklarını belirlerken, bu yönde görüşlerin olması beklenen bir tutum olup, bu tutumun dayandığı temel nokta toplumun gelişmişlik düzeyine ve devletin ekonomik imkânlarına bağlıdır. Askeri hemşirelik kanununun tartışıldığı milleti temsil eden meclis, aslında toplumun aynasıdır.

Bu tartışmalar sonucu 3433 sayılı “Askeri Hastabakıcı Hemşireler Hakkında Kanun” 10 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanuna göre; üç sınıflı açılacak olan okula en az ortaokul mezunu ve 22 yaşından büyük olmayanlar MMV tarafından belirlenecek kabul şartlarına göre alınacaktır. Parasız okuyacak olan bu öğrenciler askeri tıbbiyeliler gibi iâşe edilip, giydirilecek ve her ay beş lira harçlık verilecektir. (Bkz: Ek-4) Askeri hemşireler mezun olduktan sonra altı yıl mecburi hizmete tabi olacak, 20 yıl hizmet edenler ise 1683 sayılı askeri memurlar hakkında emeklilik kanununa göre emeklilik hakkına sahip olacaklardır. Sağlık nedenleri haricinde okuldan ayrılan veya mecburi hizmetini yapmayanlar tazminat

¹⁷⁶ TBMM ZC, (Devre V), C: 26, İ: 74 (10 Haziran 1938), s. 57-61.

ödeyeceklerdir.¹⁷⁷ Burada dikkati çeken husus askeri hemşirelerin de diğer asker personelin tabi olduğu emeklilik haklarına sahip olduklarıdır. Bu durum cumhuriyetin Türk kadınına personel açısından eşit baktığının göstergesidir.

Ankara’da açılacak olan askeri hastabakıcı hemşireler okulunda, uygulama eğitimi için 250 lira sabit ücretle Amerika veya Almanya’dan bir uzman hastabakıcı hemşire öğretmen getirilmesi, 22 Haziran 1939’da İcra Vekilleri heyetince kabul edilmiştir.¹⁷⁸ 15 Eylül 1939 tarihinde açılacak olan okulda görev yapacak talim hemşiresinin, Kızılay Hemşire Okulu’ndan mezun olmuş, en az üç sene hastanelerde çalışan ve sağlıklı olan isteklilerden Ankara ve civarındakilerin Ankara Merkez Hastanesine, İstanbul ve civarındakilerin ise Gülhane Hastanesi’ne müracaat etmeleri ve burada da 12 Eylül’de mülakata tabi olacakları ilan edilmiştir.¹⁷⁹

1939’da 35 öğrenci ile açılan okulun açılış işleriyle ilgili olarak Tbp. Alb. Edip Opan görevlendirilmiş, ancak, okulun hastane içinde açılması sıkışıklığa neden olmuş, yeni bir bina yapılması düşünülmüşse de mümkün olmamıştır. Ankara Cebeci Hastanesi’nin ikinci katında açılan üç yıllık okulun programı, Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Mektebi ile yabancı milletlerin yönetmelikleri incelenerek oluşturulmuş, ayrıca zehirli gazlar hakkında seminerler verilmiştir. Öğretmen olarak Kızılay Hemşire Okulu mezunu olan Makbule Ülgen, Pakize Mengü, Fahriye Akagündüz görevlendirilmişlerdir. Pratik hastabakıcılığı dahiliye ve hariciye kliniklerinde, laboratuvar pratiklerini biyokimya, hijyen ve radyoloji laboratuvarlarında, ikinci sınıftan itibaren de 23 günlük sürelerle sekiz ayrı klinikte belli hastaların sorumlulukları verilerek uygulamışlardır.¹⁸⁰

Önceden hastabakıcı-hemşire olarak adlandırılan hemşirelik¹⁸¹ (okulun adı Askeri Hastabakıcı Hemşireler Okulu olmasına rağmen) 1938 tarihli Asker Hastaneleri İdare Talimatı’nda sadece hemşire olarak belirtilmiş, hastabakıcı ile görevleri ayrıştırılmıştır.¹⁸² Askeri hastanelerde hemşireler disiplin ve idare açısında doğrudan baştabibe, hasta bakımı konusunda da servis şefine bağlıdır. Diğer yandan

¹⁷⁷ 3433 sayılı “Askeri Hastabakıcı Hemşireler Hakkında Kanun 25 Haziran 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 788-789.

¹⁷⁸ **BCA**, 30.18.1.2, 87.58.16, s. 1.

¹⁷⁹ “Bu sene 15 Eylülde Ankara’da Açılacak Ordu Hastabakıcı Hemşireler Okulu’na 100 Lira aylık Ücretle İki Talim Hemşiresi Alınacak”, **Akşam**, 3 Eylül 1939, s. 11.

¹⁸⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, Cilt III-1. Kitap, s. 45-48.

¹⁸¹ 1219 sayılı “Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, 14 Nisan 1928”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 1, C. 6, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1928, s. 85-94.

¹⁸² **Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, s. 37.

başhemşire de baştabipliğe bağlı olup hasta bakımı hizmetlerinde hemşire ve hastabakıcıların amiridir. Burada hemşire hem servis şefine hem de başhemşireye bağlı gözükmekte iken izin ve nöbet işlemlerinde ise başhemşire yetkili kılınmıştır.¹⁸³

Askeri Hastabakıcı-Hemşirelik Okulu'nun açılması ile hemşirelik mesleği askeri sağlık kurumlarında yerini almıştır. Bu son durum; yukarıda sözü geçen tarihten sonra askeri hemşirelik mesleğinin tam anlamıyla bir sağlık personeli sınıfına dâhil edildiğini, hastabakıcılıktan ayrıldığını göstermiştir.

1.3.4. Sıhhiye Gedikli Erbaşların (Sağlık Astsubayı) Eğitimi

Günümüzde sağlık astsubayı olarak adlandırılan ve İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar ve sonrasında da belli bir süre sıhhiye küçük zabitan olarak bilinen Sıhhiye Gedikli Erbaş sınıfı askeri sağlık personeli, 1914 yılında Osmanlı ordusuna Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Hakkında Nizamname ile girmiştir. 20 Eylül 1914 (1330) tarihli, bu nizamname 24 Eylül 1914 (1330) tarihinde Takvim-i Vakayi'de 1958 numara ile yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre orduda küçük sıhhiye zabitan sınıfı teşkil edildiği, tümen merkezlerinde bulunan hastanelerde küçük sıhhiye zabitan okullarının kurulacağı, bu okullara girişin isteğe bağlı olduğu, kıta veya hastanede askerlik görevini yerine getirmiş sıhhiye erleri, askeri hastabakıcıların, sıhhiye onbaşı ve onbaşı hastabakıcıların bu okula kayıt yaptırabilecekleri bildirilmiştir. Kayıt yaptıracak olanların fiilen bir buçuk yıl askerlik yapmış, iyi ahlak sahibi, okuryazar, mümkünse hesaba aşına olması gerekmektedir. Küçük zabitan olup tayin olduktan sonra altı sene çalışacaklarını yazı ile taahhüt ederler. Altı aylık eğitimden sonra hastane baştabibinin sınavından geçerek sıhhiye çavuşluğuna terfi ve tayin edilirler. Sıhhiye küçük zabitanın rütbeleri sıhhiye çavuş, başçavuş muavini, başçavuştur. Terfi edebilmeleri için her rütbede en az bir yıl hizmet etmiş olması, kadronun uygun olması ve liyakat göstermeleri gerekmektedir. Altı sene görev yaptıktan sonra dört sene daha tezkere bırakabilirler, on yıldan sonra birer yıl olmak üzere tezkere bırakabilirler. Resmi üniformaları vardır ve diğer küçük zabıtların haklarına sahiptirler. On yıl görev yapmış olanlar, belediye veya mülki hastanelerde sıhhiye kâtipliklerine veya idare memurluklarına tayin edilebilirler. Bu göreve atanmak isteyenler, tekrar sınavdan geçirilerek,

¹⁸³ A.e., s. 37

ehliyetnameye hak kazananlara ehliyetnameleri verilerek tayin edilirler.¹⁸⁴ 1927'de 1107 sayılı "Küçük Zabitan Maaşatı Hakkındaki 22 Nisan 1341 Tarih ve 648 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun" ile kıdemli küçük zabıt unvanı gedikli küçük zabıt, kıdemsiz küçük zabıt unvanı ise küçük zabıt olarak değiştirilmiştir.

Sıhhiye Küçük Zabitan Okulu, açılışının ardından Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu dönemde faaliyet gösterememiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara ve Konya'daki talimgâh eğitim merkezlerinde sıhhiye küçük zabiti yetiştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Sirkeci-Demirkapı'da (İstanbul) Sivil Sıhhiye Memurları Okulu'nda sıhhiye küçük zabitleri yetiştirilmeye başlanmıştır. 1935 yılında, Sağlık Bakanlığı'nca, bu okulun statüsü değiştirilerek, yurdun birçok yerinde yeni statüde sivil sağlık okulları açılınca, askeri sıhhiye gediklilerinin buralardan yararlanmaları mümkün olamamıştır. Bunun üzerine, 1935'ten itibaren, Beyazıt'taki Askeri Tıbbiye Okulu'nun yanında bir binada teşkilatlanılarak, tekrar sıhhiye küçük subayları yetiştirilmeye başlanmıştır.

Gedikli Sıhhiye Erbaş Okulu'ndaki öğrencilerin, sıhhi birlik ve kurumlarda, sıhhi ve idari işlerde özellikle teknik hususlarda hekime yardımcı olarak yetiştirilmeleri düşünülmüştür. Başlangıçta Gülhane'ye bağlı bir okul vaziyetinde açılmış olmasına rağmen, bu şekilde istenilen amaca uygun yetişmedikleri görüldüğünden Askeri Tıbbiye Okulu'na bağlanmıştır. Her gün Gülhane ve Gümüşsuyu Hastanelerinde öğleye kadar uygulama eğitimleri vardır. Öğleden sonra ise kendi okullarında eğitimlerine devam ederler. Yetişmeleri için diğer sınıf gediklilere olduğu gibi özel kanun ve talimatları vardır. 17 ay süren eğitimden sonra sınavda başarılı olanlar sıhhiye çavuşu olarak orduya katılırlar. Sıhhiye Gedikli Okulu'na girebilmek için ilkokul mezunu olmak veya aynı derecedeki gedikli hazırlama okulundan mezun olmak şarttır. Bunlar kıtalara sıhhiye eri olarak verilir. Hastanelerde sıhhiye onbaşı olduktan sonra bu okula alınır. Kıtalarda sıhhiye eri olup sıhhiye çavuşluğa yükselenler de isterlerse gedikli erbaş olabilirler, ancak, bunların eğitimi 10 aydır.

Okulda verilen teorik dersler; askeri bilgi, kanun bilgisi, tarih, tedavi ve cerrahi, anatomi fizyoloji, orduda sıhhati koruma, sıhhiye hizmeti, binicilik ve arabacılık dersleridir. Ancak özel bir öğretim kadrosu olmadığından eğitim; askeri tıbbiye okulu müzakereci ve subayları ile askerlik bilgisi hocaları, sıhhiye hizmeti

¹⁸⁴ "Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname", **a.g.t.**, s. 626-629.

dersleri Gülhane'deki sıhhiye hizmeti hocaları tarafından verilir. Okuldan gedikli sıhhiye çavuşu olarak çıkan ve iki yıl sonra özel talimata göre yapılan sınavda başarılı olanlar gedikli başçavuş muavini, dört yıl sonrada gedikli başçavuş olurlar. Mecburi hizmetleri hazırlama okulundan gelenler için sekiz yıldır.¹⁸⁵

Gedikli erbaşların terfileri, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayımladığı talimatname ile düzenlenmiştir. Gedikli erbaşlardan üstçavuş ve başçavuş olacaklar, alaylarda komutan vekillerinin veya onun bulunmadığı zamanlarda kıdemli tabur komutanlarının nezaretinde üç subaydan oluşan heyet önünde teorik ve uygulamalı sınava girerler. Teorik olarak coğrafya, Türk tarihi ve yurt bilgisi, hesap bilgisi, ordu bilgisi, harp ve silah vasıtaları, talimnameler, tahkim gizleme ve tahrip, dahili hizmet ile meslek bilgisi ve ceza, geri hizmet ve ikmal, insan ve hayvan bakımı derslerinden uygulamalı olarak da harita ve arazi, piyade mangası, kıta ve revir hizmetleri, barış ve savaşta hastaların sıhhi ve inzibati tahrir (kayıt) işlerinden sınav olurlar.¹⁸⁶

Deniz ve jandarma birlik ve kurumları için sıhhiye gedikli erbaş okulunda yetişir, ancak, bunlardan deniz gedikli hazırlama programları ortaokul derecesinde olduğundan gedikli sıhhiye okuluna gönderilen öğrenci seviyesi de ona göredir.¹⁸⁷ Genelkurmay Başkanlığı sınıf müfettişliklerinden, bütün gedikli erbaşlara sınıf ve mesleklerine göre birer mecmua çıkarılması emri üzerine, Ocak 1937'den itibaren Sıhhiye Müfettişliğince sıhhiye gedikli erbaşlara yönelik olarak *Savaşta En Ast Komutanlar* adıyla bir dergi çıkarılmıştır.¹⁸⁸ Bu dergide sıhhiye gedikli erbaşların görevleri ve askeri sağlık hizmetleriyle ilgili konular hakkında yazılar Kasım 1942'ye kadar 16 sayı olarak yayımlanmıştır. Böylelikle mesleki bilgiler canlı tutulup, eğitimin bu yayın vasıtasıyla devam ettirilmesi amaçlanmıştır. (Bkz: Ek-5)

1.3.5. Sıhhiye Erbaşı, Erlerin ve Teskerecilerin Eğitimi

1910 yılında askeri mevzuatta yerini alan sıhhiye askerleri, barış zamanlarında askeri hastanelerde, sıhhiye depolarında, harp zamanı ise seyyar hastanelerde sıhhiye hizmetine görevlendirilir. Hastalara bakmak, ameliyatlara yardımcı olmak, hastaların basit hizmetlerinde yardımcı olmak, sıhhiye makamlarında yazıcılık yapmak, sıhhiye depolarında çalışmak için görevlendirilen

¹⁸⁵ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁸⁶ **A.e.**, s.101-102.

¹⁸⁷ **A.e.**, s. 100.

¹⁸⁸ Avni Sanal, Önsöz, **Savaşta En Ast Komutanlar**, İstanbul, Sayı 1, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, İkinci Kanun 1937, s. 5.

sıhhiye askerlerinin sayısı kolordu ihtiyacına göre belirlenir. Barış zamanında, sayıları yetersiz olursa onların yerine gönüllü hastabakıcılar yerleştirilir. Sıhhiye askerleri, en az altı ay eğitim görmüş askerler arasından özellikle gönüllü olanlar arasından, sayı yeterli olmaz ise seçimle tespit edilir. Sıhhiye askerlerinin seçimi ve tayini her sene teşrinievvel (Ekim) ayının sonunda son bulur. Tümen baştabibinin sorumluluğunda tümen hastanelerinde yerleştirilir. Altı ay sıhhiye askerleri ders kitabına göre tabip gözetiminde eğitilirler. Altı ay sonunda sınava girerek başarılı olanlar sıhhiye onbaşı olurlar, başaramayanlar iki ay daha eğitilir, tekrar başarılı olamazlar ise kıtaya sevk edilirler. Sıhhiye onbaşılar usulünce çavuşluğa terfi ettirildikleri gibi tezkere bırakarak ilaç, sıhhiye deposu veya hastanelerde koğuş nezaretçiliği gibi ihtisas sahibi yapılarak sıhhiye gedikli erbaş olarak da yetiştirilir.

Sıhhiye erbaşları, birliklerde sıhhiye eri olarak çalışıp mevcut nizamlara göre sıhhiye onbaşı olduktan sonra erbaş talimgâhlarına (hastanelere) gönderilir. Burada dört ay süreyle teorik ve uygulamalı yetiştirilir, sınavla çavuş olurlar. Bunlardan istekli olanlar gedikli erbaşlığa seçilebilir, ancak, ilkokul mezunu olmaları şarttır.

Barışta birliklerde teskereci kadrosu yoktur. Ancak barış zamanında, 1931’de Genelkurmay Başkanlığı’nın yayımladığı “Kıtalarda küçük zabitlerin ve ihtisas efradının yetiştirilmesi hakkında” talimata göre yetiştirilirler. Bu talimatın ilk kısmı erbaşların yetiştirilmesi, ikinci kısmı da diğer sınıfların yanında sıhhiye sınıfı er ve erbaşların yetiştirilmeleri ile ilgilidir. Kolordu ve merkez hastanelerinde talimgâhlar açılır. Burada müşterek derslerin yanında sıhhi dersler görürler. Bu dersler; teskerecilik, sıhhati koruma talimatı, hazarda sıhhi hizmet talimatı, alayda ve hastanelerde sıhhiye hizmetinin icrası, seferde alay, sıhhiye bölüğü, seyyar hastane ve geri hizmetleri dersleridir. Laboratuvar derslerini ve servislerde belli müddet staj eğitimi de görürler. Bu eğitimden geçirilenler sınava tabi tutulur. Başarılı olanların künyelerine ve terhis tezkerelerine sıhhiye onbaşı veya sıhhiye eri işareti yazılır. Bunlardan sağlam ve kuvvetli oluşlarına göre, seferde teskerecilik hizmetine elverişli bulunanlar için teskereci yazılır.

Yeni erler altı ay kıtada silahlı talim ve terbiye, iki ay hastanelerde sıhhiye kursu ardından sıhhiye onbaşı olurlar ve 16 ay sıhhiye onbaşı olarak hizmet görürler. Buradan çıkıp sıhhiye çavuşu olacaklar, hastanelerde sıhhiye talimgâhında dört ay

kalırlar ve sıhhiye çavuş olarak 12 ay orduda hizmet görürler.¹⁸⁹ Sahra Sıhhiye Er Eğitim Merkezi 1926-1937 yılları arasında, İstanbul Sarayburnu Gülhane Askeri Hastanesi'nde, 1937 yılından itibaren Ankara Piyade Yedek Subay Okulu'nda faaliyet göstermiştir.¹⁹⁰ Askerlik hizmeti esnasında bu eğitimleri alan sıhhiye erbaş ve erler, terhis edildikten sonra memleketlerine döndükleri zaman sivil halka hizmet etmişlerdir. Bu durum, TSK'nın askerlik dışında topluma hizmet alanlarından birisini oluşturmuştur.

1.4. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunda Askeri Sıhhi Malzemelerin, Temin Yolları, Depolanması ve Kullanılması

Türk ordusunda birlik ve hastanelerde bulunması gereken sıhhiye malzemeler ve ikmal kanalları, “*Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname (1912)*”¹⁹¹ ile standart hale getirilmiştir. Tabur depolarında muntazam ve kolayca ayrılacak bir şekilde yerleştirilmesi gerekli bu malzemeler aşağıda belirtilmiştir:

1. Piyade alaylarının boş sıhhiye arabaları ve bu arabalara ait koşumlar, Kızılay bayrağı ve kırmızı fenerden oluşan harici teçhizatı ile bir kürek, bir balta, bir keser ve dingil yağdanlığı ve kayışı, bir su fıçısı, altı adet bez, su kovası, bir adet yemek pişirmek için cihaz ve balmumu meşale,
2. Her tabur için dört adet olmak üzere kıta teskereleri ve bunların asma kayışları ile mekkâre hayvan semeri,
3. Her tabur için on iki adet hasta battaniyesi,
4. Her tabur için on altı teskereci ve dört sıhhiye askerinin nakil çadır bezleri,
5. Bir litrelik matara,
6. Her tabur için yirmi adet yün kuşak,
7. Garnizonda kıta hastanesi mevcut değilse sıhhiyeciler için ve teskereci palaska çantaları da kıtada bulundurulur.

Garnizona bağlı kıta hastanelerinde bulundurulması gereken sıhhi malzemeler de aşağıda belirtilmiştir:

¹⁸⁹ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 103-106.

¹⁹⁰ Kanat ve Oğuş, **a.g.e.**, s. 283.

¹⁹¹ “Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin...”, **a.g.t.**, s. 322-325.

1. Kıta sıhhiye arabalarının muhteviyatı, topçu sınıfının tabur malzeme arabasında bulunan sıhhiye sandıkları,
2. Piyade taburlarının hayvan üzerine yüklenen sıhhiye sandıkları,
3. İstihkâm birliği ve tümen köprücü takımı ile telgraf bölüğünün, tümen kolordu gibi büyük karargâhların sıhhiye sandıkları,
4. Süvari erlerinin sıhhiye heybeleri,
5. Sırtta taşınan sıhhiye çantaları,
6. Kıta teskerecileri ve sıhhiye erleri ile bir mekkârecinin sıhhiye palaska çantaları,
7. Henüz dağıtımı yapılmamış cerrahi takımları,
8. Her subay ve ere birer küçük sargı paketleridir.

Hastanelerde sıhhi malzemelerin sağlam bir şekilde muhafaza edilmesi, sefer durumunda temin edilmesi kolordu baştabibinin esas vazifesidir. Askeri birlik ve hastanelerin sıhhi malzeme ihtiyacı sıhhiye depolarından karşılanır. Sıhhiye depoları mevki hastanelerinde kurulur ve her kolordu merkezinde de bir kolordu sıhhiye deposu bulundurulur. Kolordu sıhhiye deposu, aynı mevkide bulunan nakliye deposu ile birlikte seyyar hastane ve sıhhiye bölüğü deposundan oluşur. Merkez hastanesi baştabibi sorumluluğunda, kolordu baştabibinin emri altındadır. Seferberlikte birlikler bu depolardan sıhhi malzeme alır ve sefer sonunda da yine bu depolara teslim edilir. Bu depolar birinde cerrahi aletler, diğerinde de ilaçların olduğu iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda tabip binbaşı rütbesinde bir müdür ile yeteri kadar sıhhiye eri, ikinci kısımda ise kolordu baş eczacısının emrinde iki eczacı ve sıhhiye eri görev yapar. Hastaneler barış zamanında ilaç ve sıhhi malzeme ihtiyaçlarını bu depolardan, revirler de kendisine en yakın hastaneden sağlar. Barış ve sefer malzemelerinin ayrı olarak bulundurulduğu depolarda, sefer durumunda kolordu merkezine gönderilecek sıhhiye bölüğü ve altı adet seyyar hastanenin ilaç ve sıhhi malzemesi, İstanbul'da menzil teşkilatı sıhhiye malzemeleri, hastaların ve memurların iaşeleri bulundurulur.

Kolordu depolarında, sıhhi malzemelerin yanında sıhhi hizmeti destekleyici levazım malzemeleri de nakliye depolarında bulundurulur. Bu malzemeler, seferber edilecek sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelerinin arabaları ve levazımları, koşumları,

memur ve müstahdemlerinin eşyası, gibi malzemelerdir. Mum, zeytinyağı, sabun, gaz gibi malzemeler seferberlik sırasında tedarik edilir.

Kışla ve müstakil mevki kıtaların da doğrudan kıta komutanına bağlı sıhhiye deposu oluşturulur. Bu depo seferde kıtaya verilmek üzere ilaç ve cerrahi alet olmak üzere iki kısımdan oluşur. Depo barış vaktinde kıta içindeki hastanenin baştabibi sorumluluğundadır. Burada bulunan malzeme ve ilaç barış zamanında kullanılmamakla birlikte olağanüstü koşullarda kıta komutanının emri ile yerine konulmak üzere hastane baştabibi tarafından kullanılır.¹⁹²

Ordu sıhhiye personelinin gerek barış zamanındaki tatbikat ve manevralarda, gerekse sefere hazırlık dönemlerinde tedarik etmek zorunda oldukları askeri sıhhiye malzemeleri Sıhhiye Teçhizat Talimatı'nda (1935)* belirtilmiştir.¹⁹³ Albay dâhil bütün sıhhiye subaylarının, sıhhiye gedikli erbaşların, sıhhiye çavuş onbaşı ve erlerin, teskereci onbaşı ve erlerin ve çeşitli sıhhi teşkillerin teçhizatının sefer ve barış kadrosu belirlenmiştir. Personelin sıhhi teçhizatını; temizlik malzemeleri, gıda, ilaç, kıyafet, harp malzemeleri, binek hayvan ihtiyaçları, tek başına kalındığında ihtiyaç duyulabilecek her tür malzeme oluşturmaktadır. Bu malzemeler; kıyafet, künye cüzdanı, künye levhası, çamaşırları, kol saati, tabancası, dürbün, gaz maskesi, harita çantası, düdük, matara, kar gözlüğü, çakı, çakmak, para çantası, mühürlü Kızılay kol bağı, dikiş torbası, şahsi temizlik malzemeleri, çatal, kaşık, bıçak, peçete, su bardağı, tımar takımı, yedek nal, mih, yarım günlük demirbaş yem, harp paketi, manevra sandığı, yatak takımı gibi malzemelerdir. Bu malzemeler arasında dikkati çeken hususlardan biri, sigaranın hem günlük hem de yedek olarak bulundurulması, mektup ve zarfın da sıhhi malzeme arasında sayılmasıdır. Çeşitli teşkillerin sıhhiye teçhizatı da dört gözden oluşan kıta ilaç sandığı, (ampuller, serum ve aşılar, muayene, temizlik, cerrahi aletler, çeşitli solüsyon ve tozlar, kırtasiye, bezler) kıta ilaç heybesi, gaza karşı teçhizat sandıkları, teskere, tekerlekli teskere taşıyıcısı, dağ teskeresi, hasta arabası, iki tekerlekli hasta arabası, hasta katırı, dört tekerlekli hasta otomobili, hasta kızağı, hastane treni, yardımcı hastane treni, hastane gemisi, yardımcı hastane gemisi, hasta gemileri, deniz teskeresi, gemilerde teskere bindirme indirme tertibatı, harp gemilerindeki teçhizat, hava teşekküllerinde sıhhi teçhizat,

¹⁹² “Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin...”, **a.g.t.**, s. 322-325.

* Sıhhiye Teçhizat Talimatı, Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Ağustos 1935 tarih ve 30215 sayılı emri ile Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25 yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

¹⁹³ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 107-115.

hasta tayyaresi, tayyare ilaç çantası, cenaze arabası, çadırlar ve etüvlerden oluşmaktadır.¹⁹⁴

Ordudaki sıhhi malzemeler, ayniyat talimatnamesi hükümlerine göre çeşitli dairelerin bütçesinden karşılanmıştır. Genel olarak ilaçlar, tıbbi aletler ve malzemeler Sıhhat İşleri Dairesi'nin bütçesiyle, nakil vasıtaları ve bu vasıtalara ait teçhizat Harbiye Dairesi bütçesiyle, iaşe, giyim gibi malzemeler de Levazım İşleri Dairesi bütçesiyle karşılanmıştır. Kızılay tarafından da temin edilen malzeme ve ilaçlar vardır.¹⁹⁵

Askeri sıhhiye malzemeleri kolordu ve birliklerinden gelen ihtiyaç listelerine ve o sene verilen sıhhiye ödeneğine göre alınır. Alınacak ecza, tıbbi malzeme ve alet için şartnameler hazırlanarak gazetelere ilan verilir. Satın Alma Komisyonu vasıtasıyla şartnameye uyan müteahhide ihale edilir, Muayene Komisyonu vasıtasıyla şartname vasıflarına uyup uymadığı Umum Sıhhiye Deposu'nda incelenir, uygun olanlar kabul edilir, uygun olmayanlar geri çevrilir. Kabul edilen mallar ilgili kısım amirine gönderilir, ayniyat makbuzunu imzalar ve kendisinin zimmetine geçer ve Sıhhiye Dairesi'nin ita emrine dayanarak kolordu hastanelerine sevk edilerek kendi zimmetinden düşmüş olur. Hastanelerde ise sıhhiye ayniyat muhasibi olan başeczacı bu malları sevk pusulası ile birliklere gönderir. Deponun imalat kısmında ordunun komprime ampul, harp paketi, tentürler, pomatlar vb. imal edilir. Basılı kâğıtların bir kısmını Sıhhiye Dairesi bir kısmını da Levazım Dairesi basar.¹⁹⁶

1.5. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Sağlık Hizmetlerinde Asker-Sivil İşbirliği ve Ortak Çalışma

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan itibaren halkın sağlığına önem vermiş ve buna yönelik önlemler almıştır. Sivil ve askeri sağlık hizmeti açısından ortak konu halkın sağlığının korunması olmuştur. Çünkü ordu personelinin güçlü ve sağlıklı olması, yurdun ve ulusun sağlığının yerinde olmasına bağlıdır.¹⁹⁷ 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile kurulan Milli Hükümet, 2 Mayıs 1920'de 3 sayılı kanunla sağlık sorunlarını bakanlık düzeyinde ele alacak olan

¹⁹⁴ **Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1935.

¹⁹⁵ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁹⁶ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 123-124.

¹⁹⁷ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 116-121.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletini teşkil etmiştir.¹⁹⁸ Bu durum, yani savaşın içinde olup düzenli bir ordu kurulmadan önce ilk olarak sağlıkla ilgili bir kurumun oluşturulması, sağlıksız bir toplum ve ordu olmadan savaşın kazanılamayacağına olan inancın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁹

Türkiye’de sivil ve asker sağlık durumu ve hizmetleri ayrı koldan idare edilse de, aslında görülen problemler ve uygulamalar açısından benzerlik göstermiştir. Sağlıkla ilgili bilimsel ve evrensel gerçeklere dayalı olarak kabul edilen kanunlara uygun çıkarılan sivil tüzük ve talimatlara paralel olarak, orduda da talimatlar hazırlanmıştır. Kabul edilen bu talimatlarda ordu ve sivil sağlık hizmetlerinin ortak alanları belirtilmiştir. Ayrıca ordu sağlığı sivil halkın sağlığı ile yakın ilişkilidir. Çünkü sağlıklı olarak orduya katılan bir asker ordu sağlığını yükselteceği gibi hasta olan bir askerin orduya katılması ordu sağlığı açısından bir tehdit oluşturur. Bir de, askerin memleketinden çıkarak, teslim olacağı birliğe gidene kadar geçtiği konakladığı yerlerdeki hastalıkları taşıma riski vardır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, barış şartlarında henüz ülkede bulaşıcı hastalıklar ortadan kaldırılamadığı için, savaş tehdidi ile savaşa hazırlık şartlarında sivil sağlığı çok daha önemli hale gelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık sorunları olarak sıtma, çocuk ölüm hızının yüksekliği, verem, frengi, trahom, sağlık personelinin sayıca yetersiz oluşu, nüfus azlığı tespit edilmiştir.²⁰⁰ Bu problemlere yönelik olarak belirlenen politika ve ilkeler 1925 yılında hazırlanan programda aşağıdaki gibi yer almıştır.

1. *Devlet sağlık örgütünü genişletmek,*
2. *Hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek,*
3. *Numune hastaneleri ile doğum ve çocuk bakımevleri açmak,*
4. *Sıtma, verem, trahom, frengi gibi önemli hastalıklarla mücadele etmek,*
5. *Sağlık ile ilgili kanunları yapmak,*
6. *Sağlık ve sosyal yardım örgütünü köye kadar götürmek,*
7. *Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak.*²⁰¹

¹⁹⁸ Zuhul Özaydın, “Cumhuriyet Dönemi Tıbbı”, **Tıp Tarihi ve Etiği Ders Kitabı**, İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 2007, s.188.

¹⁹⁹ İsmail Ağırbaş, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, S.48, Güz 2011, s. 738.

²⁰⁰ Mustafa Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri”, **SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi**, S.6/1, 1999, s. 38.

²⁰¹ Ağırbaş, **a.g.m.**, s. 741.

1921’de Frengi ile Mücadele Kanunu, 1926’da Sıtma²⁰² ile Mücadele Kanunu, Trahomla Mücadele Kanunu, 1930’da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılarak bu hastalıklarla savaş devletin görevi olarak kabul edilmiştir. 1928’de; koruyucu sağlık hizmetlerine destek olacak Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün kuruluş kanunu çıkarılarak 1931 yılında Ankara’da hizmete açılmıştır. 1928 yılında Tababet ve Şuabatı Sanatlarının İcrasına Dair Kanun kabul edilmiş ve Tıp Fakültesi’ne yatılı öğrenci alıp masrafları üstlenilmiştir. 1923’te, Tıp Fakültesi’nden mezun olanlara mecburi hizmet uygulaması getirilmiş, 1924’te, İstanbul ve Sivas’ta sağlık memuru okulu ile İstanbul’da bir ebe okulu, 1925’te, Kızılay Hemşirelik Okulu açılarak sağlık personeli sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. 1923’ten 1940 yılına kadar hekim sayısı ortalama 550’den 1500’e, ebe sayısı 136’dan 600’e hemşire sayısı ise hemen hiç yok iken 400’e yükselmiştir.²⁰³

Cumhuriyet döneminde karşılaşılan sağlık problemlerinden sıtma, frengi, trahom ve verem gibi ordunun gücünü zayıflatan bu hastalıklarla mücadelede asker sivil birlikte hareket edilmiş, Sağlık Bakanlığı’nın hazırladığı yasa ve tüzüklere paralel olarak orduda yayınlar yapılmıştır.²⁰⁴ Sıtma stajı MMV ve Sıhhiye Vekaleti ile koordineli olarak yürütülmüştür. 1927 ve sonrasında mezun olan her tabip (devlet, özel idare, belediye hizmetinde bulunan bütün mülki tabip ile askeri tabipler) bir senelik stajını yaptıktan sonra, mensup oldukları makamın tertip edecekleri sıra ve Sıhhiye Muaveneti İçtimaiye Vekâletinin uygun gördüğü kurumlarda üç ay süre ile sıtma stajı yapmaya mecbur tutulmuşlardır.²⁰⁵ Orduda Verem Savaş Yönetmeliği yayımlanmış, 1929 yılında asker hastanelerinde verem hastalığı ile ilgili başlatılan çalışmalar yetersiz kalınca üç ordu için verem hastanesi kurulması öngörülmüş ve 1’inci Ordu için Maslak’ta Prevantoryum ve Sanatoryum kurulması konusunda çalışmalar başlamıştır.²⁰⁶ Bulaşıcı hastalıklarla ilgili çıkan talimatlar, 1932 yılında yayımlanan “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı”nda birleştirilmiştir.

²⁰² Sıtmanın en sık görüldüğü yerler: Trabzon, Ordu, Samsun, İzmir, Çanakkale, İzmit, Aydın, Menteş, Denizli, Antalya, Silifke, Mersin, Adana, Maraş, Diyarbakır, Mardin’dir. Bkz.: Özyayın, **Cumhuriyet Dönemi Tıbbı**, s.197.

²⁰³ Öztürk, **a.g.m.**, s. 38.

²⁰⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 159.

²⁰⁵ 826 sayılı “Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun, 5 Mayıs 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 684.

²⁰⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 159.

Asker hekimler, çalıştıkları garnizonlardaki halka da hizmet etmiş, 410 sayılı nizamname ile sivil sağlık tesisi bulunmadığı takdirde, yatak sayısının %5'ini geçmemek kaydıyla sivil halkın yatırılarak tedavi edileceği kabul edilmiştir. Ancak, Kemal Özbay, sivil hastaların asker hastanelerinde yatırılmadığından tedavilerinin tamamlanamadığını belirtmiştir.²⁰⁷

Hem ordu hem de sivil toplumun sağlığı ile ilgili kanun, hiç şüphesiz 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. (Bkz: Ek-6) Bu kanunun hükümlerine göre kaza ve şehirlerdeki hıfzıssıhha meclisine mahallin en rütbeli asker tabipleri de iştirak etmek zorundadır. 28.12.1930 tarihinde, 2. Ş. ve 14750 sayılı Genelkurmay tarafından verilen emirle, asker hekimleri buldukları garnizondaki hıfzıssıhha meclislerine iştirak edecek, planlar hazırlayacak ve bu planları tümenler aracılığı ile kolordulara gönderecek, kolordularda birer sıhhati koruma komisyonu kurulacak, bu komisyonlar da kendi bölgelerindeki ihtiyaçlara göre "sıhhi mücadele icra planı" hazırlayacak, garnizon hekimleri de bu planı uygulamaya koyacaktır. Ancak, Türkiye'nin birçok yerinde bu kanunun yürütülmesi için gerekli kurumlar mevcut değildir. Sivil sağlık hizmetleri için yurt genelinde hastane ve yatak sayısı yeterli değildir. Bu kanun maddelerinde belirtilen lekeli tifo, sıtma, frengi, trahom, verem mücadele edilecek bulaşıcı hastalıklardır. Askeri sağlık teşkilatı, sivil sağlık kuruluşu olmayan yerlerde belli oranlarda sivil halkın da sağlık muayenelerini yapacaktır. Sivil sağlık işlerinin gelişmesi ve iyileşmesi askeri sağlık hizmetlerinin de gelişmesini sağlayacaktır.²⁰⁸ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, ülke genelinde bulaşıcı hastalıklarla mücadelede en önemi kanundur. Ülke sağlığı bir bütün olarak ele alınmış, askeri tabipler de hem komisyon toplantılarına katılarak önlemlerin alınmasında hem de ihbarı zorunlu hastalıkları mülki sağlık amirliğine bildirerek bütüncül çalışmanın içinde yer almışlardır.

Asker ve sivil tıbbın ortak çalıştığı diğer alan, ilki 1925 yılında olmak üzere 1927, 1929, 1931, 1933, 1935 ve 1938 yıllarında düzenlenen Milli Tıp Kongreleri olmuştur. Toplumda görülen sağlık sorunlarına yönelik olarak seçilen kongre konularından, 1925'in ana teması sıtma ve bebek ölümü, 1927'nin ise trahom olmuştur.²⁰⁹ Bu kongreler sivil ve asker hekimlerin iştirakiyle yapılmış, dördüncü Milli Tıp Kongresi, 1931 Eylül sonunda Ankara'da toplanmış, Gülhane hocalarından

²⁰⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 457.

²⁰⁸ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 116-121.

²⁰⁹ Öztürk, "**a.g.m.**", s. 38.

Prof. Hk. Kay. Murat Bey “Raşitizm” hakkında bir konu rapor sunmuştur. Yine Gülhane Muallimlerinden Prof. Hk. Mra. Abdülkadir Bey kalsemi, Afyon Hastanesi Başhekimisi Göz Mütihazası Hk. Kay. İsmail Bey’de yeni yüz protezleri hakkında serbest tebligatta bulunmuşlardır.²¹⁰ Bu kongreler ülkenin sağlık politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

1936 yılında kabul edilen 3017 sayılı “Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilat ve Memurin Kanunu” ile sağlık sorunlarının çözümü için, ordu hariç olmak üzere tüm sağlık işleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine verilmiş ve bu sağlık teşkilatındaki birimlerin görevleri belirtilmiştir.²¹¹ Bir yandan sağlık problemleriyle mücadele hususunda asker sivil birlikte çalışırken, diğer yandan sağlık eğitimi alanında da askeri tabiplerin üniversitede görevlendirildiği anlaşılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan bir belgeye göre; 15 Mart 1937 tarihinde, MMV kadrosunda gösterilmek ve irtibatı baki kalmak suretiyle Maarif Vekâleti emrine verilen ve üniversitede mensup olduğu şube müderrisliği muavinliğinde çalıştırılan askeri tabip Binbaşı Hamza Vahid’in (335-1) bu vazifeden affı ile orduda çalıştırılmasına izin verilmesi buna bir örnektir.²¹²

Kızılay’ın Türk Ordusu Sağlık Hizmetlerindeki Yeri: Cenevre Sözleşmesi’nin imzalanmasıyla Hilal-i Ahmer işareti (beyaz zeminde kırmızı hilal) tarafsızlık sembolü olarak kabul edilmiş ve 1909’da yayımlanan “Orduda Hizmeti Sıhhiyede bulunan Zabitan ve Memurin Vakti Seferde Bitarafılık Hakkında Talimat” ile seferde bu işaretin askeri sağlık personeli, nakliye araçları ve malzemelerde kullanılma esasları belirlenmiştir.²¹³ Daha sonra 1910’da Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi ile seferde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin hastabakıcılarından faydalanılacağı belirtilmiştir. Milli Mücadele ve sonrasında esir değişimi ve mübadele işlerini düzenleyen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin adı “Türk Hilal-i Ahmer Cemiyeti” olarak değiştirilmiş, 1925 yılında genel kurulu toplanarak nizamnamesi yenilenmiştir. Hilal-i Ahmer, kadın kollarının da yardımıyla yardımlar toplamış ve yardıma muhtaç insanlara, çocuklara dağıtımını yapmıştır. Gönüllü

²¹⁰ “Küçük Haberler”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1932, Sayı 1, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 177.

²¹¹ Zuhâl Özyayın, “Cumhuriyet Dönemi Tıbbı”, **Tıp Tarihi ve Etiği Ders Kitabı**, İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 2007, s. 192.

²¹² **BCA**, 030.18.1.2, 72.19.5, s. 1.

²¹³ “Orduda Hizmeti Sıhhiyede Bulunan Zabitan ve Memurin Vakti Seferde Bitarafılık Hakkında Talimat”, 18 Teşrinisani 1325, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 104-108.

hastabakıcılık için kısa süreli kurslarda hastabakıcı yetiştirilmiş, 21 Şubat 1925 tarihinde Kızılay Hemşirelik Okulu açılmıştır.²¹⁴ 1935'te Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti adı Türkiye Kızılay Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.²¹⁵

1935 yılında yayımlanan “Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25”in içeriğinde de Kızılay işaretinin kullanılış şekli açıklanmıştır. Bu talimata göre; Kızılay işaretlerini (mühürlü Kızılay işaretli kol bağı) seyyar ordunun tüm sıhhiye personeli ve ordunun ruhani sivil memuru sol koluna takılı bir şekilde taşır. Kıta ilaç sandığında sandığın yan tarafında açıklığı öne gelecek şekilde, hasta arabasında ve dört tekerlekli hasta otomobilinde, hasta kızağında, hasta treninin üst ve yanlarında Kızılay işareti bulunur. Yardımcı hasta trenlerinde ise gerektiğinde kaldırılmak üzere levha veya bez üzerine Kızılay işareti üst ve yanlara konulur. Hastane gemileri beyaza boyanır, gemi yanı 1,5 metre genişliğinde yeşil kuşak çekilir, bacanın her iki taraf ortasıyla yeşil kuşağın baş ve kış tarafındaki boşluğa açıklığı ileriye gösterecek Kızılay işareti konulur. Hava taarruzlarına karşı da tentelerin üzerine de Kızılay işareti konulur. Geminin sancak ve iskele yan ortalarına kırmızı ampulle Kızılay işareti yapılır, geminin grandı direğine de bir Kızılay bayrağı çekilir. Yardımcı hasta gemilerinde ise sadece bordaya (geminin yanı) kırmızı kuşak çekilir.²¹⁶

Kızılay işareti, Cenevre Sözleşmesi hükümlerine göre tarafsızlık işareti olarak kabul edilmiş ve bu işaretin bayrak ve kolluklarla bütün sıhhi malzeme ve vasıtaların üzerine, yetkili kılınan görevlilerce konulacağı belirtilmiştir.²¹⁷ Kızılay'ın ordu sağlık hizmetleriyle ilgili görevleri kendi ve ordu mevzuatında yer almış, savaş ve barışta kendisine yüklenen görevleri aşağıdaki maddelerde belirtilmiştir. Savaşta ve Olağanüstü hallerde:

1. Hükümetin göstereceği lüzum ve ihtiyaca göre cephede veya cephe gerisinde dernek amacına uygun olarak orduya yardım eder,
2. Savaşta görevlerini yapmak üzere araç gereci ve ilaçları temin ederek sağlam bir şekilde muhafaza eder, stok seviyesini korur,
3. Ordu ile irtibat sağlamak için Merkez Kurul Üyesini ve gerekirse başka personelini orduya delege olarak gönderir,

²¹⁴ **Kızılay**, Türkiye Kızılay Merkezi 1974, s.18.

²¹⁵ **A.e.**, s.19.

²¹⁶ **Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1942, s. 21-42.

²¹⁷ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, Ankara, 3. bs., Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1948, , s. 34-35.

4. Orduda görülecek bulaşıcı hastalıklara karşı mücadeleye katılır,
5. Tüm Türk, dost ve düşman savaş esirlerinin, gözaltına alınanların ve mültecilerin değiştirilip aileleriyle haberleşmelerine, para, eşya ulaştırılmasına aracılık edip, gereken araştırma ve haberleşme ağını kurar,
6. Tehlikeli bölgelerde çocukların korunmaları ve hükümetin göstereceği güvenli yerlere taşınmaları ve yerleştirilmelerine yardım eder,
7. Hükümetin göstereceği yerlere hastane açar.²¹⁸

Bu çerçevede, Kızılay'ın savaş şartlarında TSK ile sivil sağlık hizmetleri arasında bir köprü görevi gördüğü söylenebilir. Kızılay'ın diğer destek unsuru gaz saldırılarına karşı gaz maskesi üretimidir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, gaz saldırıları tehdidi hem sivil hem asker sağlığı açısından tehdit olarak algılanmış ve buna yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Almanların 22 Nisan 1915'te İper mntikasında zehirli maddeleri güçlü bir etki yaratacak şekilde Fransızlara karşı kullanmasıyla,²¹⁹ savaş silahları arasına gazlar girmiş, 5.000 kişi hayatını kaybederken 10.000 kişi savaşamayacak hale gelmiştir. 1935-1936 yılındaki İtalya-Habeşistan savaşında da 15.000 kişinin İperit gazıyla hayatını kaybetmesiyle tüm dünyada ve Türkiye'de bu saldırılara karşı önlem almak gereği duyulmuştur. Halkevlerinde gazlara karşı korunma kursları açılmış, sivil halk ve ordu için gaz maskeleri üretilmeye başlanmıştır. Türk ordusunda da gaz silahına karşı bilgilendirme ve halkı bilinçlendirme başlamıştır.²²⁰ Sıhhiye Müfettişi Mazlum Boysan, 1933'te Ankara Orduevi'nde vekillere, mebuslara, subaylara, memurlara ve halka zehirli gazlar hakkında bir konferans vermiştir. Sivil halka gazların zehirli etkilerinden korunması için alınacak tedbirler anlatılmıştır.²²¹ Barış zamanından sivil halkın havada bulunan uçakların her an gaz saldırısına başlayabileceklerinin anlatılması ve bunun alışkanlık haline getirilmesinin önemine değinilmiştir.²²²

²¹⁸ Rıdvan Ege, **Kızılay**, Ankara, (t.y.), s.29.

²¹⁹ Mazlum Boysan, "Zehirli Gazlar ve Biz", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Nisan 1933, Sayı 2, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 152.

²²⁰ Halit Giray, Nefi Vural, "**Halk Zehirli Gazlara Karşı Kendini ve Başkalarını Nasıl Koruyabilir**" Manisa Halkevi Yayını, İzmir, 1939.

²²¹ Mazlum (Boysan) Bey, "Zehirli Gazlar ve Biz", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1933, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 179.

²²² **A.e.**, s. 188.

Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü, Mamak Laboratuvarında bir adet maske atölyesi yaptırmıştır ve bu tesis 22 Temmuz 1933 tarihinde işletmeye açılmıştır.²²³ 14 Haziran 1935 tarihli “Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanun” ile maskeler ve gazdan korunmaya yarayan her türlü araç gerecin yurda sokulup, yapılıp satılma hakkı Kızılay Cemiyeti’ne verilmiştir. Bunun üzerine Mamak’ta bulunan Gaz Maskesi Fabrikası, ordunun ve sivil halkın gaz maskesi ihtiyacının karşılanması için 1935 yılında Türkiye Kızılay Cemiyeti’ne bağlı olarak, faaliyetine devam etmiştir. Fabrika için ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın ülke içerisinde tedarik edilmesi, dışarıdan getirilmek zorunda kalınanların da Klering anlaşması yapılan ülkelerden alınarak, kontenjan haricinde ülkeye sokulması kabul edilmiştir.²²⁴

1938 yılında Genelkurmay ile Milli Müdafaa, Sıhhiye, Gaz Komutanlığı mütehassıslarınca bütün dünya gaz maskeleri tetkik edilmiş, en başarılı ve emniyetli olan Alman halk maskesi seçilmiş, bu maske daha da mükemmelleştirilerek özel *Türk Halk Maskesi* üretilmiştir. Bu maskenin özel tarzda hazırlanmış süzgeci, gaz saldırısında insanı 20 saatten fazla koruyabilme özelliğindedir. Süzgeçler değiştirilebilir özellikte olduğundan, gaz maskesi değiştirilmeden sadece süzgeç değiştirilerek kullanıma hazır hale getirilir. Türk halk maskelerinin başlıkları lastikten yapılmış olup bunları koymak için mukavva kapları vardır. Bu kaplar da evin güneşe maruz olmayan bir tarafında muhafaza edildiği takdirde, uzun yıllar depolanabilir. Maskelerle birlikte kullanım ve bakım hakkında bir matbu da verilmiştir. Sivil halka verilen ortanca süzgeçli, ordu tipi maskenin üçte biridir. Bu maskeler küçük, orta ve büyük boy olmak üzere üç boydur. Halk maskelerinin bedeli altı liradır. Kızılay bu maskeleri Ankara ve İstanbul merkezinden satışa sunmuştur. Kızılay satışa sunduğu maskelerin Ankara Umumi Merkez’den veya İstanbul’da yeni postane civarındaki Kızılay Hanı’nda Kızılay Deposu Müdürlüğü’nden alınması için devlet dairelerine duyuru yapılmasını başvekâletten istemiştir.²²⁵ Fabrikada günde 300 adet Türk tipi maske ile 200 adet yeni Türk tipi maske yapılmıştır.²²⁶ 1938 yılında çıkarılan bir kanunla, her vatandaşın bir halk tipi maske edinme zorunluluğu

²²³ İrfan Sezgin, “1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askeri Yatırımlar”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2009, s. 96-97.

²²⁴ **A.e.**, s. 96-97.

²²⁵ **BCA**, 030.10, 51.331.9, s. 1, 2.

²²⁶ Sezgin, **a.g.m.**, s. 96-97.

getirilmiştir. Kızılay herhangi bir gaz saldırısına karşı maske üretirken savaş ihtimaline karşı, geniş ölçüde çadır, giyecek, ilaç, harp paketi ve yiyecek stoku yapmaya başlamıştır.²²⁷

1.6. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Uluslararası Askeri Sağlık Hizmetlerindeki Gelişmelerin Takip edilmesi ve Diğer Ordularla İşbirliği

Türk ordusunun İkinci Dünya Savaşı öncesinde diğer ordularla işbirliği içinde olduğu oluşumun başında “Beynelmilel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi” yer almıştır. Daha önce sözü edildiği gibi savaşlarda hasta ve yaralıların daha iyi bakım ve tedavi edilebilmeleri için 1864’te Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır.²²⁸ Bu sözleşme ile askere yardım edecek olan Kızılay ve Kızılay gibi sivil örgütlenme sağlanmış, ancak askeri sağlık hizmetlerinde işbirliği kurulmamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda, müttefik ordu hekimleri tüm milletlerin asker hekimleri arasında işbirliği sağlamak, ilmi seviyelerini yükseltmek, bu hekimlerin vazifelerini başarıyla yapabilmelerini sağlamak ve milletlerarası haklarını teminat altına almak amacıyla toplantılar yapmaya başlamışlardır.²²⁹ Bu toplantılarda harp silah, araç ve gereçlerinin öldürücü, yaralayıcı tesirlerine karşı insanlığın kurtarılması “bu insanları kim kurtaracak, nasıl kurtaracak?” düşüncesinden hareketle, askeri hekimlerin moralini yükseltmek, olması muhtemel savaşların milletlere ve insanlığa vereceği zararlara karşı hazırlıklı olmak amacıyla “Beynelmilel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi” yapılması kararlaştırılmıştır.²³⁰

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1921’de, Belçika Sıhhiye Başkanı’nın önderliğinde, bütün dünya milletleri davet edilerek Brüksel’de ilk kongre gerçekleşmiştir. Birinci kongrede, Amerika, Brezilya, İngiltere, İtalya, İsviçre ve Belçika devletlerinin olduğu Beynelmilel Asker Hekimliği Daimi Komitesi*

²²⁷ Kızılay, Türkiye Kızılay Merkezi 1974, s.19.

²²⁸ Özeydin, **Osmanlı Hilal-i Ahmer...** s. 689-690.

²²⁹ Kazım Damlacı, “Milletlerarası Asker Hekimliği ve Eczacılığı Teşekkülü ve Daimi Komitesi ve Kongreleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.55, Askeri Tıbbiye Matbaası, Sıhhiye Müfettişliği Yayınları, 1 Ocak 1949, s. 1-3.

²³⁰ M. Cezmi, “Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 164-166.

* Daimi komitenin görevleri; periyodik olarak iki senede bir kongre düzenlemek, asker hekimliğini ilgilendiren konuları yayımlamak, çeşitli cerrahi ve tıbbi materyalleri geliştirip standardize etmek, işbirliği sağlayarak tıbbi, hukuki ve sosyal meseleleri incelemektir.

kurulmuştur.²³¹ Daha sonra bu kongreler, her iki senede bir, başlangıçta Almanya ve Rusya hariç olmak üzere çeşitli ülkelerin başkentlerinde, Roma, Paris, Varşova, Lahey, Londra, Madrid, Brüksel’de toplanmıştır.²³² Türkiye, 1925 yılındaki Paris Kongresi’nden itibaren bütün kongrelere delege göndermiştir. 1926’daki Varşova Kongresi’ne Dr. Tevfik Sağlam katılmış, 1931’deki Lahey Kongresi’ne ise Dr. Hasan Kadri Dirim Askeri Tıbbiye Okulu’nun tarihçesi konulu bir tebliğde bulunmuştur. 1929’da Londra’da toplanan kongreye Sıhhiye Dairesi Başkanı Dr. Naili Paşa ile Prof. Dr. Refik Münür katılmıştır.²³³

1931’de Lahey’de Askeri Hekimlik ve Eczacılık Kongresi’ne katılan üyeler, kongre sonrasında Brüksel’de devam eden üç günlük konferansı da takip etmişlerdir.²³⁴ 15-20 Haziran 1931 tarihlerinde 6’ncısı gerçekleşen bu kongrede aşağıdaki konular görüşülmüştür:

1. Çeşitli ülkelerin muvazzaf ve ihtiyat asker hekim ve eczacılarının seçilme, eğitilme ve yükseltilme tarzları (Raportörleri Felemenk ve Yugoslavya),
2. Harp Psikonevrozları (Raportörleri Amerika ve Fransa),
3. Harp esnasında yaralıların kanamalarının durdurulması (Raportörleri ise Felemenk ve İtalya),
4. Eczacılığa ait kara ve deniz ordularında kullanılan ampullerin hazırlanma ve saklanması (Raportörleri Felemenk ve Romanya),
5. Harp esnasındaki çene ve diş kırıkları ve bunların tedavisi.²³⁵

Aynı şekilde 1933 yılında Madrid’de toplanan 7’nci kongrenin konuları da aşağıda verildiği gibi planlanmıştır:

1. Harp halinde bir milletin sıhhat işleri sevki idaresinin umumi esasları ve çeşitli kademelerde yeni Cenevre Sözleşmesi’nin tatbikatı (Raportörler İspanya ve İsveç),
2. Kara, deniz ve hava ordularında korunma aşılı (Raportörler İspanya, Büyük Britanya ve Japonya),

²³¹ Damlacı, **a.g.m.**, s. 1-3.

²³² **A.e.**, s. 2.

²³³ M. Cezmi, “Askeri Sıhhiye Haberleri”, s. 173.

²³⁴ **BCA**, 030.18.1.2, 21.41.1, s. 1.

²³⁵ İ. Mazlum, “Askeri Hekimliğe ve Sıhhiye Tabiyesine Ait Yazılar”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1932, Sayı 1, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 131-138.

3. Hareket harbinde ve ileri hatlarda birinci derecede acil cerrahi vakanın tedavisi (Raportörler İspanya ve Belçika),
4. Hazarda ve seferde konserve gıdalar ve hazırlanma şekilleri (Raportörler İspanya ve İsviçre),
5. Farklı ülkelerin kara, deniz ve hava ordularında dışılık servisleri ile idari hizmetlerin mukayeseli tetkikleri (Raportörler İspanya, Meksika ve Paraguay).²³⁶

Sekizinci kongre, 27 Haziran-3 Temmuz 1935 Brüksel’de gerçekleşmiştir.²³⁷

Dokuzuncu kongre, Haziran 1937’de Bükreş’te yapılmış, bu kongrede Gülhane Tatbikat Mektebi ve Kliniği Hıfzıssıhha Prof. Binbaşı Zeki Faik, “Beynelmilel Askerlik, Hıfzıssıhha” konulu tebligatta bulunmuştur.²³⁸ Bu kongrede Bnb. Prof. Dr. Zeki Ural ile yine Gülhane’den Dahiliye Kliniği Profesörü Albay Prof. Dr. Abdülkadir Noyan’ın birlikte hazırladıkları “Sulh ve harp zamanında hasta ve yaralıların iâşe ve tağdiyesinin mukayeseli tetkikleri” başlıklı raporları kitapçık olarak basılmıştır.²³⁹

Beynelmilel Asker Hekimliği Daimi Komitesi, 1938 yılına kadar kuruluş üyeleri ile sınırlı kalmış, bu yıldan itibaren diğer ülkelerin de üyeleri bu komiteye dahil olmaya başlamıştır. Türkiye adına da bu komiteye Profesör Abdülkadir Noyan ve Profesör Zeki Faik Ural seçilmiştir.²⁴⁰ 7-15 Mayıs 1939 tarihlerindeki Washington’da yapılacak olan onuncu Beynelmilel Askeri Tababet Kongresine önceden 1’nci Ordu Sıhhiye Mütahassısı Albay Süreyya Serter planlanmış ancak, daha sonra onun yerine Gülhane Tatbikat Mektebi Tıbbi Kimya Prof. Binbaşı Burhanettin Tugan gönderilmiştir.²⁴¹

Bu kongrelerde sunulan raporlarla ilgili yazılar tercüme edilip Askeri Sıhhiye Mecmuasında yayımlanmış veya Askeri Sıhhiye Haberleri kısmında bilgi

²³⁶ M. Cezmi, “Askeri Sıhhiye Haberleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1932, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 173.

²³⁷ “Eighth International Congress of Military Medicine and Pharmacy and Meetings of the Permanent Committee, Brussels, Belgium, June 27-July 3, 1935” **Jama**, 1938; 110(18),s.1516-1517, <http://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/280944>, (erişim tarihi 14 Şubat 2017).

²³⁸ **BCA**, 030.18.1.2, 74.33.5, s. 1.

²³⁹ Abdülkadir Noyan, Zeki Ural, **Sulh ve Harp Zamanında Hasta ve Yaralıların İâşe ve Tağdiyesinin Mukayeseli Tetkikleri**, İstanbul, Askeri Tıbbiye Matbaası Yayını, 1938.

²⁴⁰ Damlacı, **a.g.m.**, s. 1-3.

²⁴¹ **BCA**, 030.18.1.2, 86.28.17, s. 1.

verilmiştir.²⁴² Bu kongreler aracılığıyla, hem askeri sağlık hizmetlerindeki gelişmeler takip edilmiş hem de uluslararası askeri sağlık alanında işbirliği başlamıştır.

Diğer yandan, çeşitli orduların sıhhiye malzemelerinin standart hale getirilerek, savaş sırasında sıhhiye malzemeleri düşman tarafın eline geçse bile sıhhiye personelinin rahatlıkla bu malzemeleri kullanabilmesi maksadıyla, ordu sıhhiye malzemelerinin standart olması için Beynelmilel Kızıllaç konferanslarında çalışmalar başlatılmış ve ilk kez 1925 yılında Cenevre’de sıhhiye malzeme sergisi açılarak “Standardizasyon Komisyonu” oluşturulmuştur.²⁴³ Beynelmilel Sıhhiye Malzemesi Standardizasyon Komisyonu, aralıklarla toplantılar düzenleyerek incelemelerde bulunmuş, altıncı toplantısında 1932 yılı için çeşitli malzemelerle ilgili olarak her ülkenin askeri hekimlerin buluşlarının ve numunelerinin 1 Ekim 1932’de toplanacak olan yedinci toplantıda müsabaka için inceleneceği ve başarılı olanlara nakdi mükâfat verileceği bildirilmiştir.²⁴⁴ Ordular sıhhiye malzemelerini deneyerek, sargı bezinden otomobile, cerrahi aletlerden müdahale usullerine kadar çeşitli örnekler oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak, Türk ordusu bu çalışmayı takip edememiş ve bunu da Cezmi Türk şu sözlerle eleştirmiştir:

“...düşmandan alınacak veya onun eline geçecek malzemedan dahi mükabeleten istifade edilmesini, yokluk, acemilik veya becerisizlikle yaralıların hayatına zarar gelmemesini temine gayret ediyorlar. Bunun için Salibahmerler ittihadı ayrıca bir Standardizasyon Komisyonu teşkil etti. Bir de Cenevre’de bütün dünyanın sıhhiye malzemesi örneklerini muhtevi bir müze açtı. Bu komisyonla her sene muayyen aylarda toplanarak muhtelif malzeme örneklerini tetkik ediyor ve müsabakalar açıyor. Bu komisyonda bizden başka herkes var. Sıhhiye sınıfı seferde, daima hazerde malik olmadığı malzeme üzerinde ve hazerde sevk ve idare etmediği yeni sıhhiye birlikleri ve teşkilatı içinde çalışmak mecburiyetinde kalıyor. Bu yüzden harbin seferber olma safhasında birçok karışıklıklar olduğu gibi, bilfiil hareket sahasında da herkes gine vazifesine bir acemi gibi başlıyor. Bundan ziyen görecekt kimdir? Yaralı, hasta ve gazlilerimiz. Geç tahliye olacak, ameliyat ve tedavi randımanları az olacak. Bir kelime ile sıhhiye hizmeti yeni ve hummalı vazifesine adapte oluncaya kadar bir sürü teşevvüşler

²⁴² M. Cezmi, “Askeri Sıhhiye Haberleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1932, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 159.

²⁴³ Boysan ve Türk, **a.g.e.**, s. 145-149.

²⁴⁴ M. Cezmi, “Askeri Sıhhiye Haberleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1932, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 173.

görülebilecek. Ağır ihtilatlara sebep olacak. Geçmiş zamanların sıhhi harp tarihleri bunlara dair acı ve ıstırap verici misallerle doludur. İşte bu acı hadiselerle takaddüm etmek ve daha hazerden hazırlanmak, yurdunu ve milletini seven her asker hekiminin şuurunun nüvesini işgal ediyor... sormak istiyorum. Bu gaye tıbbi, beşeri ve insani bir gaye değil de nedir? ”²⁴⁵

Diğer ordularda geniş çaplı bir çalışma yapılırken, kongrede bulunan Türk temsilcilerin edindiği bilgiler çerçevesinde ilk defa 1936 yılında, Türk tipi *Brüet* hasta yaralı taşıma aracı yapılmıştır.²⁴⁶ 1937 sonunda, beynelmilel sıhhi malzemelerin standardizasyonu kabul edilerek kullanılacak malzemeler tespit edilmiştir.²⁴⁷

Beynelmillel Asker Hekimliği ve Eczacılık Kongresi dışında askeri hekimler, farklı amaçlarla da uluslararası çalışmalara ve eğitimlere katılmışlardır. Bu doğrultuda 1932 yılında Marsilya’da toplanan 1’nci *International Mediterranean Hygiene* Kongresi’ne Prof. Dr. Hamdi Suat Aknar gönderilmiştir.²⁴⁸ Yine 1932’de fizyoterapi tahsili için Bursa Hastanesi Asabiye Uzmanı Hk. Kd. Yzb. Rıza Remzi Efendi ve *stomatoloji* tahsili için de Kayseri Hastanesi Operatörü Necdet Bey sınavla seçilerek Berlin Virchow kurumuna gönderilmiştir.²⁴⁹ Bir yandan yurt dışına askeri hekimler gönderilirken diğer yandan da bazı hekimler Türkiye’ye gelmiştir. 8 Aralık 1932’de Ankara Halkevi’nde, Milletler Cemiyeti sağlık bakımı komisyon üyesi olan ve Milletler Cemiyetince birçok ülkelerde konferans vermek üzere görevlendirilen Yugoslavyalı Profesör Doktor Stampar, “Bütün dünyada köy sıhhati” konulu bir konferans vermek için Türkiye’ye gelmiş,²⁵⁰ askeri hekimler de bu konferanslara iştirak etmişlerdir.

Yine 1-4 Temmuz 1938 tarihlerinde Lüksemburg’da, Beynelmillel Asker Hekimliği Ofisinin yaptığı “Hava hücumlarına ve orduların sağlık işlerine dair meseleler” konulu kongreye, Gülhane Tatbikat Mektebi Müdürü Alb. Süreyya Serter,

²⁴⁵ M. Cezmi, “Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 164-166.

²⁴⁶ Kavur, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...*, s. 26-27.

²⁴⁷ Boysan ve Türk, *a.g.e.*, s. 145-149.

²⁴⁸ Kavur, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...*, s. 75.

²⁴⁹ “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı D-90”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, Temmuz 1932, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 197.

²⁵⁰ “Profesör Stamparın Konferansı”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, 2. Kanun 1933, Sayı 1, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 161.

Sıhhi İşleri Dairesinden Tabip Yüzbaşı Haydar Arıman' Berlin Ateşemiliteri Yarbay Hilmi Oray ve Paris Ateşemiliteri Binbaşı Enver Akan katılmıştır.²⁵¹

Türk ordusunun sağlık hizmetleri yönünden diğer ordularla bilgi alışverişinde bulunduğu, tercümelemlerin ve araştırmaların yapıldığı diğer orduların sağlık hizmetleri hakkında bilgi sahibi olduğu, ancak, oluşturulan sıhhi malzemelerin standardizasyonu gibi uluslararası organizasyonlarda yer alamadığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak; ülkenin ekonomik durumu, yetişmiş personel azlığı ve önceliklerin farklı olduğu düşünülebilir.

1.7. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Askerin Sağlığını Etkileyen Beslenme, Barınma ve Spor Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Beslenme, barınma ve spor insan sağlığını etkileyen unsurlardır. Beslenme ve barınma sağlık için birincil bir ihtiyaç iken spor, sağlığı koruma ve güçlendirmek için yapılması gereken, bazen insana zor gelen bazen de lüks sayılabilecek genellikle insanı mutlu eden bir faaliyettir. Sağlık hizmetleriyle doğrudan bir ilişkisi olmasa da spor faaliyetleri de tezin içine alınmıştır.

Orduda Beslenme ve Barınma: Orduda subay ve erlerin görevlerini layıkıyla yapabilecek sağlığa sahip olması gerekir.²⁵² Askerlik görevi oldukça zor ve ağır bir iş olduğu için erlerin yıpranmasını önlemek, hastalıklara karşı dayanıklılığını arttırmak için yeterli ve dengeli beslenmelerini sağlamak gerekir. Ordu için yalnız başına cesaret yeterli değildir. Lojistik faaliyetleri iyi organize olmayan birliklerde, asker ne kadar iyi eğitilirse eğitilsin, sağlık durumu bozursa, karnı açsa ve giysisi uygun değilse muharebede başarılı olamaz. Askerin beslenmesinin önemini MMV Fevzi Çakmak'ın “*Mağlubiyetin ilk kazması erin midesini kemiren açlıktır*”, Napolyon'un ise “*ordu midesi üzerinde yürür*” sözleri açıklamaktadır. Beslenmesi bozuk olan asker zayıf düşer, maneviyatı bozulur, çalışma gücü kalmaz, savaş yeteneği kaybolur ve hastalıklara karşı dayanıklılığı azalır. Bu askerlerin oluşturduğu ordu ise işe yaramaz bir topluluktan ibaret olur. Böyle bir ordunun oluşturacağı masrafları

²⁵¹ BCA,030.18.1.2, 83.53.19, s. 1.

²⁵² Şevket Altuğa, “İkinci Dünya Harbinin Sıhhiye Hizmetleri Tabiyesinde Yaptığı Değişiklikler”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Askeri Tıbbiye Matbaası, sayı 61-62, Temmuz-Ekim 1950, İstanbul, s. 107.

karşılama, o orduyu düzenli beslemek için yapılan masraftan daha büyük olacaktır.²⁵³

Türk Ordusu'nda askerin beslenmesi, 12 Eylül 1333 tarihli Tayinat ve Yem Kanunu esaslarına göre yürütülmüştür. Bu kanunla orduda askerin günlük ekmek, et, yağ, bulgur, sabun gibi istihkakı belirlenmiş, aşağıda belirtilen tarihlerde kabul edilen kanunlarla değişiklikler ve ilaveler yapılarak İkinci Dünya Savaşı dönemine girilmiştir.

Sevk edilen askerin birlik dışında geçen sürede beslenmesini düzenlemek için çıkarılan 19 Nisan 1341 tarihli ve 630 sayılı kanuna göre; celp ve terhis eratı gibi mevcutları çok olan askerlerin beslenme işlerinin öncelikle kıta şeklinde olması gerektiği, mensup olduğu birlik tarafından gerekli tertibat alınarak yani sevk kafilesiyle birlikte mutfak malzemesi ve ihtiyaca göre yiyecek maddeleri göndermek ve bu suretle yolculuk sırasında yemek pişirtmek suretiyle temin edilecektir.²⁵⁴ Yine bu kanuna göre; Hava değişimine giden veya görev için gönderilip mevcutları az olan askerlerin beslenme işleri ise geçecekleri yoldaki birliklerce temin edilecek, ancak, kıta şeklinde beslenme mümkün olmaz veya yolda beslenme işini yapacak kıta bulunmazsa askerlere günlük istihkakı kadar azık verilecektir.²⁵⁵

11 Nisan 1926 tarihli 809 sayılı kanun ile bulaşıcı hastalıklardan korunmak için mahallin en büyük askeri amirinin onayı ile sabun ve odun sarf edileceği, 31 Mayıs 1926 tarihli 879 sayılı kanun ile taze et bulunamadığı zamanlar kavurma veya kıyım verileceği, sığır eti yeterli olmadığında nisan ayından ağustos ayı sonuna kadar koyun veya kuzu eti verileceği, 28 Mayıs 1928 tarihli 1325 sayılı kanun ile de askeri lise öğrencilerinin besinleri belirlenmiştir. 4 Haziran 1929 tarihli 1495 sayılı kanun ile soğuk iklim şartları dolayısıyla Kars, Erzurum, Bayazıt, Hakkâri, Van vilayetleri dâhilinde bulunan askerin gündelik tayınlarına 50 gram ekmek, 20 gram sade yağ, 10 gram şeker, 1 gram çay, 100 gram kuru sebze ilave edilmiştir. 25 Mart 1931 tarihli 1776 sayılı kanun ile seferde ve sefer mahiyetinde mühim hareket ile büyük manevralarda, fazla beden zayıfına neden olacak durumlarda, askerin günlük tayın istihkakı belirtilmiş, harekâtın sefer mahiyetindeki mühim hareket olup

²⁵³ “Orduda Beslenme İşleri”, **Savaşta Erbaşlar İçin (Askeri Sıhhiye Mecmuasına Ek)**, 2nci Kanun 1939, Sayı 9, Sıhhiye Müfettişliği Yayınları, s. 10-11.

²⁵⁴ Sami Dumlu, “Kumanya İstihkakı ve Perakende Eratın Beslenmesi”, **Süvari Dergisi**, S. 136, Ocak 1946, s. 57.

²⁵⁵ **A.e.**, s. 58.

olmadığının ise Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin onayıyla belirleneceği kabul edilmiştir.

1 Mart 1933'te Levazım İşleri Dairesi IV. Şube, 1194/290 numaralı Ayniyat Talimnamesi yayımlanmış, daha sonra tayın istihkakları ve esasları, ekmek, sabun, gaz istihkakları, yemek pişirme usulleri, şark ve Ramazan istihkakı, kumanya, yevmiye, kuvvetli tayın, askeri okullarda iaşe gibi farklı düzenlemeler getirilmiştir.²⁵⁶ 31 Mayıs 1933 tarihli ve 2247 sayılı kanun ile sabun, gaz, istihkakları, ısınma ve aydınlatılma istihkakları belirtilmiştir. 26 Ekim 1933 tarihli ve 2326 sayılı kanun ile askerin günlük tayınatına ek yapılmıştır. 18 Mayıs 1935 tarihli ve 2717 sayılı kanun ile kazandan yemek suretiyle iaşeleri mümkün olmayan erata ve öğrenciyeye buldukları mahal rayici üzerinden yevmiye verileceği, 21 Ekim 1935 tarihli ve 2831 sayılı kanun ile tütün içenlere günde 10 gramı geçmemek üzere tütün verilmesi, 28 Ekim 1935 tarihli ve 2851 sayılı kanun ile denizaltı gemilerinin ve avcıbotlarının gediklileriyle erbaşlarına ve onbaşılara erlerine 4000 kaloriden aşağı olmamak üzere hazır gıda verilmesi ve 28 Kasım 1935 tarihli 2852 sayılı kanun ile harp gemileri ile gemilerde kursta bulunanlara her ay yemek bedelinin maktuan verileceği kabul edilmiştir.

Ordu personelinin hastalık durumlarında beslenme işleri incelendiğinde, 1930 yılına kadar İdare-i Askeriye Nizamnamesi'nin (1288) kullanıldığı görülmüştür. Askeri hastanelerde yatan hastalar, bazı maddeleri yürürlükte olan bu nizamnamenin hükümlerine göre iaşe edilmiştir. Ancak, revirlerde tedavi edilen hastaların iaşe edilmeleri ile ilgili bir yasal düzenleme mevcut değildir. Askeri birliklerin dağınık ve hastanelerden uzak olması, ulaşım vasıtalarından mahrum oluşu nedeniyle, ağır hastalar da revirlerde tedavi edilmek zorunda kalmıştır. Tedavi olan bu hastalar kendi yemekleriyle iaşe edilmiştir. Hâlbuki revirde yatan bu asker hastalar nakledilemediğinden ve önemli hastalıkların tedavisinde gıdaya ihtiyaç duyulduğundan, kendi normal iaşesinin yerine hastalara verilen yemekler, süt, yoğurt, et gibi gıdalarla beslenmelerinin bütçe için önemli bir masrafa sebep olmayacağı değerlendirilerek,²⁵⁷ 07 Mayıs 1930 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 1603 sayılı kanun ile askeri hastane olmayan yerlerdeki revirlerde

²⁵⁶ Ali Kemal Soyak, **Ordumuzda Besim İşleri**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1939.

²⁵⁷ “Revirlerde tedavi edilen hastaların hastanelerde olduğu gibi derece ile iaşeleri hakkında 1/614 numaralı kanun lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri mazbataları”, **Sıra Sayısı: 134 No'lu TBMM Komisyon Raporu**, 26 Mart 1930, s. 2.

tedavi olan hastaların da hastanelerdeki gibi iâşe olunacağı “Revirlerde Tedavi Edilecek Hastaların İâşesine Dair Kanun” ile kabul edilmiştir.²⁵⁸

Revirde yatan hastalarla ilgili düzenleme yapılmış, ancak, askeri hastanelerde hastaların beslenmesi ile ilgili İdare-i Askeriye Nizamnamesinin 167. maddesinin iâşe işleriyle ilgili olarak ihtiyacı karşılamadığı görülmüş ve uygulamada güçlükler yaşandığı için yeni bir iâşe sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Askeri hastanelerdeki hastaların yemeği, bu iâşe usulüne göre altı dereceye ayrılmış ve her derece çeşitli müteferrikalı cetvele bağlanmıştır. Ancak bu usulde esas besin maddelerinin tekdüze verilmesinden ve yemeğin nefasetini arttırıcı ilaveler yapılmadığından, hastaların yemeklerini severek yemediği ve dolayısıyla tedavilerinde gecikme yaşandığı anlaşılmıştır.²⁵⁹ Nihayet 1934’te kabul edilen “*Askeri hastaneler ile hastane gibi kullanılacak revirlerde hastaların beslenme ve bakımları hakkında kanun*” ile bu mahsurlar giderilmeye çalışılmıştır. Bu kanuna göre; hasta iâşe usulü üç derece ve bir de ayrı rejimle belirlenmiş, tabibin “0” işareti koyduğu hastalara da bir şey verilmemesi kabul edilmiştir. Özel perhiz ve bakıma ihtiyacı olan hastalara kendilerine ait diyet yemekleri verilmesi, diğer hastalara da iâşe derecelerinde belirtilen esas besin maddelerini içeren yemeklerin verilmesi istenmiştir. Bu yemekler hastane tarafından hazırlanan yemek listesine göre pişirilecektir. Böylelikle hastalar severek yemek yiyecekler ve hastalığın tedavisine de katkı sağlanmış olacaktır. Yine birinci ve ikinci dereceden tayın alanlara, hastalıklarına göre müteferrika cetvelindeki birçok yiyecek ve içecek verilebilecek, hastalar vitamin, mineral gibi birçok eksiklikleri de almış olacaktır. Üçüncü derecedeki tayında ise esas besin maddelerini içeren yemekler hastanelerde tabldot olarak verilecek ve müteferrika cetvelinden gıda verilmeden, haftada iki gün muhallebi, helva, komposto, yoğurt, meyve gibi gıdalar eklenecektir. Bu kanunla, hasta başına bir buçuk litre içme suyunun temin edilmesi de kabul edilmiştir. Bir de günümüzde sağlık açısından son derece zararlı olduğu kanıtlanmış, hatta içenlerin ikinci sınıf insan olarak görüldüğü sigaranın hem de hasta insanlara bir istihkak olarak verilmesinin kanun maddeleriyle kabul edilmesi “*Sigara içen hastalara da tabibin yazdığı sayıda sigara verilir.*” hükmü kanunların dönem şartları içinde

²⁵⁸ 1603 sayılı “Revirlerde Tedavi Edilecek Hastaların İâşesine Dair Kanun, 7 Mayıs 1930”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İctima 3, C. 8, Ankara, TBMM Matbaası, 1930, s. 249.

²⁵⁹ “Askerî Hastanelerde Hastaların İâşe ve İdareleri Hakkında Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa , Bütçe ve Sihat ve İctimaî Muavenet Encümenleri Mazbataları (1/1074)”, **Sıra Sayısı: 25 No’lu TBMM Komisyon Raporu**, (2615 sayılı kanun ile ilgili) 6 Haziran 1934, s. 1.

değerlendirilmesi gerekliliğine en somut örnektir. Yine bu kanunla hastanelerin aydınlatma, ısıtma ve temizlik işleri de belirli esaslara bağlanmıştır. Hastanelerin her yeri, genişliğine ve yapılışına göre yeterli sayıda lamba ile ışıklandırılacaktır. Hasta koşulları ve laboratuvarlarının ısısı 20-24 °C, ameliyathane ve pansuman odaları 25-30 °C olacak şekilde yılın soğuk ve serin günlerinde tabibin isteği ile ısıtılır. Hastane koşulları ve her yeri hastaların eşyası ve bütün malzeme uygun nesnelere temizlenir, sinek tahtakurusu gibi haşereler de bunlara uygun maddelerle öldürülür.²⁶⁰

Kanun kabul edilip uygulamaya konulmuştur. Ancak, daha sonra, Lv. Bnb. Kamil Erdoğan bu işe usulünde de bazı uygulamalarda güçlük yaşandığı ve bu kanunun uygulanması ile ilgili olarak, 5815 sayılı açıklama yazısı olmasına rağmen, bazı noktalara açıklık getirilmesi gerektiği hususunda bir yazı kaleme almıştır. Örneğin, hasta rejimleri hasta tabelasına tabip tarafından yazılmış ve bu rejimler rasyon cetvelinde birleştirilerek levazım müdürlüğüne verilmiştir. Ayrı rejim alan hastaların yemekleri de tabip tarafından hasta tabelasına yazılmıştır. Ancak, ayrı rejimle ilgili levazıma giden evrakta tabibin onayının olup olmadığının görülmediğini, teyit etmek için hasta tabelalarının her gün kontrol edilmesi gerektiğini, bunun da mümkün olmadığını, rasyon çizelgesi üzerinde de ayrı rejimlerin tabip tarafından onaylandığının gösterilmesinin gerektiğini bu durumun teftişlerde kolaylık sağlayacağını belirtmiştir. Kamil Erdoğan, bu konudaki yazısını 1951’de yayımladığına göre bu işe kanunun bu yıllarda da uygulandığı ve uygulamada açıklık kazanması gereken noktaların olduğu görülmüştür.²⁶¹

Tıpkı beslenme gibi askerin giydirilmesi de, öncelikle moral-motivasyon, diğer ordulara karşı psikolojik baskı ve doğaya karşı direnci sağlamaktadır. Çünkü doğa, basit işleri zor, zoru imkânsız hale getirmektedir. Bu durum savaşta verim ve cesaret azaltıcı bir sonuç doğurur. Buna askeri literatürde “sürtünme” denilmektedir. Etkisini azaltmak için ise barış zamanlarında tıpkı savaş ortamı gibi eğitimlerin verilmesi gerekir.²⁶²

²⁶⁰ 2615 sayılı “Askerî Hastaneler İle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında Kanun, 15 Aralık 1934”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 4, C. 14, Ankara, TBMM Matbaası, 1935, s. 66-70.

²⁶¹ Kamil Erdoğan, “Askerî Hastaneler İşesi”, **Levazım Dergisi**, sayı.70, 1 Kasım 1951, s. 22-23.

²⁶² Şamil Ünsal, **Savaş Teorisi Ders Notları**, s.16.

Askerin kıyafeti, barınma şartları, temizliği sağlığa uygun olmazsa yine direncinin düşüp hastalıklara dayanıksız hale gelmesine yol açar. Türk ordusunda askerin kıyafeti, koğuşu, yatakları, temizlik ihtiyaçları talimatlarla düzenlenmiştir. Kıyafet ihtiyaçları, “Ordu Dahili Hizmet Talimatnamesi”nin “Zat İşleri” kısmının “Kıyafet” başlığının 78. maddesinde “Ordu Kıyafet Kararnamesine” göre düzenlenmiş, barınma ihtiyaçları ise yine aynı nizamnamenin “Kışlalarda, Konak ve Orduğâhlarda Komutanlık” kısmının “Koğuşlarda Nizam ve Tertipler” başlığı altında, “Askeri Konaklar ve Tecrit Odaları” maddesi ile açıklanmıştır.²⁶³ Esasında bu talimatnamede yer alan maddeler incelendiğinde; “Kışla Kantinleri”, “Mutfak ve Bulaşık Yıkama Yerleri”, “Hamam ve Çamaşır Yıkama Yerleri”, “Erat El ve Yüz Yıkama Yerleri”, “Kuyu ve Çeşmeler”, “İş Ocakları”, “Kiler, Ambar, Depo, Hangar, Garaj Vesaire de Nizam ve Tertipler”, “Ahırlarda Nizam ve Tertipler”, “Hayvan Sulama Yerleri”, “Helalar”, “Askeri Konaklar ve Tecrit Odaları”, “İnsan Revirleri”, “Hayvan Revirleri”, “Kışlalarda Günlük Hizmet Cetveli”, “Kışla Konak, Hastane ve Müesseselerin Teftiş ve Muayenesi” gibi başlıklarından da anlaşılacağı üzere, askerin sağlığını korumaya ve kazaları önleyerek zayıfın yaşanmamasına yönelik olduğu görülmüştür. Diğer yandan askerin sabun ihtiyacı günlük 12 gram ve er başına 20 gram da günlük hamam odunudur.²⁶⁴ Savaşta müstahkem mevkilerde uyku için 1/3 oranında yatak, 24-30 ere bir tuvalet olarak hesaplanmıştır.²⁶⁵

Orduda Spor: Yurt savunmasını yapacak olan ordunun güçlü ve sağlam olması, onu oluşturan bireylerin her birinin kuvvetli ve sağlıklı olmasına bağlıdır. Her türlü şartlara, iklim koşuluna, dağları aşip günlerce yürüyecek, hendekleri, zorlukları aşacak kuvvetli bir bedene sahip olmak da usulünce talimnamelere göre yapılan spora bağlıdır. Ancak, faaliyette bir zorunluluk olduğunda çoğu askerin hoşnutsuzluğuna yol açar. İster zorla olsun, ister gönüllü bir şekilde olsun spor bilinçli yapıldığı zaman her zaman insanı mutlu eder, fizik olarak güçlendirir, dayanıklı kılar. Oyun ve müsabaka şeklinde yapılan sporlar askere neşe katar.²⁶⁶ Spor

²⁶³ **Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları., 3. Bs., İstanbul Askeri Matbaa, 1939.

²⁶⁴ “Orduda Vücut Temizliği”, **Savaşta Erbaşlar İçin (Askeri Sıhhiye Mecmuasına Ek)**, İkinci Kanun 1941, Sayı 17, Sıhhiye Müfettişliği Yayınları, s. 11.

²⁶⁵ Süreyya Endik, “Kolordu Harekât Sahasında Sıhhiye Hizmetinin Tertiplenmesi”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1942 S. 37 Nüshasına Lahika, Askeri Tıbbiye Matbaası, Ankara, 1941.

²⁶⁶ Cemil Taner, “Orduda spor”, **Askeri Mecmua**, 1 Birinci Kanun 1939, S.115, s. 1162.

aynı zamanda birlik beraberliği de pekiştirir.²⁶⁷ Esasen orduda spor ve sağlık ilişkisi “*Sihhat; temizliğe ve spora her hususta itidale riayetle korunur*” şeklinde özetlenmiştir.²⁶⁸

Spor ilk defa Osmanlı Devleti’nde askeri okullar bünyesinde 1860’lı yıllarda başlamış, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüştiye programı ile Mekteb-i Sultani’ye girmiş, Birinci Dünya Savaşı öncesinde militarize bir yapıya bürünmüştür.²⁶⁹ Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de spor faaliyetlerinin yürütülmesi, spor kulüplerinin bir araya gelmesiyle 22 Mayıs 1922 tarihinde kurulan, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı ile yürütülmüştür. 1924’te kamuya yararlı dernek kapsamında olan TİCİ’nin faaliyetleri, devletin müdahale edebildiği, nüfus ve sağlık politikalarına paralel olarak yürütülmüştür.²⁷⁰

Ordunun da yer aldığı Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kuruluş amaçları incelendiğinde; sağlığı ve genel ahlakı ıslah etmek, sağlam ve becerikli insanlar yetiştirip silahşorluğu, biniciliği ve denizciliği tertip ve teşvik ederek askeri teşkilata ait vazifeleri kolaylaştırmak olduğu görülmüştür. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı’nın spor faaliyetleri aracılığı ile fiziksel ve ruhsal gelişim, güçlü toplum yaratma, askere hazırlık ve yurt müdafaası, milli ruh ve milli temsil, siyasi ve milli propaganda ve ülke tanıma fonksiyonlarını bireysel ve toplumsal bazda gerçekleştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.²⁷¹

Ordu spor faaliyetlerinin yürütülmesi için 1926’da “*İdman Talimnamesi 1. ve 2. Kısımlar*” yayımlanmış²⁷², 14 Teşrinievvel 1928 tarihli “*Askeri (kara, deniz, hava) Spor Talimatnamesi*” ile spor teşkilatı teşkil edilmiştir. Askeri spor teşkilatının oluşturulmasındaki maksat; ordunun kara, deniz, hava birliklerinde beden terbiyesini özellikle binicilik, atıcılık, uçuculuk, kayakçılık, yüzme, kürek çekme ve yelken kullanma gibi askerlik ve denizcilik için lazım olan idmanların oluşturulup geliştirilmesi ve askerlik hizmetinden sonra da terhis olan askerler aracılığıyla halk arasında yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Askeri spor teşkilatının talim ve terbiye

²⁶⁷ “Sağlam Kafa Sağlam Vücutta Bulunur” **Savaşta Erbaşlar İçin (111 Sayılı Süvari Mecmuasına Ek)**, İkinci Kanun 1940, Sayı 9, Süvari Müfettişliği Yayınları, s. 34.

²⁶⁸ **Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, s. 69-70.

²⁶⁹ Akın, **a.g.e.**, s. 50-55.

²⁷⁰ **A.e.**, s. 57-68.

²⁷¹ Murat Özmeden, “Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı (TİCİ) dönemi milli ruh ve milli temsil, siyasi ve milli propaganda ile ülkeyi tanıma-tanıtmaya çabaları”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, sayı 1, 2010, s. 1453.

²⁷² **Askeri Neşriyat Kataloğu**, 1923-1939, Genelkurmay Yayınları, İstanbul Askeri Matbaa, 1939, s. 4.

işleri, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetinin nezaretinde Erkanı Harbiye Umumiye Reis Muavini tarafından takip edilir. Her kolorduda ve deniz kuvvetlerinde spor işleriyle uğraşan bir idman birliği, her fırka kumandanlığında idman kümesi, her alay, kruvazörlerde, okul ve talimgâhlarda ise idman yurdu teşkil edilir. Askeri idman teşkilatında tek rakamlı yıllarda her iki senede bir haziran ayından itibaren birincilik müsabakaları yapılır. Öncelikle idman yurtlarının, ardından kümelerin en son ordu birliklerinin müsabakaları yapılarak kazananlara ödülleri verilir. Ordu spor teşkilatının mali dayanağı her türlü bağışlar, MMV'nin kara, deniz, hava bütçelerine konulan tahsisat ve spor müsabakalarından elde edilen gelirdir.²⁷³

1930'lu yıllara gelindiğinde, diğer devletlerde olduğu gibi Türkiye'de de spordan beklenen amacın iyi bir savaşçı yetiştirmek olduğu görülmüş, buna yönelik olarak yasal mevzuat çıkarılmıştır.²⁷⁴ 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile sıhhatli nesiller yetiştirilmek istenmiş,²⁷⁵ 1931'de "Her Sınıfa Mahsus İdman Talimnamesi" ile orduda yapılacak sporlar hakkında bilgi verilmiş,²⁷⁶ 1932'de "Ordu spor hizmeti ve teçhizatı hakkında talimat D-93" yayımlanarak sporda kullanılacak teçhizatlar belirlenmiştir.²⁷⁷

25 Ekim 1933'te Ankara'da Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı'nın 1932-1933 yılında icra edilen spor faaliyetlerine yönelik olarak Umumi Kongresi toplanmış ve tüm üyeler hazırladıkları raporları sunup, önerilerde bulunmuşlardır. Daha sonra kitap haline getirilen bu çalışmada ordu açısından aşağıda sözü edilen raporlar yer almıştır. Kongre kitabı incelendiğinde detaylı bilgilere ulaşılabilir. Ancak tez konusuna uygunluğu açısından çalışmanın bu kısmında raporlardan kısaca söz edilmiştir. Askeri spor teşkilatı içinde merkez heyet adına altı, Askeri Federasyon adına iki, donanma adına bir, Harp Kümesi adına bir, kıtalar adına bir subay iştirak etmişlerdir. Askeri temsilciler dışında tüm illerin temsilcileri de kongreye iştirak etmişlerdir. Askeri Spor Teşkilatı Merkez Heyet tarafından sunulan raporda silâh altına alınan gençlere spor yaptırılarak onların beden ve manen sağlamlaştırılmasına ve sporun memleket dâhilinde yerleştirilmesine çalışıldığı, aynı

²⁷³ "Askeri (kara, deniz, hava) Spor Teşkilatı Talimatnamesi", 14 Teş.Ev.1928, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935, s. 900-903.

²⁷⁴ Akın, **a.g.e.**, s. 71-72.

²⁷⁵ **A.e.**, s. 90.

²⁷⁶ **Her Sınıfa Mahsus İdman Talimnamesi**, İstanbul, Askeri Matbaa, Büyük Erkanıharbiye Reisliği, 7. Şube Yayını, 1931.

²⁷⁷ **Askeri Neşriyat Katoloğu**, 1923-1939, Genelkurmay Yayını, İstanbul Askeri Matbaa, 1939, s. 19.

şekilde halkın da bilhassa gençliğin atıcılık, binicilik, atletizm gibi askeri sporlarda yetiştirilmesini temin etmek için sivil spor teşkilatına fikren ve maddeten yardım edildiği bildirilmiştir. Ordu içinde asker ve subayların binicilik, atletizm, dağcılık, denizcilik, uçuculuk ve eskrim sporlarında yetiştirilmeye çalışıldığı; Ordu Spor Hizmeti Talimatnamesi'ne göre yapılması gereken birincilik müsabakalarının bütçe yetersizliğinden yapılamadığı, ancak, küme ve yurtlar arasında müsabakaların yapıldığı, bazı sivil kulüplerle futbol müsabakaların yapıldığı, muhafız gücüne uzun bisiklet turlarının yaptırıldığı, 1933 senesi içinde beş idman yurdunun daha teşkil edildiği, Bursa Uludağ'da kayak yapılabilmesi için bazı hazırlıkların yapıldığı, sivil gençlerin askeri spor mesaisine ve memleket müdafaasına hazırlanmaları için idman birliklerince her türlü desteğin sağlandığı rapor edilmiştir. Ardından Deniz İdman Birliği raporunu sunmuştur. Askeri Spor Teşkilatı, sivil gençlerin askeri spora alışmaları için sadece askeri idman yurtlarının değil sivil kulüplerin de aynı esaslarla çalışmasını, bazı illerde sivil tesislerin olmadığı bunun da faaliyetleri engellediği, spor tesislerinin ilçelere kadar yapılması gerektiği önerilerinde bulunulmuştur.²⁷⁸ 1922-1936 arası Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı, tüm spor işlerini koordine eden yetkili kuruluş olmuş, bu dönemde Türkiye ilk kez uluslararası spor müsabakalarına katılmış, 1936'da TİCİ'nin adı *Türk Spor Kurumu*'na dönüştürülerek sporun devlet denetiminde olduğu kabul edilmiştir.²⁷⁹ Bu dönemde Türk ordusunda sağlığın temizliğe ve spora dayandığı Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi'nde belirtilmiştir.

29 Haziran 1938'de kabul edilen 3530 sayılı "Beden Terbiyesi Kanunu" ile spor faaliyetlerini yürüten Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kaldırılmış, yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek için başvekâlete bağlı "Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü" kurulmuştur. Bu direktörlükte görev alacak "Merkez İstişare Heyeti" üyelerinden biri de MMV temsilcisidir. Vilayetlerde ve kazalarda oluşturulacak istişare heyetlerinde de askeri temsilci bulunacaktır. Kanun maddelerinden anlaşıldığına göre ordu, doğrudan sivil halka askeri sporu alıştırtıp sevdirmekten sorumlu olmasa da spor faaliyetlerinin yürütülmesinde asker-sivil fikir alışverişinin

²⁷⁸ **Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı**, 1935, Ankara, s. 40-50.

²⁷⁹ Betül Yarar, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Modern Sporun Kuruluşu, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014 Güz (21), s. 308.

ve işbirliğinin devam edeceği anlaşılmıştır. Askeri birlik ve okullardaki spor faaliyetlerinin yürütülmesi işi de MMV’de teşkil edilecek spor kurullarına bırakılmıştır. Bu kanun ile gençlerin spor kulüplerine ve beden terbiyesine devam etmeleri mecburi kılınmış, hangi yaşta, hangi sürede, hangi mevsimde hangi beden hareketlerinin yapılacağı icra vekilleri heyetince onaylanarak yürütülmesi kabul edilmiştir.²⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı öncesine denk gelen bu dönemde, sporun vatan savunmasına yarayacak alanlara kanalize edilerek milli duyguların uyandırılması, olası bir savaş durumunda gençliği ruhen ve bedenen hazırlanması amaçlanmıştır. Bu yüzden Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü’nün başına Tümgeneral Cemil Tahir Taner getirilmiştir. Esasen 1930’larda askerlik dersleri okullarda yaygınlaşmaya başlamış ve kültüf fizik faaliyetleriyle desteklenmeye başlamıştır.²⁸¹ Yeni spor kanununun gereği olarak, Ocak 1939’da seçilen Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü’nün Yüksek İstişare Heyeti tarafından, Türkiye’deki spor teşkilatının nizamları, talimatları, bütçeleri ve çalışma programı tespit edilmiştir. Bu heyette dâhiliye, maarif, sıhhiye vekâletleri ve MMV’den daimi üyeleri Cevdet Kerim İncedayı ve Burhan Felek bulunmakla birlikte General Cemil Taner başkan, Amiral Fahri Engin, MMV Sağlık Daire Başkanı General Mazlum Boysan, Emekli Yarbay Muallim Mazhar gibi asker üyelerin ağırlıklı olduğu görülmüştür.²⁸² Artık spordan beklenen sağlıklı bir nüfus ve o nüfustan oluşan asker ve milli müdafaa olmuştur.²⁸³ Beden terbiyesi ve spor sağlık politikaları içinde eğitim kurumlarında uygulama alanı bulabilmiştir.²⁸⁴

²⁸⁰ 3530 sayılı “Beden Terbiyesi Kanunu, 16 Temmuz 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 1160-1164.

²⁸¹ Yarar, **a.g.e.**, s. 311-312.

²⁸² “Beden Terbiyesi Yüksek İstişare Heyeti Seçildi”, **Akşam Gazetesi**, 6 Ocak 1939, s. 8.

²⁸³ Akın, **a.g.e.**, s. 79-80.

²⁸⁴ **A.e.**, s. 101.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN SEFERDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN TEŞKİLATLANMASI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI HAZIRLIKLARI

TSK'nın sağlık hizmetleri sefer durumunda teşkilat, personel, malzeme ve uygulama açısından barış durumuna göre bazı farklılıklar göstermiştir. Bu bölümün birinci kısmında ordunun seferde yapacağı sağlık hizmetlerindeki genel değişiklikler, ikinci kısmında ise İkinci Dünya Savaşı için yapılan özel sefer hazırlıkları ele alınmıştır.

2.1. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Seferde Sağlık Hizmetlerinin Esasları

Bu dönemde askeri sağlık hizmetleriyle ilgili yayımlanan tüzüklerle sefer durumunda teşkilat, personel ve görevlerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile barış zamanında teşkilatta olmayan komutanlıklar ve birimler ilave edilmiş, bu komutanlık ve birimlerin sefer görevleri tanımlanmış, topyekun sefer hazırlıkları için gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

2.1.1. Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Yeni Mevzuatların Kabul Edilmesi

Askeri sağlık hizmetleri, seferde farklı mevzuata göre yürütülmüştür. 22 Mart 1940'da "Her Sınıfa (kuvvet) Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi" kabul edilmiş, "müsvedde halindeki"* 1326 tarihli Seferde Sıhhiye Hizmeti Nizamnamesi yürürlükten kaldırılmıştır. Kabul edilen bu yeni talimat ile ordunun yürürlükteki talimatlarına, Cenevre Sözleşmesi'ne atıflar yapılarak seferde sağlık hizmetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Atıfta bulunulan talimatlar; Orduda Sıhhati Koruma

* Talimnamenin baş emir kısmında yazıldığı gibidir.

Talimatı, Orduda Aşı Talimatı, Orduda Dezenfeksiyon Talimatı, Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele, Teskerecilik Talimnamesi, Sıhhiye Teçhizat Talimatı, Ayniyat Talimatnamesi, Sevk ve Muharebe Talimnamesi, Piyade Talimnamesi, Fenni Hizmetler Talimnamesi, Kimya Talimnamesi, Arabacılık Talimnamesi gibi talimatlardır. Bu noktada dikkati çeken husus, askeri sağlık hizmetlerinin tek başına değil, diğer muharip ve yardımcı sınıfı ilgilendiren askerlik hizmetleriyle bütünlük içinde yürütülmesidir. Bu da bir komutanın sağlık mevzuatına hakim olması kadar bir doktorun da diğer mevzuatların ilgili kısımlarına hakim olmasını gerektirmektedir. Bu talimat ile seferde asker alma ve toplama işleminden, terhise ve en küçük birlikten en büyük birliğe kadar, yürüyüş ve intikallerde, seferde kurulan seyyar hastanelerden memleket içi hastanelere kadar verilecek sağlık hizmetleri belirtilmiştir. Aynı şekilde bu talimatta Kızılay'ın seferde ordu ile nasıl entegre olacağı da açıklanmıştır.¹ Ayrıca talimatın sonuna seferde sıhhiye birliklerinin yürüyüş şekillerini, sıhhi birimlerin konuş yerlerini şemalarla gösteren bir bilgi sayfası eklenmiştir.

Diğer yandan, savaşlarda salgın hastalıkların yapmış olduğu zayıyatı bizzat yaşamış bir ordu olarak, ordunun sağlığının korunması ve sağlam bulundurulması için, “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı” hazırlanmış ve 19 Birinci Kanun (Aralık) 1940 tarihinde onaylanmıştır. Amaç; orduyu sağlıklı olarak korumak ve bulaşıcı hastalıklara engel olmaktır. Kara, hava, deniz birlik ve kurumlarında, barışta ve savaşta rütbesiz erden en büyük komutana kadar, herkesin kendi sorumluluk alanında bu konuya dikkat etmesi istenmiştir. Bu talimat, her türlü tedbire rağmen herhangi bir salgın olursa yapılacakları da içerdiğinden ilave emir beklenmeyeceği bildirilmiştir. Her alayda talimatta yazılı sıhhati koruma tedbirlerinin yapılaş şekilleri ile örnek malzemelerin tedarik edilerek korunması istenmiş, her talim terbiye devresinde alaylara yeni gelen erlere sıhhati koruma tedbirlerinin uygulamalı olarak gösterilip öğretilmesi planlanmıştır.

Orduda Sıhhati Koruma Talimatı'nda, askerin barış ve sefer şartlarında sağlığını etkileyen barınma, beslenme, giyim, temizlik gibi yaşam koşullarından, hastalıklar ve bu hastalıklara karşı alınacak önlemlere kadar olan tüm konular, 12 kısım, 508 madde ve 215 sayfada açıklanmıştır. Birinci kısımdan beşinci kısma kadar

¹ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, Ankara, 3. bs., Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1948, s. 3-150.

yiyecek ve içecekler, un ve ekmek, etler, sular, suların temizlenmesi, hava ve havayı temizleme, elbise ve askerin teçhizleri, şahsi temizlik, içki ve tütün, kışlalar ve konaklarda sıhhati koruma, kışlalar, ordugâhlarda sıhhati koruma, köy ordugâhları, hareket halinde sıhhati koruma, yürüyüşler, nakil vasıtalarında sıhhati koruma, siperlerde sıhhati koruma, şehitlerin gömülmesi, hayvan leşlerinin gömülmesi başlıkları altında sağlığı korumaya ve geliştirmeye yönelik tedbirler ele alınmıştır.

Beşinci kısımda, bulaşıcı hastalıklar, sebepleri ve sirayet vasıtaları, hastalık bulaştıran hayvanlar, karasinekler, sivrisinekler, tatarcık, pireler, bitler, tahtakurusu, fareler başlıkları altında hastalık sebepleri ve taşıyıcılar hakkında bilgi verilmiş, altıncı kısımda ise fenni temizlik usulleri, hararetle yapılan fenni temizlik, antiseptik maddeler, fenni temizlikte bazı hususiyetler, kükürtleme, binaların temizliği, eşyanın temizlenmesi, nakil vasıtalarında temizlik başlıklarında bulaşıcı hastalıkları önlemeye yönelik metotlar resimlerle anlatılmıştır.

Talimatın yedinci kısmında, askerin kıtaya katılışından itibaren dikkat edilmesi gereken hususlar, kıtalara gelecek erata yapılacak hususi tedbirler, sıcak yerlerde sıhhati koruma, sıcak çarpması, soğuk yerlerde sıhhati koruma, donma siper ayağı; sekizinci kısımda, dağlarda sıhhati koruma ve dokuzuncu kısımda da gemilerde sıhhati koruma, hava hizmetinde sıhhati koruma başlıkları ele alınmıştır. Onuncu kısımda ise karahumma, kolera, dizanteri, lekeli humma, humma-yı racia, veba, tularemi sıtma, tatarcık humması, siper humması, dang, grip, çiçek, kızıl, kızamık, kabakulak, karakabarcık, yılcık, uyku hastalığı, ruam, uyuz, kel ve saçkıran, verem, difteri, frengi, belsoğukluğu, yumuşak karha, trahom, sâri seheya iltihabı, malta humması, zatürree, botülizm ve kuduz başlıkları altında bulaşıcı hastalıklar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Talimatın on birinci ve on ikinci kısmında askerde görülen diğer hastalıklar tetanos, gazlı kangren, iskorbüt, pellegera, gece körlüğü, deri hastalıkları ve zehirlenmelerde yapılacak tedbirler başlığı altında açıklanmıştır.²

Kabul edilen diğer bir talimat ise, savaşlarda sağlık hizmetlerinde doktora yardımcı olup, yaralıları arayıp bulan ve bu yaralılara ilk yardım yaparak gerekli yerlere taşıyan teskercilerle ilgili “Her Sınıfa Mahsus Teskercilik Talimatı”dır. Bu talimat, 14 Ağustos 1940 tarihinde onaylanarak yayımlanmış, 1937 basım tarihli

² **Orduda Sıhhati Koruma Talimatı (D-90)** Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, 1940.

teskercilik talimnamesi uygulamadan kaldırılmıştır. Sıhhiye sınıfında olan ve kendi aralarında teskercici er ve yardımcı teskercici olarak iki kısma ayrılan teskerciler, kıta ve kurumlarda, Cenevre Sözleşmesi'nin himayesinde olup sol kollarında Kızılay işareti taşırlar. Yardımcı teskerciler borucu, trampetçi, mızıkacı gibi er ve erbaşlardan seçilir. Ancak bunlar Cenevre Sözleşmesi himayesinde değildirler, geçici olarak teskercici olurlar, bu zamanlarda kollarına sadece kırmızı şerit takarlar. Teskercilik talimatı ile orduda teskercilerin ödevleri ve yaralıların taşınması başlıkları altında, iki kısımda ve 68 sayfada, taşıma usulleri fotoğraflı olarak anlatılmıştır. Birinci kısımda teskercici özellikleri, taksimi, teçhizatı ile yanaşık düzen ve dağınık düzendeki hareketleri anlatılırken, ikinci kısımda ise açık ve kapalı, vasıtasız, hayvanla, kakole, araba, tren, su yolu, tayyare, dağda, hasta kızağı ile taşıma usulleri gösterilmiştir.³

Diğer yandan 1943 yılında yaşanan lekeli humma salgını üzerine, bitlerle mücadele ve hastalığa karşı korunma yollarını içeren “Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı” kabul edilmiştir. Bu talimatta lekeli hummaya yol açan bit ve lekeli humma ile mücadele yolları açıkça belirtilerek, tüm ordu mensuplarınca takip edilip uygulanması istenmiştir. Talimatta aşağıda belirtilen ana başlıklar, maddeler halinde 48 sayfada açıklanmıştır:

- A. Epidemiyolojik Genel Bilgi (madde 1-6)
- B. Bitler Hakkında Malumat (madde 7-12)
- C. Lekeli Hummadan Korunma Usulleri (madde 13-19)
- D. Celp ve Sevk Esnasında Korunma Esasları (madde 20-27)
- E. Birlik ve Garnizonlarda Temizlik ve Bit Mücadelesi (madde 28-32)
- F. Lekeli Humma Çıkan Birliklerde Alınacak Tedbirler (madde 33-37)
- G. Lekeli Humma Vakalarının İhbarı ve Filyasyonu (madde 38-41)
- H. Terhis Erleri Hakkında (madde 42-43)
- İ. Temizlik Vasıtalarını Kullanmada Dikkat Edilecek Noktalar (madde 44-48)
- J. Lekeli Hummadan Korunmada Diğer Usuller (madde 49-52)

³ Her Sınıfa Mahsus Teskercilik Talimnamesi 19, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1940.

K. Lekeli Humma Bakımından Revir ve Hastanelerde Temizlik, Tecrit ve Hasta Bakımı (madde 53-56)⁴

Yukarıda açıklanan “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı” ve “Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı”nda birliğe yeni katılan askerlerin katılım yaptıkları günden itibaren, 15 gün süreyle diğer askerlerle temasa geçirilmemesi gerekmektedir. Ancak yeni gelen askerlerin, yatak takımlarının temizliğine kadar dikkat edilerek farklı alanlarda tutulması, o günün şartlarında oldukça güç bir iştir ve talimatların uygulanabilirliği, uygulayıcıların bilgi ve hassasiyeti kadar birliğin imkanlarına da bağlıdır.

Askere çağrılan bir genç yaşadığı çevresindeki bir hastalığı geçtiği yerlere veya katılacağı birliğe taşıyabileceği gibi aynı şekilde kendisi de geçtiği yerlerden veya katıldığı birlikten hastalık alabilir. Bu yüzden askerin sağlığını korumak için alınacak önlemlerin başında aşı uygulaması gelir. Askere yapılacak olan aşuların cinsi, zamanı, gibi bilgilerin yer aldığı orduda aşı uygulamaları ile ilgili olarak MMV tarafından 1942 yılında “Aşı Talimatı” yayımlanarak aşuların muhafaza edilme şartları, hangi aşının ne zaman ve nasıl uygulanacağı belirtilmiştir. Bu talimata göre; aşuların serin ve karanlık yerlerde muhafaza edilmesi, tarihi geçmiş olanların imha edilmesi, ateşli ve kronik, akciğer, böbrek, bağırsak hastalıklarına sahip olanların ve ateşli verem hastalarına hiçbir aşının yapılmayacağı, askere aşudan sonra 24 saat istirahat verileceği, aşının uygulanacağı vücut bölgesi, hastalık görülen mıntıklarda subayların tamamının mutlaka aşılacağı bildirilmiştir. Bu talimata göre çiçek aşısı askere yeni gelenlere yapılır, tutmayanlara tekrar yapılır, askerin birliği çiçek hastalığı olan bir muhite gidince tekrar yapılır. Tifo aşısı da askere yeni gelenlere yapılır, tifo hastalığı görülürse, birlik tifolu yere giderse altı ay sonra tekrarlanır, tifo görülmezse bile bir yıl sonra tekrarlanır. Dizanteri aşısı askere yeni gelen her askere yapılır, kıta harekâta katılacaksa veya basili dizanteri çıkarsa tekrarlanır değilse tekrarlanmaz. Diğer hastalıklara yönelik olarak kolera, veba, kızıl, meningokok, aşularının hastalık görüldüğünde, tetanoz aşısının ise sefer durumunda yapılacağı belirtilmiştir.⁵ Aşı uygulama takvimi Tablo 2.1’de gösterilmiştir.

⁴ **Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı**, Ankara, MMV Shh. İşleri Dairesi Rs. IV Ş. Yayını, 1943, s. 5-48.

⁵ Cezmi Türk, **Sıhhiye Ders Kitabı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 2. Bs., 1943, s. 139-140.

Tablo 2.1. Aşı Uygulama Takvimi

Aşılar	İlk aşı							Zaman fasılası ve muafiyet müddeti	Miadı sonunda yapılacak mükerrer aşı		
	1.Zerk	Fasıla	2. Zerk	Fasıla	3.Zerk	Fasıla	4.Zerk		1.Zerk	Fasıla	2. Zerk
	c.c.	Gün	c.c.	Gün	c.c.	Gün	c.c.		c.c.		c.c.
Çiçek	(Kıtaya yeni gelen erlere yapılır)										
Tifo	0.5	6	1	6	1.5			1 Sene	1.5		
Dizanteri	0.5	6	1	6	2			3 Ay	1		
Kolera	1	6	2					3 Ay	2		
Veba	0.5	6	1.5	6	2			3 Ay	2		
Kızıl	500	7	2000	7	5000	7	10000				
Menegokok Aşısı	1	7	2					Ünite			
Karışık tifo	0.5	6	1	6-7	2			3 Aydan sonra yalnız kolera	2	3 Ay sonra tifo ve kolera	2
Tifo tetanos	1	15	1	15	1			1 Sene	1	1 Sene sonra	

Cezmi Türk, **Sıhhiye Ders Kitabı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 2. bs., 1943, sayfa 141.

Bu dönemde yayımlanan diğer bir sıhhi talimat ise Sıhhiye Teçhizat Talimatı'dır. Ordu sıhhiye personelinin sağlık teçhizatı ve çeşitli birliklerin sıhhi teçhizatını içeren "Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25" bazı değişiklikler yapılarak 20 Ocak 1942 tarihinde onaylanmış ve 1935 tarihli talimat yürürlükten kaldırılmıştır.

Sözü edilen 1935 ve 1942 tarihli her iki talimat da basılmış haliyle küçük birer kitapçık olup, tek düze sayfa numarası verilmiş tablolar halindedir. Her iki talimattaki tablolar incelendiğinde küçük değişikliklerin yapıldığı görülmüştür. Bu değişiklikler; 1935 tarihli talimatta sıhhiye subaylarının künye cüzdanında personelin sadece adı yazılı iken, 1942 tarihli talimatta adı ve soyadı yazılıdır. Künye levhasında 1935 tarihli talimatta geçen tul ve arz 1942 tarihli talimatta uzunluk ve genişlik olarak değişmiştir. Künye levhası 5 x3.5 cm boyutunda ve ortadan inceltilmiş tek tabaka iken 5x3 cm ve iki ayrı tabaka halinde tarif edilmiştir. Önceden inceltildiği yerden bükülerek iki parçaya ayrıldığı anlaşılmaktadır. Önceki künyede subayın adı, babasının adı, memleketi, rütbesi ve dosya numarası yazılı iken 1942'de sınıf rütbesi, sicil veya yedek subaylarda kayıt numarası bilgileri yazılmaya

başlanmıştır. ⁶ Buradan anlaşıldığı kadarıyla künye levhasında personelin adı ve soyadı yer almamıştır. Yine 3 numaralı çamaşırların bulunduğu maddede 1935 talimatından farklı olarak “siyah yakalık” ilave edilmiştir.⁷ Sıhhiye gedikli erbaşların teçhizatında künye levhasında 1935 tarihli talimatta adı, baba adı, askerlik şubesi, doğumu, rütbesi, askere duhulü yazılı iken 1942’deki talimatta subayların künyesi gibi sadece sınıf ve rütbe, kayıt numaralarının olduğu görülmüştür. ⁸ Yine 14. maddesinde arka çanta muhteviyatında sabun, tıraş takımı, diş fırçası vb. malzemenin “küçük bezlere taksim edilmiş” olması sonraki talimatta “küçük gözlere taksim edilmiş” gibi çok da önemli olmayan bir değişiklik yapılmıştır.⁹ Yine sıhhiye çavuş onbaşı ve erler ve teskereci onbaşı ve erlerin künye levhalarında askerlik şubesi, doğum yılı ve askerlik şubesi kütük numarası yazılı olacaktır.¹⁰ Çeşitli teşkillerin sıhhi teçhizatıyla ilgili olarak da 1942 tarihli talimatta 1935’tekinden farklı olarak kıta ilaç heybesinin süvari birliklere mahsus olduğu belirtilmiştir.¹¹ Bir de 1935 tarihli talimatta kıta ilaç sandığının toplam ağırlıklarındaki yanlış hesaplamalar düzeltilmiş,¹² Hilal-i Ahmer de Kızılay olarak kullanılmıştır.¹³

2.1.2. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde Sivil Desteği ve Topyekûn Seferberlik Hazırlıkları

Seferde sıhhiye hizmetlerinin kuruluş ve çalışmasında sivil desteği ve işbirliği önemlidir. Ordunun tedavi ve profilaksi işlerinde sivil sağlık hizmetlerinin desteğine ihtiyacı vardır. Bu durum ordu mevzuatlarında da belirtilmiştir. Seferde ordu kendi ihtiyacını kendi karşılayacağı gibi gerektiği durumlarda halkın sağlığını da tanzim etmek zorundadır. Sivil sağlık hizmet desteğinin zayıf olması durumunda halk arasında bulaşıcı hastalıklar ordu içine yayılabileceği gibi orduda çıkan salgınlar da halk arasında yayılabilir. Bu durumda ordunun hıfzıssıhha kurallarına ve disipline riayet etmesi önem taşır. Bu nedenle gerek koruma gerekse tedavi hizmetlerinin yürütülmesinde sivil-asker yetkililer ortak amaç için el ele vererek çalışmalıdır. Askeri makamlar daima bölgelerindeki sivil sağlık durumunu yakından takip edip

⁶ **Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1942, sıra nu:2, s. 1.

⁷ **A.t.**, sıra nu:3, s. 2.

⁸ **A.t.**, sıra nu:2, s. 8.

⁹ **A.t.**, sıra nu:14, s.10.

¹⁰ **A.t.**, sıra nu:2, s.14.

¹¹ **A.t.**, sıra nu:2, s. 34.

¹² **A.t.**, sıra nu:1, s. 21-34.

¹³ **A.t.**, sıra nu:11, s. 39.

doğru bilgi almalı ve gerektiğinde vakit kaybetmeden tedbir alıp tekliflerde bulunabilmelidirler.¹⁴

Muharebe sırasında komutanlıklar kurulacak sıhhi teşkiler için, en uygun bina ve arazileri ayırmalı, mahalli yönetim ve belediyeler de bu konuda yardımcı olmalıdırlar. Bu kurumların kuruluşunda ve seçiminde sivil makamlar bütün talepleri azami derecede kabul edip uygulamalı, sağlık kurumları da kendi içlerinde en iyi yerleri yaralı, hasta ve gazlılara* ayırıp daha sonra diğer şahıslara yer vermelidir.¹⁵ Memleket içi sıhhi teşkilerde oğlu, kocası, babası, kardeşleri askerde olanlarla yakından ilgilenmeli, malzeme ve olanaklar ölçüsünde ve mıntika komutanlıkların emriyle özellikle acil vakaların tedavileri yapılmalıdır.¹⁶

Savaşlarda muharebelerin gelişimine göre askeri sağlık hizmetlerinin yoğunluğu artabilir ve mekân, personel, malzeme açısından kendine yetemez duruma düşebilir. Bunun için barış zamanında planlamalar ve hazırlıklar yapılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de topyekûn seferberlik hazırlıkları, 7 Haziran 1939’da kabul edilen ve 16 Haziran 1939’da resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 3634 sayılı *Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*’na dayanarak yapılmıştır. Bu kanun ile her şahıs, genel veya kısmi seferberlik halinde ve olağanüstü hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile kıtaların yığınak yapmaları esnasında, normal yollarla temin edilemeyen bütün askeri ihtiyaçları veya hizmetleri bu kanunun hükümleri çerçevesinde vermeye veya yapmaya borçlu tutulmuş, kanunun tüm Türkiye’de veya bir bölgesinde uygulanmaya başlamasının Bakanlar Kurulu kararıyla tayin edileceği kabul edilmiştir.

Milli Müdafaa Mükellefiyeti, oluşturulacak olan “*Milli Müdafaa Mükellefiyeti Komisyonları*” aracılığı ile uygulamaya konulmuştur. 15 yaşından küçük, 65 yaşından büyük, gazi ve sağlık durumu uygun olmayanlarla bakıma muhtaç çocuğu olan ve gebe olan kadınlar hariç, halkın kabiliyeti ve mevcut kaynaklarına göre uygulanmıştır. Kanunda belirtilen istisnalardan başka verilen her şey veya yapılan her hizmet için sahibine değeri kadar tazminat verilmiştir. Mükellefiyetlerin uygulanmasının sadece askeri yetkililer tarafından istenmesi ve uygulama şekli hazırlanan nizamname ile belirlenmiştir. Her mükellefiyet teklifinin

¹⁴ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 24-25.

* Çeşitli gaz saldırılarına maruz kalma durumu.

¹⁵ **A.t.**, s. 14.

¹⁶ **A.t.**, s. 149.

içeriği, miktarı ve süresinin yazılı ve imzalı bir şekilde yapılması ve yapılan mükellefiyete karşı bir makbuz verilmesi esası kabul edilmiştir. Zorunlu hallerde Milli Müdafaa Vekilinin veya bir yerin müdafaasından sorumlu olan kıtaların en büyük komutanının emriyle harp bölgesinde bulunan ahalinin iâşe ihtiyaçları dahi Milli Müdafaa Mükellefiyeti yolu ile tedarik olunabilecektir.

Milli Müdafaa Mükellefiyeti yolu ile tedarik olunacak askeri ihtiyaç maddelerine bakıldığında; erlerin, askeri şahısların, kıtaların ve bütün asker hayvanlarını barındırmak için ve ordunun her türlü vazife ve hizmetlerine ilişkin levazım ve teçhizatının konulmasına, saklanmasına ve askeri personelin görevlerini yerine getirmesini sağlayacak ve sahiplerine kesinlikle lüzumlu olmayan binalar, orduya lazım olan yiyecek, içecek ve giyecek maddeleri, hayvanlara lazım olan hububat, ot ve saman, binalara yerleştirilen ve ordugâhta bulunan kıtalara lüzumlu yatak otu ve saman, binek ve nakil hizmeti için orduya yarayan motorlu ve motorsuz her nevi kara nakil vasıtaları, deniz, göl, nehir gibi nakil vasıtaları ile mürettebatı ve bütün malzemesiyle birlikte hava nakil vasıtaları, değirmenler, fırınlar, fabrikalar, sanayi kurumları, her nevi inşaat, tamirlere vb. askeri işlere lüzumlu olan bilimum malzeme, vasıtalar, aletler, makineler ve cihazların yanında doğrudan sağlık hizmetleriyle ilgili olanları da mevcuttur. Bunlardan biri cephede ve asker veya sivil sağlık tesisi olmayan yerlerde yaralı ve hasta askerlere sevk olunabilecek bir hale gelinceye kadar, mahalli idare veya köy heyetlerince münasip binalar veya evlerde yatırılıp bakılmasıdır. Diğerleri asker için ihtiyaç olan teçhizat, ilaçlar ve pansuman malzemelerine ait her türlü eşya ve tıbbi ve cerrahi alet ve cihazlar, yatak takımı ve konaklamaya ait her türlü eşya ve maddelerle asker için zorunlu her türlü maddelerin temin edilmesidir. Askerin barınması, beslenmesi ve hastalık durumlarında bakım ve tedavileri ile ilgili askeri sağlık hizmetleriyle ilgili bu yükümlülüklerin halk tarafından desteklenip yürütülmesi, yasal bir zorunluluk olmuştur.¹⁷

Bu kanuna dayanarak Milli Müdafaa Vekilliğince “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi” hazırlanarak 22 Haziran 1940’da 13765 sayılı kararname ile kabul edilmiştir. Bu nizamnameye göre MMV, müstakil tugay komutanlıkları ile daha üst komutanlıkların (deniz, hava dâhil) ve bu makam sahiplerinin yetkili kılacakları kendi levazım başkanları ve müfrez birliklerin

¹⁷ 3634 sayılı “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu, 16 Haziran 1939”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima Fevkalade, C. 20, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 545-565.

komutanları mükellefiyetin uygulanmasını istemeye yetkili kılınmıştır.¹⁸ Mükellefiyet emirleri acil durumlar dışında daima mükellefiyet komisyonlarına verilir. Mükellefiyet tatbik eden komisyonlar her vilâyet ve kaza merkezinde ve tali komisyonlar ise nahiye ve köylerde bulunur. Bu komisyonlar barış şartlarında MMV tarafından gönderilen cetvelde yazılı maddeleri (giyecek, yiyecek, her türlü nakil vasıtaları yanında "...sağlık ve veterinerliğe ait üretim yerleri, ecza ve ilâç depoları ve eczaneler...") her yıl ekim ayının başında başlayan bir çalışmayla nerede ne var, üretim miktarları ve nakil vasıtaları nelerdir gibi konuları, Sıhhat Müdürlüğü'nden ve icabında bütün devlet teşkilatından istifade etmek suretiyle değerlerini de yazarak tespit eder ve 15 Kasım'da MMV'ye gönderir. Her üç ayda bir de, ellerinde bulunan cetvellerde yazılı maddelerin sayılarında değişiklik olup olmadığını kontrol ederek, değişiklik varsa 15 Nisan'a kadar bildirilir. Yine MMV tarafından lüzum gördüğü zamanlarda da tespit işlemleri yapılır. Hazırlanan bu cetveller hem gizli hazırlanır hem de gizli muhafaza edilir.¹⁹ Konaklama ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak da Milli Müdafaa Mükellefiyeti Komisyonları her üç senede bir defa kolordu komutanları tarafından gönderilen örnek modele göre iskân ve konaklama için temin edebilecekleri binaları gösteren cetvel düzenler.

Şahsi mükellefiyetler incelendiğinde; askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olarak kadınların yaşlarına göre, dikim ve terzilik, ütücülük, açılılık hizmetleri, levazım ve harp sanayi işleri, sağlık ve sosyal yardım kurumları, yardımcı hemşirelik, hastabakıcılık, sıhhiyeye ait depo, fabrika ve laboratuvar hizmetlerinden, erkeklerin de sağlık ve sosyal yardım kurumları Kızılay ve benzerleri hayır cemiyetleri hizmetlerinden yükümlü olduğu görülmüştür. Şahsi mükelleflere verilecek işler arasında yer alan hastabakıcılık işine verileceklerin zeki, dikkatli, şefkatli, kabiliyetli, beş duyusu yerinde, okuryazar, temizliği sever, soğukkanlı, engelsiz ve sağlam olmasına dikkat edilecek, salgın halinde trahomlular buldukları köy ve kasabanın sınırları dâhilinde nezaret ve tedavi altında görebilecekleri işlerde kullanılabilir. Bu hizmetlere tayin edilecek kişiler, barış zamanında Milli Müdafaa Komisyonunca belirlenerek tasnif edilecektir.²⁰

Aynı şekilde Milli Müdafaa Mükellefiyeti kapsamı içinde sivil veya askeri sağlık tesisi olmayan yerlerde veya cephede yaralanan veya hasta olan askerlerin

¹⁸ "Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi", **Resmi Gazete**, 27 Haziran 1940, S: 4546, s. 14141.

¹⁹ **A.t.**, s. 14142-14143.

²⁰ **A.t.**, s. 14146-14147.

sevk edilebilecek hale gelene kadar yatırılıp tedavi edilebilmesi için o yerin sakinlerinin evlerinin de kullanılabilceği belirtilmiştir. Askerlerin hastalığı bulaşıcı ise bu hastaların yatırılacağı binalardan ahalinin boşaltılacağı, kullanılacak yatak takımlarının temizliğine dikkat edilmesi gerektiği, dahası acil durumlarda Milli Mũdafa Komisyonu merkezlerinden uzak yerlerde, bu hasta ve yaralı askerlere o mahallin ahalsinin bakacağı hũkmedilmiřtir.²¹

Yine Milli Mũdafa Mũkellefiyet Kanunu gereğince; askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olarak yerel yonetimler de Milli Mũdafa Komisyonlarına savaş hazırlığı için gerekli desteği sağlayıp dũzenlemeleri yapacaktır.

Hava gũcũ silahlarının gelişimi, piyade gũcũnũn yanında mekanize birliklerin teşkil edilmesi, kimyasal gazların kullanılması gibi savaş silahlarındaki yaşanan değişimler, tũm dũnyada savaş şeklini değiştirmiş, sadece cephede savaşanların değil sivil halkın da savaşın içinde olabileceği ngrũldũđũnden tũm toplum savaş hazırlıklarının içine alınmıştır. Buna ilişkin olarak toplum sağlığını dolayısıyla askerin sağlığını etkileyecek olan savaşın bu tesirlerinden korumaya yönelik olarak da çeşitli kanunlar çıkarılmıştır.

27 Haziran 1938’de 3502 sayılı “*Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu*” ile bũtũn halk, resmi, milli ve özel kurumlar hava taarruzlarına karşı gerekli tedbirleri almaya mecbur tutulmuştur. 16-60 yaş arasındaki bũtũn vatandaşlar hava taarruzlarına karşı korunma bilgisini edinmek, bu amaçla otuz saati geçmemek üzere ders almak, korunma teşkilllerinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle yũkũmlũ tutulmuştur.²² Yurt içi teşkilatının içinde ve dışında kalan ve personeli fazla olan askeri ve sivil tesis ve fabrikaların işçilerine sil dağıtılarak hava indirmelerine karşı teşkilatlandırılmışlardır.²³ çıkarılan bu kanun yanında 1939 yılında “Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Sndũrũlmesi ve Karartılması Nizamnamesi” kabul edilmiştir.²⁴ Ayrıca “Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma

²¹ **A.t.**, s. 14149.

²² Mũslime şen, “İkinci Dũnya Savaşı’nda İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma nlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s.394.

²³ Tacettin Coşkun, “İkinci Dũnya Savaşı’nda Elde Edilen Tecrũbelerin TSK’ye Yansımaları”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 1998, s. 438.

²⁴ Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Sndũrũlmesi ve Karartılması Nizamnamesi, **Resmi Gazete**, 25 şubat 1939, S. 4142, s. 11323-11325.

Nizamnamesi”²⁵, “Ticaret Gemilerinin ve Hayvanların, Fabrikaların Korunması Nizamnamesi”,²⁶ “Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimatnamesi”,²⁷ gibi nizamnameler yayımlanmıştır. Bu tedbirlerin uygulanmasında resmi ve özel kuruluşlarınca korunma teşkilatları oluşturulması zorunlu tutulmuş, bu teşkilatların görev ve düzenlemeleri görevini de ilgili vekâletler ve Hava Müdafaa Genel Komutanlığı belirlemiştir. Her kurum ve kuruluşun bu alanda bütçe ayırması kanun kapsamına alınmıştır. 15 yaşını bitiren ve 60 yaşını tamamlayan askerlikle ilgisi olmayan bütün vatandaşlar, bu kanun kapsamında olup nüfusa göre uzman ve yardımcı olarak seçilmiştir. Bu teşkilatların denetlenmesi görevi valiliklere verilmiş, illerde bulunan seferberlik müdürlüklerinin bunları denetlemesi esası kabul edilmiştir. Sivil savunmada görev alacak kişilerin tespit edilmesi mahalli korunma teşkilatına verilmiştir.²⁸

Görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı dönemi “topyekûn harp” anlayışı içinde ele alınıp, savaşan asker gücünün daima en yüksek seviyede tutulması amaçlanmıştır. Bu yüzden askeri sağlık hizmetlerinin çabuk ve etkin bir şekilde organize olabilmesi için hazırlıklar yapılmış, halk bilinçlendirilmiş, yasal sorumluluklar getirilmiş, sağlık imkân ve kaynakları tespit edilmiştir.

2.1.3. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yeniden Teşkili

Sefer zamanında tümen, kolordu, ordu ve ordular grubunda barış zamanında en küçük bir birimi bile bulunmayan sıhhiye birlikleri oluşturulur. Sırasıyla önce personel, malzeme ve araç temini sonra personel eğitimi gelir. Bu birliklere görevlendirilen sağlık personeli (ihtiyat) yedek subaylardan sivil hayattaki tecrübelerine göre verilmeye çalışılır. Askerlik şubelerinden sevk edilenlerin ortalama binde ikisinin hastaneye sevk edileceği düşünülerek hasta sayısı tahmin edilir.²⁹ Baştabipler bağlı oldukları komutanlıkların kurmay başkanına ve ikinci kurmayına sıhhiye hizmetleri hususunda danışmalık ederek onları bilgilendirir ve isteklerini iletir.³⁰ Bütün birliklerin sıhhi teşkilleri sıhhi işler açısından doğrudan

²⁵ Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi, **Resmi Gazete**, 8 Nisan 1939, S. 4178, s. 11543-11555.

²⁶ Ticaret Gemilerinin ve Hayvanların, Fabrikaların Korunması Nizamnamesi, **Resmi Gazete**, 20 Nisan 1939, S. 4188, s. 11620-11622.

²⁷ Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimnamesi, **Resmi Gazete**, 5 Eylül 1939, S. 4302, s. 12543-12563.

²⁸ Şen, **a.g.e.**, s.395.

²⁹ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 90.

³⁰ **A.t.**, s. 93.

baştabiplere bağlıdır. Baş eczacılar da baştabibe bağlı olup özellikle malzemelerin bakım ve ikmal işlerini yürütür.³¹ Müşavir ve muavinler de doğrudan baştabibe bağlıdır.³² Tez için yapılan araştırmalarda bilgilerin gizliliği nedeniyle, birliklerin barış ve sefer durumlarındaki personel sayılarına ulaşılammıştır.

Seferde ordular farklı cephelerde vazifeli olacaklarından ordular grup komutanlıkları kurulur. Ordu grup komutanlığının sıhhiye şubesi yoktur. Ordu komutanının sağlık müşaviri ve orduyu teşkil eden birliklerin sağlık amiri konumunda ordu baştabibi vardır ve ordu kurmay heyetinin V. şubesini teşkil eder. Ordu sıhhiye hizmetini sevk ve idare eder. Bu işlerde kendisine yardımcı olmak için kadro durumuna göre müşavir ve muavin tabiplerle baş eczacı vardır. Seferde ordunun geri işleriyle ilgilenecek “Ordu mıntıka komutanlığı” tesis edilir. Ordu mıntıka komutanının sıhhi müşaviri olarak bir baştabibi vardır. Ordu mıntıka komutanlığının baştabibi de sıhhi işlerde ordu baştabibine bağlıdır. Ordu kuruluşundaki seyyar ve sabit harp hastaneleri, ordu laboratuvarları doğrudan doğruya ordu baştabibine bağlı iken sıhhiye parkı, ordu geri mıntıka harp hastaneleri, nekahethane gibi kuruluşlar ise ordu mıntıka baştabibi vasıtasıyla ordu baştabibine bağlıdır.

Kolordu karargâhının V. şubesini kolordu baştabibi teşkil eder, kadroya göre muavini ve baş eczacısı ile birlikte kolordu komutanının muharebe kararı ve ordu baştabibinin sıhhi direktiflerine göre kolordu sıhhiye hizmetlerini tanzim ve idare eder.

Tümen komutanlıklarında da tümen kurmay heyetinin V. şubesini tümen baştabibi teşkil eder. Kadroya göre verilen muavinleri ile birlikte tümen komutanının ve kolordu baştabibinin sıhhi işlerle ilgili direktiflerine göre sıhhiye hizmetini idare eder. Tümen kuruluşundaki sıhhiye bölüğü, hasta ve yaralı nakliye takımı ve tathir (temizleme) müfrezesi tümen baştabibine bağlıdır. Tümendeki diğer tabiplerin sıhhi yönden amiridir.

Alayda bulunan I. taburun tabibi alay baştabibidir. Kadrosunda baştabip yardımcısı var ise tabur sıhhiye hizmetlerini bu tabip yapar. Taburlarda tabip kadrosuna göre bir tabip, sıhhiye ve teskereci erbaşı ve erler mevcuttur. Tabur tabibi tabur komutanının muharebe kararı ve sıhhi işler yönünden bağlı bulunduğu amirinin

³¹ A.t., s. 95.

³² A.t., s. 94.

direktifleri doğrultusunda muharebe alanından hasta ve yaralıları toplayarak ilk yardımlarını yapar ve tahliye eder. Bölükte kadrosuna göre sıhhiyeciler ve teskereci erbaş ve erler vardır ve bu erler muharebede tabur baştabibi ile çalışır ancak bölükleri müstakil görev aldığı anda bölükleriyle hareket eder. Takım ve mangada sıhhi teşkilat yoktur. Eğer tek olarak görev alırlarsa tabur veya bölük teşkilatı tarafından desteklenir. Süvari ve topçu birliklerindeki sıhhiye teşkilatı da piyade birliklerindeki gibidir.³³

Seyyar hastaneler, genel olarak daha gerilere tahliyelerinde tıbbi olarak mahzurlu görülenlerle, tahliye nedeniyle tedavileri gecikecek olanlara müdahale etmek için kurulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus sabit hastane şekline sokulmamasıdır. Cephenin acil müdahale hizmetleri için daima boş yatak bulundurulması gerekir.³⁴

Garnizon hastaneleri; uzun süre kalınacak konaklamalarda mahalli ve civarındaki sıhhi tesislerden veya büyük birliklerin emrindeki sağlık personeli, malzeme ve araçlardan faydalanılarak oluşturulan hastanelerdir. Bulaşıcı hastalık varsa ayrıca bulaşıcı hastalıklar için hastane kurulur. Bunun için öncelikle mahalli tesisler kullanılır, bu mümkün olmazsa sefer malzemeleriyle açıkta tesis edilir.³⁵

Ordu harp hastaneleri ise bütün vakaları kabul eden, ancak tedavisi uzun sürecek ve tahliyesinde mahzur bulunmayan vakaları memleket içine sevk eden bir hastanedir. Ordu laboratuvarları, ordu dâhilinde bütün tahlilleri yapar ve ordudaki müşavirler laboratuvarın sorumlularıdır. Ordu sıhhiye parkı, ordu mıntıkasında birlik ve kuruluşların sıhhi ilaç, alet ve malzemelerini temin ve ikmal eder. Kendi ihtiyaçlarını da memleket içi depolardan, umum sıhhiye deposundan veya mahalli kaynaklardan temin eder.

Teşkilatta ordu geri mıntika harp hastaneleri, sıhhiye istasyonları, hastane ve hasta trenleri ve gemileri de mevcuttur. Seferde ordu ve ordu mıntika komutanlığı dışında kalan sıhhi teşkilleri hastane, depo, laboratuvar, fabrika ve atölyeler MMV Sıhhat İşleri Dairesi emrindedir. Bunlardan bir kısmı kolordu mıntika komutanlıkları vasıtasıyla daireye bağlıdır. Seferde Kızılay ve diğer yardım kuruluşlarının

³³ Saib Birken, **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1944, s. 9-11.

³⁴ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 125.

³⁵ **A.t.**, s. 92.

hastaneleri de kolordu komutanlığına bağlıdır. Memleket içi hastanelerin ihtiyaca göre açılıp kapanmasını Sıhhat İşleri Dairesi karar verir.³⁶

2.1.4. Seferde Sağlık Personeli Görevlendirmeleri

Seferde ordudaki sağlık personeli; tabipler, mütehasıs ve müşavirler, dış tabipleri, eczacılar, hemşireler, gedikli erbaşlar, sıhhiye ve teskereci erbaşları, onbaşı ve erler ile yardımcı hastabakıcı ve eczacılardır. Seferi kadro eksikleri silâhına çağrılan yedeklerden temin edilir. Kendi sınıflarında ihtiyaç fazlası olan eczacı ve dış tabipleri sıhhiye hizmetinde tabiplere yardımcı olmak üzere görevlendirilirler. Gedikli erbaş ihtiyacı yedeklerden çağrılır, gerektiğinde küçük sıhhat memurlarından da yararlanır. Hasta bakımı için özel kurslarda yardımcı hemşireler yetiştirilecektir. Boru, mızık, trampet erleri de yardımcı teskereci olarak kullanılır. Sıhhiye ve teskereci erler sıhhiye depo, tabur ve bölüklerinden ikmal edilir. Sefer durumunda bu birlikler personel yetiştirilmesiyle uğraşmaz.

Seferde sıhhiye çavuş, onbaşı ve erlerle teskerecilerden faydalanmak için barış zamanında bu personel yetiştirilir. Eğer muharebede fazla zayıt olursa ve mevcut sıhhi personel ile bu hasta ve yaralılar taşınamayacaksa komutanlığın emri ile diğer sınıflardan erler de sıhhiye hizmetine yardımcı olmak üzere görevlendirilirler. Sıhhiye erleri, bilgilerine ve kabiliyetlerine göre tasnif edilir.³⁷ Yardımcı teskereciler çekilme durumunda hasta ve yaralı yanında bırakılmaz.³⁸

2.1.5. Seferde Sıhhi Malzeme ve Sıhhiye Teşkillerinin Sefer Durumuna Göre Yerleştirilmesi

Muharebede ve memleket içinde bütün yaralı, hasta ve gazlıların barınma ve yatırılmalarını temin etmek için ihtiyaçların önceden hazırlanmış olması, buna göre teşkilat, malzeme, vasıtaların yedekte bulundurulması gerekir. Özellikle yatak sayısının genel ordu mevcudunun % 15'inden aşağıda olmamasına dikkat edilir. İlaç ve malzeme ihtiyaçları da sefer kadrosu tamamlandıktan sonra en az barış şartlarındaki sarfiyatın on misli kadar olmalıdır.³⁹ Seferde bütün ilaçlar, aşılardan ve serumlar, tıbbi cerrahi aletler, cihazlar genel sıhhiye depolarından ve Ordu Sıhhiye Parklarından ve bunların açacağı şubelerden, MMV'nin belirlediği kurum ve

³⁶ A.t., s. 142-149.

³⁷ A.t., s. 19-21.

³⁸ A.t., s. 70.

³⁹ A.t., s. 16.

tesellüm merkezlerinden alınır da, gerektiği zaman yerinde tedariki mümkün olanlar para ile veya özel kanunlara uygun tekliflerle alınır. Ordunun sıhhi ihtiyaçları ikmal edilirken halkın ihtiyaçları da dikkate alınır.⁴⁰ Diğer yandan harp durumunda orduya destek olacak olan Kızılay ve onunla birlikte hizmet edecek heyetlerin tedarik edeceği sıhhi malzeme ve alet her çeşit vergiden muaftır.⁴¹

Cenevre Sözleşmesi'ne göre, muharebe esnasında kurulacak sıhhi teşkillerden bir kilometrelik bir daire çevresine, herhangi bir istasyon, depo, karargâh gibi başka bir teşkil ve toplanma yeri bulunmaması gerektiği, eskiden kurulu sıhhi teşkilere de başka teşkillerin yaklaşmasının komutanlık tarafından engelleneceği belirtilmiştir.⁴²

Muharebe sırasında hekimin bulunduğu ilk kademe taburdur. Tabur hekimi, muharebe başlamadan biraz önce kıta'ya teskerecilerini toplar. Bunlara gerekli emir ve talimatları vererek bir kısmını ihtiyat olarak alıkoyar. Diğerlerini de bölüklere yollar. Aynı zamanda kıta sargı yerinin nerede ve ne zaman açılacağı hakkında komutana fikir arz eder.⁴³ Yaralılar burada açılan "TABUR SARGI YERİ"nde ilk yardım ve tedavi edildikten sonra büyük sargı yerine tahliye edilir. Kanamaların durdurulması, kırıkların tespit edilmesi ve oluşabilecek enfeksiyonları önleyecek tedbirlerin alınması burada yapılır. Birden fazla taburun tabur sargı yeri arazinin durumuna göre birbirine çok yakın konuşlansa en kıdemli hekimin emri altında faaliyete devam eder ve bu durumda "ALAY SARGI YERİ" olarak adlandırılır. Cephenin her noktasına en az uzaklıkta olmasına ve ihtiyaca göre sargı yeri tespit edilir. Kıta sargı yeri ateş hattı üzerinden 1000-1500 metre geride tesis edilir. Ancak bu ortalama bir uzaklık olup arazi durumuna, muharebenin seyrine göre değişebilir.

Tümen komutanlığı emrinde sıhhiye birlikleri olarak sıhhiye bölükleri, tathir (temzileme) müfrezeleri, hasta nakliye takımları bulunur. Sıhhiye bölükleri muharebede "BÜYÜK SARGI YERİ"ni açarlar. Büyük sargı yerinin cepheden uzaklığı ortalama 4-8 kilometredir. Bu mesafe dağ veya mevzi muharebesinde kısılabildiği gibi şartlara göre daha uzak da olabilir. Tümede bulunan taburların sargı yerlerine en az ve eşit uzaklıkta olmasına dikkat edilir. Sıhhiye bölüğü,

⁴⁰ **A.t.**, s. 21-23.

⁴¹ "Hilaliahmer ve Salibiahmer Cemiyetleri Namına Vürut Edecek Eşyanın Gümrük ve Belediye Rüsümüle Tekalifi Sairenden Muafiyeti Hakkında Kanun" 6 Şubat 1332, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 763-764.

⁴² **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 13-14.

⁴³ Mustafa Çiçekoğlu, "Muharebede Piyade Alayında Cephan ve Sıhhiye Hizmeti", **Piyade Mecmuası**, Haziran 1943, S. 123, s. 51.

teskereci gruplarla kıta sıhhiyesine yardım eder, yaralıları toplar, sargı yerlerini tahliye eder, gerekli yardımı yaptıktan sonra daha geri sıhhi merkeze nakleder. Hasta nakliye takımının araba durak yerleri; tahliye edeceği tabur sargı yerlerinin arkasında vasıtalarının azami olarak sokulabileceği yerlerde tek araba durak yeri veya çeşitli durak yerleri şeklinde tesis edilmelidir.⁴⁴ Hasta ve yaralıların muhabere alanından taşınması işlemi yani teskerecilik hizmetleri için “Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesinin” 20, 21, 22, 23, 24. maddeleri, “Teskerecilik Talimnamesi” ve “Sıhhiye Teçhizat Talimatı” hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir.⁴⁵

Savaşın ilanı ile tümene bağlı olarak teşkil edilen sıhhiye bölüğü personeli, malzeme ve nakil vasıtaları önceden hazırlanmış plan ve program gereğince temin edilerek hazırlanır. Sağlık personeli bir baştabip, yeteri kadar tabip, eczacı, iaşe ve inzibat subayları ile gedikli sıhhiye çavuş, onbaşı, erler ile teskercilerden oluşur. Ayrıca nakliyeciler ve mekkâreciler de bulunur. Nakil vasıtaları ise, sıhhiye ve nakliye arabaları, biruet, kakule, lityer ve mekkârelerdir. Sıhhi malzemeleri ise her subay ve erata mahsus şahsi malzeme, tedavi ve barınma (çadır) malzemeleri, alet ve ecza sandıkları gibi malzemelerdir.⁴⁶

Tathir müfrezelerinin büyük sargı yerlerinde faaliyette bulunmaları kaide olarak kabul edilmiş olup gerektiği durumlarda daha ileri veya geride sağa veya sola kaydırılmaları gerekebilir. Vazifeleri bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve gazla yaralananların tedavisidir. Hafif yaralı toplanma yeri ihtiyaca göre sargı yerleri hizasında ve açıkta tesis edilir. Bunların tahliyesi geriye dönen nakil vasıtaları ile yapılır.

Kolordular yaralılara en geniş yardımı yapan kademelerdir ve bunu da seyyar hastaneler vasıtasıyla yerine getirir. Genelde bir ucu cephede bir ucu memleket içinde bulunan bir hat üzerinde çalışır. Cepheden ortalama 15-30 km gerilerde tesis edilirse de yol ve arazi durumu, hastanenin çadırda veya binada tesis edilip edilmeme durumuna göre değişebilir. Kolordu emrinde çalışabileceği gibi müstakil tümen görevlerinde tümen emrinde çalışır. Muharebe esnasında oluşabilecek ilerlemelerde seyyar hastanelerin derhal toplanıp cephe ile mesafesini koruması gerekebileceğinden seyyar hastanelerden biri ihtiyatta bekletilir. Seyyar hastaneler

⁴⁴ Endik, a.g.m.,

⁴⁵ Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi, s. 15-17.

⁴⁶ “Savaşta Sıhhiye Hizmetinde: Sıhhiye Bölüğü”, Savaşta Erbaşlar İçin (Askeri Sıhhiye Mecmuasına Ek), Sayı 17, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, İkinci Kanun 1941, s. 17.

tamamen dolmuş ise bunlardan biri diğerine tahliye edilerek en seri bir şekilde kademeli olarak ilerleme gerçekleştirilir. Gerilemelerde de durum aynı olup kademeli olarak geri çekilir. Kolordulardaki tathir müfrezeleri tıpkı tümenlerde olduğu gibi seyyar hastanelerin yanında çalışır.

Hasta ve yaralı tahliyesi, karadan sahra teskereleri, hayvan sırtı, araba, otomobil, tren, lityer, kakole,* kış mevsiminde kızaklar, dağda ise teleferik sistemi, tırtıllı otomobil (meyilli arazilerde) ile yapılır. Hava yolu ile hasta nakli emniyetli, hızlı, sarsıntısız, her kademedede kullanışlıdır. Uçak ile yapılan tahliye tümenden ordu sıhhi teşkillerine, tümenden milli toprağa, uçaktan kara vasıtalarına, uçaktan uçağa, uçaktan denize ve gemiden uçağa şeklinde gerçekleşebilir. Su yolu ile tahliye nehir ve deniz vasıtalarıyla yapılır. Deniz vasıtalarında sadece nakil için kullanılan gemilerin haricinde hem tedavi eden hem taşıyan hastane gemileri vardır.⁴⁷

Hava birliklerinin seferde sıhhiye teşkilleri incelendiğinde; hava tümenlerinde 3 takımlı motorize sıhhiye bölüğü mevcuttur. Takımlardan biri karargâh, diğer ikisi tahliye ve tedavi takımıdır. Hava kolordusunda ise birer takım hafif ve ağır sıhhiye ambulans uçakları veya taşıt uçakları ile baştabip emrinde üç tane 100 yataklı motorlu seyyar hastane, üç takımlı sıhhiye ambulans bölüğü ve hava tümeni kıtaları ile sıhhiye birliklerinin ecza, sıhhi araç gerecinin ikmal için “ecza ikmal uçağı” ve “hava nekahethanesi” bulunur.⁴⁸ Sıhhiye uçaklarının rengi beyaz, gövde yanlarında kanatların alt ve üstlerinde Kızılay işareti ile milli renkler bulunur.⁴⁹ Sıhhiye uçaklarında bulunması gerekli malzemeler Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi 98. maddesinde verilmiştir.

2.1.6. Seferde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi

Seferde sıhhiye hizmetlerinin amacı, yaralananlara hızlı ve geniş bir şekilde yardım yapabilmektir. Özellikle savaş sırasında askerlerin uykusuz, yorgun ve hatta aç ve susuz kalması vücut dirençlerini düşürmekte, önemsiz gibi görünen yaralanma ve hastalıkları kısa sürede tehlikeli bir hal alabilmektedir. Bu yüzden bu askerler öncelikle muharebe sahasından alınıp en kısa sürede tedavilerinin yapılabileceği tıbbi merkeze nakledilmelidir.

* 4-5 metre uzunluğundaki iki ağaç dalına bir örtü germek suretiyle yapılan sedyenin arka kollarının yerde süründüğü, ön kollarından çekilen sedye.

⁴⁷ Endik, **a.g.m.**

⁴⁸ **Her Sınıfı Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 82.

⁴⁹ **A.t.**, s. 84.

Muharebe esnasında sıhhiye hizmetleri uygulanırken kolordu harekât sahasının daima temiz tutulması ve yaralılara en kısa sürede yardım edilmesi esas alınır. Harekât sahasının temiz tutulması ise yaralıların tahliye edilmesiyle gerçekleşir. Tahliye işleminin de uygulanışı muharebenin şekline, tahliye yol ve vasıtalarına bir de yaralıların durumuna göre değişir. Muharebenin şekli her iki tarafın tatbik ettiği taarruz, müdafaa, takip, geri çekilme gibi olabilir. Muharebe anında alay, tümen ve daha geri birliklerin başhekimliklerinin görevi sıhhiye kademelerinde ve birliklerin emrinde bulunan tahliye vasıtalarını muharebe safhasına göre ayarlamak, idare etmek ve harp istihbaratını hassasiyetle takip etmektir. Çünkü, duruma göre yaralı sayısı azalıp çoğalabilir veya sıhhi teşkillerdeki işlemler değişebilir. Tahliye, mesafenin uzak veya yakın oluşu, tahliyenin kara, deniz, kanal, göl ve hava yolu ile olması, eldeki vasıtalar hatta kullanılabilir yedek vasıtalar göz önüne alınarak planlanır. Yaralının durumu da tahliye şeklini belirlemede önemli bir veridir. Bazı yaralıların vakit kaybetmeden gerideki sıhhi teşkile tahliyesi gerekirken, ilk müdahale yapılmış ve durumu sabitlenmiş olanların da ara kademelere tahliye edilmeden en gerideki sıhhiye merkezine nakil edilmesi gerekebilir.

İlk kademelerde can kurtarma, daha gerilerde ise tedavi ve uzuv kurtarma amaçlı sıhhiye hizmeti uygulanır. Bu sıhhiye teşkilleri cepheye dik olarak kademeli bir şekilde, araziye uygun olarak konuşlandırılır, can kurtarıcılığı, uzuv kurtarıcılığı ve tedavi hizmetlerini yaparak hasta ve yaralıları mütemediyen bir sonraki kademeye sevk eder.⁵⁰ Muharebe alanından tahliye edilen yaralı ve hastalar tedavi edileceği sıhhi müesseselere alınır. Hastanelerde muharebe şartlarında baştabip hariç bir doktorun tedavi etmek için elinde tutacağı hasta sayısı elliden fazla olmamakla birlikte yüzü geçmemeli hükmü bulunmaktadır. Zorunlu hallerde ve yeterli mütehassis bulunmadığı durumlarda baştabip tarafından bütün yaralı ve hastalar arasından seçim yapılarak önemli vakalar mütehassısların tedavisine diğerleri bütün tabiplere verilir. Yine muharebede eczacı sayısı her yüz hastaya bir eczacı olacak şekilde en fazla iki yüz hasta olabilecektir. Cephenin savaş gücünü korumak için geriye giden yaralı hasta ve gazlıların % 90'ının tedavi olup geri dönmesi beklenir.⁵¹

Sağlık hizmetlerinde istihbarat konularına bakıldığında, her kademedeki baştabiplerin halkın sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olmaları, özellikle sınır

⁵⁰ Endik, a.g.m.

⁵¹ Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi, s. 18-19.

bölgelerinde düşman veya komşu ülkelerden gelebilecek salgınlara karşı uyanık olunması gerektiği için ele geçen esirler arasından gelebilecek salgınlara, mikrop taarruzlarına, düşman işgali altında kalıp tekrar ele geçirilen vatan topraklarında insanda hastalık yapan hayvan hastalıklarına ve muhtemel bulaşık yiyeceklere karşı uyanık olunması gerekir.⁵²

2.1.7. Cenevre Sözleşmesi Çerçevesinde Seferde Esir, Ölü ve Yaralı İşlemleri

Cenevre Sözleşmesi, Kızılay ve Kızıllaç gibi sıhhi yardım kuruluşlarının savaşlarda yardımlarını kolaylaştırmak, yaralılara yardım eden personeli ve malzemelerini korumak için kabul edilen bir sözleşmedir. 22 Ağustos 1864 tarihinde imzalanan bu sözleşme savaş silahlarının ve şekillerinin değişimiyle 1909 ve 1929 yıllarında tadil edilmiştir.⁵³

Sıhhiye Hizmetleri Talimatı'nın 43. maddesinde seferberlik ilanı ile birlikte yaralı, hasta, gazlı, esir, kayıp ve şehitlerle ilgili muhaberat ve işlemlere bakmak üzere Sıhhat İşleri Dairesi Hıfzıssıhha şubesinin istatistik kısmının genişletileceği, bunlarla ilgili kayıtların tutulması işine Vekâlet Zayıat şubesinin bakacağı, düşman ölülerinin hüviyetlerini ve gömüldükleri yeri tespit etmek üzere Cenevre Sözleşmesi'nin 4. maddesine göre işlem yapacak mezarlıklar idaresinin teşkil edileceği hükmedilmiştir.⁵⁴

Cenevre Sözleşmesi'nin 4. maddesinde:

“Muharipler topladıkları veya buldukları yaralı, hasta ve ölülerin isimleriyle hüviyetlerini tayine yarayacak malumatı mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda müteakiben birbirine bildireceklerdir. Vefat ilmühaberlerini tanzim ve irsal edeceklerdir.

Aynı zamanda meydanı harpte veya ölülerin üzerinde bulunan şahsa ait bilcümle eşyayı ve bilhassa hüviyet levhalarının yarısını(diğer yarısı ölülerin üstünde merbut olarak kalacak) toplayıp göndereceklerdir. Ölülerin defin veya yakılmalarından evvel ölümün tahkiki ve bildirmek için hüviyetlerinin tayini maksadıyla vücutlarının dikkatli bir muayeneden ve kabil olduğu takdirde tıbbi muayeneden geçirilmesine dikkat edilecek, bundan maada hürmet ve tazim ile

⁵² A.t., s. 24-30.

⁵³ Birken, a.g.e., s. 17-19.

⁵⁴ Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi, s. 28-29.

defnolunmalarına ve metfenlerine riayet edilmesine ve daima kolaylıkla bulunabilmesine dikkat ve nezaret edilecektir. Bu husus için sonraki defin yerleri neresi olursa olsun hini hacette ölülerin hüviyetini tayin ve muhtemel bir ihracı emvat keyfiyetini mümkün kılmak üzere muhasamatın başlangıcında bir mezarlık idaresi teşkil eyliyeceklerdir. Muhasamatın bitiminde bu mezarlıklarda ve diğer yerlerde metfun ölülerin isimlerini gösterir defterlerini yekdiğerine tevdi edeceklerdir.”⁵⁵

Sıhhiye Hizmetleri Talimatı'nın 47. maddesine göre 27 Temmuz 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin uygulanışı belirtilmiştir. Harp halindeki ordulardaki yaralı, hasta ve gazlılara yapılacak işlemler aşağıdaki maddelerde belirtilmiştir.

“a. Ordulara mensup subaylar ve erlerle, orduya resmen bağlı diğer şahısların tabiiyetleri ne olursa olsun yaralı ve hastalar himaye altındadır. Bununla beraber, düşmana bırakmak zarureti hasıl olan yaralı ve hastaların bakımı için kafi sıhhi şahıslar ve malzeme terk edilecektir.

b. Bütün düşman ölüleri hususi bir muayeneden geçirilecek, her yerde hürmet ve tazimle defnolunacaklardır. Mezar yerleri de belli olacaktır. Umumi olarak harp bidayetinde bir mezarlıklar idaresi tesis edilerek, mezarlıkların nezaret ve bakımı bu idare tarafından temin olunacaktır. Bu meyanda düşman mezarlıkları da aynı bakıma tabi tutulacaktır. Sefer sonunda müteakiben bu mezarlık yerleri hakkındaki malumat ile şehit ve ölülerin künye defterleri mübadele edilecektir.

c. Bütün seyyar ve sabit sıhhi teşkil ve müesseseler –düşmana zarar verecek surette kullanılmamak şartile- himayeye mazhar olacaktır. Sıhhi teşkil ve müesseselerdeki sıhhi şahıslar, hasta ve yaralıları veya nefislerini müdafaa maksadile zati olarak silah taşıyıcılar bile, himayeden mahrum kalmayacaklardır.

d. Hasta, yaralı ve gazilerin toplanma, taşınma ve tedavileri işlerinde çalışan bütün subaylar; erbaşlar ve erlerle, memur ve müstahdemler ve orduya mensup ruhani şahıslar her zaman himayeye mazhar olacaklardır. Bunlar düşman eline esir düştükleri zaman, harp esirleri gibi muamele görmeyeceklerdir. Yardımcı teskereciler ise, hüviyet varakasına hamil oldukları bu vazifeyi ifa sırasında ele geçtikleri takdirde aynı himayeden istifa edeceklerdir.

e. Devletçe tanınmış ve ordu içinde çalışmakta olan hayır cemiyetlerine ait şahıslar da askeri kanun ve nizamlara tabii olmak şartile, himayeye

⁵⁵ Birken, a.g.e., s. 20.

tabidirler. Akit taraflar, hazarda veya seferin cereyanı esnasında bu kabil cemiyetlerin isimlerini, bilfiil istihdamdan önce, düşmanlarına bildirmeye mecburdurlar.

f. İşgal altına alınan yerlerdeki sabit müesseselerden, yaralı ve hastaların ihtiyacından arta kalan binalar ve malzemesi, harp kanunlarına tabidir. Zaruret halinde, yaralı ve hastalar muhafaza altına alınmak şartile, komutanlıklar bu müesseselerden istifade edebileceklerdir.

g. Münferit ve kabile halinde sıhhi tahliye yapan bütün arabalar, seyyar sıhhiye teşkilleri gibi, alındıkları takdirde müstahdimin ve malzeme kendilerine terk edilerek, yalnız yaralı ve hastalara ait işlerde kullanılacaklardır. Sıhhiye tayyareleri de yalnız yaralı ve hastalarla sıhhi malzeme ve şahısları taşıdıkları müddetçe mukavele himayesine mazhardırlar. Bunlar beyaza boyanmış olacak, üst ve alt satırlarında milli renklerle beraber bitaraflık alameti bulunacaktır. Hususi izin olmadıkça, bu tayyareler ateş hattı ile düşman arazisi veya düşman tarafından işgal edilmiş arazinin üzerinden ve kendi büyük tahliye merkezleri ilerisinde uçmayacaklardır. Yere inme hususunda vaki olacak her ihtara icabet edeceklerdir.

48. maddesi: Cenevre mukavelesi mucibince kabul edilen bitaraflık alametleri Kızılay, Kızılhaç ve Kızıllıslanlı güneştir. İşbu alametler bayrak ve kolluklarla bütün sıhhiye malzeme ve vasıtaların üzerine, salahiyyetli askeri memurların müsaadesi ile konacaktır...”

Devamında himaye edilecek sıhhi personelin bu işaretleri mühürlü olarak sol kolunda taşıyacakları, askeri şahısların resmi üniforma ve hüviyet cüzdanlarının kâfi olduğu, sivil şahıslara ise yetkili askeri şahıslar tarafından mühürlenmiş ve resimli kimlik kartlarının verileceği, tarafsızlık sembolü olan bayrakların sabit hastanelerde milli bayrakla çekilmesinin mecburi olduğu, seyyar hastanelerde ise isteğe bağlı olduğu, bu işaretlerin kanunda gösterildiği durumlarda kullanılması bunun dışında kullanılmaması gerektiği, Cenevre Sözleşmesi’ne aykırı hareket edilmemesi konusunda muharebeden önce harp bölgesindeki halkın ve en küçük erden en büyük komutana kadar bilgilendirilmesi gerektiği kayıtlıdır.⁵⁶

Cenevre Sözleşmesi’ne kadar herhangi bir uygulama zorunluluğu olmayan savaş ölüleri ve esirleriyle ilgili olarak muharebe esnasında kullanılıp ve hastanın göğsündeki düğmelerden birine iliştirilen iki nüsha olarak hazırlanması gereken

⁵⁶ Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi, s. 34-35.

hasta, yaralı ve gazlı fişi bulunur. Bu fişler kıta istatistiklerinin esas bilgi kaynağıdır.⁵⁷ Kıta tabipleri her muharebeden sonra askeri durumu, muharebenin şeklini, zayıat miktarını, türlerine göre yüzdelerini, muharebe nedeniyle oluşan personel ve malzeme eksiklerini, kıtanın barınma, yiyecek, giyecek ile sıhhi durumlarını gösterir bir rapor tutar. İki nüsha hazırlanacak olan bu raporun biri kıta komutanına diğeri bağlı olduğu baştabipliğe teslim edilir. Harp ceridelerine girilecek bilgiler bu raporlardan alınan verilerle toplanır.⁵⁸

Yukarıda savaş durumunda teşkil edilecek askeri sağlık teşkilatı, bu teşkilatta görev yapacak personel, sıhhi malzeme temin yolları, muharebede oluşturulacak sağlık teşkilleri, konuşlanması, görevleri, esir, yaralı ve ölümlerle ilgili işlemler, sefere yönelik askeri sağlık hizmetleriyle ilgili mevzuat ve mükellefiyetler, sıhhiye hizmetinin yürütülmesi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu durumda savaşta yapılacak olan teşkilat, personel ve malzeme değişikliklerinin barış zamanında planlanmış olması önem kazanmaktadır. Buna göre yapılacak planlama, ordu ve sivil tüm imkânların değerlendirilmesini ve her türlü olasılıkların da dikkate alınmasını gerektiren *multidisipliner* titiz bir çalışmayı gerektirmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artık savaşların sadece cephede değil, havadan yapılacak saldırılarla ve gaz saldırıları ile her yerde olacağı anlaşılmıştır.

2.2. İkinci Dünya Savaşı Başladığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Genel Durumu ve Sefer Hazırlıkları

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, TSK'nın çağdaştırılması için planlar hazırlanmış, ancak, bu planların gerçekleştirilmesi pek de mümkün olmayıp 1'inci Ordu karargâhının Ankara'dan İstanbul'a nakli hariç, kara ordusunun kuruluş ve yerleşiminde önemli bir değişiklik olmamıştır.⁵⁹ Barış politikası izleyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, savaş tehdidine karşı 1938 yılı sonlarından itibaren ordunun takviye edilmesi planlarını yapmıştır. Bu yeni plana göre Kara Kuvvetleri; 14 kolordu, 1 süvari kolordusu (kolordular üçer tümenli) ve 1 zırhlı tugaydan oluşmuştur.⁶⁰

⁵⁷ A.t., s. 62-65.

⁵⁸ A.t., s. 70-71.

⁵⁹ Coşkun, a.g.m., s. 438.

⁶⁰ "Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları", Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 50.

Bakanlar Kurulu 29 Ağustos 1939'da herhangi bir saldırıya karşı ülkenin savunulması için “*Trakya ve Batı Anadolu'daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviyesi, terhis zamanı gelmiş olan Trakya'daki askerlerin terhislerinin yapılmaması, bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması, duruma göre, gerekirse, kısmi seferberlik yapılması, ileride görülecek yeni durumlara göre genel seferberlik kararı verilmesi hususlarının safha safha takibi ve icrası*” kararı alarak Genelkurmay ve ilgili bakanlıklara gereğinin yapılmasını bildirmiştir. Ayrıca 31 Ağustos tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla; Trakya ve Ege bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için, yeteri kadar yedek subay, erbaş ve erin silâh altına alınması kararlaştırılmıştır.⁶¹

Barıştaki mevcudu 10 olan kolorduya 5 kolordu daha ilave edilerek (10'uncu, 12'nci, 17'nci, 18'inci ve 20'nci kolordular), kolordu adedi 15'e çıkarılmıştır. Kolordular genellikle üçer tümenlidir. Bu tarihe kadar kadroları küçük olan ordu müfettişlikleri, kuvvetli kadroları olan ordu komutanlıklarına dönüştürülmüştür. Böylece Kara Kuvvetleri üç ordudan teşkil edilerek, 1'inci Ordu (İstanbul); 3'üncü, 4'üncü, 6'ncı, 10'uncu, 15'inci ve 20'nci Kolordular ile İstanbul Komutanlığı, İstanbul Boğazı, Çatalca ve Kırklareli Müstahkem Mevkilerinden, 2'nci Ordu (Balıkesir); 1'inci, 2'nci, 5'inci ve 12'nci kolordular ile Çanakkale Boğazı ve İzmir Müstahkem Mevkileri ile Demirkapı Müstahkem Mevziinden, 3'üncü Ordu (Erzurum); 7'nci, 8'inci, 9'uncu ve 18'inci Kolordular ile Erzurum Kars Müstahkem Mevkileri ve bir de bağımsız olarak 17'nci Kolordu teşkil edilmiştir.⁶²

1 Eylül 1939'da Almanların Polonya'yı işgali ile seferberlik ilan edilmeden sefer kadrolarına göre alınan kararlar uygulanmaya başlamıştır. İlk olarak, başta Trakya olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarının savunulması için gerekli tedbirlerin alınması ve buralardaki kara kuvvetlerine mensup barış zamanı çekirdek kuruluşta olan birlikler, sefer kadrosuna yükseltilmiştir. Daha sonra 8 Ocak 1940'da İngiltere ve Fransa hükümetleri ile yapılan siyasi anlaşma ve ittifak esaslarına göre askeri malzeme kredisi sağlanarak⁶³ Kara Kuvvetlerine top, tank, tanksavar, uçaksavar gibi malzemeler alınmıştır. Almanların Polonya'ya karşı taarruza geçmeleri üzerine, Trakya'da manevra için toplanmış olan 1'inci Ordu

⁶¹ Güngör Cebecioğlu, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 335.

⁶² Kanat ve Oğuş, **a.g.e.**, s. 285.

⁶³ **A.e.**, s. 285.

birlikleri bu bölgede bırakılmış ve Batı Anadolu'daki kara kuvvetleri birlikleri takviye edilmiştir. Almanların Polonya ordusunu kısa sürede imha ederek Polonya'yı Ruslar ile paylaşması ve Polonya'dan pay aldıktan sonra Baltık ülkelerini istilaya başlamaları üzerine, doğu bölgesindeki birliklerin takviyesi ile kısa zamanda bu birliklerin de seferi kuruluş ve kadroya çıkarılmaları sağlanmıştır.⁶⁴ 1945 yılına kadar Türk ordusu gece gündüz tetikte beklerken bir taraftan da yeniden beliren tehlikelere göre düzen almıştır.⁶⁵

1940 Temmuz'unda, askerlik süreleri sona ermiş olan erlerin terhisleri durdurulmuştur.⁶⁶ 25 Kasım 1940'ta, Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edilerek Korgeneral Ali Rıza Artunkal sıkıyönetim komutanı olarak görevlendirilmiştir.⁶⁷ Mart 1941'de İstanbul ve Trakya'da Bakanlar Kurulu kararı ile 30 bin kişi silâh altına alınarak Trakya halkından emekliler, yatılı okullar Ankara ve Anadolu'ya tahliye edilmiştir.⁶⁸

25 Kasım 1939'da mevcudu üç yüz bin kişi olduğu bildirilen TSK,⁶⁹ Türkiye sınırına dayanan savaş karşısında hızlı bir şekilde büyüme gayretlerini sürdürmüş, 1943 yılı ortalarında Türk ordusu en kalabalık dönemine ulaşmıştır. 1939'dan 1943 yılı ortalarına kadar beş kolordu, yirmi piyade tümeni, bir zırhlı tümen, iki zırhlı, bir süvari tugayı ilave edilerek hemen hemen iki misli fark oluşmuş, Ordu üç ordu, on beş kolordu, kırk bir piyade, üç süvari, bir zırhlı tümen, üç piyade, bir zırhlı ve bir süvari tugayına ulaşmıştır.⁷⁰ Kara kuvvetlerinin bu dönemde mevcudu bir milyon üç yüz bine ulaşmış, silâh altına alınabilecek yükümlülerin %65'i silâh altına alınmıştır.⁷¹

İkinci Dünya Savaşı döneminde yapılan planlamalarda ordu kuvvetinin çoğunluğu Türkiye'nin batısına çekilmiş, Trakya'da bulundurulmuş, Türkiye'nin doğusu ikinci öncelikli bölge olarak değerlendirilmiş, Ege bölgesi İtalya tehdidinde dikkate alınmış, batıda stratejik taarruz, doğuda ise stratejik savunma manevralarına göre düzen alınmıştır.⁷² Savaşın patlak vermesiyle, bütün donanma Erdek Koyu'na sevk edilmiş, Haziran 1940'da yeniden Gölcük'e dönüş emri verilmiş, seferi kadro

⁶⁴ A.e., s. 286.

⁶⁵ A.e., s. 286.

⁶⁶ Cebecioğlu, "a.g.y.", s.345.

⁶⁷ A.y., s.346.

⁶⁸ A.y., s.350.

⁶⁹ A.y., s.339.

⁷⁰ A.y., s.359.

⁷¹ A.y., s.360.

⁷² A.y., s.370.

gereği yüzde on fazla er tahsis edilmiştir.⁷³ Ordu savaşın başlangıcında nicelik ve nitelik açısından Birinci Dünya Savaşı ordularının biraz üstünde olmakla beraber, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda kullanılan araç, gereç, silah ve malzeme kullanılmaya devam edilmiştir.⁷⁴

Bu değerlendirmelerin ışığında ordu, kolordu, asker sayısının artması, asker sevkinin hızlanması vb. nedenler ordudaki sağlık hizmetlerinin de yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir.

2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Sefer Kadrosuna göre Askeri Sağlık Hizmetlerinin Teşkilatlanması

İkinci Dünya Savaşı başladığında, Türk ordusunda sefer kadrosuna yükseltelen birliklerin sefer teşkilleri ulaşılan bilgiler doğrultusunda Tablo 2.3'de belirtilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, seferi kuruluş ve konuşa göre seferber ettiği birlikleri, kurumları ve ulaştırma kollarını (ikmal bakımından) aralıksız olarak MMV'ye yazılı olarak bildirmiştir. Özellikle; Trakya, Gelibolu ve Doğu cephesinde yeniden teşkil edilen birliklerin ve sıhhi kurumların hekim, sıhhi personel, tıbbi araç, ilaç ve sıhhi donatımının sağlanması oldukça güç olmuştur. MMV Sağlık Dairesi Üçüncü Şube'de Teşkilat Seferberlik'te görevli olan Yarbay Ekrem Şadi Kavur, ordu, kolordu ve tümenlerin seferi konuş durumlarına göre, sıhhiye tabiyesi bakımından bulunacakları yerlerin planlanarak MMV yoluyla ordu komutanlıklarına bildirildiğini belirtmiştir.⁷⁵

1. Ordu'nun sağlık birimleri yarı, çeyrek veya tam olarak faaliyete sevk edilmişken 3. Ordu'nun sağlık birimleri çekirdek veya kadro halinde bırakılmıştır.⁷⁶ Kemal Özbay, ihtiyaç durumuna göre tam, yarım, üçte bir oranında açılmış bulunan seyyar ordu teşkillerinin durumlarının iyi olmadığını, birliklerde eğitim ve tahkimat yapılırken hekimlerin de araçları, etüv arabalarının tekerlek ve koşumlarını tamamlamaya, çadırları onarıp yok denecek kadar az olan sıhhiye erlerini yetiştirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁷⁷

⁷³ Osman Öndeş, **2.Dünya Savaşı**, 3.bsk.1980, s. 688.

⁷⁴ Cebecioğlu, **a.g.m.**, s.370.

⁷⁵ Ekrem Şadi Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un Gülhane'nin 50'nci Yılı Törenlerindeki Nutku", **100. Yılda Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi**, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Basımevi, 1982, Ankara, s. 524.

⁷⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 495.

⁷⁷ **A.e.**, s.523.

2.2.1.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Hastaneler

Sefer hazırlıklarında, her ordunun emrinde tıbbi ve cerrahi 500 yataklı harp hastaneleri, 1000 yataklı birer nekahethane, birer laboratuvar, kolordular için 400 ve 200 yataklı tıbbi ve cerrahi sekiz seyyar hastane, tümenlerde birer sıhhiye bölüğü, alaylarda birer sıhhiye takımı, bağımsız taburlarda birer sıhhiye müfrezesi öngörülmüştür.⁷⁸ Sefer durumuna göre yatak kadro sayıları arttırılan, yeni teşkil edilen hastaneler ve bu hastanelerin bağlı oldukları komutanlıkların, yatak sayıları Tablo 2.2’de gösterilmiştir. Mevcut bilgilerin derlendiği bu tablo; hastanenin bağlı olduğu komutanlık, kıyaslanması açısından savaş öncesi ve savaş dönemi yatak kadrosu ile savaş dönemi sefer görevi ve açıklamalar sütunundan oluşmaktadır. Savaş dönemi sırasında gösterilen yatak sayısı incelendiğinde, bazı hastanelerin mevcut yatak sayıları arttırıldığı gibi bazılarının yanında hastane ilave edilerek kadroya konulmuştur. Bazı hastanelerin yatak sayısında değişiklik olmamış, bazı hastaneler bu dönemde hizmete konulmuştur. Balıkesir, Çanakkale, Kasımpaşa, Denizli, Elazığ, Eskişehir, Ezine, İzmir, İzmit, Isparta, Kars, Manisa, Muş ve Zeytinburnu hastanelerinin yatak kadrosu artmıştır. Balıkesir, Eskişehir, Kayseri, Akşehir, Tekirdağ ve Konya’da 1000 yataklı Memleket İçi Hastanesi, Kuleli’de 1000 yataklı harp cerrahisi hastanesi askeri hastanelerden ayrı olarak kuruluşa ilave edilmiştir. İlave edilen bu büyük hastanelerden; Kayseri ve Akşehir hastaneleri planlandığı gibi faaliyete geçirilmemiş olup İstanbul Çengelköy Asker Hastanesi gibi hastanelerde de yoğun hasta sirkülasyonu yaşanmıştır. Afyonkarahisar 1000 yataklı hastanesi ise yarı faal durumdadır. Seferde kolordu kuruluşuna giren tıbbi ve cerrahi seyyar hastaneler bazı yerlerde Doğubayazıt’ta olduğu gibi 50 yataklı revir varken aynı zamanda 200 yataklı seyyar hastane de kuruluşa girmiş bu iki hastaneye aynı baştabip görevlendirilmiştir. Erzincan Askeri Hastanesi deprem nedeniyle faaliyet gösterememiş ve personeli ile birlikte Kızılay Hastanesi’ne taşınmışlardır. Edirne Asker Hastanesi Gemlik ve Çankırı’ya, Çorlu Asker Hastanesi Bilecik’e, Kırklareli Asker Hastanesi Tuzla’ya, Tekirdağ Askeri Hastanesi Bandırma’ya, Tokat Asker Hastanesi Merzifon’a, Zeytinburnu Askeri Hastanesi de sırasıyla Vize Çerkezköy, Geyve, Kastamonu ve Kütahya’ya taşınmıştır. Cebeci Asker Hastanesi’nin de Gülhane Ankara’ya taşındıktan sonra Harp Okulu Hastanesi’ne taşındığı görülmektedir. Çanakkale Asker Hastanesi tarafından, 300 yataklı bir hastane

⁷⁸ A.e., s. 493.

Balıkesir'e teslim edilmiş, orada 500 yatağa yükseltilmiştir. Gaziantep Asker Hastanesi de buraya intikal eden birlikle açılmıştır. Bu tabloda da görüldüğü gibi askeri hastaneler bağlı oldukları komutanlıkların intikallerine göre hareket etmiştir. Bu taşınmaların hastaları ve personeli olumsuz etkilediği, hastane hizmetlerinin aksamasına yol açıp malzemeyi hırpaladığı, temizlik ihmaline yol açabileceği tahmin edilmiştir. Sefer görev sütunu ise sefer durumunda askeri hastanelere verilen posta numaralarını göstermektedir. Sefer durumunda hastanelere verilmiş olan bu posta numaraları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak gizlilik ve savaş durumu nedeniyle bir tür kodlama olduğu değerlendirilmektedir. Silahlı Kuvvetlerin geleneklerinde var olan bu kodlama işlemine başka kayıtlarda da rastlanmaktadır. Açıklama kısmı hastanelerin taşınma durumlarını ve savaş sonu akıbetlerini göstermektedir.

Olağanüstü hal nedeniyle, donanma için hastane gemisi olarak kullanılmak üzere Ulaştırma Bakanlığı'ndan Etrüsk gemisi kiralanmış ve çeşitli yerlerine Kızılay işareti konulmuştur.⁷⁹ Eskişehir Hava Hastaneleri ve Kasımpaşa Deniz Hastaneleri malzeme ve personel açısından desteklenmiş, hasta nakli için özel tertibatlı vagonlar hazırlanmıştır.⁸⁰ 500 yataklı bu hastanenin 300 yatağa göre tespit edilmiş olan 43 kişilik müstahdem kadrosunun ihtiyaçlar dolayısıyla 70 kişiye çıkartılması için gerekli olan sekiz aylık 6840 lira ödeneğin, çeşitli müdafaa hizmetleri için verilen Deniz Kısmı bütçesine açılmış olan 265.305 liradan “müteferrik müstahdemler ücreti” olarak alınması cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiştir.⁸¹ 1939'da ordunun sıhhi ihtiyacı için, satın alınması gerekli görülen Ford marka üç adet hasta nakliye otomobilinin bedelleri Türkiye'de Türk parası verilerek satın alınması onaylanmıştır.⁸²

⁷⁹ BCA, 030.10, 62, 417.38, s. 1.

⁸⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 494.

⁸¹ BCA, 030.18.1.2, 92.95.16, s. 1.

⁸² BCA, 030.18.1.2, 88.98.18, s. 1.

Tablo 2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Hastanelerin Bağlı Oldukları Komutanlık, Savaş Öncesi ve Sonrası Yatak Kadro Sayıları, Sefer Görevleri, İntikalleri ve Savaş Sonu Durumlarını Gösterir Tablo

S.Nu.	Askeri Hastaneler	Bağlı Olduğu Komutanlık	Önceki Yt. Sayısı	Savaş Dönemi Yt. Sayısı	Sefer Görevi	Açıklama
1	Adana	2. Ordu / 7. Tümen K.				
2	Afyon	5. Kor. / 1-5. Kor.	30	1000	107 nu. Memleket İçi Hst.	Yarı faal olarak hizmet vermiştir.
3	Amasya	15. Tüm.	Revir	200	32 nu. Seyyar Hst.	Merzifon Askeri Hastanesi Amasya'ya intikal ettirilmiş, 1947'de lağvedilmiştir.
4	Anadolukavağı	İstanbul	200	200	451 nu. Memleket İçi Hst.	
5	Ardahan	Doğu Sınır Kumandanlığı	Revir	250	34 nu. Seyyar Hst.	Sarıkamış ve Ardahan'da hizmet vermiştir.
6	Aşkale	4. Zırhlı Tugay K.	30 (revir)	30 (revir)		46 nu. Seyyar Hst. buraya yerleşince hastaneye çevrilmiş.
7	Balikesir	2. Ordu / 2. Kor.	300	500 ve 1000	231 nu. Memleket İçi Hst.	300 yatak kadrosu ile Çanakkale'ye teslim edilerek yatak sayısı 500'e çıkarılmış, Konya'dan gelen 2. Ordu emrindeki 1000 yt. hastane de mevcuttur.
8	Bayburt	3. P. Tüm. / 7. Alay	50	50		
9	Bitlis	3. Kor. / 2. Tüm. / 18. P. Alay / Topçu Birliği	30	30		
10	Bursa	5. Kor.	200	500 ve 1000		1000 yt. hastane savaş sonu lağvedilmiş.
11	Cebeci	MMV				1941'de Gülhane buraya taşınmış, bir süre sonra Cebeci Askeri Hastanesi de Harp Okulu Hastanesi'ne taşınmıştır.
12	Çanakkale	1 ve 2. Kor.	100	1000		
13	Çengelköy/Kuleli	1. Ordu		1000	102 nu. Cerrahi Hastane	1947'de Zeytinburnu Askeri Hst. ne taşınmış.
14	Çorlu			300	225 nu. Hastane	1941'de Bilecik'e taşınmış, sonra dönüştür.
15	Kasımpaşa		300	500	456 nu. Memleket İçi Hst.	
16	Denizli		100	500		Savaş sonu 100 yt. indirilmiş
17	Diyarbakır	7. Kor.		300		
18	Doğubayezid		50(revir)	50 ve 200		Diyarbakır'dan 200 yt. bir hastane de buraya gönderilmiş, iki hastanesin de tabii aynıdır.
19	Eceabad	Çanakkale Müstahkem Mevki				
20	Edirne	10. Kor. / 3. Tüm.		500	308 nu. Memleket İçi Hst.	Edirne Gemlik, Çankırı gaznizonlarına taşınmış.
21	Edremit	71. Tüm.	100	100		52. Seyyar Cerrahi Hst. ve Tümen Sıhhiye Bölüğü ile çalışmış.
22	Elazığ		100	500	Memleket İçi Hst.	Van'dan gelen 10. Tüm. Sıhhiye Bl. Kapalı bekletilmiş.
23	Erzincan					Depremde Kızılay'ın 1. nu. 400 yt. Hastanesinde birlikte çalışmış.
24	Erzurum		500	500		Erzincan depreminden sonra 3. Or. Erzurum'a gelince faal olmuş.
25	Eskişehir		300	500 ve 1000	307 nu. Memleket İçi Hst.	Savaş sonu 1000 yt. Hst. Lağvedilmiş.
26	Ezine	2 ve 1. Kor.	100	280		
27	Gelibolu	2. Kor. / 4., 66., ve 69. Tüm.	Revir	Önce 100 Sonra 500		Birliklerin Sıhhiye Bölüğü ve Seyyar Hst. olmasına rağmen hastalar hastaneye gelmiş, 200 yt. ile devam etmiş.
28	Gölcük		100	100		
29	Gümüşsuyu		750	750	453 nu. Memleket İçi Hst.	
30	Hadımköy		100	200		4. Kor. Seyyar Hst. hekimleri de burada çalışmış.
31	Harbiye-Mevki	MMV	150	300		
32	Haydarpaşa	1. Ordu	500 ve 1100	500 ve 1100		Tamirat nedeniyle 1933 yıl sonunda Selimiye Kışlası'na taşınan hastane 1 Nisan 1940'da geri taşınarak hizmete başlamıştır.
33	İzmir	12. Kor.	30	500	502 nu. Memleket İçi Hst.	Savaş sonu 300 yt. İndirilmiş.
34	İzmit	6. Kor.	150	500		Savaş sonu 200 yt. İndirilmiş
35	İğdir		50(revir)	50(revir)		1944'te 70 yt. İdir.
36	İsparta		100	500	328 nu. Memleket İçi Hst.	1946'da hastane lağvedilmiş, revir şeklinde kalmıştır.
37	Karaköse		100	100		
38	Karaman		30			İkinci Dünya Savaşı başlangıcında, 5. Kor. İntikali ile kapatılmış.
39	Kars		100	200	481 nu. Memleket İçi Hst.	Sınır birliklerinin stratejik çekilmesinde 1946'da revir olmuş
40	Kastamonu		revir	revir	306 nu. Memleket İçi Hst.	Zeytinburnu hastanesi buraya intikal ettirilmiş, Kütahya'ya taşınmıştır.

Tablo 2.2. Devamı.

S.Nu.	Askeri Hastaneler	Bağlı Olduğu Komutanlık	Önceki Yt. Sayısı	Savaş Dönemi Yt. Sayısı	Sefer Görevi	Açıklama
41	Kayseri	Yurt içi bölge K.	200	1000 (kağıt üzerinde)	Memleket İçi Hst.	
42	Kırkağaç	1. Ordu	revir		Seyyar Hst.	Tekirdağ'dan seyyar hastane buraya taşınmıştır.
43	Kırklareli	1. Ordu	200		Memleket İçi Hst.	1941'de Tuzla'ya intikal emri almış.
44	Konya			1000	326 nu. Memleket İçi Hst.	Savaş sonu 300 yt. İndirilmiş.
45	Manisa		100	300	201 nu. Memleket İçi Hst.	
46	Mardin					
47	Maslak		38			
48	Merzifon	8. Kor.			32 nu. Seyyar Hst.	Tokat Askeri Hst. Merzifona gelmiş.
49	Midyat		Revir	Revir		
50	Muğla	1. Kor. /70. Dağ Tug.	30	30		
51	Polatlı		50	100	315 nu. Memleket İçi Hst.	
52	Samsun	15. Tüm.	300	300	Memleket İçi Hst.	
53	Sarayburnu		400	400		Eski Gülhane binalarında hizmet vermiştir.
54	Sarıkamış		200	200		
55	Selimiye					1939-1940 Haydarpaşa Asker Hastanesi buradadır.
56	Siirt		100	100		
57	Sivas		200	300	410 nu. ve 420 nu. Hst.	Savaş sonu 200 yt. İndirilmiş.
58	Tekirdağ			1000		Bandırma'ya intikal ettirilmiştir.
59	Trabzon	18. Kor. / 48. Tüm.	100	200	426 nu. Memleket İçi Hst.	Savaş sonu 100 yt. İndirilmiş.
60	Tokat		50			Merzifon'a intikal ettirilmiştir.
61	Urfa					Savaş sonunda hastane Sarıkamış'a taşınmış ve kapanmıştır.
62	Van	3. Ordu /10. Tüm.				
63	Yüksekova	2. Tüm.		50 Yt. Seyyar Hst.		Revir olarak kalmış.
64	Safranbolu	10. Kor.	30	Seyyar Hst.		1948'de lağvedilmiş
65	Zeytinburnu	10. Kor.	100	300	102 nu.	Vize, Çerkezköy, Geyve, Kastamonu, Kütahya intikalleri vardır.
66	Akşehir	2. Ordu	0	1000		Gayri faal / savaş sonu lağvedilmiş.
67	Bandırma	6. Tüm.	0	200	228 nu. Memleket İçi Hst.	
68	Çamlıca	MMV		150		1943 yılında faaliyete geçmiştir.
69	Çankırı	1. Ordu / 10. Kor.	0		308 nu. Memleket İçi Hst.	Edirne Hastanesi Çankırı'ya taşınmış, Ocak 1947'de lağvedilmiş.
70	Etrüsk		0			1945'te Ulaştırma Bakanlığına geri verilmiş.
71	Gaziantep	7. Kor. / 14. Süvari Tüm.	0	200		18. Kor. / 69 Tg. Antep'e gelmiş/ savaş sonu lağvedilmiş.
72	Kağızman		0	100		1946'da lağvedilmiş.
73	Kütahya		0	1000	309 nu. Memleket İçi Hst.	Zeytinburnu Hst. buraya gelmiş.
74	Muş		0	30-50		
75	Tuzla	41. Tüm. Eskişehir Yurt içi Bölge	0			Kırklareli Askeri hastanesi buraya intikal ettirilmiştir, 1947'de lağvedilmiş.
76	Yedikule		0	200		

Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:III, 1'inci Kitap, 1981; Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:III, 2'inci Kitap, 1981.

26 Haziran 1940 tarihli, 3887 sayılı “*Milli Müdafaa İhtiyaçları İçin Yapılacak İstimlâkler Hakkında Kanun*” ile MMV’nin ihtiyaç duyduğu kişiye veya devlete ait gayrimenkullerin Bakanlar Kurulu’nun onayıyla MMV’ye tahsis ve terk edilmesi kabul edilmiştir.⁸³ Bu kanunun uygulanması kapsamında arşiv belgelerinde MMV ihtiyaç duyduğu zaman tahsis edilecek fabrikalar ve gayrimenkullerin listelerinin onay yazılarına rastlanmış ancak bu ek listelerin mevcut olmadığı görülmüştür. Sefer durumuna yükseltelen ordunun askeri sefer hastane kadrosu ve yatak sayısı arttırılmış, bu hastaneler mevcut olan binaların orduya tahsis edilmesiyle ordu kuruluşuna girmiştir.

İstanbul’da yatak kapasitelerinin arttırılması maksadıyla; hastane olabilecek kamu ve özel binaların tespiti için, İstanbul Komutanlığı 25 Mayıs 1940 tarihli ve 470908 sayılı emri ile Haydarpaşa Hastanesi’nden röntgen mütehassısı Yb. Raşid Ölezin başkanlığında, Gümüşsuyu Hastanesi Operatörü Bnb. Kemal Özbay ve Maltepe Piyade Atış Okulundan iki kurmay subaydan kurulu bir heyet, İstanbul’un Anadolu yakasında, Op. Dr. Bnb. Galip Zaimoğlu’nun da bulunduğu ikinci ekip ise İstanbul’un Rumeli yakasında çalışarak tespitte bulunmuşlardır.⁸⁴

Balıkesir’de 2. Ordu emrinde 1000 yataklı cerrahi hastane açılmış, hastanenin cerrahi servisi istasyon karşısındaki parti binasına, diğer bölümleri ise Edremit yolu üzerindeki kışlaya yerleştirilmiştir.⁸⁵ Hasta yoğunluğu artınca, hastanenin kuzeydoğusundaki Hacıilbey İlkokulu’nun yanındaki ahşap bina ve eski vilayet konağı göz, kulak ve cildiye servisleri için kullanılmış, redif binası cerrahi ve nisaiyeye bırakılmıştır.⁸⁶ Bandırma Asker Hastanesi, iki okul, istasyon civarındaki Şehir Oteli ve ayrıca dört binaya, cerrahi kısım Hamdi Kışlalı’nın otelinde diğer servisler Şehir Oteli’nde yerleşmiştir. Bölge Komutanlığı’nın emrinde olan hastane 1942’de okul binalarını boşaltmış; Bahriye, Marmara Palas Otelleri ile birkaç binaya taşınmıştır.⁸⁷ Bursa’da açılan 1000 yataklı ordu cerrahi hastanesi Kükürtlü kaplıcalarında hizmete açılmış, otel, kaplıca ve bazı binalar kiralanmış, muhabere kışlası da hastane olarak kullanılmıştır. Termal, Çekirge Palas, Hakkı Paşa Otelleri

⁸³ 3887 sayılı “*Milli Müdafaa İhtiyaçları İçin Yapılacak İstimlâkler Hakkında Kanun*, 29 Haziran 1940”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 937-938.

⁸⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 495.

⁸⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III-1. Kitap, s. 87.

⁸⁶ **A.e.**, s. 88.

⁸⁷ **A.e.**, s. 95.

dahiliye, Boyugüzel cildiye, Yıldız Otel göz, Emin Efendi Konağı subaylara tahsis edilmiş ve alt katı da çamaşırhane olarak kullanılmıştır.⁸⁸ Çekirge Askeri Hastanesi'ne bitişik hazine malı arazisi parasız olarak MMV emrine tahsis edilmiştir.⁸⁹

Çanakkale'de 1 ve 2. Kolordularının birliklerinin yarattığı hasta yoğunluğu karşısında hastane kadrosu 1000'e çıkartılmış, ahırların restore edilmesiyle sıkışıklık bir derece azaltılmış, üroloji servisi için Avusturya-Macaristan Konsolosluğu binası kullanılmıştır.⁹⁰ Çankırı Askeri Hastanesi 24 kadar özel evin kiralınması ile devlet hastanesinde faaliyete başlamıştır.⁹¹ Çorlu Askeri Hastanesi 1941 yılında çekilme sırasında Bilecik'e taşınmış, burada eytam hane, lise binası, bazı büyük ev ve oteller kiralınmıştır.⁹² Eceabad Askeri Hastanesi, birkaç bina kiralınarak ve eski bir fabrika binası da restore edilerek hizmet vermiş,⁹³ Edirne Asker Hastanesi ordu birliklerinin Çatalca'ya çekilmesi sırasında Gemlik'e taşınmıştır. Gemlik'te dört binada çeşitli servisler açılmış, asabiye ve cildiye bir otelde, cerrahi servisi Nureddin Paşa Konağı'nda yerleştirilmiştir. Bir ortaokul binası idare hizmetleri için tahsis edilmiştir.⁹⁴ Eskişehir Asker Hastanesi için birkaç apartman kiralınmış, Yıldıztepe mevkiinde, muhabere taburundan kalan bir pavyon ile istasyon yakınında kiralanan birkaç evde hizmet vermiştir.⁹⁵ Gaziantep Asker Hastanesi, Amerikan Koleji'nde,⁹⁶ hizmet verirken Kars Asker Hastanesi için Kale'de bulunan eski bir pavyon tamir edilmiş şehir içinde de poliklinik yeri temin edilmiştir.⁹⁷ Kayseri Askeri Hastanesi için bazı bina ve evler kiralınmıştır.⁹⁸ Başbakanlık Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, Temmuz 1941'de Amerika Büyükelçiliği, Talas'taki Amerikan Koleji'ne ait beş binanın askeri mükellefiyet kanununa göre askeri hastane yapılacağına kendilerine bildirildiğini, mümkünse bu talepten sarfı nazar edilmeyi, zorunluluk olursa da eğitime devam edebilmek için iki binanın kolejin kullanımında kalmaya devam etmesini Hariciye Vekâletinden talep etmiştir. 29 Temmuz 1941 tarihinde

⁸⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 122-123.

⁸⁹ **BCA**, 030.18.1.2, 100.87.15, s. 1.

⁹⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 171.

⁹¹ **A.e.**, s. 177.

⁹² **A.e.**, s. 186.

⁹³ **A.e.**, s. 268.

⁹⁴ **A.e.**, s. 275.

⁹⁵ **A.e.**, s. 375.

⁹⁶ **A.e.**, s. 396.

⁹⁷ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:III, 2. Kitap, 1981, s. 51.

⁹⁸ **A.e.**, s. 63,65.

Başvekâlet bu durumu MMV'ye bildirmiş, MMV ise Kayseri'de açılacak olan 1000 yataklı hastane için Amerikan Koleji'ne ait bir binanın ve Doktor Nuta'ya ait binanın şimdilik sarfınazar edilebileceği, geri kalan üç binanın askeriye tahsisi için tahliye edilmesini bildirmiştir.⁹⁹

Askeri sağlık hizmetlerine tahsis edilen bu teşkillerden başka, ayrıca ordunun faydalanabileceği sivil hastaneler de belirlenmiş, Türkiye'de devlet, memleket ve belediye hastaneleri olarak 112 hastane ve 13.067 yatak olduğu ortaya konulmuştur.¹⁰⁰

2.2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde İngiliz Ordusunun Türkiye'deki Olası Konuşlanması Karşısında Talep Ettiği Sağlık Teşkilleri

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye, savaşa girmemeyi ve dengeli bir tarafsızlık politikası ile mevcut durumunu korumayı hedeflemiştir. Buna paralel olarak Türk ordusunun savaşan devletlerin ordularının sahip olduğu modern harp silah, araç, gerecinden ve lojistik olanaklardan yoksun olduğu gerçekçi bir gözle değerlendirilmiş, sadece kendi bağımsızlığı ve güvenliği tehlikeye girerse savaşa girebileceği kararlı bir şekilde dile getirilmiştir. Ancak savaşa girmesi konusunda dış baskı ve tehditle karşılaşmış, savaş olanaklarından mahrum olmasını savaşa girememesinin bir nedeni olarak öne sürmüştür.¹⁰¹ Bu çerçevede savaşan devletlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir.

İngiltere ve Fransa ile yapılan 19 Ekim 1939'da imzalanan karşılıklı yardımlaşma beyannamesi ile Türkiye, ihtiyacı olan harp silah ve araçlarının temin edilmesi koşuluyla savaşa girebileceğini bildirmiştir. Yine 14 Ocak 1943'te Amerika ve İngiltere arasında yapılan Casablanca görüşmesinde İngiltere'nin Türk topraklarını üs olarak kullanması ve askeri yardımın da İngiltere aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁰² 30-31 Ocak 1943'te İngiltere ile yapılan Adana görüşmesinde de Türk ordusunun ihtiyacı olan harp silah araç ve gereci listesi verilmiş, İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda konuşlandıracağı

⁹⁹ **BCA**, 030.10, 139.998.13, s. 1-4.

¹⁰⁰ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğğ. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 525. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

¹⁰¹ Ömer Köroğlu, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiyenin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası", Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2011, s. 91.

¹⁰² **A.e.** s. 200-205.

birliklerle ilgili hazırlıklar yapmıştır. 26 Haziran 1943'te, savaşın ilerleyen yıllarında Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, İngiltere'nin Türkiye'de konuşlandıracağı birlikler için sağlık hizmetlerine yönelik hazırlıklar yapılması teklif edilmiştir. Bu teklifler; Trakya'da Tanksavar alaylarında bir sahra yaralı nakil birliği, İzmir, Bandırma ve İzmit'te hava kuvvetleri seyyar sahra hastaneler, Balıkesir'de 200 yataklı bir seyyar askeri hastane, Bursa'da bir yaralı toplama istasyonu, yol ve demiryolları olduğu için nakliye kolaylaşacağından Eskişehir'de ana İngiliz Hastanesi, Afyonkarahisar'da 200 yataklı, İskenderun'da 600 yataklı, Ulukışla'da 200 yataklı daha küçük hastaneler, Bursa'da Çelikpalas'ın, Balıkesir'de uygun binaların işaretlenmesi, Eskişehir'de baraka kurulması, (Eskişehir-Seyitgazi yolu üzerinde) Afyon'da çocuk hastanesi, Ulukışla şarkında baraka hazırlanması istenmiştir. 31 Ağustos 1943 tarihli ve 21463 sayılı mektup ile cevap verildiği ve barakaların tesis edildiği, ancak, istenen binaların seferde düşünüleceğinin bildirildiği anlaşılmıştır.¹⁰³

2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Sefer Durumuna Göre Askeri Sağlık Personeli İhtiyacının Karşlanması

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de, askeri sağlık hizmetleriyle ilgili uygulamalar için yasal mevzuat ve yeni sağlık teşkilleri oluşturulmaya çalışılırken, Sağlık Bakanlığı'nca ordunun barış ve sefer sağlık personel ihtiyacı için gerekli incelemeler yapılmıştır. Bununla ilgili olarak; 1941 yılında Türkiye'de 5931 hekim, 1166 diş hekimi, 2864 eczacı, 1201 ebe, 1144 hemşire, 1355 sağlık memuru, 1225 köy sağlık memuru, 921 köy ebesinin olduğu ortaya konulmuştur. Göreve gelecek bütün seferi seyyar ve sabit hastanelerin mütehassıs ihtiyacını karşılayacak bir plan hazırlanarak uygulamaya geçilmiştir.¹⁰⁴ Ordu seferberlik ilan etmese de bazı birlikler barış kadrosundan sefer kadrosuna yükseltilmiştir. Ordu sağlık hizmetlerinde görev yapan personelin çalışacağı kuruluşların barış ve sefer yapılanmaları, çeşitli kaynakların analizi sonucu Tablo 2.3'te hazırlanarak iki tablo halinde ve iki sayfada gösterilmiştir.

¹⁰³ Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 6 Gömlek No.: 119 Belge No.: 119-3.

¹⁰⁴ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 525.

Tablo 2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Sağlık Hizmeti Personelinin Görev Yaptığı Birimlerin Barış ve Sefer Yapılanmaları

İlgili Komutanlık, Birlik ve Askeri Kuruluşlar		Barış kadrosu	Sefer kadrosu
MMV		☐	☐
Kara Müsteşarlığı		☐	☐
	Sağlık Daire Başkanı (Tbp. Tümğ.)	☐	☐
	Sağlık Daire Başkan Yardımcısı (Tbp. Tuğg.)	☐	☐
	I. Şube: Malzeme ve İkmal Şubesi(Tbp. Alb. ve Yrd.)	☐	☐
	II. Şube: Rapor Şubesi (Tbp.)	☐	☐
	III. Şube: Fen ve Teşkilat Şubesi (Tbp.)	☐	☐
	IV. Şube: Hıfzıssıhha ve İstatistik Şube (Tbp.)	☐	☐
	Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Okul ve Kliniği (Tbp.)	☐	☐
	Cebeci Askeri Hastanesi (Tbp.)	☐	☐
	Bursa Fizik Tedavi Hastanesi (Tbp.)	☐	☐
	Ordu aşı ve Serum Hazırlama Evi (Tbp.)	☐	☐
	Suni Aza İmalathanesi (Tbp.)	☐	☐
	Umum Sıhhiye Deposu ve Sıhhiye Transit Deposu (Tbp.)	☐	☐
	Zat İşleri Dairesi Sıhhiye Şubesi (Tbp. Alb.)	☐	☐
	Deniz Müsteşarlığı Sıhhiye Şubesi (Tbp. Alb.)	☐	☐
	Hava Müsteşarlığı Sıhhiye Şubesi (Tbp. Alb.)	☐	☐
	Hava Kolordusu Baştabipliği	☐	☐
	Hafif Sıhhiye Ambulans Uçağı (SEFER)	☐	▲
	Ağır Sıhhiye Ambulans Uçağı (SEFER)	☐	▲
	3 tane 100 Yataklı Motorlu Seyyar Hastane (SEFER)	☐	▲
	3 Takımlı Sıhhiye Ambulans Bölüğü (SEFER)	☐	▲
	Ecza İkmal Uçağı (SEFER)	☐	▲
	Hava Nekahethanesi (SEFER)	☐	▲
	Hava Tümen Komutanlığı Baştabipliği	☐	☐
	3 Takımlı Motorize Sıhhiye Bölüğü (1 Karargah Takımı, 2 Tahliye ve Tedavi Takımı) (SEFER)	☐	▲
	Umumi Müsteşarlık (Tbp. Alb.)	☐	☐
	Askeri Okul (Tbp.)	☐	☐
	Askeri Hastane (Tbp.)	☐	☐
	Harita Umum Müdürlüğü (Tbp.)	☐	☐
	Askeri Fabrika Umum Müdürlüğü (Tbp.)	☐	☐
	Askeri Fabrikalar (Tbp.)	☐	☐
	Başkomutanlık (SEFER)	☐	▲
	Başkomutanlık Sıhhiye Müşaviri (SEFER)	☐	▲
	Genelkurmay Başkanlığı	☐	☐
	Sıhhiye Müfettişliği (iki şubesi vardır) (Tbp. Tümğ.)	☐	☐
	Askeri Tıbbiye Okulu (Muallim ve Müzakereci Tbp.)	☐	☐
	Sıhhiye Yedek Subay Okulu (Muallim ve Müzakereci Tbp.)	☐	☐
	Gedikli Sıhhiye Erbaş Okulu (Muallim ve Müzakereci Tbp.)	☐	☐
	Genelkurmay İkinci Reisliği Daire Hekimi (Tbp.)	☐	☐
	Genelkurmay Muhtelif Sınıf Müfettişlikleri	☐	☐
	Muhtelif silah ve Hizmet Sınıflarının Yüksek Mektepleri ile Tatbikat Atış Mektepleri (Tbp.)	☐	☐
	Muhtelif silah ve Hizmet Sınıflarının Gedikli Erbaş ve Gedikli Hazırlama Okulları (Tbp.)	☐	☐

□: Barış döneminde teşkilatlanmış olan birlik.

▲: Sefer döneminde teşkilatlanacak olan birlik

Tablo 2.3 Devamı

İlgili Komutanlık, Birlik ve Askeri Kuruluşlar			Barış kadrosu	Sefer kadrosu
Ordular Grup Komutanlığı (SEFER)				▲
Ordu Komutanlığı			☐	
Sıhhiye Mütchassısı (Tbp. Tuğg. ve Yrd. Tbp.)			☐	
Seyyar ve Sabit Hastaneler (SEFER)				▲
Ordu Laboratuvarı (SEFER)				▲
Ordu Mıntka Komutanlığı (SEFER)				▲
Sıhhi Müşavir Baştabip (SEFER)				▲
Sıhhiye Parkı (SEFER)				▲
Ordu Geri Mıntka Harp Hastaneleri (SEFER)				▲
Nekahethane (SEFER)				▲
Kolordu Komutanlığı			☐	
V. Şube Sıhhiye Şubesi Kolordu Baştabibi (Tbp. Alb. ve yardımcıları Tbp. Yzb.)			☐	
Tıbbi ve Cerrahi Seyyar Hastane (SEFER)				▲
Hasta ve Yaralı Nakliye Bölüğü (SEFER)				▲
Tathir Müfrezesi (SEFER)				▲
Müstakil Alaylar (Tbp. (Yb. / Bnb.))			☐	
Müstakil Taburlar(Tbp. Yzb. / Ütgm.)			☐	
Askeri Hastaneler (Tbp.)			☐	
Tümen Komutanlığı			☐	
V. Şube Sıhhiye Şubesi Tümen Baştabibi ve Muavinleri (Tbp.)			☐	
Sıhhiye Bölüğü (SEFER)				▲
Hasta ve Yaralı Nakliye Takımı (SEFER)				▲
Tathir Müfrezesi (SEFER)				▲
Alay Komutanlıkları (Tbp. Yb. / Bnb.)			☐	
Askeri Hastane (Tbp.)			☐	
Revir (Tbp.)			☐	
Müstahkem Mevkiler, Alay ve Taburlar (Tbp.)			☐	
Hudut Komutanlıkları, Alay ve Taburlar (Tbp.)			☐	
Askeri Hastane (Tbp.)			☐	
Orduya Direkt Bağlı Olmayıp Personel Açısından Desteklenen Kurumlar				
Jandarma Genel Komutanlığı (Sıhhiye Şubesi) (Tbp. Alb.)				
Hastane				
Okul				
Seyyar Jandarma Alay ve Taburları				
Gümrük Umum Komutanlığı (Sıhhiye Şubesi) (Tbp. Alb.)				
Gümrük Alayları (Tbp.)				
Gümrük Taburları (Tbp.)				

Mazlum Boysan, Türk Cezmi, **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938, s. 30-32; Ekrem Şadi Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Gnkur. Bşk. Yayını, 1950, s. 276; Teşkilat-ı Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi: Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanini**, Cihan Kitaphanesi Sahibi Mihran Acun Yayını, C: XVI, 1936, s. 166-174; Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaifi Hakkında Nizamname: Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanini**, Cihan Kitaphanesi Sahibi Mihran Acun Yayını, C: XVI, 1936, s. 285-292; Saib Birken, **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Genelkurmay Yayını, 1944, s. 9-11; **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 3. bs, 1948, s. 82.

Tablo 2.3'te kadroların dağılımı en üst makam olan MMV den başlayarak Genelkurmay Başkanlığı, ordu, kolordu, tümen, alay ve tabur komutanlıkları dikkate alınarak sıralanmıştır. Ayrıca sefer durumunda teşkil edilecek olan Başkomutanlık ve Ordular Grup Komutanlığı da ilave edilmiştir. Her seviyeden birimin barış ve sefer kadro durumları son iki sütunda gösterilmiştir.

Ordu birliklerinin teşkilatlanma bilgilerini içeren Teşkilat, Malzeme, Kadro'nun (TMK) gizli gizlilik dercesine sahip olması nedeniyle ilgili komutanlık, birlik ve kuruluşlardaki sağlık personeli kadrolarının tamamı tespit edilememiş, tespit edilen personel kadroları ilgili birimlerin bulunduğu satırda parantez içinde verilmiştir. Diğer yandan askeri sağlık personeli olarak müşavir ve muavin tabip ve başeczacıların seferde ordu ve kolordu sıhhiye şubelerinde, eczacıların baştabip yardımcısı olarak yine ordu ve kolorduların sıhhiye şubeleri, askeri hastane ve sıhhiye malzeme depolarında kadroları olduğu görülmüştür. Aynı şekilde tabiplerin sıhhiye bölüğü, seyyar cerrahi hastaneleri ve taburlarda, kimyager eczacı ve bakteriyologların askeri hastanelerde, sıhhiye gedikli erbaşların ordu ve kolordu sıhhiye şubeleri, askeri hastaneler ve sıhhiye malzeme depolarında, hastabakıcı hemşirelerin sabit ve seyyar hastanelerinde, sıhhiye ve teskereci erbaş ve erlerin de tabur baştabipliğine bağlı olarak taburlarda kadroları bulunmaktadır.

Hava Müsteşarlığı'na bağlı olarak görev yapacak olan askeri sağlık birimlerinin sefer kadroları, kuruluşları bu dönemde gerçekleşen komutanlıklara bağlı olarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda; hava birlikleri 16 Ağustos 1943 tarihinde Hava Tümeni ismini alarak lojistik yönden Hava Müsteşarlığı'na askeri harekât yönünden Başkomutanlık'a bağlanmıştır. 4 Şubat 1944 tarihinde ise kolordu seviyesine çıkarılmıştır.¹⁰⁵ Hava kolordusunun sağlıkla ilgili birimlerinin sefer kadrosu da Tablo 2.3'te gösterilmiştir.

Barış kadrosundan farklı olarak sefer kadrosunda, tümenlerde sıhhiye bölükleri, hasta ve yaralı nakliye takımı, tathir müfrezesi, ordu komutanlıklarında seyyar ve sabit tıbbi ve cerrahi hastaneler ile ordu laboratuvarlarının kuruluşu eklendiği görülmüştür. Yeni oluşturularak ilave edilen bu birliklerin sağlık personel ihtiyacı da artmıştır.¹⁰⁶ Tam olarak teşkil edilen sıhhiye bölüğünün sayısı tespit edilemese de, 15 kolordu ve bu kolordularda da genellikle 3 tümenin olduğu

¹⁰⁵ "Türk Hava Kuvvetleri Tarihçesi", (Çevrimiçi), <https://www.hvkk.tsk.tr>, 15.06.2016

¹⁰⁶ Birken, a.g.e., 9-11.

düşünülürse, barış kadrosunda olmayan her tümen için birer sıhhiye bölüğü, birer tathir müfrezesi ve birer hasta ve yaralı nakliye takımının kadroya ilave edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Artan bu personel ihtiyacı hem askeri hem de sivil kaynaklar değerlendirilerek karşılanmıştır.

2.2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu'nun Tabip, Eczacı ve Diş Tabibi İhtiyacının Karşılanması

Doktor ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak, Askeri Tıbbiyeden mezun olan tabiplerin sayıları incelendiğinde, bu dönemde belirgin bir artış olduğu görülmüştür. Askeri Tıbbiye; 1923'ten 1939'a kadar 15 yılda (1929'da mezun vermemiş) 580 tabip mezun verirken, 1939-1945 yıllarında 7 yılda ise 448 mezun vermiştir.¹⁰⁷ Gülhane'de staj gören yedek tabiplerin sayıları incelendiğinde de bu artış görülmüştür. Gülhane'de 1923'ten 1939 yılına kadar 15 yılda 214 yedek tabip staj görmüş, 1939-1945 yılları arasında 7 yılda ise 535'i İstanbul'da diğerleri Ankara Cebeci Tababet Tatbikat Mektep ve Kliniği'nde toplam 1404 yedek tabip staj görmüştür.¹⁰⁸ Bu sayılardan anlaşılacağı gibi önceki yıllarda ortalama bir yılda 14 yedek tabip staj görürken İkinci Dünya Savaşı döneminde bu rakam yıllık 200 yedek tabibe ulaşmıştır.

Askeri tabiplerin mezuniyet törenleri, çalışılan dönemde devlet büyüklerinin iştirak ettiği ve basında yer verilen törenler olmuştur. 1941'de Mezuniyet töreni Nisan ayında yapılmıştır. 15 Nisan 1941'de sabah saat 10.00'da yapılan törene Örfi İdare Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal, Üniversite Rektörü Cemil Bilsel, İstanbul Komutanı İshak Avni Akdağ ve davetliler katılmıştır. (Bkz: Resim 2.1) Müdür Muavini Albay Edip Opan'ın günün anlam ve önemini belirten konuşmasının ardından öğrencilere diplomaları verilmiş, öğrencilerin ant içmeleri ile tören sona ermiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. II, s. 216-217.

¹⁰⁸ *A.e.*, s.294-295.

¹⁰⁹ "Orduya İltihak eden Doktorlar", *Vatan*, 16 Nisan 1941, s. 1.

Resim 2.1. Askeri Tıbbiyelilerin 1941 Mezuniyet Töreni
“Orduya İltihak Edecek Doktorlar Dün And İçtiler”, **Akşam**, 16 Nisan 1941, s.1.

1941 yılının Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin bütçe görüşmelerinde, Sağlık Vekili Dr. Hulusi Alataş’ın ifadelerinden, orduda görevlendirilen 265 tabibin iki senedir terhis edilmedikleri, bu sayıya ilave olarak sıtma mücadelesindeki 65 tabibin de askere alındığı dolayısıyla 330 yedek hekimin orduda görevlendirildiği,¹¹⁰ 1943 yılının bütçe görüşmelerinde Konya Milletvekili O. Ş. Uludağ, orduda bulunan yedek hekim sayısının 500 küsur olduğunu bildirmiştir.¹¹¹

Askeri sağlık personeli olarak Gülhane’de staj gören eczacı, diş hekimi ve ordu hemşirelerinin bu dönemdeki sayılarından personel ihtiyacını karşılamaya yönelik artış olduğu anlaşılmıştır. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında askeri eczacı mezun sayısı yok denecek kadar azalmıştır ve askeri diş tabipleri de 1934’te mezun olmaya başlamıştır. Dolayısıyla savaş yıllarında bu personel sayılarında da artış olmuştur. Ordu hasta bakım personeli olarak ordu hemşireleri 1942 yılından itibaren mezun vermeye başlamıştır. Gülhane’de staj yapan muvazzaf ve yedek tabip, eczacı, diş hekimi ve ordu hasta bakıcı sayıları aşağıda Tablo 2.4’te verilmiştir.

¹¹⁰ TBMM ZC,(Devre VI), C: 18, İ: 57, (27 Mayıs 1941) s. 197

¹¹¹ TBMM ZC, (Devre VII), C: 2, İ: 27, (25 Mayıs 1943), s. 200.

Tablo 2.4. Gülhane’de Staj Yapan Sağlık Personeli

Yıl	Tabip		Eczacı		Diş Tabibi		Ordu Hemşiresi
	Muvazzaf	Yedek	Muvazzaf	Yedek	Muvazzaf	Yedek	
1939	80	158	8	7	4	5	
1940	78	217	11	11	2	8	
1941	94	160	10	4		9	
1942	37	221	9	8	1	11	31
1943	41	212	14	8			33
1944	55	217	13	14	10	5	35
1945	57	219	14	14	4	10	19

Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi**, İstanbul, 1976, C: II, s. 296.

Ordu sağlık tesislerindeki kadro ihtiyacı yedeklerle takviye edilmiş, yedek subay kanuna göre ertelenmiş olan başhekim, hükümet tabibi, sağlık müdürleri ile bakanlıkta görevli bir kısım yönetici haricinde fakültede profesör, doçent, asistanlar ile emekli yedek tabipler, Gülhane asistanları, stajını kısa devrede bitirenler birliklere gönderilmişlerdir.¹¹²

Yedek tabip, eczacı ve diş hekimleri 1076 sayılı “İhtiyat Zabiti, İhtiyat Askeri Memurları Kanunu” hükümlerine göre askerlik hizmetine alınmışlardır. Ancak, askeri sağlık hizmetlerinin personel ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yasal bazı değişikliklere gidilmiştir. 3 Nisan 1940 tarihli 3793 sayılı kanun ile altı aylık tahsil sürelerini bitirenlerin hizmet sürelerinin, olağanüstü hallerde Bakanlar Kurulu kararı ile uzatılması ile barışta manevra, tatbikat, atış ve konferans gibi eğitimlere çağrılan yedek subayların eğitim sürelerinin de Bakanlar Kurulu kararı ile uzatılabileceği kabul edilmiştir.¹¹³ Hekimlerin birliklerdeki kadrolarının tamamlanması için 7 Nisan 1941 tarihli, 3993 sayılı kanun ile yedek subayların tatbikat okullarındaki altı aylık eğitimlerinin Milli Müdafaa Vekillliğince dört aya indirilebileceği ve bu indirilen sürenin asteğmenlik hizmetine ilave edileceği kabul edilmiştir.¹¹⁴

İkinci Dünya Harbi döneminde İstanbul Tıp Fakültesi ve diğer hastanelerde profesör ve mütehasıs olan birçok hekim, yedek subay hekim olarak sıhhi kurum ve

¹¹² Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 496.

¹¹³ 3793 sayılı “İhtiyat Subay ve İhtiyat Askerî Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun 3 ve 14’ncü Maddelerine Birer Fıkra Eklenmesine Dair Kanun, 8 Nisan 1940”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 213.

¹¹⁴ 3993 sayılı “Yedek Subay ve Askerî Memurlar Hakkındaki Kanunun 3923 Sayılı Kanunla Değiştirilen 3’ncü Maddesine Bazı Hükümler İlâvesine Dair Kanun”, 11 Nisan 1941, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 192.

birliklere atanmıştır.¹¹⁵ Ancak, bu durumun eğitimde sıkıntı yaşanmasına sebep olduğu da görülmüştür. Bununla ilgili olarak Maarif Vekilligince 14 Eylül 1939 tarihinde, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi profesör ve doçentlerinden bir kısmının askere alındığını, bu durumun eğitimi sekteye uğratacağı, bu yüzden bu doktorların İstanbul'daki askeri hastanelere ayrılmak suretiyle bu mahzurun önlenmesi için başvekâlete talepte bulunulmuştur. 21 Eylül 1939 tarihli başvekâletin cevabında ise askere alınan profesör ve doçentlerin Milli Müdafaca terhis edildikleri bildirilmiştir.¹¹⁶

Bir seferberlik vukuunda 1076 sayılı ihtiyat zabitleri ve ihtiyat askeri memurları kanuna göre askerlikleri tecil edilecek doktor, eczacı ve kimyagerler için MMV ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerince müşterek bir liste oluşturulmuş ve hazırlanan bu liste İcra Vekilleri Heyetince 6 Ocak 1939 tarihinde onaylanmıştır.¹¹⁷

Her yıl, yıllık bildirilen bu tecil listesinin dışında ihtiyaca göre münferit olarak da bildirimler yapılmıştır. 7 Haziran 1940'ta Özel İdare'ye ait sağlık kurumlarında ve Hatay vilayeti sağlık kurumlarında çalışan sağlık subaylarının;¹¹⁸ 13 Ocak 1941'de Ankara Numune Hastanesi Eczacısı Yedek Eczacı Binbaşı Ali oğlu Haşim Acar'ın (324-9);¹¹⁹ 20 Temmuz 1942 tarihinde Devlet Demiryolları İdaresi Eskişehir Hastanesi başhekimliğine tayin edilen Yedek Tabip Yüzbaşı Yusuf Ziya Özbakan'ın;¹²⁰ 4 Ağustos 1942'de Devlet Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğü Hastanesi göz mütehassıslığına tayin edilmiş olan Yedek Tabip Ön Yüzbaşı Sıddık Fırat'ın;¹²¹ 18 Kasım 1943 tarihinde Devlet Demiryolları Eskişehir hastanesi operatörlüğüne tayin edilen Yedek Tabip Üsteğmen Faik Aksay'ın (48984);¹²² 1 Şubat 1944 tarihinde Elazığ Cüzam Hastanesi Bakteriyoğu ve müdavi tabibi Yedek Tabip Üsteğmen (48892) Celal Cansu'nun tecili Cumhurbaşkanlığınca onaylanmıştır.¹²³ 7 Haziran 1945 tarihinde Çoruh'ta devlete ait olan hastanenin (dahiliye uzmanı, operatör, kadın hastalıkları uzmanı ve eczacının) kadrolarında

¹¹⁵ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...",s. 524.

¹¹⁶ BCA, 030.10, 57.384.18, s. 1, 2.

¹¹⁷ BCA, 030.18.1.2, 85.111.16, s. 1.

¹¹⁸ BCA, 030.18.1.2, 91.54.16, s. 1.

¹¹⁹ BCA, 030.18.1.2, 93.124.2, s. 1.

¹²⁰ BCA, 030.18.1.2, 99.64.3, s. 1.

¹²¹ BCA, 030.18.1.2, 99.69.2, s. 1.

¹²² BCA, 030.18.1.2, 104.2.12, s. 1.

¹²³ BCA, 030.18.1.2, 104.9.31, s. 1.

çalıştırılacakların askerliklerinin ertelenmesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın isteği üzerine Cumhurbaşkanınca onaylanmıştır.¹²⁴

Ordunun sağlık personeli kadrosunu karşılamak için sivil hekimlerin hizmet süreleri uzatılırken Mart 1939'da Askeri Fabrika Umum Müdürlüğü, Akşam Gazetesi'ne, Kırıkkale, Ankara ve Küçük Yozgat'taki üç fabrika için üç tabip alınacağı ilanını vermiştir.¹²⁵ Yozgat Barut Fabrikası'nın bir eczacıya da ihtiyaç duyduğu, 29 Ocak 1940 tarihinde Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nden Küçük Yozgat Barut Fabrikası'nda istihdam edilmek üzere askerliğini yapmış olanlardan bir eczacı alınacağı ve 10 Şubat 1940 tarihine kadar müracaat etmesi gerektiği Ulus Gazetesi'nden duyurulmuştur.¹²⁶ Yeniden Eylül 1940'ta Yozgat ve Kırıkkale'de istihdam edilmek üzere 58 yaşından büyük olmamak şartıyla, eczacı alınacağı, 3656 sayılı kanun hükümlerine göre aylık verileceği ve ekim başına kadar müracaat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹²⁷ Bu ilanlar, askeri sağlık personelinin savaş tehdidi nedeniyle daha çok muharip birliklerde görevlendirildiklerini düşündürmüştür.

Hizmete çağırılan doktorlar birliklere, hastanelere verilmiş, hekimlerin tecrübelerinden ve ihtisaslarından yararlanılacak atamalar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu atamaların yanında, sefer hazırlıklarında boşalan kadroları doldurmak için uygun olmayan tayinlerin de yapıldığı görülmüştür. Bazı önemli hastanelerde uzmanların askere alınmasıyla kadronun kapalı tutulduğu veya yedekteki sağlık kurumlarına sıhhiye bölümü ve seyyar hastanelere atanan pek çok uzmanın boş oturduğu bildirilmiştir. Bunların arasında Dr. Galip Kâşif Kıcıman, Emir Necib Atakan, Burhan Şevket Öncel gibi doktorların olduğu görülmüştür. 33'ncü Tümen Sıhhiye Bölümü'ne Ordinaryüs Prof. Fahrettin Kerim Gökay, Kemerburgaz'daki 37'inci Topçu Alay'ına künyesinde veteriner kaydı olduğu için, veteriner olarak görevlendirilmiş, bir diş tabibi veteriner olarak verilmiş, 28'nci Sıhhiye Bölümü'ne üç başhekim birden atanmıştır. Geçmişteki savaşlarda tecrübe görmüş uzman hekimlerden Yd. Tbb. Op. Alb. Nüzhet Çevik, Prof. Akif Şakir Şakar, Prof. Necmeddin Yarar, Prof. Behçet Sabit Erduran ve daha birçok hocalar da kapalı seyyar hastanelere verilmiş, bu doktorlardan buralarda hiç bir yarar sağlanamamıştır.

¹²⁴ BCA, 030.18.1.2, 108.34.1, s. 1.

¹²⁵ "Tabip Alınacaktır", **Akşam**, 7 Mart 1939, s. 6.

¹²⁶ "İlan", **Ulus**, 29 Ocak 1940, s.7.

¹²⁷ "Eczacı alınacaktır, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğünden", **Akşam**, 24 Eylül 1940, s. 6.

Daha sonra kendilerinden istifade edilmesi düşünülmüş, büyük hastanelere verilmiş, aksaklıklar bir dereceye kadar giderilmeye çalışılmıştır.¹²⁸

Sivil hekimler askere alınırken, bazı askeri hekimler de Tıp Fakültesi'nde görevlendirilmiştir. 18 Şubat 1941 tarihinde, Milli Müdafaa kadrolarında gösterilmek suretiyle, Maarif Vekâleti emrinde Tıp Fakültesi Müderris muavinliğinde çalıştırılmakta olan Tabip Yarbay Arif İsmet Çetingil (334-C-3), Bnb. Ekrem Şerif Eğeli (338-4) ve Binbaşı Hayri Kaleli'nin (339-74) kanuni olan kıta vaziyetlerinin gelmiş bulunmasına binaen, bu üç tabibin tekrar ordu emrine geçmeleri kabul edilirken;¹²⁹ 28 Nisan 1941 tarihinde, terfi haklarından vazgeçtiklerini noter senediyle bildirdikleri anlaşıldığından (ileride terfi haklarını dava etmemeleri koşulu ile) tekrar Maarif Vekâleti emrine verilmeleri kabul edilmiştir.¹³⁰ Haydarpaşa Askeri Hastanesi Nisaiye Mütahassısı Tabip Binbaşı Ziya Üstün İstanbul (923-16) Üniversitesi'nde açık bulunan Birinci Kadın Doğum Hastalıkları doçentliğinde çalıştırılması 10 Haziran 1944 tarihinde kabul edilmiştir.¹³¹ Askeri Doktor Tatbikat Okul ve Kliniği Asabiye Başasistanı Tbp. Yüzbaşı Mecmettin Polvan'ın (932-5), Milli Müdafaa kadrolarında gösterilmek şartıyla İstanbul Üniversitesi'nde açık bulunan sinir hastalıkları doçentliğini yapmak üzere Maarif Vekâleti emrine verilmesi 1281 sayılı kanunun birinci maddesine tevfikan 16 Haziran 1942 tarihinde icra vekilleri heyetince kabul edilmiştir.¹³²

Bu dönemde, ordunun tabip ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, 15 Ocak 1943 tarihli 4380 sayılı kanun ile tıp ve eczacı öğrencilerinin harp dolayısıyla kıtaya katılması durumunda nasıp tarihlerinin geciktirileceği ve kıtada geçirilen sürelerin emekliliklerine ilave edileceği kabul edilmiştir.

2.2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu'nun Hemşire İhtiyacının Karşlanması

Ordu hemşire ihtiyacı Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu mezunlarından karşılanmaya çalışılmış, ancak, ilk mezunlarını 1942'de veren bu okul 32 mezunla yeterli olmamıştır. Çünkü bu okuldan mezun olanlar belli hastanelere gönderilmiş,

¹²⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 523-524.

¹²⁹ **BCA**, 030.18.1.2, 94.13.16, s. 1.

¹³⁰ **BCA**, 030.18.1.2, 94.35.16, s. 1.

¹³¹ **BCA**, 030.18.1.2, 105.39.14, s. 1.

¹³² **BCA**, 030.18.1.2, 95.51.12, s. 1.

barış şartlarında bile yetersiz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, ordu sağlık hizmetlerinde, hasta bakım hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla, gönüllü hastabakıcılık kursları açılarak bu kurslarda yetişenlerin orduda görev alması planlanmıştır. Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi'ne göre; kadınların yardımcı hemşirelik, hasta bakıcılık yapmak veya sıhhiyeye ait depolarda ve laboratuvar hizmetlerinde çalıştırılması planlanmıştır.¹³³ Yine “Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmetleri Talimnamesi”ne göre de birliklerin seferde ihtiyacı olan hasta bakımı için barış zamanında özel kurslarda yardımcı hemşirelerin yetiştirilmesi gerekmektedir.¹³⁴ Bu mevzuata dayanarak hastabakıcılık kursları açılmaya başlamıştır. Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, çeşitli illerde askeri hastane ve Kızılay bünyesinde “Gönüllü Hastabakıcılık Hemşirelik” kursları açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Kızılay, Numune Hastanesi'nde gönüllü hastabakıcılık kursu açmış ve 5 Şubat 1940'da yapılan sınavla kurs sona ermiştir. Kursa yabancı kadınlar da katılmışlardır. Bu kadınlar kurstan önce ayrıca dil kursu da görmüşlerdir ve bunların sınavlarının bir hafta sonra yapılacağı bildirilmiştir.¹³⁵

Diğer yandan Mayıs 1940'da; Ankara Cebeci Askeri Hastanesi'nde hastabakıcılık kursunun açılacağı Ankara Askerlik Şubesi'nce Ulus Gazetesi'ne verilen ilanla halka duyurulmuştur. Bu ilanda, bir seferberlik anında Milli Müdafaa Mükellefiyeti kanununa göre, kadınların yardımcı hemşire olarak istihdam edileceği, bu yüzden 1 Haziran 1940'da başlamak üzere Cebeci Askeri Hastanesinde hasta bakıcı kursları açılacağı, kursların günde iki saat olmak üzere iki buçuk ay devam edeceği ve bu kursa katılacakların tahsili yüksek olanların tercih edileceği ve en az okuryazar olmaları istenmiştir. Her kurs döneminde 50 kursiyer kabul edileceği, fazla müracaat sayısı olursa birinci grup kursun bitiminden sonra bir ay ara ile ikinci kursa katılabilecekleri bildirilmiş, kayıt olmak ve bilgi almak isteyenlerin her gün Ankara yerli askerlik şubesine müracaat etmeleri bildirilmiştir.¹³⁶

İstanbul'da 3 Haziran 1940'ta Gülhane'de “Gönüllü Hastabakıcı Hemşirelik” kursu başlamıştır.¹³⁷ (Bkz: Resim 2.2) 16 Haziran 1940'da Kızılay Cemiyeti, hemşirelerinin yanında yardımcı olarak çalışmak için Kızılay Hastabakıcı Hemşireler Mektebi'nde 20-45 yaş arası kadınları, 1 Temmuz 1940'ta başlayacak dördüncü

¹³³ “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kabul Edildi”, **Ulus**, 28 Haziran 1940, s.2.

¹³⁴ **Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, s. 19-21.

¹³⁵ “Gönüllü Hastabakıcılık Kursu Bitti”, **Ulus**, 6 Şubat 1940, s.1

¹³⁶ “Askerlik İşleri; Hastabakıcılık Kursu”, **Ulus**, 12 Mayıs 1940, s.7.

¹³⁷ “Gönüllü Hastabakıcı Hemşireler”, **Akşam**, 4 Haziran 1940 Akşam, s. 4.

kursa davet etmiştir.¹³⁸ Daha sonra bu kursların 4 Mayıs 1941’de Haseki Hastanesi’nde devam ettiği görülmüştür.¹³⁹ Kurs duyuruları askerlik şubeleri aracılığıyla halka duyurulmaya çalışılmıştır. 6 Eylül 1940’da Akşam Gazetesi’nde Bakırköy Askerlik Şubesi’nden, 15 Eylül 1940’tan itibaren Gümüşsuyu ve Gülhane Hastanesi’nde açılan Hastabakıcılık ve Hemşire kursuna gönüllü olarak katılmak isteyen 30-40 yaşları arasında tahsil görmüş kadınların kayıtlarına başlandığı ve isteklilerin nüfus cüzdanlarıyla şubeye müracaat etmeleri ilan edilmiştir.¹⁴⁰

Resim 2.2. Gülhane, Gönüllü Hastabakıcılık Kursu Haziran 1940.

“Gönüllü Hastabakıcı Hemşireler”, **Akşam**, 4 Haziran 1940, s.4.

Gümüşsuyu Asker Hastanesi’nde de 1940 yılında ordu komutanlığının görüşü ile açılan bu kurslarda, üçer aylık süre ile 50’şer kişilik gruplar halinde eğitim görmeye başlayan kadınlara, kurs sonunda yapılan sınav sonucu diplomaları verilmiştir. Kurs için dahiliye uzmanı Adil Taşbaşı, Operatör Binbaşı Kemal Özbay, Bakteriolog Halit Ziya Atasagun görevlendirilmiştir. Bu arada hastane kadrosunda bulunanlara da bu kursa katılıp diploma alma hakkı tanınmış, bir ve ikinci sınıf hastabakıcı hemşirelik derecesi almışlardır.¹⁴¹ 10 Eylül 1940’da Üsküdar Askerlik Şubesi tarafından, askeri hastanelerde 15 Eylül 1940’ta ikinci defa açılacak olan hastabakıcı hemşirelik kursu için ilan verilmiştir. Bu ilanda 20-40 yaşları arasında okuryazarlığa ait diploması bulunanlarla, lise, orta ve ilkokul mezunlarından İslam

¹³⁸ “Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezinden,” **Akşam**, 16 Haziran 1940, s. 8.

¹³⁹ “Kızılay Hastabakıcılık Kursu, **Vatan**, 5 Haziran 1941, s. 2.

¹⁴⁰ “Askerlik”, **Tasvir-i Efkâr**, 06 Eylül 1940, s. 4.

¹⁴¹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s.435.

ve gayri-İslam kadınlardan kayıt yaptırmak isteyenlerin, 13 Eylül 1940'a kadar acele askerlik şubesine müracaat etmeleri istenmiştir.¹⁴² Fatih Askerlik Şubesi'nin 25 Kasım 1940'da verdiği ilanda, üçüncü devre hastabakıcı hemşirelik kurs kayıtlarının başladığı, müracaatların her gün 14.00-16.00 arası askerlik şubesine yapılacağı, iki fotoğraf, nüfus tezkeresi ve tahsil durum belgesiyle 20 Aralık 1940'a kadar müracaat etmeleri, yoksa Nisan 1941'e kalacakları bildirilmiştir.¹⁴³ Yine Beşiktaş Askerlik Şubesi'nden üçüncü kez açılacak olan Yardımcı ve Hastabakıcı Hemşirelik kurslarına kayıt için ilan verilmiştir.

Yine 12 Aralık 1940'da Fatih Askerlik Şubesi'nin verdiği ilanla, 15 Ocak 1941'da başlayacak olan üçüncü hastabakıcılık kurslarının kayıt işlerinin 1940 yıl sonuna kadar uzatıldığı, kayıt yaptırmak isteyen 20-40 yaş arası kadınların, iki fotoğraf, tahsil belgeleri ve nüfus cüzdanlarıyla her gün öğleden sonra şubeye müracaat etmeleri duyurulmuştur.¹⁴⁴

27 Nisan 1941'de saat 15.00'da Beyoğlu Halkevi'nde Gümüşsuyu Asker Hastanesi'nde gönüllü hastabakıcılık kursunu bitiren 97¹⁴⁵ (Gülhane Haydarpaşa dâhil 120)¹⁴⁶ kadına diplomaları verilmiştir. İstanbul Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, Örfi İdare Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal, Parti İdare Heyeti Reisi Reşat Mimaroglu ve Gülhane Başhekimi General Süreyya Hidayet'in katılımıyla gerçekleşen törende, İstiklal Marşı ve General Süreyya Hidayet'in hastabakıcılığın dünya ve Türkiye'deki tarihi hakkındaki konuşması ve sonrasında kursiyerlerden Mualla Hanım'ın aşağıdaki konuşması gerçekleşmiştir:

“Sayın davetliler Türk tarihini yeniden canlandıran ve harika denecek zaferler kazandıran ulu önder Atatürk'ten tevarüs ettiğimiz (miras aldığımız) umdelerden biri de İnkılapçılık olduğu hepimizin malumudur. Türkün birinci inkılapçısı Atanın inkılabı da kadına verilen hak ve hürriyettir. Kadın hak ve hürriyete sahip olalıdanberi hissesine düşen ödevi sırası geldikçe yapmakta ve yapmağa hazırlanmaktadır. Türk kadınının kısa devreli kurslarda gönüllü hastabakıcı olarak yetiştirilmeleri için bir davet vardı. Bizlerden iş bekleniyordu. Hemen koştuk. Her lazimeyi vakit ve zamanına hazırlamasını bilen Türk Hükümetinin Reiscumhurumuz Milli Şef İsmet İnönü'ne ve sayın

¹⁴² “Askerlik İşleri, Şubeye Davet, Üsküdar Askerlik Şubesinden” **Vatan**, 10 Eylül 1940, s. 4.

¹⁴³ “Askerlik İşleri, Fatih Askerlik Şubesinden”, **Vatan**, 25 Kasım 1940, s.4.

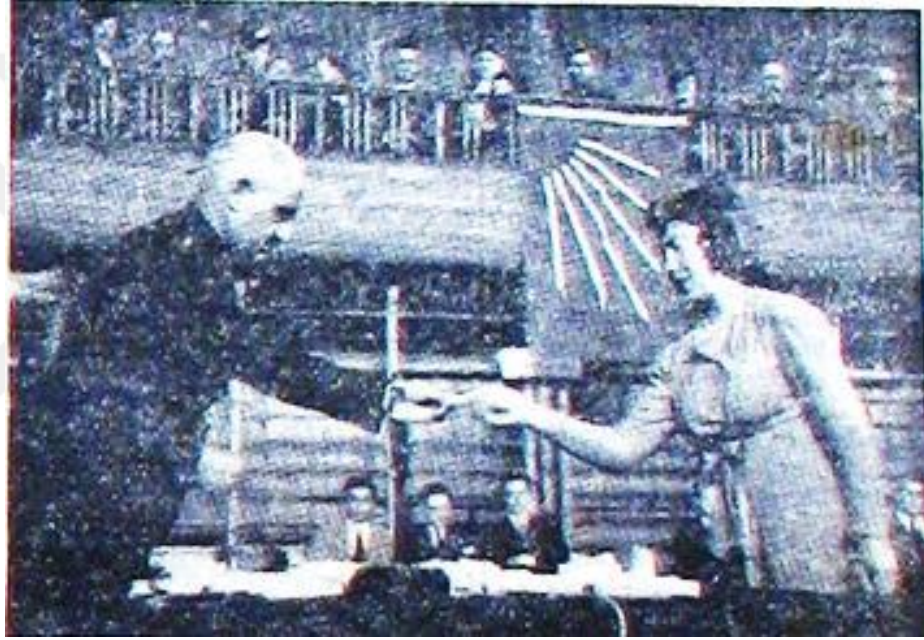
¹⁴⁴ “Askerlik İşleri, Hastabakıcılık Kursları”, **Vatan**, 12 Aralık 1940, s. 3.

¹⁴⁵ “Milli Şefimizin Fotoğrafları Beyoğlu Halkevine Talk edildi; Hastabakıcılık Kursunu Bitiren 97 Bayana Diplomaları Verildi”, **Vatan**, 28 Nisan 1941, s. 1,2.

¹⁴⁶ “Yardımcı Hemşirelere Dün Diploma Verildi”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1941, s.1. (1-3)

başvekilimiz Dr. Refik Saydam ve derin görüş ve düşünüşlü arkadaşları her zaman olduğu gibi ileride muhtemel bir harbin icap ettireceği her şeyi düşünüp vaktinde ikmal ettiler. Bizleri de kıymetli hocalarımız vaktinde yetiştirdiler. Bugün şerefli huzurunuzda çalışmamızın kıymetli hatıralarını alarak vatanın beklediği vazifeyi şerefle ifaya hazırlanmış bulunuyoruz. Yaşasın Türkiye ve onu idare edenler!”.

Ardından, İstanbul komutanı General İshak Avni Akdağ'ın kısa bir konuşmasından sonra diplomalar verilmiş, (Resim 2.3) Beyoğlu Halkevi Reisi Ekrem Tur da konuşmuş, şiddetli alkışlar ve jimnastik gösterileri ile tören sona ermiştir.^{147 148}

Resim 2.3. İstanbul Beyoğlu Halkevi, Gönüllü Hastabakıcılık Diplomalarının Verilmesi, 27 Nisan 1941.

“Yardımcı Hemşirelere Dün Diplomaları Verildi”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1941, s. 1.

İstanbul ve Ankara dışında, Samsun, Bursa, Isparta Askeri hastanelerinde de hastabakıcılık kursları verilerek, olası savaş durumunda hizmet verecek hastabakıcı yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bursa’da da Mayıs 1940’ta hastabakıcılık kursu açılmış ve Bursa’nın kadınları, valinin başkanlığında halkevinde toplantı yaparak bu kursa kayıt olmuşlar ve aralarından seçtikleri heyetlerle evleri dolaşarak kadınları milli vazifeye davet etmişlerdir.¹⁴⁹ Samsun Askeri Hastanesi’nde üçüncüsünün

¹⁴⁷ “Milli Şefimizin Fotoğrafları Beyoğlu Halkevine Talk edildi; Hastabakıcılık Kursunu Bitiren 97 Bayana Diplomaları Verildi”, **Vatan**, 28 Nisan 1941, s. 1,2.

¹⁴⁸ “Yardımcı Hemşirelere Dün Diploma Verildi”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1941, s.1,3.

¹⁴⁹ “Askerlik İşleri, Hastabakıcılık Kursları”, **Ulus**, 12 Mayıs 1940, s. 2.

gerçekleştirildiği Hastabakıcılık kursu, 23 Mart 1941’de sona ermiş ve 62 kadına vali, tümen komutanı, parti müfettişi, resmi kurum müdürleri ve seçkin davetliler huzurunda törenle diplomaları verilmiştir.¹⁵⁰

Kırklareli’nde görev yapan Dr. Mehmet Derviş Kuntman, kolordunun Çatalca’ya çekildiği günlerden önce, MMV’den yardımcı hastabakıcı kursunun açılmasının emredildiğini ve halkevinde de açıldığını aktarmıştır.¹⁵¹ Bu bilgiden, hastabakıcı ihtiyacının karşılanması için Milli Müdafaa Vekilliğince direktif verildiği ve bu direktif üzerine harekete geçildiği söylenebilir. Kurs halkevi dershanesinde açılmış ve Dr. Mehmet Derviş Kuntman açılış günü okunması için aşağıda sunulan yazıyı hazırlayarak halkı kursa katılım konusunda teşvik etmiştir.

“Hasta bakıcı hemşirelik, Kızılay’ın meydana getirdiği şefkat ve merhamet kurumlarından biridir. Esasen Kızılay’da insanın böyle ince hislerinin fişkırmasından meydana gelmiş bir kurumdur. XIX. Yüzyılın ortalarında meydana gelen Solforino Meydan Muharebesi’nden sonra harp meydanında kalan yaralı ve hastaların ızdırap ve feryatları etrafı sarmıştı. İsviçreli Gstv MONIER ve onun gibi merhametli ve büyük kalpli insanlar bir araya toplanarak yerde inleyen bu insanlara yardım etmek esasını kurdular ve bütün dünya devletlerini İsviçre’ye davet ederek Kızıllaç’ın teşekkülüne sebep oldular. Cemiyetin esasları Cenevre Anlaşması’yla tespit edildi. Buna göre harp meydanında yaralanan ve hastalanan insanlara bakan doktor, eczacı, hasta bakıcı ve diğrlerinin tarafsız olarak tanınması ve hiçbir tarafın bunlara dokunmaması ve onların, bir işaret ile ayrılmalari kararlaştırıldı. Anlaşma ayrıca birçok insani ve önemli hükmü kapsamaktadır. O zaman, Osmanlı hükümeti bu cemiyetin adını değiştirmek suretiyle yani, Kızılay adıyla bu büyük kuruluşun bütün esaslarını kabul etti. Kızılay 93 Harbi’nde yaralılara büyük hizmetlerde bulundu. Harpten sonra maalesef bozulmaya uğradı. 1908 İnkılabı’nda Kızılay Cemiyeti yeniden canlandı. Balkan ve Birinci Dünya harplerinde, hastaneler açmak suretiyle birçok hizmette bulundu. Kızılay Cumhuriyet devrinde büyük bir gelişmeye uğradı. Memlekete barışta ve savaşta büyük işler görecek hale geldi. Onun yüksek eserlerini her gün, her vesileyle görmekteyiz. Kızılay’ın en insani, en önemli kurumlarından biri de şüphesiz ki “Hasta bakıcı şefkat Hemşiresi Mektebi”dir. Hasta bakıcı hemşirelerimiz yetiştikten sonra, hastaneler gerçek birer şefkat yuvası halini almış, bütün milletin hayranlığını kazanmıştır. Buralarda her gün ağır hastaların banyoları yapılır, dişleri temizlenir, tırnakları kesilir, şiringaları yapılır; hastalar, temiz ve beyaz çarşaflara sarılır. Bu ilgi ile hastalar evlerinde göremeyecekleri bakımlara, itinalara sahip olurlar. Hastalar sonsuz şükran ve minnettarlık ile hastaneden ayrılırlar. Bugün, memleketimizde hastanelere öyle hücum vardır ki yatak adedi,

¹⁵⁰ “Samsunda Hastabakıcılık Kursu”, **Vatan**, 24 Mart 1941, s. 2.

¹⁵¹ Mehmet Derviş Kuntman, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Derleyen: Metin zata, Ankara, Gnkur. ATASE Yayını, 2009, s. 227.

ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Artık anlaşılmıştır ki tababette hastaya bakmak, onun rejimini tanzim etmek, ilaçtan daha üstün bir durumdur. Bu da ancak şefkat hemşirelerimizin elleri altında olmaktadır. Bundan başka bir de “ziyaretçi hemşireler” vardır. Bunlar hastane dışında, şehrin kuytu yerlerindeki gizli sefalet yuvalarını arar, bu zavallılara yardım ellerini uzatırlar.

“Şefkat Hemşireleri”, bütün varlıklarını vazifelerine adanmış mümtaz şahsiyetlerdir. Bütün hayatları hastanede dört duvar arasında hastaların elemeleriyle sızlarıyla geçen bu merhametli varlıklar yorulmak bilmez bir gayretle gece gündüz çalışır dururlar. Bütün hırslarından ayrılarak yalnız ızdırap çeken beşeriyetin tesellisinden zevk alırlar. Bu özelliği kazanmak kolay değildir. Onlar, beyaz ve temiz giysileriyle hastanede bir koruyucu melek gibi dolaşarak üzgün, bezgin hastalara ümit ve hayat verirler. Maalesef bu gibi hemşirelerin memleketimizde sayısı pek azdır. Yarın bir harp geliştiğinde, hastanelerimizin sayısı birden bire artacaktır. Bu hastaneler böyle bilgili hemşirelerle donatılmazsa yarın hastalarımıza, yaralılarımıza yeterli derecede bakamayız. Birinci Dünya Harbi’nde Avrupa’da en asil aileler, prensesler gönüllü hemşire olarak çalıştılar ve bundan büyük övünç duydular. Türk kadınları da şüphesiz ki hiçbir milletten geri kalmazlar. Şefkat hemşireleri insaniyet hususlarında herkesten önde giderler. Bugün, İstanbul’da, Ankara’da yüzlerce aile gönüllü hemşirelik kurslarına devam etmektedir. Burada da yurtsever bayanlarımızın bu kurslara iştirak edeceklerinden eminiz.”

Bu yazıda hemşireliğin bakım odaklı olduğu ve bakımın da hasta tedavisinde önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır.¹⁵² Çeşitli şehirlerde ve çeşitli hastanelerde askeri ve sivil sağlık kuruluşlarında sonradan Yardımsevenler Cemiyeti’nin de gayretleriyle gerçekleşen bu kurslardan çok sayıda gönüllü hemşire yetişmiştir. Bu konu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bazı hastaneler hemşire ihtiyacını gazeteyle ilan vererek temin etmeye çalışmışlardır. Cebeci Asker Hastanesi*, Haziran 1941’de Ulus gazetesine hemşire alımı için aşağıdaki ilanı vermiştir.

“1- Cebeci hastanesine 100 lira ücretli bir başhemşire, 65 lira ücretli 2, 1. sınıf hemşire, 30 lira ücretli 2. ikinci sınıf hemşire ve 25 lira ücretli 8 hastabakıcı alınacaktır. 2- Başhemşire Kızılay mezunu olacak olmadığı takdirde başka hastanelerde başhemşirelik yapmış olacak, Birinci sınıf hemşire başka hastanelerde hastabakıcılık yapmış olacak (erkek hastabakıcı da olabilir). İkinci sınıf hemşire birinci sınıf gibi olacaktır. Hasta bakıcı başka hastanelerde hastabakıcılık yapmış olacaktır. 3-

¹⁵² A.e., s. 226-227.

* Cebeci Asker Hastanesi, Gülhane’nin buraya taşınmasından sonra bir kısım personeli ile Ankara Harp Okulu Hastanesi’ne taşınmış, “Ankara Mevki Hastanesi” adı ile hizmetine devam etmiştir. Bkz. Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 148.

Başhemşire, hemşire ve hasta bakıcılara ücretinden maada mahiye 13–14 lira kadar tayin bedeli de verilecektir. 4- İsteklilerin mezkur hastane baştabipliğine müracaatları.”¹⁵³

Eskişehir Askeri Hastanesi için Ankara Levazım Amirliği tarafından Ulus gazetesine verilen ilanla (Eskişehir Satın Alma Komisyon Reisliğinden; Eskişehir bin yataklı memleket içi hastanesine alınmak üzere bir adet birinci sınıf hemşire ile on adet ikinci ve üçüncü sınıf hastabakıcı, beş çamaşırıcı, beş terzi ve ütücü kadın ile bir aşçı alınacağından Eskişehir’de bin yataklı hastane baştabipliğine müracaatları) personel aranmıştır.¹⁵⁴

2.2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Ordusu’nun Sıhhiye Gedikli Erbaş, Sıhhiye Erbaş ve Er İhtiyacının Karşlanması

Bu dönemde askeri hastane, depo, sıhhiye bölüğü gibi yerlerde görev yapan sıhhiye gedikli erbaş ihtiyacına yönelik olarak bazı düzenlemeler yapılmıştır. 12 Aralık 1938’de kabul edilen 3543 sayılı “İhtiyat Subayları ve İhtiyat Askeri Memurları Hakkındaki Kanunun 4’üncü maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile 10 yıl görev yaparak ordudan ayrılmış olan sıhhiyeciler gedikli erbaşlar yedinci sınıf yedek askeri memurluğuna nasedilip ve meslekleri dâhilinde görev yapmaları kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Bu kanun kapsamında 27 Kasım 1940’da Shh. Gedikli Başçavuş Talat Gönenç,¹⁵⁶ 17 Ocak 1941’de Shh. Gedikli Başçavuş Deniz Düşme,¹⁵⁷ 5 Mart 1941’de Shh. Gedikli Başçavuş Fahrettin Kutlu 7. Sınıf ihtiyat askeri memurluğuna nakledilmiştir.¹⁵⁸

Ordunun sıhhiye ihtiyacını karşılamak için MMV tarafından hazırlanan, Küçük Sıhhat ve Hayvan Sağlık Okulları mezunlarının erbaş ve gedikli olarak kullanılabilmelerine dair kanun layihası 14 Ekim 1943 tarihinde imzalanmıştır.¹⁵⁹ Bu kanun layihasının komisyon raporundan anlaşıldığı üzere ortaokuldan mezun olanların iki yıllık bir tahsilden sonra küçük sıhhat memuru oldukları, ancak askere alındıklarında diğer sıhhiye erleri gibi hiç tahsil görmeyenlerle bir tutulup sıhhiye er

¹⁵³ “Ankara Levazım Amirliği; Hemşire ve Hastabakıcı Alınacak”, **Ulus**, 9 Haziran 1941, s. 7.

¹⁵⁴ “Hemşire, Hastabakıcı ve İşçi Alınacak”, **Ulus**, 17 Mayıs 1941, s. 5.

¹⁵⁵ 3543 sayılı “İhtiyat Subayları ve İhtiyat Askeri Memurları Hakkındaki Kanunun 4’üncü maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, 21 Aralık 1938, S. 4090, s. 11003.

¹⁵⁶ **BCA**, 30.11.1,143.38.16, s. 1.

¹⁵⁷ **BCA**, 30.11.1,144.2.4, s. 1.

¹⁵⁸ **BCA**, 30.11.1,145.6.19, s. 1

¹⁵⁹ **BCA**, 30.18.1.2, 103.78.4, s. 1.

ve erbaşı oldukları belirtilmiştir. 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun ikinci maddesinde gediklinin tarifinin; “Hususi kanunla mükellefiyetlerinden fazla hizmet deruhte edenlere gedikli denir” şeklinde olduğu hâlbuki bunlara mükellefiyetlerinden fazla bir hizmet yüklenemediği için, gediklinin sanat ve hukukuna sahip olmadıkları vurgulanmıştır. Devamında ordunun gerektiğinde küçük cerrahi işlemleri yapan ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede görev alan bu sıhhat memurlarını bilgi ve eğitimine göre ihtiyaç duyulan yerlerde çalıştıramamasının hem kendilerine hem de orduya faydası olmadığını, bu yüzden diğer lise mezunları gibi kabul edilmelerinin hem kendilerinin hak ettikleri konumda olacakları hem de ordunun ihtiyacı olan sıhhiye gedikli erbaş ihtiyacının karşılanacağı değerlendirilmiştir.¹⁶⁰

27 Mart 1944 tarihinde 4533 sayılı “Küçük Sıhhat ve Hayvan Sağlık Okulları Mezunlarının Erbaş ve Gedikli Olabilmeleri Hakkında Kanun”un kabul edilmesiyle, bu mezunların askerlik hizmetini yapmak üzere silâh altına alındıkları kıtada altı ay münferit eğitime tabii tutulduktan sonra Küçük Sıhhat Memurları Okulu mezunları Gedikli Sıhhiye Erbaş, Hayvan Sağlık Memuru Okulu mezunları Askeri Veteriner ve Nalbant Gedikli Erbaş Tatbikat Okulu'nda iki aylık bir tahsil devresini müteakip sıhhiye ve veteriner erbaşı olarak orduda muvazzaf askerlik hizmeti yapması mümkün olmuştur. Bunlardan, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletiyle, Ziraat Vekâletine karşı taahhüt ettikleri mecburi hizmetlerini bitirmiş olanlar, muvazzaflık hizmetlerinin sonunda orduda kalmayı isterlerse en az dört sene hizmet taahhüt etmeleri şartı ile gedikli sınıfına geçirilirler. Yine bu kanuna göre; yedek sınıfına kayıtlı sıhhat memurlarıyla hayvan sağlık memurları olağanüstü hallerde talim, seferberlik dolayısıyla askere alındıklarında yedek sıhhiye ve yedek veteriner erbaşı olarak planlanırlar. Ancak bunlardan Gedikli Sıhhiye Erbaş Okulu veya Askeri Veteriner Nalbant Okulu'nda iki aylık tahsil devresini geçirmeyenler iki ay müddetle bu okullara sevk edildikten sonra kıtalara verilirler.¹⁶¹ Ordunun sıhhiye çavuş ihtiyacı da bazı hastanelerin açmış oldukları kurslarla karşılanmıştır. Çanakkale Askeri

¹⁶⁰ “Küçük sıhhat ve hayvan sağlık okulları mezunlarının erbaş ve gedikli olarak kullanılabilimleri hakkında kanun lâyihası ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Ziraat ve Millî Müdafaa Encümenleri mazbataları (1/157)”, **Sıra Sayısı: 56 No'lu TBMM Komisyon Raporu**, (4533 sayılı kanun ile ilgili) 8 Kasım 1943, s. 1-5.

¹⁶¹ 4533 sayılı “Küçük Sıhhat ve Hayvan Sağlık Okulları Mezunlarının Erbaş ve Gedikli Olabilmeleri Hakkında Kanun, 1 Nisan 1944”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima 1, C. 26, Ankara, TBMM Matbaası, 1944, s. 67.

Hastanesi'nde, ortaokul mezunu askerler 4 aylık eğitimle sıhhiye çavuşu yapılmıştır.¹⁶²

Yukarıda incelenen İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de ordu sağlık hizmetlerinin adeta bir savaş hazırlığı çerçevesinde yürütüldüğü görülmüştür. Bu kapsamda; sivil tabiplerden askeri sağlık hizmetlerine görevlendirilen, askeri sağlık hizmetlerinden ise üniversite ve sivil hastaneye görevlendirilen tabiplerin olduğu gözlenmiştir. Askerlik çağına gelen tabiplerin askere alınması, sivil sağlık hizmetlerindeki uzman tabiplerin savaş durumu nedeniyle askeri hastanelerde ve seyyar hastanelerde görevlendirilmeleri ve tecil edileceklerin tespit edilmesi MMV'nin koordinesinde gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere tecil işlemleri 1076 sayılı İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Askeri Memurları Kanunu'nun ihtiyat zabıt ve memurlarının tecilleri başlığı altında 25-26. maddelerine göre MMV ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin ortak hazırladığı listelere göre yürütülmüştür. Bu tecil ve yer değiştirme işlemleri savaş döneminde sivil sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde aksamalara neden olmuştur. Bu aksamalardan biri, sivil sağlık hizmetlerinde sıtma mücadele personelinin askere alınmaları nedeniyle görev alanlarından çekilmesi olmuştur. Bu konu mecliste tartışılmış,¹⁶³ daha sonra bu personel terhis edilmiş olmasına rağmen 1940-1945 arası sıtma mücadele faaliyetinin yeterli olmadığı gerçeği görülmüştür.

2.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sıhhi Malzemelerin Yıllara Göre Temin Edilmesi

2.2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde MMV'nin Askeri Sıhhi Harcamaları

Ordu için gerekli sıhhi malzemelerin alımı, her yıl kabul edilen Muvazene-i Umumiye Kanunu'na göre MMV'ye tahsis edilen bütçeden karşılanmıştır. Ancak MMV ihtiyaçları, 1939 mali yılından itibaren günlük ve olağandışı bütçelerle karşılanmış, neticede yılsonundaki masraf toplamı, bütçe kanununda planlanan rakamlardan çok farklı çıkmıştır. Bu yüzden MMV'nin bütçesi 1939'da ne ise bir kaç

¹⁶² Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C.III-1. Kitap, s. 172.

¹⁶³ İsmail Çakırçoban, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 47.

küçük değişiklikle 1941’de de aynısı kabul edilmiş, yine olağandışı tahsisatlarla bütçe planı dışında harcama yapılmıştır.”¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı döneminde MMV’nin sıhhiye bütçe planı incelendiğinde, sağlıkla ilgili harcama kalemleri bazı başlıklar halinde sınıflandırılmıştır.¹⁶⁵ MMV Kara Kısmının sıhhiye harcamalarındaki başlıklar; “*levazımı sıhhiye, gaz ve maske*” masraflarıdır. Bu sağlık harcama kalemlerinin dışında başka hizmetlerin yanında sağlıkla ilgili hizmetleri de kapsayan kalemler vardır. Bunların başında ordunun kanuni olarak iâşesini karşıladığı er ve erbaşlar, hastalar, askeri öğrenciler ile hastabakıcı ve hemşirelerin besin ihtiyaçlarını içeren 948 numaralı “*Tayinat*” kalemi gelir. Askeri Tıp Fakültesi, Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu, Yedek Tabip Subay Okulu, Gedikli Erbaş Okulu gibi sağlık okulları masrafları da 967 numaralı “*Askeri Mektepler*” başlığında ayrıca görülmektedir. Yurt dışı sağlık staj tahsil harcamaları, 961 numaralı “*Staj ve Tahsil Masrafları*” harcamalarında ve sağlıkla ilgili nakiller de 957 numaralı “*Nakliyat*” kaleminde gösterilmiştir. Levazımı sıhhiye kalemi; *ecza ve malzeme-i sıhhiye, tedavi masrafları, askeri hastane sanatoryum ve revir gibi sıhhi kurumların harcamaları* altında üç kalemde açıklanmıştır. Gaz ve maske masrafları da *koruyucu malzeme masrafı* ve *talim ve terbiye masrafı* olarak iki kalemde açıklanmıştır.

MMV kara kısmının 951 numaralı “Levazım-ı Sıhhiye” kalemi; sıhhi malzeme, tedavi masrafları hastane ve tedavi birimlerinde çalışan personelin sıhhi formları ile malzemelerini içeren üç grup, aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

“1. Ecza ve Malzeme-i Sıhhiye: (243.000 Lira) (Ordu ve jandarma sıhhi ihtiyacında kullanılacak genel sıhhi ecza, alat, cihazları ve teçhizat ile sıhhi evrakı matbu ve fenni kitaplar, ambalaj ve sair malzemeleri mubayaa ve muhafaza masrafları, levazım kimyahanelerinin tahlilata aid her nevi alat ve edevat ve ecza bedeli, askerî tababet ve eczacılık, dişçilik, daimî ofis aidatı, bulunduğu mahalde askerî hastane ve revir olmayan askerlik şube erlerine mahallî sivil eczane ve müesseselerden alınacak ilaç bedeli, sıhhi imalâthanelerin gerekli harcamaları ve saire ücretleri, doğrudan doğruya Avrupa’dan getirilecek ecza ve malzeme ve sıhhi eşyanın gümrük, dizbarko ve saire masrafı ile bu işe müteallik bilumum masraflar bu tertibden verilir.)

¹⁶⁴ “1941 Malî Yılı Muvazene Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/539)”, **Sıra Sayısı: 190 No’lu TBMM Komisyon Raporu**, (4042 sayılı kanun ile ilgili) 28 Şubat 1941, s. 296.

¹⁶⁵ 3844 sayılı “1940 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu”, **Resmi Gazete**, 1 Haziran 1940, S. 4524, s. 13897-13947.

2. Tedavi masrafları: (14 000 Lira) (Avrupa'da tedavilerine Sıhhat İşleri Dairesi'nce lüzum gösterilecek ve görülen lüzuma binaen mülki ve ücretli hastaneler ve sanatoryomlarla emsali müesseselerde tedavi edilen er, talebe memur ve asker mensublarla subayların tedavi masrafları.)

3. Askerî hastanesi, sanatoryum ve prevantoryum, nekahethane ve revir gibi kurumlarda yatan hastalar ile buralarda, sıhî laboratuvarlarla sıhhiye depolarında çalışan hemşire hastabakıcı ve ücretli hademelerin melbusatı ve bu mahallerde çalışan sıhî subay ve sair memurların gömlek, önlük ve benzerleri, sıhî işlerde kullanılan eşyalar, sıhhiye deposu, hastane, sanatoryom, prevantöryom, nekahethane ve revirlerde müstamel teçhizat ve mefruşat ile alelumum teçhiz ve tekfin masrafları, sıhî teçhizat nakline mahsus semer koşum ve benzeri maddelerile sıhhiye araba ve otomobilleri, cenaze arabaları, broet ve emsali hasta ve yaralı nakline mahsus vasıtalar imal, mubayaa, tamir ve tamire aid yedek malzeme mubayaa masrafları ve blumum buna müteallik masraflar bu tertibden verilir. (170.000 lira)”

Dönemin tehdit konusu olan gaz saldırılarına karşı “Gaz ve Maske Masrafı” ise MMV kara kısmının 952 numaralı başlığı altında, koruyucu gaz masrafı ve eğitim olarak iki grupta toplanmıştır:

1. Koruyucu malzeme masrafı : (200.000 lira) (Bilumum insan ve hayvan gazdan koruyucu malzeme, cihaz, elbise ve ecza teferruatları, Mamak gazdan korunma evi ve gaz komutanlığı emrindeki kimya birlikleri, gaz mektebi kursları, komutanlık kuruluşundaki depolar için yapılacak ve komutanlık tarafından yaptırılacak bilumum inşaat, tamirat ilâveler tesisat tamirhaneler, istimplâkler, Ankara, İstanbul depolarının teshini, yakıcı gazlara ilk tedavi vasıtaları koymağa mahsus ve erler nezdinde kullanılacak kutular.)

2. Talim ve terbiye malzemesi masrafı: (77.000 lira) (Kimya birlikleri, gaz mektebi, gaz kurslarında ve talim ve terbiyede kullanılmak üzere bilumum gaz, sis atmaya mahsus cihaz ve silâhlar, alev cihazları ve bunların teferruatı yedek aksami mermileri yangın bombaları, sis ve gaz kutusu ve mumları, gaz temizleyici arazözle arabalar ve saire, talim ve terbiye malzemesile, umum ordu gaz talim ve terbiyesine yarayan bilumum alet, ecza edevat, cihaz, levha, kitap ve benzerleri, gazdan korunma evine, gaz kurslarına, gaz mektebine, gaz komutanlığına ait fenni alat ve edevat, ecza, kitab, risale ile mefruşat, tenvirat malzemesi, tamir alat ve edevat, tedrisata aid sinema makinesi ve filimleri, tecrübe hayvanları bunların iâşe ve masrafları, Mamak gazdan korunma evinde çalışan amele ile komutanlık depolarında çalışan mutahassis amele ve ustabaşlarının yevmiyeleri gaz komutanlığı evinin, gaz mektebinin ve komutanlığın hizmet kamyon ve kamyonetleri, otomobilleri, arazi kamyonları, arazözler, motosikletler ve yedek parçaları, tamir ve işletme masrafları, komutanlık ile emrindeki tesisler ve teşekküller arasındaki muhabere irtibatı masrafları, Avrupa'dan getirilecek

malzemenin nakliyesi, dizbarko, sigorta, gümrük ve saire rüsumlarile alınan malzemenin komutanlık emrindeki Maçka ve Ankara gaz depolarına kadar nakil masrafları komutanlık tarafından neşredilecek kitap masrafları.)

Hava ve Deniz Kısmı sağlık harcamaları incelendiğinde; sağlıkla ilgili olan aynı zamanda ordunun diğer hizmetlerinin de yer aldığı tayinat, nakliyat, askeri okullar, staj tahsil harcamaları Kara Kısmındaki gibi sınıflandırılmıştır. Hava Kısmı sağlık harcamaları 1000 numaralı “*Ecza ve malzeme-i tıbbiye ve teçhizatı sıhhiye*” adıyla 50.000 lira, yurt içi ve ya yurt dışı tedaviler için 1009 numaralı “*Memleket dâhil ve haricinde ücretli müessesatı sıhhiyede tedavi ettirilecek hasta ve malûlinin tedavi masrafları*” kaleminden 6.000 lira harcanması kabul edilmiştir.

Deniz Kısmı sağlık harcamaları, 1040 numaralı “Levazım-ı Sıhhiye” başlığı altında “*Ecza, Teçhizat ve Malzeme-i Sıhhiye*” adıyla 41.800 lira, yurt içi veya yurt dışı tedaviler için 1045 numaralı “*Memleket dâhil ve haricinde ücretli müessesatı sıhhiyede tedavi ettirilecek hasta ve malûlinin tedavi masrafları*” kaleminden 3.000 lira, 1057 numaralı “*Gazdan korunma talim malzemesi*” (Oksijen cihazları, telefon ve telefonsuz maskeler, kalevi kartuş gaz elbisesi, lozantin kutusu ve buna benzer malzeme ile tüm talim ve terbiye malzemesi) ile 30.000 lira olarak kabul edilmiştir.

MMV bağlı olan Askeri Fabrikalar U. Müdürlüğü’nde sağlık harcamaları 1074 numaralı “*Levazım-ı Sıhhiye ve Baytariye*” kaleminde “*Ecza ve Malzeme-i Sıhhiye ve Baytariye*” başlığında tek bir kalemde hem sıhhiye hem de veteriner sıhhi malzemeleri için 440 Lira, Harita Umum Müdürlüğü’nde ise 1106 numaralı “*Levazım-ı Sıhhiye*” başlığı altında “*Ecza ve malzeme-i sıhhiye ve tedavi masrafları*” için 800 lira, “*Gazdan korunma eczası ve maske*” masrafı için 1000 lira kabul edilmiştir.¹⁶⁶

Yukarıda tespit edilen harcama bilgileri savaş döneminde planlanmış, ancak, yıl içinde gelişen duruma göre değişmiş olan örnek bir harcama planıdır. Ancak, Kati Hesap Kanunları incelendiğinde gerçek harcamaları görülür. Her yılın mali takvimi, içinde bulunulan yılın haziran ayının başından diğer yılın mayıs ayı sonuna kadar iken 1945 yılından sonra bu aralık değişmiştir. O yüzden 1945 yılında, biri mayıs ayında diğeri aralık ayında olmak üzere iki bütçe kanunu onaylanmıştır.

¹⁶⁶ 3844 sayılı “1940 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu”, **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1940, S. 4524, s. 13897-13947.

Askeri sağlık hizmetlerinin ihtiyaçları için yapılan bu harcamalar Tablo 2.5'te sarf yılına, genel bütçeye, ordunun alt kısımlarına, ordu genel bütçesine göre levazımı sıhhiye masrafı, tedavi masrafı, memleket dâhil ve haricinde ücretli müessesatı sıhhiyede tedavi ettirilecek malûlin masrafı ve gaz ve maske masrafları olarak dört ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Yıllara göre değişiklik gösteren farklılıklar tablo sonundaki açıklamalarda belirtilmiştir.

Tablo 2.5. MMV Sağlık Harcamalarının Mali Yıllarına (1939-1946), Genel Bütçeye, MMV'nin İlgili Alt Birimlerine, Bu Birimlerin Toplam Sarflarına göre Levazımı Sıhhiye, Memleket Dahili ve Harici Ücretli Tedavi Ettirilen Malûlin Masrafı, Gaz ve Maske Masrafların Ait Harcamaları Gösterir Tablo.

Mali Yıl	Genel Bütçe Harcama Tutarı (TL)	Harcamaların Yapıldığı TSK Birimleri	Sarf Edilen Tutar (TL)	Levazımı Sıhhiye Masrafı	Memleket dâhil ve haricinde ücretli müessesatı sıhhiyede tedavi ettirilecek malûlin masrafı	Gaz ve Maske Masrafları
1939	394.427.914	Kara Kısmı	130.904.772	1.707.023		276.909
		Hava Kısmı	15.549.186	43.080	4.071	
		Deniz Kısmı	9.525.751	82.122	4.084	
		Ask. Fab. U. Md.	13.100.286	419		
		Harita U. Md.	861.506	1.430		
1940	546.519.814	Kara Kısmı	234.751.207	426.171		192.052
		Hava Kısmı	26.363.720	49.863	5.996	
		Deniz Kısmı	11.983.930	57.219	2.963	20.000
		Ask. Fab. U. Md.	16.527.823	371		
		Harita U. Md.	905.680	1.561		
1941	586.411.550	Kara Kısmı	267.051.477	382.588		91.720
		Hava Kısmı	22.916.114	19.762	4.606	
		Deniz Kısmı	16.637.520	42.148	2.904	32
		Ask. Fab. U. Md.	17.533.581	2.686		
		Harita U. Md.	1.050.388	468		
1942	918.509.735	Kara Kısmı	405.393.976	251.769		137.238
		Hava Kısmı	37.023.233	19.807	3.744	
		Deniz Kısmı	24.828.528	36.817	3.000	
		Ask. Fab. U. Md.	28.471.573	1.988		
		Harita U. Md.	1.479.780	690		
1943	1.037.177.802	MSB	542.512.925	371.948	Bu masraf kalemine rastlanmamıştır	234.623
1944	1.082.964.913	MSB	554.276.760	317.125	'	202.412
1945	605.042.262	MSB	247.945.300	169.633	'	21.973
1946	1.024.319.301	MSB	365.216.899	331.200	'	26.858

4428 sayılı, 1939 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu; 4676 sayılı, 1940 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu; 5033 sayılı, 1941 Akçalı Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5357 sayılı, 1942 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5443 sayılı, 1943 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5767 sayılı, 1944 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5910 sayılı, 1945 Bütçe Yılı (7 aylık) Kesin Hesap Kanunu; 5911 sayılı, 1946 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu.

Tablodaki sayısal birimler dönemin Türk Lirası olup değerlerin kuruş kısmı dâhil edilmemiştir. Tabloda gösterilmeyen 1939 yılı öncesindeki yıllardaki MMV bütçesinin genel bütçeye oranı sırasıyla 1929'da %31,65, 1930'da %24,90, 1931'de %20,51, 1932'de %15,95, 1933'te %16,34, 1934'te %19,36, 1935'te % 18,34, 1936'da %27,47, 1937'de % 18,99, 1938'de % 20,89'dur. Bu yıllarda MMV'nin sağlık harcamaları arasında en büyük kısmı oluşturan sıhhi malzeme sarfiyatının MMV'nin toplam sarfiyatına oranı %0,01 ile -%0,98 arasında değişiklik göstermiş 1936 yılında Hava Kısmı sağlık harcamasındaki artış ile bu oran % 4,94 olmuştur.¹⁶⁷

Tablo 2.5'te gösterilen çalışma döneminin ilgili harcama kalemlerinden, MMV bütçesinin genel bütçeye oranında büyük bir artış olduğu anlaşılmıştır. Sırasıyla bu oran 1939'da % 43,08, 1940'da % 53,16, 1941'de % 55,45, 1942'de % 54,13, 1943'de % 52,30, 1944'de % 51,18, 1945'de % 40,97, savaş sonunda da 1946'da % 35,65'e düşmüştür. Ancak MMV'nin bütçesindeki bu artış, aynı oranda askeri sağlık harcamalarına yansımamış, hatta çok daha düşük olmuştur. 1939-1945 yılları arasındaki askeri sıhhi malzeme sarfiyatının MMV'nin toplam sarfiyatına oranı, 1942 yılında en düşük oran olan % 0,06 ile 1939 yılındaki en yüksek oran olan %1,30 arasında değişmiştir. 1939 yılındaki bu artış, savaşın başlangıcındaki sefer kuruluşlarının, sefer sıhhiye malzemelerinin tamamlanmasından kaynaklanmıştır.

Bu tabloda bazı harcama kalemleri gösterilmemiştir. Bunlardan biri MMV Kara Kısmında gaz ve maske masrafları ilk olarak 1938'de olmuş ve 176.026 liradır. 1939'da Kara Kısmı Beynelmillel Askeri Tababet ve Eczacılık ve gazdan korunma kongrelerine iştirak edeceklerin yol vesaire masrafları: 348 lira, gaz ve maske masrafları ise 276.909 liradır. 1940'ta Deniz Kısmı gazdan korunma talim malzemesi 20.000 lira, 1941'de 32 liradır. 1943 yılındaki masraflardan 352.915 lira ecza ve sıhhi malzeme masrafları, 19.033 lira ise tedavi masrafları olarak ayrı gösterilmiştir. 1943'te maske imalat masrafı 150.000 lira, aynı yıl için maske fabrikaları her türlü ücret ve masrafı 790.209 liradır. 1944 yılındaki masraflardan 306.659 lira ecza ve sıhhi malzeme masrafları, 10.466 lira ise tedavi masrafları olarak gösterilmiştir. 1945'teki yedi aylık masraflardan 163.296 lira ecza ve sıhhi malzeme masrafları,

¹⁶⁷ 2513 sayılı, 1929 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 2790 sayılı, 1930 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 2891 sayılı, 1931 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 3063 sayılı, 1932 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 3300 sayılı, 1933 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 3654 sayılı, 1934 Mali Yılı Hesabı Katği Kanunu, 3769 sayılı, 1935 Mali Yılı Hesabı Katği Kanunu, 3895 sayılı, 1936 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 3982 sayılı, 1937 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu, 4254 sayılı, 1938 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu.

6.337 lira ise tedavi masrafları olarak gösterilmiştir. 1945'te Kırıkkale'de hastane yaptırılması için 49.850 lira tahsis edilmiş ancak kullanılmamıştır. 1946 yılı masraflarından 310.269 lira ecza ve sıhhi malzeme masrafları, 20.931 lira ise tedavi masrafları olarak ayrıca gösterilmiştir. 1943 ve sonrası yıllarda yurt dışı tedavi için malûl gönderilmediği ve harcama olmadığı için boş bırakılmıştır.¹⁶⁸

2.2.3.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sıhhi Malzemelerin Temin Edilmesi

Ordu için malzeme alımları 2 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen, 10 Haziran 1934'te Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu" hükümlerine göre yapılmıştır. Bu kanunun ilgili üç maddesi konunun önemi açısından ve düzenlenen tabloların yorumlanması için olduğu gibi aktarılmıştır:

28. Madde: ...D) Askerî arttırma ve eksiltme komisyonlarının kaç kişiden ibaret olacağı ve nasıl kurulacağı Milli Müdafaa ve Maliye vekâletlerince birlikte hazırlanacak ve icra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik olunacak bir kararname ile tayin olunur. Ancak muhasebe müdürlerinin veya muhasibi mesullerin veya bunların tevkil edecekleri bir zatin bu komisyonlarda aza olarak bulunması şarttır.

46. Madde: ...M) Kısmi ve umumi seferberlik ilanında ve askeri hareketler sırasında ve manevra zamanlarında ordu ihtiyaçları Milli Müdafaa vekâletinin karare ile pazarlıkla satın alınabilir. Bu hallerde yabancı memleketlerden bu maksatla yapılacak alımlar için Milli Müdafaa vekili harice lüzumu kadar mütehassıs komisyonlar gönderebilir.

N) İmali münhasıran muhterilerine ait berattı eşya ve inhisara tâbi maddeler (İlana lüzum yoktur)¹⁶⁹

Diğer yandan 23 Birinci Kanun (Aralık) 1942 tarihinde 4340 sayılı "Fevkalade İhtiyaçlar İçin Milli Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun" kabul edilerek garnizonlar ve hastaneler tesis ve idaresi için lüzumlu her çeşit eşya, ilaçlar ve müstahzarat, aletler ve cihazların her

¹⁶⁸ 4428 sayılı, 1939 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu; 4676 sayılı, 1940 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu; 5033 sayılı, 1941 Akçalı Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5357 sayılı, 1942 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5443 sayılı, 1943 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5767 sayılı, 1944 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu; 5910 sayılı, 1945 Bütçe Yılı (7 aylık) Kesin Hesap Kanunu; 5911 sayılı, 1946 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu

¹⁶⁹ 2490 sayılı "Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu, 10 Haziran 1934", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 3, C. 13, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 706-722.

türlü vergiden muaf olarak yurda sokulmasına İcra Vekilleri Heyeti yetli kılınmıştır.¹⁷⁰

Ordunun sıhhi malzeme ihtiyacının teminine yönelik olarak ihale veya pazarlık ilanları aşğıdaki tablolarda gösterilmiştir. Tablo 2.6, 2.7, 2.8 incelendiğinde görülecektir ki; sıhhi malzeme harcama ve imalatının 1939, 1940 ve 1941 yıllarında daha çok yapılmış olduğunu ve bu durumun da ordunun gerçek bir savaşa hazırlık durumuna geçtiğini göstermiştir. Alım ilanlarında; 1942 yılında sıhhi malzeme alımı yoktur, asker pavyonu inşaatı, gıda, yün çorap, çizme gibi mükerrer olan ilanlar tablolarda yer almamıştır.

Aşğıda verilen Tablo 2.6'da, 1939 yılı askeri sıhhi malzeme ve harcama çeşitleri gösterilmiştir. Bu malzemeler askerin kıyafeti, yatak takımları, ilaç, sıhhi alet, buhar kazanı, etüv gibi sterilizasyon malzemeleri, harp paketi, yaralı etiket defteri gibi harp malzemeleridir. Bir de askeri hastane, Ordu Hastabakıcı Okulu ve Mamak Gaz Okulu'nun inşaatı gibi harcamalarıdır.

¹⁷⁰ 4340 sayılı "Fevkalade İhtiyaçlar İçin Milli Müdafaa Vekilliğince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun", 29 Aralık 1942, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 4, C. 24, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 97-98.

Tablo 2.6. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1939 yılında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.

S.Nu.	Malzeme Adı	Adet/miktar	Tahmini Bedel	İhale Usulü	İhale Tarihi
1	Cerrahi Alat	30 kalem	53.100 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	26.01.1939
2	İlaç ve malzeme	23 kalem	20.000 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	17.02.1939
3	Gaz idrofil	1.500.000 m	50.500 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	22.02.1939
4	Tıbbi ilaç	36 çeşit	62.000 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	23.02.1939
5	Sargı bezi	180.200 m	39.000 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	24.02.1939
6	İdrofil pamuk	25.000 kg	36.500 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	27.02.1939
7	Mamak Gaz Okulu Binası	inşaat	187.991 lira	Kapalı zarfla eksiltme	06.03.1939
8	Sargı bezi	300.000 adet	35.000 lira/hepsi	Pazarlıkla	08.05.1939
9	Sıhhi alât ve malzeme	27 kalem	61.350 lira /hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	22.05.1939
10	Fotin	10.000 çift	48.000 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	25.05.1939
11	Hava Hastanesi Eskişehir	İnşaat	520.427 lira	Kapalı zarfla eksiltme	25.05.1939
12	Mikroskop	50 adet	7.990 lira/hepsi	Açık eksiltme usulü	29.05.1939
13	Yerli yün battaniye	7.500 adet	14,93 lira/adet	Kapalı zarfla eksiltme	01.06.1939
14	Harp paketi	150.000 adet	54.000 lira	Kapalı zarfla eksiltme	26.06.1939
15	Seyyar Etüv (yerli yabancı)	150 adet	195.000 lira/hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	14.07.1939
16	Alüminyum ilaç kutusu	17 kalem	30.000 lira	Kapalı zarfla eksiltme	31.07.1939
17	Sıhhiye arka çantası	2.000 adet	30 lira/adet	Kapalı zarfla eksiltme	02.08.1939
18	Çizme	20.000 çift	743 kuruş/çift	Kapalı zarfla eksiltme	03.08.1939
19	Karyola (altlı üstlü)	2.230 adet	19 lira 50 kuruş/adet	Kapalı zarfla eksiltme	07.08.1939
20	Frenk gömleği	14.500 adet	210 kuruş/adet	Kapalı zarfla eksiltme	09.08.1939
21	Yün fanila	10.620 adet	200 kuruş/adet	Kapalı zarfla eksiltme	10.08.1939
22	Yün çorap	44.300 çift	45 kuruş/çift	Kapalı zarfla eksiltme	11.08.1939
23	Pijama takımı	17.950 takım	175 kuruş/takım	Kapalı zarfla eksiltme	12.08.1939
24	Battaniye	2000 adet	16.400 lira /hepsi	Kapalı zarfla eksiltme	15.09.1939
25	Battaniye	27.000 adet	850 kuruş/adet	Kapalı zarfla eksiltme	18.09.1939
26	Pamuk çorap ipliği	52.000 kg	150 kuruş/kg	Kapalı zarfla eksiltme	22.09.1939
27	Ankara hasta bakıcı binası yapımı	inşaat	67.280 lira 42 kuruş	Kapalı zarfla eksiltme	04.10.1939
28	Ankara Askeri Hastanesi Fizyoterapi binası ikmal	inşaat	36.858 lira 24 kuruş	Kapalı zarfla eksiltme	20.10.1939
29	Tıbbi ecza	45 kalem	15.900 lira/hepsi	Pazarlıkla	03.11.1939
30	İdrofil pamuk	25.000 kg	150 kuruş/kg	Pazarlıkla	27.11.1939
31	Ufak tip etüv	400 adet	230 lira/ adet	Kapalı zarfla eksiltme	05.12.1939
32	Sargılık bez	400.000 m	26 kuruş/m	Kapalı zarfla eksiltme	29.12.1939

1.satır: 14 Ocak 1939(S.4111) Resmi Gazete, sayfa: 11113.; 2-3.satır: 15 Şubat 1939(S.4133) Resmi Gazete, sayfa: 11290; 4.satır: 04 Ocak 1939(S.4102) Resmi Gazete, sayfa: 11065; 5. satır: 20 Şubat 1939(S.4137) Resmi Gazete, sayfa: 11306; 6. satır: 04 Ocak 1939(S.4102) Resmi Gazete, sayfa: 11065; 7. satır: 18 Şubat 1939(S.4136)(Resmi Gazete) sayfa: 11301; 8. satır: 1 Mayıs 1939(sayı.4197) Resmi Gazete, sayfa: 11668; 9. satır: 20 Nisan 1939(sayı.4188) Resmi Gazete, sayfa: 11623; 10-11. satır: 6 Mayıs 1939(sayı.4201) Resmi Gazete, sayfa : 11687; 12. satır: 10 Mayıs 1939(sayı 4204) Resmi Gazete, sayfa: 11717; 13. satır: 13 Mayıs 1939(sayı 4207) Resmi Gazete, sayfa: 11745; 14. satır: 8 Mayıs 1939 (sayı 4202) Resmi Gazete, sayfa:11697; 15. satır: 25 Mayıs 1939(S.4215) Resmi Gazete, sayfa:11810; 16. satır: 25 Temmuz 1939(S.4267)Resmi Gazete, sayfa:12348; 17. satır: 15 Temmuz 1939 (S.4259)Resmi Gazete, sayfa:12293; 18-21. satır: 20 Temmuz 1939 (S.4263) Resmi Gazete, sayfa:12328-12329; 22. satır: 24 Temmuz 1939 (S.4266)Resmi Gazete, sayfa:12340; 23. satır: 20 Temmuz1939 (S.4263) Resmi Gazete, sayfa:12329; 24. satır: 02 Eylül 1939(S.4300) Resmi Gazete, sayfa: 12539; 25. satır: 29 Ağustos 1939(S.4297)Resmi Gazete, sayfa: 12521; 26. satır: 05 Eylül 1939(S.4302) Resmi Gazete, sayfa: 12566; 27.-28. satır: 18 Eylül 1939(S.4313)(Resmi Gazete) sayfa: 12615; 29. satır: 25 Eylül 1939(S.4319) Resmi Gazete, sayfa: 12640; 30. satır: 23 Kasım 1939(S.4366) Resmi Gazete, sayfa: 12863; 31. satır: 20 Kasım 1939(S.4363) Resmi Gazete, sayfa: 12846; 32. satır: 15 Aralık 1939(S.4385) Resmi Gazete, sayfa: 12963.

Ordunun sıhhi malzemeleri arasında cephede askerin ilk yardım paketi olan harp paketi¹⁷¹ sefer sağlık malzemesidir. Harp paketinin mucidi, GÜney Almanya Eczacılık dergisinde tespit edilmiş olan GÜney Almanyalı tıbbiye öğrencisi Krimmer'dir. Bu genç bir harpte avcı alayına muavin doktor olarak görevlendirilmiştir. Bu harpte yaralananların nakil edilme sırasında hayatlarını kaybettiğini görerek sargı ve ilaçların bulunduğu ecza arabasını icat etmiştir. İcat ettiği bu küçük araba siperler arasına kolayca girmiştir. Daha sonra bunu da kâfi görmeyip, her askerin üzerinde sargı paketi taşınması gerektiğini düşünmüş ve sargı paketini icat ederek kendi alayında uygulamıştır. Bu şekilde yaralananların hayatlarının kurtarıldığı görüldüğünden, önce Alman ordularında sonra dünya ordularında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷²

Tablo 2.6'da geri kalan malzemeleri genel anlamda iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi askerin giydirilmesi, ikincisi ise askerin barındırılması için gerekli olan alımlardır. İlk gruptaki giyim malzemeleri; fotin, çizme, frenk gömleği, yün fanila, yün çorap, pijama takımı, pamuklu çorap ipliğidir. Binalar askerin barınmasıyla ilgili alımların içinde değerlendirilirken karyola, battaniye, yerli yün battaniye gibi malzemeler de askerin barınmasıyla ilgilidir. Burada dikkat çeken husus battaniyenin bir ihalede yerli şartı olduğu halde, diğerlerinde yerli şartı aranmamış olmasıdır. Fiyatlara bakıldığında ise yerli ve yün olmayan battaniyelerin çok daha ucuza temin edildiğini söylemek mümkündür.

Tabloda 26. sırada yer alan pamuk çorap ipliği kalemi, genellikle Yardımsevenler Cemiyeti tarafından organize edilen ve ihtiyaç sahibi Türk kadınının vatan hizmeti görürken aynı zamanda evinin ihtiyaçlarını da karşılmasına yönelik olarak açılan atölyelere çorap üretimi için sipariş edilen ipliklerdir. Yardımsevenler Cemiyeti'nin askeri sağlık hizmetleriyle ilgili faaliyetleri çalışmanın sonraki bölümlerinde daha geniş ele alınmıştır.

1940 yılına gelindiğinde TSK'nın sağlık hizmetlerine yönelik olarak, MMV Kara Kısmı tarafından ihale edilen sıhhi malzemeler, tahmini bedelleri, ihale usulleri ve ihale tarihleri Tablo 2.7'de düzenlenmiştir:

¹⁷¹ "Askerin Sargı Paketleri", **Akşam**, 11 Teşrinisani 1939, s. 5.

¹⁷² "Askerin Sargı Paketleri", **Akşam**, 11 Teşrinisani 1939, s. 5.

Tablo 2.7. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1940 yılında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.

S.Nu.	Malzeme Adı	Adet/miktar	Tahmini Bedel	İhale Usulü	İhale Tarihi
1	Yün çorap İpliği	10.000- 12.000 kg	272 kuruş/kg	Pazarlıkla	10.01.1940
2	Tıbbi alet	105 kalem	4100 lira/hepsi	Pazarlıkla	10.01.1940
3	Hasta nakliye arabası	100 adet	315 lira/adet	Kapalı zarfla eksiltme	11.01.1940
4	Acide acetylisalicy liqit	200 kg	Kilosu 300 kuruş	Kapalı Zarf	12.01.1940
5	Çamaşır diktirme	400.000 adet	Adeti 9 kuruş	Açık eksiltme	12.01.1940
6	Serum (Kangran)	2000 adet	2200 lira	Pazarlıkla	13.01.1940
7	Portatif çadır bezi	50.000-100.000	104 kuruş/m	Pazarlıkla	13.01.1940
8	Yaralı etiket defteri	20.000 adet	35 kuruş/adet	Pazarlıkla	15.01.1940
9	Buhar kazanı (Cebeci Asker Hastanesi)		3628 lira	Pazarlıkla	15.01.1940
10	Hasta abalığı kumaşı	12.000 m	288 kuruş/m	Pazarlıkla	16.01.1940
11	Gazlı bez	500.000 m	14 kuruş/m	Kapalı zarfla eksiltme	25.01.1940
12	İlaç	10 kalem	20.500 lira/hepsi	Pazarlıkla	26.01.1940
13	Serum (5 çeşit)	2000 adet	11.500 lira	Kapalı Zarf	26.01.1940
14	Filasterin	20.000 adet	Tanesi 70 kuruş	Kapalı Zarf	27.01.1940
15	Battaniye	42 adet	Adeti 24 lira	Pazarlıkla	31.01.1940
16	Nevresim	106 adet	927 lira	Pazarlıkla	31.01.1940
17	Tıbbi Malzeme	8 çeşit tıbbi lastik	3530 lira	Pazarlıkla	13.02.1940
18	Röntgen Malzemesi	4 kalem	3000 lira	Pazarlıkla	15.02.1940
19	Saf iyod	500 kg	Kilosu 10 lira	Açık eksiltme	12.02.1940
20	Sargılık bez	20.000 m	21 kuruş/m	Pazarlıkla	06.05.1940
21	İlaç Şişesi	12.000 adet	4200 lira	Eksiltme	14.05.1940
22	Cerrahi Alat	10 takım	2100 lira/takımı	Pazarlıkla	15.05.1940
23	Gaz İdrofil	500.000 m	15 kuruş/m	Kapalı Zarf	17.05.1940

1,2, 6-9. satır; **Ulus**, 8 Ocak 1940, s.7.; 3. satır; Resmi Gazete, 5 Aralık 1939 (S.4376), sayfa: 12906.; 4, 5, 13, 14, 19. satır; **Ulus**, 10 Ocak 1940, s.7 ; 10. satır; Resmi Gazete, 01 Aralık 1939 (S.4373) sayfa: 12895.; 11. satır; Resmi Gazete, 30 Aralık 1939 (S.4398) sayfa:13044.; 12. satır; Resmi Gazete, 30 Aralık 1939 (S.4398) sayfa:13044.; 15-18. satır: **Ulus**, 28 Ocak 1940, s.7.; 20. satır; **Ulus**, 4 Mayıs 1940, s.8.; 21-23. satır; **Ulus**, 10 Mayıs 1940, s.7.

Tablo 2.7’de yer alan 23 kalem sağlık hizmeti ile ilgili malzemelerin on iki kalemi doğrudan sihi malzeme ve ilaştır. Geri kalan altı malzeme çeşidi ise bir önceki yılda görüldüğü gibi askerin giyinme ve barınma ihtiyacına yöneliktir. 1940’da ihalesi yapılan üç farklı kalem hasta nakliye arabası, yaralı etiket defteri ve röntgen malzemesidir. Bu üç malzeme içinde dikkat çeken husus, yaralı etiket defterinin bile alınmasının planlanmış olması, askeri sağlık hizmetlerinde en küçük ayrıntıların düşünöldüğünü, dolayısıyla barış zamanından itibaren çok iyi bir şekilde organize olması gerektiğini göstermiştir.

Tablo 2.7’de 11. ve 23. kalemde toplamda 145.000 lira ile gaz bezi ve gaz idrofil en yüksek harcama kalemi olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni; savaş durumunda yaralanmalara karşı ilk müdahale ve tedavi sırasında en çok kullanılacak malzeme olmasıdır. Bu malzemenin alımı yetkililerin gerçek bir savaşa girme hazırlığı olarak düşünölmüştür. Bunu takiben 7. sırada yer alan portatif çadır bezi ortalama 78.000 liralık bir alım ihalesidir. 1940 yılında alımı öngörölen çadır bezi, sefer kadrosuna yükseltilmiş olan ordunun yine gerçek bir savaşa hazırlandığını göstermiştir. Bilindiğı gibi çadır, hareket halindeki orduların geçici barınma, ikamet ve seyyar hastaneler için gerekli askeri bir malzemedir. Buradan ordu yönetiminin yine bu dönemde ciddi bir savaş hazırlığı içinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2.7’de 5. sırada yer alan çamaşır diktirme harcama kalemi 36.000 lira ile üçüncü sıradadır. Dördüncü en yüksek ihale miktarı ise 3. sırada yer alan hasta nakliye arabasıdır. Daha önceki yıllarda böyle bir harcama kaleminin olmaması ve bu alımda 100 adet gibi yüksek bir miktarda olması, yüksek savaş beklentisinden kaynaklanmıştır.

Tablo 2.7’deki ihale usulü sütunu incelendiğinde, toplam 23 kalemin 12 kaleminin pazarlık usulü ile diğerlerinin ise kapalı zarf eksiltme, açık eksiltme, eksiltme ve kapalı zarf usulleri olduğu görölmüştür.

Tablo 2.8’de 1941 ve 1943 yıllarında TSK’nın sağlık hizmetlerine yönelik alımları gösterilmiştir.

Tablo 2.8. İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1941, 1943 yıllarında TSK'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, MMV Kara Kısmı Tarafından İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.

S.Nu.	Malzeme Adı	Adet/miktar	Tahmini Bedel	İhale Usulü	İhale Tarihi
1	Harp paketi bezi	25.000 m	85 kuruş/m		05.05.1941
2	Yatak kılıfı	5000 adet	250 kuruş/adet		07.05.1941
3	Eter narkoz	500 kg	750 kuruş/kg		07.05.1941
4	Ampul	6000 adet VII Kanfre 20'lik 2000 adet VII Kanfre 10'luk 4000 adet VII Kafein 10'luk	3920 lira/hepsi		26.05.1941
5	Şırınga	250 adet rekor şırınga 2'lik 250 adet rekor şırınga 5'lik 250 adet rekor şırınga 10'luk 250 adet rekor şırınga 20'lik	2774 lira/hepsi		26.05.1941
6	Çeşitli İlaç	100 kg Benzuat dö sut, 50 kg Sukr dö le, 50 kg Gom arabik, 500 kg Karbonat dö magnesi, 500 kg Potas klorat, 100 kg Aspirin sinonim, 500 kg krezilol, 50 kg Hatmi çiçeği, 50 kg Papatya çiçeği, 20 kg Piramidone sinonim.	3500 lira/hepsi		26.05.1941
7	Kalsiyum glukonat ampul	50.000 adet	6.5 kuruş/adet	Kapalı Zarf	27.05.1941
8	Vazelin	2000 kg	220 kuruş/kg	Pazarlıkla	20.05.1941
	Veteriner ecza	11 kalem	6758 lira/hepsi	Pazarlıkla	20.05.1941
	Salisilat dö sut	350 kg	450 kuruş/ kg	Pazarlıkla	20.05.1941
	Tanalbin (sinonim)	300 kg	1600 kuruş/kg	Pazarlıkla	20.05.1941
9	Aspirin sinonim	1000 kg	400 kuruş/kg	Pazarlıkla	21.05.1941
10	Salisilat dö sut	350 kg	450 kuruş/kg	Pazarlıkla	31.05.1941
	Tanalbin (sinonim)	500 kg	1600 kuruş/kg	Pazarlıkla	31.05.1941
	Aspirin sinonim	1000 kg	400 kuruş/kg	Pazarlıkla	31.05.1941
11	Salisilat dö sut	500 kg	350 kuruş/kg	Açık eksiltme	14.07.1941
12	Eter Narkoz	500 kg	543 kuruş/kg	Açık eksiltme	01.07.1941
13	Uretana	250 kg	kilosu 975 kuruş	Pazarlıkla	07.07.1941
14	Banzuvat dö sut	1000 kg	kilosu 400 kuruş	Pazarlıkla	07.07.1941
15	Tannalbin (sinonim)	300 kg	kilosu 16 lira	Pazarlıkla	08.07.1941
16	Ampul muhtelif boy	4.250.000 adet	33.150 lira	Pazarlıkla	08.07.1941
17	İdrofil Pamuk	5000 kg	kilosu 170 kuruş	Pazarlıkla	12.07.1941
18	Aspirin (sinonim)	2000 kg	kilosu 400 kuruş	Pazarlıkla	14.07.1941
19	Muhtelif eczane laboratuvar mlz.			Açık eksiltme	01.08.1941
20	Petr kutusu 10 cm	10.000 adet		Pazarlıkla	05.10.1943
21	Etöv tamiri	1 adet		Pazarlıkla	05.10.1943

1-3.satır, **Ulus**, 3 Mayıs 1941, s.7; 4-6. satır, **Ulus**, 10 Mayıs 1941, s.5; 7. satır, **Ulus**, 15 Mayıs 1941, s.5; 8-9. satır, **Ulus**, 16 Mayıs 1941, s.7; 10. satır, **Ulus**, 18 Mayıs 1941, s.4; 11. satır, **Ulus**, 26 Mayıs 1941, s.5; 12. satır, **Ulus**, 1 Haziran 1941, s.7; 13-19. satır, **Ulus**, 26 Haziran 1941, s.7; 20-21. satır, **Ulus**, 4 Ekim 1943, s.3.

Tablo incelendiğinde 1941 yılı için 19 kalem olan alımların, 12 kalemi ilaç alımıdır. Geriye kalan kalemler barınma ve tıbbi malzemelerdir. Bu tablo için ilaç alımlarının çok olduğu, buna bağlı olarak da bu ilaçları kullanırken elde bulunması gereken yardımcı malzemeler üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

1943 yılında, TSK tarafından alımı ihale edilen sadece iki kalem sıhhi malzeme mevcuttur. Bunlardan petr kutusu, salgın hastalıklarda etken mikrobun teşhis ve tespit edilmesi için kullanılan bir malzemedir. Diğeri etüv tamiri ihalesidir. Bunlardan ikisinin alımı pazarlık usulü olduğundan herhangi bir tahmini bedel konulmamıştır.

Tablo 2.6, 2.7, 2.8 birlikte değerlendirilip karşılaştırıldığında; 1939 yılından başlamak üzere alımların askerinin birinci derecede zorunlu ihtiyacı olan giyinme ve barınma kalemlerine yönelik olduğu, 1940 yılında ülkenin fiilen savaşa girdiği takdirde gerekli olan sıhhi malzeme kalemlerinden oluştuğu, 1941 ve 1943 yıllarında ise zorunlu ihtiyaç maddelerinden çok ilaç alımına ağırlık verildiği görülmüştür. İhale usulleri yıllar itibari ile karşılaştırıldığında; 1939 yılında çoğunlukla kapalı zarfla eksiltme, 1940 yılında çoğunlukla pazarlık usulü, 1941 ve 1943 yıllarında ise yine pazarlık usulü olduğu tespit edilmiştir.

Hava Kuvvetleriyle ilgili sıhhi malzeme alımları, MMV satın alma komisyonluğundan ayrı olarak ilan ve ihale edilmiştir. MMV Hava Müsteşarlığı'nın sağlıklı olarak verilen ihaleleri Tablo 2.9'da gösterilmiştir.

Tablo 2.9 İkinci Dünya Savaşı Döneminde 1940 ve 1941 Yıllarında MMV Hava Müsteşarlığı'nın Sağlık Hizmetlerine Yönelik Olarak, İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri.

S.Nu.	Malzeme Adı	Adet/miktar	Tahmini Bedel	ihale Usulü	İhale Tarihi
1	Alatı cerrahiye ustuncu	7 adet	-	Pazarlıkla	08.05.1940
2	Sıhhiye çantası	20 adet	-	Pazarlıkla	08.05.1940
3	Sıhhi malzeme	18 kalem	1200 lira /hepsi	Pazarlıkla	13.05.1941
4	Diş malzemesi	20 kalem	375 lira/hepsi	Pazarlıkla	13.05.1941
5	Hamam havlusu	800 adet	1800 lira/hepsi	Pazarlıkla	20.05.1941
6	Çamaşırılık bez	50.000 m	14.375 lira/hepsi	Pazarlıkla	28.05.1941

1-2. satır; **Ulus**, 06 Haziran 1940, s. 7; 3-4. satır; **Ulus**, 10 Mayıs 1941, s.5; 5-6. satır; **Ulus**, 19 Mayıs 1941, s.5.

Kara ordusunun üç, Hava ve Deniz kuvvetlerinin birer sıhhiye malzeme deposunun malzeme kadrosu tamamlanmaya çalışılmış, MMV emrindeki Umum Sıhhiye Deposu, alet tamir ve suni aza yapımevi ile İstanbul'daki Sıhhiye Transit ve Ordu Sıhhiye Depoları genişletilmiş, Bursa, Sivas, Konya depolarından başka Diyarbakır, Kayseri, Malatya, Afyon, Erzincan ve İstanbul'da tali merkezler açılmıştır. Büyük hastaneler bağlı buldukları komutanlıkların sağlık kurumları için birinci derece ikmal merkezi haline sokulmuştur.¹⁷³ Türk ordusunun sıhhi malzeme ihtiyacı MMV Sağlık Daire Başkanlığı kanalıyla karşılanmış, savaş süresince genel sıhhiye deposu boş bırakılmamaya çalışılmıştır.

Bu alımların dışında Kızılay da ordu için sıhhi malzeme tedarik kanalı olmuştur. İlk olarak; Kızılcahamam, Afyon, Etimesgut'ta bulunan Kızılay depolarına 500 yataklı 20 yardım hastanesi kontrol edilerek ambalajlanmıştır.¹⁷⁴ Cumhuriyet Arşiv belgesine göre, 10 Haziran 1939'da Kızılay Cemiyeti'nin bir harp vuku bulunduğu açacağı hastaneler için gerekli olan 15.253 kilo saf alkolün¹⁷⁵ ve 20 Mayıs 1940'da 5 kilo alkol apsolü ile 11.000 kilo saf alkolün Milli Müdafaa ihtiyacı için satılan fiyat üzerinden verilmesinin kabul edildiği görülmüştür.¹⁷⁶

Kızılay'dan temin edilemeyen ilaçlar da pazarlıkla ve ihale usulü ile temin edilmiştir. Örneğin, 10 Mart 1939 tarihinde, ordunun sıhhi ihtiyacı olan Bayer Fabrikası mamulâtı ilaçların Kızılay Kurumu tarafından temin edilemeyeceği anlaşıldığından pazarlıkla satın alınması İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır.¹⁷⁷ Daha sonra, Kızılay'ın tedarik edeceği ilaçlardan başka, harp zamanı kullanacak diğer malzemelerle ilgili alımlarda da gümrük vergisinden muaf olması kabul edilmiştir. Buna yönelik olarak 22 Eylül 1941 tarihinde 4119 sayılı "*Kızılay Cemiyeti ve Harp ve Afet Vukuunda Onunla Birlikte Çalışmak Üzere Hükümetin Müsaadesile Gelecek Bu Türlü Sıhhi ve İnsani Yardım Heyetleri Namına Vürut Edecek Olan Eşyanın Gümrük Vergisinden Muafiyetine Dair Kanun*",¹⁷⁸ kabul edilmiştir.

¹⁷³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 494-495.

¹⁷⁴ **A.e.**, s. 494-495.

¹⁷⁵ **BCA**, 030.18.1.2, 87.52.7, s. 1.

¹⁷⁶ **BCA**, 030.18.1.2, 91.46.3, s. 1.

¹⁷⁷ **BCA**, 030.18.1.2, 86.22.9, s. 1.

¹⁷⁸ 4119 sayılı "*Kızılay Cemiyeti ve Harp ve Afet Vukuunda Onunla Birlikte Çalışmak Üzere Hükümetin Müsaadesile Gelecek Bu Türlü Sıhhi ve İnsani Yardım Heyetleri Namına Vürut Edecek Olan Eşyanın Gümrük Vergisinden Muafiyetine Dair Kanun*", 25 Eylül 1941, , **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 839-840.

MMV Sağlık Daire Başkanlığı, savaş süreci boyunca ihtiyati bir tedbir olarak kinin, sulfamid gibi zorlukla ele geçen ilaçları Kızılay aracılığı ile tedarik etmiş,¹⁷⁹ kinin yerine geçen *atebrin* ile tıbbi ecza ve çeşitli malzeme siparişleri T.C. Washington Büyükelçiliği adına açılan akreditiflerden alınmıştır. New York Ticaret Ateşesi, Ağustos 1942'den sonra Amerika hükümeti Türkiye'de oluşturulan kiralama ve ödünç verme kanunu dâhilinde para ile satın alınabilmesi için Ankara'da kurulu Müteşekkil Koordinasyon bürosundan tebligat yapılması gerektiğini bildirmiştir. Cemiyetin Milli Müdafaa ihtiyacı için sipariş ettiği malzemeler Tablo 2.10'da gösterilmiştir.¹⁸⁰

Tablo 2.10. Kızılay Cemiyetinin Milli Müdafaa İhtiyacı İçin Sipariş Verdiği İlaçlar.

S.nu.	Miktarı	İlaç adı
1	2 ton	Bismuth Sounitrate
2	2 ton	Sodium Benzoat
3	500 kilo	Dymethyl Amino Phenozan
4	1 ton	Terpin Hydratee
5	200 kilo	Agar-Agar
6	201 kilo	Gelatin

BCA, 030.10, 179.325.28, s. 4.

MMV'nin yaptığı alımlarda, arşiv belgelerine yansıdığı gibi savaşın getirdiği sıkıntılarının da yaşandığı görülmüştür. 20 Eylül 1941 tarihinde MMV tarafından müteahhit Yusuf Kapancı ile 1.500.000 adet boş ampul birlik renksiz, 500.000 adet boş ampul birlik renkli, 1.500.000 adet boş ampul ikilik renksiz, 500.000 adet boş ampul ikilik renkli, 250.000 adet onluk renksiz ampul toplamda 4.250.000 adet boş ampulün 29.490 lira karşılığında alınacağı ile ilgili sözleşme imzalanmıştır. Müteahhit bu ampulleri üç ay içinde temin edecektir.¹⁸¹ Ancak 10 Ocak 1941 tarihinde Yusuf Kapancı yazdığı bir dilekçe ile ampullerin yolların kapalı olması nedeniyle fabrikaca sevkiye imkân olmadığı, bununla ilgili belgeyi Berlin Sanayi ve Ticaret Odası'ndan alarak Türk Konsolosluğu'na onaylattığı, taahhüdün vaktinde yapılamamasının kendisi dışındaki sebeplerden kaynaklandığını ve bunun da mücbir sebep olarak görülmesini talep etmiştir.¹⁸² Yine 21 Ocak 1942 tarihinde Yusuf Kapancı, verdiği ikinci bir dilekçe ile de ampullerin tamamen imal edildiğini, ancak, İstanbul-Sivilingrad arasındaki yolun kapalı olduğu ve bu yol üzerindeki eski

¹⁷⁹ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 524.

¹⁸⁰ BCA,030.10,179.235.28, s. 1-5.

¹⁸¹ BCA, 030.10, 56.377.9, s. 13-14.

¹⁸² BCA, 030.10, 56.377.9, s. 12.

köprülerin inşa edileceği, 1942 Mart'ına doğru bu yolun ikmal için işlemeye başlayacağını bildirmiş ve sözleşmenin üç ay daha uzatılmasını istemiştir.¹⁸³ Bunun üzerine MMV hukuk müşaviri konu hakkında görüşünü şu şekilde bildirmiştir. İhale tarihinden sonra farklı firmalar Almanya'dan birçok sipariş getirmiştir. Buna örnek olarak da Bayer ve Şering fabrikası ürünleri örnek gösterilmiştir. Eğer engel teşkil etse idi bu firmaların da getiremeyeceği bu yüzden bu durumun mücbir sebep olarak görülmediğini ve keyfiyetin Devlet Şûrası tetkikine bağlı olduğu bildirilmiştir. Devlet Şûrası tetkik sonucunda da, müteahhidin gösterdiği sebep mücbir sebep olarak kabul edilmemiştir.¹⁸⁴

Ordu sıhhi malzeme temin yollarından diğer bir usul de sıhhi malzeme alımı karşılığında yapılan takas usulüdür. Ordunun sıhhi ihtiyacı için, Milli Müdafaa Vekilliğince Filistin'den ithal edilecek olan 50.000 Türk Lirası değerinde olan Filistin menşeli idrofil gaz ve sargılık gaz karşılığında, 2/11869 sayılı kararnameye istinaden meri takas hükümleri dairesinde 50.000 Türk Lirası değerinde buğday ve konservenin ihracına, İcra Vekilleri Heyetince 23 Teşrinievvel (Ekim) 1939'da izin verilmiştir.¹⁸⁵

Hastaneler de gıda maddelerini ihale yoluyla karşılamıştır. Örneğin Mardin Askeri Hastanesinin 1939 mali yılı sadeyağı, koyun eti, un, kuru ot ve odun için eksik ihale ilanları verdiği ancak hazine menfaati için bu ilanların muteber sayıldığı bildirilmiştir¹⁸⁶, yine 1939 mali yılı arpa ve saman için verilen ilan da aynı sebeple muteber sayılmıştır.¹⁸⁷ MMV Satın Alma Komisyonu, Cebeci Hastanesi'ne keşif bedeli 2145 lira olan sineklik telleri için 6 Ocak 1940 tarihinde Ulus gazetesine ihale ilanını vermiştir.¹⁸⁸

Ordunun diğer bir sıhhi malzemesi olan aşı ihtiyacı da Aşı Hazırlama Evi'nden karşılanmıştır. Aşı Hazırlama Evi'nde; 1939 yılısonundan 1945 yılı başlangıcına kadar 5 yılda 15 ton tifo, 7 ton dizanteri ve 5 ton menengokok aşısı üretilmiştir. 1940 yılında bir miktar tetanoz aşısı yapılmış deneme amaçlı

¹⁸³ **BCA**, 030.10, 56.377.9, s. 11.

¹⁸⁴ **BCA**, 030.10, 56.377.9, s. 7-9.

¹⁸⁵ **BCA**, 030.18.1.2, 89.102.17, s. 1.

¹⁸⁶ **BCA**, 030.18.1.2, 90.32.8, s. 1.

¹⁸⁷ **BCA**, 030.18.1.2, 91.60.10, s. 1.

¹⁸⁸ "Sineklik Telleri Yapıtılacak", **Ulus**, 6 Ocak 1940, s.7.

kullanılmıştır. Fakat yer ve malzeme noksanlığı ile ihtiyacın azlığı bu üretimi sınırlandırmıştır.¹⁸⁹

Askeri sıhhi malzemelerden harp paketi, sargı bezleri, pansuman pamukları, komprime ilaçlar ve ampullerin hazırlanmasında, Yardım Sevenler Cemiyeti öncülüğünde Türk kadınları sıhhiye depolarında çalışarak yardımcı olmuşlardır. Bu konu Yardım Sevenler Cemiyeti başlığı altında ele alınmıştır.

Bütçesi ayrı olan, ancak, personel yönünden desteklenen Jandarma Genel Komutanlığı da kendi ihtiyaçlarını ayrı olarak karşılamıştır. 20 Mart 1940 tarihli Ulus gazetesine “*Tamamına 6700 lira kıymet tahmin edilen yetmiş beş çeşit tıbbi ecza ve sıhhi malzeme 21 Mart 1940 Perşembe günü saat onda pazarlıkla satın alınacaktır*” şeklinde bir ilan vermiştir.¹⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı döneminde askeri sağlık hizmetlerini demiryollarında temizleme ve tathir trenleriyle destekleyen diğer bir kurum ise Devlet Demiryollarıdır. Bu kurumun verdiği ihale ilanlarından Tablo 2.11’de verilen ilan da bu çerçevede ele alınmış, alınan cihazların trenlerde kullanılmış olabileceği değerlendirilmiştir.

Tablo 2.11. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Jandarma ve Devlet Demiryolları Sağlık Hizmetlerine Yönelik İhale İlanı Verilen Sıhhi Malzemelerin Adı, Miktarı, Tahmini Bedeli, İhale Usulü ve İhale Tarihleri

S.Nu.	Malzeme Adı	Adet/miktar	Tahmini Bedel	İhale Usulü	İhaleyi Yapan	İhale Tarihi
1	Tıbbi ecza ve sıhhi malzeme	75 kalem	6700 lira/hepsi	Pazarlıkla	Jandarma Genel K.lığı	21.03.1940
2	Sterilizasyon cihazları ve teferruatı		22.500 lira/hepsi	Kapalı zarf usulü	DDY	07.07.1941

1. satır; **Ulus**, 26 Mayıs 1941, s.5; 2. satır; **Ulus**, 20 Mart 1940, s.7.

Yerel yönetimlerin savaş hazırlığı için gerekli düzenlemeleri yapacağı Milli Müdafaa Mükellefiyet Kanunu’nda belirtilmiştir. İstanbul Belediyesi, askeri sağlık hizmetlerinde kullanılacak battaniye ve kumaş imalatı, sıhhiye arabasının yapımı için imalathanelerin tatilde de çalışmalarını sağlamıştır. Bu kapsamda İstanbul Belediyesi Genel Meclisi, 21 Ekim 1939’da ordu ihtiyacı için kumaş ve battaniye imalatı yapan Karamürsel ve Bahariye fabrikalarının hafta tatiline girmeden çalışmalarına¹⁹¹; 14

¹⁸⁹ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 129.

¹⁹⁰ “Tıbbi Ecza ve Malzeme Alınacak”, **Ulus**, 20 Mart 1940, s.7.

¹⁹¹ **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi’nin 21 Ekim 1939 tarihli ve 10536 sayılı kararı.

Ocak 1941’de İstanbul Askerlik Mıntika Komutanlığı, 15 adet sıhhiye arabasını acil olarak yaptıracğından, Kadıköy’de bu işi yapacak olan üç işletmenin hafta tatili vermeden ve geceleri çalışmalarına¹⁹² karar vermiştir.

¹⁹² **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi’nin 14 Ocak 1941 tarihli ve 219 sayılı kararı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN YÜRÜTÜLMESİ İLE İLGİLİ FAALİYETLER

3.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gülhane Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu ve Hastanesi

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Gülhane'nin Ankara'ya taşınması gündeme gelmiştir.¹ 6 Nisan 1941'de Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a taarruza başlayıp Mayıs 1941'de paraşütle Girit adasına inmesiyle, Alman taarruzu ihtimaline karşı Trakya'da olağanüstü hal ilan edilerek birlikler Çatalca'nın geri hattına çekilmiş ve İstanbul'un tahliyesine başlanmıştır.² 15 Nisan'da İstanbul okulları, 17 Nisan'da İstanbul Üniversitesi tatile girmek zorunda kalmış,³ Tıp Fakültesi'nin Ankara Ziraat Fakültesi'nin bir bölümüne nakledilmesi düşünülmüştür.⁴ Haziran 1941'de Gülhane'nin Ankara'ya nakli Genelkurmay Başkanlığı tarafından kararlaştırılmış, ancak, nakil için ödenek bulunmadığından bir süre uygulanamamıştır. Gülhane Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu, 21 Temmuz 1941 günü öğretim üyeleriyle birlikte 28 vagon içinde Ankara'ya nakledilmiştir.⁵ Okul müdürü Niyazi İsmet Gözcü döneminde iken taşınan⁶ Gülhane'nin adı da "Askeri Doktor Mektebi ve Kliniği" olmuştur.⁷ Ankara'da güçlü bir tıp merkezinin olmayışı ve Genelkurmay karargâhının Ankara'da bulunuşu taşınma kararında etkili olmuştur.⁸ Cebeci'de U şeklindeki eski Ankara Cebeci Merkez Hastanesi binasına yerleşilmiştir. Binanın bir tarafında Ankara Kalesi'ne bakan batı kanadı ile ilişkili

¹ Nuran Yıldırım, Gülhane Tatbikat Mektebi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, C:III, 1994, s. 440.

² Zeki Üstünkaya, "İkinci Dünya Harbine Türkiye", **Ordu Dergisi**, Eylül 1956, s. 27.

³ Nejat Göyünç, "Bir Öğrencinin İkinci Dünya Harbi Anıları", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 543.

⁴ "Tıp Fakültesi Ankara'ya Naklediliyor", **Vatan**, 12 Mayıs 1941, s. 2.

⁵ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 7

⁶ Ege, **100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar**, s. 16.

⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 440.

⁸ Ege, **100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar**, s. 16.

cerrahi bölüm, ameliyathaneler, amfiler ile onların bir kademe altında Askeri Hemşire Okulu ve öğrenci yatakhaneleri, doğu kanadında ise fizik tedavi ve intaniye binaları bulunmaktadır.⁹

Gülhane Ankara'ya taşındığında yedek subaylar da stajlarına Ankara'da devam etmeye başlamış ve "Yedek Sıhhiye Subay Okulu" Yedek Subay Okulu'nun bir parçası olarak Gülhane'ye bağlanmıştır.¹⁰ Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi öğrencilerinden 40 kişilik bir grup 15 Ağustos 1941 günü başlarında profesörleri N. İsmet Gözcü ve Kemal Serav olduğu halde Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret ederek bir çelenk koymuşlardır.¹¹

Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu'nun Ankara'ya taşınmış olduğu ve sivil hastalara da hizmet vereceği Ulus gazetesinde ilanla duyurulmuştur. İlanda:

"Askeri Tababet ve Tatbikat Okulu halkımıza bir hizmet olmak üzere Cebeci Askeri Hastanesi'nde poliklinik günlerini tespit etmiştir. Müracaat eden hastalar memleketimizin tababetin her şubesindeki en büyük mütehassısları tarafından muayene ve tedavi edilecektir."¹² denilmiştir.

Yine aynı ilanda "Askeri Tababet ve Tatbikat Okulunda Meccani Günleri" başlığı ile halka ücretsiz hizmet edileceği duyurulmuştur. İlanda haftanın altı günü hangi doktorların poliklinik hizmeti vereceği aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

"Cebeci hastanesinde tesisi edilen askeri tababet ve tatbikat okulu yurttaşların müracaatları için poliklinik günlerini tespit etmiştir. Halkımıza kolaylık ve bir hizmet olmak üzere okula müracaat günlerini ve mütehassısların adlarını aşağıya koyuyoruz:

Pazartesi – II. Hariciye. Prof. Murat Cankat, Nisaiye Prof. Ali Esat Birol, Fizikoterapi Prof. N. Şakir Dirisu,

Salı – I. Dahiliye Prof. Abdülkadir Noyan, Bevliye Prof. Kemal Serav, Kulak Prof. Vahdettin Ozan,

Çarşamba – Asabiye Prof. Naim Şakar, Cildiye Prof. Burhan Urus, Göz prof. N. İsmet Gözcü, Röntgen Prof. Eftal Aşar,

Perşembe – I. Hariciye Prof. M Kamil Sokullu, Nisaiye Prof. Ali Esat Birol, Fizikoterapi Prof. N. Şakir Dirisu

Cuma – II. Dahiliye Prof. Abdülkadir Noyan, Cildiye Prof. Burhan Urus, Göz Prof. N. İsmet Gözcü

Cumartesi – Asabiye Prof. Nazım Şakar, Kulak Prof. Vahdettin Ozan, Bevliye Prof. Kemal Serav."¹³

⁹ A.e., s. 17.

¹⁰ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 68-71.

¹¹ "Gülhane Askeri Tatbikat Mektebi Talebeleri Atatürk'ün Muvakkat Kabrinde", **Ulus**, 16 Ağustos 1941, s. 1.

¹² "Askeri Tababet ve Tatbikat Okulunda Meccani Muayene Günleri", **Ulus**, 31 Temmuz 1941, s.1.

¹³ "Askeri Tababet ve Tatbikat Okulunda Meccani Muayene Günleri", **Ulus**, 31 Temmuz 1941, s. 3.

Diğer askeri hastanelerden farklı olarak sivil hasta kabul eden Gülhane Askeri Hastanesi'nin böyle bir ilan vermesi, Ankaralıları durumdan haberdar edip hizmetlerin aksamaması amacı taşıyabilir. Diğer yandan; eğitim dönemi sona erip yaz tatili dönemine denk gelen zamanlarda, poliklinik günlerinin değiştiği yine gazeteyle ilan edilerek bildirilmiştir. 14 Temmuz 1943'te (Gülhane) Askeri Doktor Tatbikat Okul ve Kliniği Müdürlüğü, okulun öğretim yılının bitmesi nedeniyle, Eylül 1943 sonuna kadar hastanenin bütün şubelerinin muayene günlerinin salı ve cumartesi saat 10.00'dan 12.00'a kadar yapılacağını halka Ulus gazetesiyle duyurmuştur.¹⁴ Bu ilandan anlaşılacağı gibi, tatil döneminde sivil hastalara yönelik poliklinik gün ve saatlerinde kısıtlama yapılmıştır. Bu durum, Gülhane'nin eğitim ve uygulama hastanesi olması nedeniyle kabul ettiği sivil hastaları, tatil döneminde azaltma yoluna gittiğini göstermiştir.

Gülhane'nin adı Ankara'ya taşındıktan sonra bir süre "Askeri Doktor Tatbikat Okul ve Kliniği" olarak kalmış, daha sonra Birinci Ordu Sıhhiye Müfettişi olan Abdülkadir Noyan'ın teklifi ile "Gülhane" olarak değiştirilmiştir. Abdülkadir Noyan, Gülhane adının Ankara'daki Cebeci hastanesine verilmesi gerektiğini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a "*Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı 1898 yılından beri İstanbul'da çalışıyor ve tıbbi ilmi eserler yayımlıyordu. Bu eserler Avrupa ve Amerika tıp alanında da tutuluyordu. Gülhane'yi bütün tıp cihan alemi tanıyor, bu isim değişirse bu tıp şöhretini kaybederiz*" şeklinde iletliğini, Onun da "*Oğlum bunu bana anlatmadılar dedi ve Cebeciye Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı, İstanbul'daki hastaneye ise Sarayburnu Hastanesi levhası asıldı*" şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır.¹⁵

Gülhane'nin eğitim hastanesi olması nedeniyle, tercihlerin sivil hastalar lehine kullanılması, asker hastaların bakım ve sağlık kurul işlemlerini aksatmış, bunun üzerine, Cebeci Asker Hastanesi'nin Ankara Harp Okulu Hastanesi'ne taşınmasına karar verilmiştir.¹⁶

Gülhane'nin 1943 yılında yatak sayısı 500'dür.¹⁷ 1942 ve 1947 yıllarındaki hasta sayıları Tablo 3.1.'de verilmiştir. 1942 yılı, Gülhane'nin Ankara'ya taşınmasından sonraki ve savaşın üçüncü yılıdır. 1947 yılında, Ankara Tıp

¹⁴ "Cemiyet Hayatı; Sayın Halka", *Ulus*, 14 Temmuz 1943, s. 2.

¹⁵ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ...*, C. I., s. 5.

¹⁶ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ...*, C. II, s. 148

¹⁷ Ege, *100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar*, s. 17.

Fakültesi'nin açılmasının ve savaşın sona ermesinin üzerinden iki yıl geçmiştir. Tablo 3.1'de 1947 yılıyla karşılaştırılarak verilen 1942 yılının hasta sayılarına bakıldığında, beş yılda Gülhane'de işlem gören hasta sayısının iki katına çıktığı görülmektedir.¹⁸ Gülhane, asker hastaların yanında Ankaralı hastaların üçte birini de muayene ve tedavi etmiştir. 1943 yılında hastaneye 26.267 sivil hasta başvurmuştur. Bunlardan önemli bir kısmı ayakta tedavi görmüş, 1.802'si de çeşitli kliniklere yatırılarak tedavi edilmiştir. Aynı yıl içinde 12.375 er, 3.260 subay ve öğrenci ayakta tedavi görmüştür. Toplam hastaneye başvuran 41.902'dir.¹⁹ Buradan 1943 yılında ordu mensuplarına nazaran sivil hastalara daha fazla sayıda hastaya hizmet verildiği söylenebilir.

Tablo 3.1. 1942 ve 1947 Yıllarında Gülhane'de Tedavi Olan Hasta Sayısı

Hizmet Şekli	1942	1947
Polikliniğe gelen	34.087	64.125
Yatarak tedavi	11.343	20.373
Ameliyat olan	1.839	3.295
Normal doğum	170	495

Ekrem Şadi Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un Gülhane'nin 50'nci Yılı Törenlerindeki Nutku", **100. Yılda Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi**, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Basımevi, 1982, Ankara, s. 570.

12 Ağustos 1944 tarihinde harp cerrahisiyle ilgili mevcut olan suni aza kliniği yanında, "Çene Cerrahisi Kliniği" açılmıştır.²⁰ 1944'te hastanenin kadrosu; 19 profesör, altı profesör muavini, 17 başasistan, 79 asistan iken 63 yeni mezun hekim de staj görmüştür.²¹ Gülhane'de staj gören askeri ve yedek tabipler, eczacı, diş hekimleri ve hemşirelerle ilgili olarak Birinci Bölüm'de "Askeri Sağlık Personeli ve Eğitimi", başlığı altında ve İkinci Bölüm'de de "Sağlık Personel İhtiyacının Karşlanması" başlığı altında kısmında bilgi verilmiştir.

3.1.1. Ankara Tıp Fakültesi'nin Açılışı

Türkiye'de hem askeri hem de sivil tıp eğitiminin beşiği olan Gülhane'de savaşın sonuna doğru, çoğunluğunu Gülhane hocalarının oluşturduğu ve Gülhane kliniklerinin de kullanıldığı, Türkiye'nin ikinci tıp fakültesi olan Ankara Tıp Fakültesi kurulmuştur.

¹⁸ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 570.

¹⁹ Kemal Zeki Gencosman, "Gülhane'de Bir Saat", **Ulus**, 24 Haziran 1944, s. 2.

²⁰ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 39.

²¹ Gencosman, **a.g.y.**, s. 2.

Esasında, Ankara’da ikinci bir tıp fakültesi açılması, İkinci Dünya Savaşı öncesinde gündeme gelmiş, ancak, bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. 1934’te İstanbul Tıp Fakültesi profesörler meclisinde, eğitim için dersane ve diğer imkanların yetersiz olduğu, yeni bir tıp fakültesi açılması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine, profesörlerden oluşan bir heyet rapor hazırlayarak Maarif Vekâletine sunmuş ve Ankara’da yeni bir fakülte kurulması için kanun layihası verilmiştir.²² Atatürk 1935 Meclis açılış nutkunda, Ankara ve Van’da iki üniversite açılacağını ifade etmiştir. 9 Haziran 1937’de ise 3228 sayılı “Ankara Tıp Fakültesi Açılma” yasası kabul edilmiş, ancak, gelişen savaş durumu dolayısıyla planlarda değişiklik yapılmak zorunda kalınmıştır.²³

İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, MMV Sağlık Daire Başkanı ve Eski Gülhane Profesörü Abdülkadir Noyan ile konu hakkında görüşmüştür. Bu görüşmede ağırlıklı olarak, Gülhane klinikleri, Numune Hastanesinin üç kliniği ve Hıfzıssıhha Enstitüsü laboratuvarlarından faydalanılarak Ankara Tıp Fakültesinin açılmasına karar verilmiştir.²⁴ Ankara Tıp Fakültesinin inşaatı 5 Ekim 1944 tarihinde başlamış,²⁵ ancak, bu inşaat bitene kadar Sağlık Bakanlığı öğretim için gerekli binaları belirleyip ve Milli Eğitim Bakanlığı emrine vermiştir. Fakültenin staj, klinik vb. öğretim işleri için Gülhane Askeri Tatbikat Okulu ve Klinikleri ile Ankara Numune Hastanesi’nden ve Doğumevi’nden faydalanılmıştır. Bu kurumların başhekimleri, fakülte öğretimiyle ilgili işleri Milli Savunma, Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca birlikte hazırladıkları esaslara göre yürütmüşlerdir. Ankara Tıp Fakültesi öğrencilerinden alınacak harç ve ücretlerin alınma şekilleri Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarınca birlikte tespit edilmiş, askeri öğrencilerden ve Sağlık Bakanlığı Yurdu öğrencileriyle burslu öğrencilerden harç ve ücret alınmamıştır. Tıp Fakültesini kurabilmek için Milli Eğitim Bakanlığına ileriki yıllarda geçici olmak üzere 2.800.000 liraya kadar yüklenmelere girişim yetkisi verilmiştir.²⁶

²² “Ankarada Bir Tıp Fakültesi Tesisi Hakkında Kanun Layihası ve Sihat ve İctimai Muavenet ve Butçe Encumenleri Mazbataları (I/ 802)” **Sıra Sayısı 184 no’lu, TBMM Komisyon Raporu** (3228 sayılı kanun ile ilgili), 6 Mayıs 1937, s. 1, 2.

²³ Ege, **100 Yıllık Gülhane’imizden Bazı Anılar**, s.17-18.

²⁴ Ege, **100 Yıllık Gülhane’imizden Bazı Anılar**, s.17-18.

²⁵ “Ankara Tıp Fakültesi”, **Cumhuriyet**, S. 7299 (6 Ekim1945), s.1.

²⁶ “Ankara’da Kurulacak Yeni Tıp Fakültesi”, **Ulus**, 19 Haziran 1945, s. 1.

20 Haziran 1945’de Büyük Millet Meclisi Ankara Tıp Fakültesi kanun tasarısı görüşmelerinde TBMM’de söz alan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ülkedeki hekim ihtiyacını da belirttiği konuşmasında şunları söylemiştir;

“Ankara’da bir Tıp Fakültesi kurulması 1937’de çıkarılmış olan 3228 numaralı kanunla emrolunmuştur. Buna aid bütün hazırlıkları Rahmetli Refik Saydam yapmıştır. Yalnız içine girdiğimiz harb devresi büyük inşaat yapmağa imkan vermediği için, başlıyan bu teşebbüs 1940-1941 yılından itibaren durmuştur... Huzuruza gelen kanun tasarısı mevcut imkanlardan istifade suretile Ankara Tıp Fakültesi kurulmasını sağlamaktadır. Ankara Tıp Fakültesi Önümüzdeki ders yılından itibaren aşağıdan bir sene yukarıdan bir seneyi almak suretile başlayacaktır. 1945–46 senesinde bu suretle F.K.B. yani birinci sınıf ve son staj sınıfı, 1946–47 senelerde, ikinci ve beşinci, 47–48 yılında da üçüncü ve dördüncü ders yılında bulunan öğrencileri almak suretile önümüzdeki üç sene içinde fakültenin kuruluşu tamamlanacaktır. Aldığımız tertip buna göredir. Şimdilik bina olarak Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünden faydalanacağız... Arkadaşlarım Türkiye’de Sağlık Bakanlığında aldığımız malumata göre, 3636 hekimimiz vardır. İllerden, birer birer sordum. 991 serbest hekimimiz var. Bunun 500 küsuru yani yarısından fazlası İstanbul’dadır. 99’u İzmir’dedir. Geri kalanı birer ikişer serpilmiş haldedir. Birçok illerimizde serbest doktor hiç yoktur. İl merkezlerimizde bile. Onun için fakültenin hemen kurulması ve sağlık yönünde aldığımız tedbiri gerçekleştirecek elemanların bir an önce yetişmesi büyük emelimizdir. Ankara Tıp Fakültesi aziz milletimize hayırlı olsun”.

Bundan sonra maddeler okunmuş ve kanun kabul edilmiştir.²⁷ 20 Haziran 1945 tarih ve 4671 sayılı yasa ile Ankara Tıp Fakültesi kurulmuştur. Buna göre, Gülhane’den 370, Numune Hastanesi’nden 130 yatak ve Hıfzıssıhha ve Fen Fakültesi laboratuvarlarından yararlanılarak açılması kanunlaşmıştır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam, Abdülkadir Noyan, ilgili müsteşarlar, dekanlardan oluşan kurul tarafından Tıp Fakültesinin 11’i Gülhane’den askeri tabip ve 3’ü Numune Hastanesinden olmak üzere 14 hocası seçilmiştir. Numune Hastanesinden seçilen hocalar, Nazi Almanya’sından kaçarak gelmiş bulunan hocalardır. Gülhane’den seçilen hocalar, aynı zamanda Gülhane Tıp Akademisi hocalığını ve klinik direktörlüğünü de sürdüreceklendir. Dekanlığına Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan atanmıştır.²⁸

²⁷ “Ankara Tıp Fakültesi; Millet Meclisi Dün Kanun Tasarısını Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, S. 7486 (21 Haziran 1945), s. 1,3.

²⁸ Ege, **100 Yıllık Gülhane’imizden Bazı Anılar**, s.17-18.

1945-1946 eğitim öğretim yılı alınacak birinci sınıf ve İstanbul'dan nakledilecek son sınıf öğrencileri ile başlayacaktır. İstanbul'dan Ankara'ya nakledilecek öğrenciler için 8 Ekim 1945'te, Süleymaniye Biyoloji Amfisi'nde öğrenciler ve profesörlerle bir toplantı yapılmıştır. Operatör Halit Ziya Konuralp ve Dekan Fahri Arel iyi temennilerde bulunmuş, Askeri Tıbbiye öğrencileri adına Ercüment Palabıykoğlu ve yurtlular adına da Hulusi Gürtürk kısa bir konuşma yapmışlardır.²⁹ Yine 9 Ekim 1945'de Tıp Fakültesi Öğrenci Cemiyeti tarafından Ankara Tıp Fakültesi'ne gidecek öğrenciler için bir toplantı düzenlenmiş, Prof. Fahrettin Kerim Gökay ile Prof. Kazım İsmail Gürkan, konuşma yapmışlar ve öğleden sonra arkadaşları tarafından istasyonda uğurlanmışlardır.³⁰ Ankara Tıp Fakültesi, İstanbul'daki 85 son sınıf Askeri Tıbbiye öğrencisi, 66 Sağlık Bakanlığı burslu yatılı öğrencisi ve 23 Ankaralı öğrenci olmak üzere toplam 174 öğrenci ile 19 Ekim 1945 tarihinde eğitime başlamıştır.³¹

3.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Müsamere, Yayınlar ve Yurtdışı Görevlendirmeler

İkinci Dünya Savaşı döneminde Gülhane, Haydarpaşa, Çorlu Asker hastanelerinde ve çeşitli yerlerde müsamerelere (vaka çalışması, seminer, uygulama örnekleri) devam edilmiş, tıbbi konuların ortaya konulup tartışılması imkânı sağlanmıştır.³² Bu dönemde yapılan müsamere konularına bakıldığında, genel tıp konularının yanında askeri sağlık hizmetleriyle ilgili konular da yer almıştır. Çalışan hekimler mesleklerindeki yenilikleri bu müsamerelerle takip etmişler, dönemin hastalıkları hakkında bilgi sahibi olmuşlar ve önceki savaşa katılan askeri hekimler de tecrübelerini aktarmışlardır.

Gülhane müsamerelerinin askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olanları, o dönemde yaşanan sağlık sorunlarına yönelik olmuş, verilen müsamereler Askeri Sıhhiye Mecmuasında bildirilmiştir. 12 Aralık 1941'de Sıhhiye V. Seferberlik Müdürü Dr. H. Kadri tarafından "Orduda ve Geride Gazlı-Yararlıların Tiryajı, Nakil

²⁹ "Askeri Tıp Talebesi", **Akşam**, 9 Ekim 1945, s. 1.

³⁰ "Ankara Tıp Fakültesine Gidecek Öğrenciler", **Cumhuriyet**, S. 7303 (10 Ekim 1945), s. 3.

³¹ Ege, **100 Yıllık Gülhane'mizden Bazı Anılar**, s.17-18.

³² Gencosman, **a.g.y.**, s. 2.

ve Tedavisi” konusu anlatılmıştır.³³ 1942-1943 Yılı Askeri Tıp Akademisi Üçüncü Müsameresi 8 Ocak 1943’te, Dördüncü Müsameresi 3 Şubat 1943’te Reis Prof. Ali Esat Birol, İkinci Reis Prof. Kamil Sokullu, Kâtip Asist. Dr. Fahri Atabey heyetinin katılımı ile yapılmıştır. ³⁴ Nisan 1943’teki müsamerede Gülhane Konferans Salonu’nda Prof. Dr. K. Hüseyin Plevnelioğlu, lekeli humma aşısının hazırlanması tekniğini anlatmıştır.³⁵ 14 Mayıs 1943 tarihinde Altıncı, 21 Mayıs 1943 tarihinde de Yedinci Müsamere toplanmıştır. ³⁶ Tifüs başlığı altında toplanan Altıncı Tıbbi Müsamere, Prof. Dr. Ali Esat Birol yönetiminde ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün katılımı ile gerçekleşmiş, Prof. Dr. Hüseyin Kemal Plevnelioğlu, Askeri Tıp Akademisi’nde hazırladığı tifüs aşısı hakkında bilgiler vermiştir.³⁷

Yine Gülhane’de 2 Haziran 1943’te Gülhane Fahri Profesörü ve Hamburg Üniversitesi Dahiliye mütehassısı Prof. Brauer, “beslenme” konulu bir konferansı vermiştir.³⁸ Sonraki yıllarda da müsamereler devam etmiş, 31 Mart 1944’te Prof. Dr. Tevfik Sağlam, “Türk Hekimliğinde Gülhane’nin Rolü” başlıklı konferansı,³⁹ Prof. Dr. Hasan Kadri Dirim, 24 Mart 1944’te “Harpte Ordu Sıhhiye Hizmeti Esasları” konulu konferansı,⁴⁰ 1 Nisan 1944 Cumartesi günü Prof. Dr. Abdülkadir Noyan da “Vitaminsizlik Hastalıkları, Ordu ve Memleketimizde Durumu” hakkında konferans vermiştir.⁴¹ 16 Mart 1945’te Ordu Aşı Hazırlama Evi Müdürü Dr. Bakteriyolog Razi H. Maner tarafından hazırlanan “Ordu Aşı Hazırlama Evi ve Mesaisi Hakkında (Bir Hulasa)” başlıklı sunum da Gülhane’nin Beşinci Tıbbi Müsameresi’nde yapılmıştır.⁴² Gülhane’nin diğer hastalıklarla ilgili müsamere konuları hakkında örnek oluşturması açısından Tablo 3.2. hazırlanmıştır.

³³ H. Kadri, “Orduda ve Geride Gazlı-Yaralıların Tiryajı, Nakil ve Tedavisi”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. 1.

³⁴ Küçük Haberler, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1944, s.62-77.

³⁵ “Askeri Tıp Akademisi Müsameresi; Lekeli Humma Aşısı Üzerinde Çalışmalar”, **Ulus**, 11 Nisan 1943, s. 3.

³⁶ Küçük Haberler, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1944, s.62-77.

³⁷ “Milli Şef Gülhane’de; İnönü Askeri Tıp Akademisi’nin Altıncı Tıbbi Müsameresini Şereflendirdiler”, **Ulus**, 15 Mayıs 1943, s. 1.

³⁸ “Tifüsle Savaş İçin Çok Esaslı Kararlar Alındı”, **Ulus**, 3 Haziran 1943, s. 1.

³⁹ Tevfik Sağlam, “Türk Hekimliğinde Gülhane’nin Rolü”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 1.

⁴⁰ Hasan Kadri Dirim, “Harpte Ordu Sıhhiye Hizmeti Esasları”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 36.

⁴¹ Abdülkadir Noyan, “Vitaminsizlik Hastalıkları, Ordu ve Memleketimizde Durumu”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 60.

⁴² Maner, **a.g.m.**, s. 22.

Tablo 3.2. 1942-1943 Askeri Tıp Akademisi Müsamereleri.

Müsamere Tarihi	Takdim Eden	Konu
8 Ocak 1943 Üçüncü Müsamere	Başasistan Samin Fırat	Levze Gom Syphyliği
	Dr. Süreyya Gördüren	Ceybi Vedei İltihabı Neticesi Nevrite Eptik
	Prof. Kamil Sokullu	Mide Karhası Vakaları
	Prof. Kamil Sokullu	Sigma Kanseri
	Prof. Ali Esat Birol	Paradox Araz Veren Bir Yumurtalık Kist Dermoidi
3 Şubat 1943 Dördüncü Müsamere	Doktor Kazım	Bir Endokardite Vakası
	Dr. Safa Karatay	Nahiyei Nekfiyede Mahdut Bir Terleme Vak'ası
	Dr. Selahattin	Diabet ile Müterafık Bir Akromegali Vak'ası
14 Mayıs 1943 Altıncı Müsamere	Niyazi İsmet Gözcü	Okülo-Palpepral Protes
	Prof. Kemal Hüseyin Plevnelioğlu	Lekeli Tifo Aşısı ve Bu Hastalığın Amili Riketsiyaların Tabiatı
	Prof. Kemal Saray	Böbrek Uurlarında Teşhis ve Ameliyat Tekniği Hususiyetleri
	Prof. Kamil Sokullu	Çekum Kanseri Vakası
	Operatör Recai Ergüder	Bir Kemik Pilastiği Vakası
11 Mayıs 1943 Yedinci Müsamere	Operatör Stamalog Necdet	Eski Çene luxationu ve Çene Ankylosu
	Prof. Ali Esat Birol	Thrombocytelerin Ultro Mikroskop ile Demonstrationu
	Operatör Recai Ergüder	Ameliyat İle İyi Netice Almış Bir Beyin Uru Vakası
	Dr. Rasim Adasal	Ruhi Araz Veren Seriri Basari Tümörü
	Prof. Nüzhet Şakir	Ankara Çamuru İle Romatizma Tedavisi

Küçük Haberler, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1944, s. 62-77.

Gülhane'de verilen konferansların yanında çeşitli birlik ve kurumlarda da muvazzaf ve emekli askeri hekimler tarafından, askerin sağlığını ilgilendiren konular hakkında konferanslar verilmiştir. Bu kapsamda 2 Ocak 1942'de Ordu Sıhhiye Mütahassısı Prof. Dr. Abdülkadir Noyan, İstanbul Orduevinde "Asker Hastalarının Beslenmesi ve Tedavisi" konulu konferansı vermiştir.⁴³ 23 Ocak 1942'de ise Prof. Dr. Tevfik Sağlam İstanbul'da Orduevinde gerçekleşen bir asker hekimler toplantısında "Bugünkü Harbin Telkin Ettiği Bazı Fikirler ve İlk Cihan Harbinden Birkaç Görgü (1)" konulu konferansı vermiştir.⁴⁴ 17 Şubat 1942 tarihinde Emekli Albay Prof. Dr. Mim Kemal, İstanbul Orduevi'nde İstanbul ve civarındaki hastane ve birliklerin tabiplerine "Bugünün Harp Cerrahisi" konulu konferansı vermiştir.⁴⁵ Genelkurmay Başkanlığı Sıhhiye Müfettişi Tüm. Prof. Dr. Süreyya Serter, 20 Ocak 1943 tarihinde 1. Orduevi'nde, 28 Şubat 1943 tarihinde ise Çanakkale Orduevi'nde

⁴³ Abdülkadir Noyan, "Asker Hastaların Beslenmesi ve Tedavisi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. X.

⁴⁴ Tevfik Sağlam, "Bugünkü Harbin Telkin Ettiği Bazı Fikirler ve İlk Cihan Harbinden Birkaç Görgü (1)", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. I.

⁴⁵ Mim Kemal, "Bugünün Harp Cerrahisi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.39, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1942, s. 1.

“Askeri Tababetin Muhtelif Sahalarında Bu Harbin Husule Getirdiği Yenilikler” başlıklı konferansı vermiş,⁴⁶ Ordu Sıhhiye Müfettişi Prof. Dr. Abdülkadir Noyan, 15 Ocak 1943’te Ordu Tıp Konferansı’nda “Çiçek Hastalığı Mücadelesi” hakkında bilgiler vermiştir.⁴⁷

Bu dönemde gerçekleştirilen bu konferansların konuları dikkate alındığında çiçek, tifüs gibi o dönemin sağlık problemleri, askerin beslenmesi, gazlı hastalar, aşılama, harp cerrahisi gibi konular olduğu görülmüştür. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı’nı bizzat yaşamış olan askeri hekimlerin tecrübeleri ve savaşa katılan orduların sağlık hizmetlerindeki gelişmeler de ele alınmıştır.

Müsamereler, bakım onarım için Selimiye Kışlası’na taşınıp 1940’ta tekrar geri taşınan⁴⁸ ve zaman zaman askeri sağlık hizmetlerinde eğitim hastanesi olan Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde de devam etmiştir. Ancak burada yapılan müsamerelerin askeri sağlık hizmetleri dışındaki diğer hastalıklara yönelik olduğu görülmüştür. 20 Mayıs 1941 günü yedincisi yapılan müsamereler Zahit Tolun’un başkanlığında toplanmıştır. Sunulan konular “beş gün humması (Dahiliye Mütahassısı Dr. Hamdi Ergene), Ree Apsesi tedavisinde sülfamitler (Dr. Ziya Göğem), Bir Hemotoraks Vakası (Dr. Ziya Göğem), bir amipli dizanteri vakası (Bakteriyolog Dr. Rıza Maner)” hakkındadır.⁴⁹ Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nin 1943-1944 eğitim yılı müsameresi Ekim 1943’te başhekim General Fikri Altan’ın başkanlığında toplanmıştır. “Boğaz taşı” konusu Dr. Reşad Uluğ, “i..... (okunamamıştır) ameliyatla çıkarılan bir iğne vakası” konusu Röntgen Mütahassısı Dr. Samet Sayman, ”Halip alt nihayet genişlikleri”, konusu ise Bevliye Mütahassısı Dr. Saadettin Tosun tarafından takdim edilmiştir.⁵⁰

Savaş döneminde hareketli olan Trakya’daki Çorlu Askeri Hastanesi’nde de müsamerelerin yapılması dikkat çekicidir. 1941 yılının onuncu ve son müsameresi Nisan 1941’de hastanenin konferans salonunda Başhekim Dr. Asım Töre’nin başkanlığında yapılmıştır. Sırasıyla takip eden doktorlar söz alarak bildirimlerini sunmuşlardır. İlk sözü asabiye uzmanı Sami Gürün almış ve sülfamitle tedavi olmuş

⁴⁶ Süreyya Serter, “Askeri Tababetin Muhtelif Sahalarında Bu Harbin Husule Getirdiği Yenilikler”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.41, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1943, s. 1.

⁴⁷ Abdülkadir Noyan, “Çiçek Hastalığı Mücadelesi”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.41, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1943, s. 17.

⁴⁸ Saadettin Tosun, “Yüzüncü Yıl Münasebeti İle” **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Ocak 1946, sayı 46, s. 53.

⁴⁹ “Tıbbi Müsamere”, **Vatan**, 21 Mayıs 1941, s. 5.

⁵⁰ “Tıbbi Müsamere”, **Cumhuriyet**, 24 Birinci Teşrin 1943, s. 2.

had bir paraplejiyi aktarmış; ardından ürolog B. Eneren nefrektomi ile iyileşmiş arazi silsile-i bevil'i; Dr. Çemşit intani hastalıkların tedavisinde sülfenamitleri; kadın doğum uzmanı Muzaffer Tezozar bir ciğer batın tümörünü; M. Sakarya ise köprücük kemiği kırıklarında osteosentez hakkında konuşmalar yapmış ve münakaşalara Ordu Sıhhiye Mütahhasısı Profesör Abdülkadir Noyan, Çerkezköy Hastanesi Başhekimi Kamil Galatlı, M. Sakarya, H. Korgün, M. Tezozar ve Sami Gürün katılmışlardır.⁵¹

İkinci Dünya Savaşı döneminde ordu sağlık hizmetleriyle ilgili ihtiyaca yönelik yeni yayınlar yapılmıştır. Yapılan bu yayınlar Tablo 3.3.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yayımlanan Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Kaynaklar

S.Nu.	Yayın Adı	Yayın Tarihi
1	Harpde Kırık Tedavisi (Dr.Yzb.Recai Ergüder)	1941
2	Kolordu Harekat Sahasında Sıhhiye Hizmetinin Tertiplenmesi (Doktor Önyüzbaşı Süreyya Endik, Askeri Sıhhiye Mecmuası İkinci Kanun 1942 Sayı 37 nüshasına lahika)	1941
3	Harp Cerrahisi (Dr. Asil M. Atakam (Pasif Korunmada Harp Cerrahisi Derslerinden)(Maarif Vekaleti Derleme Müdürlüğü)İstanbul, İkinci Basım	1941
4	Sıhhiye Ders Kitabı (Tbp.Bnb.C. Türk)	1942
5	Harp Yaraları (Tümg. Mazlum Boysan)	1944
6	Seferde Sıhhiye Hizmetleri (Tbp. Bnb. Saip Birkan)	1944
7	Sıhhiye Hizmeti Ders Kitabı	1945
9	Sıhhiye Gedikli ve Sıhhiye Çavuşlarının Sıhhiye Hizmeti (Dr. Yb. Ekrem Şadi Kavur, Dr. Yzb.Ziya Peköz)	1945
10	I. II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese(Kur.Yzb. Naci Aşkın)	1945
11	Gülhane Askeri Tıp Akademisi Dergisi (yayımlanmaya başlamıştır.	1945
12	Gülhane (Resimli mecmua, bir defalık ve renkli)	1945
13	Hastabakıcı (Ç. Zeliha Özen)	1946

Kaynak: Askeri Neşriyat Kataloğu, 1923-1939, İstanbul, 1939, Askeri Matbaa, s. 19, Saib Birken, **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, Genelkurmay Yayını, 1944, İstanbul, s.137, Mazlum Boysan, Cezmi Türk, **Sıhhiye Hizmeti I Kuruluş**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1938, s. 298-304, Askeri Sıhhiye Mecmuaları, Askeri Basımevi Kitap Kataloğu, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Basımevi, 1946, s. 5, 10,

1945 yılında, Alb. Dr. Zeki H. Pamir tarafından bir defaya mahsus olmak üzere renkli, büyük ebatta “Gülhane” adlı resimli bir dergi yayımlanmış, 1945 yılından itibaren *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Dergisi* yayımlanmaya başlamıştır.⁵² Sıhhat İşleri Daire Reisi Tümg. Dr. Abdülkadir Noyan, halen emekli olarak Gülhane haricinde çalışan Gülhane profesörlerinin görgü ve bilgilerinden istifade etmek için, bu hekimlere birer davet göndererek arzu ettikleri bir konu hakkında Gülhane'de

⁵¹ “Çorlu Hastanesinde Tıbbi Müsamere”, **Vatan**, 28 Nisan 1941, s. 4.

⁵² Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 50.

konferans vermelerini istemiştir. Mazereti olmayıp gelebilenlerin mart-nisan aylarında Gülhane’de konuştuklarını, gelemeyen meslektaşlarının konferanslarının da Askeri Sıhhiye Mecmuası vasıtasıyla yayımlanacağını duyurmuştur.⁵³ Abdülkadir Noyan’ın bu çabası, tecrübelerin aktarılmasının önemine ve askeri sağlık hizmetlerinin devamlılığına dikkati çekmiştir. (Bkz: Ek-8 ve Ek-9)

Yurt içinde askeri sağlık hizmetleriyle ilgili konferanslar ve eğitim faaliyetleri devam ederken, diğer yandan da savaşa giren ülkelerin askeri sağlık hizmetlerinin yürütülmesi konusunda işbirliğine gidilmiş ve yurt dışına personel gönderilmiştir. 7 – 15 Mayıs 1939 tarihlerinde Washington’daki Onuncu Beynelmillel Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi’ne, hükümeti temsil etmek üzere Birinci Ordu Sıhhiye Mütahassısı Binbaşı Arif T. Anıl gönderilmiştir.⁵⁴ Milli Müdafaa Vekilliği’nin teklifi ve 18 Ağustos 1942 Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilerek Prof. Dr. Kemal Plevnelioğlu lekeli humma aşısı hakkında inceleme yapmak üzere Almanya’ya gönderilmiştir.⁵⁵ 1943 yılında, Avrupa Batı ve Güney cephelerindeki harp yaralılarının bakım ve tedavileri, savaş sağlık hizmetlerinin yürütülmesindeki yenilikleri görmek ve incelemelerde bulunmak üzere Operatör Recai Behzad Ergüder ve Operatör Cevad Alpsoy Alman harp alanlarından Minsk, Leipzig ve Düsseldorf’a gönderilmiştir. Operatör Kâmil Sokullu, Operatör İzzet Birand, Operatör Şevket Halid Pek ve hijyen mütahassısı Zeki Faik Ural’dan oluşan bir heyet Suriye, Mısır ve Bingazi’deki savaşlarda İngiliz ve Fransız ordularındaki hijyen, geri sağlık hizmetlerinde incelemelerde bulunmak üzere üç veya altı ay süre ile Afrika’ya gönderilmişlerdir. Bu asker hekimleri, yurda döndüklerinde, hazırladıkları raporları Genelkurmay Başkanlığı’na sunarak Birinci ve İkinci Ordu asker hastanelerinde verdikleri konferanslarda bilgi ve tecrübelerini paylaşmışlardır.⁵⁶ Burada, Türk asker hekimlerinin bir yandan Almanya diğer yandan da İngiltere, Fransa, Amerika’ya gönderilmesi, İkinci Dünya Savaşı’ndaki tarafsızlık politikasına uygun hareket edildiğini göstermiştir.

Haziran 1943’te, Mısır’daki İngiliz tamir, kurtarma ve sıhhi teşkilatı hakkında tetkiklerde bulunmak üzere Yarbay Osman Gökhan, Binbaşı Seyfullah Alok ve M.

⁵³ Abdülkadir Noyan, “Önsöz”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Temmuz 1944, Askeri Tıbbiye Matbaası.

⁵⁴ **BCA**, 030.18.1.2, 86.13.15, s. 1.

⁵⁵ **BCA**, 030.18.1.2, 99.77.1, s. 1.

⁵⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 544.

Fahrettin Yakal görevlendirilmiştir.⁵⁷ Eylül 1943'te, Orta Şark* Hıfzıssıhha Okulu'nda açılacak kursa Askeri Doktor Tatbikat Okulu'ndan Cildiye Profesörü Yarbay Burhan Urus ile Manisa Hastanesi Operatörü Binbaşı Cahit Kızıldeli görevlendirilmiştir.⁵⁸ 5 Nisan 1944 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Milli Müdafaa Vekilliği Sıhhat İşleri Dairesi İkinci Şube'de görevli Tbp. Yzb. Celal Ertuğ ile Balıkesir Memleket İçi Hastanesi'nde görevli Tbp. Yzb. Nusrat Sungun, kan alma, saklama ve yaralılara tatbik etme hakkında kurs görmek üzere Orta Şark'a gönderilmiştir.⁵⁹

Sağlık Bakanlığı (Sıhhat Vekâleti) İstanbul Haseki Hastanesi Başhekimi Operatör Hüseyin Avni Aksel, Gülhane Askeri Tıbbiye Okulu'nda Klinik Kimyası Profesörü ve Askeri Tıp Akademisi üyelerinden Yarbay Burhaneddin Tugan ve Ankara Numune Hastanesi Hariciye Şefi Bakir Nimetullah Taşkiran'dan oluşan üç kişilik heyet (İngiltere'ye British Council'in da yardımıyla) altı ay süre ile harp tıp ve cerrahisini yerinde incelemek, gıda, kan nakli usulleri, yara ve yanıkların tedavileriyle ilgili tecrübe sahibi olmak üzere 1944'te İngiltere'ye gönderilmiştir.⁶⁰ Londra'ya giden bu üç hekim Halkevi'ni ziyaret etmiş, gece de Türk Kadınlar Birliğince karşılanmıştır.⁶¹ 13-17 Mart tarihlerinde British Council'in teklifi üzerine Londra Vilayet Meclisi'nin tertiplelediği Londra'nın Sivil Müdafaa teşkilatı incelenmiştir. Bu programda hava taarruzuna karşı kurulan sivil müdafaa teşkilatının bir nöbet merkezini gezmişler, burada merkezin o mıntıkanın bütün ev ve apartman katlarında oturanlarla nasıl ayrı ayrı ilgilendiklerini görmüşler ve tam olarak bir karartma anında ve sığınaklardaki malzeme ve alınan tedbirler hakkında bilgi almışlar, hava saldırısı sonucu yaralıların derhal tedavi edildiği ilk yardım merkezini de gezmişlerdir. Bundan başka enkaz kaldırma, yangın söndürme servislerini ve bütün servislerin birleştiği ve kontrol edildiği Ana Kontrol Merkezini de ziyaret etmişlerdir. Dr. Tugan ve Dr. Aksel, Mart'ın 20'sinde Westminster Hastanesi'ni ve 21 Mart'ta Britanya Hava Kuvvetleri'nin Merkez Tıp Kurumu'nu ziyaret etmişlerdir. 22 Mart'ta Oxford Üniversitesi rektör vekili tarafından kendilerine bir öğle yemeği verilmiş, bu yemekte yeni bir İngiliz ilacı olan *Penicilin* üzerine çalışmalar yapan

⁵⁷ BCA, 030.18.1.2, 102.40.19, s. 2.

* Orta Doğu

⁵⁸ BCA, 030.18.1.2, 103.70.11, s. 2.

⁵⁹ BCA, 030.18.1.2, 105.22.8, s. 2.

⁶⁰ "Üç Türk Hekimi İngiltere'ye Vardı", *Ulus*, 23 Ocak 1944, s. 1.

⁶¹ "Türk Hekimlerinin Londra'daki Ziyaretleri", *Ulus*, 28 Ocak 1944, s. 1.

doktorlarla tanışmışlar ve yapılan araştırmalar hakkında bilgi almışlardır. 24 Mart'ta tekrar Londra'ya dönmüşlerdir. Londra Hastanesi'nde ortopedi ve mide ameliyatlarını izlemişler,⁶² 13 Nisan 1944'te Türkiye'ye dönüş yapmışlardır.⁶³ Yapılan bu yurt dışı görevlendirmesinde, asker ve sivil hekimlerin yurt dışına aynı amaçla gönderildikleri ve savaş zamanında asker-sivil ortak çalışma alanlarının olduğu dikkati çekerken, diğer yandan kan nakli, penicilin gibi tıptaki yeniliklerin takip edildiği anlaşılmıştır.

Daha sonra kullanılmaya başlayan penisilin yine askeri hekimlerce kullanılmıştır. Bu dönemde Trakya'daki kolordu komutanlarından Rüştü Paşa hafif bir yüz felci geçirmiş; 7 numaralı seyyar hastanede görevli yedek tabip Mansur Pekdeğer'in kontrolünde fizik tedaviye başlanmıştır. Bu tedavi sırasında komutan komaya girmiş, Prof. Nâzım şakir Paşanın da katıldığı bir konsültasyonda "beyin apsesi" teşhisi konmuş, durum Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal'a duyurulmuş ve Penisilin yapılmasına karar verilmiştir. Ancak bu dönemde bu ilaç savaş içindeki devletler arasında bir sır gibi saklandığı için Artunkal Paşa tarafından cumhurbaşkanlığına bildirilmiş bunun üzerine İngiliz Büyükelçiliği'nden penisilin istenmiştir. İlaç İngiliz askeri uçağı ile Londra'dan gönderilmiş ve güvenlik tedbirleri alınarak zırhlı birlik kordonu eşliğinde Rüştü Paşa'nın evine getirilmiş, Doktor Mansur Pekdeğer'e teslim edilmiştir. Ordu Sağlık Başkanı Profesör Nazım şakir ve Karadeniz Boğazı Müstahkem Mevki Baştabibi Yarbay Burhaneddin Tugan (Prof.) çağırılarak ilacın uygulanması istenmiş ancak penisilin dozajının tespiti hakkında kesin bir bilgi olmadığından Prof. Nikson'un huzurunda ambalaj açılmış, çelik bir termos içinde yüz bin ünitelik beş şişe penisilin çıkartılmış, prospektüsüne göre sulandırılıp buzdolabına konmuş ve hastaya uygulanmıştır. Ancak hasta üç ay sonra vefat etmiştir.⁶⁴

3.1.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu

Ordu sağlık hizmetleri tarihinde, hemşirelik okulunun İkinci Dünya Savaşı döneminde açılmış olması, bu savaşa ulus olarak topyekûn hazırlık yapıldığını göstermiştir. Ayrıca, Türk kadınının hemşirelik mesleğinde askeri sağlık

⁶² "Türk Tıp Heyeti Birmingham ve Oxford'da Ziyaretlerde Bulundu", **Ulus**, 27 Mart 1944, s. 2.

⁶³ "Türk Tıp Heyeti Ankara'ya Geliyor", **Ulus**, 13 Nisan 1944, s. 1.

⁶⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 538.

hizmetlerine ve toplum hayatına resmi olarak katılması da Cumhuriyetin önemli kazanımlarından biri olmuştur.

Mayıs 1941’de Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu’na üçüncü eğitim yılı için alınacak öğrencilerin eğitimi, okula kabul edilme ve çalışma şartları ile ilgili bilgiler Ulus Gazetesi’nde ilanla duyurulmuştur. (Bkz: Ek-10) Öncelikle okula 50 öğrenci alınacağı ve bu okula girmek isteyenlerin buldukları yerin valiliğine, kaymakamlığına veya askerlik şubelerine müracaat etmeleri istenmiştir. Okulun imkânları hakkında da üç yıllık eğitimden sonra mezun olanların memur olup emekli olabilecekleri, altı yıllık çalışma süresinden sonra istedikleri yerde çalışabilecekleri, kendilerine beş lira harçlık verileceği, giyim ve yeme ihtiyaçlarının okul tarafından karşılanacağı, mezun olunca da 20 lira maaşla işe başlayacakları ve bu süre zarfında da iâşe, barınma ve giyimlerinin orduya ait olduğu duyurulmuştur. Aranılan özelliklere bakıldığında; 16-22 yaş aralığında, Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından, sağlıklı olması ve raporla tespit edilmesi şartı vardır. Diğer yandan kendisi, ana babasının iffetli olması ve bunu polisçe ispat etmesi, en az ortaokul mezunu olması, evli veya nişanlı bulunmaması şartları aranmış evvelce evlenip kocası ölmüş, boşanmış olanların da kabul edileceği bildirilmiştir. Ancak, okula başlayıp kendi isteğiyle veya disiplinsizlik nedeniyle okuldan çıkarıldığında, altı senelik hizmeti yapmadığı veya tamamlamadığı durumda, okul masraflarının tamamını ödeyeceğini gösterir noter tasdikli taahhütname de istenmiştir. Tüm bu şartları taşıyanların okula sınavsız alınacağı, kabul edilenlerin Ankara’ya kadar gidiş dönüş yol ücretlerinin de kendilerine ait olacağı bildirilmiştir.⁶⁵

50 kişilik kontenjanı olmasına rağmen ilk yıl 15-25 yaşlarında 35 öğrenci kabul edilmiş, 1942’de 32 mezun vermiştir.⁶⁶ Resim 3.1’de görüldüğü gibi 27 Temmuz 1942’deki mezuniyet törenlerinde, Milli Müdafaa Vekilliği Sıhhiye Dairesi Reisi General Mazlum Boysan, Okul müdürü Albay Edip Opan, Milli Müdafaa Kara Müsteşarı Tümgeneral Abdullah Fişek, Genelkurmay erkânı, doktorlar ve seçkin bir davetli huzurunda diplomaları verilmiştir. General Mazlum Boysan mezunları tebrik etmiş, mezunlar adına Bayan Rahime Oklas konuşma yapmıştır.⁶⁷

⁶⁵ “Ordu ve Hasta Bakıcı Hemşireler Okuluna Ait Bazı İzahat ve Okula Kayıt ve Kabul Şartları”, **Ulus**, 17 Mayıs 1941, s. 5.

⁶⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 45-48.

⁶⁷ “Ordu Hastabakıcı Hemşireler Okulunu Başarı İle Bitiren Genç Hemşirelere Dün Törenle Diploma Verildi”, **Ulus**, 28 Temmuz 1942, s. 2.

Resim 3.1. 27 Temmuz 1942, Ordu Hastabakıcı-Hemşire Okulu İlk Mezunları

“Ordu Hastabakıcı Hemşireler Okulu’nu Başarıyla Bitiren Genç Hemşirelere Dün Törenle Diplomaları Verildi”, **Ulus**, 28 Temmuz 1942, s. 1.

Mezun olanlardan dereceye giren ilk üç kişiye istedikleri yeri seçme şansı verilmiş, geri kalanlar Ankara, Bursa, Erzurum ve Gelibolu hastanelerine dağıtılmışlardır. Gelibolu Askeri Hastanesi’ne 7 hemşire atanmıştır.⁶⁸ Diğer hastanelerin de hemşire ihtiyaçları olmasına rağmen bu şekilde daha verimli olacağı düşünülmüştür. Okul ilanında olduğu gibi mezun olduklarında 20 lira maaş ile değil, 15 lira ile maaş ile çalışmaya başlamışlar, Kemal Özbay, mezun olan bu hemşirelere Sağlık Dairesi’nin yanlış yorumu sonucu, 1949 yılına kadar eksik maaş verildiğini belirtmiştir.⁶⁹

1943 yılında ordu hastabakıcı hemşireler okulu ikinci yıl mezunlarını vermiştir.⁷⁰ İki yıl içinde 55 hasta bakıcı hemşire bu okuldan mezun olmuş, beşer, onar kişilik gruplar halinde yurdun çeşitli ordu hastanelerine tayin edilmişlerdir. 1944 yılı mezunlarını da 15 Temmuz’da vereceği belirtilmiştir.⁷¹ Okuldan mezun olanlar zamanla klinik sorumlu başhemşireleri olarak görev yapmış klinikte çalışan diğer hemşire ve hademeler de kendisine bağlanmış, 1942 mezunu Seher Şimşek gibi isimler faydalı çalışmalarlarıyla anılmışlardır.⁷²

⁶⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 45-48.

⁶⁹ **A.e.**, s. 46.

⁷⁰ “Hastabakıcı Hemşire Okulunu Bitirenler”, **Ulus**, 8 Eylül 1943, s. 2.

⁷¹ “Gönüllü Hastabakıcı Kursu İçin Son Hazırlıklar da Tamamlandı”, **Ulus**, 27 Şubat 1944, s. 2.

⁷² Kavur, **Gülhane Askeri Tıp akademisi Tarihçesi...**, s. 43.

Gülhane'nin Ankara'ya taşınmasından sonra, Ordu Hemşire Okulu için 150 kişilik iki katlı bina yapımına başlanmış, savaştan sonraki yıllarda teknisyen sıhhiye astsubay yetiştirilmek üzere boşaltılmak zorunda kalmıştır. Aslında tam da okuldaki eğitimin düzene girdiği dönemde böyle bir durum gelişince, MMV Sağlık Dairesi öğrencilerin nereye nakledileceği konusunda zor bir durumda kalmış sonuçta askeri hemşirelik okulu öğrencileri İstanbul'a nakledilmiştir. Kızılay Hemşirelik Okulu, kendisine gönderilen öğrencileri yer ve imkân darlığından istememiş, öğrenciler, önce Sarayburnu Verem Hastanesi'ne daha sonra Askeri Tıbbiye binasına en son Taşkasap'a yerleştirilmişlerdir. Askeri üniforma ile dolaşan öğrenciler hoş karşılanmamış, öğrenciler arasında sürtüşme yaşanmış, Kızılay Hemşire Okulu askeri öğrenci sayılarında kısıtlama yapmış, nihayet, askeri hemşirelik eğitiminde olumsuzluklar yaşanmıştır. 1942'de 31, 1943'te 23, 1944'te 35, 1945'te 19, 1946'da 20, 1948'de 37, 1950-1960 arası ise 50 kişi mezun olmuştur. 1947 ve 1949 senelerinde mezun verilmemiştir. Kemal Özbay, mezun olanların doğu hizmetine gönderildiğini, oradan da mübadele prensiplerinin uygulanarak yer değiştirdiklerini, bir kısmının kısa zamanda evlenerek veya mecburi hizmeti bitirenlerin ayrılarak sivil sağlık kuruluşlarına geçtiklerini, sonuçta askeri hastabakıcı okulu mezunlarından yeterince fayda sağlanamadığını ifade etmiştir.⁷³

Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu ile ilgili haberler zaman zaman dönemin gazete ve dergilerinde yer almıştır. Celal Ertuğ, okulun Avrupa'da okutulmuş bir başhemşiresi ve talim hemşireleri olduğu, teorik derslerin tanınmış mütehassıslar tarafından verildiğine dikkat çekmiştir.⁷⁴ Şinasi Nahit Berker, 1943'te Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu'nu ziyaret ederek okul hakkındaki izlenimlerini Ulus gazetesinde yayımlamıştır. Öğrencilerin okulda sessizce oturdukları, ellerinde şiş ve tıgla örgü ördükleri, hepsinin asker gibi disiplinli olduklarından bahsetmiştir. Okulda masa tenisi, basketbol, voleybol sahası ve bir de spor salonu vardır. Okulun müdürü Albay Edip Opan, "*ordunun sağlık durumunda büyük bir rol oynayan hemşirenin her şeyden önce sıhhatli, çevik ve beden eğitimi görmüş olması şarttır*" şeklinde bilgi vermiştir.⁷⁵ Ordu hastabakıcı hemşirelerin bu özelliklerinin yanında şefkatli, soğukkanlı ve metin olması beklenirken, bir ameliyatta sanki taş yürekli imiş gibi,

⁷³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 45-48.

⁷⁴ Celal Ertuğ, "Hemşire", **Ulus**, 23 Temmuz 1942, s. 2.

⁷⁵ Şinasi Nahit Berker, "Ordu Hastabakıcı Okulunu Gezerken:4; Bir Mabet Kadar Sessiz, Bir Mabet Kadar Temiz; Hastabakıcı Hemşireler Okulunda", **Ulus**, 13 Ekim 1943, s. 2.

hizmet etmesi, sonra o ameliyatlı hastaya bir anne şefkati ile bakması beklenmiştir.⁷⁶ Haberin devamında okulda yabancı dil olarak Fransızcanın öğretildiğini, eğitimin hem teorik hem de uygulamalı olduğunu Ekim 1943'te henüz kayıtların tamamlanmadığını, yeni kayıt için öğrenci beklendiğini bildirmiştir.⁷⁷ Bu haber ile Ordu Hastabakıcı Okulu'nun disiplinli, sakin, öğrencilerin sporla ilgilendiği, örgü ördüğü ve aynı zamanda anne gibi şefkatli olması gerektiği gibi toplum tarafından kabul edilebilir, özendirici özellikler ön plana çıkarılarak halkın ilgi gösterip tercih etmesi amaçlanmıştır.

Aynı şekilde başka bir yazıyla Ordu Hemşire Okulu'nun Ankara'nın güzel bir semtinde olduğu, bahçesinde öğrencilerin kartopu oynadığı, okulun yatakhaneleri ve odalarının tertipli ve düzenli oluşu, müdürün ilgisi, kütüphanesi hakkında bilgi verilerek okulun olanaklarından söz edilerek ordu hemşireliği teşvik edilmiştir. Ardından okula giriş şartları, üç yıllık eğitim sonucu altı yıllık mecburi hizmeti olduğu, ancak, mecburi hizmetin hemşirelere ağır gelmediği, hastalandıklarında ücretsiz bakılacakları, maaşlarının terfilerine göre artacağı ve emekli olabilecekleri gibi açıklamalarla okula öğrenci talebinin artırılması yönünde propaganda yapılmıştır. Nihayet dönemin olumsuz hemşirelik algısını ortadan kaldırmak için de şu ifadeler kullanılmıştır.

“Türk Kızı: Hemşire olmak istiyorsan şimdiki zihniyetin mahiyetine aldırış etme, köhne telakkiler nasıl olsa zamanla düzelecektir. Hem kadınlığın birinci ödevi ana olmak değil midir? İşte seni burada bir analık bekliyor. Mehmed'e analık. Mehmetçiğe analık!”⁷⁸

Savaş döneminde hastabakıcı olarak da isimlendirilen hemşireliğin Türkiye'de bir meslek olarak kabul edilmesi, sorunları, eğitim konuları mecliste tartışmalara konu olmuş, Kızılay ve Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu'ndan başka okulların açılması ve hemşireliğe hak ettiği değerin verilmesi planlanmıştır.

Cumhuriyet rejimi ile Türk kadını önemli kazanımlar elde etmiş ve hak ettiği değer verilmeye çalışılmıştır. Ancak toplumda henüz bu değer anlamını bilemeyenler vardır. Bazı milletvekillerine göre kadının yeri evidir ve görevi çocuk yetiştirmektir. İstanbul'da o dönemde bile kız ve erkek öğrencilerin aynı trenle gidiş

⁷⁶ Şinasi Nahit Berker, “Bir Hastabakıcı Hemşire Nasıl Yetişir?”, **Ulus**, 14 Ekim 1943, s. 1.

⁷⁷ Şinasi Nahit Berker, “Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulunu Gezerken:5; Bir Hastabakıcı Hemşire Nasıl Yetişir?”, **Ulus**, 14 Ekim 1943, s. 2.

⁷⁸ Dursun Akçeoğlu, “Ordu Hemşire Okulu Hakkında”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, 1945, sayı 118-119, s. 13-14.

gelişinden rahatsız olunmuş ve öğrencilerin okul başlangıç saatleri değiştirilmiştir. Ordu hemşiresi ise çoğunluğu genç ve erkek olan bir topluluğa hizmet verecektir. Bu dönemde erkek ve kız öğrencilerin aynı trene binmesini uygun bulmayanlarca bu meslek nasıl değerlendirilecektir? O dönemde Türkiye’de bir yandan hemşirelik hizmetlerine ihtiyaç vardır denilmiş, bir yandan da toplumun kadına bakış açısıyla ve mesleğe verilen anlam bakımından tezatlık oluşturulmuştur. Bu dönemde; hemşirelik getir, götür, hastaların istediklerini yapma gibi hizmetçilik olarak algılanmıştır.*

Ordu Hasta Bakıcı ve Hemşire Okulu, eğitimine bu tezatlıklar içinde başlamış ve devam etmiştir. Bunların yanında ordu içinde de kadın ve erkeği yan yana görmeye tahammül edemeyen düşünceler vardır. Ağustos 1944’de Ankara Genelkurmay Sıhhiye Müfettiş Muavinliğine atanan Fikri Altan, tıbbiyeden mezun olan kadın ve erkek doktorlar arasında eşitsizliğin tartışıldığını ve mezun olan erkek doktorların bir yıl Gülhane’de hizmet gördükten sonra doğu hizmetine gönderilirken, kadın doktorların böyle bir zorunluluklarının olmadığını ve hemen göreve başlayabildiklerini aktarmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı bu eşitsizliğin ortadan kaldırılması için kadın doktorların da belli bir süre Gülhane’de çalıştırılması gerektiği sonucuna varmıştır. Fikri Altan da bu görüşe katıldığını bildiren yazıyı göndermiş, ancak, Talim Terbiye Başkanı H.O. Paşa’nın bu konuya “kadın ve erkek doktorları nasıl bir arada çalıştıracamız” diyerek karşı çıktığından bahsetmiştir.⁷⁹

Bu dönemde hemşirelik mesleği hasta bakım hizmetlerine duyulan ihtiyaç üzerine önem kazanmış, devlet hemşireliği ve eğitimini maddi manevi destekleme kararı almış, ancak cinsiyet ayrımı gözetilmeden yapılması gereken hemşirelik mesleğine hak ettiği değerin verilmesi konusunda, bazı milletvekillerin kadınların toplumdaki yeriyle ilgili görüşlerine göre hemşireye, kadına hak ettiği değerin verilemeyeceği anlaşılmıştır.* Kadın ve erkeği yan yana görmek istemeyen bir düşüncenin, erkek bir hastanın en mahrem yerini görmek ve gerektiğinde ona

* “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türkiye’de Hemşirelik Mesleğinin Gelişiminin Meclis Bütçe Görüşmeleri Sırasında Milletvekillerinin Görüşleri Üzerinden Değerlendirilmesi” başlıklı sözlü bildiri İzmir, 1-4 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, II. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi’nde Gülhan SEYHUN tarafından sunulmuştur.

⁷⁹ Serhadoğlu, **a.g.e.**, s.321-322.

* “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türkiye’de Hemşirelik Mesleğinin Gelişiminin Meclis Bütçe Görüşmeleri Sırasında Milletvekillerinin Görüşleri Üzerinden Değerlendirilmesi” başlıklı sözlü bildiri İzmir, 1-4 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilen Ege Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, II. Ulusal Hemşirelik Tarihi Kongresi’nde Gülhan SEYHUN tarafından sunulmuştur.

şefkatini göstermek zorunda olan kadına, hemşireye değer verebileceğini düşünmek gerçekçi bir yaklaşım olmasa gerektir.

3.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kızılay'ın Askeri Sağlık Hizmetlerine Yönelik Faaliyetleri

Kızılay savaş şartlarında ve doğal afetlerde ordu ile ortak çalışan ve sivil sağlık desteği sağlayan bir kurum olup, MMV Sıhhat İşleri Dairesi Başkanı ve Başkomutanlık sıhhi müşavirinin gösterecekleri lüzum üzerine orduya yardımda bulunur. Türk ordusu ile düşman ordusu subay ve askerlerinin esir, yaralı, hasta ve gazlılarına bakar, bunları kara, deniz, hava vasıtalarıyla nakledilmesine yardımcı olur. Ordunun ihtiyacı olan hemşire ve hastabakıcıları yetiştirir. İhtiyaç olduğunda sıhhi birlik ve hastanelerine gerekli sıhhi malzeme ve eşya ile iâşe maddelerinin tedarik edilmesine yardımcı olur, askeri makamların gösterdiği yerde açılan Kızılay hastanelerini idare eder. Orduda görülen bulaşıcı hastalıklara karşı açılan savaşa katılır, gaziler için suni uzuv imalatına yardım eder, asker ve sivil esirlerin muhabere, eşya, para işlerinde aracılık eder, kayıp, şehit, ölümler hakkında bilgilerin tutulmasını sağlar.⁸⁰

Kızılay'ın yukarıdaki görev tanımında dikkati çeken husus kendi ordusuna yardım ettiği gibi düşman ordu mensuplarının hasta, yaralı ve esirlerine de aynı şekilde yardım sağlayacağı konusudur. Kızılay'ın bu tutumu Cenevre Sözleşmesi'nin bir gereği olduğu gibi zaten sağlıkla ilgilenen her kişiden aslında dil, din, ırk, renk, ayrımı gözetmeden hizmet vermesi beklenmektedir. Yani sağlık hizmetleri tüm ideolojilerin üzerinde görülmelidir. Sağlık hizmetlerinde olması gereken bu tutum, toplum ve dünya barışına hizmet edilmesinin bir göstergesidir.

Kızılay; seferberlik ilanı ile bir temsilcisini Başkomutanlık nezdinde görevlendirir, bundan başka harp cephelerine de temsilci gönderir, ihtiyaç duyulan hastane ve teşkilatları açarak mıntika komutanlıklarına bağlı olarak çalışır. Özel şahıslar ve cemiyetler tarafından ordunun hasta ve yaralılarının nakil veya bakımları için yapılacak her türlü yardımlar, Kızılay'ın himaye ve kontrolünde, ordunun direktiflerine göre sevk ve idare edilir.⁸¹

⁸⁰ Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi, s.25-27.

⁸¹ A.e., s. 25-27.

Kızılay'ın ordu ile işbirliği içinde çalışırken kullanacağı bayrak ölçüsü 2994 sayılı Türk Bayrağı Kanunu'nda belirtilen ölçülere uyumlu bir şekilde beyaz zemin üzerine kırmızı ay olmalıdır. Kızılay kollukları ise 12 santimetre genişliğinde, uzunluğu da kolu saracak şekilde olmalı, sol kola takılarak ayın açıklığı kalbe gelecek şekilde takılmalıdır. Malzemelerin üzerine konacak Kızılay işaretinin ölçüleri de bu ölçülere uyumlu olmalı, ayın açıklığı yürüyüş istikametine denk gelmelidir. Sabit çadır, baraka, sıhhi teşkillerin cephesine bakıldığı zaman ayın açık tarafı bakan kişinin soluna gelecek şekilde olmalıdır. Havadan gelecek taarruzlara karşı nakil vasıtalarının çatıları ve sabit binaların damlarındaki Kızılay işaretinin de açık ucu sola bakmalıdır.⁸²

Sıhhi istasyonların yakınlarına havadan saldırılara karşı korunmak için komutanın onayı ile 25x25 cm ebadında murabbalar üzerine beyaz kireç tozu veya mermer tozu üstüne kiremit tozundan Kızılay işareti yapılmalıdır. Arazinin müsait olduğu yerlerde bu ölçü 100x100 cm ebadına çıkarılabilir, çadır ve binaların üstüne kendi genişlikleri kadar Kızılay işareti konulmalıdır. Hastane ve hasta treni de Kızılay işareti ile belirlenmeli, hastane gemilerine Kızılay bayrağı çekilmeli, hava saldırılarına karşı baş, orta ve kış kısına Kızılay bayraklı beyaz bezler bağlanmalıdır.⁸³

Kızılay çekilmelerde Cenevre Sözleşmesi'ne göre himaye ettiği yaralı, hasta ve gazlıların başında sağlık personeli de bırakarak ve bunları derelerden çıkarıp geçit yerlerine bırakarak çabuk görülmeleri için Kızılay işareti bırakır.⁸⁴ Hasta ve yaralılar için Kızılay ve diğer yardım cemiyetleri tarafından açılacak çayhaneler tercihen sıhhiye istasyonlarında açılır. Sıhhiye istasyonlarında hasta ve yaralı tahliyesinde ağırlaşan hastalar en yakın hastaneye sevk edilir, gelecek vakalara ilk ve basit yardımı verebilecek kapasitededir. Hastanelerden taburcu edilip memleketlerine giden çürük, hava değişimleri ve gaziler de bu istasyonlardan istifade eder.⁸⁵

Görüldüğü gibi askeri sağlık hizmetlerinde, Kızılay ve ordu birliklerinin ortak ve düzenli bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kızılay, askeri sağlık hizmetlerine yönelik olarak, İstanbul'da bulunan Kızılay Hastabakıcı Hemşire Okulu mezunlarıyla, barış

⁸² A.e., s. 35-37.

⁸³ A.e., s. 37-38.

⁸⁴ A.e., s. 69-70.

⁸⁵ A.e., s. 141.

zamanında hemşire ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Ayrıca, kinci Dünya Savaşı döneminde Ankara Etimesgut'ta inşa ettirdiği Kızılay ambarlarında ve yurttan açtığı tali ambarlarda büyük afet ve felaketlerde, savaşta ihtiyaç duyulan malzemeleri hazır bulundurmuştur. Bu kapsamda 1941'de bin adet karyola alımı için Vatan gazetesine ilan verilmiş, numunelerin Yenişehir Merkez'e getirilmesi ve Etimesgut depolarında teslim alınacağı bildirilmiştir.⁸⁶

Kızılay bu dönemde karşılıklı savaşan devletlere ait esirlerin Türk limanlarındaki mübadele işlemlerini, her iki taraf devletin takdirini kazanacak şekilde desteklemiş, salgın hastalıklarla mücadelede devletin teşkilleriyle işbirliği içinde olmuş, sıtma ilaçlarını Avrupa ve Amerika'dan getirtmiştir.⁸⁷ Kinin ve sıhhi malzeme alımı "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Sıtma" ve "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sıhhi Malzemelerin Temin Edilmesi" başlığı altında ele alınmıştır. 1941'de Alman işgaline uğrayan Yunanistan'dan Türkiye'ye sığınanlara barınma yeri, giyim ve gıda sağlamış, herhangi bir gaz saldırısına karşı hem ordu hem sivil halk için gaz maskesi üretmiş, ardından bu Gaz Maskesi Fabrikasını 1943'te MMV'ye devretmiş, 1945'te transit stok depolarının sayısını 20'ye çıkarmıştır. MMV'nin Savaş Hastaneleri'nin eksik malzemelerini tamamlamıştır.⁸⁸ Kızılay ayrıca Türk askeri için kışlık kıyafet yardım faaliyetlerini yürüterek askere kışlık toplamış, bu şekilde hem askerin soğuktan korunmasına katkı sağlamış hem de halk ile asker arasında manevi bir köprü görevi görerek askere moral vermiştir.

3.2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Gaz Maske Fabrikasının İşletilmesi

Kızılay'ın gaz maske üretimi hakkında "Sivil Sağlık Hizmetleri ve Ordu ile Ortak Çalışma" kısmında bilgi verilmiş ve bu kısımda savaş dönemindeki faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, teknolojik gelişmeler yüzünden savaş silahlarının değişmesiyle, gazların da silah olarak kullanılmasından korkulmuştur. Moskova Radyosu, Pravda gazetesinin "Gaz harbine hazırlanınız" adlı bir makale yayımladığı ve esir edilen Alman subayının gaz teçhizatı olduğunu bildirmiştir. Bu yüzden Türkiye'de de olası bir gaz saldırısı bir tehdit olarak algılanmıştır.⁸⁹ Ölümcül

⁸⁶ "Kızılay Umumi Merkezi'nden, Karyola Alınacak", **Vatan**, 14 Ağustos 1941, s. 4.

⁸⁷ İbrahim Okman, "Kızılay Çalışmaları Hakkında Not", **İnan, Trabzon Halkevi Kültür Dergisi**, S.19, Temmuz 1945, s. 13-14.

⁸⁸ **Kızılay**, Türkiye Kızılay Merkezi 1974, s. 20.

⁸⁹ "Gaz Harbi mi Başlıyor?", **Vatan**, 17 Ağustos 1941, s. 1.

ya da insanı hasta edecek bir gaz saldırısı olduğunda, havadaki gazın nefesle alınmasını engellemek için gaz maskesi kullanımı çok önemlidir. Kızılay, Mamak Gaz Fabrikası'nda 1935'ten beri gaz maskesi üretmiştir.

31 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen 2932 sayılı “*Milli Müdafaa Vekâleti ile Bu Vekâlete Bağlı Teşekküllerde Kullanılacak Yabancı Devlet Tebaasından Mütihazsıs ve Ustalarla Yapılacak Mukaveleler Hakkında Kanun*” ile yabancı devlet tebaasından olanlarla hükmü üç seneye kadar olan sözleşmelerin imzalanmasında MMV'nin yetkili olduğu, zorunluluk olduğu takdirde de İcra Vekilleri heyetince bunun beş yıla çıkarılabileceği kabul edilmiştir.⁹⁰ Bu kanuna dayalı olarak Kızılay'ın Gaz Maske Fabrikasının aktif kömür ve laboratuvarında çalıştırılmak üzere, Mart 1939'da Alman Yahudilerinden Dr. Siegfried'in 10 Kânunuevvel (Aralık) 1939 tarihine kadar Türkiye'de oturmasına izin verilmiştir.⁹¹ 17 Mart 1941 tarihinde 12 Aralık 1940 tarihinden geçerli olmak üzere iki yıl daha çalıştırılmış,⁹² 16 Temmuz 1943 tarihinde çalışma süresi iki yıl daha uzatılmıştır.⁹³ Dr. Siegfried'in savaş dönemi boyunca bu fabrikada çalıştırıldığı görülmüştür.

Kızılay; 1939'da halk için üretmiş olduğu içinde kullanma talimatı da olan ve ayrı kutularda bulunan maskeleri, Kızılay'ın Ankara Umumi Merkezi'nden ya da İstanbul'da Yenibosna civarında Depo Direktörlüğü'nden perakende veya toptan, şahsen müracaatla veya posta ücreti Kızılay tarafından karşılanmak üzere posta ile tanesi altı liraya satışa sunmuştur.⁹⁴ Mamak Gaz Maskesi Fabrikası'nda günde 300 adet Türk tipi maske ile 200 adet yeni Türk tipi maske yapılabilmektedir.⁹⁵ Kızılay'ın ürettiği bu gaz maskelerini ordu ve kurumlar da satın almıştır. İstanbul Belediyesi Genel Meclisi, 9 Ağustos 1939'da hava saldırılarından korunmak için Kızılay satış deposundan satın alınan 100 adet ordu tipi maske için 2152 lira 58 kuruş⁹⁶; İstanbul Vilayet Seferberlik Müdürlüğü tarafından satın alınan 100 adet büyük süzgeçli maskenin ambalaj ve nakli için 33 lira 77 kuruş ödenmesine karar vermiştir.⁹⁷ Milli

⁹⁰ Muzaffer Anıl, **Ciheti Askeriyeye Ait Kanun, Tefsir ve Kararlar, Kısım 1**, 1940, İstanbul, s. 94.

⁹¹ **BCA**, 030.18.1.2, 86.25.16, s. 1.

⁹² **BCA**, 030.18.1.2,94.21.10, s. 1.

⁹³ **BCA**, 030.18.1.2,102.53.20, s. 1.

⁹⁴ “Halk Maskeleri Satışı, Türkiye Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi'nden”, **Akşam**,16 Nisan 1939, s. 15.

⁹⁵ Sezgin, **a.g.m.**, s. 96-97.

⁹⁶ **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi'nin 9 Ağustos 1939 tarihli ve 8008 sayılı kararı.

⁹⁷ **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi'nin 9 Ekim 1939 tarihli ve 9921 sayılı kararı.

Müdafaa Vekâleti gaz saldırısına karşı savaş yıllarında 1.176.959 TL harcama yapmıştır.

Gaz maskeleri için Almanya'dan alınan filtrelerin daha sonra Amerika'dan alınması gündeme gelmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından, 22 Mayıs 1940 tarihli bir yazı ile Kızılay Maske Fabrikasında imal edilen maskeler için lüzumlu olan filtre kâğıtlarının, Almanya'dan alınmakta iken mevcut durumda başka memleketten alınmasının gerektiğini, buna da ancak Amerika Pensilvanya'daki Acme firmasının cevap verebileceği, malın imaline başlamadan evvel tam bedeli tutarının New York'ta akreditif açtırılmasının şart koşulduğu bildirilmiştir. Ticaret Vekâleti ise buna olumsuz cevap vermiştir.⁹⁸ Bu belgeden anlaşıldığına göre gaz maske yapımında kullanılacak malzeme konusunda sıkıntı yaşanmıştır.

4 Temmuz 1940 tarihinde bir seferberlik veya harp vuku bulduğunda, askeri makamlarca el konulacak olan fabrikalar içinde A sınıfına dâhil olan Ankara Mamak Kızılay Maske Fabrikası'nın B sınıfına konulması kabul edilmiştir.⁹⁹

Mayıs 1943'de, Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın çelişkili gibi gözükse de makineleri için MMV'ye devri ile ilgili mazbata hazırlanarak meclise sunulmuştur. Gerekçe olarak:

1. 2815 sayılı "Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzemeler Hakkında Kanun" hükümlerine göre; Kızılay Cemiyeti tarafından Mamak'ta çalıştırılan gaz maske fabrikasında maske ve gazdan korunma malzemesinden başka gerek kimya ve gerekse diğer müdafaa harp silâh ve vasıtaları imalinin de mümkün görülmesinden; Kızılay Cemiyeti emrinde bulunan bu fabrikada harp silâh vasıtalarının imalinin Kızılay'ın kuruluş ve amaçlarına ve milletlerarası durumuna uygun bulunmadığından; bu fabrikanın 1943 senesi Haziran ayında MMV'ye devri münasip görülmüş ve bu maksatla ilişik kanun lâyihası tanzim olunmuştur.

2. Maske fabrikası maske ve gazdan korunma malzemesinin tedarik edilmemesinden veyahut ordu için maske ve gazdan korunma malzemesi ihtiyacının tamamlanmamasından veya diğer sebeplerden dolayı, faaliyetini kısmen tatil etmesi durumunda, her türlü kimya ve diğer harp silâh vasıtalarıyla Milli Müdafaanın diğer

⁹⁸ BCA, 30.10, 178.234.12, s. 1-3.

⁹⁹ BCA, 0.30.18.1.2. 91.65.20, s. 1.

işlerinin imalatına müsait bulunan ve modern makine ve tezgâhlara sahip olduğundan fabrikanın MMV emrine devredilme zarureti bir kat daha artmıştır.

3. Fabrikanın şimdiye kadar yaptığı maskelerin fiyatları Avrupa'dan celp edilenlere nazaran daha pahalı ise de evsaf itibariyle daha iyidir. Yeni sene için bu fiyatlar, usta ve amele yevmiyelerinin artmasından ve malzeme fiyatlarının yükselmesinden dolayı en az bir misli daha artacağı düşünülmektedir. Bu fabrika Milli Müdafaa emrine geçtikten sonra silâh altına alınacak ustalardan istifade edileceği gibi bekçiler ve hademeler yerine de kısmen erler istihdam edilebileceğinden üretimin daha ucuza mal olacağı da tahmin edilmektedir.¹⁰⁰

14 Temmuz 1943 tarihinde 4466 sayılı “Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın MMV'ye devri hakkında kanun” kabul edilmiş.¹⁰¹ 1944 yılından itibaren de Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Böylece Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün önceden yaptırdığı kendi bünyesindeki atölye ile Türkiye Kızılay Cemiyetinden devralınan tesisler birleştirilmiştir.¹⁰²

3.2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Esir Mübadelesinin Gerçekleştirilmesi

Cenevre Sözleşmesi'ne göre, savaş esirleri özel bir sıhhi heyet tarafından muayene edilerek bunlardan hastaneye kaldırılmalarına lüzum görülenler, hastalıkları ağır olanlar ve savaş dışı kalan bazı şahıslar da iade edilebilecektir. İngiliz hükümeti kendisine dost bir devlet vasıtasıyla esir mübadelesi konusunda İtalyan hükümeti ile müzakerelerde bulunmuştur. Mübadelede esir sayısı önemli değildir ve nakiller hastane gemileriyle yapılacaktır.¹⁰³

Kızıllaç Cemiyeti, Rusya'dan başka bütün muharip ülkelere yetkili delegelerini göndermek suretiyle harp esirlerine gereken yardımı yapmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ne göre faaliyetlerini yürüten Kızıllaç, harp esirleriyle ilgili işlemleri

¹⁰⁰ “Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun Lâyihası ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları” (1/94) **Sıra Sayısı: 109 No'lu, TBMM Komisyon Raporu**, (4466 sayılı kanun ile ilgili), 31 Mayıs 1941, s. 1.

¹⁰¹ 4466 sayılı “Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun”, 14 Temmuz 1943, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima Fevkalade, C. 25, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 641-642.

¹⁰² Sezgin, **a.g.m.**, s. 96-97.

¹⁰³ “İzmir'de İngiliz, İtalyan Ağır Yaralı Esir Mübadelesi Bu Sabah Başlıyor”, **Ulus**, 8 Nisan 1942, s. 1.

uluslararası delegeler nezaretinde yapması gerektiğinden,¹⁰⁴ Temmuz 1941’de Ankara Hükümeti ile temasa geçmiş ve Kızılay ile esir mübadelesini gerçekleştirmek için Ankara’da bir büro tesis edilmesini talep etmiştir.¹⁰⁵ Esir değişimi Türk ordusunun mevzuatında da yer almış, Ordu Dahili Hizmet Kanun ve Talimatı’na göre savaşta esirlere insanca ve nazik davranılarak, silâhların, hayvanların ve askerî evrakların alınarak esirler arasında üstlük ve astlık münasebetleri olmaksızın sevk, muhafaza, iâşe, idare ve istihdamlarının özel talimatlarla yapılmasına hükmedilmiştir.¹⁰⁶

İkinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1942–1943 yıllarında İzmir Limanı’nda dört kez, Mersin Limanı’nda bir kez olmak üzere İtalyan-İngiliz esirlerinin değişimi yapılmıştır. İlk değişim 7 Nisan 1942’de sakat, malul İngiliz esirlerini ve uluslararası Kızılhaç delegelerini taşıyan Lodavericastl Hastane Gemisi ile İtalyan esirlerini taşıyan Gradika Hastane Gemilerinin İzmir Limanı’na gelmesi ile 8 Nisan 1942’de yapılmıştır. Mübadele işini Garnizon Komutanı General Hakkı Akoğuz, diğer askeri yetkililer, Kızılhaç’ın Ankara delegesi ve Kızılay’ın İzmir merkezi üyeleri idare etmiştir.¹⁰⁷

Mübadele Cenevre Sözleşmesi’nin 63’üncü maddesi esasları dahilinde yapılmıştır. Malûllerin askeri rütbelerinin etkisi yoktur. Kızılay tarafından hazırlanan içinde kuru incir, üzüm, portakal, Türk sigarası vs. olan hediye paketleri esirlere dağıtılmıştır. Gerek İtalyan gerekse İngiliz esirler arasında şu sözler duyulmuştur. *“Dün gece ışıkları sönmemiş, bir şehir gördük ve onun zevkini yaşadık. Ne alarm, ne bomba, ne korku, ne tehlike harpten evvelki zamanlardan kalmış bir şehir gecesini, rahat, güzel, bol yıldızlı bir gece...”* Herkes kendi vapurlarına geçtikten sonra da teşekkür etmişlerdir. Vapurlar limandan ayrılırken vapuru izleyen bir Fransız *“Bahtiyar Türkler, tarihlerinin mihverini ve seyrini ne büyük kuvvetle değiştirdiler. Onlar şimdi, dünyanın imrendiği ve kıskandığı bir barış içinde başkalarına iyilik ediyorlar”* şeklinde sözler söylemiştir.¹⁰⁸

İkinci değişim 21 Mart 1943’de Mersin Limanı’nda, üçüncüsü İzmir Limanı’na 18 Nisan 1943’de giriş yapan İngiliz hastane gemisi Talamba ve Tairea ile

¹⁰⁴ “Esir Kamplarında Nasıl Yaşanıyor?”, **Cumhuriyet**, S. 6712, 24 Nisan 1943, s. 3.

¹⁰⁵ “Beynelmilel Kızılhaç”, **Vatan**, 23 Temmuz 1941, s. 1,5.

¹⁰⁶ **Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, (madde 91), s. 29.

¹⁰⁷ Şen, **a.g.e.**, s. 399-400.

¹⁰⁸ “İzmir’de Yaralı Mübadelesi Yapılırken Neler Gördüm”, **Ulus**, 12 Nisan 1942, s. 4.

İtalyan hastane gemisi Gradisca ve Arjantina arasında 19 Nisan 1943'te gerçekleşmiştir. Bu üçüncü değişimde esirler arasında kolsuz, bacaksız, pek çok subay ve er ile pek çok veremli ve akıl hastası bulunmaktadır. Dördüncü değişim 8 Mayıs 1943'de, beşinci değişim 1-2 Haziran 1943'te yine İzmir Limanı'nda yapılmıştır.¹⁰⁹ Aşağıda verilen Tablo 3.4'te yukarıda anlatılan esir mübadelesini özetlemektedir:

Tablo 3.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Mübadele Edilen Esir Sayıları

Mübadele Yeri	İzmir Limanı	İstanbul	Mersin Limanı	İzmir Limanı	İzmir Limanı	İzmir Limanı	Toplam
	07.04.1942	10.11.1942	21.03.1943	18.04.1943	08.05.1943	02.06.1943	
İngiliz Esirler	129	162 Filistinli	863	150	200	455	1797
İtalyan Esirler	919	305 Alman ve İtalyan	863 Alman ve İtalyan	1205	1200	2269	5593

BCA, 030.10,179.236.2, s. 1-2.

Mersin Limanı'nda yapılan mübadelede aralarında psikolojileri bozuk olan 400 kadar İtalyan hasta esir vardır. İngiliz esirlerinden ise sadece 50 kadarı hastadır.¹¹⁰ Sıhhiye erlerinden oluşan bir Türk askeri sıhhiye ekibi, hastaların nakline yardım etmişlerdir.¹¹¹ 19 Nisan 1943 tarihli mübadelede Kızılay tarafından esirlere hediye edilmek üzere sigara, incir ve üzüm paketleri hazırlanmıştır.¹¹² İtalyan esirlerden 300 kadarı yaralı ve hasta vaziyettedir. İçlerinde psikiyatrik hastalığı olanlardan altısı ağır olduğu için bunlara mübadele için sakinleştirici iğne yapılmıştır.¹¹³ Mübadelede görevli Kızıllaç hastabakıcıları İzmir'i gezmişler¹¹⁴, İngiliz hastabakıcılar, İtalyan hastabakıcılara çiçek göndermişlerdir.¹¹⁵ İngiliz ve İtalyan gemilerinde bulunan hastabakıcıların yüksek ailelere mensup kadınlar olduğu görülmüştür.¹¹⁶

Söz konusu esir değişimlerinde, Türk Hükümeti ve Kızılay'ın göstermiş olduğu hassasiyet ve yardım İngiltere ve İtalya tarafından minnetle karşılanmış ve büyükelçilikleri vasıtasıyla bildirilmiştir. İngiltere Büyükelçiliği tarafından yazılan bir mektup ile Türk Kızılay'ının yardımlarıyla gerçekleşen 21 Mart 1943 tarihli

¹⁰⁹ Şen, a.g.e., s. 400-402.

¹¹⁰ "İzmir'de Yarın 2709 İtalyan ve 700 İngiliz Esiri Değişilecek", **Ulus**, 1 Haziran 1943, s. 1.

¹¹¹ "İzmir Limanı'nda Esir Değişimi Dün Sona Erdi", **Ulus**, 3 Haziran 1943, s. 1.

¹¹² "İzmir'de İngiliz-İtalyan Esirlerinin Mübadelesi", **Cumhuriyet**, S. 6703, 15 Nisan 1943, s. 3.

¹¹³ Mekki Said, "Esir Mübadelesi", **Cumhuriyet**, S. 6707, 19 Nisan 1943, s. 3.

¹¹⁴ "İzmir'deki Esir Mübadelesi", **Cumhuriyet**, S. 6708, 20 Nisan 1943, s. 1.

¹¹⁵ "Somali ve Eritrede Bulunan İtalyanlar", **Cumhuriyet**, S. 6709, 21 Nisan 1943, s. 1.

¹¹⁶ "İzmir'de Yapılan Esir Değişimi", **Cumhuriyet**, S. 6728, 10 Mayıs 1943, s. 3.

Mersin’de yapılan mübadelede, Türk hükümetinin denetim ve özellikle esirlerin sıhhi bakımlarını layıkıyla yerine getiren Kızılay Cemiyeti ve Umum Müdürü Remzi Gönenç’e İngiltere hükümetinin teşekkürleri bildirilmiştir.¹¹⁷ İtalyan Büyükelçiliği tarafından yazılan bir mektup ile de 9 Mayıs-2 Haziran 1943 tarihlerinde İzmir’de yapılan esir mübadelesinde, Türk makamların gösterdiği müessir yardım dolayısıyla İtalyan hükümetinin teşekkürleri, İngiltere Büyükelçiliği’nden de aynı şekilde tekrar 18 Nisan-9 Mayıs-2 Haziran 1943 tarihlerinde İzmir’de yapılan mübadelede Türk makamlarının gösterdiği müessir yardım dolayısıyla İngiliz hükümetinin teşekkürleri bildirilmiştir.¹¹⁸

Dâhiliye Vekâletinin 8 Haziran 1943 tarihli yazısında Cenevre Sözleşmesi’nin esir mübadelesine dair olan 68’inci maddesi hükümlerine göre İngiliz, Alman ve İtalyan hükümetleri arasında Türk hükümetinin delalet ve tavassutuyla husule gelen anlaşma üzerine esir değişimi yapılmış olduğu ve bu değişimler esnasında mahalli makamlarca alınan tedbirler sayesinde hiçbir hadise olmadığı ve ilgili sefaretlerce mübadelenin tam bir intizam içinde yapıldığı, bu hususta Türk hükümetine ve ilgili memurlara teşekkür edildiği bildirilmiştir. Mübadele edilen esirlere Kızılay tarafından incir, üzüm, sigara gibi hediyeler verilmiştir.¹¹⁹

3.2.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askerlere Kışlık Hediye Bağış Kampanyaları

İkinci Dünya Savaşı döneminde askerlerin barınma şartları bağlı olduğu birliğine, o birliğin konuş durumuna ve sahip olduğu olanaklara göre değişiklik göstermiştir. Örneğin; Bursa’da konuşlanan birliklerin genelde temizlik açısından diğer birliklere göre daha elverişli olduğu görülmüştür. Çünkü burada askerin temizliği otel ve kaplıcalarda yapılmış, dolayısıyla askerin sağlığı olumlu yönde etkilenmiştir. Diğer yandan Gelibolu gibi barınma ve temizlik açısından elverişli şartlara sahip olmayan garnizonlarda, askerin sağlığının olumsuz etkilendiği ve hastalıklara zemin hazırlandığı görülmüştür. Barınma şartları kadar kıyafet de askerin sağlığını etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde askere çağrılan ve askerlik süreleri uzatılan 1.300.000 kadar askerin giydirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

¹¹⁷ BCA, 030.10, 179.236.1, s. 1, 2.

¹¹⁸ BCA, 030.10, 179.236.4, s. 1, 2.

¹¹⁹ BCA, 030.10, 179.236.2, s. 1, 2.

Bu ihtiyacın karşılanması için parti yöneticilerinin, halkevlerinin, Kızılay'ın, Yardımsevenler Cemiyetinin, okulların, fabrikaların, postanenin katılımı ve propagandanın da etkin kullanımıyla topyekûn bir yardım kampanyası ile askere kışlık elbise toplanmıştır.

Mayıs 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından, 51 ilin valiliğine gönderdiği yazı ile vatani hizmetini görmekte olan kahraman erlerin yün fanila, yün kazak, pamuklu mintan, yün çorap ve yün eldiven gibi kışlık ihtiyaçlarının halktan toplanması istenmiştir. Kızılay merkez ve şubelerinde kabul defterlerinin açılarak kampanyanın halka duyurulması, askerlere verilecek olan bu hediyelerin daha etkin ve verimli bir şekilde toplanabilmesi için aşağıda yazılı hususlara dikkat edilmesi istenmiştir:

1. “Verilecek hediyeler için (eşyanın cinsi, adedi, teberru edenin adı soyadı, tarihi, ayniyat makbuzu numarası, sevk edileceği mahal bilgilerinin olduğu ve sonunda heyet tarafından imzalanan) teberru defteri hazırlanacaktır.
2. Bu hediyeler ayniyat makbuzu karşılığında alınacak, verenin adı ve imzası, eşyanın cins ve miktarı, riyasetin mühür ve imzası olan makbuzların birer nüshası on beş günde bir Kızılay Genel Merkezi'ne gönderilecektir.
3. Hediye edilen eşyalar yeni ve hiç kullanılmamış olacaktır.
4. Sevk edileceği bölgeye gönderilmek üzere talimata uygun muhafaza edilecektir.
5. Hediyeler sevk edilmeden önce cinslerine göre ayrı ayrı paketlenerek, paket üzerine eşyanın cinsi ve adedi yazılacaktır.
6. Eşyaların muhafaza, ambalaj ve sevkleri için yapılacak masraf merkez ve şubelerce karşılanacaktır.
7. Eşya yerine bunun bedelini vermek isteyen olursa bu teklif kabul edilmeyerek eşya verilmesi rica edilecektir.”¹²⁰

Kasım 1940'ta Vatan gazetesinde “*Şen ve sıcak yuvalarımızda emin ve müsterih yaşarken bize bu emaneti bahşedenlere şükran ve minnet tezahürlerimizi gösterelim*” denilerek CHP, halkı askere hediye hazırlamaya davet etmiştir. Üç tür hediye alınacaktır. Bunlar normal ölçülerde yün çorap, yün eldiven ve her türlü ceket altına giyilebilecek olan yün gömlektir. Yünden örme yelek, yün kumaştan gömlek ve vatkalı dikilmiş maruf adı verilen içlik olabilir. Hediyeler halkevlerine veya halkevi bulunmayan yerlerde parti merkezlerine makbuz karşılığı teslim edilecektir. Türk kadını ise aşağıdaki ifadelerle bu faaliyete dâhil edilmek istenmiştir:

¹²⁰ BCA, 490.01.5.23.10, s. 1-5.

“Kadın Vatandaş” “yurdun korunmasına olan alakayı göstermek için sana fırsat veriliyor. İstifade et!”. “Bir Türk kadınının serhadda bekleyen eri düşünerek, özenerek hazırladığı eldiven, çorap ve gömlek yalnız vücutlarını ısıtmakla kalmayacak, kalplerde derin izler de bırakacaktır.”

Subaylar için de manşon, boyun atkısı, çorap, eldiven içerikli hediye hazırlanması planlanmıştır. Bu malzemeleri ören veya hazırlayan vatandaşların postanelerde oluşturulan heyetlere teslim edebileceği ve kurşun mühür vurulduktan sonra ilgili adrese gönderileceği bildirilmiştir. Heyetin postanede kabul edeceği zamanlar da ayrıca ilan edilmiştir.¹²¹

CHP'nin beyannamelerine halk büyük ilgi göstermiş, İstanbul'da kadınlardan heyet kurulmuş, kızlar Eminönü Halkevi'ne hediyelerini getirmiş, üniversite, okul ve esnaf cemiyetleri de bu yardıma dahil olmuştur. Hediyeleri teslim almak üzere parti, belediye ve askeri yetkilinin olduğu bir heyet oluşturulmuştur. Şişli'de de Vali Lütfi Kırdar ve eşinin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıya kadınlar davet edilmiş, oluşturulan heyetlerle hediyelerin toplanması kararlaştırılmıştır.¹²² Halkevlerinde kurulan dikiş atölyelerinde kadınlar giyecek dikmeye, hediye toplamaya başlamış, hediyelik yün ve kumaş fiyatlarında artış olduğu için, Sümerbank'ın hediye edilecek malzemeleri teşhir ederek bu işe öncülük etmesi istenmiştir.¹²³ 11 Kasım'da iki bin parça toplanmıştır. Şişli Halkevi'nde Bayan Kırdar eşliğinde 150 kişilik bir heyet toplantı düzenlemiş ve hediyelik eşyaların devlet kurumundan ucuza alınması için 7 kişilik bir heyet seçilmiştir. Bir günde 750 parça hediye toplanmış, tekrar toplanılarak fabrikalarla görüşülmesi planlanmıştır.¹²⁴

14 Kasım 1940'ta halkevlerinde toplanan hediyelerin Kızılay tarafından makbuz karşılığında alınması kararlaştırılmıştır.¹²⁵ Üsküdar Halkevi'nde Parti Reisi Lütfi Aksoy bu yardımın yaygınlaştırılması için köylerden gelen temsilcilerle toplantı yapılmıştır.¹²⁶ Eminönü Halkevi'nden Kızılay'a 5429 çift çorap, 1368 çift eldiven, 1269 fanila ve kazak teslim edilmiş;¹²⁷ Şişli ve Beyoğlu belediyelerinin yardımı 38 bin parçayı bulmuş; Kadıköy, Eminönü ve Bakırköy kazalarının yardımı

¹²¹ “Kahraman Erlere Kışlık Hediye”, **Vatan**, 7 Kasım 1940, s. 1.

¹²² “Askerlerimize Kışlık Giyecek Teberrüleri Başladı”, **Vatan**, 8 Kasım 1940, s. 2.

¹²³ “Askerlerimize Kışlık Eşya Tebberü Faaliyeti Artıyor”, **Vatan**, 10 Kasım 1940, s. 2.

¹²⁴ “Askerlerimize Eşya Toplayan Komiteler Faaliyete Geçtiler”, **Vatan**, 12 Kasım 1940, s. 2.

¹²⁵ “Askere Verilecek Hediyeleri Kızılay toplayacak”, **Vatan**, 14 Kasım 1940, s. 2.

¹²⁶ “Üsküdarlılar Askerimize Büyük Teberrülere Hazırlanıyor”, **Vatan**, 25 Kasım 1940, s. 2.

¹²⁷ “Askerimize Kışlık Eşya Gönderildi”, **Vatan**, 26 Kasım 1940, s. 2.

da buna yakın olmuştur.¹²⁸ İnhisarlar İdaresi, Cibali Kutu Fabrikası'nda işçi kızlar, 274 çorabı Eminönü Kızılay Merkezi'ne teslim etmiş,¹²⁹ Münakalat Vekâleti askerlere gönderilen paketlerden para alınmayacağını belirten bir kanun layihası sunmuştur.¹³⁰ Kızılay alınan hediyelerle ilgili uyarılarda bulunmuş, İstanbul temsilciliği tarafından verilen çorap ve eldivenlerin küçük olduğu, çorap ve eldiven verenlerle alanların bu konuya dikkat etmeleri istenmiştir.¹³¹

Vatandaşlardan bazıları da yeni yıl hediyesi olarak askerler için para toplanması isteğinde bulunmuş, ilk hamlede 107 lira toplanmış,¹³² Beyoğlu'nda 5000 parça hediye Kızılay'a teslim edilmiştir.¹³³ Ticaret Odası'nda trikotaj fabrikatörlerinin katılımıyla 20 Aralık 1940'ta bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda askerler için toplanacak kıyafetleri ucuza ve kaliteli olarak yapmayı taahhüt etmişler ve 50.000 lirayı Kızılay'a bağışlamışlardır.¹³⁴ Merkez Bankası da askerlere eldiven, çorap ve fanila alınması için 50.000 lirayı Kızılay'a vermiş, Ankara terzileri halkevinde bir toplantı yaparak belediyenin yapacağı biçki dikiş işlerini yapacaklarını bildirmişlerdir.¹³⁵

Kızılay her hafta çarşamba günleri, toplanan bağışları askeri eşya ve teçhizat ambarı yetkililerine teslim etmiş ve alınan mazbataları Kızılay Umumi Merkez'e göndermiştir. Bu mazbatalara göre Aralık 1940'ta bir haftada askerlere gönderilen hediyeler şöyledir: 1890 pamuklu eşya, 4646 çift eldiven, 15.769 çift çorap, 1552 fanila, 2531 kazak, 1467 avcı yeleği, 366 kar başlığı, 25 pamuklu çamaşır takımı, 43 yün kuşak, 29 atkı. Eşya bulmakta zorlananlar da para bağışında bulunmuşlar, ancak, İstanbul Kızılay Merkezi 5000 lira altında bağış kabul edilmemesini, küçük yerlerde de eşya bulmakta zorlananların Kızılay Umumi Merkez'e para bağışında bulunabileceklerini bildirmiştir.¹³⁶

Bu yardımlara okulların da katıldığı görülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi öğrencileri, askerler için kışlık eşya toplamak üzere Taksim'de danslı bir çay düzenlemiş ve Boğaziçi Lisesi de topladıkları para ile 630 çift çorabı

¹²⁸ "Askerlerimize Yardım", **Vatan**, 28 Kasım 1940, s. 2.

¹²⁹ "Genç Kızlarımız Askerlerimize Çorap Örüyor", **Vatan**, 2 Aralık 1940, s. 2.

¹³⁰ "Orduya gönderilecek Paketlerden Para Alınmayacak", **Vatan**, 4 Aralık 1940, s. 2.

¹³¹ "Askerlerimize Hediye edilecek Çorap ve Eldivenler Küçük Olmasın", **Vatan**, 4 Aralık 1940, s. 4.

¹³² "Yeni Yıl Vesilesi İle Askerlerimize Hediyeler", **Vatan**, 16 Aralık 1940, s. 2.

¹³³ "Erlere Kışlık Hediye", **Vatan**, 16 Aralık 1940, s. 2.

¹³⁴ "Erlere Kışlık Hediye, Ticaret Odasının Teberrü", **Vatan**, 21 Aralık 1940, s. 2.

¹³⁵ "Kahraman Askerlerimiz İçin Merkez Bankası 50.000 Lira Verdi", **Vatan**, 3 Aralık 1940, s. 1.

¹³⁶ "Bir Haftada 28.318 Parça Eşya", **Vatan**, 25 Aralık 1940, s. 2.

Kızılay'a teslim etmişlerdir.¹³⁷ Beyoğlu'nda 48 ilkokul öğrencisi 28 çift yün çorap hediye etmiş, Beyoğlu'ndaki diğer okullarda da öğrenci teşkilatı hediye toplamıştır.¹³⁸ Kadıköy İkinci Kız Orta Okulu öğrencileri tarafından 22 adet kazak ve fanila, 19 adet boyun atkısı, 30 çift eldiven, 176 çift çorap, Kızıltoprak CHP komitesine teslim edilmiştir.¹³⁹ Kız Muallim, Selçuk Sanat ve Cumhuriyet Kız Lisesi öğrencileri askerler için teneffüslerde yün eşyalar örmüşlerdir.¹⁴⁰ İstanbul Ticaret Odası 5000 liralık kışlık eşya toplayarak İstanbul Kızılay Merkezi'ne teslim etmiş,¹⁴¹ İstanbul Kızılay temsilciliği de Ocak 1941'de 4472 parça kışlık eşyayı Mili Müdafaa ambarına teslim etmiştir.¹⁴²

İstanbul'da bu hediyeler toplanırken, yurdun çeşitli bölgelerinde de askere kışlıklar hazırlanıp toplanmıştır. Kozan'da Kızılay tarafından köylere kadar gidilerek kışlık eşya toplanmış¹⁴³ Antakya'da Hataylı kadınların bizzat kendi ördükleri kışlık hediye sayısı beş günde 2500'ü bulmuş, ayrıca 2500 parça da pamuklu teslim edilmiş, İzmir Karşıyaka'da 2500 eşya toplanmış,¹⁴⁴ Adana'da askerlere yardım için bir suare verilmiştir.¹⁴⁵ Bursa'da Kızılay'ın önderliğinde askerler için kışlık hediye toplama işlemleri devam etmiş ve Küçük Deliler Köyü'nden Anafartalar'da bir kolunu kaybetmiş harp malulü İsmail'in, üç ayda bir aldığı maaşla aldığı çorabı Kızılay'a vermesi halkı duygulanmıştır.¹⁴⁶ Çorlu'da şehir ve köy halkı askerlere çorap, eldiven ve fanila vermeye başlamıştır.¹⁴⁷

Sivas Yardım Sevenler Cemiyeti, Kız Sanat Enstitüsü'nde askerlere çamaşır hazırlamışlardır.¹⁴⁸ Kızılay, Çorum merkez ve kazaları 2700 parça yün ve pamuklu eşya, Kayseri halkı 441 parça, Kırklareli halkı ilk partide 340 parça yün pamuklu iş giyeceği ile 1073 yün çorap, 610 yün eldiven verdiğini bildirmiştir.¹⁴⁹ Ankara'da bir günde orta, lise ve yüksek tahsil gören kız öğrencilerinin de görev aldığı hediye toplama faaliyetinde 40.000 üzerinde eşya toplanmıştır. Parti ve Kızılay teşkilatınca

¹³⁷ "Askerlerimize Kışlık Eşya", **Vatan**, 16 Aralık 1940, s. 2.

¹³⁸ "Küçük Mekteplilerin Askerlerimize Hediyesi", **Vatan**, 26 Aralık 1940, s. 2.

¹³⁹ "Askerlerimize Kışlık Eşya", **Vatan**, 4 Ocak 1941, s. 2.

¹⁴⁰ "Askerlerimize Kızlarımızın Hazırladıkları Eşya", **Vatan**, 14 Aralık 1940, s. 2.

¹⁴¹ "Erlere Kışlık Hediye", **Vatan**, 28 Aralık 1940, s.2.

¹⁴² "Askerlerimize Hediyeler", **Vatan**, 15 Ocak 1941, s. 2.

¹⁴³ "Kozanda Askerlerimize Eşya Toplanıyor" **Vatan**, 25 Kasım 1940, s. 2.

¹⁴⁴ "Askerlerimize Kışlık Hediyeler", **Vatan**, 1 Aralık 1940, s. 2.

¹⁴⁵ "Adana'da Askerlere Yardım İçin Bir Suare Verildi", **Vatan**, 2 Aralık 1940, s. 2.

¹⁴⁶ "Bursa'da Kahraman Mehmetçiklere Kışlık Hediye Hazırlanıyor", **Vatan**, 13 Aralık 1940, s. 4.

¹⁴⁷ "Kahraman Askerlerimize Hediye", **Vatan**, 13 Aralık 1940, s. 4.

¹⁴⁸ "Sivas'ın Kahraman Erlere Kış Hediyesi", **Vatan**, 14 Aralık 1940, s. 4.

¹⁴⁹ "Erlere Kışlık Hediye", **Vatan**, 23 Aralık 1940, s. 7.

halkın gösterdiği yakın ilgiden ilham alarak tüm yurttta *Mehmetçik Günü* yapılması kararlaştırılmış, ¹⁵⁰ Beypazarı, Kızılcahamam, Pazar ve Rize'den hediyeler toplanmıştır. ¹⁵¹ Kayseri halkı yeniden 1456 parça, Tavşanlı halkı 125 parça eşya vermiş, Ordu ilk ve ortaokul öğrencileri 132 parçalık kışlık hediye yanında 65 lira da bağışta bulunmuşlardır. ¹⁵² Askerlere verilen kışlık hediyeler Bursa, Giresun, Artvin, Antep, Şarki Karahisar'dan sayıları belirtilerek Kızılay'a bildirilmiştir. ¹⁵³ Akşehir'de askerlere kışlık hediye teberrularının devam ettiği bildirilmiş, ¹⁵⁴ Bartın kazasında askerler için kışlık hediyeler toplanmış, nakdi para da teberru edilmiştir. ¹⁵⁵

Yukarıda görüldüğü gibi askerin sağlığını korumak ve kışın üşümesini önlemek için yurdun dört bir yanında resmi kişi ve kuruluşlarla, Kızılay ve Yardımsevenler Cemiyeti gibi sivil toplum örgütlerinin de katılımı, halkın desteğiyle ve özellikle kadınların organize olmasıyla kışlık yün eldiven, çorap ve fanila toplanmış ve Kızılay vasıtasıyla ilgili komutanlıklara ulaştırılmıştır. Kışlık hediye toplanırken zaman zaman nakdi olarak da yardım yapıldığı da olmuştur. Kasım 1940'da başlayan bu faaliyet Şubat 1941'e kadar yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Ortalama üç ay gibi bir sürede asker için kışlık toplanmış ve makbuz karşılığında teslim edilmiştir. ¹⁵⁶

Kızılay, bu yardımlarıyla askerin sağlığını direkt etkileyecek olan giyim ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Yine Kızılay'ın, bu savaş döneminde ülke savunmasında sıhhi ve insani yardımların yerine getirilmesi için halka rehberlik edeceği ve bağışlarla ihtiyaçların tamamlanmasına çalışılacağı şu ifadelerle duyurulmuştur:

Kızılay, İkinci Dünya Harbinde ordular yurdu ve istiklali korurken o cephelerde ve gerilerde kendine birçok vazifeler almak kararındadır. Cemiyet sulh devrinde içtimai hizmetlerin her çeşidini yaparken bu büyük vazifeye hazırlanmayı asla ihmal etmemiştir. Bugünkü harp, cephede geride her erkek ve kadın her yaşta vatandaşı millî cidalin vazifeli bir unsuru yapmıştır. O senelerden beri hazırladığı stoklarını yeni teberrularımızla bir kat daha arttırabileceği gibi bir mücadele halinde cephede ve geride sivil olarak alacağımız vazifelere rehberlik edebilecektir. Yeni harpler yalnız cepheleri değil, şehirleri, sokakları, hatta evleri de ateş altına alacaktır. Bu durumda yalnız

¹⁵⁰ "Ankara'da Mehmetçik Günü; Bir Günde 40.000 Parça Eşya Toplandı", **Vatan**, 6 Ocak 1941, s. 1.

¹⁵¹ "Askerlerimize Kışlık Hediye", "Askerlerimize Kışlık Hediye", **Vatan**, 19 Ocak 1941, s. 3.

¹⁵² "Askerlerimize Kışlık Hediye", **Vatan**, 20 Ocak 1941, s. 3.

¹⁵³ "Askerlerimize Kışlık", **Vatan**, 23 Ocak 1941, s. 6.

¹⁵⁴ "Askerlerimize Kışlık Hediye", **Vatan**, 29 Ocak 1941 s. 6.

¹⁵⁵ "Kahraman Askerlerimize Kışlık", **Vatan**, 2 Şubat 1941, s. 8.

¹⁵⁶ "Kışlık Hediye, Dün Sanayi Birliğinde Bir Toplantı Yapıldı", **Akşam**, 24 Haziran 1942, s. 2.

askerler değil siviller de yaralanıp yakılabilecektir. Bu hakikatleri kavramış bir Türk vatandaşı olarak Kızılay'ın varlığı ile güven duymalıyız.¹⁵⁷

Kızılay'ın bu ilanı, mevcut savaşın sadece cepheleri değil sivil halkı da etkileyeceğini dolayısıyla görev alanının tüm vatan olduğuna dikkat çekmiştir.

Kızılay'ın İkinci Dünya Savaşı dönemindeki askeri sağlık hizmetleriyle ilgili faaliyetlerini özetlemek gerekirse; öncelikle askeri sağlık hizmetleri için hemşire yetiştirilmesi, barış zamanından başlayarak savaş zamanında açılacak olan hastaneler için ilaç ve sıhhi malzemelerin tedarik edilip depolanması, ordu sağlık hizmetlerinde ihtiyaç duyulan kinin, hasta nakil aracı gibi ilaç ve malzemelerin temin edilmesi temin edilen bu malzemelerin askerlere ulaştırılması, gaz saldırılarına karşı korunmada sivil ve asker tüm halk için gaz maskesi üretilip satılması ve esir mübadelesinin gerçekleştirilmesi olmuştur. Yine askerlerin sağlığını olumlu yönde etkileyeceği düşünülen sağlıklı ve uygun olarak giydirilmeleri için, kıyafet hediyesi adı altında bağış kampanyaları da Kızılay'ın önderliğinde gerçekleşmiştir. Kızılay, savaş hazırlığı içinde olan ordunun sağlık hizmetlerini önemli ölçüde desteklemiştir.

İlerleyen dönemlerde Kızılay'ın yaptığı askere kışlık hediye toplama, gönüllü hastabakıcılık kursları ve sıhhi malzeme üretimi işlerinin Yardımsevenler Cemiyetince sürdürülmeye çalışıldığı görülmüştür. Aşağıda Yardımsevenler Cemiyeti'nin savaş süresi boyunca yapmış olduğu faaliyetler ele alınmıştır.

3.3. Yardım Sevenler Cemiyetinin Askeri Sağlık Hizmetlerine Yönelik Hizmetleri

Ordunun sağlık hizmetlerinin desteklenmesinde önemli bir rolü olan Yardımsevenler Cemiyeti, İkinci Dünya Savaşı döneminde, Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu ile Türk kadınına verilen sorumlulukların yerine getirilmesinde yol gösterici ve uygulayıcı olmuştur. Ordu için sıhhi malzeme, askere kışlık elbise, hastabakıcı ihtiyacının karşılanmasında sivil toplum örgütü olarak hizmet vermiştir. Yardım Sevenler Cemiyeti, Kırklareli milletvekili Fuat Umay'ın Çocuk Esirgeme Kurumu'nun bir şubesi olan (Türkiye Himaye-i Etfal Kadın Cemiyeti) Yoksul Kadınlara Yardım Cemiyeti isimli bir derneğin kurulması için Nevber Sevüktekin ve diğer yardımsever arkadaşlarına birer davetiye göndermesi

¹⁵⁷ Kemal Turan, "Kızılay", **Ulus**, 2 Mayıs 1941, s. 1, 3.

üzerine 19 Şubat 1928’de Mevhibe İnönü himayesinde Ankara’da kurulmuştur.¹⁵⁸ Aşağıda verilen Atatürk’ün 28 Şubat 1928 tarihli kutlama mesajı üzerine adı “*Kadın Yardım Cemiyeti*” olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁹

"Yoksul Kadın hiçbir şey olmayan kadın anlamında alınmıştır. Hâlbuki Kadın denilen varlık bizatihi yüksek bir varlıktır. Onun yoksulluğu olamaz. Kadın yoksul demek onun bağrından kopup gelen bütün beşeriyetin yoksulluğu demektir. Eğer beşeriyet bu halde ise kadına yoksul demek reva görülebilir, hakikat bu mudur? Eğer kadın dünyada çalışan muvaffak olan, zengin olan, maddi, manevi zengin eden insanları yetiştiriyorsa ona yoksul sıfatı verilebilir mi? Bizce, Türkiye Cumhuriyeti anlamınca bütün ve büyük Türk tarihinde olduğu gibi bu günde en muhtarın mevkide her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir mevcudiyettir. Büyük varlık ve faziletleri unutulmuş olan TÜRK Kadınına ayağa kalkarak hürmetlerimizi göstermeliyiz. Bunu düşünerek kadın esirgeme kurumunu kuran Türk kadınına ayakta selamlamalıyız."

Kurucuları: Mevhibe İnönü, Fıtnat Çakmak, Nevber Sevüktekin, Reşide Bayar, Nimet Uybaydın, Melahat Özbudun, Tezer Taşkiran, Seza Lostar, Süreyya Ağaoğlu, Sevda Ant ve Milletvekili Fuat Umay’dır. Bu dernek kadınlara yardım etmiş, onlara çalışma imkânı sağlayacak atölyeler açmış, kadınların çalışarak kazanmaları sağlanmış, bunlara da “Kadın Çalıştırma Yurdu” adı verilmiştir.¹⁶⁰ Ancak, Cemiyetler Kanunu’nun memnu hükümler kısmının 9’ncü maddesinde mevcut aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan H fıkrası gereğince “Kadın Yardım Cemiyetinin değiştirilmesi gerektiğinden 28 Şubat 1938’de “Yardımsevenler Cemiyeti” ismini alarak 29 Mart 1941’de 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’na uygun olarak nizamnamesi yenilenmiş ve Bakanlar Kurulu’nun 22 Haziran 1938 tarihli kararı ile (Menafi-i Ammeye Hadim) kamu yararına hizmet eden cemiyetler içine alınmıştır.¹⁶¹ Cemiyetin en önemli özelliği, açtığı atölyeler sayesinde kadınlara iş imkanı sunarak hem onları muhtaç olmaktan çıkarması hem de ordunun çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermiş olmasıdır.

1939’da; Giresun ve Afyon şubeleri, 1940’da; Malatya, Kütahya, Gaziantep, Erzurum, Diyarbakır, Antalya, İzmir, Kars, Rize, Sivas, Çanakkale, Mersin, Karaköse ve Konya merkezleri, Haymana ve Mihaliççık’ta şubeleri açılmıştır.

¹⁵⁸ **Yardımsevenler Cemiyeti Broşürü** (Tarihi yok ancak içeriğinden 1949 olduğu tahmin edildi.) (Beyazıt Kütüphanesi)

¹⁵⁹ “Türkiye Yardım Sevenler Derneği Tarihçesi”, (Çevrimiçi), <http://www.tysd.org.tr/hakimizda/tysd.html>, 11.07.2016.

¹⁶⁰ **Yardımsevenler Cemiyeti Broşürü.**

¹⁶¹ Yardımsevenler Cemiyeti Nizamnamesi, **Resmi Gazete**, 11 Haziran 1941, s.115-116.

Çalışanlardan hali vakti yerinde olanlar fahri olarak çalışmış, muhtaç olanlar ise emeklerinin karşılığını almıştır. 1941 yılında Yardımsevenler Cemiyeti yönetimi; Genel Merkez Heyeti (Hami Reisi) Koruyucu Başkanı Bayan İnönü, Başkan Bayan Nöber Sevüktekin (General Kazım Sevüktekin'in eşi), İkinci Başkan Bayan Nihal Münir Akkaya, Genel Sekreter Mebrure Aksoley, Muhasebeci Meliha Evcen, Veznedar Nimet Yazıcılar ve Zeynep Menemencioglu gibi üyelerden oluşmuştur. Fahri çalışanlardan bazıları Bayan Tüzer (CHP genel sekreteri Dr Fikri Tüzer'in eşi), Bayan Özalp (Sabık Milli Müdafaa Vekilinin eşi), Bayan Müjgan Bakü'dür (General Mürsel Bakü'nün eşi).¹⁶²

3.3.1. Ankara Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyetleri

Yardım Sevenler Cemiyeti, İkinci Dünya Savaşı başladığı yıllar Kızılay'ın öncülüğünde yürütülen askere kışlık hediye kampanyasına destek olmuş, askerin ihtiyacı olan pijama dikimi, yün çorap dikimini gerçekleştirmiştir. Ülkenin her bölgesinden eldiven, çorap, pamuklu gönderilmiştir. Pamuklu diktirmek için gazete ve radyodan ilan yapılmış bunun üzerine yüzlerce kız öğrenci cemiyete gelip kendilerine münasip işlerin verilmesini istemişlerdir.¹⁶³ Yardımsevenler Cemiyetinin 1940 yılı faaliyetleri, 29-31 Mart 1941 tarihinde fahri başkan Mevhibe İnönü'nün katılımıyla yapılan Ankara Genel Merkez Yıllık Kongresi'nde ele alınmıştır. Bu faaliyetler arasında MMV Sağlık Dairesi tarafından askeri hastaneler için sipariş edilen pijamalar dikilmiş, askeri sağlık hizmetlerinde kullanılacak malzeme ihtiyacı temin edilmiş, bu iş yapılırken de yoksul kadınlara iş imkânı sağlandığı aşağıda verilen madde ile belirtilmiştir:

“Haziran ve temmuz ayları içinde yoksullarımızı çalıştırarak himaye etmek gayesiyle Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nin askeri hastaneler için diktirtmek istediği 7000 pijamanın dikişi deruhte edilmiştir. Bu işte cemiyetimiz bilhassa iki gaye gözetmiştir. 1. Boş vakitlerini değerlendirmek isteyen Türk kadınıni yurt hizmetleriyle yakından alakadar kılmak. 2. Bu dikişleri bedeli mukabilinde yoksullara diktirip onların maiyetlerini temin etmek.”

Diğer bir maddeden askere yün çorap dikilerek bir kısmının hediye edildiği, bir kısmının da çeşitli kurumlar adına üretildiği anlaşılmıştır.

¹⁶² İskender Fikret Akdora, Ankara'da Yardımsevenler Cemiyeti'ni Ziyaret, **Savaş**, 15 Mart 1941, S. 25, s. 2-10.

¹⁶³ **A.e.**, s. 2-10.

“...senelerden beri devam eden çorap atölyemizde bu sene 34996 çift çorap dokunmuştur. Bunun 14455 çifti askerlerimize hediye olarak gönderilmiştir, 15691 çift Milli Müdafaa Vekâleti’ne, 2000 Gümrük Muhafaza Komutanlığı’na satılmış, 2850 çifti de yün işe sipariş olarak dokunmuştur... Kurban Bayramı’nda cemiyetimiz namına bir heyet Cebeci Hastanesi’ne giderek 150 kilo şeker dağıtmak suretile hasta erlerimizin hatırlarını sormuş ve şifalar dilemişlerdir...”¹⁶⁴

1940 yılının değerlendirildiği bu toplantıda yapılan faaliyetler dile getirilirken askerler tarafından gönderilen mektuplar da okunmuştur. Bu mektupların birinde Mehmetçik duygularını şu şekilde ifade etmiştir:¹⁶⁵

“Anam 25 yıldır dua eder dururdu. Allah mürüvvetini göstereyin diye... anam gelsin de oğlunun büyük mürüvvetini görsün. Karnımız tok, gözümüz pek, sırtımızda başımızda şehirli ana ve kardeşlerin ördüğü yünlüler var. Vatan için nöbet tutuyoruz. Bu mektubun sahibi Şarkışlalı Hasanoğlu Dağlı’dır”

Cemiyetin 1940 yılında yapmış olduğu bu hizmetler, hem ihtiyacı karşılamış, hem de askere moral vermiştir. 1941 yılı başlarında, cemiyetin genel sekreteri Mebrure Aksoley’in de içinde bulunduğu delegeler, Trakya’da Çorlu, Tayyare Alayı, hastane, Edirne ve Kırklareli’nde askerleri ziyaret ederek değişik hediyeler sunmuşlardır. Bu ziyaretin maksadını da şu şekilde açıklamışlardır: “*Ordunun levazımatı mükemmel, Mücehhez bir cumhuriyet ordusuna götürülecek şey bu orduyu bağrımıza bastığımızı söylemektir. Bunun için yardım yapmaya değil, gönül almağa gittik.*” Cemiyet Ankara şubesinde erlere çorap, eldiven örmüş, içlik dikmiştir. Ziyaret edilen birinci birlik bir hudut birliğidir ve buraya bin pamuklu mintan, bin çorap, sigara, portakal, şeker bırakılmıştır. İkinci ziyaret askeri bir hastanedir ve buraya portakal, şeker ve sigara bırakılmış, 1275 çift çorap, 1275 eldiven, şeker ve sigara da doğrudan hududa gönderilmiştir. Diğer bir ziyaret edilen birliğe 1000 pamuklu, 640 çorap, 420 başlık, 270 eldiven bırakılmıştır.¹⁶⁶

Ankara Yardımsevenler Cemiyeti, 1941 yılı başlarından itibaren ordu sağlık hizmetlerine destek olmak için faaliyetlere başlamıştır. Esasında, uzun senelerdir 40 kadar kadının çalıştığı çorap atölyesinde yün çorap dokuyarak MMV’ye hizmet etmiştir. Cemiyetin genel sekreteri (umumi kâtip) Mebrure Aksoley*, 1 Mayıs

¹⁶⁴ İskender Fikret Akdora, Yardımsevenler Cemiyeti Senelik, **Savaş**, 1 Mayıs 1941, S.28, s. 8-10

¹⁶⁵ **A.e.**, s.8-10

¹⁶⁶ İffet Halim Oruz, Yardım Sevenler Cemiyeti Murahhasları Askerlerimizi Ziyaret Etti, **Savaş**, Nisan 1941, S. 26, s. 2-4.

* Mebrure Aksoley’in 1939’da savaş başlamadan evvel Almanya’da 15 gün boyunca Alman hemşire teşkilatını incelediği şeklindeki beyanından, gönüllü hastabakıcılık faaliyetlerinin

1941’de Ulus gazetesinde cemiyeti tanıtmak için yazdığı bir yazısında, cemiyetin amacının; öncelikle Türk kadınına iş vererek veya iş bularak geçim kaynağı sağlamak ve ikinci olarak da yardımlar yapmak olduğunu ifade etmiştir. Cemiyetin savaş günlerinde ise ana gayesinin vatan hizmeti olduğunu, bu hizmetin de;

1. “Ordu hizmetlerinde sargı bezi, harp paketi, ilaç ampullerini doldurmak,
2. Gönüllü hastabakıcı kurslarına devam etmek ve ordu hastanelerinin muhtelif servislerinde çalışmak,
3. Ordu dikiş servislerini kurmak ve mümkün olmayan yerlerde bizzat askeri hastanelerin dikişlerini deruhte etmek”

yoluyla sağladıklarını ifade ederek¹⁶⁷, ordu için gönüllü hastabakıcılık işlerine yardımcı olacaklarının ilk işaretini vermiştir. Mayıs 1941’de Yardımsevenler Cemiyeti Etlik şubesi 15 gün içinde 1000 yatak 150 nevresim takımı dikmiş, Etlik sıhhiye deposunda ordu için sargı bezi ve harp paketi hazırlamışlar, Hıfzısıhha Enstitüsü’nde askeri hastanelere çamaşır dikmişlerdir.¹⁶⁸ Bu dönem Cebeci’deki çorap atölyesine yeni bir elişi kısmı ilave edilmiştir.¹⁶⁹

Mayıs 1941’de cemiyetin kurucularından ve cumhurbaşkanının eşi Mevhibe İnönü, aşağıda verilen beyannamesi ile Türk kadınına ordu sağlık hizmetlerine destek olmak için göreve çağırıştır:

“Türk Kadını: Türk vatanının, her Türk ferdinden gündelik işleri dışında, büyük hizmetler beklediği günlerdeyiz. Böyle günler kadın erkek, bütün Türk milletine şuur ve hamle veren günlerdir. Türk kadını her büyük günde, erkeğinin yanındadır ve erkeğine eştir. Bu ezeli hasleti yeniden meydana koymak fırsatı gelip çatmıştır. Yardımsevenler Cemiyeti sizlere Milli Müdafaa hizmetlerinde gönüllü hastabakıcı olmak, asker hastanelerin muhtelif servislerinde vazife almak, Ordunun ihtiyaçları olan malzemeyi hazırlamak ve dikmek için Ankara’daki ilk tecrübeleri ile muvaffakiyetli imkânlar hazırlamış ve rehber olmuş bulunmaktadır. Her şehirde buna benzer imkânlar vardır. Bütün Türk kadınlarını, cemiyet hayatına yararlı, milli müdafaa hizmetlerine hazır olmağa davet ediyorum.”¹⁷⁰

Bu beyanname ile Türk kadını, harp paketi ve ilaç hazırlama servislerinde çalışmaya, hasta yatak takımları ve çamaşırları dikmek üzere dikiş atölyelerinde

Yardımsevenler Cemiyeti’nce ele alınmasında etkili olduğu değerlendirilmiştir. Kendisi VII ve VIII. Dönem Ankara Milletvekilidir.

¹⁶⁷ Mebrure Aksoley, “Bir Hayır Müessesesi Yardımsevenler Cemiyetini Tanıyalım”, **Ulus**, 1 Mayıs 1941, s. 2

¹⁶⁸ “Yardımsevenler Cemiyeti’nin Yeni Şubeleri”, **Ulus**, 25 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁶⁹ “Yardımsevenler Cemiyeti’nin Çalışmaları”, **Ulus**, 28 Mayıs 1941, s. 2

¹⁷⁰ “Türk Kadınına Vazifeye Davet”, **Ulus**, 4 Mayıs 1941, s. 1.

hizmete ve gönüllü hastabakıcı olmak üzere bu kurslara yazılmaya çağırılmıştır. Bu çağrıdan sonra kadınlar ordu sıhhiye deposunda göreve başlamışlar ve 21 Nisan 1941’de Bayan İnönü, Resim 3.2’de görüldüğü gibi harp sargısı imalathanesinde bizzat çalışarak kadınlara faal olacakları yolu göstermiştir.¹⁷¹ (Bkz: Ek-12)

Resim 3.2. Mevhibe İnönü Harp Paketi Hazırlarken, 21 Nisan 1941.
“Bayan İnönü Harp Sargısı İmalathanesi’nde”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1941, s.1

Gazeteci Rebia T. Başokçu, 22 Nisan 1941 tarihli Vatan gazetesindeki bir yazısında, Yardımsevenler Cemiyetinin ordu sağlık hizmetleriyle ilgili hizmetleri hakkında bilgi vermiş ve bu faaliyetlerin propagandasını yapmıştır. Ankara’da yaklaşık 500 üyesi olan Yardımsevenler Cemiyetine kendisi de üye olmuş, yıllık üyelik aidatının önceden 5 lira iken memleketin içinde bulunduğu koşullarda aylık 1 lira olarak değiştirildiğini aktarmıştır. Kızılay cemiyete 40 dikiş makinesi vermiştir. Ulus’ta Evkaf Apartmanı’nda bulunan atölyede daha çok asker eşlerinin çalıştığını, ancak, isteyen herkesin burada dikiş dikebileceğini bildirmiştir. Cemiyetin yaptığı işler gruplar arasında tanzim edilmiştir. Mesela bir grup sadece dikiş için kumaşları teslim edip teslim almıştır. Cemiyet üyelerinden ve üye olmayanlardan da oluşan diğer grup, Yenişehir Halk Partisi Evi’nin önünden özel bir otobüs ile saat 09.30’da kendi seçecekleri bir veya iki gün Askeri Sıhhiye Deposu’na gitmiş ve orada, sargı bezleri, pansuman pamukları, komprime ilaçlar ve ampuller hazırlayıp paketlerle

¹⁷¹ “Yardımcı Hemşirelere Dün Diplomalari Verildi”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1941, s. 1.

depolamışlardır. Akşamüstü de aynı otobüs, bu grubu geri getirmiş ve ertesi gün başka bir grup aynı işlere devam etmiştir.¹⁷²

Orduda görev alacak hastabakıcı ihtiyacının karşılanması için öncelikle askeri hastanelerde gönüllü hastabakıcılık kursları açılmış, daha sonra Yardım Sevenler Cemiyeti bu faaliyetin içinde yer almıştır. 1 Haziran 1940'da hastabakıcı yetiştirmeye başlayan Ankara Cebeci Askeri Hastanesi'nde gönüllü hastabakıcılık kursu; Yardım Sevenler Cemiyeti koruyucu başkanı Bayan İnönü, başkan Nevber Sevüktekin, genel sekreter Mebrure Aksoley, Milli Müdafaa Sıhhat Dairesi Reisi General Mazlum Boysan, Genelkurmay Sıhhat Müfettişi General Raif, Cebeci Askeri Hastanesi mütehassısları, cemiyetin genel müfettişi ve öğrencilerin de olduğu bir törenle 2 Mayıs 1941'de yeniden başlamıştır. Aynı gün Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde "Ordu Gönüllü Dikiş Servisi" de açılmıştır.¹⁷³ Cebeci Askeri Hastanesi'nde açılan gönüllü hastabakıcı kursuna yönelik olarak servis planlanmış, çalışma saatleri aşağıda belirtildiği şekilde Ulus gazetesinden halka duyurulmuştur.

"Ordu Hizmetinde Çalışan Kadınlar, 1. ordu hemşire okulunda açılmış bulunan Yardım Sevenler Cemiyeti Gönüllü Hastabakıcılık kursuna devam edecek olanlar için, her gün Kızılay önünden saat 14'e yirmi kala bir otobüs hareket ederek, Sağlık Bakanlığından geçip, Cebeci Asker Hastanesi'ne gidecektir. 2. Milli Müdafaa'nın sıhhiye deposunda çalışmak isteyenler için tatil günlerinden maada her gün Kızılay önünden saat 9,30 da bir otobüs hareket etmektedir. 3. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde Milli Müdafaa'nın muhtelif dikişleri dikilmektedir, her gün her saat hiçbir kayda tabii olmaksızın her yurtseven bayan gelip çalışabilir. İsterse dikişleri evinde diker. Bu iki imkanı da bulamayanlar, cemiyetin yoksullarına ehven fiyatla diktirmek suretiyle ikinci bir yardım daha yapmış olurlar."¹⁷⁴

Yardım Sevenler Cemiyetinin koordine etmiş olduğu gönüllü hastabakıcı kursuna Mayıs 1941 tarihine kadar 600 kadın yazılmış, 8 Haziran 1941'de üniversiteli kızlar için gönüllü hastabakıcı kursları açılmıştır.¹⁷⁵ Cemiyet, Etlik Sıhhiye Deposu'nda harp paketi ve sargı bezi hazırlayıp, ilaç ampulleri doldurma işini yürütmüş, Haziran 1941'de sıcak günler geçinceye kadar çalışma süresini haftada iki güne (pazartesi ve perşembe) indirmiştir. Ortaokul beşinci sınıf

¹⁷² "Telefonda; Ankara Yardımsevenler Cemiyetine Girdim, Şu Üç Grupunda Çalışıyorum; Sıhhiye Deposunda Sargı Hazırlamak, Dertlileri Dinlemek ve Propaganda", **Vatan**, 22 Nisan 1941, Vatan, s. 4.

¹⁷³ "Ankara'da Gönüllü Hastabakıcı Kursu Dün Merasimle Açıldı", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1941, s. 1,5.

¹⁷⁴ "Ordu Hizmetinde Çalışan Kadınlar", **Ulus**, 4 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁷⁵ "Üniversiteli Kızlar İçin Hastabakıcı Kursları", **Ulus**, 31 Mayıs 1941, s. 2.

öğrencileri de her salı ve cuma günü bu işleri seve seve yapmışlar ve diğer öğrencilere örnek olmuşlardır.¹⁷⁶

Yardımsevenler Cemiyeti, 7 Mart 1942 günü Bayan İnönü'nün katılımıyla, Çocuk Esirgeme Kurumu salonunda yıllık kongresini düzenlemiştir. Bu tarih itibari ile 42 merkeze ve 53 şubeye sahip olan cemiyetin iki alanda çalıştığı görülmüştür. Bunlardan biri Milli Müdafaa Hizmetleri diğeri ise çeşitli sosyal yardımlardır. 1941'de Milli Müdafaa Hizmetleri'ni aşağıda belirtilen dört koldan yürütmüştür:

1. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde bir ordu dikiş atölyesi açmış, MMV Sıhhiye Dairesi'nin 6622 nevresimi, 397 hasta abası parasız dikilmiştir. Bu hizmette çalıştırdığı yoksul kadınların iş ücretlerini kendisi ödemiştir. Etlik kolu da Milli Müdafaa emrine 3062 yatak çarşafı, 450 elbise torbası dikmiştir.

2. Cebeci Ordu Hemşire Okulu'nda çalışan gönüllü hasta bakıcılık kursuna birçok kadın kaydolmuş, 47 kadın fahri hemşirelik unvanını almıştır.

3. Etlik Sıhhiye Deposu'nda sargı bezi yapılmıştır. Zaman zaman Bayan İnönü de buraya gelerek çalışmalara katılmış, kadınlara destek olmuştur.

4. Yurdun dört bir yanındaki sınırlardaki askerler için kışlık armağan toplama işine devam edilmiş ve Kızılay'la işbirliği yapılmıştır. Bu hediyeler askerlere ulaştırılmış ve askerlerden teşekkür mektupları alınmıştır. Bu mektuplardan biri 4911 askeri posta numaralı Mesudiyeli Mahmut oğlu Mehmet Bayraktar'a ait olan mektuptur ve bu mektubun duygu yüklü bazı satırları şöyledir:

“...Asker ocağındaki bizleri düşünerek gönderdiğiniz kışlık hediyeleri aldık. Şefkatli analarımızın, sevgili kız kardeşlerimizin bizim sağlığımızla ilgilenişi köyümüzün, evimizin hasretini dindirdi. Ah kabil olsaydı da sevincimizi gösterebilmek için gözlerim yaşlı olarak ellerinizi öpseydim...”

Bu işlerden başka levazım dairesinin 500 takım iç çamaşırı, sıhhiye dairesinin 5000 nevresimi dikilmiş, çorap atölyesinde üretilen 34830 çorabın 13037 çifti MMV, 5000 çifti Gümrük Komutanlığı için, 16793 çifti de Mehmetçiğe kışlık hediye vermek isteyen vatandaş tarafından satın alınmıştır.¹⁷⁷

Yardımsevenler Cemiyeti, önceleri askeri hastanelerin açmış olduğu gönüllü hastabakıcılık kursuna katılım konusunda kadınlara öncülük ederken, ilerleyen

¹⁷⁶ “Etlik Sıhhiye Deposundaki Çalışmalar”, **Ulus**, 17 Haziran 1941, s. 2.

¹⁷⁷ “Yardımsevenler Cemiyeti Yıllık Kongresini Yaptı”, **Ulus**, 8 Mart 1942, s. 4.

dönemlerde ise bu kursların açılmasını koordine etmiştir. Ankara Numune Hastanesi'nde de gönüllü hastabakıcılık kursu açmak için Yardımsevenler Cemiyetinden bir heyet, Şubat 1944'te, Gülhane Hastanesi'ndeki (önceki adı Cebeci Asker Hastanesi) Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu'nu ziyaret ederek önceden burada verilen gönüllü hastabakıcı kursunun çalışma şekli hakkında incelemelerde bulunmuştur. Ardından 1 Mart 1944'de Mevhibe İnönü'nün himayelerinde bu kursu başlatmışlardır.¹⁷⁸ Kurs çarşamba, cuma ve pazartesi günleri verilmiş ve teorik dersler 3 Nisan 1944'e kadar devam etmiştir.¹⁷⁹ Belirtilen günlerde öğleden önce verilen bu kursa başta Mevhibe İnönü olmak üzere 30'u Yardımsevenler Cemiyeti üyesi toplam 150 kadın devam etmiştir.¹⁸⁰ Teorik derslerin bitiminde başlayan uygulamalı eğitimde doktor ve hemşirelerin nezaretinde hastaların pansumanları yapılmıştır.¹⁸¹ Mevhibe İnönü hastabakıcı gömleğini giyerek Amasya deprem felaketinde yaralanarak bir bacağı kaybeden Ayten öğretmenin bakımı ile bizzat ilgilenmiştir.¹⁸² Yine bu uygulama eğitimlerinde mikroskopla incelemelerde bulunmuştur.¹⁸³ (Bkz: Ek-13) Uygulamalı dersler hastane başhemşiresi Bayan Hayriye Toker tarafından verilmiş, hasta odası nasıl olmalıdır, odanın temizliği, hastanın yatağı, boş bir yatağın yapılması, içinde hasta olan yatağın yapılması, hastayı kımıldatmadan takımların değiştirilmesi ve hastanın bir yaktan diğer yatağa nakli pratik olarak gösterilmiştir. Uygulamalı dersler de teorik dersler gibi pazartesi, çarşamba, cuma günlerinde verilmiştir.¹⁸⁴ Uygulamalı dersler, belli bir program dâhilinde 50 kişilik gruplarla dahiliye ve hariciye kliniklerinde yapılmış, önce bakteriyolog Dr. Ali Korur'un verdiği "mikropları tetkiki" dersini görmüşler sonra hariciye koğuşlarında "harp cerrahisi" derslerine ait çalışmalarla devam etmişlerdir.¹⁸⁵ Kurs 12 Mayıs 1944'te 125 kişinin diploma töreni ile son bulmuştur. 1 Numaralı Diploma Bayan İnönü'ye verilmiş, cemiyet üyelerinden Bayan Müjgan Agal, yaptığı konuşmada, Mehmetçiğin yarasını sarmanın vatan hizmeti olduğunu aşağıda verilen satırlarda ifade etmiştir:¹⁸⁶

¹⁷⁸ "Gönüllü Hastabakıcı Kursunun Hazırlığı Bitti", **Ulus**, 27 Şubat 1944, s. 1, 2.

¹⁷⁹ "Numune Hastanesinde Hastabakıcılık Kursu Dün Çalışmağa Başladı", **Ulus**, 2 Mart 1944, s. 1.

¹⁸⁰ "Hastalardan Birinin Yarasıyla Sayın Bayan İnönü Bizzat Meşgul Oldu", **Ulus**, 18 Mart 1944, s. 1.

¹⁸¹ "Ankara'da Açılan Hastabakıcı Kursu", **Cumhuriyet**, S. 7069, 20 Nisan 1944, s. 1

¹⁸² "Hastalardan Birinin Yarasıyla Sayın Bayan İnönü Bizzat Meşgul Oldu", **Ulus**, 18 Mart 1944, s. 1.

¹⁸³ "Ankara'da Açılan Hastabakıcı Kursu", **Cumhuriyet**, S. 7069, 20 Nisan 1944, s. 1

¹⁸⁴ "Gönüllü Hastabakıcı Kursunda Ameli Dersler Başladı", **Ulus**, 11 Nisan 1944, s. 1.

¹⁸⁵ "Gönüllü Hastabakıcı Kursunda Dün Ameli Derslere Devam Edildi", **Ulus**, 19 Nisan 1944, s. 1.

¹⁸⁶ "1 No.lı Diploma Sayın Bayan İnönü'ye Verildi", **Ulus**, 12 Mayıs 1944, s. 1, 3.

“Tarih boyunca eşsiz vasıflarla, kendisini bütün dünyaya tanıtmış olan biz Türk analarının, bağrımıza bastığımız yavrumuza aşladığımız ilk his yurt aşkı ve yurt hizmetidir. İçimizde yanan bu duygu, sınırda vatani bekliyen Mehmetçik, felakete uğriyan yurttaş için çarpıyor. Mehmetçiğimizin gönüllü hastabakıcısı olmak, depremden yaralanan yurttaşın yarasını sarmak bize mukaddes bir yurt hizmeti görmüş olmak gibi gönül hazlerinin en büyüğünü verir...”

Yardımsevenler Cemiyetinin Temmuz 1944’te illerden gelen delegelerin de katılımıyla gerçekleşen yıllık genel kongresi ile cemiyetin faaliyetleri değerlendirilmiş, daha çok emek mukabili yardım ve doğrudan doğruya para yardımları olarak iki büyük kısımda faaliyet gösterdiği görülmüştür. Yardımlarda ferdi hayırseverlik yerine emek karşılığı hakkı, işsizlik tembellik yerine çalıştırarak kazandırma hedeflenmiş ve buna yönelik çalışma yerleri açmıştır. Bunlardan birincisi 1928’de Nevber Sevüktekin’in bağışıyla açılmış olan ve on altı yıldır üretim yapan çorap atölyesidir. MMV, asker çoraplarının bir kısmını bu çorap atölyesine sipariş vermiş ve cemiyetin faaliyetleri desteklenmiştir. Dikiş atölyesinde 1940 yılında Kızılay’dan ödünç olarak alınan otuz yedi makine çalıştırılmış, 1943 yılında ise Kızılay’dan satın alınan makinelerle mevcudu yetmiş ikiye çıkarılmış, cemiyetin gelir kaynağı haline getirilmiştir. 1943’de genel merkez kararı ve vilayetten alınan izinle İş Bulma Kolu oluşturulmuş, bu teşekkül çalışabilecek durumda bulunan kadınların belediye ve polisçe sıhhi durumları incelenerek kendilerine evlerde iş verilmesi sağlanmıştır. Bu surette, Yardımsevenler Cemiyeti sosyal yardım sahasında çalışabilecekleri çalışmaya sevk etmek, çalışamayacaklara para yardımı yapmak suretiyle bu iki esas bir noktada birleştirmiştir. Bunlardan başka; yurdun uzak köşelerinden yüksek tahsil için gelen genç kızları barındırmak ve korumak maksadı ile Evkaf Apartmanı’nda otuz bir mevcutlu bir kız öğrenci yurdu da oluşturulmuştur. Cemiyetin yaptığı doğrudan para yardımlardan daimi aylık yardımlar ve yurttaşların yaptığı bir defalık yardımlar çalışma raporları ile gösterilmiştir.¹⁸⁷

3.3.2. İstanbul Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyetleri

28 Nisan 1941’de Bayan İnönü’nün Türk kadını memleket müdafaasında vazifeye davet eden beyannamesi üzerine Yardımsevenler Cemiyetinin İstanbul şubesi teşkil edilmiştir. Başta İstiklal Savaşı’nda Türk kadınına cephede önderlik etmiş olan Halide Onbaşı, Prof. Halide Edip olmak üzere, Bayan Lütfiye Kırdar,

¹⁸⁷ “Mevhibe İnönü’nün Konuşması”, *Savaş Dergisi*, S. 63, Temmuz 1944, s. 8-9.

Safiye Hüseyin, Hasene Ilgaz, Naile Tefvîk Sağlam, Süreyya Ağaoğlu, Nebahat Hamit, Doktor Semiramis, Meliha Avni, Doktor Pakize, Bayan Mithat Nemli, Cemile Argun, İffet Halim, Şüküfe Nihal, Belkıs Sevengil, Doktor Pakize Nihat olmak üzere yüzlerce kadın parti merkezi toplantı salonunda toplanmış ve Parti İdare Heyeti Başkanı Reşat Mimarogđlu konuşma yaptıktan sonra cemiyete başkan, başkan yardımcısı ve kâtip seçimine geçilmiştir. Başkanlığa Bayan Kırdar, başkan yardımcılığına Hasene Ilgaz ve katipliğe Şaziye Sevengil seçilmiştir. Bayan Kırdar'ın konuşmasının ardından Hasene Ilgaz, Yardımsevenler Cemiyetinin nizamnamesini okumuş ve açılan bu şubenin hastabakıcılık kurslarını takviye, sargı hazırlamak, dikiş işleriyle meşgul olmak, neşriyat işleriyle meşgul olmak gibi işleri yapacağını bildirmiştir. General Tefvîk Sağlam bu işler için organize olunması gerektiğini söylemiştir. Merkez İdare Heyeti için Süreyya Ağaoğlu, Halide Edip'i aday göstermiş, kendisi vatan için gerekirse sokak süpürme işini bile yapabileceğini ancak, merkez idare heyetinin gece gündüz çalışması gerektiğini hâlbuki kendisinin yaşlandığını ve başka işleri de olduğunu belirtmiştir. Merkez İdare Heyeti, yedek üyeler, neşriyat kolu, sargı ve dikiş kolu, gönüllü hastabakıcılık kolu belirlenmiştir. Gönüllü hastabakıcılık koluna Nahit Tendar, Pakize Nihat, Safiye Hüseyin, Muhlis, Kerime ve Huriye Benice seçilmiştir. Toplantı sonunda da Bayan İnönü'ye telgraf çekilmiş,¹⁸⁸ karşılığında da Bayan İnönü, Yardımsevenler İstanbul Şubesi mensuplarına iltifatta bulunmuşlardır.¹⁸⁹

Yardımsevenler Cemiyetinin İstanbul merkezinin kurulması münasebetiyle İffet Oruz “Türk Kadınının Milli Vazifesi” başlıklı bir yazıda Türk kadınının ordunun yanında olduğunu ifade etmiştir. Bunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Bu kış Ankara'da diğer Anadolu şehirlerinde ve İstanbul'da, bütün bir kadınlık; gönlü ile ve eli ile yün örmüştür, dikiş dikmiştir, çünkü Mehmetçik bu kış hududu beklemek için vazifelenmiş bulunuyordu. Bu yaz da Türk kadınlığı sargı hazırlamağa, hasta bakıcı olmağa savaşıyor. Çünkü tedbirli olmak cumhuriyet Türkiye'sinin üstün vazifelerinden biridir.”¹⁹⁰

Mayıs 1941'de Yardımsevenler Cemiyeti nizamnamesinde bazı tadilatlar yapılmış ve kadınların cephe ve pasif korunma işlerinde çalışacağı kabul edilmiş,

¹⁸⁸ “İstanbul Kadını Memleket Müdafasında; Milli Şefimizin Refikaları Bayan İnönü'nün Direktifleriyle Dün Şehrimizde Bir Toplantı Yapıldı”, **Vatan**, 29 Nisan 1941, s. 1,2.

¹⁸⁹ “Bayan İnönü Yardım sevenler İstanbul Şubesi Mensuplarına iltifatta Bulundular” , **Vatan**, 30 Nisan 1941, s. 1.

¹⁹⁰ İffet Oruz, Türk Kadınının Milli Vazifesi, **Savaş**, 15 Haziran 1941, S. 29, s. 4.

İnönü'nün beyannamesinin de çoğaltılarak köy ve kazalara dağıtılması kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Nisan 1941'de İstanbul Basım Birliği matbuata mensup kadınlar toplantı yapmışlar ve yurt müdafaasına nasıl katkıda bulunacaklarını konuşmuşlar ve yeni bir teşekküle gerek olmadığı ve zaten var olan Yardımsevenler Cemiyetinde onlar için uygun görev almak istediklerini bildirme kararı almışlardır.¹⁹²

Ordunun hastabakıcı ihtiyacının karşılanması için İstanbul Yardımsevenler Cemiyeti İstanbul Kolordu Komutanlığı ile irtibata geçerek askeri hastanelerde ne kadar çamaşırcı, hastabakıcı, sargı işlerinde ne kadar kadına ihtiyaç olduğunu tespit etme ve buna göre kadınlara vazife verme kararı almıştır. Bu maksatla; Gülhane, kolordu baştabipleri, Tıp Fakültesi dekanı, İstanbul Sıhhat ve Belediye Sıhhat müdürlerinin katılımıyla, 8 Mayıs 1941'de saat 09.30'da toplantı düzenlenmiştir.¹⁹³ Yardımsevenler Cemiyeti İstanbul Şubesi idare heyeti, Bayan Hayriye Kırdar, Gureba Hastanesi Başhekimi Ömer Lütfi, Gülhane Hastanesi Başhekimi General Süreyya Hidayet, Vilayet Sıhhat Müdürü Ali Rıza, Belediye Sıhhat Müdürü Osman Said, Kolordu Baştabibi Kazım ve Prof. Dr. General Tevfik Sağlam da bu toplantıya iştirak etmişlerdir. Bu toplantıda gönüllü hastabakıcılık kursunun kaç devrede bitirilebileceği, hastane, depo, mutfak, karantina ve dikiş servislerinde kaç hastabakıcıya, kaç kadın memura ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. İlk olarak İstanbul için 1700 hastabakıcıya ihtiyaç olduğu, gönüllü hemşire teşkilatına birinci devre kaç eleman verilebileceği tespit edilerek her hastanenin ihtiyaç sayısını merkeze bildirmesi, her mahallede en az üç kişi olacak şekilde hastabakıcı gönderilmesi için kaymakamlıklara yazılması, gönüllü hastabakıcı kurs programı için 9 Mayıs 1941'de toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.^{194 195}

İstanbul'da yapılan bu toplantı gönüllü hastabakıcılık işlemlerinin yürütülmesi hakkında bilgi vermiştir. Askeri hastanelerde, depolarda, karantina, mutfak, dikiş servislerinde ne kadar gönüllü hastabakıcıya ihtiyaç olduğu, hangi hastanenin ne kadar hastabakıcı yetiştirebileceği, ilin askeri, sivil sağlık yöneticileri ve Yardımsevenler Cemiyeti üyelerinin de katılımıyla tespit edilmiştir. Toplantıda

¹⁹¹ Yardımsevenler Birliği, Nizamnamede Bazı Tadilat Yapıldı, Kadınlarımız Cephe ve Pasif Korunma İşlerinde de Çalışacaktır”, **Vatan**, 3 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁹² “Matbuat Müntesibi Kadınlarımızın Toplantısı”, **Vatan**, 30 Nisan 1941, s. 5.

¹⁹³ “Yardımsevenler Cemiyeti İstanbul Şubesi Dünkü Toplantıda Mühim Kararlar Aldı”, **Vatan**, 7 Mayıs 1941, s. 1, 5.

¹⁹⁴ “İstanbul'da 1700 Gönüllü Hastabakıcı Hemşire Yetiştirilecek”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁹⁵ “İstanbul Kadını Vazifesi Başında; Hastanede çalışacak kadın, Çocuk Kampları Gönüllü Hastabakıcılık İçin Program Hazırlanıyor”, **Vatan**, 9 Mayıs 1941, s. 1.

alınan kararlar neticesinde hastaneler kursları açmakla sorumlu olmuş, kursları halka duyurup kaydının yapılması işini de Yardımsevenler Cemiyeti üzerine almıştır. İlk başta, kursa katılacak kişilerin Sağlık Müdürlüğü'nün kazalarda açtığı pasif korunma kursuna devam edenler arasından, her mahalleden en az üç kadın olması istenmiş, bu kurslarda verilecek dersler de aynı gün tespit edilmiştir.

Yardımsevenler İdare Heyeti, 9 Mayıs 1941 saat 09.30'da General Dr. Süreyya Hidayet, General Tevfik Sağlam, Safiye Hüseyin, Hastabakıcılık Mektebi Başhemşiresi Selma, Operatör Ali Rıza, Gureba Hastanesi Başhekimi Dr. Ömer Lütfi Eti, Dr. Sait ve Esat'ın de katılımıyla tekrar toplantı yapmıştır. Toplantıda hastabakıcılık programı konuşulmuş, yeniden bir program hazırlanmış, mütehasıs doktorlar tarafından bir kitap hazırlanıp bir ay içinde yayımlanması kararlaştırılmıştır. Bu kursların saat 08.00-11.00 arası teorik, 11.00-12.00 saat arası pratik dersler şeklinde olması planlanmıştır. Aynı gün saat 15.00'da Yardımsevenler neşriyat kolu da Halide Edip başkanlığında toplanmış ve onun başkanlığında faaliyetlerine devam etme kararı almıştır.¹⁹⁶

Askeri hastanelerde başlayan kurslar Yardımsevenler Cemiyetinin destek vermesiyle devam etmiştir. Bunlardan Gümüşsuyu Hastanesi'nde açılacak dördüncü devre yardımcı hastabakıcılık kursu için bir davet hazırlanmıştır. 18-45 yaş arası ilk, orta, yüksek tahsil görmüş genç kızlar ve kadınların 17 Mayıs 1941 akşamına kadar en yakın halkevine 14.00-17.00 saatleri arasında müracaat etmesi,¹⁹⁷ kursun 12 Mayıs 1941'de açılacağı, kayıtlı olanların bu tarihte saat 14.00'da hazır olmaları istenmiştir.¹⁹⁸

Yardımsevenler Cemiyeti tarafından organize edilen ilk (Gümüşsuyu Askeri Hastane Baştabipliği bünyesindeki dördüncü) hastabakıcılık kursu 12 Mayıs 1941'de Gümüşsuyu Asker Hastanesi'nde başlamıştır.¹⁹⁹ 15 Mayıs 1941'de Yardımsevenler Cemiyetinde, Prof. Halide Edip'in başkanlığında "Türk Kadınlarının İçtimai

¹⁹⁶ "Vatan Müdafaasında Kadınlarımız; Yardımsevenler Cemiyeti İdare Heyetile Neşriyat Kolu Dün Toplanarak Bazı Kararlar Aldı", **Vatan**, 10 Mayıs 1941, s. 1, 5.

¹⁹⁷ "Yardım Sevenler Cemiyeti, Hastabakıcılık Kurslarına Talebe Kaydına Başlandı", **Vatan**, 11 Mayıs 1941, s. 2.

¹⁹⁸ "Gümüşsuyu Askeri Hastanesi Baştabipliğinden", **Vatan**, 11 Mayıs 1941, s. 6.

¹⁹⁹ "Gönüllü Hastabakıcılar, İlk Kurs Dün Gümüşsuyu Hastanesi'nde Tedrisata Başladı", **Vatan**, 13 Mayıs 1941, s. 2.

Vazifelerine Dair” konferanslar verilmesi kararlaştırılmıştır.”²⁰⁰ 16 Mayıs 1941’de kursların bütün hastanelerde haziran başına kadar açılmış olacağı, Sıhhat Vekâlet’inin Kızılay’ın gönüllü hastabakıcılıkla ilgili talimatnameleri göndereceği, kurslarda önce harp yaralarının pansuman ve tedavisinin öğretileceği, üyelerin köylere kadar gidip halkı bilgilendireceği ve halkevinin köycülük kollarının da yardımcı olacağı bildirilmiştir.²⁰¹

17 Mayıs 1941’de Tıp Fakültesi’nin kız öğrencilerinin gönüllü hastabakıcılık kurslarında hocalık yapacakları bildirilmiştir.²⁰² Halide Nusret Zorlutuna’nın 26 Mayıs 1941’de saat 17.00’da Şişli Halkevi’nde Yardımsevenler Cemiyeti İstanbul Şubesi adına “cephe gerisinde Türk kadını”, başlıklı konferans vereceği ve herkesin davetli olduğu bildirilmiştir.²⁰³ 27 Mayıs 1941’de Yardımsevenler Cemiyetinin öncülük ettiği gönüllü hemşirelik için müracaat eden genç kızların üç binden fazla olduğu bildirilmiştir.²⁰⁴ İstanbul’un ihtiyacı olan 1700 gönüllü hastabakıcıya karşılık ilk partide 600 hastabakıcının kaydolduğu, sadece Kadıköy, Üsküdar ve Beyoğlu kazalarından 307 kadının müracaat ettiği, üniversite ve lise mezunlarına 4 hafta, orta tahsili olanlara 6 hafta kurs verileceği bildirilmiştir.²⁰⁵ Bu arada gönüllü hastabakıcılık kursuna muallim yetiştirmek için Tıp Fakültesi öğrencilerine Haseki Hastanesi’nde kurs vermeye başlamış, bu kurslardan ikincisi 30 Mayıs 1941’de açılmıştır.²⁰⁶

Yardımsevenler Cemiyeti neşriyat kolu Halide Edip’in de katılımıyla tekrar 30 Mayıs’ta toplanmıştır.²⁰⁷ Yardımsevenler Cemiyeti tarafından kadınlara seri konferanslar düzenleneceği, bu kapsamda da Halide Edip’in “Türk kadınlara memleket müdafaasındaki vazifeleri” başlıklı bir konferans vereceği bildirilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁰ “Yardımsevenler Cemiyeti’nde, Prof. Halide Edip’in Başkanlığındaki Toplantıda Türk Kadınlarının İhtimai Vazifelerine Dair Konferanslar Verilmesi Kararlaştırıldı”, **Vatan**, 15 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰¹ “Yardım Sevenler Cemiyeti, Yedi Kişilik Faal Heyet, Gönüllü Hastabakıcı Kursları Hakkında Görüşmek Üzere Bugün Toplanacak”, **Vatan**, 16 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰² “Tıp Fakültesi Kız Talebeler, Gönüllü Hastabakıcılık Kurslarında Hocalık Yapacaklar”, **Vatan**, 17 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰³ “Konferans”, **Vatan**, 23 Mayıs 1941, s. 5.

²⁰⁴ “Yardım Sevenlerin Faaliyeti, Gönüllü Hemşirelik İçin Müracaat Eden Genç Kızlar Üç Binden Fazla”, **Vatan**, 27 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰⁵ “Gönüllü Hastabakıcılar, İstanbul Kadını Memleket Müdafaasında Vazifeye Davet Ediliyor”, **Vatan**, 31 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰⁶ “Gönüllü Hastabakıcı, Hastabakıcı Muallimi Yetiştirmek İçin İki Kurs Açıldı”, **Vatan**, 30 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰⁷ “Gönüllü Hastabakıcılar, İstanbul Kadını Memleket Müdafaasında Vazifeye Davet Ediliyor”, **Vatan**, 31 Mayıs 1941, s. 2.

²⁰⁸ “Türk Kadını Halide Edip Bir Konferans Verecek”, **Vatan**, 1 Haziran 1941, s. 2.

3 Haziran 1941’de, neşriyat kolu Taksim’de eski Güneş Kulübü’nde toplanarak gönüllü hastabakıcılıkla ilgili verilecek konferanslar hakkında kararlar almış, Halide Edip’in konferansının 5 Haziran 1941’de olacağı duyurulmuş ve kursa iştirak edecek kadınların 5 Haziran’da Eminönü Halkevi’nde saat 13.00-17.30 arasında toplanması istenmiştir.²⁰⁹

Gönüllü hastabakıcılık kurslarına kayıt yaptıranlar Eminönü Halkevi’nde toplanmışlar ve bu toplantıda kurs yerleri belirlenmiş, Eyüp’ten kaydedilen hanımların hastanelere gelip gitmesi için araç ayarlanacağı bildirilmiştir.²¹⁰ Aynı gün Halide Edip saat 17.30’da toplanan kalabalık gruba yurda karşı vazife konulu konferansını vermiştir. Konferansında, çiçek ve çelenk paralarının da hayır kurumlarına verilmesini tavsiye etmiştir.²¹¹

Hastabakıcılık kursları, resmi ve özel hastanelerde, 30’ar kişilik gruplarla ve azami 45 gün olarak planlanmış ve Haseki, Cerrahpaşa, Haydarpaşa Numune, Etfal Hastanesi, Haydarpaşa Askeri Hastanesi, Gülhane hastanelerinde 180 kişi kursa başlamıştır.²¹² Daha sonra Kartal ve Pendik’ten gelen kadınlar için Haydarpaşa Asker Hastanesi’nde 25 kişilik yeni bir kurs açılmış, Kasımpaşa Deniz Hastanesi’nde de açılacağı bildirilmiştir.²¹³

Ankara ve İstanbul dışında diğer şubeler de aynı amaçla çalışmışlardır. 1941’den itibaren İzmir Yardımsevenler Cemiyeti tarafından ve İzmir Musevi cemaatinin kadınlarının da katılımıyla gönüllü hastabakıcılık kursları açılmış, harp sargı paketleri hazırlamak için çeşitli teşkilatlar oluşturulmuştur.²¹⁴ Haziran 1941’de Bursa Yardımsevenler Cemiyeti valinin eşi Makbule Koraltan başkanlığında açılmış ve çalışmalarına başlamıştır.²¹⁵ Haziran 1941’de Denizli²¹⁶ ve Adana Yardımsevenler Cemiyeti faaliyete başlamıştır.²¹⁷

Ordunun savaşa girmesi durumunda, hastabakıcı ihtiyacını karşılamak için açılan bu kurslar ağırlıklı olarak 1940-1941’de faaliyet göstermiş savaş sonuna doğru

²⁰⁹ “Yardımsevenler Cemiyeti Programlı Bir Şekilde Çalışıyor; Yarın Prof. Halide Edip Bir Konferans Verecek”, **Vatan**, 4 Haziran 1941, s. 2.

²¹⁰ “Gönüllü Hastabakıcılık Kursları Açılıyor”, **Vatan**, 6 Haziran 1941, s. 2.

²¹¹ “Halide Edip’in Konferansı; Profesör Çiçek ve Çelenk Paralarının Hayır Müesseselerine Verilmesini Tavsiye Etti”, **Vatan**, 6 Haziran 1941, s. 1,5.

²¹² “Gönüllü Hastabakıcı Kursu”, **Vatan**, 10 Haziran 1941, s. 2.

²¹³ “Gönüllü Hastabakıcı; Kursların Sayısı Fazlaştırılıyor”, **Vatan**, 18 Haziran 1941, s. 2.

²¹⁴ Şen, **a.g.e.**, s. 398-399.

²¹⁵ “Bursa Yardımsevenler Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, **Ulus**, 2 Haziran 1941, s. 5.

²¹⁶ “Yardımsevenler Cemiyeti’nin Denizli Şubesi Açıldı”, **Ulus**, 13 Haziran 1941, s. 2.

²¹⁷ “Adana Yardımsevenler Cemiyeti İşe Başladı”, **Ulus**, 19 Haziran 1941, s. 2.

azalarak devam etmiştir. İstanbul'da Kasım 1944'te, Yardımsevenler Cemiyetinin gönüllü hastabakıcılık faaliyetleriyle ilgili olarak açılan kursa 13 kişinin katıldığı ve diplomalarının, Bayan Hayriye Kırdar başkanlığında ve misafir olarak Türkiye'de bulunan İran Kadınları Partisi delegelerinden Tahran Üniversitesi Profesörü Bayan Dr. Fatma Seyyah ile Tahran Kız Lisesi Müdürü Bayan Hacer Tarbit'in de bulunduğu törenle verildiği görülmüştür.²¹⁸ Bu katılım sayısından, hastabakıcılık kurslarının MMV'nin direktifleriyle açıldığı düşünülerek ordu için ihtiyaç duyulan hastabakıcı sayısının tamamlandığı veya katılıma ilginin azaldığı değerlendirilmiştir.

Türkiye'de Türk kadını bu görevlere davet edilirken, yirmi bir yaşındaki İngiliz kızları orduya alınmış,²¹⁹ Alman Büyükelçisi Von Popen'in kızı da Şark Cephesi'nde hastabakıcılık yapmıştır.²²⁰ Alman ve İngiliz kadınları savaşın içinde yer alırken, Türk kadınları barış şartlarında savaşa hazırlanmıştır. Ağustos 1944 tarihli *Savaş* dergisinde yayımlanan "Türk Hemşiresi" adlı şiirle, Türk hemşiresinin asker sağlığına verdiği önem vurgulanmıştır:

Hemşiredir vatanın en aziz bir kadını,
Bağrında taşır yurdun yaralı evladını,
Mehmetçiğin yarası onun kalbinde kanar
Bir tekini kaybetse mahşere kadar yanar.

Her hastayı bir vatan, vatani evlat bilir,
İnliyen yavrusuna çalışır şifa verir,
Her Türk kadını ana, her ana bir hemşire
Nankördür hakir gören bizleri nahak yere.

Hemşiredir yurdun en vefakar kadını,
Para, servet yenemez o ulvi maksadını,
Memleket, evlat aşkı ruhunda ölçülemez,
Para ile vazife önüne geçilemez.

Akıl erdirmek güçtür hemşire arzusuna,
Anadan çok düşkündür yaralı yavrusuna,
Harb meydanı cehennem, kahramanlar savaşır.
Zaferin bayrağını hemşire önde taşır.

Bazan beyaz gömleği Mehmede yapar kefen,
Sanır ki bir vatanın parçası elden giden,

²¹⁸ "Gönüllü Hastabakıcılar", *Cumhuriyet*, S.7279, 16 Kasım 1944, s. 1.

²¹⁹ Kemal Turan, "Türk Kadınının Vazifeleri", *Ulus*, 5 Mayıs 1941, s. 1.

²²⁰ "Alman Büyük Elçisinin Cephe Hastabakıcılık Yapan Kızı", *Cumhuriyet*, S. 7058, 9 Nisan 1944, s. 1.

Lakin mukaddes yurdu kaim olur yerine,
Zaferin sevinç gözyaşı dökülür gömleğine,
Bu gömlek aziz gömlek Mehmed'inin sağırsı,
Sarar sarmaz susuyor her yaranın ağrısı,
Ninedir hemşire, hemşire yurdun kızı,
Biz, herkesten çok sevdiğim aziz bayrağımızı.

Yedikule Hastanesinden Hemşire Mahiye²²¹

Yardımsevenler Cemiyeti tarafından açılan hastabakıcı kurslarında yetki ve ihtisas sahibi doktorlar hiçbir menfaat karşılığı olmaksızın ders vermişlerdir. Ankara'da bu kursta görev alan hekimler, ders notlarını yazmışlar, bu notlar Yardımsevenler Cemiyeti tarafından 2500 sayı üzerinden bastırılmış ve ilgili yerlere dağıtılmıştır.²²² Yardımsevenler Cemiyeti tarafından yayımlanmış ders kitapları ve ders içerikleri aşağıda Tablo 3.5 ve Tablo 3.6'de gösterilmiştir.²²³

Tablo 3.5. Gönüllü Hastabakıcılık Ders Kaynakları

S. Nu.	Yazar Adı	Kitap Adı	Yayın Yeri	Tarih	Sayfa
1	Ali Korur	Zehirli Gazlar ve İlk Yardımlar	Ankara	1945	57
2	Kamile Akgün	Anatomi	Ankara	1945	67
3	Haldun Tekiner	Çocuk Bakım Bilgisi (2. bs.)	Ankara	1944	64
4	Ali Korur	Bakteriyoloji	Ankara	1945	72

Tablo 3.6. Gönüllü Hastabakıcılık Ders Kitaplarının İçerikleri

Zehirli gazlar ve İlk Yardım	Çocuk Bakım Bilgisi
Zehirli Gazların Cinsleri Fizyolojik Tasnif 1. Tahrış edici Gazlar 2. Boğucu Gazlar 3. Yakıcı Gazlar 4. Öldürücü Gazlar Korunma	Normal Çocuğun Evsafi Bebek Hıfz-ı Sıhhasının Başlıca Esasları Bebek Ölümleri ve Sebepleri Çocuğun Günlük Bakımı Çocuğun Beslenmesi Vitaminler, Kemik hastalığı, Erkendoğan Bibliyografya
Anatomi	Bakteriyoloji
Hücre Nesicler (Dokular) İskelet Adaleler Sinir Cihazı Deveran Cihazı (Dolaşım Sistemi) Hazım Cihazları Teneffüs Cihazı Beş Duyu Organları Cilt ve Ehemmiyeti	Mikrobun Tanımı Mikropların Vücuda Giriş Yolları Hastalık Yapan Mikroplar Mikrobun Bulaşma Yolları Mikroptan Korunma Yolları

"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Gönüllü Hemşirelik Kursları", başlıklı poster bildiri, 23-25 Kasım 2015 tarihleri arasında Duabi'de gerçekleştirilen "World Congress on Nursing" kongresinde Gülhan SEYHUN tarafından sunulmuştur.

²²¹ Faik Türkmen, "Türk Hemşiresi", **Savaş Dergisi**, S. 64, Ağustos 1944, s. 6.

²²² Şerif Korkut, **Harp Cerrahisi**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. Önsöz.

²²³ "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Gönüllü Hemşirelik Kursları", başlıklı poster bildiri, 23-25 Kasım 2015 tarihleri arasında Duabi'de gerçekleştirilen "World Congress on Nursing" kongresinde Gülhan SEYHUN tarafından sunulmuştur.

3.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Beslenme ile İlgili Karşılaşılan Güçlükler ve Bunların Giderilmesine Yönelik Ek Uygulamalar

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye savaşa girmemiş ancak her an girecekmiş gibi ordusunu ve milletini hazır tutmaya çalışmıştır. Askerin beden gücü tutulması, sağlığının yükseltmesi için beslenme ve spor faaliyetlerine önem verilmiş ve çeşitli propagandalarla da desteklenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılmaya başlanan ve toplum içinde bazı temayülleri yaratma ve destekleme amacı olan propaganda faaliyetleri ile beslenme ve sporun asker sağlığına katkıları anlatılmaya toplum ikna yoluyla hedefe yönlendirilmeye çalışılmıştır. Ordunun sağlığı ve başarısı için beslenme ve spor alanlarında kitap, dergi, makale, nutuk, radyo gibi vasıtalar kullanılmıştır.²²⁴ Halkın sağlığının memleketin kuvveti olduğu, devletin onu koruyacağı bu sebeple maddi menfaati için pazara kötü, bozuk ve kirli mal sürenin ve bunu satanın yakasına yapışılacağı, ne suretle olursa olsun halkın sıhhatinden hırsızlık yapılmasına müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir.²²⁵

Ordunun geçmişte yaptığı harplerin büyük kısmında görülen hastalıklar ve gıda noksanlığı, savaşta yaralanmadan daha çok askeri yok etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'da ayda 2300 yaralıdan 93'ü ölürken, genel ölümün %89'unu hastalık oluşturmuş, hastalıktan ölenler, yaralanarak ölenlerin 28 katı, şehitlerin 12 katı olmuştur. Hâlbuki bu savaşta Alman ordusunda yaralanarak ölenlerin oranı %89, hastalanarak ölenlerin oranı ise %11'dir.²²⁶ 1939'a gelindiğinde ülkenin ve ordunun başında bulunanların Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili anıları çok tazedir. Her ne kadar tarafsızlık politikası güdülmüşse de her an savaşa girecekmiş gibi hazırlanılmıştır. Savaş koşullarını yaşayan bu insanlar ordunun gücünü arttırmak için gereken önlemleri almaya çalışmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Türkiye'nin nüfusu, 18 milyon kadardır. (1940 nüfus sayımına göre 17.820.950) bu nüfusun %75,6'sı köylerde yaşamaktadır.²²⁷ Kasım 1940'ta örfi idare ilan edilmiş, nüfus 18.000.000 civarında

²²⁴ A. Faik Türkmen, "Propagandanın Psikolojisi", **Savaş Dergisi**, sayı 6, 15 Haziran 1940, s. 12-13.

²²⁵ **Ulus**, 8 Ağustos 1940, s. 3.

²²⁶ Serter, **a.g.m.**, s. 13.

²²⁷ Rıfat Uçarol, "İkinci Dünya Savaşı, "Misak-ı Milli" ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi" **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 527.

iken harp dolayısıyla 1.000.000'u aşkın askerin beslenmesi, ülkede daimi bir sıkıntıya neden olmuştur. Yapılan hesaplara göre, 1938'de gıda endeksinin* 100 iken 1944'te 1113'e çıkmış olmasına ve yapılan bütün baskıcı uygulamalar ve alınan önlemlere rağmen Türkiye'de kitle halinde açlıklar ve ölümler görülmemiş hatta Yunanistan gibi açlık çeken ülkelere yardım edilebilmiştir.²²⁸ Seferber edilen 1.000.000 üzerindeki askerin yaklaşık 750.000'ini köylerden gelenler teşkil etmiştir.²²⁹ Milli gelirin %47,4'ünün tarımdan sağlanması ve bu kadar çok askerin silâhına alınması devletin masraflarını çok arttırmıştır. Türkiye'yi savaşa sokmamak ve orduyu hazırda tutmak için ülke ekonomisi yeniden düzenlenmek ve öncelik sırası değiştirilmek durumunda kalmıştır. Bir yandan askerlerin buğday ihtiyacı artarken diğer yandan da ordunun hayvanlarının da arpa ve yulaf ihtiyacı artmıştır.²³⁰ Orduya günde bin ton hububat gerekirken, bin ton da şehirlere gerekmiştir.²³¹

Bu süreçte savaş nedeniyle hükümet, orduyu olağanüstü koşullara göre hazırlamak, halk ve ordu iâşesi için bir takım kanallar yaratmak gibi konulara odaklanmak zorunda kalmıştır.²³² 1941'de buğday üretimi azalmış, gıda sıkıntısı yaşanmış, fiyatlar artmış ve bu sıkıntıları çözebilmek için 18 Şubat 1941'de İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur.²³³ 1942 yılında sadece bazı özel kuruluşların elinde bulunan yün, yapağı, kâğıt, kinin ve hububat gibi çeşitli ürünlere beyana tabi tutulup, bu ürünleri değerleri sahiplerine ödenmek koşuluyla devlet tarafından el konulmuştur. Söz konusu el koyma işlemleri Koordinasyon Heyeti'nin aldığı kararlar doğrultusunda Bakanlar Kurulu kararnameleriyle gerçekleştirilmiştir.²³⁴

* Gıda endeksi: Gıda değerinin zaman içinde ortaya çıkan değişimini ölçmeye yarayan ve 100'den başlayan bir sayıdır. Endex temel dönemde 100'e eşittir, sonra gelen dönemler 100'e göre değişiklik gösterir. Kaynak: **Fiyat Endexleri ve Enflasyon**, TÜİK Yayını, Ankara, 2008, s. 2.

²²⁸ İlber Ortaylı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 423-425.

²²⁹ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, İstanbul, Homer Kitapevi, 2007, s. 56.

²³⁰ Tülay Alim Baran, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, (Sunulmayan Bildiriler) Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999, s. 231.

²³¹ **A.e.**, s. 229.

²³² Nuray Ertürk Keskin, "Savaşa Karşı Ulusal Korunma", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 15.

²³³ Bülent Duru, "1940: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 167.

²³⁴ Tayfun Çınar, "1942: A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 235.

1941 senesine kadar ülkede ve orduda iaşe maddelerinde sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak 1941-1942 senesinde hem asker sayısının artması hem de kışın şiddetli geçmesi üretimin düşmesine yol açmıştır.²³⁵ Tarımsal üretimdeki bu azalmanın en önemli nedenlerinden birisi, tarımsal işgücünün silahaltına alınması olmuştur. Kemal Özbay, seferberliğin ilk zamanlarında ordu iaşesinin yetersiz olduğunu, genellikle birliklerin birer günlük peksimet, (uzun yıllar bayatlamadan dayanabilen ve genellikle savaş, kıtlık gibi durumlarda tüketilen ekmek çeşidi) çay ve şekerden oluşan yedek kumanyaların, askerin yanında bulundurulduğunu, çoğu kez askerin bunları hemen tükettiğini, depolardaki yedekleri de farelerin yediğini aktarmıştır. Uzun süre Bal Mahmud Bey'in (Baler) yaptığı çorba konserveleri başta gelen gıda olmuş, sefer için düzenli bir demirbaş bulundurulmamış, iaşe alay levazımının çözmesi gereken bir sorun olmuştur. Tümenlerin yedek erzakı üç günlük bulunabilmiş ve ekmekler Almanlardan alınan sahra fırınlarında Ekmekçi Kolları tarafından hazırlanmış, Gelibolu gibi bazı birliklerde iyi pişmeyen yemekler dökülerek çöplükler dolmuştur.²³⁶ 1941'de topçu subayı olarak görev yapan Haydar Ilgaz, birliğinin yemek durumuyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“1941 yılında Adapazarı'ndaki topçu alayının 9'ncü Batarya'sına tayin edildim. Askerler ve hayvanlar büyük bir handa iskan edilmişti. Askerin ve hayvanın yemek tahsisatı pek azdı. Kadanalar topları müşkülâtle, bazen askerlerin yardımı ile çekebiliyorlardı. Yem az geldiği için hayvanlar kerpiç duvarlardaki samanı kemirmeye başlamıştı. Tedbir olarak her gün civar köylerden ve araziden ot temin ederek ferahladık. Askerin bir kısmının postalı yoktu. Alayın ağırlıklarını icabında nakil etmek için teşkil olunan bir öküz kolundaki bir hayvanın ölümü ile elde edilen deriden erlere çarık diktirildi. Yeni at nalı bulunmadığından alay kumandanı yollarda at nalı ve postal kabarası arattırıyordu. Bazen kendisi de bulduğu nalı cebine koyar öğle yemeğinde bize gösterirdi. Askere verilen yemeklerin kalorisi azdı. Ana gıda olan bulgur pilavında mebzul miktarda taş vardı. Bu taşlardan bazı askerlerin dişleri kırıldı. Uyuz hastalığı da yaygın hale geldi. Bir takım tedbirler alınarak güçlkle önlenildi. Şunu da ilave edeyim. Bir gün ölüm halinde bulunan bir ata kepek ve arpa verilerek hayata kavuşturuldu.”²³⁷

Bu dönemde bazı birliklerde bu olumsuzluklar yaşanırken bazı birliklerde de gıda işlerinin yolunda gittiği ifade edilmiştir. Gazeteci Abidin Daver, 16 Nisan 1941 tarihli “Serhadde bekliyen Türk ordusu yurdu ve istiklali müdafaaya hazırdır!”

²³⁵ Serter, a.g.m., s. 13.

²³⁶ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. I, s. 525.

²³⁷ “Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları”, s. 191.

başlıklı aşağıda belirtilen yazısında, askerin sağlık ve moral durumunun çok iyi olduğundan bahsetmiştir.²³⁸

“... Türk ordusunu Trakya’da görmek şeref ve saadetine erdim. Generallerle, subaylarla, erbaşlarla, erlerle görüştim. Hemen ilave edeyim; çok nikbin, daha emin ve müsterih döndüm... Askere bu kış çok iyi bakılmıştır. Soğuğa ve hastalıklara karşı her türlü tedbirler alınmıştır. Ordu için beslediğimiz ebedi sevgi ve minnettarlığın bir tezahürü olarak ileri sürdüğüm “Mehmedciğe kış hediyesi” de toplama ve yollama işi biraz geç kalmış ve bazı lüzumsuz eşya da gönderilmiş olmakla beraber –Milli Müdafaa Vekâleti tarafından mükemmel giydirilmiş olan askerin, kışa karşı daha iyi korunmasını temin etmiştir. Gelecek kış için daha yazın harekete geçmek lazım olduğunu şimdiden hatırlatmağı faydalı buluyorum. Asker kışı zeminliklerde geçirmiş, üşümemiş, hasta olmamıştır. Zeminliklerin sobalarla ısıtıldığını gördüm. Merkezlerdeki eski hamamlar tamir edilerek ve icab edilen yerlerde barakalar yapılarak askerin yıkanması temin edilmiştir. İaşe bakımından da askerler muhtaç oldukları gündelik kaloriyi fenni hesaplarla muntazam almışlardır. Her tarafta seyyar fırınlar çalışıyor, depolar erzak doludur. Hulasa bu sağlam Anadolu çocukları, kıştan bahara daha zinde ve daha kuvvetli çıkmışlardır...”

Ne var ki savaş tehdidine karşı halkın ve ordunun ekmeçlik ihtiyacının tam ve sağlam bir teminata bağlanması için, 6 Haziran 1941 tarihinden itibaren yeni hasada kadar, ekmeğe yüzde 30 arpa, yüzde 20 çavdar katılması uygulamasına başlanmıştır.²³⁹ Savaşın başlamasıyla ordunun beslenmesi ile ilgili 4 Temmuz 1941 tarihli 4087 sayılı kanun ile 300 gr yaş veya 100 gr kuru sebze verilebileceği ve 11 Ağustos 1941 tarihli 4105 sayılı kanun ile seferberlikte seferin devamı müddetince ve olağanüstü hallerde bu durumun devamı süresince tüm subay, askeri memur, müstahdemlere birer er tayin istihkak olarak verileceği kabul edilmiştir. 28 Ocak 1942 tarihli ve 4177 sayılı kanun ile olağanüstü halin devamı müddetince İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile MMV’ne istihkak bedelini tecavüz edebilme yetkisi verilmiştir.

2 Şubat 1942’de kabul edilen 4186 sayılı “ Askerin istihkakından kesilecek ekmeğe mukabil ilave edilecek gıda maddeleri hakkında kanun” ile kesilecek olan her 100 gram ekmeğe mukabil 50 gram pirinç ve 10 gram sadeyağı istihkaka ilave

²³⁸ Abidin Daver, “Serhadde Bekliyen Türk Ordusu Yurdu ve İstiklali Müdafaa Hazırdır!” **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1941, s. 1.

²³⁹ “Yeni Hasada Kadar Ekmeğe Yüzde 30 Arpa, Yüzde 20 Çavdar Katılacak”, **Ulus**, 6 Haziran 1941, s. 1.

edilmesi kabul edilmiştir.²⁴⁰ Yine 2 Şubat 1942’de 4187 sayılı “Askeri tayinat ve yem kanununun tadili hakkında kanun” kabul edilerek; askerin et istihkakı aralık, ocak, şubat, mart, nisan aylarında sığır eti, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim ve kasım aylarında koyun eti olarak verilmesi; sığır eti yerine koyun eti, koyun eti yerine sığır eti verilmesinin değiştirilmesi; Milli Müdafaa Vekili salâhiyetinde olduğu, sığırların zayıf olmaması, yaşlarının 3-10 arasında olması, koyunların ise 2-4 yaş arasında olması, seferde veya olağanüstü hallerde sığırların yaş haddinin 12’ye koyunların ise 6’ya çıkarılabileceği; taze et bulunmadığı takdirde istihkakın yarısı kadar kıyma veya koyun etinden yapılmış kavurma verilebileceği; sığır veya koyun eti yerine bunların en yüksek fiyatını aşmayacak şekilde keçi etinin verilmesinin Milli Müdafaa Vekili salâhiyetinde olduğu, hayvanların kesilmeden evvel ve sonra yemeğe elverişli olup olmadığının muayenesinin veteriner veya tabiplerce yapılacağı hükmüne bağlanmıştır.²⁴¹ Hayvanların etlerinin verilme ayları bunların yavrulama döneminin dışında olması dikkat çekicidir.

Ordunun gıda ihtiyacı için gerekli düzenlemeler yapılırken sivil halkın gıda tüketimi de kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ankara’da 12 Ocak 1942’de halka ekmek kartı dağıtımına,²⁴² 17 Ocak 1942’de kullanımına²⁴³, İstanbul’da ise 13 Ocak 1942’de karne kullanımına başlanmıştır.²⁴⁴ Falih Rıfki Atay, ekmek tüketimi ile ilgili kısıtlamayı Fransa ile karşılaştırarak Türkiye’nin daha iyi durumda olduğunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:²⁴⁵

“...Halkımızı, ordumuzu besledikten başka, bu harbin bilinmez, tahmin edilmez şaşırtmacalarını önlemek, karşılamak için son derece hazırlıklı bulunacağız... Fransa’nın bir ziraat memleketi olduğunu bilmiyenimiz yoktur. Fransa artık harbiçi de değildir. Gündelik ekmek tayını ilanına bakınız: adam başına 100 gramdan, en fazlası ağır işçiler için 350 gram, biz işçilerimize 750 gram ekmek vermekteyiz...”

Ocak 1942’de Ulus gazetesinde şeker fiyatlarına zam yapıldığı, sandıkla ve çuvalla şeker satışı yasaklandığı ancak fakir halkın küçük çocuklarına ucuz fiyatla

²⁴⁰ 4186 sayılı “Askerin İstihkakından Kesilecek Ekmeğe Mukabil İlave Edilecek Gıda Maddeleri Hakkında Kanun”, 2 Şubat 1942, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 139.

²⁴¹ 4187 sayılı “Askeri Tayinat ve Yem Kanununun Tadili Hakkında Kanun”, 2 Şubat 1942, , **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 140.

²⁴² “Bugün Ekmek Kartlarının Dağıtılmasına Başlanıyor”, **Ulus**, 12 Sonkanun 1942, s. 1.

²⁴³ “Yarıdan İtibaren Ankara’da Ekmek Karne ile Verilecek”, **Ulus**, 16 Sonkanun 1942, s. 1.

²⁴⁴ “Ekmek Karneleri; İstanbul Düünden İtibaren Karne Kullanmaya Başladı”, **Ulus**, 14 Sonkanun 1942, s. 1.

²⁴⁵ Falih Rıfki Atay, “Yarın Ekmeğimizi Kart Karşılığı Alacağız”, **Ulus**, 16 Sonkanun 1942, s. 1.

şeker verileceği duyurulmuştur.²⁴⁶ Ocak 1943'te vilayetlerce hazırlanmış olan ucuz ekmek defterlerine göre, sabit gelirlilere verilen fiyattan dar gelirli ve yoksul vatandaşlara her ay kişi başına 300 gram ucuz şeker verilmesi ve hastanelerin zaruri şeker ihtiyaçlarının da ucuz şekerden verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁷

Askerin sağlığını etkileyen diğer bir konu da sigara istihkakıdır. Sigara hem Sıhhiye Teçhizatı Talimatı'nda askerin istihkakı, hem de "Askeri Hastanelerle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında Kanun"²⁴⁸ da sigara içen hastaların tabibin yazdığı kadar sigara verilmesi hükmü gereği askere verilmektedir. 17 Eylül 1941 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "4040 Sayılı Kanunun 27'nci Maddesi Mucibince Er, Onbaşı ve Erbaşlara Verilecek Asker Sigarası Hakkında Talimatname" ile sigaranın ne kadar ve nasıl askere verileceği belirlenmiştir.²⁴⁸ Bu dönemde bir yandan askerin beslenme sorunu, verem ve beden zafiyeti gibi rahatsızlıklar görülürken diğer yandan askere sigara verilmeye devam edildiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak tütün tüccarları askerlere birkaç milyon kilo tütün vermeyi kararlaştırmış ve ilk olarak Birlik Başkanı İskender Dramalı 10 bin kilo tütünle işe başlamıştır.²⁴⁹ Yine inhisarların Üsküdar'da çalışan memurları, bir günlük kazançlarının karşılığı olan 75 bin sigarayı Kızılay'a teslim etmişlerdir.²⁵⁰ 21. yüzyılda sigaranın zararları kesin bir şekilde dile getirilmesine rağmen tüketimi devam etmektedir. Çalışılan dönemde ise zararlarının olduğu kabul edilmiş, ancak, kullanımının yasaklanması konusunda özellikle de hastaların kullanımı engellenmemiştir. Bu yüzden sigara tüketiminin azaltılması gibi bir tutum sergilenmemiş ve sonuçta sigara kullanımının askerin sağlığını olumsuz etkilediği değerlendirilmiştir.

Bu dönemde denetlenen bazı birliklerde askerlerin zayıfladıkları, bu yüzden hastanelere sevk edildikleri, aynı şekilde hayvanların da gıdasızlıktan zayıf düştüğü görülmüştür. Gıda eksikliği sonucu askerler umumi beden zafiyeti tanısıyla hastanelere yatırılarak tedavi edilmeye çalışılmıştır.

²⁴⁶ "Şeker Fiyatlarına Zam Yapıldı", **Ulus**, 21 Sonkanun 1942, s. 1.

²⁴⁷ "Dar Gelirli ve Yoksul Yurttaşlara da Nüfus Başına Her Ay 300 Gram Ucuz Şeker Verilecek", **Ulus**, 26 Sonkanun 1943, s. 1.

²⁴⁸ "4040 Sayılı Kanunun 27'nci Maddesi Mucibince Er, Onbaşı ve Erbaşlara Verilecek Asker Sigarası Hakkında Talimatname", **Resmi Gazete**, 17 Eylül 1941, s. 1708.

²⁴⁹ "Tütün Tüccarlarımız Askerlerimize Tütün Verecekler", **Vatan**, 18 Kasım 1940, s.2.

²⁵⁰ "Kahraman Erlerimize 75 Bin Sigara Teberru Edildi", **Vatan**, 23 Ocak 1941, s. 2.

18 Nisan 1942'de iaşe işlerinin bir bütün halinde ele alınmasını sağlayıp, parçalı teşkilata son verecek kararname resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu teşkilat ticaret vekiline bağlı bir iaşe müsteşarı ve muavini, merkez ve taşra teşkilatından ve iaşe işbirliği heyeti, tespit ve ihtiyaçlar umum müdürlüğü, tedarik ve dağıtma umum müdürlüğü, fiyat ve mücadele umum müdürlüğü, istihlak ve dağıtım teşkilatlandırma umum müdürlüğü vs. birimlerden oluşur.²⁵¹

Ülkede ve orduda gıda sıkıntısı yaşanırken bile mecliste ordunun askerine iyi baktığı, ordu-millet dayanışması ön plana çıkarılmıştır. 27 Mayıs 1942'de MMV kara kısmının bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Sivas Milletvekili İsmail Mehmet Uğur, Türk ordusu hakkında “köyden askere çağrılan zayıf Mehmetçiğin vatan vazifesini yaptıktan sonra köyüne boğa gibi döndüğünü söyleyerek, ordunun askerine nasıl baktığını vurgulamıştır. Devamla; “*Bizim Türkoğlu için bundan daha büyük iyilik ne vardır? Değerli milli müdafamız, biz on milyon köylü canımız, malımız sizin emrinizdedir. En büyük askerimizden en küçük ere kadar bu kürsüden Türk köylüsü namına saygı ve selamlar size.*” diyerek alkışlarla orduya güveni yinelemiştir.²⁵²

11 Kasım 1942'de Büyük Millet Meclisinde konuşan başvekil, “*bugün elimizde hiçbir vakit malik olmadığımız bir hububat stoku mevcuttur ve bu sayede yakın ve büyük korkular zail olmuş bulunmaktadır*” sözleriyle hububat için sarf edilen çabaların amacına ulaştığı bilgisini paylaşmıştır.²⁵³ 31 Mayıs 1943'te Ticaret Vekili B. Celal Sait Siren ordunun ekmek tayınının arttırılacağını, böylelikle orduda ekmek yerine ikame olunan maddelerin piyasaya bırakılacağını, bütün vatandaşlardan alınan ve alınacak tedbirlere yakın alaka ve hassasiyet beklediğini belirtmiştir.²⁵⁴

14 Ocak 1943 tarihli 4372 sayılı kanun ile Ticaret Vekâleti İaşe Teşkilatı kurulmuş ve MMV'de iaşenin süratle yürütülmesi için irtibat bürosunu müsteşarlık emrine vermiştir. Ordu iaşe işlemleriyle ilgili yasal düzenlemeler devam etmiş, denizaltı ve uçaklarda bulundurulacak yiyecek maddeleri belirlenmiştir. 19 Temmuz 1943 tarihli 4480 sayılı kanun ile denizaltı gemileriyle avcıbotlarında bulunanlara

²⁵¹ “İaşe İşleri Planlaştırılıp Çok Esaslı Düzene Konuyor”, **Ulus**, 19 Nisan 1942, s. 1.

²⁵² “Meclisten Orduya Güven, Selam, Saygı”, **Ulus**, 28 Mayıs 1942, s. 2.

²⁵³ “Başvekilimizin Çok Mühim Beyanâtı”, **Ulus**, 11 Sontesrin 1942, s. 1

²⁵⁴ “Ordunun Ekmek Tayını Arttırılacak”, **Ulus**, 1 Haziran 1943, s. 1.

verilecek hazır gıda hakkında kanun, 21 Haziran 1944 tarihli 4590 sayılı kanun ile ordu uçaklarında bulundurulacak demirbaş yiyecek hakkında kanun kabul edilmiştir.

28 Ekim 1944'te yılında Cumhuriyet Bayramı münasebeti ile Ankara Radyosu'nda bir konuşma yapan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, "*Silahlanma masrafları bütçemizi alt üst etti. 1942'de tahıl ambarları bomboştu, kömür üretiminin gerilemesi fabrikaları durma tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bugün 750.000 ton tahıl stokumuz var. Umarım savaş yakında adalet getiren bir zaferle sonuçlanır ve biz hem maddi, hem de manevi olarak iyi yaşarız*" ifadeleri ile hububat açısından alınan önlemlerin amacına ulaştığını ancak savaşın sıkıntılarının devam ettiğini halka duyurmuştur.²⁵⁵ Savaşın sonuna gelindiğinde askerin güçlü ve sağlıklı olmasının onun çocukluk besinlerine kadar dayandığı Resim 3.3'de verilen reklam ile vurgulanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan gıda sıkıntısı askerin beslenmesi ile ilgili tüm ülkenin başta hububat ve şeker olmak üzere gıda tüketimi kontrol altına alınmış, olası bir savaşta asker güçlü ve sağlıklı tutulmaya çalışılmıştır. Ancak, alınan önlemler gıda üretiminin azlığı, bütçenin silahlanmaya ayrılması ve beslenme konusunda yeterli bilgiye sahip olunamayışından yeterli olmamıştır. Askerin gıda ihtiyacının karşılanmasında yaşanan bu durum askerin sağlığını olumsuz etkilemiş, verem, umumi beden zafiyeti gibi hastalıkların oluşumunda etkili olmuştur.

²⁵⁵ Göyünç, a.g.y., s. 547.

Resim 3.3. Çapamarka Reklamı
Cumhuriyet, 6 Mayıs 1945, s. 6.

3.5. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Spor Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı döneminde spora verilen değer, en açık şekliyle Falih Rıfki Atay'ın "Beden Terbiyesi ve Modern Harpler" başlıklı yazısında ortaya konulmuştur. Yazısında okullarda düzenli, devamlı ve gündelik idmanlarla beslenme konusuna öncelik verilmesi gerektiğini dile getirmiş, bir Alman hekimin "Harbi kazanacağız, çünkü sıhhatteyiz!" sözleriyle Almanya'da spora büyük önem verildiğini, zaferlerin kazanılmasında sadece tank ve topun değil beden terbiyesi ve sporun da etkili olduğunu bildirmiştir.²⁵⁶ Sporun bedeni güçlendireceği ve sağlıklı kılacağı, yurt müdafaası için de sağlıklı bir bedene ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Savaş öncesi asker-sivil tüm ülkenin spor faaliyetlerinin yürütülmesi için hazırlanan Beden Terbiyesi Nizamnamesi, 13 Nisan 1940 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnameye göre Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün temel görevi aşağıda belirtilmiştir.²⁵⁷

"Yurddaşın fizik ve moral kabiliyetlerini ulusal ve inkılâpçı amaçlara ve yurt müdafaası icaplarına göre yükseltmek ve oyun, jimnastik, spor faaliyetlerini bu esaslar dâhilinde sevk ve idare etmektir." "Her kulüp aynı zamanda içtimaî terbiyeyi, cemiyet hayatı ile yurt sevgisini yükseltmeye çalışmayı vazife bilen bir terbiye müessesesidir. Bunlar, Türk gençliğini müşterek bir vatan mefkuresi etrafında toplamak ve kendilerini sıhhatli, kuvvetli ve yurt müdafaasına kabiliyetli mükemmel bir hale getirmekle mükelleftir."

Bu nizamnameye göre beden terbiyesinde amaç; gençleri yurt müdafaasına hazırlamak için güçlü kılmaktır. 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun kabulü ile Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kararnamesindeki "Askeri Berri ve Bahri Spor Teşkilatı" kısmı yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun yerine; Genelkurmay Başkanlığı VII. Şube, 19 İkinci Teşrin (Kasım) 1940 tarihli ve 33187 sayılı "Askeri (Kara, Deniz, Hava) Spor Teşkilatı Talimatı (D-93'e ek olarak)" hazırlanmış ve 1931 tarihli "Ordu Spor Hizmeti ve Teçhizatı Hakkında Talimat D-93" talimatının baş tarafına konulmak üzere yürürlüğe girmiştir. Bu talimatla; orduda sporun amacı, önceki talimattan farklı olarak askerlik ve denizcilikle ilgili sporları geliştirmek olarak belirtilmiştir. Spor gruplarının adı idman birliği yerine spor birliği, idman kümesi yerine spor kümesi, idman yurdu yerine de spor gücü tanımlamaları yapılmıştır. Ordu

²⁵⁶ Falih Rıfki Atay, "Beden Terbiyesi ve Modern Harpler", **Ulus**, 11 Ekim 1940. s. 1.

²⁵⁷ "Beden Terbiyesi Nizamnamesi", **Resmi Gazete**, 13 Nisan 1940, s. 13641.

teşkilatında yapılacak müsabakaların zamanı belirtilmiş, ancak, ordu birinciliklerinin her yıl yapılmayacağı da belirtilmiştir. Yine bu talimatla Beden Terbiyesi Kanunu'na uygun olarak her askeri personel ve askeri kurum ve fabrikalarda çalışan her sivil personelin 45 yaşına kadar askeri spor güçlerinin doğal üyeleri olduğu, her üyenin de talimatnamede gösterilen sporlardan en az biri ile ilgilenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Askeri spor güçleri ile bölgede bulunan sivil spor kulüplerinin özel müsabakalarının, bölgenin en büyük askeri spor teşkilatı başkanlığının izni ile bölge haricindekilerin ise Genelkurmay Başkanlığının izni ile gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Milli takıma askeri spor gücünden sporcu takviyesi yapmak için beden terbiyesi direktörlüğünün müracaatı üzerine, eğer müsabaka yurt içinde ise birlik komutanının, yurt dışında ise Genelkurmay Başkanlığının müsaadesi ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Yine 3530 sayılı kanuna dayalı olarak sivil spor teşkilatlarında vilayet ve kaza istişare heyetlerinde askeri personelin görev alacağı belirtilmiş, bunun maksadının da; yurttaşın fizik ve moral kabiliyetini yurt savunmasının icap ettirdiği duruma göre yükseltmek açısından ilgilenerak, gerektiğinde kolaylıklar göstermek olduğu şeklinde açıklanmıştır.²⁵⁸

Temmuz 1940 tarihli *Savaş* dergisinde yer alan; “Beden Terbiyesi” başlıklı Kuleli Askeri Lisesi'nin spor öğretmeninin kaleme aldığı yazıda yurt sevgisinden ve bu sevginin de onu koruma kudretiyle ölçülmesi nedeniyle bedenlen sağlam olmak gerektiği ve sporun önemi şu ifadelerle vurgulanmıştır: “*Fertlerdeki yurt sevgisi onu koruma kudretile ölçülür. Buna kadir olmak için yalnız sağlam olmak kafi değildir. Becerikli, çalışkan ve işe yarar olmak ta şarttır. Her tehlikeye karşı yurdunu korumak için hazırlanmak lazımdır.*” Kuleli Askeri Lisesi'nde okuyan öğrencilerin sadece derslerle meşgul olmadıklarını sporla da ilgilendikleri belirtilmiştir. Memleket müdafaası için sorumlulukların başında sporun geldiği şu ifadelerle açıklanmıştır. “*Özetle Sosyal terbiyemizin, kültür seviyemizin ve nihayet memleket müdafaasındaki kabiliyetlerin en verimli, en müsbet bir şekilde yükselmesi için yapılacak her türlü fedakârlıklar arasında ve belki de en başında vücut terbiyesine bir yer ayırmak hiç*

²⁵⁸ “**Askeri (kara, deniz, hava) Spor Teşkilatı Talimatnamesi D-93'e Ek**”, 19 İkinci Teşrin 1940, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1940.

de mübalağalı bir arzu değildir."²⁵⁹ Ekim 1940'ta Savaş dergisinde Maltepe Askeri Lisesi spor öğretmeni ile bir röportaj yayımlanarak sporun önemi vurgulanmıştır.²⁶⁰

Genelkurmay Başkanlığı'nın 29 Eylül 1941 tarihli ve VII. Şube 37676 sayılı emri ile "Askeri (Kara, Deniz, Hava) Spor Teşkilatı Talimatı (D-93)", Beden Terbiyesi Mükellefiyeti Kanunu hükümlerine göre yeniden hazırlanarak yayımlanmıştır. Bu talimatın yürürlüğe girmesiyle 1931 basım tarihli eski D-93 talimatı ile 1940 basım tarihli Askeri (Kara, Deniz ve Hava) Spor Teşkilatı Talimatı ve Deniz Spor Talimatı yürürlükten kaldırılmıştır. Ordunun güç, küme ve birlik spor teşkilatının nasıl kurulacağı ve ordu spor güçlerinde bulunması gereken malzemelerin miktarı, miatları, bakımı ve muhafazası bu talimatla belirlenmiş olup bu talimatta bulunmayan spor hareketlerine ait esasların Beden Terbiyesi Talimnamesi İle Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nce yayımlanan kararlara göre uygulanacağı belirtilmiştir. Kıta beden terbiyesi hareketleri iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımdaki hareketler bütün kıtanın uygulayacağı askerin fizik ve ruhsal gelişimini sağlayacak olan mecburi hareketler, ikinci kısımdakiler ise yetişmiş veya seçilmiş kişilerin müsabaka şeklinde yapacağı hareketlerdir.²⁶¹

Gençlerin yurt müdafaasına hazırlanması için Askerliğe Hazırlık Dersleri, Maarif, Sıhhiye ve MMV tarafından hazırlanan 31 Temmuz 1940 tarihli "Askerliğe Hazırlık Dersleri Hakkında Talimatname (D-60)" ile yürütülmüştür. Bu derslerin kapsamı içinde kamplarda beden terbiyesi dersleri de verilmiştir.²⁶² 29 Mayıs 1942 tarihli 4235 sayılı kanun ile Başvekâlete bağlı olan Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü görev ve yetkileriyle birlikte Maarif Vekilliğine bağlanmıştır.²⁶³ Savaş şartları sadece cephelelerdeki ordunun değil tüm gençliğin savaşa hazırlanmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla beden terbiyesi il müdürlükleri gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Henüz askere gitmeyen gençlerin eğitimleri için Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı, sivil savunma işlerinde Beden Terbiyesi Kanunu'na göre spor faaliyetleriyle ilgili program hazırlamış ve uygulamıştır. Askeri birlik gibi 16–19 yaş

²⁵⁹ Hüsamettin Güreli, *Beden Terbiyesi, Savaş*, 1 Temmuz 1940, S.8.

²⁶⁰ "Maltepe Askeri Lisesi Spor Öğretmeni Yüzbaşı Zeki Gökşıkla Mülakat", *Savaş*, Birinci Teşrin 1940, S.14, s. 11.

²⁶¹ "Askeri (kara, deniz, hava) Spor Talimatı (D-93)", 29 Eylül 1941, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1941.

²⁶² *Askerliğe Hazırlık Dersleri Hakkında Talimatname (D-60)*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 31 Temmuz 1940.

²⁶³ 4235 sayılı Beden Terbiyesi Kanununa Ek Kanun, 3 Haziran 1942, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 611.

arasındaki gençlere, 500 kişilik kamplarda yaz döneminde birer devrelik gözetleme, paraşütçülere karşı hazırlanma tatbikatları yapılmıştır.²⁶⁴ İstanbul'da üniversite askerlik kampları üç devrede 5 Temmuz-5 Eylül 1942 tarihleri arasında yapılmıştır. Askerlik kampları Pendik'te yatılı olarak ve iaişe işleri de öğrenci birliklerince yerine getirilerek idare edilmiştir.²⁶⁵ Maarif Vekilliği tarafından, yüksek okul öğrencisinin kampları hakkında 30 Haziran 1942'de Ulus gazetesinde de aşağıdaki bilgi verilmiştir:

“1. Ankara'da kamplar 1 Temmuz Çarşamba sabah başlayacak ve 20 Temmuz pazartesi akşamı bitecektir.

2. İstanbul'da kamplar üç devrede yapılacaktır: Temmuz 5'inde başlayıp 25'inde bitecek olan birinci devre edebiyat, hukuk fakülteleri ile yüksek öğretmen ve yüksek mühendis okulu talebelerine, Temmuz'un 26'sından ağustosun 15'ine kadar devam edecek olan ikinci devre tıp ve iktisat fakülteleri, güzel sanatlar akademisi ve yüksek ticaret okulu talebelerine, 16 Ağustos'tan 5 Eylül'e kadar sürecek olan üçüncü devre fen fakültesi talebelerine mahsustur.

3. İstanbul'daki yüksek tahsil müesseselerinin kampa tabi talebelerinin piyadeden gayri sınıflara ayrılanlardan birinci ve ikinci yıldan olanlar kendi fakülte ve okullarının kamp günlerinde kampa geleceklerdir. Üçüncü yıla ait olanlar ise, noksan devamı telafi ederek imtihana girmek için 12 Temmuz 1942 saat 9'da kampa şahsen iltihakla 19 Temmuz'a kadar 4 kamp bölümünde kamp göreceklerdir.”²⁶⁶

Bu dönemde askeri okullarda spor müsabakaları yapılmıştır. 1942-43 yılı Ankara Askeri Spor Güçlerinin spor müsabakalarının Mart 1943'te sona erdiği ve tören icra edildiği Ulus gazetesinden bildirilmiştir. Bu törende Harp Okulu Gücü ile karmaşık askeri güçler takımları arasında hentbol, Yedek Subay Okulu ve Ankaragücü futbol takımları arasında bir futbol müsabakası yapılmıştır.²⁶⁷

Diğer yandan 1943'te Ankara'da toplanan Sekizinci Milli Tıp Kongresi'nin teması “spor hekimliği ve safra kesesi hastalıkları” olmuştur.²⁶⁸ Ülkenin sağlık sorunlarının tartışıldığı bu kongre 18 Ekim 1943'te Ankara Dil Tarih, Coğrafya Fakültesi Konferans Salonu'nda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş tarafından açılmıştır.²⁶⁹ 19 Ekim 1943'te kongresinin ikinci günü, Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay başkanlığında toplanmış, Niyazi Erzin, Hamdi Dilevurgun,

²⁶⁴ Şen, a.g.e., s.398-399.

²⁶⁵ “Üniversite Askerlik Kampları Üç Devrede Tamamlanacak”, **Ulus**, 23 Haziran 1942, s. 2.

²⁶⁶ “Yüksek Tahsil Talebesinin Kampları”, **Ulus**, 30 Haziran 1942, s. 2.

²⁶⁷ “Askeri Spor Güçleri Spor Töreni Bu Cumartesiye Yapılacak”, **Ulus**, 26 Mart 1943, s. 3.

²⁶⁸ Özaydın, **Cumhuriyet Dönemi Tıbbı**, s. 202.

²⁶⁹ “8'inci Milli Tıp Kongresi 18 İlkteşrinde Yapılacak”, **Ulus**, 10 Ekim 1943, s. 1.

Prof. Şinasi Erel sporla ilgili hazırladıkları raporları sunmuşlar, Prof. Murat Cankatan ve General Niyazi Gözcü'nün başkanlığında toplanan oturumlarda 18 konuşmacı söz almıştır. Uluorta yapılan sporun sağlık açısından doğurduğu zararlar ve sağlık cephesinden incelenmesi gerektiği tartışılmıştır.²⁷⁰

Kasım 1943'de Savaş Dergisinde “Orduda Spor Faaliyeti” başlığında yazan Memduh Özçapur, motorlu bir alayı ziyaret ettiğini ve burada spora verilen önemi şu ifadelerle vurgulanmıştır.

“Bugün ordumuzun her birliğinde spor, mesleki talim ve terbiye kadar önemli bir saha işgal etmektedir. Sporun karakter, terbiye ve vücut gelişimi üzerindeki tesiri göz önünde tutulursa geniş çalışmaların gaye ve ehemmiyeti kendiliğinden meydana çıkar. Avrupa'nın senelerce içinde yağrulduğu modern harp vasıtalarına az bir zamanda vukuf peyda eden Mehmetçik spor sahasında da kendisinden istenilenden fazlasını vermekte, aldığı üstün spor terbiyesi ile iradesini, ruhunu ve vücudunu tunçlaştırmakta, heykelleştirmektedir.”... “Futbol, basketbol, voleybol sahaları, atlama havuzları, koşu pistleri, güreş minderleri ve her sahada çalışan yüzlerce Mehmetçik...” “yapılan tüfekli ve tüfeksiz beden hareketlerindeki birlik, gülle, disk, cirit atmada, koşulardaki ve atlamalardaki teknik kavrayış insana derin bir haz veriyordu. Baktım bu kahraman erler sporu bir angarya veya gösteriş olarak yapmıyorlardı. İçten gelen bir heyecanla severek, inanarak ve bütün enerjilerini sarf ederek yapıyorlardı. (Türk gibi kuvvetli) sözünü bu kadar iyi billurlaştıran bir tablo olamazdı.”...

Devamında röportaj yaptığı bir subayın kendisine şu bilgileri verdiğini aktarmıştır:

“...alayımızda spor bir planla inkişaf etmekte, her mevsime ait sporlar bu plana göre tatbik edilmektedir. Ve muayyen zamanlarda derece, rekabet, üstünlük gözetilmeksizin, sırf spora teşvik maksadile diğer birliklerle müsabakalar tertip edilmektedir. Haftada üç gün öğleden sonra ve her sabah erler muntazam spor yapmaktadırlar.”²⁷¹

Savaş Dergisi'nde 1945 Ekim ayında Gülhane Askeri Hastanesi, Milli Savunma Bakanlığı Sağlık Dairesi ve Askeri Tıbbiye Okulu ile ilgili yazılar çıkmıştır. Bu yazılarda, Askeri Tıbbiyelilerin tıp eğitimlerinin yanında spora ne kadar önem verdikleri şu ifadelerle vurgulanmıştır:

“Askeri Tıbbiyeliler pazarlarda ve başka tatil günlerinde spora da büyük önem vermektedirler.” “Askeri Tıbbiyenin voleybol takımı. Ortada görünen muhterem zat memleketimizde yokluk içinde varlık yaratarak birçok spor abideleri vücuda getiren ve

²⁷⁰ “Milli Tıp Kongresi”, *Cumhuriyet*, S. 6889, 20 Birinci Teşrin 1943, s. 1.

²⁷¹ Memduh Özçapur, “Orduda Spor Faaliyetleri”, *Savaş Dergisi*, S. 55, Kasım 1943, s. 11.

İstanbul itfaiyesini eleman bakımından Orta Avrupa'da ön plana çıkartan spor öğretmeni MAZHAR KAZANCI'dır." "100 ve 200 metre sürat koşularında iyi dereceler alan Şahap Üçyiğit." "Uzun atlamada Türkiye birincisi Kemal Üçyiğit." "Türkiye'nin sürat koşucularından bir tıbbiyeli hiç ihmal etmediği antrenmanlarına başlarken." Barfiks çeken bir tıbbiyeli fotoğrafı altında "Enerjik bir tıbbiyeli atlet." "yine başka bir fotoğrafta halatla antrenman yapan bir öğrenci için "Çelik vücutlu bir Tıbbiyeli" kolları üzerine dimdik duran bir tıbbiyeli için "Geleceğin genç doktorları yarına güvenebilmek için her gün böyle çalışıyor" "Askeri Tıbbiye'nin gülle atma birincisi" ²⁷²

İkinci Dünya Savaşı döneminde spor yurt müdafaası için zorunlu kılınmış, gerek sivil gerekse askeri hayatta uygulanmaya çalışılmıştır. Askerlerin eğitim faaliyetleri için temel beden eğitimi mevzuatları yenilenmiş, askeri öğrenciler spora teşvik edilerek müsabakalar düzenlenmiş, sporun önemi konusunda propaganda yapılmıştır. Yine henüz askere alınmayan gençlere askerlik dersi içinde spora yer verilmiştir.

3.6. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinde Propaganda Faaliyetleri

Propaganda Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre, "herhangi bir düşünceyi, kanıyı yaymak ve ondan yana olanları çoğaltmak için söz, yazı ya da başka araçlarla yapılan etki olarak tarif edilmiştir. Propagandanın uygulanabilmesi için bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Bu unsurlardan biri toplumun tutumlarını, fikirlerini ve davranışlarını değiştirmek amacıyla hareket eden bir aracının ya da propaganda yapıcısının bulunması, diğer bir unsur yazı, söz veya davranışlarla anlatılan simgelerin kullanılması, iletişim araçlarının ve nihayet hedefin bulunması gerekmektedir. ²⁷³ Manevi seferberlik, bir milletin sinir harbine karşı kendine güvenini, soğukkanlılığını muhafaza etmesini sağlar ve barış zamanı bütün basın, yayın, radyo, tiyatro ve sinema aracılığıyla uygulanır. ²⁷⁴ İkinci Dünya Savaşı'nda askeri sağlık hizmetleri için yapılan propagandalar, askeri sağlık personeli, Kızılay, Yardımsevenler Cemiyeti, gönüllü hastabakıcılık kursları, Gülhane, beslenme, spor

²⁷² Hikmet Mimaroglu, "İstanbul Askeri Tıbbiye Okulunda Bir Saat", **Savaş Dergisi**, S.79, 1 Ekim 1945, s.6-9.

²⁷³ İbrahim Uğur Erkuş, M. Erhan Summak, "Propaganda ve Dış Politika" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-2 (2011), s. 295.

²⁷⁴ Cemal Akbay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Karakteri, Topyekûn Harbin Önemi ve Hazırlıkları Üzerinde Bir İnceleme", **Askeri Mecmua**, 1 Haziran 1947, S.142, s. 68.

gibi konuların kendi başlığı altında ele alınmış bu kısımda en büyük propaganda aracı olan meclisin orduya desteği anlatılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde, askeri sağlık hizmetlerindeki propagandalarda ordunun güçlü olması gerektiği ve güçlü olduğu, orduya güven duyulduğu, askerin giyim ve gıda işlerinin yolunda gittiği, sporla ilgilendiği, sağlığının ve moralinin yerinde olduğu, askeri sağlık hizmetlerine önem verildiği telkin edilmek istenmiştir. Savaşa girilmese de her an savaşa girecekmiş gibi toplumu manevi olarak hazırlama ihtiyacı duyulmuştur. Çünkü bu dönemde, halkın maddi manevi fedakârlıkta bulunması kaçınılmaz olmuş, bunun için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan inkılâplar tamamlanamadan ve milletin refah seviyesi yükseltilemeden yeniden yokluklar, ayrılıklar, hastalıklar, açlıklar yaşanmıştır. Ekonomik sıkıntılar yaşanırken, orduyu güçlü tutma sorumluluğu ile ülkenin hizmet öncelikleri değiştirilmiştir. Bir yandan askeri giydirip, karnını doyurup, sağlıklı tutmaya çalışırken diğer yandan da halkın ekmek gibi en temel ihtiyacı kısıtlanmıştır. Cumhuriyetle birlikte başlayan sağlık politikalarını uygulamada aksaklıklar yaşanmış, sıtma, trahom, frengi, tifüs, verem, kızamık, çiçek gibi hastalıklar devam etmiş, sağlık personelinin de askere alınmasıyla hastalar çaresiz kalmıştır. Savaş döneminde askeri sağlık hizmetlerine yansıyan uygulamalar, halkın desteğini alabilmek ve ordunun güçlü ve sağlıklı olduğunu gösterebilmek için gazete, dergi ve konferanslarla duyurulmaya çalışılmıştır.

Mevcut yönetim, askerin savaşa hazır tutulmasını dönem boyunca gündemde tutmuş, askere güven mesajlarını sıklıkla dile getirmiş, tüm faaliyetlerde öncelik askerin güçlü tutulmasında olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939'da meclisin altıncı devresinin ilk toplantısındaki açış konuşmasında; içinde bulunulan uluslararası durumda ordunun önemi üzerinde durmuş, orduyu kuvvetlendirmek ve ihtiyaçlarının karşılamak için hiç bir fedakarlıktan kaçınılmayacağı, dahası vatandaşların da bu fedakarlığa katılacağına olan inancını alkışlar arasında belirtmiştir. Orduya olan güveni de “...Yaptığımız ve yapacağımız fedakârlıklara Cumhuriyet orduları lâayık olduklarını isbat etmeğe her an hazırdırlar...” sözleriyle ifade etmiştir.²⁷⁵ İsmet İnönü, 1 Kasım 1940'ta yapmış olduğu konuşmasında da aynı temennileri ve güveni yinelemiş, Türk milletinin üzerine düşen görevleri iftiharla

²⁷⁵ TBMM ZC, (Devre VI), C: 6, İ: 1, (1 İkinci Teşrin 1939), s. 3-4.

yaptığını ve silah altına çağrılan vatandaşların da seve seve gittiklerini, müdafaa meselesinin Meclis ve millet nazarında birinci amaç olduğunu, yine Türk ordusunun da bu görevi layıkıyla yapacağından emin olduğunu alkışlar arasında dile getirmiştir.²⁷⁶

İsmet İnönü, yaptığı konuşmalarda, Türk ordusunun önemini daima canlı tutmuş, 1 Kasım 1941'deki Türk vatandaşının orduya destek olduğunu ve olacağını aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

“...Türk Vatandaşının, kendisinin de içinde vazife aldığı ve yarın da alacağı, Türk Ordusu için, istenilen her fedakârlığı ve yardımı tereddütsüz yaptığını görmekle duyduğumuz sevinç büyüktür. Kahraman Türk ordusunun, verilecek her vazifeyi yapmaya ehil olduğuna yakından itimadımız vardır. (Sürekli alkışlar)...”²⁷⁷

1942'ye gelindiğinde ordunun önemi ve hazır tutulması aynı önemini korumuştur. İsmet İnönü, 1 Kasım 1942'de yaptığı konuşmasında Türk ordusu için herkesin her zamankinden çok fedakârlık yapmak zorunda olduğunu şu ifadelerle vurgulamıştır:

“...Kahraman ve kıymetli ordumuzu hazır bulundurmamız, bugün her zamandan ziyade lâzımdır. Vatanda istihali arttıracak tedbirler, asıl genişlik yollarıdır. Harp içine girmiş ve millet selâmetinin kaygusuna düşmüş gibi her mahrumiyeti göze alacak ve bütün milletçe külfet ve nimette birliğimizi ve beraberliğimizi gözlerin önünde canlandıracak zamandayız...”²⁷⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü savaş dönemi boyunca ordu sağlık hizmetleriyle yakından ilgilenmiş ve desteklemiştir. Tıbbi müsamereleri izlemiş, 6 Şubat 1943'de Cebeci'deki Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu ziyaret etmiş,²⁷⁹ ziyaret resimleri Resim 3.4'te verilmiştir. Ekim 1943'te Ankara Tıp Yayın Sergisi'nde incelemelerde bulunmuş, burada Gülhane yayını da incelemiş ve Gülhane profesörlerinden Hıfzı Aksu'dan bilgiler almıştır.²⁸⁰ 30 Mayıs 1944'te İstanbul Valisi ve Üniversite Rektörü ile Guraba Hastanesi'ni ziyaret ederek tıp öğrencilerinin bu hastanede yapılan sınavlarında bulunmuştur.²⁸¹ (Bkz: Ek-14)

²⁷⁶ TBMM ZC, (Devre VI), C: 14, İ: 1, (1 İkinci Teşrin 1940), s. 5.

²⁷⁷ TBMM ZC, (Devre VI), C: 21, İ: 1, (1 İkinci Teşrin 1941), s. 4.

²⁷⁸ TBMM ZC, (Devre VI), C: 28, İ: 1, (1 İkinci Teşrin 1942), s. 4.

²⁷⁹ “Milli Şef Dün Cebeci'deki Askeri Doktor Tatbikat Okulunu Ziyaret Ettiler”, **Ulus**, 7 Şubat 1943, s. 1.

²⁸⁰ “Milli Şefimiz”, **Cumhuriyet**, S. 6889, 20 Birinci Teşrin 1943, s. 3.

²⁸¹ “Milli Şef Dün Guraba Hastanesini Şereflendirdi”, **Cumhuriyet**, S.7110, 31 Mayıs 1944, s.1

Resim 3.4. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Cebeci Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyareti.

“Milli Şef Dün Cebeci'deki Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyaret Ettiler”, **Ulus**, 7 Şubat 1943, s.1.

Meclis, desteğini savaş boyunca devam ettirmiş, bu destek hem ordunun moralini yüksek tutmuş hem de Türk halkının da bu desteğin içinde olması sağlanmıştır. 27 Mayıs 1942'de; 1942 yılı bütçesinin kabul edilmesiyle, Refik Saydam, Meclis'e teşekkür ederken “*Arkadaşlarım! Dün olduğu gibi bugün ve yarın da yegâne gayemiz ve yegâna takibedeceğimiz yol, Türk vatanının bütünlüğü, Türk Milleti'nin istiklalidir.*” sözleriyle önceliği vurgulamıştır. Milli Müdafaa Vekilliği bütçesi kabul edildikten sonra da orduya güven, selam, saygıyı ifade eden iki takrir okunmuş, sürekli alkışlarla kabul edilmiştir. Diyarbakır Milletvekili Kazım Sevüktekin, Samsun Milletvekili Ruşeni Barkın ve Konya Milletvekili Vehbi Bilgin'in orduya güven içeren takriri aşağıda verilmiştir.

“Dünyanın bu ölüm kalım mücadelesinde kudret ve kuvvetiyle hükümetin açık ve dürüst siyasetinin muvaffakiyetine yardım ederek memlekette sulhu idame eden Türk istiklalinin muhafızı ve Türk vatanının müdaf-i cumhuriyet ordusuna Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin güveninin ve selam ve saygısının ulaştırılmasını arz ve teklif ederiz.”

Yine Hatay Milletvekili H. Selçuk, Afyon Milletvekili H. Erkan ve İçel Milletvekili Dr. M. Berker “*Milli Müdafaa Vekâleti bütçesinin kabul edildiği şu anda yurdu koruyan büyük ve kahraman Türk ordusuna Meclisin inan, güven ve derin*

*saygılarımızın ulaştırılmasına karar verilmesini teklif ederiz.”*²⁸² Şeklinde orduya destek ve güven mesajı iletilmiştir.

Milli Müdafaa Vekili General Ali Rıza Artunkal ordu hakkında heyecanlı sözler söyleyen bu konuşmacılardan sonra söz alarak şu sözlerle teşekkür etmiştir.

“...Ve biz Büyük Meclisi İstiklal Savaşı’nda olduğu gibi icap ettiği zaman bütün bütçeyi ordunun ihtiyacına verebileceğine emin olarak çalışıyoruz... Ordumuz mevcut teşkilat ve teçhizatla her zaman vereceğiniz emri ve icap ettiği zaman alacağı vazifeyi her türlü güçlüğü yenerek fedakarane yapmaya hazırdır ve itimadınıza layıktır...”²⁸³

Askerin sağlığı, güçlü tutulması ve yurt sevgisi konusu o kadar çok gündemde tutulmuştur ki, bir askeri tıbbiyelinin bu konuda yazmış olduğu şiir bunu çok güzel anlatmıştır. Ekim 1945’te Savaş Dergisi’nde yayımlanan duygu yüklü şiir aşağıda sunulmuştur:

“Mehmed seni andıkça bakışları bulutlanan bir tıbbiyelinin sana selamı var!”

Ülkümüz Mehmedimizdir!
Ufka yükseldikçe heyecanımız,
Bir insanı yaşatır her bir anımız.
Tıbbiyiz, ödevdir küheylanımız.
Ülkümüz gözlerde tutuşan şifa,
Yurd için çalışmak ne bitmez sefa.
Biz ölsek de ölmez yaşatlandır,
Er doğup cephede er atılanlar.
Mehmed yarasının Mehmedler anlar.
Ülkümüz gözlerde tutuşan şifa,
Yurd için çalışmak ne bitmez sefa.
Gayemiz Mehmedi sarmak kurtarmak,
Açılan yarası bize al bayrak.
Emelim acına duygumu sarmak.
Ülkümüz gözlerde tutuşan şifa,
Yurd için çalışmak ne bitmez sefa.

Askeri Tıbbiye Okulu’ndan M. Kemal Keskinel²⁸⁴

3.7. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Denetlenmesi

Ordu hizmetlerinin geçerli olan kanun, yönetmelik, talimat ve emirlere göre yürütülmesi için denetleme faaliyetleri önemlidir ve bu denetlemenin de kimler tarafından ve nasıl yapılacağı da talimatlarla belirlenmiştir. Sağlık hizmetlerinin

²⁸² “Meclisten Orduya Güven, Saygı, Selam”, **Ulus**, 28 Mayıs 1942, s. 1.

²⁸³ “Meclisten Orduya Güven, Saygı, Selam”, **Ulus**, 28 Mayıs 1942, s.2.

²⁸⁴ Mimaroglu, **a.g.m.**, s. 7.

denetlemesi de denetlenen birlik ve kurumların tabi oldukları kanun, yönetmelik, talimat ve emirlere uygun olup olmadığına göre yapılır. Askeri hizmetlerde her seviyede komutanlık, görev esnasında hizmetlerin emir ve talimatlara göre yürütülmesinden sorumludur. Seferde teşkil olunan sıhhiye bölük komutanı, barışta revir, tabur ve alay tabibi, tümen, hastane, kolordu başhekim, ordu sıhhiye müfettişine kadar en küçük sıhhiye birlik komutanından itibaren her seviyede komutanlık yapılan işlemlerin yolunda gidip gitmediğini takip eder.

Tümen başhekimleri, sağlık personelinin çalışma tarzlarını, sıhhiye erlerinin eğitim işlerini, aşı uygulamalarını, askerlerin beslenme, barınma ve giyim koşullarını ve hastalık durumunda yapılması gerekenleri, sağlık kayıtlarını, bulaşıcı hastalık takibi, revir ve hastanelerin işleyişini, hastane tarafından verilen raporları, sıhhi malzemelerin durumunu zaman zaman denetler. Kolordu başhekimleri bu faaliyetlere ilave olarak eczaneleri de denetler. Ordu sıhhiye müfettişi ise bölgesinde bulunan asker hastaneleri, sıhhiye depolarını, revirleri varsa nekahethaneleri, birlikleri ve kurumları personel, malzeme ve işleyiş açısından denetleyerek yapılması gerekenler konusunu hem sözlü olarak ve hem de yazılı rapor halinde ordu komutanına sunar.²⁸⁵

Ordu sağlık hizmetlerinin denetlenmesi 28 Temmuz 1327 tarihli ve 17 Ağustos 1327'de Takvim-i Vakayi'de yayımlanan "*Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaiifi Hakkında Nizamname*"ye göre ordu sıhhiye müfettişliği tarafından yürütülür. Ordu Sıhhiye Müfettişliği, MMV sıhhiye dairesi ve ordu müfettişliğinden verilen görevleri yapacağı gibi bizzat kendi lüzum gördüğü konularda beyanat verebilir veya teklifte bulunabilir. Gerek MMV sıhhiye dairesine arz edeceği gerekse maiyetine tebliğ edeceği hususları kaide olarak müfettişlik vasıtasıyla yerine getirir. Ordu sıhhiye müfettişliği, tuğgeneral rütbesinde müfettiş, yüzbaşı rütbesinde bir tabip ve yazıcı olarak da iki sıhhiye gedikli erbaştan teşkil edilmiştir. Ordu müfettişleri sağlık hizmetlerinin muntazam yürütülmesi için düzenli teftişler yapar ve MMV Sıhhiye Dairesi'ni raporla bilgilendirir. Bir sonraki yılın bütçe görüşmeleri için gerekli gördüğü yenilikleri her yıl temmuz ayının sonuna kadar sıhhiye dairesine bildirir.^{286, 287}

²⁸⁵ Kavur, **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, s. 271-285.

²⁸⁶ "Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaiifi Hakkında Nizamname" 28 Temmuz 1327, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 285-292.

²⁸⁷ "Teşkilatı Sıhhiye Askeriye Nizamnamesi"... **A.g.t.**, s.166-174.

3.7.1. Birinci Ordu Komutanlığı'nın Askeri Sağlık Hizmetleri'nin Denetlenmesi

Bu dönemde sefer kadrosuna yükseltilen 1. Ordu Komutanlığı'nın sağlık hizmetlerinin denetlenmesi Ordu Sıhhiye Müfettişliği tarafından yapılmıştır.

Abdülkadir Noyan, Eylül 1939-Ağustos 1943'te 1. Ordu Sıhhiye Mütahassısı, Eylül 1943-Temmuz 1945'te MMV Sıhhiye Dairesi Reisi olarak görev yapmıştır.²⁸⁸ Profesör Abdülkadir Noyan, Gülhane dahiliye kliniğinde iken, 5 Ekim 1939'da sefer kadrolarına çıkarılan 1. Ordu Sıhhiye Mütahassıslığına tayin edilmiştir. Önce sıhhi yönden bağlı olduğu MMV Sıhhiye Dairesi Reisi Tümğ. Mazlum Boysan ile görüşmek üzere Ankara'ya hareket etmiş ve ordunun sıhhi malzeme ihtiyaçlarının karşılanması konusunu görüşmüştür. 1. Ordu mıntıkası Ankara, Eskişehir, Kütahya, Bergama, Balıkesir, Çanakkale, Gelibolu, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Çatalca, Bursa, İzmit gibi büyükşehir ve civarına dağılmış, kalabalık mevcuduyla çadırli ordugâhlarda konuşlanmıştır. Kendisi Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren Balkan, Birinci Dünya, Kurtuluş savaşlarında görev aldığından salgın hastalıkların ordunun gücünü zayıflattığına bizzat şahit olmuştur. Görevine başladığında ilk iş olarak tüm birlikleri dolaşarak, yerinde salgın hastalıkları önleyici tedbirlerin alınmasını istemiştir. Tablo 3.7'de Abdülkadir Noyan'ın 1. Ordu Sıhhiye Müfettişi olarak denetlediği birliklerin tarih ve yerleri gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere 1. Ordu Komutanlığı'na ait sadece hastane revir gibi sıhhi tesisler değil, askerin sağlığını etkileyecek olan tüm birimler denetlenmiştir. Yine denetlemenin savaşın başlarında yapılmış olması da, askerin sağlığıyla ilgili mevcut durumun tespit edilip eksikliklerin giderilmesinde denetlemenin etkinliği açısından önemlidir.

²⁸⁸ Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız**, Ankara, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları 54, Son ö Havadis Matbaası, 1956, s. 154.

Tablo 3.7. Ordu Sıhhiye Mütahhasısı Tuğğ. Abdülkadir Noyan'ın Denetlemiş Olduğu Tarih, Yer ve Birlik Adları

S.NU.	Denetleme Tarihi	Denetleme Mevkii
1	13 Ekim 1939	Edirne Birlikleri (28. Tümen) ve Hastanesi
2	15 Ekim 1939	Lala Paşa (23. Tümen), Süloğlu (1. Tümen), Bedre (61. Tümen)
3	16 Ekim 1939	Kırklareli Birlikleri ve Hastanesi
4	17 Ekim 1939	Demirci Halil (52. Tümen) Babaeski ve Lüleburgaz Kıtaları
5	18 Ekim 1939	Tekirdağ, Muratlı ve Çorlu Birlik ve Hastaneleri
6	24 Ekim 1939	İstanbul Sirkeci Asker Konağı
7	27 Ekim 1939	İstanbul Rami Kışlası
8	11 Kasım 1939	Çanakkale Hastanesi, Jandarma Alayı, İstihkâm Taburu, Sabit İstihkâm Birlikleri (Erenköy, Ezine, Bayramiç, Geyikli, Kumkale)
9	15 Kasım 1939	Kilitbahir, Seddülbahir
10	16 Kasım 1939	Balıkesir Sabit ve Seyyar Hastaneleri
11	18 Kasım 1939	Edremit Tümen Birlikleri
12	3 Aralık 1939	Bergama (58. P. ve 29. Topçu Alayı ve Hst.)
13	6 Aralık 1939	Bandırma (127. P. Alayı ve Hst.)
14	29 Aralık 1939	İzmit (22. Tümen ve Askeri Hastanesi, Tuzla, Darıca, Gebze Birlikleri ve Deniz Birlikleri)
15	1940	Eskişehir, Kütahya, Bursa, Ankara ve İstanbul'daki Birlik, Hastane ve Okullar)
16	7 Aralık 1940	Hadımköy, Yatsıviran Amele Birlikleri (1. İnşaat Taburu, Çatalca ve Hadımköy Tahkimat K.lığı Taş Ocakları Ameleleri)
17	1941	Bursa Topçu Kışlası
18	16 Ocak 1941	Tuzla Taafuzhanesi
19	16 Eylül 1941	Avcı Tepe (23. Tümen 46. Alay)
20	Ekim 1941	İstanbul (Beykoz-Mahmut Şevket Paşa, Sıra Pınarlar, Riva Deresi Birlikleri, sıtma salgını)
21	1942	Bahsayış, Baba-Nakkaş ve İzzettin Köyleri, sıtma salgını)
22	1941 ve 1942	İstanbul Çatalca, Hadımköy, Çorlu ve Trakya Birlik ve Hastaneleri)
23	Şubat 1942	İstanbul Metris Çiftliği

Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Ankara, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları 54, Son Havadis Matbaası, 1956, s. 132-155.

Abdülkadir Noyan, birlik komutanı ve tabibi ile birlikleri gezerken bugün de denetlemelerde geçerli olan, en çok askerlerin şahsi temizliğine, aşlarına, kışla ve ordugâhların durumuna, sahra helalarına, mutfak, çamaşır yıkama imkânlarına, yiyecek ve içme sularına dikkat etmiştir. Revir, sıhhiye bölükleri, seyyar hastanelerin ise hasta tetkik ve müşahede kâğıtlarını, tedavi usullerini, hasta yatak ve çamaşırhanesini, çamaşırhane ve tathir merkezlerini, hamam, etüv, buğu sandığı gibi araçları teftiş etmiştir. İlk teftişlerini sonbahar aylarında yaptığı için henüz bitlenme ve buna bağlı hastalıklara rastlamamıştır. Gördüğü düzensizlikleri birlik tabibine göstermiş ve eksikliklerin giderilmesi için Ordu Komutanlığına ve Erkân-ı Harbiye

Reisliği'ne arz etmiştir. Bu teftişin sonunda birlik personelinin gayretlerini memnuniyet verici bulmuş, muişavir ve muavinini eksikliklerin giderilmesinde takip için görevlendirmiştir.²⁸⁹

Sefer kadrosunun uygulandığı bu dönem İştanbul, birçok hava değişimi olarak memleketine gidecek askerlerin ve memleketlerinden gelip birliğe katılacakların uğrak yeri olmuştur. Abdülkadir Noyan, asker konaklarının bulaşıcı hastalıkların yayılmasında büyük rolü olacağını bildiğinden bu konakları da denetlemiştir. 1500 asker alabilen Sirkeci Asker Konağı'nda, karyolalarda ot minder ve ot yastıklarının olduğunu ve kılıflarının çok kirli olduğunu grmuiştir. Yataklarda battaniye yoktur ve hamam, etüv vardır, ancak, günlük 500 askerin temizliğine imkân sağlamakta ancak yetersizdir. Mutfak ve tuvaletleri çok kirli bulmuş, buraya gelen sevкли erlerin hemen temizlenmesi gerektiğini, ancak, bunu uygulamak için Őartların müsait olmadığını da grmuiştir.²⁹⁰

İştanbul'da denetlediği ve hastalıkların yayılması açısından tehlikeli bulduğu diğer birlik de Rami Kışlası'dır. Bazı yerleri yıkılmış olan bu kışlada binlerce asker vardır ve su ihtiyacı Kırkçeşme suyundan ve galerilerle (serbest olarak suyu akıtılan tünel) karşılanmıştır. Abdülkadir Noyan, Birinci Dünya Savaşı'nda açık olan bu yerlerde ingenelerin amaşır yıkadığını ve bu suyu kirlettiklerini grmuiştir ve bu suyun hastalıkların yayılmasına neden olabileceğini bildirmiştir. Diğer bir husus da kışlanın tuvaletlerinin yetersizliğidir. Kışlanın harap olan kısımları adeta tuvalet olarak kullanılmış ve buralardan askerlerin ayakkabılarıyla tifo ve dizanteri mikroplarının yayılmasının muhtemel olduğunu grmuiştir. Grdğu bu aksaklıkların giderilmesi konusunda kışla birlik komutanı ve tabibine bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Öncelikle, kışlanın temizlik müfrezesi kurularak temizlenmesi gerektiğini, askerlerin çamaşır yıkama işinin düzene koyularak suların kaynatılarak çamaşırların yıkattırılmasını, koğuşlarda içine bardak daldırılarak alınan içme suyu küplerine musluk yapılmasını tavsiye etmiştir. Su ihtiyacının kışla yakınından geçen Terkos suyundan alınması, kışla hamamının tamiri ve buğu sandığı için tahsisat verilmesini de Kolordu komutanlarına iletilmek üzere Ordu Erkân-ı Harp Reisi'ne bildirmiştir.²⁹¹

²⁸⁹ A.e., s. 132-133.

²⁹⁰ A.e., s. 133.

²⁹¹ A.e., s. 133-135.

Çanakkale Asker Hastanesi'nde yaptığı denetlemede burayı izdihamlı bulmuş hatta bazı karyolalarda iki hastanın yattığını, temizliğin eldeki imkânlarla göre iyi olduğunu görmüş, ancak, hastalar arasında iltihaplı vakalar dikkatini çekmiştir. Bunlar; cerahatli zatülcenp, cerahatli peritonit gibi vakalardır. Abdülkadir Noyan bu vakaların sebebini araştırmıştır. Bu durumun dönemin en çok görülen hastalığı olan veremin klinik şekli olan peritonit, plörezi, menenjit tüberküloz, adenit tüberküloz ile açıklamak yanlış olmasa gerektir. Kendisi bunun nedenini bulmak için gittiği Çanakkale, Erenköy, Ezine, Bayramiç, Geyikli ve Kumkale civarlarını bu açıdan da değerlendirmiş, gördüğü aksaklıkları ilgili komutanlara iletip üst komutanlıklarca yapılması gerekenleri not etmiştir. Erenköy sırtlarında ağaçların arasında bazı birliklerde hela tesis edilmediğinden kanlı, balgamlı insan pislikleri ile çok kirletildiğini ve tehlikeli bir hal aldığını görmüştür. Ezine Hastanesi'ni gezmiş ardından Bayramiç'te jandarma alayını denetlemiş burada da hela sayısının yetersiz oluşu ile ağaçların arasının insan pislikleriyle dolduğunu basacak yer kalmadığını görmüştür. Bu durumun, sadece askerliğe değil insanlığa yakışmadığı düşüncesiyle, derhal temizlenip derin bir şekilde toprağa gömülmesini ve üzerine kireç sütü ile dezenfekte edilmesini tavsiye etmiştir.

Çanakkale Asker Hastanesi'nde gördüğü cerahatli vakaların %90'ının, gezdiği yerlerden Erenköy ve Bayramiç'te bulunan alaylara mensup olan askerler arasında olduğunu tespit etmiştir. İnsan pisliği, normal şartlarda güneşin etkisiyle kısa zamanda kuruyarak mikrop bulaştırma etkisini kısmen kaybetmekte iken ağaçlı gölgeli yerlerde uzun süre kurumadığından ayakkabılarla yayıldığı sonucuna varmıştır. Bir de askerin tuvalet temizliğini taş parçası, ot ve yapraklarla yapmak durumunda kaldığını, bu işlem sırasında askerin cildini tahriş ettiğini, dolayısıyla mikrobun rahatlıkla bulaştığını değerlendirmiştir. Askerin eğitimlere sabah saatlerinde başlayacak olması ve büyük abdestin genelde sabah yapılması ve tuvalet sırasının bu saatlerde uzun olması askeri ağaçlıklar arasında tuvalet yapmak zorunda bırakmış olduğunu tespit etmiştir.²⁹²

Abdülkadir Noyan Kilitbahir'de topçu birliklerini gezerken mutfak ve bulaşık çukurları ararken bir tepeciğin arkasında 40-50 metre karelik yemek atıklarının atıldığı bir alanda pişmiş nohut, fasulye gibi gıdaların yığıldığını görmüştür. Sinekler, kurtlar ve kokular içindeki düşman mevziisi kadar tehlikeli olarak

²⁹² A.e., s. 135-137.

değerlendirdiği bu yerle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur. Öncelikle asker pişen yemeği beğenmemiş, ekmeği katıksız yemiştir. Ayrıca, çoğalan sineklerin hastalıkları bulaştırdığını ve o dönem gıda sıkıntısı çeken fakir halkın bu yemeklerle beslenebileceğini düşünmüştür.²⁹³ Daha sonra Seddülbahir'e geçmiş bu bölgede tifo, dizanteri ve kolera gibi salgın hastalıkları ve bitle geçen lekeli tifo gibi hastalıkların olup olmadığını denetlemiştir. Burada sabit istihkâm birliklerinin hamamlarının, çamaşır yıkama yerlerinin olduğunu ve bitin yok denecek kadar az olduğunu görmüştür. Etüvü olmayan birliklerin teneke bidon ve sandıklarla buharla temizleme tertipleri kurduklarını görmüştür.²⁹⁴ Daha sonra MMV Sağlık Daire Başkanı olarak görev yapan Prof. Abdülkadir Noyan, bit ve uyuz problemine yönelik olarak doktorların vazife alanlarını denetlerken verdiği direktiflerle duruma çare aramıştır. Doktorlarla komutanların işbirliği yapmasını, yeni uygulanmaya başlanan DDT'den de faydalanılarak, buğu sandıklarının ve bidonların kullanılarak bit ve uyuz böceklerinin yok edilme çalışmalarına hız verilmesini istemiştir.²⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nda hem 1. Ordu Sıhhiye Müfettişi hem de MMV Sağlık Daire Başkanı olarak görev yapan Abdülkadir Noyan, yukarıda açıklandığı gibi askerin sağlığı ile ilgili barınma, beslenme, temizlik ve hastalık durumlarını yerinde incelemiş aynı zamanda yapılması gerekenleri tespit ederek gerekli talimatları vermiş, komutanlıkları da sağlıkla ilgili yapılması gerekenler hakkında bilgilendirmiştir.

3.7.2. İkinci Ordu Komutanlığı'nın Askeri Sağlık Hizmetleri'nin Denetlenmesi

2. Ordu'nun askeri sağlık denetlemesini de 2. Ordu Sıhhiye müfettişi Fikri Altan yapmıştır. Ağustos 1942'de 2. Ordu Komutanlığı Sıhhiye Müfettişi olan Doktor Şehidullah Fikri Altan, anılarında birliklerin sağlık durumları hakkında bilgi vermiştir. Kendisi birliklerin sağlık durumları hakkında kolordulardan gelen raporları inceledikten sonra sonuçları komutanlığa bildirmiştir. O günler İkinci Dünya Savaşı'nın hızlandığı Almanların sınıra dayandığı zamanlardır. 2. Ordu Komutanı Abdurrahman Nafiz Paşa kendisinden birlikleri denetlemesini istemiştir. Önce ordunun Anadolu yakasındaki birliklerini denetlemiş, buradaki kıtaların sağlık

²⁹³ A.e., s. 137-138.

²⁹⁴ A.e., s. 138.

²⁹⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 527.

tesislerinin yeterli olmadığını, ancak, eksikliklerin tamamlanabileceğini değerlendirmiştir. Gerekli hususları baştabiplere ve komutanlara ilettikten sonra Gelibolu'daki birlikleri denetlemek üzere oraya hareket etmiştir. Denetlemeye Gelibolu Asker Hastanesi'nden başlamış, ancak, hastaneyi karışık bir halde bulmuş ve hasta sayısının kapasiteyi aştığını görmüştür. Hastanede tek yatakta üç hasta yatmış, cihaz ve ilaç eksikliği had safhaya gelmiştir. Normal ikmal yoluyla gönderilen cihaz ve ilaç, ihtiyacı karşılamamıştır.²⁹⁶ Hemşire olarak Ankara Askeri Hastabakıcı ve Hemşirelik Okulu'ndan mezun olan altı hemşire vardır, ancak, hangi hastaya yetişeceklerini şaşırılmışlardır. Fikri Altan'ın denetlemesi burada üç hafta sürmüştür. Üç haftanın sonunda çıkan sonuç kendi ifadesi ile “*Sanki düşmanı karşılamaya hazır zinde kuvvetler değil de, bir afet bölgesini teftişten çıkmış gibiydim*” şeklinde tam bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Kendisinden sonuç hakkında bilgi almak isteyen Nuri Yamut Paşa'ya gördüklerini açıkça ifade ettiğinde ise bu ortamda bulunan diğer rütbeliler dahil ortalığı sessizlik kaplamıştır. Doktorun kanaati; “*askerler yeterince beslenememektedir, hasta eratin sayısı normalin kat kat üstündedir, kıtalar bittin geçilmemektedir ve son olarak bu askerin bu şartlarda savaşa giremeyeceği*” şeklindedir. Bir de üstüne üstlük elde bulunan imkânlar da kullanılamamıştır. Örneğin; sekiz adet sıhhiye otomobili var iken bunlar kullanılmayıp, hastalar kış kıyamet şartlarında üstü açık arabalarla taşınmıştır. Bu durum hakkında levazım başkanı bu arabaları talimata göre sefer şartlarında kullanabileceklerini, hem kullanım izni verilse bile benzin ödenekleri olmadığı için kullanamayacakları bilgisini vermiştir.

Balıkesir'e döndüğünde ordu komutanı hemen Fikri Altan'a birlikleri nasıl bulduğunu sormuş, O'da; acil olan araçlarla ilgi problemi söylemiş, diğer hususları yazılı olarak rapor edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine ordu komutanı derhal Gelibolu'ya benzin gönderilmesini ve sıhhiye otomobillerin hizmete sokulmasını emretmiştir.

Yazılı raporunu üç günde hazırlayan Fikri Altan raporunu 2'nci Ordu Kurmay Başkanı Mahmut Berköz Paşa'ya sunmuştur. Sonunda “*Gelibolu'daki kuvvetlerimizin bu şartlarda savaşa sokulmaları fevkalade tehlikeli olacaktır!*” ikazı bulunan raporu okuyan paşa raporu doktora fırlatmış ve ikazda bulunmasının onun görevi olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Fikri Altan selam vererek dışarı

²⁹⁶ Serhadoğlu, a.g.e., s. 313.

çıkılmıştır. Birkaç gün sonra İkinci Ordu Komutanı Abdürrahman Nafiz Paşa Fikri Altan'ı telefonla arayarak raporu sormuş, O'da raporu ordu kurmay başkanına verdiğini söylemiştir. Raporu alan Abdürrahman Nafiz Paşa raporun özüne dokunmadan bazı keskin ifadeleri yumuşatmış ve yeniden yazılmasını istemiştir. Fikri Altan raporu temize çekip hemen göndermiştir. Bu raporun hazırlandığı tarihlerde Balıkesir–Bursa taraflarında orta şiddette bir deprem olduğu için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, deprem bölgesini yerinde incelemek için *Savarona* yatıyla Mudanya'ya gelmiştir. Ordu Komutanı Abdürrahman Nafiz Paşa İnönü'yü Bursa'da karşılamış ve ordu ile ilgili konuları görüşürken yanında götürdüğü raporu da kendisine sunmuştur. İnönü bu raporu okumuş ve şaşırmıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü, deprem bölgesinden önce Gelibolu'ya gitmeye karar vermiş, Fikri Altan da ordu komutanının talimatı ile Gelibolu'ya giderek Cumhurbaşkanı İnönü'yü karşılamıştır. Heyette Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ordu komutanı, kolordu komutanları ve kurmay başkanları yer almıştır. İnönü üç piyade alayı ile iki topçu alayının önünden geçirilmesini emretmiş, her bölük geçtikçe bölük komutanını yanına çağırıp “mevcut pusulası”nı istemiş sonra da noksan erlerin bulunmama nedenlerini sormuştur. Aldığı cevapların ortak özelliği, hava değişimli ve hasta sayısının normalin üzerinde oluşudur. Topçular geçerken topları, gücü kalmamış cılız hayvanların çektiğini ve arkalarından da onları itmeye çalışan zayıf askerleri görerek raporda yazılanların doğru olduğunu tespit etmiştir.

O akşam İnönü, komutanları *Savarona*'da yemeğe çağırmıştır. Yemekten sonra, askerin kalori ihtiyaçlarına göre hazırlanan yemek listesi kendisine sunulmuştur. O gece İnönü, telsizle ve kendi imzasıyla yazılı olarak valilere ve komutanlara ordunun besin ihtiyacı ile ilgili emirler göndermiştir. Kars'a yağ, Erzurum'a kavurma, Konya ve Karaman'a bulgur ve buğday, Eskişehir'e un, İzmir'e kuruyemiş ısmarlanmıştır. O günden sonra beslenme ile birlikte sağlık koşullarına da el atılarak askeri hastaneye doktor, hemşire, ilaç ve araç desteği sağlanmış, yorgun ve zayıf erlere izin verilmiş, bir kısım hastalar başka hastanelere sevk edilmiş, temizlik kampanyası yürütülmüştür.²⁹⁷

²⁹⁷ Serhadoğlu, a.g.e., s. 314-317.

Ordu sıhhiye müfettişliğinin 6 Kasım 1942 gün; 2754/11/4082 sayılı emri ile yapılan bir aylık denetimden sonra hazırlanan rapor, tespit edilen noktalardan sonra aşağıdaki ifadelerle sonlandırılmıştır:²⁹⁸

“Kolordunun daha mükemmel bir sıhhat düzeni göstermesi için tebarüz ettirilmiş olan noksanlar yanında haşin iklim şartlarını yenen devamlı bir gayret ve faaliyetin her gün artan müspet eserleri de pek çoktur. Gıda-i kalorisinin azlığına, birçok mahrumiyetlere bir an dahi eksilmeyen bedeni çalışmalara ve inşaat faaliyetlerine rağmen mukadder maddi hastalıklar müstesna, erlerin haleti ruhiyyesi, neşeleri ve manevi kudretleri Türk askerine has olan bir enerji ile mütezahirdir. Ancak cismani ceht ve gayretleri bir misli arttırmayı icabettiren daha faal anlarda bu manevi enerji arzedilen noksanların ikmali ile fazlası ile yükseleceği ve bütün birliklerin kül “bütün” itibari ile daha zinde ve cevval bir durum gösterebileceği kanaatini edindiğimi üstün saygılarımla arz ederim.” İfadeleri ile sona ermiştir. Bu raporun altına Abdurrahman Nafiz Paşa kırmızı kalemle: “2’nci Kolordu’ya bu hususları yazalım. Bizce Mümkün olanları verelim ve yapalım, ikmallerinin bildirilmesini isteyelim takip edip yapturalım. A.N.”

Osmanlıcaya çevrilerek incelenen emirde önemli maddelerin altı çizilerek Ordu Kurmay Başkanı Mahmud Berköz Paşa’ya sunulmuştur. Orduda binlerce sakat er oluşmuş ve işe hususunda sıkıntı çekilmiş, bu durum sadece denetlenen 2’nci Ordu’da değil, bütün diğer birliklerde de yaşanmıştır. 2’nci Ordu’da yapılan bu denetimde tespit edilen aksaklıklar ve yapılması gerekenler Ordu Komutanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman imzalı bir emirle ordu birliklerine gönderilmiştir.²⁹⁹ Bu emirde söz konusu edilen hususlar aşağıdaki maddelerde açıklanmıştır:

1. Bütün birliklerde askerlerin %90 gibi büyük kısmı yeterli ve dengeli beslenemediğinden zayıf düşmüş ve bu yüzden hastanelere gönderilmiştir. Askerlere verilen yemek listeleri incelendiğinde bazen günlük yemek kalorisinin 2.000’in altına düştüğü en yüksek kalorisinin 2.700 olduğu, hâlbuki askerin protein ve yağ ihtiyacını karşılayabilmek, hastalıklara karşı direncini arttırmak için günlük kalorisinin 3.500-4.200 arasında olması gerektiği, bunun için kıta tabiplerinin ve levazım subaylarının mevsime ve kıtanın eğitim durumuna göre verilecek gıda ve kaloriye müşterek karar vermeleri istenmiştir.

²⁹⁸ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 529-530.

²⁹⁹ **A.e.**, s. 531-534.

2. Birliklerin barınma durumu genel olarak iyi olmakla birlikte çadırda olan 5. Kolordu İstihkâm Taburu ve 40. Piyade Alayı'nın henüz barınma şartlarının iyi olmadığı görülmüştür. Askerler toprak üstüne serilmiş kilimlere yatırılmıştır. Bu durumun iyileştirilmesi için kilimin altı ot, yosun veya hasırla desteklenmesi en kısa zamanda birliğin bir köyde iskân ettirilmesi gereklidir.
3. Kolordunun sıhhiye bölüğü ve seyyar hastaneleri, 72. Tugay ve 9. P. Alayı komutanlarının şahsi gayret ve faaliyetleri sayesinde temizlik ve bit bakımından çok iyi olduğu halde 4. ve 66. Tümen K.lığının çoğu birlikleri bitli çıkmıştır. Tifüsün en büyük nedeni olan bitle mücadele edilmesi gerektiği ve hamam, mutfak, çamaşırhane gibi inşaatı bitmemiş birliklere çimento, kereste ve kireç gibi malzemelerin bir an evvel kolordu tarafından gönderilmesi istenmiştir.
4. Bazı birliklerde iâşe, inşaat malzemelerinin 15-30 km mesafelerden askerler veya hayvanlarla taşındığı, yollarda sefil oldukları görülmüştür. Taşıma işinin motorlu vasıtalarla yapılması, özellikle hasta askerin sevkini yapan araçların geçtiği bozuk yolların acilen tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir.
5. Bütün kışlalarda helaların koğuşlardan uzak ve ilkel şartlarda olduğu, kış mevsiminde, soğukta, yağmur altında, hasta ve ishalleri durumlarda askerlerin geceleri uzaktaki bu helaları kullanamayacakları, buldukları yere tuvaletlerini yapacakları bunun sonucunda basilli dizanteri gibi hastalıklara zemin hazırlandığı görülmüştür. 4. Tümen Sıhhiye Bölüğü'ndeki gibi helaların tüm bir alayın kullanacağı bir yerde toplamaktansa her bölüğün kendine yakın bir yerde yapılmasının daha uygun olduğu değerlendirilmiştir.
6. Hasta askerlerin kapalı araçlarla nakledilmesi gerekirken açık arabalarla taşındığı görülmüştür. Kapalı yaylı arabası olmayan birliklere sıhhiye bölüklerindeki arabalardan verilmesi gerektiği, Keşan-Koruköy gibi müfrez birliklerin Gelibolu Asker Hastanesi'ne nakledilebilmesi için sıhhiye otomobiline ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Keşan'a verilecek olan bu otomobilden Malkara birliklerinin de faydalanması gerektiği, benzin ihtiyacının da nakil faslından alınması istenmiştir.
7. Müstakil alay ve taburlarda iâşeli revir ile sıhhiye bölüğü gibi sıhhi teşkilleri bulunan birliklerde hafif hastaların istirahati için iâşesiz revir kurulması 12 Haziran 1942 gün ve 36658 sayılı emirle istenmiştir. Ancak bazı birliklerde

her iki şekildeki revirlerin faaliyete geçirilmediği tespit edilmiştir. Bu revirlerden Keşan'da 32. Süvari birliğindeki 10 yataklı revirin yatak sayısının 25'e çıkartılması, Karaburgaz, Arif Bey Çiftliği'nde, Kavakta 9. P. Alayı'nda iaşeli revirlerin açılması, Ortaköy'de 40 yataklı Korugan alayının iaşesinin düzeltilmesi, sobalarının kurularak 69. P. Alayı'na bağlanması ve diğer birliklerin de istifade etmesi istenmiştir.

8. 69. Tümen Sıhhiye Bölüğü idaresindeki 50 yataklı revir binasının gayrisihhi olduğu görülmüş ve buraya yapılan hastane binasının seyyar hastaneden bazı doktorlarla takviye edilerek sıhhiye bölümünün emrine verilmesi ve bir an evvel 100 yataklı bir hastaneye dönüştürülmesi istenmiştir.
9. Bazı kıtalarda özellikle 200 P. Alayı ile 5. İstihkâm Taburu, Süvari Tugayı'nda askerlerin elbise, çamaşır, ayakkabısı olmadığı Kolordu tarafından bu eksiklerin bir an evvel giderilmesi istenmiştir.
10. Gelibolu Askeri Hastanesi disiplin, uzmanların çalışması ve özellikle diplomalı ordu hemşirelerin çalışmaya başlamasıyla temizlik, düzen ve hasta bakımında çok iyi seviyede bulunmuştur. Ancak ateşli ve zayıf hastalara verilmesi gereken süt, yumurta, yoğurt gibi gıdalar yeterince verilmemektedir. Bunun için süt veren ineklerin satın alınarak beslenmesi, Bursa'dan süt ürünlerinin tedarik edilmesi, yumurta gibi garnizonda bulunmayan bazı besinlerin ise İstanbul, İzmir ve Bandırma'da bulunan irtibat subayları vasıtasıyla satın alınması, Keşan, Lapseki, Çardak gibi yörelerden tavuk ve hindi ihtiyacının karşılanması Kolordu K.lığı tarafından alınması gereken önlemlerdir.
11. Gelibolu 100 yataklı Koruköy Hastanesi ve iaşeli revirlerdeki çamaşır dolabı, etajer ve diğer eksikliklerin Kolordu K.lığına karşılanması giderilemeyen eksikliklerin Ordu K.lığına bildirilmesi istenmiştir.
12. Tüm bu eksiklere rağmen askerin manevi yönünün güçlü olduğu, eksikliklerin bir an evvel giderilerek sonucun Ordu K.lığına bildirilmesi emredilmiştir.³⁰⁰

2. Ordu K.lığının sıhhi denetleme raporunda görüldüğü üzere önce tespit edilen aksaklıklar dile getirilmiş, ardından bu aksaklığa yönelik yapılması gerekenler belirtilmiştir. Genel olarak askerin barınma, giyim, beslenme gibi askerin sağlığını

³⁰⁰ A.e., s. 531-534.

olumlu-olumsuz etkileyen hususlar denetlenmiştir. Bu denetleme sonuç raporuna göre askeri birliklerdeki sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli olması amaçlanmış, gerekli önlemlerin alınıp eksikliklerin giderilmesi planlanmıştır. Ancak, görüldüğü gibi askerin sağlığı çoğunlukla sahip olunan barınma, beslenme imkânlarına bağlıdır. Bazı birliklerde tuvaletlerin uzakta olması, askerin yerde yatırılması gibi problemler birlik komutanının ve birlik tabibinin dikkatli bir şekilde üzerinde durarak iyileştirebileceği aksaklıklardır. Bunun gibi kişisel gayretlerle giderilemeyecek olan motorlu araç, çamaşır, ayakkabı, hamam, bina, yatak gibi ihtiyaçlar ekonomik imkânlarla dayanır. Savaş ekonomisinin uygulandığı tarım üretiminin azaldığı, asker sayısının arttığı bu dönemde askeri sağlık hizmetlerinde görülen aksaklığın giderilmesi için gerekli planlamalar yapılmıştır. Tuvaletlerin uzakta olması, askerin toprakta yatırılması gibi durumlar da ilgili komutanların görevini iyi yapmadığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bunun dışında problemlerin nokta nokta tespit edilip, bunlara yönelik yapılması gerekenlerin ortaya konulması, sonucun da bildirilmesinin istenmesinden çözümün hangi aşamada olduğunun takip edildiği anlaşılmıştır.

3.7.3. Kırıkkale Askeri Fabrika Müdürlüğü'nün Sıtma Hastalığına Yönelik Denetlenmesi

Diğer bir denetleme ise sıtma mücadelesinde, su birikintilerinin ıslahı ve sivrisinekle mücadele konusunda Kırıkkale Askeri Fabrikası'nda gerçekleşmiştir. Sıtma mücadelesini yürüten Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş imzalı bir yazı ile Kırıkkale'deki askeri fabrikaların sıtma mücadelesi ile ilgili durumu ve Fabrika Müdürlüğünce alınması gereken önlemlerin alınmadığı bildirilmiştir. Bu yazıdan edinilen bilgilere göre; Kırıkkale'de askeri fabrikaların kuruluşu ile memur ve müstahdemleriyle, daimi ve geçici amele ve aileleriyle nüfus 17-18 bin arasında dalgalanma göstermiş, sadece işçi sayısı 12 bine ulaşmıştır. Daha önceden burayı ziyaret eden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, burada çalışan amele ve işçilerin sıtmadan mustarip olduklarını görerek fabrika etrafında sıtmaya sebep olan bataklıkların kurutulmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından bir heyet gönderilerek yapılacak işler hakkında rapor ve krokiler tanzim edilmiş ve bu mntıkada fabrikalar sahası dışında yapılacak işlerle garnizon sınırları dahilinde askeri fabrikalar idaresince yapılacak işler tespit edilerek 10 Mart 1941 tarih ve 3531 sayılı yazı ile MMV'ye gönderilmiştir.

1. Fabrikalar sahası dışında yapılması gereken ve mahalli sıtma mücadelesince Kırıkkale nahiye müdürlüğünce ikmal edilen işler aşağıdaki gibi belirtilmiştir.
 - A. Kırıkkale ve Yahşihan değirmen arkları temizletilmiştir.
 - B. Her iki değirmen arkından sebze bahçelerine giden sulama arkları derinleştirilip ot ve sazlardan arındırılmış, bunlar etrafa su kaçırmayacak hale konulmuştur.
 - C. Nahiyenin içinde toplanan yağmur sularını ve sel sularını akıtmak için kanallar tanzim edilmiştir.
 - D. Toprak mahalledeki çamaşırhane önünde genişleyen değirmen arki daraltılarak suların yayılması önlenmiştir.
 - E. Evvelce kerpiç kesilerek açılan çukurlar toprak ile doldurulmuştur.
 - F. Yeniden kerpiç kesilmesi ve evlerin damlarına konulmak üzere çorak toprak almak için arazinin tahrip edilmesi yasaklanarak denetlenmeye tabi tutulmuştur. Halkın bu ihtiyacını karşılamak için su birikmesine yol açmayan tepelerden torak alınmasına müsaade edilmiştir.
 - G. Deri imalathanesi önündeki çeşme ayağı Anasu Deresi'ne verilmiştir.
 - H. Akıtılması imkânsız olan su sızıntı noktaları da sivrisinek ürememesi için "Paris yeşili" uygulanmıştır.

Belirtilen bu hususların 15 günde bir kontrollerinin yapıldığı, temizlik ve tamire muhtaç yerlerin tekrar temizletildiği ifade edilmiştir.

2. Garnizon sınırları içinde askeri fabrikalar idaresi tarafından yapılması zaruri bulunan işlere gelince, 1941 Mart ayı başlarından beri Anasu Deresi'nin ıslahına başlanmamış, aksine dereden düzensiz arklar ayrılmış, fabrikalar muhitini tehdit eden değirmen arklarının kaldırılması için istimlâk işlemleri yapılmamıştır.

Ankara Valiliği'nden 19.07.1941 tarih ve 1331 sayılı bir yazı ile Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bir an evvel Anasu Deresi'nin ıslahatına başlanması bildirilmiş, ancak, verilen cevapta bu işin de valilikçe yapılması istenilmiş, Valilik de bu işin Fabrika Müdürlüğünce yapılması gerektiğini bir kez daha Fabrika idaresine bildirmiştir. Bir de yerinde yapılan incelemeler sonucu, Kırıkkale'ye gelen Tayyare Defi taburunun erlerinin iskânı için yapılacak barakaların inşaatında kullanmak üzere, Anasu Deresi mecrasındaki mezbahadan itibaren 300 metrelik kısımdan ortalama 15.000 kerpiç kesilerek, mecranın normal genişliği 3 metre iken düzensiz

bir şekilde yirmi metreye kadar genişletildiği, taban ve kenarlarının bu şekilde tahrip edilmesiyle yeni yeni bataklıkların meydana geldiği ve Garnizon Komutanlığı'nın da bu işlere gereken ilgiyi göstermediği için kerpiçlerin kesilmeye devam ettiği görülmüştür.

Bundan başka, fabrikadaki amele arasında çıkan sıtma hastalığı söz konusu olduğu zaman, fabrika idaresince amelenin sıtma mücadelesine dâhil olan civar köylerin halkından olduğu ileri sürülmüştür. Gerçekte çalışan amelenin takriben 450 kadarı 7-15 kilometre mesafede bulunan Yahşihan, Ahılı, Doğanay, Çullu ve Aşağı Mahmutlu gibi sıtma mücadelesine dahil köylerden olup geri kalan kısmı ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen amelelerdir. Yakın köylerde oturan bu ameleler, sabahın ilk saatlerinde köylerinden vasıtayla veya yaya olarak çıkıp fabrikaya gelmiş akşam ise iş saatinden sonra tekrar aynı şekilde köyelerine dönmüşlerdir. Bu yüzden iş saatlerinde evlerinde olmadıklarından ne genel muayenelerinde ne de muayeneler haricindeki köy ziyaretlerinde sıtma mücadele memurlarıyla temas edememişlerdir. Fabrikaya dışarıdan gelen ameleler ise gece mesaisi yaptıklarından kasaba içinde kiraladıkları evlerin yer odalarında ve kalabalık bir şekilde ikamet etmişlerdir. Bu evler hava, ışık her türlü sağlık şartlarından uzaktır. Dışarıdan gelen işçiler, dalağı büyük veya kronik sıtmalı portör kişiler olduğu için bu kişilerin fabrikadaki muayenelerinde bu duruma dikkat edilmemiş ve dolayısıyla tedavileri de ihmal edilmiştir. Son altı aydan itibaren de, fabrika doktoruna Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü Başhekimliğince kan muayenesiyle sıtma teşhisi yapılmadan kinin verilmemesi talimatı verilmiştir. Kırıkkale'de kan muayenesi yapılamadığından, dalağı büyük sıtmalı olduğu anlaşılan birçok hastaya da sıtma ilacı verilememiştir. Bununla birlikte yapılan tedavi, tabibin dileğine bağlı olarak bazen 2-3 gün bazen bir haftada 1 gram şeklinde değişim gösterdiğinden tedaviler yetersiz kalmıştır. Barut ve tüfek fabrika tabibi tarafından verilen gimza boyası ile sıtma mücadelesi laboratuvarlarında 319 kana bakılmış, bunlardan 249'unda sıtma teşhis edilerek hastalık oranı %79,1 olarak bulunmuştur.

Hulusi Alataş, tüm bu bilgileri verdikten sonra Kırıkkale'de sıtma ile mücadele edilirken Fabrika Müdürlüğü'nce konuya hassasiyet gösterilmediğini, derenin ıslah edilmesi istenirken aksine tahrip edildiğini, amelenin sağlık durumuyla ilgilenilmediğini bildirmiştir. Yapılması gerekenleri de aşağıda sıralayarak gereği olarak MMV'ye bilgi olarak da Meclis Başkanlığı'na göndermiştir:

1. Anasu Deresi'nde kerpiç kesiminin yasaklanmasıyla derenin tahrip edilmesinin önüne geçilmesi,
2. Derenin tahrip olan kısımlarının Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından hazırlatılarak MMV kanalıyla fabrikaya verilen projeye göre ıslah edilmesi,
3. Islah edilemeyen yerlerde ise sürfe (kurtçuk) mücadelesinin tespit edilen bir heyet ile yapılması,
4. Amelenin mesken şartlarının iyileştirilmesi,
5. Amelelerin fabrikaya ilk gelişlerinde dalak ve kan muayenelerinin yapılarak esaslı bir şekilde tedavi edilmesi şeklinde yapılması gerekenler sıralandıktan sonra neticenin bilgilendirilmesi de istenmiştir.³⁰¹

8-11 Şubat 1942 tarihlerinde MMV, Sıhhat Vekâleti ve Fabrika Umum Müdürlüğü mütehassıslarından oluşan bir heyet* tarafından Kırıkkale'deki sıtma durumu incelenerek rapor düzenlenmiştir. Raporunda Fabrika Umum Müdürlüğü tarafından yapılması gereken işlerle ilgili emirler verilmiş ve son durum Yüksek Başvekâlete ve Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmiştir.

Raporunda mevsim şartlarından dolayı bazı yüzeylerin su ile dolduğu ve buna yönelik tedbirlerin de yazıldığı belirtilmiştir. Raporunda öncelikle "DURUM" başlığı altında sıtma mücadelesi için mevcut olan su birikintileri ve düzensiz alanlar nokta nokta tespit edilmiştir. İkinci olarak "alınması icap eden tedbirler" başlığı altında "derhal alınması gereken tedbirler" ve "yaz mevsiminde inceleme yapıldıktan sonra alınması gereken büyük arazi ıslahatına ait olan tedbirler" olarak sınıflandırılmış ve derhal yapılması gerekenler rapor edilmiştir.

Derhal Alınması Gereken Tedbirler:

1. Alınması gereken tedbirlerin başında; Kırıkkale sıtma hastalığının tüm tetkik ve mücadele işlerini yapıp takip edecek tam yetkili ve yeterli bir teşkilat kurulacaktır. Bu teşkilat, başında tecrübe sahibi bir hekim ile bir fen memuru, bir sıhhiye memuru ile ihtiyaç halinde arttırılacak 20 daimi ameले

³⁰¹ BCA, 030.10, 177.223.11, s. 1-4.

* Bu heyeti oluşturan isimler: MMV Sıhhat D. Hıfzıssıhha Şubesi Mütehassıslarından Dr. Üsteğmen Niyazi Erzin, Cebeci Askeri Dr. Tatbikat Okulu'ndan Hıfzıssıhha Prof. Yarbay Dr. Zeki Faik Ural, Hıfzıssıhha Mektebi Sıhhi Mühendislik Muallimi Yük. Müh. Necdet Bengi, Ankara Mıntıkası Sıtma Mücadelesi Heyeti Reisi Dr. Şevket Ögen, Askeri Fab.Umum Md. Başhekimi Dr. Ali Omay'dır.

kadrosundan oluşacaktır. Bu teşkilat Sıhhat Vekâleti elemanları ile işbirliği yaparak sadece tel örgüler içinde değil memur ve işçi ailelerinin barındığı bütün Kırıkkale nahiye merkez bölgesinde ve fabrikalar civarında ve buralara kadar gelebilecek sivrisinek üreme sahalarında tam bir salâhiyetle çalışacak ve bu esnada raporda belirtilen acil tedbirlerin başarılmâsını ve müteakip işler için gerekli tetkiklerin yapıp tatbik edilmesini temin edecektir. Bu teşkilatın kadrosunun fabrikanın tıp heyetinden ve işçileri de fabrikanın erlerinden veya işçilerinden ayırmak uygun bir yol değildir. Bu yüzden bu teşkilatın hem idari hem de mali açıdan uzun formalitelere gerek duyulmadan fabrikanın idaresine bağlanması ve bu teşkilatın emrinde olmak üzere gerekli tetkikleri yapabilecek sıtma laboratuvarı tesis edilmesi gereklidir.

2. Fabrikada çalışan sıtmalî işçiler ve garnizonda bulunan sıtmalî erler Sıhhat Vekâleti mücadele sistemine uygun olarak düzenli bir şekilde tedavi edilip takip edilecektir. Fabrikaya yeni alınan işçiler ve yeni gelen erler de genel bir kan ve dalak muayenesine tabi tutulup aynı şartlarda tedavi ve takip edilecektir. Bu yüzden fabrikanın bu işleri yapmak için yeterli gelmeyen tabip kadrosu ile hastane kısmı genişletilmelidir.
3. Kasap ve fabrikalar sahasında sivrisinek üremesi bakımından enfekte edilerek büyük mahzurlara yol açan akış sahalarının her noktası, her zaman sıhhi yönden kontrol altında tutulmayacağından ana derelerden ayrılan değirmen ve bahçe arklarının tamamen ortadan kaldırılması gereklidir. Bunun için Yeni Doğan Mahallesi civarında bulunan Mustafa Değirmeni ile Kızılırmak kenarında bulunan Kadioğlu (Yahşihan) değirmeninin istimlak edilerek bu değirmelere su veren arkların ana dereye bulunan bentlerinin kaldırılarak sularının ana dereye akıtılması ve bahçe arklarının doldurulması zorunludur. Bu işlerin süratle başarılmâsı için icap ederse istimlak işinin Vekiller Heyeti kararı ile yapılması gereklidir.
4. Askeri bir sanayi şehri olarak kurulan Kırıkkale merkez nahiye sınırının ve fabrikaların tel örgülerinin üç kilometrelik muhitinde su birikimine sebep olabilecek her türlü sebze bahçeleri, fidanlık, kerpiç çukuru, çorak toprak ocakları, tuğla ocakları tesisine müsaade edilmemelidir.
5. Nahiye merkezlerindeki çeşme ayaklarının su birikintisi yapmayacak şekilde akıntı verilmesi ve bu suların hiçbir yerde durgunluğuna müsaade edilmemesi gereklidir.

6. Nahiye merkezinden geçen derenin birikinti yapan çukurlarının serbest akıntı yapabilmesi için doldurulması ve derenin içine çöp ve buna benzer sel sularının getirdiği tortuların sık sık temizlenmesi gereklidir.
7. Ana dere üzerindeki Kaletepe ile mezbaha önlerine kadar olan yerlerde kerpiç kesmek suretiyle oluşmuş gölcüklerin hemen kapatılarak su durgunluğunun önüne geçilmelidir.
8. Ana derenin fabrikalar sahasındaki uzantısında bulunan tüm tarla ve bahçelere verilen bentlerin yıktırılarak tarlalarda su sahasına meydan verilmemeli özellikle çelik maddehanesi önündeki su yayılmasının önüne geçilmelidir.
9. Ana derenin Keskin yolunu kat ettiği noktada büyük köprüünün yanındaki küçük kaynakların suyu ile buradaki çeşme ayağının temizlenerek durgunluk yapmasına meydan verilmemelidir
10. Kadioğlu değirmen harcı istimplaki ve çeşmenin kesilmesinden sonra gaz tesfiyehanesinden çıkan kömürlü sularla Yahşıhan değirmen harcına akan diğer fabrika sularının düzenli bir şekilde ana dereye akıtılması gereklidir.
11. Keskin yolu üzerindeki Arpacık çukurundaki kaynak ve çeşme suları muntazam bir şekilde Kızılırmak'a akıtılması ve buradan tarla ve bahçelere su verilmesine engel olunması gereklidir.
12. Kırıkkale'den Ahıllı Deresi'ne kadar olan Kırıkkale-Keskin yolu hendeklerinin temizlettirilerek biriken sulara akıntı verilmesi için Nafia Vekâleti nezdinde icap eden işlerin yapılması rapor edilmiştir.

Daha sonra yapılması gerekenler ise şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Kızılırmak mecrasına ait bozuklukların tüfek fabrikası karşısında meydana gelen derenin tamamen ıslahı ve bazı tali kanalların tespiti
2. Mustafa değirmeni bendinin kuzeyine denk gelen demiryolu menfez birikintilerinin, sıtma mücadele ekibinin tespit edeceği su vaziyetleri hakkındaki bilgilerinden faydalanarak heyetin temmuz başlarından yeniden incelemeler yapması kararlaştırılmıştır.³⁰²

Yukarıda sonuçları ayrıntılı olarak verilen denetlemede görüldüğü gibi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, sıtma mücadelesi ile ilgili sorumluluğunda bulunan mıntikalarda yer alan askeri birimlere yaptırım uygulamıştır. Bu durum göstermiştir

³⁰² BCA, 030.10, 177.223.13, s. 1-6.

ki sivil ve askeri sağlık hizmetleri paralel yurütölmüş, sağlık kuralları ve buna ait işler gerektiği gibi icra edilip kontrol edilmediğinde birbirlerini olumsuz etkilemiştir. Çünkü asker halkın içinden gelmektedir ve askerin yaşadığı alan keskin bir şekilde sivil alandan ayrılmamıştır. Bu nedenle, sivil sağlık hizmetleri barış zamanından itibaren askeri sağlık hizmetlerinden kopuk olmamış, savaş zamanında da bu temasını sürdürmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN İÇİNDE BULUNDUĞU ŞARTLAR VE GÖRÜLEN HASTALIKLAR

4.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Görülen Hastalıkların Başlıca Nedenleri ve Alınan Önlemler

4.1.1. Ülkede Görülen Sağlık Problemleri

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Türkiye'nin nüfusu 17 milyon ve bu nüfusun 12,5 milyonu da kırsal kesimde yaşamaktadır.¹ Ülkenin savaşa girme tehlikesi karşısında askerlik yükümlülüğü olanların % 65'i askere alınmış² ve bunların dörtte üçünü kırsaldan gelenler yani tarım çalışanları oluşturmuştur. Bu yüzden, tarımda çalışanların sayısı azalınca tarım üretimi azalmış, askere alınanların beslenme, giyim ve diğer yaşam gereksinimleri için ülkenin kaynakları da orduya aktarılmıştır.³

Savaş tehdidi ve ordunun her an savaşa hazır tutulması zorunluluğu karşısında, ülkenin geliri sabit olmasına rağmen savunma giderlerinde büyük bir artış olmuştur. 1938 yılında tüm giderler içinde MMV'ye ayrılan pay %30.31 iken bu oran 1939'da %43.32, 1940'da %53.24 1941'de %55.44, 1942'de %54.42, 1943'de %52.52, 1944'de %51.12, 1945'te %40.88 olmuştur.⁴ Bu artış, ülkenin önceliklerini değiştirerek yaşanan sağlık sorunlarına ayrılacak bütçenin azalmasına neden olmuş, sağlık hizmetlerinde çalışan personelin askere alınmasıyla hizmeti götürecek personel sayısı da azalmıştır.

¹ TBMM ZC, (DevreVI), C: 11, İ: 57, (28.05.1940) s. 312.

² Cebecioğlu, "a.g.m.", s.360.

³ Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 2007, s. 56.

⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul, İletişim Yayını, C:2, 1996, s. 367.

Savaş tehdidi karşısında, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilmiş olsa da, orduya personel gönderen halkın sağlığının da ordu sağlığını yakından etkilediği gerçeği unutulmamıştır. Muğla Mebusu Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar, sivil sağlık hizmetlerinin sadece topluma değil aynı zamanda ordu sağlığına ve dahası milli müdafaaya hizmet olduğunu şu sözleriyle vurgulamıştır:

*“Bence, Sıhhiye bütçesi, bu gün dahi, Millî müdafa bütçesinden aşağı kalacak bir bütçe değildir. Bunun ifa edeceği hizmetler, daha evvelden, Millî müdafaayı hem şimdi için, hem de atı için çok yüksek derecede hazırlıyacak hizmetlerdir. Yalnız Millî müdafaayı değil, bütçemizi de yükseltecek olan en büyük ve kıymetli hizmeti ifa edecek olan yine bütçesini müzakere ettiğimiz bu vekâlettir...”*⁵

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş da devlet sağlık hizmetlerinin amacının halk sağlığını korumak olduğunu, koruyucu hekimliğin ise halkı, çocukları ve orduyu salgın hastalıklardan korumak ve buna yönelik önlemler almak olduğunu belirtmiştir.⁶ Bir başka ifadeyle Sıhhat Vekaleti tarafından verilen hizmetlerin askerin sağlığını da etkileyeceği vurgulanmıştır.

Bir yandan savaşa hazırlık kapsamında ülkenin sağlık giderleri kısılrken diğer yandan ülkede yaşanan felaketler toplum sağlığını daha da kötüleştirmiştir. Savaşın başladığı yıl 27 Aralık 1939’da; Erzincan, Suşehri, Malatya, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Yozgat, Giresun ve Sivas’ta meydana gelen depremde, çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, ülkenin dört bir yanından deprem bölgesine yardım heyetleri gönderilmiştir. Bu yardım heyetleri içinde askeri doktorlar da görev almış, depremedeler Kızılay ve askeri hastanelerde tedavi görmüşlerdir. Erzurum’dan Erzincan’a gönderilen iki heyetten birini askeri doktorlar oluşturmuş, aynı şekilde dört askeri doktor Sivas’a, dört askeri doktor da Tokat’a görevlendirilmiştir.⁷ Haydarpaşa ve Gümüşsuyu Askeri Hastanesi’nden görevlendirilen doktorlar, yanlarına aldıkları malzeme ve yardımcı personel ile Zara ve Suşehri’nde çalışmışlardır. Bu depremde enkaz altında kalarak beli kırılan 3’üncü Ordu Sağlık Başkanı Göz Uzmanı Tosyalı General Fethi Gözalan kurtarılamamıştır.⁸ Cebeci Hastanesi’nden üç doktor deprem bölgesine gönderilmiş, depremden kurtulan 52

⁵ TBMM ZC, (Devre VI), C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194-206.

⁶ “Yurt Sağlığı”, Ulus, Eylül 1942, s. 6.

⁷ TBMM ZC, (Devre VI), C: 8, İ: 23,(10 Ocak 1940) s. 37-49.

⁸ Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi..., C. I, s. 538-540.

yaralı Cebeci Merkez Hastanesi'ne yatırılmıştır.⁹ Erzincan'a 300 yataklı seyyar Kızılay hastanesi kurulmuş,¹⁰ Erzincan Askeri Hastanesi* zarar gördüğünden asker hastalar, Kızılay'ın açtığı bu (1. No.lu Kızılay Yardım Hastanesi) hastanede tedavi edilmiştir.¹¹ Aynı deprem felaketi için sıtma mücadelesinden bir heyet Amasya'ya, frengi mücadelesinden bir doktor da Tokat'a görevlendirilmiş, Hafik, Koyulhisar, Amasya, Ordu ve Giresun'a da ayrı heyetler gönderilmiştir. Deprem yaraları sarılmadan bir de Kırklareli, Sinop, Manisa, Kocaeli, Bursa, Antalya ve Bergama'da sel felaketi yaşanmıştır.¹² Ordunun sefer kadrosuna yükseltip sağlık personel sayısının yedeklerden tamamlanmaya başladığı bu dönemde, deprem felaketinin yaşanması, halka hizmet götüren hekim sayısını düşürdüğü gibi halkın mevcut sağlık sorunlarının daha da artmasına yol açmıştır.

1940 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Sağlık Bakanı Hulusi Alataş'ın mecliste verdiği bilgiye göre, hastanelerin yatak sayısı 14.372, doğum evi 11'dir. Mevcut hastanelerin yatak sayıları ülke ihtiyacını karşılamaktan çok uzak ve çoğunda temizlik, ısınma ve iâşe sorunu bulunmaktadır.¹³ Sıtma başta olmak üzere genel sağlık sorunları trahom, verem, kızamık olmuştur.¹⁴ Sıtma hastalığı ile ilgili olarak 1935'de 3.469 mücadele bölgesinde, 2.291.715 nüfusta, 594.580 kan tahlilinde 40.842 sıtma vakasına rastlanırken, 1940'da bu rakam, 4.450 mücadele bölgesinde, 3.324.237 nüfusta, 586.597 kan tahlilinde, 115.683 sıtma vakasına çıkmıştır.¹⁵ Aynı şekilde 1941 yılında da sıtma başlıca sağlık sorunu olmaya devam etmiş, kinin tedarikinde sıkıntı yaşanmış, Manisa, Aydın, Bursa, Yozgat Boğazlıyan, Tokat Kazova, İzmir Bergama, Bayındır ve Tire'de şiddetli salgınlar yapmıştır. Trahom, Adana ve Mersin'de çok yaygın bir şekilde görülmüş, frengi tedavisinde düzensizlikler yaşanmıştır. Ankara'da Kızamık, Sivas ve Kayseri'de Tifüs salgınları görülmüştür.¹⁶ Tifüs hastalığıyla ilgili olarak 1935'de 420 hasta ve 57 ölüm

⁹ "Cebeci Hastanesi'nde Yatan Felaketzedelerin İsimleri", **Ulus**, 16 Ocak 1940, s. 4, 6.

¹⁰ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C: 8, İ: 23,(10 Ocak 1940) s. 43.

* Aralık 1940'da Erzincan Asker Hastanesi'nin tamirâtı tamamlanmış, ancak Kızılay tarafından açılan hastane bir süre daha hizmet vermiştir. **BCA**, 030.10, 178.234.16, s. 1, 2.

¹¹ **BCA**, 030.10, 178.234.16, s. 1, 2.

¹² **TBMM ZC, (Devre VI)**, C: 8, İ: 23,(10 Ocak 1940) s. 37-49.

¹³ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C: 11, İ: 57, (28 Mayıs 1940) s. 308. (307-313)

¹⁴ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194-206.

¹⁵ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1973, s. 110.

¹⁶ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194-206.

görülmüşken, 1940'da bu rakam 799 hastaya ve 100 ölüme çıkmış, bu sayı artarak savaşın son yılı 2.618 hastaya ve 139 ölüme çıkmıştır.¹⁷

Kazaların çoğunda ve hatta bazı illerde doktor bulunmamaktadır.¹⁸ 1941 yılında 265 mecburi hizmetli hekim terhis edilmemiş, buna ilave olarak 222 hekim daha askere alınmış ve kazalardaki tabip eksiği artmıştır.¹⁹ 1942 yılında Sıhhat Vekaleti kadrosuna 175 hükümet tabibi, 136 sıhhat memuru, 49 asistan ve 22 mütehassıs ve muavin alınmış tabip sıkıntısı bir nebze azaltılma yoluna gidilmiştir. Alınan kadrolarla Antakya'da ve Birecik'te bir hastane, Elbistan, Kozan, İslâhiye, Mersin, İskenderun, Midyat'da, Adana, Diyarbakır, Kilis, Malatya'da birer dispanser, Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Nizip, Seyhan'da ve 13 köyde tedavi merkezi açılmış böylelikle trahomla mücadele desteklenmiştir. Hastanelerin daha iyi hizmet verebilmesi için bazı hastaneler özel idareden genel idareye alınmıştır. Sıtma, frengi, trahom ve verem toplum sağlığını tehdit etmeye devam etmiştir²⁰. 1943 yılında da sıtma, trahom, verem, tifüs hastalıklarına Urfa, Siirt, Diyarbakır, İstanbul ve İzmir'de görülen çiçek hastalığı eklenmiştir. Sıtma salgını için sivrisinekle mücadele çalışmaları yürütülmüş, kinin tedarikinde sıkıntılar devam etmiştir.²¹

1944 ve 1945 yılında ise ağırlıklı olarak sıtma, gıda yokluğu ve buna bağlı verem hastalığı sorun olmuştur. Esasen veremden 1931-1939 yılları arasında 21 vilayette yıllık ortalama 2.500 kişi hayatını kaybederken, İstanbul'da ise aynı yıllar arası yıllık 1.455 kişi hayatını kaybetmiş,²² savaş koşullarının ülkede yaşam kalitesinin düşmesine neden olmasıyla bu hastalıkta artış görülmüştür. Aynı şekilde tabip, sağlık memuru, hemşireye olan ihtiyaç artmış, veremli hastalar için hastane, dispanser, sanatoryum ve prevantoryumun da yok denecek kadar az olmasıyla ülkede görülen bu sağlık sorunlarının ordu bünyesinde de aynı şekilde görüleceği değerlendirilmiştir.

¹⁷ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1973, s. 100.

¹⁸ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194-206.

¹⁹ **TBMM ZC, (Devre VI)**, C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194-206.

²⁰ **TBMM ZC, (Devre VI)** C: 25, İ: 63, (26 Mayıs 1942), s.299-301.

²¹ **TBMM ZC, (Devre VII)**, C: 2, İ: 27, (25 Mayıs 1943), s., 209. (197-214)

²² Tevfik Sağlam, **Verem Savaşı**, Ankara, 1944, s. 1-2.

4.1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yapılan Sevklerin Asker Sağlığına Etkileri

Savaş başlarken üç yüz bin olan ordu personel sayısı kısa sürede 1.300.000'in üzerine çıkmış ve savaşın ilerleyen yıllarında birliklerde yer değişiklikleri yapılmış, bu durum, yurdun her bölgesinden insanların yığınlar halinde yer değiştirmelerine, yaşam koşullarının kötüleşmesine, dirençlerinin düşmelerine, neden olmuştur. Bu olumsuzluklara bir de deprem ve sel felaketleri gibi doğal afetler de eklendiğinde durum daha da vahim hale gelmiştir. Esasen orduya katılış yapan askerler, sivil ortamdaki hastalıklardan gelmiştir. Birliğine sağlıklı olarak katılış yapan askerlerin ordunun sağlığını yükseltmesi beklenirken, evinden birliğine teslim olana kadar geçtiği sevk yollarında hastalanan askerlerin ise ordu sağlığını olumsuz etkilemesi taşıdığı hastalığı diğer askerlere geçirmesi kaçınılmaz olmuştur.

Kısa sürede asker sayısının artışıyla birlikte hasta sayısının artması ve tedavide karşılaşılan imkânsızlıklar sonucu birlikler, hastalarını yakınlarındaki sabit ve yurtiçi hastanelerine tahliye etmek zorunda kalmışlardır. Gönderilen bu hastalar koşullara sığmadığından koridorlara yer yatakları serilmek zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle Birinci Ordu'da büyük sıkıntılara yol açmış ve hastalar Gemlik, Bursa, Balıkesir'e gönderilmeye başlanmıştır. Günde en az üç yüz hastanın giriş yaptığı hastanelerde yatırılanların bazen üç gün ağızlarına bir lokma yiyecek koymamış bulunanların vizitesini yapan hekimlerin, "Neyin var?" sorusuna aldığı karşılık, "açım" şeklinde olmuştur.

Askeri tıp tarihinde bir kısır döngü devresi denilebilecek olan 1940-1941 yıllarında İstanbul'dan sevk edilen hastalar, tahliye edildikleri hastaneleri dolaşa dolaşa Balıkesir'den Manisa'ya oradan İzmir'e gitmiş, bir kısmı buradan Afyon ve Eskişehir'e geriye dağıtılmış, Eskişehir'de iki büyük hastane olduğu halde kabul edecek yerleri olmadığından çok defa karantina kapısından Bilecik yolu ile İzmit'e gitmekte olan trenlere doldurulmuş, İzmit Hastanesi'nden de Tuzla kanalı ile Haydarpaşa ve Gümüşsuyu gibi geldikleri yerlere iade edilmişlerdir.²³ Bir fitik veya bir varikosel için hastaların bir iki aylık yolculuktan sonra tekrar Gümüşsuyu Hastanesi'ne döndükleri klinik defterlerindeki kayıt ve müşahedelerden anlaşılmıştır. Bu yüzden; İkinci Dünya Savaşı'nın ilk dört yılında ordu sağlık hizmetlerinin ağırlığı

²³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s.525.

İstanbul'da yaşanmış, hastanelerde gece gündüz çalışılmış, günde yirmi beşi bulan ameliyatlar yapılmıştı.²⁴

Ordunun sefer kadrosuna yükseltilmesi ile ikmalleri yapılan üç sınıf muvazzaf ve dokuz sınıf yedek erlerin yoklama, çağırma, ulaşım ve özellikle yedirme, giydirme ve barındırma işleri sağlık bakımından önemli bir problem yaratmış, bu hizmetlerin yürütülmesinde yetkililere büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Bir kaçı dışında toplanma bölgelerinin önceden hazırlanmış barındırma yerleri yoktur. Birliklerine gönderilen erlerin büyük bir kısmı giydirilememiş, iç donları ile eğitime çıkma zorunluluğunda bırakılmıştır.

Genellikle köy evleri ve yakınlarındaki çadırli ordugâhlara yerleştirilen erler toprağa serdikleri velenseler (yüzü uzun tüylü battaniye) üstünde yatmışlar, fakat yağmur yağdığında çamurlara batmışlardır. Susuz arazide, içecek suyu ödül karşılığı bulmak için çaba göstermiştir. Bu şartlarda bir de ağır bir tahkimat işi ve eğitime tâbi tutulmuşlar, bu da kısa zamanda hastalıkların artmasına yol açmıştır. Bunları koruyacak, tedavi edecek kurumlar kısa zamanda dolmuş, sürekli olarak geri sabit kurumlara tahliyeler sonu hastanelerde yer bulmak güçleşmiştir. Her an savaşın başlayacağı endişesiyle izinli gönderildikleri yerlerden evlerine ayak basmadan geri çağırılmaları moral çöküntüsüne yol açmıştır.²⁵

İkinci Dünya Savaşı döneminde birçok askerin gelip geçtiği İstanbul'da askerlerin barındırıldığı konak, misafirhane, han ve otellerin durumu hastalıkların bulaşması açısından önemlidir. Sirkeci ve Haydarpaşa'da bu işler için birer seferi konak ve sınır komutanlığı teşkil edilmiştir. Sirkeci'deki konak 1500 kişi alabilecek büyüklüktedir, ancak, bakımsız, ranzaları kırılmış, pireli ve ot yatakların olduğu, battaniyenin olmadığı bir yerdir. Daha sonra bu konağın hamamı ve etüvü Ankara'dan iki temizleme treni gönderilerek günde 500 askerin temizliğini yapılabilecek şekilde düzene sokulmuştur. Haydarpaşa'da bulunan konak ise Haydarpaşa Asker Hastanesi'nin bir köşesinde bir yerdir ve büyük bir zorunluluk olmadıkça burada kimse barındırılmamış, Selimiye kışlasında bir yer bu hizmet için ayrılmıştır.²⁶

²⁴ A.e., s.526.

²⁵ A.e.,s. 523.

²⁶ A.e., s.524.

4.1.3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Hastalıklara Yol Açan Faktörler

İkinci Dünya Savaşı döneminde hastalıklara yol açan faktörlere, Birinci ve İkinci Ordu Komutanlığı birlikleri ile Kırıkkale Askeri Fabrikasının denetlenmesi sonucu yazılan raporlarda ve çalışmanın “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Denetlenmesi” başlığı altında yer verilmiştir. Söz konusu denetlemelerde tespit edilen hususlar aşağıda özetlenmiştir:

1. Askerlerin sevk edilmeleri sırasında kullandıkları konakların temizlik ve sağlık açısından yetersiz olması. (Banyo, tuvalet gibi kişisel temizlik teşkilatının yetersiz olması, temizliği sağlanamayan ot yatak ve yastıkların kullanılması, kılıfların her asker için değiştirilmemesi, battaniye yokluğu, ısınma güçlüğü vb.)
2. İçme ve kullanma suyunun kışlaya hijyenik olarak ulaşmaması. (Üstü açık kanallarla gelmesi)
3. İçme suyunun şişelerden değil de büyük bir kabın içine bardakla daldırılıp alınması.
4. Tuvalet sayısının askerin ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar olmaması veya uzak oluşu.
5. Tuvalet temizliğinin sağlanamaması.
6. Tuvalet ihtiyacının rastgele yerlerde giderilmesi, temizliğin taş, yaprak gibi şeylerle sağlanması.
7. Hastanelerin yatak kapasitelerinin azlığı. Bir yatakta iki ya da üç kişi yatması.
8. Hastanelerde ilaç, cihaz, etejer, dolap gibi malzemelerin eksikliği.
9. Hastaların soğukta ve sıcakta üstü açık arabalarla sevk edilmesi.
10. Revirlerde iâşe sorunu.
11. Yemeklerin iyi pişirilmeyip, atıkların açıkta tutulması.
12. Askere verilen yemeklerin kalorisinin az olması, yetersiz ve dengesiz beslenme.
13. Askerin ağır tahkimat işlerinde çalıştırılması.

14. Isınma ve temizlik açısından sağlıklı barınma koşulları.
15. Hamam, mutfak, çamaşırhane imkânlarının yetersizliği.
16. Bazı birliklerde askere ayakkabı, elbise, çamaşır verilememesi.
17. Askerin temizlik açısından eğitimsiz olması, kişisel temizliğini yapamaması. (tuvalet pisliklerinin üzerine basıp koğuşlarda gezmesi vb.)
18. Bit, pire, sivrisinek, karasinek gibi hastalık taşıyıcı böcekler.
19. Komutanların ilgisizliği veya denetleme sonucu uyarıları dikkate almaması.
20. Sivrisinek kaynağı olabilecek küçük su birikintilerinin ıslah edilmemesi.
21. Sıtmalı asker ve işçilerin takip ve tedavisinin yapılmaması.
22. Askerin aile özlemi.

Asker sağlığını etkileyen bu koşullar, İkinci Dünya Savaşı döneminde çeşitli birliklerde görev yapmış olan subaylar tarafından da dile getirilmiştir. Sabri Tavazar, bu dönem Maltepe Askeri Lisesi'nde askeri öğrencidir ve 1943 yılında hava asteğmen olarak harp okulundan mezun olmuştur. 28 Nisan 1941'de Maltepe Askeri Lisesi Akşehir'e intikal etmiş, cami ve okullarda yattıklarını, temizlenmiş ahırlarda yemek yediklerini aktarmıştır. 1 Kasım 1941'de Sivas (Kabakyazısı) Topçu Eğitim Alayı'nda staj esnasında tahta ranzalarda, ot yastık ve yataklarda -35, -43 derecelerde bir battaniye ile kıyafetlerle yattıklarını, yan birlikteki piyade arkadaşlarının daha kötü şartlarda kaldıklarından bahsetmiştir.²⁷ Bu dönemde Sivas'ta staj yapan M. Ziya Belibağlı, da bazı asker koşullarının yapılma şeklini şu şekilde aktarmıştır. *"Eğimli bir yamaç düşünün. Bu yamacın bir kısmı düzleştirilir, düzleştirilen yerin üzerine de yağmurdan korunması için yağ tenekelerinden çatı yapılır ve yere kilim serilerek askerler orada yatırılırdı."* Kendisi ordunun Osmanlı'dan kalma kısıtlı imkânlarla sahip olduğunu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan yardımıyla imkânların düzelmeye başladığını ifade etmiştir.²⁸

Ercüment Gökaydın, askeri lise ve harp okulu öğrencisidir. 1938 yılında askeri okulların yaz tatili 15 güne, ders yılı 10 aydan 8 aya indirilmiştir. Maltepe Lisesi Akşehir'e taşınmış, ancak, tüm öğrencileri yani 500 kişiyi içine alabilecek bir

²⁷ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 6.

²⁸ Mehmet Ziya Belibağlı ile 25 Ağustos 2016 Tarihinde Yapılan Görüşme.

tesis olmadığı için eski bir kışla dersane olarak, bitişik ahırlar da yemekhane olarak kullanılmıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi her yıl yeni elbise, ayakkabı, çamaşır verilmesi mümkün olmamış ve yakıt da yeterli olmadığından gelen yemekler havanın da soğuk olmasıyla hemen donmuştur. 1942 yılında kış çok şiddetli geçmiştir. Soğuklar yüzünden zatürree sayısı artmıştır.²⁹

Muzaffer Erendil, savaş döneminde askeri öğrenci, mezun olunca da teğmen rütbesindedir. Staj için Tuzla 31. Topçu Alayı'na tertip edildiğinde, toplar atlarla çekildiği için koğuşların, yemekhanenin, ahırların ve arazinin sinekle dolu olduğunu, doğal olarak yemek esnasında karavana sinek düşmesinin ve çıkartılarak yemeğe devam edilmesinin de zorunlu bir işlem olduğundan bahsetmiştir.³⁰ İkinci Dünya Savaşı'ndan önce askerlerin ayağında sığır derisinden Beykoz'da yapılan postalların kullanıldığını ve bu postalların derileri iyi tabaklanmadığından, koku yapıp soğuk bölgelerde sabahları kıvrılıp askerin ayağına giyilemediğini belirtmiştir. Bu problemin İkinci Dünya Savaşı döneminde İngiltere ve Amerika ile yapılan ittifaklar sayesinde İngiliz ve Amerikan Fotin ve botlarının Türk ordusuna girmesiyle çözüldüğünü aktarmıştır.³¹ Muzaffer Erendil, askerlik yükümlülüğünde olanların %65'i yani 1.300.000 kişilik bir personel gücü olmasına rağmen ateş ve muhabere gücünün sembolik olduğunu değerlendirmiştir.³² Kendisi Bursa'da 5nci Kolordu Komutanlığına bağlı 105'inci Motorlu Topçu Alayı'nda askerlerin sağlığını ilgilendiren barınma şartlarını aşağıdaki ifadelerle aktarmıştır.

“Ordugâhtan, Acemler Kışlası'na intikal ettiğimizde, önce koğuş sorunuyla karşılaştık. Kış geliyordu. Koşulu topçu alayının terk ettiği kışlada, tavlaları (ahırları) koğuş haline getirecektik. Önce, yılların birikimi, tavlaların sidik kokusunu kaldırmak gerekiyordu. Toprağı birkaç karış kazmak gerekiyordu. Bu iş kolaydı da ranza nasıl yapılacaktı, malzeme yoktu. Kantin parasından alınan birkaç tahta ve levazımdan sağlanan kara odunlardan direk kesilerek, yerden 60 santim yüksek bir ranzanın yapılması günler alıyordu. Koğuşun tamamı ranza yapılmadığından, bazı erat mecburen yerde yatacaktı... Alayın bir helası yoktu. Komutanlık, bitişik tarlalara bin müşkilatla yaptığı helalar yüzünden sonraları mahkemelik oldu...”³³

Bu anılardan, askerin yer değiştirmesi nedeniyle, sağlık için uygun barınma ve temizlik koşullarının sağlanamadığı anlaşılmıştır. Yerde yatan askerin ısınma

²⁹ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 18-19.

³⁰ **A.e.**, s. 32.

³¹ **A.e.**, s. 52.

³² **A.e.**, s. 53.

³³ **A.e.**, s. 79-80.

problemi olacağı gibi yer yatağının temizliğinin sağlanması da kolay olmayacaktır. Yine alayda başlangıçta tuvaletin olmaması sonucu sağlıksız bir ortam oluşacak, asker tuvaletini gelişigüzel yapacak, dolayısıyla mikroplar kolaylıkla yayılabilecektir.

Emekli Tümgeneral Muzaffer Erendil, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk ordusundaki teşkilat değişikliği ile ilgili bilgi ve belge azlığına dikkat çekmiş ve yine bu dönemde ordunun içinde bulunduğu durumu aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

“Ben bu Harp Tarihi’ne geldiğim zaman dört beş sayfalık bir form dağıtıldı. Genelkurmay Başkanı merhum Orgeneral Semih Sancar zamanında herkese verildi bu form. İkinci Dünya Harbi’nde hangi görevdeydiniz? Komutanınız kimdi? Kime bağlıydınız? Birliğin büyük diğer kuruluşları nelerdi şeklinde. Bu çok acı bir şey. Osmanlıda salnameler var. Binbaşıya kadar tabur komutanının ismi vardır. Ben şunu teklif ediyorum. Özellikle ATASE Başkanı’na. Yılda bir veya iki yılda bir Türk ordusunun durumu geçirdiği teşkilat değişiklikleri bir form halinde kendisine gelmeli ki Osmanlı’ya yetişelim kısmen. Bunu belirtmekte fayda var. İkincisi, İkinci Dünya Harbi’nde durum bir yabancı makalede şöyle tasvir edilmiş. Bir Türk askeri var. Kafasında Fransız çelik başlığı var. Omuzda da Alman mavzer tüfeği var. Altında da şu yazılı: “Fransız siperi ve Alman mavzeriyle nöbet bekleyen bir Türk eri.” Durumumuz bu. Bir de “bin süngü” bu tabir var. Esasında bir birlik personel, ateş, mäsademe, zırh hatta bir de muhabere gücünden oluşur. Bir birliğin muharebe kabiliyeti. Fakat bin personel, bin süngü şeklinde idi. Almanlar İkinci Dünya Harbi’nde Yıldırım Harbi yapmışlardır. Yani zırhlı birliklerle istila harekâtına girişmişlerdir. Ama Gelibolu’da bulunduğum zaman, Saroz Körfezi’nin kuzeyinde Mecidiye diye bir yer var. Alman taarruzu başladığında nasıl haber alınacak. Oraya bir teneke gaz koymuşlar Mecidiye kıyılarına. Bir de direğin ucuna çuvallar sarmışlar. Yani Almanlar taarruz edeceği zaman o gaz çuvallarına gaz tutulup meşaleyi tutuşturacak ve kolorduya haber verecek. Durumumuz buydu. Takdir edersiniz ki telsizle haber verilmesi lazımdır. Bu kadar ilkel durum. Yemek durumuna dokunuldu bu çok önemli. Bursa’da devamlı bulgur pilavı, nohut, asker bizar oldu. Yemekler tel çitlerin kenarına dökülüyor. Memleket bu hallere düşmüştür o dönemde. Askeri güç siyasi güç birbirini destekler. Askeri güç zannetmeyin ki bir milyonluk ordu demektir. Muhaberesine kadar düşünülmesi lazımdır. Onun için siyasilerin özellikle İsmet İnönü’nün büyüklüğü burada daha çok beliriyor bu memleketi harbe sokmamakla. O sutukalarla desteklenen Alman zırhlı birlikleri karşısında biz nasıl tutunabilirdik bunu takdirlerinize sunuyorum.”³⁴

Yukarıda verilen bu bilgilerden ordunun teçhizat açısından farklılıklara sahip olduğu, Gelibolu’da bulunan askerlerin sürekli aynı gıdalarla beslendiği dolayısıyla

³⁴ Erendil, a.g.y., s.404.

bu durumun da vitaminsizliğe ve hastalıklara karşı direncin azalmasına yol açabileceği anlaşılmıştır. Herhangi bir taarruzda muhaberenin dumanla sağlanacağı bilgisini vermekle aslında sağlıkla ilgili kritik haberleşmelerin de sıkıntılı olacağı değerlendirilmiştir.

Niyazi Hekimgil, hatıralarında hangi rütbede ve hangi birlikte görev yaptığı bilgisini paylaşmadan askerin postalının tedarikinde sıkıntı çekildiğini ve bazı askerlerin çarık giydiklerini, birliklerdeki at, katır ve develerin yemlerinin zamanında gelmediğinden birbirlerinin kuyruklarını ot yer gibi kopardıklarını, bunun yanında bir de soğuk günlerde hayvanları nerede barındıracaklarını bilemediklerinden bahsetmiştir. Orduda yemek işlerinin yürütülmesi hakkında bilgi vermiştir. Bulunduğu birlikteki çadırli ordugâhta mutfakta sabah, öğle ve akşamları sürekli iş yapıldığını, yemek tabelasındaki listeye göre müteahhidin getirdiği ve birlik veteriner subayının görerek kesimi yapılan ve mühürlenmiş etlerin, sebzelerin kullanıldığını, ortalıkta artık gıda maddesi bırakılmadığını, birlik helalarının birliklere uzak yerlerde kurulduğunu ve kokuşmayı ve sinekleri önlemek için kullanıldıktan sonra üzerine toprak atılmasının bir alışkanlık haline getirildiğini,³⁵ zehirli gazlara karşı sık sık gaz maskesini kullanma eğitimi yapıldığını belirtmiştir.³⁶

Niyazi Hekimgil'in verdiği bilgilerden askerin ayakkabısının tedarikinde zorluk yaşandığını bu durumda da soğuk hava şartlarında postal yerine çarık giyen askerin ayak ve vücut sağlığını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmüştür. Bu dönemde ülkede görülen gıda azlığı, askerlerin yanında orduda bulunan hayvanların da beslenmesini olumsuz etkilemiştir. Bir yandan, birliklerin yer değiştirmelerinde askerlerin barınma şartlarının da olumsuz etkilendiği görülürken, diğer yandan hayvanların barınma işinin özellikle soğuk havalarda sorun olduğu görülmüştür. Zaman zaman hayvanlarla askerler aynı yerlerde barınmış, bu ortamın temiz tutulması da zor olmuştur. Bütün bu şartlara rağmen yemek pişirme işlerinde tespit edilen listeye göre yemeklerin hazırlandığı, gıdaların veterinerler tarafından kontrol edildiği, kontrollü hayvan kesildiği, ortalıkta atık gıda maddesi bırakılmadığı, tuvaletlerin sinek ve kokuşmayı önlemek için tuvaleti kullandıktan sonra toprakla üstünü örtmelerinden temizlik konusunda azami tedbirlerin alındığı görülmüştür.

³⁵ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları,,** s. 194-195.

³⁶ **A.e.,** s. 196.

Kemal Özbay, arazide, konaklarda, kışlalarda temizliğin söz konusu olmadığından, yeteri kadar sahra çukurları kazılmayan birliklerde erken eğitim zorunda bırakılan askerin duvar dipleri, ağaçlıklar, köşe bucak, her bulduğu imkânda tuvalet ihtiyacını giderdiğini; en kötüsü temizlenmek için eline geçirdiği taş parçaları ile silinmekten ileri gelen sıyrıklar neticesinde enfeksiyonların arttığını ifade etmiştir.³⁷ Erlerin barındırıldığı kışlalardan Selimiye, Rami ve Davudpaşa kışlalarının durumu iyi değildir. Rami kışlasının hamamı tamir edilmiş, ancak, etüv ve çamaşırhanesi de bulunmayan bu yer, içten ve dıştan insan pisliği ile dolmuştur. Su ihtiyacı bakımından Rami tarafında sıkıntı yaşanmıştır. Su, Cebeci Köyü'nden galerilerle (serbest olarak suyu akıtan tünel) getirilen Kırkçeşme'den temin edilmiş, bu yollar çingeneler tarafından veya ihtiyaç sahiplerince yapılan çevirmelerle azalmış ve kirletilmiştir.³⁸ Kışlanın yakınındaki Terkos suyu borularından faydalanma hususu daha sonra yapılan teşebbüslerle ve 340.000 lira sarf edilerek kışlalara akıtılabilmektedir.³⁹

4.1.4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Sağlığı Koruyucu ve Hastalıkları Önleyici Tedbirlerin Alınması

İkinci Dünya Savaşı döneminde askerin sağlığını korumaya yönelik önlemlere, çalışmanın Birinci ve İkinci Ordu ile Askeri Fabrikaların denetlenmesi sonucu yazılan raporda “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Askeri Sağlık Hizmetlerinin Denetlenmesi” başlığı altında yer verilmiştir. Söz konusu önlemler aşağıda özetlenmiştir:

1. Kışla, hastane ve tüm birimlerin sağlığı koruyucu ve hastalıkları önleme açısından denetlenmesi, sonucun birlik komutanlarına ve üst komutanlara bildirilmesi.
2. Askeri birliklerin dışında sivil idare ve sağlık kuruluşları ile irtibatın sağlanması ve işbirliği.
3. Kışlalarda temizlik müfrezelerinin oluşturulup temizliğin sağlanması.
4. Tuvalet pislikleri ve yemek atıklarının derin bir kuyu içine gömülerek üzerine kireç sütü dökülerek dezenfekte edilmesi.

³⁷ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. I, s.523.

³⁸ *A.e.*, s.524.

³⁹ *A.e.*, s. 525.

5. öplerin ortadan kaldırılması.
6. Askerin banyo, çamaşır yıkama işlerinin düzenlenmesi, çamaşırların kaynatılarak yıkanması.
7. Kışla ve konaklardaki hamamların tamiri.
8. Buğu sandığı olmayan birlikler için gerekli ödeneğin sağlanmasına yönelik üst komutanlığa bilgi verilmesi.
9. Bit ve uyuza karşı DDT kullanılması.
10. Sağlık personeli ve diğer asker kişilerin hastalıklar hakkında bilgilendirilmesi.
11. Hastalıklara yönelik broşürlerin basılıp dağıtılması.
12. Yemek kalorisinin yükseltilmesi.
13. Kışla tabibi ve levazım subayı ile yemek listesinin oluşturulması.
14. Askerin barınma şartları düzelene kadar köyde barınması.
15. Hasta sevkinin kapalı araçla yapılıp, sevk yollarının tamir edilmesi.
16. Tuvaletlerin yakın yerlere yapılması.
17. Revir şartlarının düzeltilmesi.
18. Hastalara süt ve süt ürünlerinin verilmesi.
19. Hastanelerin etejer ve dolap ihtiyaçlarının karşılanması.
20. Su birikintilerinin ıslah edilmesi.
21. Sıtma sağlık ekibinin kurularak sıtmalı asker ve işçilerin takip ve tedavilerinin yapılması.
22. Hastalıklara karşı aşılama ve kontrolünün sağlanması.

Bu önlemlerin dışında savaşın başlangıcında MMV tarafından salgın hastalıklara karşı dikkatli olunması yönünde birliklere yazı gönderilmiş, Sağlık Vekaleti'nin de bu konuda dikkati çekilmeye çalışılmıştır.

1939 yılında yedek erlerin askere alınması, terhislerin yapılmaması, barınma şartlarının uygun olmamasından kaynaklanan göğüs hastalıkları, sıtma, endemik tifüs vakalarının ortaya çıkması sonucunda, 25 Ekim 1939'da korunma tedbirleri hakkında

emir yayımlanmıştır.⁴⁰ 9 Nisan 1940 tarihinde MMV tarafından; seferberlik sırasında orduda çıkabilecek olan salgınlarla mücadele edebilmek için her vilayette ve belediyelerde tephirhane (mikroplu eşyaların etüvden geçirildiği yer buğuhane) bulunması gerektiği, en azından şimdilik en mühim toplanma, sevk yol ve merkezleri üzerinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletince tephirhanelerin kurulması için tahsisat ayrılması gerektiği ve MMV tarafından da her türlü desteğin sağlanacağı bildirilmiş, ancak, Maliye Vekâletince bu hizmet için 1940 mali yılına ait bir tahsisat programının olmadığı bildirilmiştir.⁴¹

1940 yılında MMV Sağlık Dairesi Dördüncü Şubesi'nden Binbaşı Doktor Arif Anıl, Binbaşı Hulusi Özverim ve yedek asteğmen, sıhhat mühendisi İrfan Tümer'in sıhhi teknik bakımından verdikleri direktife dayanarak her orduya birer adet olmak üzere üç adet (temizleme) tahrir treni ile 3 tane hastane treni yapılmıştır. Temizleme trenleri İkinci Dünya Savaşı boyunca tren yolu geçen yerlerde bulunan birliklerin temizlenmesinde kullanılmıştır.⁴²

MMV tarafından ordu birliklerine sağlığı koruyucu tedbirlerin alınması ile ilgili emirler verilirken, bir yandan da Sağlık Bakanlığı'ndan sivil halk arasında görülen hastalıkların orduya bulaşmasını engellemek için gerekli önlemlerin alınması ve sağlık teşkilatının ordunun alacağı düzene göre takviye edilmesi istenmiştir. MMV'nin başvekâlete yazmış olduğu 25 Eylül 1940 tarihli yazısında; Kış mevsiminde şark bölgesinde bulunan ve buraya yerleşecek birlikler tarafından alınması icap eden tedbirlerin dikkate alınması için emir verildiği, bu koruyucu tedbirleri tamamlamak ve sivil halk arasında çıkabilecek bulaşıcı hastalıkların orduya geçmesini önlemek için Trakya'da alınmış olan özel tedbirler gibi şark bölgesinde de mücadele teşkilatının takviye edilmesinin, 7 Kasım 1939 tarih ve 41559 sayılı yazı ile talep edildiği, ancak, bunun o zaman mümkün olmadığı bildirilse de o sene şark mintikasında kadroların arttırılması yüzünden sağlık durumunun daha da önemli bir hal aldığı, halk arasında muhtemel bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmediği takdirde bunların orduya sirayet edeceği, bu yüzden Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Trabzon ve Gümüşhane vilayetlerinde mücadele teşkilatının takviye edilmesi istenmiştir.⁴³

⁴⁰ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 524.

⁴¹ BCA, 030.10, 56.376.18, s. 1-3.

⁴² Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 525.

⁴³ BCA, 030.10, 56.377.2, s. 1.

Orduda görülen hastalıklara yönelik alınan önlemler her hastalığın kendi başlığı altında anlatılmıştır.

4.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Orduda Görülen Hastalıklar

Yukarıda verilen bilgilerden birçok birlikte askerlerin yaşam koşullarının sağlık, temizlik, barınma, beslenme, teçhizat bakımından yeterince iyi olmadığı, bazı birliklerde temizlik için azami önlemlerin alındığı anlaşılmıştır. Askerin içinde bulunduğu barınma şartlarının bir kısmı düzeltilebilecek durumda görülürken bir kısmının düzeltilmesi mümkün görülmemiştir. Bu şartlarda İkinci Dünya Savaşı döneminde gıda azlığına bağlı olarak toplumda görülen sıtma, tifüs, verem gibi bulaşıcı hastalıkların orduda da görüldüğü tespit edilmiştir. 1942-1945 yıllarında, Gümüşsuyu ve Haydarpaşa askeri hastanelerinde tutulan rapor defterlerinden derlenmiş hastalıklarla ilgili veriler Tablo 4.1’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. 1942-1945 Yıllarında Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanelerinde Tutulan Rapor Defterlerinden Derlenmiş Hastalık, Hasta Sayısı ve Defterlerin İlgili Protokol Numaralarının Gösterir Tablo.

Tarih	Hastane	Hastalık	Sayı	Defter Nu.
03.11.1942	GÜMÜŞSUYU	RIE TÜBERKÜLOZ	71	5445'den
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	10	
		SITMA	8	
		TİFO	8	
		TİFÜS	1	
OCAK 1943	GÜMÜŞSUYU	RIE TÜBERKÜLOZ	125	1-1104 Arası
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	24	
		TİFO	15	
		SITMA	9	
		KIZAMIK	2	
		TİFÜS	1	
		DİZANTERİ	1	
23.03.1943	GÜMÜŞSUYU	RIE TÜBERKÜLOZ	184	1104 -3492 Arası
		TİFÜS	22	
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	15	
		SITMA	9	
		TİFO	5	
		KIZAMIK	4	
		ÇİÇEK	3	
		TRAHOM	1	
25.03.1943'den	GÜMÜŞSUYU	RIE TÜBERKÜLOZ	105	
		PSİKİYATRİ	20	
		TİFO	4	
		TİFÜS	4	
		SITMA	3	
		ZAYIFLIK	1	
20.04.1943 -25.06.1943	GÜMÜŞSUYU	RIE TÜBERKÜLOZ	117	1107-3491 Arası
		PLÖREZİ	117	
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	22	
		TİFÜS	20	
		ZATÜRRE	16	
		SITMA	12	
		KIZAMIK	5	
		ÇİÇEK	2	
		TRAHOM	1	
		ÇOCUK FELCİ	1	
MAYIS 1943- 16.08.1943	GÜMÜŞSUYU	CERRAHİ	53	
		RIE TÜBERKÜLOZ	45	
		AC HAST	29	
		PSİKİYATRİ	14	
		ZAFİYET	8	
		SITMA	6	
		KIZAMIK	3	
		TİFO	3	
		DİZANTERİ	1	
		MENENJİT	1	
		TİFÜS	1	
EYLÜL 1943	GÜMÜŞSUYU	CERRAHİ	68	
		SITMA	53	
		ZAYIFLIK	4	
		İŞHAL	4	
		DİZANTERİ	1	
09.01.1945- 09.02.1945	HAYDARPAŞA	RIE TÜBERKÜLOZ	56	440-1348 Arası
		SITMA	55	
		PNÖMONİ	32	
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	24	
		TRAHOM	9	
		TÜBERKÜLOZ	9	
		TİFO	3	
		KIZAMIK	3	
HAZİRAN 1945- 30.09.1945	HAYDARPAŞA	RIE TÜBERKÜLOZ	174	4700-7347 Arası
		SITMA	112	
		UMUMİ BEDEN ZAFİYETİ	28	
		TRAHOM	15	

MSB Lodumlu Arşivi, Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanelerinin Sağlık Kurulu Rapor Defterleri.

Bu rapor defterlerinde* hangi hastaneye ait olduğu, tutuldukları tarih aralığı, raporun verilme sebebi, rapor numaraları tespit edilmiş, tespit edilen hastalıkların çalışma döneminin özelliğini yansıtan hastalıkları yansıtabileceği düşüncesiyle bu hastalıklar incelenmiş, onun dışındaki sağlam, askeri okula girer/girmez, arızalı sağlam, şoför olur/olmaz, çürük, sakat, jandarma olur/olmaz, tayyareci olur/olmaz, askeri gedikli okuluna öğrenci olur/olmaz, makinist olur/olmaz gibi hizmet kabiliyetinin değerlendirildiği sonuçlar incelenmemiştir. Çünkü bu raporlar askerlik mesleğinin bazı teknik sınıflarında hizmet yapıp yapamayacaklarının tespit edildiği rutin verilen raporlardır. Tablonun son sütununda yer alan defter protokol numaraları, 4., 6. ve 7. satırlarda boş bırakılmıştır. Boş bırakılma nedeni; ilk ikisinde tahribat nedeniyle bazı protokol numaraları okunamamış, 7. satırda ise sehven not alınamamıştır. Protokol numaralarının olmaması tespit edilen hastalık türü ve sayılarını etkilemeyeceğinden önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilmemiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere; Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde 1942 yılının son ayları ve 1943 yıllarında rie (akciğer) tüberkülozun (verem) rapor verilen hastalıklar arasında ilk sırayı aldığı, 1943 yılının Mayıs ayından Ağustos ayına kadar cerrahi uygulamalardan sonra yine ilk sırayı aldığı, Eylül 1943'te ise hiç akciğer tüberkülozunun kayıtlara geçmediği görülmüştür. Aynı hastanede Kasım-Aralık 1942 ve Ocak 1943, toplamda üç ayda en çok rapor verilen ikinci hastalık umumi beden zafiyeti iken, Mart 1943'de tifüs ikinci sırada yer almış, umumi beden zafiyeti önemini korumuş ve üçüncü sırada yer almıştır. Dikkat çeken diğer bir hastalık da sıtmadır ve incelenen dönemlerde istisnasız her zaman olmuş, ancak, özellikle Gümüşsuyu Asker Hastanesi'nde 1943 Eylül ayında salgın halini aldığı görülmüştür. Bu hastanede sadece bazı dönemde sağlık kurul raporu verilen belli hastalıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; cerrahi bir nedenle mayıs-eylül aylarında rapor verilirken önceki aylarda verilmemiştir. Bu durumun, hastanede görev yapan cerrahın olup olmamasına bağlı olabileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Psikiyatri nedeniyle verilen raporlar için de aynı sebebin geçerli olabileceği düşünülmüştür. Verem,

* Lodumlu Arşivi'nde bulunan bu defterler sağlık kurul rapor defterleridir. Sağlık kurul defteri ayaktan veya yatarak tedavi gören subay, askeri memur, gedikli, okur (askeri öğrenci), emekli asker, ordu mensuplarının aileleri ve erlerin tedavi durumlarını, verilen hava değişimlerini ve hizmete uygun olup olmadığını belirtmek için mevcut talimata göre tutulmuştur. Yazılan raporlar, talimatta belirtildiği sayıda hazırlanarak bir nüshası hastaya diğer nüshaları ilgili yerlere gönderilmiştir. MSB Lodumlu Arşivi'nde çalışma dönemini kapsayan rapor defterlerinden sadece Gümüşsuyu ve Haydarpaşa asker hastanelerine ait olan defterler bulunabilmiş, diğer hastanelere ait rapor defterine rastlanmamıştır.

umumi beden zafiyeti, tifüs, sıtma gibi dikkat çeken hastalıkların yanında salgın şeklinde olmasa da az sayıda tifo, zatürree, kızamık, psikiyatri, çiçek, ishal, dizanteri, çocuk felci, trahom, menenjit de görülmüştür. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde yine ilk sırada verem, ardından sıtma, umumi beden zafiyeti pnömoni ve trahomdan rapor verilmiştir.

4.2.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Verem

Verem, “mycobacterium tuberculosis” adı verilen mikrobu sebep olduğu, damlacıklar yoluyla bulaşan, genellikle akciğerleri etkileyen aynı zamanda, kemik, eklem, beyin, böbrek, sindirim sistemi, omurga gibi organ ve sistemleri de etkileyen, tedavi edilebilen, tedavi edilmediği veya uygun bir şekilde tedavi edilmediği durumlarda öldürücü olabilen bir hastalıktır. Konuyla ilgili olarak hastalığın diğer bir özelliği, beslenme ve barınma yetersizlikleri gibi olumsuz hayat şartlarında, insanların vücut dirençlerinin düşmesinden dolayı toplumda görülme sıklığının artmasıdır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, toplumun büyük bir kesimi, savaş şartlarının zorluğu içinde yeterli ve dengeli beslenemediği için bu hastalıkta artış görülmüş, bu durum Türk ordusuna da yansımıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaşa giren Avrupa toplumu savaştan sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmiş, nihayet gıdasızlık sonucu verem hastalığında artış görülmüştür. Tarafsız devlet Danimarka'da bile, savaş zamanında aşırı ihracat yapıldığından verem artış göstermiş, savaşın sonuna doğru ihracatın yapılamamasından kaynaklanan gıda ürünlerinin artışı ile verem oranında düşme görülmüştür.⁴⁴

Orduda veremin (tüberküloz) yayılması ve artması, insan kaynağı olan toplumun yapısına bağlı olup savaşın neden olduğu kısıtlamalar ve ekonomik sıkıntılar içinde bocalayan ailelerde hastalığın meydana gelmesi kolaylaşmıştır. Bünye direnci kırılan aileden gelen asker, orduya katılınca ağır görevler ve durumlarla karşılaşmış, maddi manevi travma yaşarken hastalık kendini akciğer

⁴⁴ Rusçuklu İsmail Hakkı, “Tüberküloz ve Tüberküloza Karşı Silahlanma”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ocak, Şubat, Mart Nisan, 1945, sayı 118-119, s.6-12.

tüberkülozu, peritonit, plörezi, menenjit tüberkülozu, adenit tüberküloz şeklinde göstermiştir.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Türk ordusunda, veremli bahriye subaylarının, İsviçre’de açılan sanatoryumlara gönderilip sağlam olarak dönmelerinden sonra sanatoryum açılması gündeme gelmiştir. Açılacak sanatoryumun yerinin tespit edilmesi için Almanya’dan bir uzman getirilmiş, yapılan incelemeler sonucu Afyon tespit edilmiş, ancak, sanatoryumdan önce Verem Mücadele Cemiyetinin kurulması önerilmiştir. O teklifin yapıldığı gün kurulan cemiyet, Besim Ömer Paşa’nın evinde toplanmış, çalışmalarına başlamış, ancak, savaş sonu çalışmalarına ara vermek durumunda kalmıştır.⁴⁶

Cumhuriyetin kuruluşu ile toplum sağlık problemleri arasında yer alan verem hastalığı, uzun yıllar özel verem savaş cemiyetlerinin açtığı kurumlar tarafından kontrol ve tedavi edilmeye çalışılmıştır. Ülkenin gözle görünür sağlık problemi olan sıtma ile mücadele programına öncelik verilmiş, 1925 yılında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, gönderdiği genelgelerle veremli hastaların umumi hastanelere kabul edilmemesini sıkı sıkıya emretmiş, ancak, hasta kendi kendine bırakıldığı gibi bu hastaların etraflarına hastalığı bulaştırmaları da kaçınılmaz olmuştur.⁴⁷ Veremle mücadele için 1924’te İzmir, 1927’de İstanbul Verem Savaş Cemiyetleri kurulmuş ve bu cemiyetlerin açtığı dispanser ve sanatoryumlarda verem hastaları tedavi edilmeye çalışılmıştır. Dispanserler; gerek şahsen müracaat eden, gerekse hekimler tarafından gönderilen veya evleri ziyaret eden ziyaretçi hemşirelerin sevk ettiği bireyleri, fabrika ve okul gibi kalabalık toplulukları verem hastalığına yönelik olarak muayene ederek sağlam olanları, şüpheli ve hasta olanları tespit ederek hizmet vermiştir. Hasta olanlar prevantoryum veya sanatoryumda tedavi edilmeye çalışılmış, şüphelilerin kontrol edilmesi, sağlamların korunması için halkı eğitici broşürler basılmıştır.⁴⁸

Ülkede verem tedavisi için hastane ve yatak yok denecek kadar azdır. Olsa da, bunlar özel sanatoryumlardır ve yatak sayıları çok azdır. Bu sanatoryumlar,

⁴⁵ Kayhan Basım, “Orduda Tüberküloz Mes’alesi ve Bu Hastalıkla Savaş”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1946, sayı 47, s. 44.

⁴⁶ Rusçuklu Hakkı, “Bizde İlk Veremle Mücadele Cemiyeti”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Eylül, Ekim Kasım, Aralık 1944, sayı 116-117, s.5-6.

⁴⁷ Başustaoğlu, **a.g.e.**, s. 425.

⁴⁸ Seyfettin Köksal, “Bugün Verem Savaşının Esas Unsurları Dispanserlerdir”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ocak, Şubat, Mart Nisan, 1945, sayı 118-119, s.1-2.

Büyük Ada (1924'te bir köşkte açılan, sonra özel bir bina yapılmıştır), Burgaz (30 yataklı), Yakacık (75 yataklı)⁴⁹, Erenköy (1932'de açılmış ve 1938'de 40 yataklıdır) Sanatoryumu'dur.⁵⁰ 1937'de İstanbul Verem Savaş Cemiyetinin kongresinde cemiyet raporunu okuyan Umumi Merkez İdare Heyeti Azası emekli general Galip Pasiner'in verdiği bilgiye göre, sekiz yüz bin nüfusa sahip İstanbul'da, yüzde doksanıma da askerlik çağındakilerin teşkil ettiği yirmi bin veremli hastadan yılda iki bini ölmüştür. Bu durumun hem nüfusu hem de orduyu zayıflattığına, milletin sağlık ve kuvvetinin ordunun sağlık ve kuvvetine bağlı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵¹ Bu rapor İkinci Dünya Savaşı öncesinde verem hastalığı ile mücadelenin yetersizliğini göstermiş, hastaların çoğunu gençler oluşturmuş, bu gençlerin de askere alınmasıyla ordunun gücü zayıflamıştır.

Askeri birliklerde veremle ilgili olarak 1929 yılında "Orduda Veremle Mücadele Talimatı" yayımlanmış, 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile orduda tedavi edilen veya veremden ölen hastaların ihbar edilmesi esası kabul edilmiştir. Esasen; 1928'de bazı askeri liselerde öğrenciler arasında veremli sayısının artması ve kapalı veremlilerin çok olması sonucu inceleme yapılmış, yemek kalorilerinin arttırılmasına yönelik olarak "12 Eylül 1330 (1914) Tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatime Müzeyyel Kanun" kabul edilerek askeri lise öğrencilerinin yevmi tayinatına 300 gr et ile 800 gr ekmek ilave edilmiştir.⁵² Askeri öğrenciler arasında görülen verem hastalığının artması sonucu askeri bir prevantoryum açılmıştır.

Maslak Askeri Prevantoryumu; 1937 yılında Yüksek Askeri Şûra'nın vermiş olduğu karar ve MMV Sağlık İşleri Daire Başkanı Tümgeneral Mazlum Boysan'ın emirleri ile II. Abdülhamid tarafından yaptırılan ve onun şehzadelliğini geçirdiği "Av Köşkü" "Maslak Kasrı" "Kurttepe Köşkü" olarak adlandırılan bina 50 yataklı prevantoryum olarak barış kadrosuna girmiştir. Askeri öğrenciler için açılan Maslak Askeri Prevantoryumuna, askeri hastanelerden verilen sağlık kurul raporlarının MMV Sağlık Dairesince "prevantoryum tedavisi" şeklinde onaylanması halinde,

⁴⁹ Başustaoğlu, a.g.e., s. 428.

⁵⁰ "Erenköy Sanatoryumu", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Cemiyeti Yayını, 1939, sayı 89, s.12.

⁵¹ Verem Mücadele Cemiyeti'nin 1937 Yılı Kongresinde General Galip Pasiner Tarafından Okunan Rapor", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 1937, sayı 86, s.10-12.

⁵² "İdare ve Muhasebeî Askeri Nizamnamesine Bir Madde Tezyılı Hakkında (1/102) Numaralı Kanun Lâyihası ve Müdafaaî Milliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları" **TBMM ZC, (Devre III)**, C: 4, İ: 81, (23 Mayıs 1928), s. 339, 14,15.

belirlenen süreler için öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır. Kabul edilen öğrencilere de özel rejimle çok kuvvetli öğle, akşam yemeği, kuvvetli bir sabah kahvaltısı ile hafif bir ikindi kahvaltısı verilerek hastalığa karşı dirençlerinin artırılması amaçlanmıştır. 50 yatak kadrosu olmasına rağmen 1938’de 38, 1939’da 40 yatak kadro ile hizmet vermiştir. Askeri öğrenciler için sınırlı sayıda yatağı olan prevantoryuma 1942 Mart ayından itibaren subay hastalar da kabul edilmeye başlanmış, yatak adedi 8’i subaylara 33’ü okullara mahsus olmak üzere 41 yatağa çıkarılmıştır. Aynı yıl yazın bir sebze bahçesi ve yılın sonuna doğru da bir tavuk kümesi yaptırılmış ve 1943 senesi baharından itibaren küçük çapta ve deneme mahiyetinde yumurta üretilmeye başlanmıştır. 1944 yılında üç hayvan için bir ahır yapılmaya başlanmış, Ocak 1945’te tamamlanmıştır. Savaş yıllarının başında açılan bu kurumun yöneticileri maddi yokluklar içinde tamamen şahsi çabalarla, en azından kendi yetiştirdikleri sebze, yumurta gibi besinlerle hasta öğrenci ve subayların sağlıklı beslenmelerine katkıda bulunmuşlardır.⁵³

Prevantoryum hizmeti en azından askeri öğrencilerin bir kısmını hastalığın pençesinden kurtarmayı amaçlamıştır. Ancak, tedavi için ayrılmış belli bir sanatoryum mevcut değildir. Savaşın başlarında veremli öğrenci ve subayların tedavi edileceği bir sanatoryum mevcut olmadığı için bir kısım subay ve askeri öğrenci, devlet veya özel sanatoryumlarda tedavi edilmiş, veremli asker hastalar için Sarayburnu’ndaki eski Gülhane binalarında, Sarayburnu Göğüs Hastanesi tahsis edilmiştir.⁵⁴ Ancak Fahri Sanel, Sarayburnu Verem Hastanesi’nde ölüm oranının yüksek olduğunu değerlendirmiştir.⁵⁵ Sarayburnu Asker Hastanesi ve Maslak Prevantoryumu dışında veremli asker hastalar, diğer askeri hastanelere de kabul edilmişlerdir. MSB Lodumlu Arşivi’ndeki sağlık kurulu rapor defterlerindeki inceleme sonucu Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde bulaşıcı hastalıklar içinde veremli hastaların ilk sırayı aldığı görülmüştür. Tablo 4.1’de tespit edildiği gibi Gümüşsuyu Asker Hastanesi’nde 3 Kasım 1942’den Eylül 1943 dâhil yaklaşık 11 ayda hastaneden 647 veremli hastaya rapor verilmiştir. Yine Haydarpaşa

⁵³ **Maslak Askeri Prevantoryum Ceride Defteri**, Sayfa 1-6. (Maslak Köşkü Müzesi) (Kendisiyle görüşülen Prof. Dr. Faruk Çiftçi bu defterin fotoğraflarını çekmiş, bu fotoğraflardan tez için kullanılacak kısmı alınmıştır. Ceride defterinin orijinali bugün itibari (25 Nisan 2016) ile Dolmabahçe Sarayı’na cilt yapılmak üzere gönderilmiştir.)

⁵⁴ Kavur, “Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur’un...”, s. 568.

⁵⁵ Fahri Sanel, “Orduda Tüberkülozun Klinik Şekilleri”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Sayı 74, Ankara, Kasım 1955, s. 44.

Askeri Hastanesi'nde Ocak 1945 ve Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül 1945 aylarında yaklaşık 5 ayda 239 veremli hasta ilk sırada yer almıştır.

Verem hastalığı konusunda sıhhi ve içtimai tesislerin olmadığı Türkiye'de; savaşa girilmese de savaşın sosyal ve ekonomik etkileri yaşanmış, özellikle 1942 yılından sonra hastalık artmış, savaşı takip eden yıllarda (1948) yıllık ölüm sayısı 40-50 bini bulmuş, Veremle Mücadele Cemiyetlerinin hizmetleri yetersiz kalmıştır.⁵⁶ Asker sayısının artmasıyla artan orduda verem hastalığına karşı yatak sayısı yetersiz olunca, 1939 yılında Çamlıca'da Ahmet Celalettin Köşkleri, MMV tarafından satın alınarak onarılmaya başlanmış ancak savaşın getirdiği ekonomik yetersizliğe bağlı olarak onarımı 1944'e kadar devam etmiş ve 6 Ocak 1944'te "Çamlıca Askeri Sanatoryumu" olarak hizmete açılmıştır.

1940 yılında MMV kuruluşuna girmiş olan arazi üzerinde bulunan köşklere biri Verem Hastanesi ve Sanatoryum olarak üst katında solaryum, alt katında laboratuvarı ve özel muayene odaları şeklinde düzenlenmiştir. Diğer köşk ise idare hizmetleri, eczane ve kiler olarak gerekli onarımlar ve ilaveler tamamlanarak kadrosu 100 yatak olmakla beraber, 40 yatakla faaliyete girmiştir.⁵⁷ Seferberlik dolayısıyla kadrosu 150'ye çıkarılmış, hasta bakım personel sayısı arttırılmaya çalışılmış, ancak yatırılan hasta sayısı kırktan yukarı çıkartılamamıştır. Hasta muayeneleri ve basit laboratuvar tetkikleri burada yapılmakla beraber röntgen ve diğer tetkikler için hastalar sedyeli katırlarla Haydarpaşa Asker Hastanesi'ne sevk edilmişlerdir. Kısıtlı sayıda uzman hekim ile bakım ve tedavi istenilen düzeyde olmamış, seferberlik nedeniyle subayların bakımı için yatak sıkıntısı yaşanmıştır. 1945 yılında hastaneye görevlendirilen Yakacık Sanatoryumu verem uzmanı Yedek Tabip Yüzbaşı İhsan Rifat Sabar'ın (Prof. 340-1), Milli Müdafaa Vekili Ali Rıza Artunkal'ın denetlemeleri sırasında yaptığı önerileri olumlu karşılanmış ve yeni bir hastane binasının yapımına başlanmıştır.⁵⁸ 17 Ocak 1945'te yapılmasına karar verilen binanın temel atma töreni Küçükçamlıca'da Nişantaşı mevkiinde "eski güzel orman korusu" adı ile anılan arazide, İstanbul mıntika komutanı, generaller, hastane başhekimleri, askeri sivil birçok doktor ve gazeteciler huzurunda gerçekleşmiştir. Hastane baştabibi Doktor Albay Nüzhet Aktulga tarafından, 100 yataklı olacak

⁵⁶ Yakup Çelebi, "Verem Mücadelemiz", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ağustos 1948, sayı 143, s. 2.

⁵⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III-1. Kitap, s. 160-161.

⁵⁸ **A.e.**, s. 161.

hastanenin öncelikle 60 yatakla eylül ayında faaliyete başlayacağı, daha sonra 100 yatağa çıkartılacağı bilgisi verilmiştir.⁵⁹

Veremli hastaların kabul edildiği diğer bir hastane de Sarayburnu Asker Hastanesi'dir. Orduda artan veremli askerlerin hava değişimi için memleketlerine gönderilmeyerek, Sarayburnu Asker Hastanesi'nde tedavilerine devam edilmeleri uygun görülmüştür. 1946'da hastane "Sarayburnu Askeri Verem Hastanesi" olarak isim değişikliği ile hizmetine devam etmiştir.⁶⁰ Sefer hazırlıkları sırasında Trakya'daki seyyar hastane ve sıhhiye bölüklerinden İstanbul hastanelerine yapılan sevklerde, zayıf ve şüpheli verem hastalarını belirli bir yerde toplamak ihtiyacı doğmuş, Yedikule Rum Hastanesi'nin bir bölümü, 1940 yılında 200 yatak kadrosu ile personel takviyesi yapılarak ordunun kullanımına sunulmuş ve savaş sonunda bu hastalar Selimiye Kışlası'na taşınmıştır.⁶¹

Askeri hastaneler, Maslak Prevantoryumu ve Çamlıca Sanatoryumu dışında Erenköy ve Büyükkada Sanatoryumunda da subay ve öğrenciler tedavi görmüştür. İstanbul Verem Mücadele Cemiyetinin raporlarına göre 1936 senesinde Erenköy Sanatoryumunda tedavi gören 184 hastanın 5'i subay,⁶² 1940'ta 409 hastadan 18'i subay 67'si öğrenci,⁶³ 1943'te 26 subaydır.⁶⁴ Görüldüğü gibi 1943 yılında veremli subay sayısında belirgin bir artış vardır. 1940 yılı İstanbul Verem Savaş Cemiyeti kongre raporundan Birinci Fırka Daire Müdürü Üsteğmen Toğan, Erenköy Sanatoryumunda tedavi gördüğü ve buradaki hizmetlerden, çalışan personelin ilgisinden çok memnun kaldığını, röntgen, pnömotoraks, ilaç, enjeksiyon, çamaşır yıkamadan ilave ücret alınmadığını ve 275 kuruş olarak günlük ihtiyaçlarını giderdiğini memnuniyetini bildirerek yatak sayısının artırılması gerektiğini bildirmiştir.⁶⁵

⁵⁹ "Çamlıca'da Güzel Bir Sanatoryum", **Cumhuriyet**, S. 7342, 18 Ocak 1945, s. 1, 3.

⁶⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-2. Kitap, s. 182. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

⁶¹ **A.e.**, s. 321-322.

⁶² "İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti 1936 Senesi Umumi Merkez Raporu", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 1937, sayı 87, s.10.

⁶³ "1 Mart 1941 Tarihinde Toplanan Kongrede Okunan İdare Heyeti raporu", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Cemiyeti Yayını, 27 Mart 1941, sayı 96, s. 9-15.

⁶⁴ "İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti 1943 Yılı Umumi Heyet Toplantısı", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 2. Kanun-Şubat 1944, sayı 112, s. 5.

⁶⁵ "Kongremiz", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 20 Nisan 1940, sayı 91, s.12-14.

Sanatoryumların içinde tek devlet sanatoryumu olan Heybeliada Devlet Sanatoryumunda da askeri personel tedavi edilmiştir. Ancak, bu sanatoryuma girmek için rapor alan hastalar aylarca sıra beklemişlerdir. Heybeliada Devlet Sanatoryumu, 1940 yılında 73'ü kadın 220 yatak kapasiteli, ücretsiz tedavi edilen, hastaların sırayla kabul edilerek 3-6 ay yatırıldığı bir hastanedir. Bu sanatoryuma hastalığı çok fazla ilerlememiş tedavi olabilecek olanlar alınmaktadır ve burayı ziyaret eden Gazeteci Muhteşem Öksüzcü askeri lise öğrencisinin de burada tedavi gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁶

Savaşa girmeyen Türkiye'de yaşanan sosyal ve ekonomik olumsuzluklar, toplum ve dolayısıyla ordu sağlığını etkilerken savaşa giren ülkelerde durum daha da ağır yaşanmıştır. Ancak, bazı Avrupa ülkelerindeki verem savaş kurumları sayıca Türkiye'nin oldukça ilerisindedir. 1937 yılında Fransa'da 865 dispanser, 26 ziyaretçi hemşire mektebi, 217 sanatoryum ve başka kuruluşlar da faaliyet gösterirken, verem ölüm oranı on yılda binde 1,88'den binde 0,5'e düşmüştür. Dünyada en yüksek ölüm oranı ise yılda 130.000 ile Japonya'dır.⁶⁷ 1936 yılında Fransa'da veremden ölüm %11, Almanya'da 100 hastada 7,6'dır.⁶⁸ 1939 yılında Fransa'da sefalet ve geçinme zorlukları yüzünden verem sonucu ölüm %50'yi bulmuştur.⁶⁹ Amerika'da savaş yıllarında 25 milyon insan muayene edilmiş ve bunların %1-2'sinin veremli olduğu görülmüştür. Savaş döneminde Türk ordusunda böyle bir çalışma yapılmamıştır.⁷⁰ 1943'te Doktor Fatih Dalaman, verem hastalığının görülme oranı hakkında, Almanya ve Fransa'da hastalık oranının on binde beş iken Birinci Dünya Savaşı sonunda bu oranın on bin de otuza yükseldiğini, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dışında olmasına rağmen savaşın tüm etkilerinin ve yokluklarını yaşamış olmasından en iyimser düşünceyle, verem oranının bu ülkelerdeki artıştan az olamayacağını

⁶⁶ Muhteşem Öksüzcü, "Heybeli Ada Sanatoryumu", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 10 Haziran 1940, sayı 92, s. 1-5.

⁶⁷ "Fransa'nın Veremle Mücadelede Milli Komitesinin Kanunusani 1937'de Mevcud Veremle Mücadele Vasıtaları", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 1938, sayı 88, s.12.

⁶⁸ Seyfettin Köksal, "Dünyada Verem Tahribatı", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 20 Nisan 1940, sayı 91, s. 3.

⁶⁹ Basım, **a.g.m.**, s. 50.

⁷⁰ Rıza Doğrusoy, "Veremle Mücadele Prensipleri ve Ordumuzun Bu Mücadeleye İştiraki", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1948, sayı 53, s. 10-11.

değerlendirmiştir.⁷¹ Sadi Irmak da harp sonu verem tehlikesi olacağına dikkat çekmiştir.⁷²

İkinci Dünya Savaşı döneminde ülkenin sağlık problemleri olarak; sıtma, tifüs ve çiçek hastalığının basına yansıdığı, verem hastalığı hususunda daha çok Verem Savaş Cemiyetlerince propaganda yapıldığı görülmüştür. Bu dönemde Sağlık Vekâletinin 1943-47 yılları arasında Ankara, Bursa, Eskişehir, İstanbul ve İzmir’de yapmış olduğu ölüm tespitlerinde veremden ölüm oranı ilk üç sırada yer almış ve genel ölümlere oranı ise ortalama %13,5 olarak saptanmıştır.⁷³

1945 yılının sonuna doğru ülkede veremlilere ayrılmış yatak sayısı, devlete ait 648, toplamda 1041’dir. 1946’da Sağlık Bakanlığı’nın verem mücadelesi programına başladığı yıl “Birinci Verem Savaş Haftası”ndan sonra bir yıl içinde 40 Verem Savaş Derneği teşkil edilmiş, toplamda 46 dernek olmuştur. 1947 yılı Sağlık Bakanlığı’nın açmış olduğu dispanserlerin de katılımıyla İkinci Verem Savaş Haftası Konferansı düzenlenmiştir. Tevfik İsmail Gökçe’nin verdiği bilgiye göre; ülkede bir yıl içinde kırk bini aşkın insan verem hastalığı yüzünden kaybedilmiş, bütün ölümler arasında üçüncü sırada hatta İstanbul’da ikinci sırada verem gelmiş, ölen yedi kişiden birinin veremli olduğu görülmüştür.⁷⁴

Bir yandan sıtma ile savaşırken bir yandan da İkinci Dünya Harbi’nin yarattığı ekonomik düzensizliklerin doğal bir sonucu olarak, gıda yokluğu ve geçim zorluğu insan ve toplum hayatında telafisi çok güç yaralar açmış, verem hastalığında da artış olmuştur.⁷⁵ Fahrettin Kerim Gökay, 1947 başlarında Türkiye’de henüz sanatoryum açma konusunda devletin teşebbüslerinin yarım kaldığını, Türk subaylarının Almanya’da devlete ait olan ve genelde Alman subaylarının tedavi edildiği, yabancıların da ücreti karşılığında tedavi oldukları Planek Sanatoryumuna tedavi için gitmiş olduğundan bahsetmiştir.⁷⁶ 1945’de İstanbul’da sanatoryumlar ve bazı hastanelerin kliniklerindeki yataklarla birlikte 1268 verem yatağına ulaşılmıştır.

⁷¹ Fatin Dalaman, “Bugün Verem Savaşı Memleket Davasıdır”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Eylül, Ekim Kasım, Aralık 1944, sayı 116-117, s. 1.

⁷² Sadi Irmak, “Harp Sonu Dünyasını Bekleyen Büyük Tehlike; Verem Salgını”, **Ulus**, 26 Mayıs 1943, s. 2.

⁷³ Özeydin, **Cumhuriyet Dönemi Tıbbı**, s. 200.

⁷⁴ “Dr. Tevfik İsmail Gökçe’nin Nutku” **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 1947, sayı 137-139, s. 4.

⁷⁵ “Sıtma İle Savaşırken Veremle de Uğraşmalıyız”, **Cumhuriyet**, S. 7553, 7 Ağustos 1945, s. 1.

⁷⁶ Fahrettin Kerim Gökay, “Halk Sanatoryumları”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ocak-Mart 1947, sayı 134-136, s.1-2.

Ancak, sanatoryum ve hastanede yatan hastalar arasında bakım ve tedavi bakımından fark olmuştur.⁷⁷

1945'te savaşın sonuna yaklaşıldığı zamanlarda Dr. Osman Ş. Uludağ, TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında, dispanser sayısı, veremin yaygınlığı ve nedenleri konusuna değinerek ülkede yaşanan bu acı gerçeğe dikkat çekmiştir.

“Verem mücadelesi bahsinde bu sene faaliyet gösterdiler. Üç dispanser açtılar. Dispanserimizin adedi bu suretle 6 oldu, belki yeniden de açacaklardır. Fakat dispanser adedi ne kadar çok olursa olsun, isterseniz her büyük şehrimizde büyük birer sanatoryum yapınız. Verem mücadelesi için son zamanlarda edindiğimiz intibalar ve tecrübelerden aldığımız neticeler, bütün memleketin sanatoryum vaziyetine konulmasını icabettirecek şekilde ağırdır... Bence verem mücadelesi bahsinde yapılacak ilk iş, halkın kursağına, eti, yağı, şekeri gayet ucuz olarak temin etmektedir... Meyva meselesi daha fena bir haldedir. O kadar fena ki, meyva âdeti lüks gıdalar sırasına girdi. Bugün olur olmaz adamlar, çocuklarına iki kilo elma alamıyor. İki portakal almakla adamın kesesi boşalıyor. Bu bakımdan bunlar çok mühim mesele oluyor...”⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı dönemindeki verem hastalığı hakkında bir değerlendirme yapacak olursak; savaş öncesinde bu hastalıkla ilgili ülkede bir sağlık programının olmadığı, verem mücadelesinin cemiyetlerin açmış olduğu dispanserler tarafından yürütülmeye çalışıldığı, teşhis ve tedavi kurumlarının yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Savaşın getirdiği sosyal, ekonomik ve psikolojik olumsuzluklar insanların beslenmesinin, moralinin, yaşam seviyesinin bozulmasına ve yetersizliğine yol açmıştır. İnsan gücünü toplumdaki alan ordu da bu durumu benzer şekilde yaşamıştır. MSB Lodumlu Arşivindeki sağlık kurul rapor defterlerinden hazırlanan Tablo 4.1'de görüldüğü üzere askeri hastanelerde çok fazla sayıda verem hastalığına sahip askeri personele rapor verilmiştir. Veremin yanında “umumi beden zafiyeti” tanısı ile rapor almış askerler, askeri öğrenciler, hatta Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu öğrencileri vardır. Yani bünyesi zayıflamış, direnci düşmüş kişilerin verem hastalığına yakalanması kaçınılmaz olmuştur.

1941'de Askeri Tıbbiyede öğrenime başlayan M. Tali Hulki Müderrisler, 1940'dan evvel yemeklerin iyi olduğunu bundan sonra yemek kalitesinin düştüğünü, pirinç pilavı yerine bulgur pilavı verildiğini, öğrenciliği döneminde okulda 8-10

⁷⁷ “Sıtma İle Savaşırken Veremle de Uğraşmalıyız”, **Cumhuriyet**, S. 7553, 7 Ağustos 1945, s. 3.

⁷⁸ **TBMM ZC, (Devre VII)**, C: 17, İ: 63, (26 Mayıs 1945), s. 413-414.

veremli olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ 1944 yılında harp okulundan mezun olan Mehmet Ziya Belibağlı da okulda yemeklerin yetersiz olduğunu, kendi arkadaşlarından 4-5 kişinin tüberküloz hastalığına yakalandığını ve askeri hastanede tedavi gördüklerinden bahsetmiştir.⁸⁰ Beslenme bozukluğu, barınma şartlarının bozulması, askerlerin evlerinden uzakta, zor koşullarda yaşamaları gibi nedenler bu bölümün başında geniş bir şekilde açıklanmıştır. Verem Savaş Cemiyetleri, sahip oldukları sağlık kuruluşlarının yetersiz olduğunu bildirirse de ülke genelinde ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle hak edilen ilgi gösterilememiştir. Zaten ordu için açılan prevantoryum ve sanatoryum da, elde mevcut olan köşkerin MMV'ye devri ve bu binaların hastane olarak yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşmiştir. Açılan bu kuruluşlar da sınırlı sayıda verem hastasına hizmet vermiş, hastaların bir kısmı özel bir kısmı da aylarca sıra bekleyerek devlet sanatoryumunda tedavi olmuştur. Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden rapor alan veremli hasta sayısına bakıldığında, ordu içinde azımsanmayacak bir hasta popülasyonu olduğunu düşündürmüştür. Savaş döneminde tifüs, sıtma, çiçek hastalığı kadar basında ve meclis görüşmelerinde yeterince yer verilmeyen verem hastalığı, savaş sonrası yıllarda eleştiri konusu olmuştur. Nitekim 1956 yılında Bolu Mebusu Lütfi Oğultürk'ün ordunun hijyen ve tüberküloz hakkında eleştirerek sorduğu duruma, Milli Müdafaa Vekili Şami Ergin'in verdiği cevaplardan verem hakkında önemli bilgilere rastlanmıştır. Şami Ergin, orduda veremle mücadelenin, 1943 yılından beri esaslı bir şekilde, Orduda Veremle Mücadele Talimatı gereğince ele alındığını, 1943'te veremli hasta sayısının 7.920 olduğunu ve bu hastalardan da 1.567'sinin öldüğünü, ancak, ilerleyen yıllarda hasta sayısında azalma olmamakla birlikte ölümün azaldığını belirtmiştir. Bu rakamlardan veremden ölüm oranının %19,7 olduğu anlaşılmaktadır. 1953 yılında ise hasta sayısı 7.513 bu hastalıktan ölen ise 120 kişidir ve ölüm oranı %1,5'e düşmüştür.⁸¹

Orduda verem hastalığının görülme oranı hakkında yeterli bir bilgi edinilememiştir. Ancak, konuyla ilgili olarak yine mecliste Bolu milletvekili Lütfi Oğultürk, orduda yıllık verem hastası sayısının 7.000'inin üzerinde olduğunu, buna rağmen bu hastalar için ayrılan yatak sayısının 300'ü geçmediğini, dolayısıyla veremli hastaların köylerine gönderilerek hastalığı bulaştırdıklarına dikkati çekmiştir.

⁷⁹ M. Tali Hulki Müderrisler İle 09 Mayıs 2016 Tarihinde Yapılan Görüşme Notları.

⁸⁰ M. Ziya Belibağlı ile 25 Ağustos 2016 tarihinde yapılan görüşme notları.

⁸¹ **TBMM ZC, (Devre X), C: 9, İ: 26, (20 Ocak 1956), s. 215-219.**

1956'da mevcut olan bu durum savaş yıllarından daha az yatak sayısı olmak üzere belki de aynıdır. Lütü Oğultürk'ün eleştirdiği diğer konu da veremle savaşta Verem Savaş Cemiyetleri, Sıhhiye Vekâleti ve MMV'nin ayrı ayrı idare edilmesi olmuştur.

4.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nda Sıtma

Sıtma, hastalık yapıcı bir grup parazit olan plazmodiumların, dişi anofel sivrisinekleriyle insanlara bulaşmasıyla yayılan ateşli bir hastalıktır. Hastalığın en belirgin belirtisi olan titremeyle yükselen ateş plazmodiumun çeşidine göre değişik aralarla olur. Teşhisi kolay, tedavisi ve korunması mümkün olan bir hastalıktır. Sıtma mikrobu taşıyan sivrisinek sağlam bir kimseyi soktuktan 9–17 günlük bir zamanda vücutta mikrop kemik iliğine, dalağa, beynin ince damarlarına ve karaciğere yerleşerek hastanın zayıflamasına kolları ve bacaklarının incelik karınlarının şişmesine ve hastanın çalışamaz, yürüyemez hale gelmesine yol açar.⁸²

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde orduyu en çok etkileyen hastalıkların başında gelen sıtma, Cumhuriyet'ten sonra da sağlık problemlerinin başında yer almıştır. 1925 yılında dört vilayete bağlı 331 köy ve 152.736 nüfus üzerinde çalışmaya başlayan sıtma savaş teşkilâtı, 1944 yılında 37 vilayet, 4.630 köyü ve 3.600.000 nüfusu himayesine alıp faaliyetine devam etmiştir.

1925'te düzenlenen Milli Tıp Kongresi'nde sıtma hastalığı ana tema olarak ele alınmış ve sıtma mücadelesinin teşkilatı, personeli ve yürütülme esasları Sıtma Mücadele Raporu başlığında tespit edilmiştir. Genel olarak sıtmadan korunmak için kinin* kullanılacak, sivrisineklerle mücadele edilecek, bataklıklar ve durgun sular kurutulacaktır. Bu raporda Vekâletlerin sıtma mücadelesindeki yükümlülükleri de belirlenmiştir. MMV, sıtma mücadelesini Sıhhat Vekâletinin başkanlığında belirlenen esaslar çerçevesinde yürütecektir. Orduda yapılan bu işlemler ve istatistikler, raporlarla MMV ve Sıhhat Vekâletine bildirilecektir. MMV'nin genel sıtma mücadelesindeki görevleri orduya sıtmalı olarak katılım yapmış askerleri tedavi etmek, sıtmayı önlemek, manevra ve savaş sırasında orduda sıtma salgını meydana

⁸² Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4): 351 - 359, 2008, Türkiye Parazitoloji Derneği Yayını, s. 352.

* Kınakına ağacının kabuğundan elde edilen ve sıtmaya neden olan paraziti öldüren ilaçtır.

gelmesini önlemektir. Diğer bir önemli nokta da bu mücadelede sıhhi, mülki ve askeri makamların karşılıklı haberleşme ve yardımlaşmasıdır.⁸³

Sıtma ile mücadele kapsamında; hastalığın kaynaklarını belirlemek için il sağlık müdürlüğünce her yıl seçim muayenesi yapmak üzere asker alma dairelerini dolaşmakla görevlendirilen doktorlar, Sıhhat Vekâleti tarafından lüzum görülen bölgelerde geçtikleri köy, nahiye, kaza ve vilayetlerdeki sıtma durumunu tespit ederek yine Sıhhat Vekâletine gönderilmek üzere MMV Sağlık Dairesi Reisliğine sunacaklardır. Sıtma ile mücadele teşkilatı olmayan yerlerde hükümet ve belediye doktorları yoksa askeri doktorlar, askeri görevlerini zaafa uğratmadan o yörelerdeki hükümet tabipliklerine ait talimatnamede açıklanan sıtma mücadele görevini yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Sıtma mücadelesindeki elde edilecek başarı orduyu da sıtmadan koruyacağı için sivrisinek ile mücadele talimatnamesindeki durgun suların ve bataklıkların kurutulması için küçük mesaiye* imkânlar dâhilinde iştirak edecektir.⁸⁴

1926'da kabul edilen 839 sayılı "Sıtma Mücadelesi Kanunu" ile faaliyetlerine devam eden sıtma teşkilatının çalışmasını 1941'de Muğla Mebusu Orgeneral İzzettin Çalışlar şu şekilde izah etmiştir:

"...Cumhuriyet Hükümeti sıtma işini ele alarak mücadeleye başlamıştır, büyük hizmetler yapmıştır. O günden bu güne çok fark vardır. Belki %40 derecesinde olan sıtma afeti %20'ye inmiştir. Bu gün %20 olarak kabul ettiğimiz takdirde dahi, yine büyük bir afetin içerisinde bulunduğumuzu kabul etmeliyiz..."⁸⁵

Görüldüğü gibi sıtma mücadelesinde belli bir başarı elde edilmiş olmasına rağmen yine ülkeyi tehdit etmeye devam etmiştir. Sıtma mücadelesinde hastalığın sık görüldüğü yerler iki mıntıkaya ayrılmıştır. Birinci mıntıka: Adana, Konya, Çanakkale, Trakya, Mersin, Niğde, Kocaeli, Küçük ve Büyük Menderes Havzaları, Balıkesir, Bursa, Samsun, Trabzon, Ordu, Çarşamba, İzmir ve havalisi, Antalya, Diyarbakır ve Mardin havalisidir. İkinci mıntıka ise Erzincan, Erzurum, Van, Sivas,

⁸³ Mehmet Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, İstanbul, Nehir Yayınları, 2008, s. 184.

* Küçük mesai: İlgili köy ve kasaba halkından 20-40 yaş arasındaki erkek nüfusun yılda en az beş gün çalışmasıyla başarılabilen iştir. Bkz.:Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı**, s. 174.

⁸⁴ Mehmet Temel, **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, İstanbul, Nehir Yayınları, 2008, s. 185.

⁸⁵ **TBMM ZC, (Devre VI), C:18, İ:57, (27 Mayıs 1941), s. 194**

Ardahan, Kars, Bitlis, Elazığ ve Muş'tur.⁸⁶ Trakya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Samsun, İzmir gibi sıtmanın sık görüldüğü bu mıntikalarda ordu birlikleri de konuşlandığından aynı şekilde sıtmadan etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı ile sıtma savaş işleri tamamen güçleşmiş ve bu harbin yarattığı çeşitli zorunluluklar karşısında, sıtma savaşının önlem ve uygulamalarında duraklama ve yetersizlik belirmiş ve 1939'dan önce elde edilmeye başlayan olumlu sonuçlar yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuş, tabipsizlik, memursuzluk, vasıtasızlık gibi mahrumiyetler içinde bulunan teşkilatı çalışamaz hale koymuştur.⁸⁷

Sıtma ile mücadelede kinin ilacı ile önlem almak önemli bir korunma yolu olmuştur. Kinin sıtma mıntıklarındaki halka sıtma mevsiminden biraz önce başlanarak ve mevsim sonuna kadar üç gün arayla verilmiştir. Sıtmalı yerlerde oturan veya harekât yapan askerlere de parasız olarak dağıtılmıştır. 1940 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, yaptığı bir konuşmada sıtma ile ilgili bu durumu aşağıdaki ifadelerle özetlemiştir:

“...sıtma mücadelesinde çalışan hekim arkadaşlarımızın eksikliğini ikmal edemedik. Biz bunların eksikliğini tıp talebe yurdunu ikmal etmiş hizmeti mecburelilerle ikmal ederiz. Bunlar iki seneden beri terhis edilmediler. Orduda bu şekilde bulunanların yekunu 265'i buluyor. Bunlara zamimeten sıtma mücadele mıntikasında çalışan doktorlarımız da talim için hizmete alındılar. Binaenaleyh evvelce 98 kişilik kadro ile çalışan sıtma mücadelesi bugün 65 tabip eksikle 33 tabiple çalışmaya mecbur oluyor. Salgın çıkan yerlere her zaman yaptığımız yardımı yapamadık. Hatta çalışmalarımız aksak oldu. Bir arkadaşımın buyurduğu rakamlar yanlış olacaktır. 80 bin kişi sıtmadan ölmüştür buyurdular. Böyle bir şey yoktur. Sıtmadan ölen asla 500'ü geçmemiştir... Geçen senenin haziran, temmuz, ağustos aylarında kinin nokta-i nazarından endişeli günler geçirdik. Kızılay Cemiyetimiz stoklarıyla beraber memleketin ihtiyacı olan kinini Hollanda'dan getirtti. Ona göre siparişleri yapmıştı. Fakat geçen sene harbin Avrupa'daki inkışaf şekli kinin fiyatının iki misli artmasına ve bedelinin peşin olarak dolarla ödenmesine ve son ahval dolayısıyla bunları Cava'dan getirtmek mecburiyetinde kaldık. Cava'dan ilk parti kinin memlekete gelinceye kadar ihtiyatlarımızla çalıştık. Çalıştık derken mücadele mıntıklarına meccani kinin ve diğer mıntikalarda devlet kinini yetiştirmekte müşkülât çekmedik. Yalnız piyasada serbest kinin bulunduramadık. Bizim endişemiz şu idi: ısmarladığımız kininler gelinceye kadar elimizdeki kininleri

⁸⁶ Nüzhet Şahingör, “Orduda Sıtma Mücadelesi”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Sayı 68, Askeri Tıbbiye Matbaası, İstanbul, Nisan 1952, s. 42.

⁸⁷ “Sıtma ile olağanüstü savaş hakkında kanun tasarısı ve Muvakkat Encümen mazbatası (1/401)”, **Sıra Sayısı: 52 No'lu, TBMM Komisyon Raporu**, (4707 sayılı kanun ile ilgili), 3 Mart 1945, s. 1-2.

hakiki ihtiyaçlara sarfettik ve yalnız şüpheli yerlere vermedik. Eylül ayından itibaren ferahladık. Sıtma mevzuu üzerinde yer yer, bilhassa bu epidemiler Manisa'da olmuştur, Aydın'da olmuştur. Bursa'da ve mücadele mıntıkası haricinde Yozgad'ın Boğazlıyan, Tokad'ın Kazovası'nda, İzmir'in Bergama, Bayındır, Tire taraflarında şiddetli savletler yaptı. Bizce bir kişinin ölümü dahi büyüktür, büyük zayıat verilmeden bunlar bastırıldı...⁸⁸

Hulusi Alataş, savaşın ilk yıllarında sıtma mücadelesinde çalışan doktorların askere alındığını, dolayısıyla sıtma ile savaşta aksama yaşanacağını belirtmiş, sıtmadan ölümlerin sanıldığı kadar çok olmadığını, kinin sıkıntısının yaşandığını, ancak, bu sıkıntının da giderildiğini ifade etmiştir.

Ordunun ve ülkenin kinin ihtiyaçı 15 Haziran 1935 tarihli, 2767 sayılı "Sıtma ve Frengi İlaçları Hakkında Kanun" hükümlerine göre kinin ve türleri ile tuzlarını ülkeye sokmak veya ülke içinde yapmak Türkiye Kızılay Cemiyetinin monopolü altına verilmiştir. Toptan satış fiyatları da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından tespit edilmiştir. Savaş sırasında sıtma, mevsiminde adeta salgın şeklini almış, harp nedeniyle temini güçleşen kinin ve *atebrin* yetersiz kalmıştır. Daha sonra kinin üreten ülkelerle irtibat kopmuş, *atebrin* üreten Almanya ile ulaşım yollarının kapanması ile durum kritik bir hal almıştır.⁸⁹

MMV'nin 9 Mayıs 1939 tarihli yazısıyla; ordunun kinin ihtiyaçının fazla olduğu, verilen barış bütçesi ile kinin ihtiyaçının karşılanmadığı, depo edilen kininlerin tüketildiği, bu ihtiyaçı ne Kızılay'ın karşılayabildiği ne de tüccar vasıtasıyla temin edilebildiği, 30 ton kinin ihtiyaçının Kızılay tarafından verilmesi veyahut hariçten temin edilmesi istenmiştir.

Yine MMV'nin 3 Temmuz 1939 tarihli yazısında; Kızılay Cemiyetinden ordunun seferi ihtiyaçı olan otuz ton kininden bedeli 1940 senesinde ödenmek üzere, ancak, bir tonunun alınabildiği, geriye 29 ton kaldığı, cemiyetin ilaç stok edebilecek mali kudreti olmadığı, uzun vadede ödeme karşılığında ilaç veremeyeceği, inhisarı cemiyete ait olan bu ilacın dışarıdan alınamayacağı, herhangi bir seferberlik vuku bulduğunda ordunun sıhhi durumunun çok müşkül bir vaziyete düşeceği bilgisi verilmiştir. Bunun için; ordunun ihtiyaçı olan seferi ilaçların monopolün dışında tutularak serbestçe hariçten alınmasını veya 29 ton kinin ile diğer monopola dâhil olup da ordunun sefer ihtiyaçı olan diğer ilaçların (50.000 seri neosalvarsan, 2000

⁸⁸ "Sıhhiye Vekilimizin Sözleri", **Ulus**, 28 Mayıs 1941, s. 5.

⁸⁹ Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız**, s. 152-153.

şişe atebrin, 10.000 şişe bizmojenol, ve kasbis veya medobiz, ile 1500 kilo iyot potasyum, 1600 şişe plazmokin, 150 kilo tannat dö kinin ve 500 kilo Ekors dö kinkina) vekâlet namına Kızılay'da depo ettirilmesi talep edilmiştir.

31 Temmuz 1939 tarihli Maliye Vekâletinin konu ile ilgili görüş bildiren yazısında ordunun ihtiyacı olan kininin ve diğer ilaçların mevcut şartlarda karşılanamayacağı ve 3395 sayılı kanunla düzenlenen cetvelin bu ihtiyaca göre yeniden tadil edilmesi uygun görülmüştür. Başvekâlet, 2 Ağustos 1939 tarihli yazısıyla Maliye Vekâletinin görüşünü MMV'ye bildirmiştir. MMV bu yazıya cevaben Kızılay tarafından uzun vadeli bonoların kabul edilmesini veya ordunun ihtiyacı olan kinini depolamasını tekrar istemiştir.

18 Eylül 1939 tarihli Kızılay'ın cevabında; orduya bir kısmının bedeli 1940 yılında tediye edilmek üzere 4 ton kininin verildiği, uzun vadeli bonoları hiçbir ticari müessessinin kabul etmeyeceği, döviz karşılığında yirmi ton kininin Hollanda ve Almanya'dan sipariş edildiği, ancak sadece Hollanda'dan kininlerin yola çıkarıldığı bildirilmiştir. Almanya'nın ise mevcut durumunun ikmale uygun olmadığı için kininlerin gönderilemediği, öncelikle memleketin ihtiyacı olan kininin tedarik menşelerinin ve sermayenin bulunması gerektiği, bundan sonra da döviz müsaadesinin verilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, bir yıllık kinin ihtiyacı olan 40–50 tonluk kininin tedarikinde esas sorun takriben bir buçuk milyon değerindeki paranın tediyesi ve serbest döviz müsaadesi olduğu, maddi yardım yapıldığı ve serbest döviz müsaadesi verildiği takdirde Kızılay'ın üzerine düşen vazifeyi yapacağı bildirilmiştir.

22 Kasım 1939 tarihinde Maliye Vekâletinin yazdığı yazıda; kinin mübayaası için tahsisat bulunulsa dahi, 1939 takvim yılı için tanzim edilen döviz cetvellerine kinin karşılığında konulmuş olan 550.000 liralık serbest döviz tamamen sarf edilmiş olduğundan, ihtiyaç olacağı düşünülen 1.500.000 liralık serbest dövizin yeniden tahsisata ilave edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, yeterli tahsisat temin edilecek olursa kininin Hollanda ile Türkiye arasında mevcut olan Klering Sözleşmesi hükümlerine göre veya bu sözleşmeye bağlı 27 Şubat 1939 tarihli mektup gereğince şarap, likör, sigara ve pipo tütünü, hububat (buğday müstesna) gibi maddelerde senelik 250.000 florinlik plafon dâhilinde yapılacak ihracatla kinin

alınması hakkında ortaya konulmuş kaydın biraz daha dağıtılması suretiyle temin edilmesi çarelerinin aranılması gerektiği bildirilmiştir.⁹⁰

Kızılay Cemiyeti için 1939 yılı ihtiyacına sayılmak üzere Amsterdam'dan alınacak ve bedelinin yarısı serbest dövizle ödenecek 19 ton muhtelif kinin için 41.418,15 sterlinlik ve tamamı dövizle ödenmesi icap eden 2 ton 300 kilo kına kına kabuğu için 3373 Hollanda florinlik döviz tahsisatı onaylanmış,⁹¹ 22 Temmuz 1939 tarihinde 51.000 sternlik tahsisat tediye edilmiştir.⁹² 19 Aralık 1939'da, 1939 senesi kinin bedeli bakiyesi olan 9710,8,4 sterlin ve 1575,16 florinlik döviz karşılığı Kızılay namına 1939 döviz cetveline ithal edilmiştir.⁹³

1940 yılı döviz bütçesi ile kabul edilmiş olan ve Kızılay tarafından Amsterdam'a (*Amsterdamsche Chinine Fabriek* Kurumu) 24 Ton 275 kilo kinin sipariş edilmiştir.⁹⁴ Kızılay cemiyeti tarafından memlekette bulunmayan ordu sıhhi ilaç ve kinin yerine geçen atebrin ile ilaç ve malzeme siparişleri Washington Türkiye Büyükelçiliği adına açılan akreditiflerden alınmıştır. New York Ticaret Ataşemiliteri, Ağustos 1942'den sonra Amerika hükümeti Türkiye'de oluşturulan Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu dâhilinde para ile satın alınabilmesi için Ankara'da kurulu Müteşekkil Koordinasyon Bürosu'ndan tebligat yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁹⁵

21 Eylül 1940 tarihinde memleketin kinin ihtiyacını temin için Kızılay Cemiyetine bir milyon liraya kadar kredi verilmesi kabul edilmiştir.⁹⁶ Kızılay Cemiyeti sıtma ve frengi hastalıkları için kinin ve kınakına kabuğu ihtiyacının, bir kısmını serbest dövizle Amsterdam'dan, bir kısmını da Almanya'dan kliring yoluyla temin etmekte iken, 1940 senesinde Türk-Alman Kliring Anlaşması sona erdiğinden Hollanda kliringi de muntazam işlemediğinden kalan kininin 1940 yılı döviz cetveline konacak 44.261.6.2 İngiliz liralık tahsisatla serbest dövizle alınmasına müsaade istemiş, Maliye Vekilliğince bunun mümkün olduğu bildirilmiştir.⁹⁷

Mart 1942'de memlekete kinin getirilmesi güçleşmiş ve stok miktarı da büyük bir itina ve tasarrufla kullanmayı gerektirmiştir. Sıhhat ve İctimai Muavenet

⁹⁰ BCA, 030.10, 51.337.10, s. 1-12.

⁹¹ BCA, 030.18.1.2, 86.38.10, s. 1.

⁹² BCA, 030.18.1.2, 88.72.10, s. 1.

⁹³ BCA, 030.18.1.2, 89.118.19, s. 1.

⁹⁴ BCA, 030.10, 178.231.8, s. 2.

⁹⁵ BCA, 030.10, 179.235.28, s. 1.

⁹⁶ BCA, 030.18.1.2, 92.92.1, s. 1-2.

⁹⁷ BCA, 030.10, 212.441.13, s. 1-4.

Vekilliği bu durum karşısında bazı tedbirler almak lüzumunu duymuştur. İkinci bir emre kadar sıtma tedavi müddeti beş güne indirilmiş, korunma kinini verilmesi yasak edilmiştir. Sıtmalı olanlara Atebrin verilecek, zorunluluk olmadıkça hastanelerde kinin kullanılmayacaktır. Hali ve vakti yerinde olanlara parasız verilmeyecektir.⁹⁸

9 Mayıs 1942’de Milli Koruma Kanunu’nun 14’üncü maddesi, 3’üncü fıkrasına dayanarak toz ve komprime kininlerin beyana tabi tutulması ve bunlara değer fiyat karşılığında satın alınmak üzere hükümetçe el konulmasına karar verilmiştir.⁹⁹ Mayıs 1942’de Maliye Vekilliğince, MMV Hava birlik ve kurumlarına gereken 100 kilo kinin ihtiyacının İngiltere Hava Ataşeliğinden alınması için, ücretinin 1942 takvim yılına ait döviz cetvelinden tahsis edilmesinin mümkün olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁰

MMV tarafından 6 Mart 1943 tarihli bir yazıyla ordu sıhhi ihtiyacı için 25 milyon liralık İngiltere’ye sipariş edilmiş olan on ton kininden beş tonunun Güney Afrika’dan İstanbul’a gönderildiği, Londra Ataşemiliterliğinin 25 Şubat 1943 tarihli şifresi ile anlaşıldığı, gelen kininin İstanbul’da Kızılay tarafından tesellüm edildiği, ancak, bunun iki tonunun orduya verilmesi istenmiştir. 26 Mart 1943 tarihli bir yazıyla gelmiş olan kininlerin daha evvelce Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği tarafından sipariş edilip de henüz gelen kininler olduğu, ordu için istenen kinin olmaması gerektiği, zaten içinde bulunan yıl MMV emrine bir ton kinin verildiği, stokta bulunan kininlerin başta ordu için kullanılacağı cevabı verilmiştir.¹⁰¹ Bu yazışmalardan anlaşılmıştır ki her ne kadar ordu ihtiyaçlarına öncelik verilse de sivil halkın da kinin ihtiyacının giderilmesi önemini kaybetmemiştir.

Savaşın başlangıcında, askeri birliklerin konuşlandığı bölgelerdeki bataklıkların kurutulamamış olmasından ve kinin tedarikinde yaşanan güçlükler yüzünden savaşa girme ihtimali bulunan ordunun sıtma salgınıyla savaşmadan zayıflayacağından korkulmuştur. Birinci Ordu birlikleri Çanakkale’nin sıtmanın sık görüldüğü Kumkale, Pınarbaşı semtinde, bir kısmı Edremit, İzmit gibi sıtması bol muhitte, bir kısmı da Trakya, Bursa, Eskişehir, Kütahya ve Ankara gibi daha az sıtma bulunan mıntikalara yerleşmiştir. Savaşın ilk yılından sonra Çanakkale, Edremit, Eskişehir ve Ankara gibi sıtmalı mıntıklar Birinci Ordu kadrosundan ayrılmış, daha

⁹⁸ “Kinin Azlığı Yüzünden Bazı Tedbirler Alındı”, **Ulus**, 24 Mart 1942, s. 2.

⁹⁹ **BCA**, 030.18.1.2, 98.38.20, s. 1.

¹⁰⁰ **BCA**, 030.10, 212.443.14, s. 1-3.

¹⁰¹ **BCA**, 030.10, 177.223.17, s. 1-3.

ziyade İstanbul, Trakya, İzmit mıntıkasında kalmışlardır. Bu mıntika içinde en çok Çatalca semtindeki Bahsayış, Baba-Nakkaş köyleri, Beykoz sırtlarının ardından Karadeniz'e dökülen Riva deresi bataklıkları sıtma için tehlikeli olmuştur.¹⁰² 1925 yılında Milli Türk Tıp Kongresi'nin raportörlüğünü yapmış ve "Türkiye'de Sıtma Coğrafyası"nın haritasını çizmiş olan Birinci Ordu Sıhhiye Mütihazası¹⁰³ Abdülkadir Noyan bu mıntikalarda yaptığı denetlemelerde bu bölgelerdeki bataklıkların kurutulması ve sivrisinekle mücadelenin mümkün olmadığını, ancak, koruyucu ilaçlarla bu hastalığın engellenebileceğini değerlendirmiştir. Bir de daha yüksek mıntikalara yerleşmesi gereken birliklerin, yola yakın olduğu için daha aşağıda yerlere konuşlanması onları bataklıklara yaklaştırmıştır. Yola yaklaşan bu birlikler tekrar bataklıklardan uzaklaştırılmıştır. Abdülkadir Noyan, ordu tıbbi müzaherelerinde sıtma mücadele esasları hakkında konferanslar vermiş, sıtma mücadelesini kolaylaştırmak için Ordu Komutanı Fahrettin Altay'ın müzahedeleri ile "Ordu Subaylarına Sıtma Hastalığından Korunma Öğütleri" adlı broşür yayımlamıştır.¹⁰⁴ 1941 yılında yayımlanan bu broşürde sıtmaya neden olan paraziti ve sivrisinekleri tanıtmış, hastalığın belirtilerini ve tedavi şekillerini, korunma yollarını anlatmıştır.* Kendisi sıtma mücadelesindeki asıl problemin koruyucu olarak verilen kinin ve atebrin azlığı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Abdülkadir Noyan, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Hulusi Alataş ile işbirliği içinde Ankara'daki sıtma mıntıkasında bulunan birlikleri gezmiş ve incelemiştir. Kendisi MMV Sıhhat İşleri Daire Başkanı iken MMV tarafından tüm birliklere "sıtma mücadelesi ile ilgili emir" yayımlanmıştır. Bu emirde ilkbaharda askeri birliklerde sıtma zamanı başlamadan tüm erlerin muayeneden geçirilmesini, büyük dalaklı olan veya bir sene önce sıtma olan askerlere bir haftalık kısa süreli kinin tedavisinin uygulanması istenmiştir. Bu uygulama sonuçları göstermiştir ki, 1945 yılı sıtma sayısı bir önceki yıla göre yarı yarıya azalmıştır.¹⁰⁶ Koruyucu olarak ordu birliklerinde kışla pencerelerine tel takılmış, cibinlik de kullanılmıştır.¹⁰⁷ Bunun dışında ilginç mücadele yöntemlerinin de uygulandığı olmuş, bunu da Emekli P. Alb. Mehmet Ziya Belibağlı aktarmıştır. Kendisi 1945 yılında teğmen olarak göreve başladığı İslahiye'de 17. Bağımsız Kor,

¹⁰² Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, s. 152-153.

¹⁰³ **A.e.**, s. 152-153.

¹⁰⁴ **A.e.**, s. 152-153.

* Abdülkadir Noyan, **Ordu Subaylarına Sıtma Hastalığından Korunma Öğütleri**, Ahmet İhsan Matbaası, 1941.

¹⁰⁵ Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, s. 152-153.

¹⁰⁶ **A.e.**, s. 160.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 166.

20. Dağ Tüm, 67. P. Alayı, 2. Tb. 5. Bölük'ünde sivrisineklerin çok olduğunu, bir askerin ağzına aldığı benzini aleve doğru püskürtürken ortamda bulunan sivrisineklerin yanarak yere düştüğünü böylelikle bir süreliğine ortamın sivrisinekten arındığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

Sıtmadan korunma için yoğun sıtma görülen, sıtmalı yerlerdeki ve uçaksavar, hudut birlikleri gibi yerlerini değiştiremeyen birliklerin subay ve askerlerine haftada iki defa üçer gün ara ile birer gram kinin veya aynı sürelerde 0.30 gr atebrin verilmiştir. Alınan önlemlere rağmen sıtma olan hastalar hastanelerde tedavi edilmiş, kısa süreli yedi gün kinin ve atebrin tedavisi ve tedavi sonunda plasmokin verilmiş, sonra bu tedavi 5 güne indirilmiştir.¹⁰⁹ 1941-1945 yıllarında yedi günlük tedavi beş gün olarak uygulanmıştır. Sıtma ilaçlarının tedarik edilmesi tekrar kolaylaşınca 1945'ten sonra tedavi yeniden yedi güne çıkarılmıştır.¹¹⁰

İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda yardımda bulunmak için bazı birliklerini Türkiye'de konuşlandırmayı planlamıştır. Kinin ihtiyacını Cava'dan almakta iken Cava düşünce kinin ihtiyacının %90'ını kaybetmiştir. İlaç gelinceye kadar Uzak Doğu'daki İngiliz ordularından biri altı ayda 280 bin zayıat vermiştir. Bunun sadece 40 bini düşman silahlarıyla olmuş, geri kalanı hastalık ve özellikle sıtmadan kaybedilmiştir.¹¹¹

Genelkurmay Başkanlığı III. Şube Müdürlüğüne yazılan 25 Mart 1941 tarihli yazı ile bir muhasama halinde İngilizler tarafından İzmir bölgesine getirilecek yardım kuvvetlerinin sıhhi yönden incelendiği bildirilmiştir. İngiliz tabip Henri Foy, 7 Mart 1941 tarihine kadar Çiğli, Boşnak Köy, Cumaovası, Seydiköy ve Gölcükler mıntıklarında incelemeler yapmıştır.¹¹² Genelkurmay Başkanlığı'nın 29 Mart 1941 tarihli yazısında, Britanya Ataşemiliteri tarafından, sıtma mütehassısı İngiliz Doktor Foy'un İngilizler tarafından icap ettiği zaman kullanılacak üs mıntıklarının bazı yerlerinde sıtmaya karşı drenaj yapılması gerektiğini bildirdiği ve gerekli amele işçiliği için Türk birliklerinden istifade edilip edilemeyeceği sorulmuştur.¹¹³ Arazinin

¹⁰⁸ Mehmet Ziya Belibağlı ile 25 Ağustos 2016 tarihinde görüşülmüştür.

¹⁰⁹ Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, s. 158-159.

¹¹⁰ **A.e.**, s. 164-165.

¹¹¹ Sadık Gören, "Ordumuzda Sağlık Problemleri İle İlgili İşler", **Askeri Sıhhiye Dergisi**, S.60, İstanbul, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1950, s. 23.

¹¹² **Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi**, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 2 Gömlek No.: 4 Belge No.: 4-1.

¹¹³ **Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi**, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 2 Gömlek No.: 3 Belge No.: 3-5.

ziraata elverişli hale getirilmesi yani “Arazi Islahı” için yapılan işlemlerde askeri birliklerin yerel sıtma teşkilatıyla işbirliği içinde olduğu tespit edilmiştir. Çoğu garnizonda birliklerin 3 km çevresini islah etmeleri kabul edilmiş, ancak, geniş arazi islahatı büyük maliyet getireceğinden daha geniş çaplı çalışma istenmiştir.¹¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı 21 Nisan 1941 tarihli yazı ile İngiliz Ataşemiliterin tespit etmiş olduğu sıtmalı ve drenaja muhtaç alanlar için ihtiyaç duyulan insan gücü ve çalışma günlerini, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’ne bildirmiştir. Buna göre; bir an evvel bu drenajın yapılması için İzmir Vilayeti dâhilinde Gaziemir’de 15 kişiye bir ay müddetle, Cuma Ovası’nda 50 kişiye bir ay müddetle, Çiğli’de 50 kişiye iki ay müddetle, Balıkesir Halalca’da 30 kişiye iki ay müddetle, Çanakkale Vilayeti dâhilinde Gelibolu kasabasının garp kısmında, Galata kasabasının garp kısmında, Kilye Limanı’nda otuzar kişiye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Yine Genelkurmay Başkanlığı, 26 İkinci Teşrin (Kasım) 1941 tarihli yazısıyla İskenderun Limanı mıntikasında sıtmaya karşı sıhhi tedbirler almak için gereken haritanın İskenderun İskelesi’ni inşa edecek olan İngiliz heyetine verilmek üzere masrafının verilmesi şartıyla denizle İskenderun, Akçay ve dağ etekleri arasındaki mıntikanın haritasının Harita Genel Direktörlüğü tarafından yapılabileceğini Nafia Vekâletine bildirmiştir.¹¹⁶ İngiliz Ataşemiliter Muavini Albay Blunt’ın 16 Mart 1943 tarihli mektubundan 1943’te sıtmaya karşı tertibatın tesis edilebilmesi için Genelkurmay’da sıtma ile mücadele için müşterek bir komisyonun toplanmasının teklif edildiğinin ve İngiliz mümessilleri arasından da bir mühendis ile sıtma mütehasssısının da bu komisyonda bulunacağı anlaşılmıştır.¹¹⁷

İngilizlerin konuşlanacağı bölgeler için sıtmaya karşı önlem alındığı gibi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince askeri birlikleri de içine alacak şekilde bataklıkların ve su birikintilerinin kurutulmasına yönelik olarak planlamalar yapılmış, ilgili askeri birlik komutanlıkları ile birlikte yürütülmüştür. Ancak Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ile ortak yürütülen işlerde zaman zaman problem yaşandığı görülmüştür. Ayrıntılı bir şekilde “Askeri Sağlık Hizmetlerinin Denetlenmesi” kısmında açıklanan bu olayda, Sıhhat ve İçtimai Muavenet

¹¹⁴ Şahingör, **a.g.m.**, s. 51-52.

¹¹⁵ Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 2 Gömlek No.: 3 Belge No.: 3-1.

¹¹⁶ Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 4 Gömlek No.: 105 Belge No.: 105-1.

¹¹⁷ Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu, Kutu No.: 2 Gömlek No.: 61 Belge No.: 61-1.

Vekâletince Mart 1941’de Kırıkkale’de sıtma mücadelesine yönelik olarak Askeri Fabrika Komutanlığınca yapılacaklar tespit edilerek krokiler çizilmiş ve MMV’ye gönderilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre; Askeri Fabrika Komutanlığı belirtilen düzeltmeleri yapmamış ve bunun üzerine durum gereği olarak MMV’ye bilgi olarak da Meclis Başkanlığı’na bildirilmiştir.¹¹⁸ MMV bunun üzerine Şubat 1942’de Kırıkkale’deki sıtma durumunu Sıhhat Vekâleti ve Fabrika Mütahassısları tarafından bir heyetle tespit ederek rapor halinde gereken emirlerin verildiğini Yüksek Başvekâlete ve Genelkurmay Başkanlığı’na bildirmiştir.¹¹⁹ Bu belge sıtma mücadelesinden sorumlu olan Sıhhat Vekâletinin su birikintilerinin giderilmesinde ve sıtmalı hastaların teşhis ve tedavisinde ordu ile birlikte çalışması gerektiğini, ancak, faaliyetlerin yürütülmesi noktasında problem yaşandığını göstermiştir. Bu problemin çözümüne yönelik olarak 1945’de kabul edilen kanun ile sıtma mücadelesinde Sıhhat Vekâletinin yetki alanı “Ordu birlikleri dâhil” ifadesinin konularak giderilmeye çalışıldığı düşünülmüştür.

Sıtma mücadele teşkilatı olmayan yerlerde koruyucu veya tedavi edici kinin dağıtılması işi de MMV tarafından yapılmıştır. Bursa Gemlik Kumla Köyü’nde incelemelerde bulunan *Tasvir-i Efkâr* gazetesi yazarı Galip Fuat Bey askerin sıtma mücadelesindeki yerini aşağıdaki ifadelerle açıklamıştır:

“Kumla’da kooperatif işlerine bakmak için gittiğim zaman bende yattım. Mücadele çok iyi çalışıyor. Buna kendim de şahit oldum. Bugün perşembe, nerdeyse sıtma mücadele memuru gelir dediler. Muhtarlığın bulunduğu binanın önünde, yarım saat sonra bir at durdu ve seyyar sıtma mücadele memurlarından Asker ile karşılaştım. Bana kinin verdi, kanımı aldı, tavsiyelerde bulundu. Dikkat ettim; köylüler birer birer geliyor, kanlarını aldırıyorlar, isimlerini deftere geçiriyor. Kinin dağıtılıyor. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti köylünün ayağına kadar memurunu yolluyor. Köylüler bu halden çok memnun”¹²⁰

Haydar Ilgaz anılarında, 1939 yılında üsteğmen rütbesi ile Midyat’ta bulunan Bofors Dağ Topu Bataryası Komutanlığı’na vekâlet ederken, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığını, İngiltere’nin Irak’ın kuzeyini işgal etmesiyle Cizre’ye sevk edilen kuvvetlere ilave olarak bataryasını bu bölgeye intikal ettirdiğini ve devamlı sıtma ile ilgili durumu şu şekilde kaleme almıştır:

¹¹⁸ BCA, 030.10, 177.223.11, s. 1-4.

¹¹⁹ BCA, 030.10, 177.223.13, s. 1-6.

¹²⁰ “Bursa’da Sıtma Mücadelesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Temmuz 1940, s. 4.

“...Orada açık ordugâha geçtik. Yaz aylarında hararet 40 derecenin üstünde seyir ettiğinden hayvanları söğüt ağaçlarının gölgelerine çektik. Geceleri Dicle Nehri'nin hâsıl ettiği bataklıklardan gelen milyonlarca sivrisinekten rahat uyumak imkânsızdı. Subay ve askerlerin kısmı azamisi sıtma illetine yakalandı. Doktor, ilaç ve tahsisat yoktu. Bataryada çok eskiden kalma bakır parçaları Mardin'e gönderdim. 9 liraya sattım. Bu paranın tamamıyla atebrin aldırđım. Her akşamüzeri bu ilacı bütün erlere içirdim. Bu sayede bataryada vefat eden asker olmadı...”¹²¹

Orduda 1940 senesinde sıtma hastalığına yakalanan 38.407 iken ölüm 123 tür. 1947'de ise sıtmaya yakalanan 18.866, ölüm ise 23'tür. 1949'da ise 10.970 sıtmalı kişiden sadece 7 ölüm vakası tespit edilmiştir.¹²² Bu sonuçlar sıtma ile mücadelede belli bir ivme kazanıldığını göstermiştir. Yukarıda verilen bilgilerden sıtma ile mücadelenin savaşın sona erdiği yıllarda daha etkili yapıldığı anlaşılmaktadır. Savaşın bitmesiyle birlikte elbette asker sayısı da azalacağından askerdeki sıtma görülme sıklığının azalması da bir realitedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde orduda sıtma hastalığı ile ilgili olarak diğer bulaşıcı hastalıkların da değerlendirildiği Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri hastanelerindeki sıtma hastalığından rapor verilen hastaların sayısını Tablo 4.1'de gösterilmiştir. Gümüşsuyu Asker Hastanesi'nde 3 Kasım 1942'den Eylül 1943 dâhil yaklaşık 11 ayda verem hastalığından sonra ikinci sırada olarak 100 sıtmalı hastaya rapor verilmiştir. Yine Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde Ocak 1945 ve Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül 1945 aylarında yaklaşık 5 ayda 167 sıtmalı hastaya bulaşıcı hastalıklar arasında ikinci sırada rapor verilmiştir.

Sıtmanın başlıca ilacı sanılan kinin harbin uzun sürmesi ve üretildiği bölgelerin Japon işgalinde olması yüzünden sıtmadan korunma, tedavi ve askerin kuvvetten düşmemesi için kininin yerini tutacak sentetik ilaçlar (Atebrin ve Atabirin) elde edilmiş ve tedavide iyi sonuçlar vermiştir.*

Tıp fakültesi mezunları, sıtma mücadelesi kapsamında, 1926'da kabul edilip uygulamaya konulan sıtma stajı için Adana Sıtma Enstitüsü'nde 45 gün tekâmül kursu görmeye devam etmişlerdir.¹²³ Sıtma ile mücadelede görevli doktorların askere

¹²¹ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 191.

¹²² Şahingör, a.g.m., s. 42.

* Amerikan ordusu Salomon adalarına çıktığında Atabirin'in etkisi henüz incelenmediğinden askerin %70'i sıtmaya yakalanmıştır. Bunun üzerine binden fazla bilim adamı bu işe görevlendirilmiş ve yeni usullerle elde edilen Atebrin gibi ilaçların kininden daha az zehirli ve daha faydalı formülü bulunmuştur. Bkz.: Remzi Gönenç, “Sıtma Savaşında Yeni Başarılar”, **Ulus**, 22 Ocak 1945, s. 5.

¹²³ “Adana'da Tekâmül Kursu Gören Genç Doktorlar”, **Ulus**, 13 Temmuz 1942, s. 2.

alınmalarının sıtma mücadelesini aksatması problemine yönelik olarak, Dr. Kemali Beyazıd sıtma mücadelesinde çalışanların askerlik vazifesinden muaf tutulmalarını meclis gündemine taşıyarak düzenlenmesine çalışmıştır.¹²⁴ 28 Mart 1945'te, 4707 sayılı "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" kabul edilerek ordu dâhil olmak üzere sıtma ile savaşta Sağlık Bakanlığı koordinasyonunda yönetime önemli düzenleme yetkileri verilmiştir. Bu kanunla, sıtma ile mücadelede askeri birliklerin yapacağı işlerin yapılış tarz ve şekillerinin sıtma mevsiminden önce MMV ile Sıhhat İçtimai ve Muavenet Vekâletinin birlikte düzenleyeceği, sıtma mücadelesinde görevli kişilerin genel seferberlik haricinde askerlik hizmetine çağrılmayacağı sıtma savaşında çalıştıkları sürece tehirlî sayılacakları kabul edilmiştir.¹²⁵ Böylece savaş hazırlıkları sebebiyle askerlik hizmetine alınan sıtma mücadele personeli yine sıtma mücadelesinde hizmet etmiştir. 4707 sayılı kanun, 1945 Aralık ayı sonunda yürürlükten kalkacağı için 15 Şubat 1946'da 4871 sayılı "Sıtma Savaş Kanunu" kabul edilerek sıtma savaşı sürdürülmüştür.

4.2.3. İkinci Dünya Savaşı'nda Tifüs

Lekeli humma da denilen tifüs, bitler vasıtasıyla mikrobu insana bulaştırır ve 10-15 gün içinde hastalık ortaya çıkar. Hastalık; titreme, baş dönmesi ve baş ağrısı ile başlar. Birkaç gün sonra ciltte evvela kırmızı sonra mavimsi olan hastalığa da ismini veren lekeler görülür. Lekeli humma özellikle kan damarları için tehlikeli olup hastanın nabızı hemen hemen hissedilemez bir hale gelir ve kalp zayıflar ve bu hastalıktan ölüm de bu yüzden olur.¹²⁶ Diğer bir adı lekeli tifo olan tifüs daha çok kış aylarında, sefalet, izdiham olan, ordunun harekât zamanında, genellikle bakımsızlık ve pisliğin olduğu zamanda yayılır, temizliğe dikkat edilen yerlerde görülmez. Bitlerle yayılan bu hastalığın en önemli önlemi temizliğe dikkat edilerek bitlerin ortadan kaldırılmasıdır. Bitler ot minderler, elbise ve yatak takımları ile yayılır.¹²⁷ Tifüsün kış aylarında görülmesinin sebebi daha seyrek banyo yapıp seyrek aralıklarla çamaşır değiştirilmesi, kış aylarında vücut sıcaklığının bitler için uygun hale gelmesi, insanların bitli yerlerde barınmak zorunda olmalarıdır.

¹²⁴ Çakırçoban, a.g.e., s.47.

¹²⁵ 4707 sayılı "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, 28 Mart 1945", **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima 2, C. 27, Ankara, TBMM Matbaası, 1945, s. 119-122.

¹²⁶ Sevilay Özer, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies** XV/30 (2015-Bahar/Spring), s.171.

¹²⁷ Neşet Usman, "Lekeli Humma (Tifüs Ordu Tifüsü)", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Cemiyeti Yayını, Şubat 1940, sayı 90, s.11.

Türk ordusunda tifüs hastalığı ile ilgili olarak ilk kez Kırım Savaşı sıralarında bilgi sahibi olunmaya başlanmış, devam eden savaşlarda özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde neredeyse tüm cephelerde büyük zayıflara yol açmıştır.¹²⁸ Üçüncü Ordu'da 1915'ten 1918'e kadar 19.619 tifüs hastası ve bu hastalıktan 7.310 ölüm görülmüştür.¹²⁹ Milli Mücadele döneminde de Sakarya muharebeleri sırasında binlerce tifüs vakası görülmüş, ancak, alınan önlemlerle hastalığın daha fazla yayılması önlenmiştir. Savaş ve sefalet zamanlarında salgın yapan bu hastalık İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar da yurt genelinde ve orduda endemik olarak görülmüş, ancak, salgın yapmamıştır.¹³⁰ (Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun seri konferanslarından 22 Şubat 1979'da sunulmuştur.)

İkinci Dünya Savaşı döneminde ülkede salgın halini alan tifüs ile ilgili Türkiye'de yapılmış istatistik çalışmasında; 1938 yılında 454 hasta 51 vefat, 1939 yılında ise 486 hasta 86 vefat iken, 1940 yılında 815 hasta 92 vefat sayısına çıkmıştır. 1941 yılında 948 hasta 110 vefat, 1942'de 877 hasta 122 vefat, ancak, 1943'te ise hasta sayısı 4142'ye vefat sayısı da 268'e birden yükselmiş ve özellikle İstanbul'da salgın şeklini almıştır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı döneminde yıllara göre tifüs hasta sayısı ve ölüm sayısı Tablo 4.2'de gösterilmiştir. Görüldüğü üzere tifüs savaş yıllarında 1943'te ani artış göstermiş ve bu artış savaş sonunda da devam etmiştir. Ancak, büyük askeri birliklerde fazla görülmemiştir. Feridun Firik bunun nedenini; biti ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre sivil halk ile temasın sınırlandırılması, izinlerin azaltılması, daha sıkı temizlik önlemleri ile mümkün olduğu ve kısmen de aşılamanın etkili olduğu şeklinde değerlendirmiştir.¹³¹

¹²⁸ Kemal Özbay, "Tarihte Lekeli Humma, Tifüs ve Ordudaki Tahribatı", **Dirim**, Mart-Nisan 1979, Mart-Nisan, s.113-120.

¹²⁹ Başustaoglu, **a.g.e.**, s. 288.

¹³⁰ Özbay, "Tarihte Lekeli Humma, Tifüs ve Ordudaki Tahribatı", s.113-120. (Bu kaynak bundan sonra bu şekilde verilecektir.)

¹³¹ Feridun Frik, "Türkiye'de Tifüs İstatistiki (1923-1943)", **Dirim**, Mart- Nisan 1944, sayı 3-4, s. 88-91.

Tablo 4.2. Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yıllara Göre Tifüs Hasta Sayısı ve Ölüm Sayısı

Yıl	Tifüs Hasta Sayısı	Tifüs Hastalığından Ölüm
1938	454	52
1939	436	48
1940	799	100
1941	944	110
1942	877	124
1943	4.142	298
1944	3.251	311
1945	2.618	139
1946	1.494	103
1947	641	56

Niyazi Erzin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu”, **Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi**, (3): 1948, s. 6.

Uzun süren savaşlarda orduda görev yapan ve İkinci Dünya Savaşı döneminde de 1. Ordu Sıhhiye Mütahhasısı olan Abdülkadir Noyan tifüs salgınına bizzat yaşamış ve mücadele etmiş bir doktordur. Kendisi Birinci Dünya Savaşı sırasında Prof. Reşat Rıza beyden öğrendiği tifüslü hastanın kanından elde edilen aşı ile yapılan aşılama metodunu Bağdat’ta uygulamış ve başarılı olmuştur.¹³² 1940 yılı sonlarına doğru birlikleri denetlerken Hadımköy ve Yatsıviran yolu üzerinde çalışan ameleler arasında ve bunlarla temasta olan birliklerde tifüs artışı dikkatini çekmiştir. İnşaat taburunda görev yapan amelelerin, bitli, üstü başı kirli, yeme içmelerinin yetersiz ve on kişiden fazla küçük çadırlarda kaldıklarını görmüştür. Hadımköy ve Çatalca Tahkimat K.lığı emrinde çalışan taş ocakları işçilerinin durumu da aynı şekildedir. Ordu vasıtası ile yaptırılan yollarda çalışan ameleler arasında görülen tifüs buralardaki birlik askerlerini tehdit etmiştir. Bu tehlikeyi görerek buna karşı çözüm aramıştır. Tifüsle mücadelenin bitle mücadele olduğunu bildiğinden öncelikle mevcut temizlik imkânlarını değerlendirmiştir. 1. Ordu emrinde 14 duş yeri, bir sabit etüv, bir soyunma ve giyinme vagonu olan bir dezenfeksiyon treni vardır. Kendisi bu tesise bir tıraş ve bekleme salonu ilavesi için teşebbüste bulunmuştur. Tahkimat amele taburunun tathiri için Tahkimat Komutanı Tümğ. Kemal Paşa ile 16 Ocak 1941’de Tuzla Tahaffuzhanesini incelemişlerdir. Burada büyük sabit bir etüv, duş tarzında hamam locaları, tathir merkezi yanında muhacirler için yapılmış tahta barakalar, içme ve el yıkama muslukları mevcuttur. Barakaların yanına sahra helaları kazdırılması ve bu tahaffuzhanede günde 500 kişinin banyo yapıp elbiselerinin

¹³² Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, s. 141-142.

etüvden geçirilmesi planlanmıştır. Askerler ve ameleler bölük bölük getirilmiş, subayların ve tabiplerin kontrolünde önce tıraş olduktan sonra banyo yaptırılarak bir gece orada konaklamışlardır. 29 Ocak 1941 tarihine kadar vapurlarla taşınarak genel bir temizlik yapılmış ve burada temizlenenler yeniden kontrol edilerek bit mücadelesinde başarılı olunmuştur. Tathir treni ile Hadımköy ve Çatalca istasyonlarında ve demiryoluna yakın birliklerin olduğu yerlerde de durularak yapılan temizleme işleminde de başarılı sonuçlar elde edilmiştir.¹³³ 1941 yılında kıta tabiplerinin birçok birlikte okumaya fırsat bulamadıkları düşünülerek, bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak Abdülkadir Noyan ve harp cerrahisi ile ilgili olarak ta Prof. Dr. Mim Kemal tarafından Harbiye Orduevi'nde konferanslar verilmiştir.¹³⁴ Bu konferanslarda tifüse neden olan virüsün bitlerin pislikleri içinde güneşe maruz kalmadıkça bir-iki yıl yaşadıklarına aşağıdaki ifadelerle dikkat çekilmiştir.¹³⁵

“...alınacak tedbirlerdeki incelikleri ve özellikle Riketsiya'ların bitlerin pislikleri içinde güneşe maruz kalmadıkça bir, hatta iki yıl yaşayabildikleri, temizlenmeden saklanmış yünlü ve kalın elbise ve kumaşlarda canlılık ve virülanslarını koruyabildikleri, toz halinde göz mukozasına girerek hastalık yaptığı, kaşıntı ve ovuşturmanın bulaşmayı kolaylaştırdığı...”

Daha önceden de söz edildiği gibi tifüsle mücadele için “Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı” yürürlüğe girmiş, bitle mücadele edilmiş, eldeki verilere orduda tifüs salgını yaşanmamıştır. Bu hastalığın önlenmesinde tabiplerin, birlik komutanlarının ve sivil hayatta da alınan topyekun önlemlerin etkili olduğu düşünülmüştür. Muzaffer Erendil hatıralarında Bursa Garnizonunda savaşın başlamasıyla hastane olarak kullanılan Splendid Oteli'nin ve Kükürtlü Kaplıcası'nın hem hastane hem de hamam olarak kullanıldığını, kaplıca yanına yapılan yunaklarda kaynar sularla çamaşırların yıkanması sonucu bitlenmenin önüne geçildiğini,¹³⁶ bitlenmeye karşı dağıtılan DDT'nin suyla karıştırılarak elbise ve yataklara serpilerek kullanıldığını bildirmiştir.¹³⁷ Yine Muzaffer Erendil, Mustafa Kemal Paşa ilçesinde bulunan bir piyade bölüğünde bitlenmeye karşı dağlama (demirin ısıtılarak uygulanacak yere basılması) yöntemini uyguladıklarını aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

¹³³ A.e., s. 139-140.

¹³⁴ A.e., s. 141-142.

¹³⁵ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. I, s. 535

¹³⁶ *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, s. 84.

¹³⁷ A.e., s. 73.

“Balıkesir’deki 2’nci Ordu merkezinden verilecek bir miktar kamyonu teslim almak üzere, yaptığım yolculukta, Mustafa Kemal Paşa ilçesinde, görevli piyade sınıfından bir arkadaşımı da ziyaret etmek istedim. Kendisi beni bölüğüne götürdü. Bölük ilçede kışla olmadığından bir camiye yerleştirilmişti. Yataklar yere serilmişti, askeri düzen sağlanmıştı. Camiyi gezerken, duvara muntazam asılmış, ayakkabıcı malzemesine benzer (çekiç veya demir dağlama aletleri) gördüm. Bunları merak ettim ve neye yaradıklarını sordum. Arkadaşım, “Bunlar, bit dağlama malzemesi” dedi; eratta bit olduğundan ve iyi bir temizlik imkânı olmadığından, belirli günlerde, askerin çamaşır ve elbiselerinin dikiş yerleri, aletler kızdırılarak dağlanıyormuş...”¹³⁸

Savaş döneminde orduda görev yapan subaylardan Niyazi Hekimgil ise bit mücadelesi ile ilgili olarak birliklerdeki seyyar ütülerin kullanıldığını ancak bunun yeterli olmadığını, günlük talim defterine bit muayene zamanının yazılmasının zorunlu kılındığını, askerlerin saçlarının da sıfıra vurulduğunu belirtmiştir.¹³⁹

Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi rapor defterlerinden alınan bilgilerden oluşturulan Tablo 4.1’de anlaşılacağı gibi ülkede özellikle İstanbul’da görülen tifüs salgını askeri birliklere olduğu gibi yansımamıştır. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi’nde; 1942’nin son ayları ve 1943’ün Ocak ve Şubat aylarında toplamda ortalama 4-5 ayda 2 tifüs hastasına rapor verilmişken, Mart 1943’te bu sayı 22’ye yükselmiştir. Sonra tekrar mart-nisan ayında 4 tifüs hastasına düşmüş, yine mayıs-haziran aylarında 20 hastaya yükselmiş ve ardından 1943 yılı başlarındaki hasta sayısı olan bire düşmüştür. Tifüs salgınının en yüksek olduğu 1943’de, İstanbul Gümüşsuyu Askeri Hastanesi’nde, tifüs vakasının sadece birkaç ay yükselmiş olmasından ve bu dönemde yaklaşık 11 ay içinde toplamda 49 tifüs raporu verilmiş olmasından, alınan tedbirlerle salgının önünün kesildiği anlaşılmıştır. Diğer yandan Gaziantep, Hadımköy, Kars, Mardin, Tuzla ve Kayseri Askeri hastanelerinde de tifüs vakası görülmüştür.

Bitlerle bulaşan tifüs hastalığının, orduda aşı ile salgın halini alması önlenmişse de dağınık vakalar görülmüş, 3’üncü Tümen 58’inci Piyade Alayı gibi bazı birliklerde, doktorların ciddi ve köklü tedbirleri ile bu alanda başarı elde edilmiştir.¹⁴⁰

1943 yılında Yüksek Sağlık Şurası üyesi olan Prof. Dr. Tevfik Sağlam Birinci Dünya Savaşı tecrübelerini de aktararak artan tifüs hastalığı konusunda sağlık şurası

¹³⁸ A.e., s. 79-80.

¹³⁹ A.e., s. 194-195.

¹⁴⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 527.

üyelerini ve bakanlığı uyarmış, tifüs aşısının yapımı için biri Gülhane’de diğeri Umum Hıfzıssıhha Enstitüsü’nde birer aşı laboratuvarı kurularak bütün ordu, halk ve yurt dışına gönderileceklere uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴¹ Diğer yandan 1942’de Almanya’ya lekeli humma aşısı hakkında inceleme yapmak üzere giden Prof. Dr. Kemal Plevnelioğlu,¹⁴² Nisan 1943’te Gülhane Konferans Salonu’nda aşının nasıl hazırlandığını anlatmıştır.¹⁴³ 14 Mayıs 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün katılımı ile yapılan¹⁴⁴ altıncı tıbbi müsamerede, Prof. Dr. Hüseyin Kemal Plevnelioğlu, Askeri Tıp Akademisi’nde hazırladığı tifüs aşısını ve bu aşığı tatbik ettiği 35 vakayı göstermiş, bunların sağlıklı bulduklarını belirttikten sonra, tifüs mikrobunun insan kanında üretilmesi hakkındaki usulüne dair bilgiler vermiştir. Cumhurbaşkanı konferansı büyük bir ilgi ile dinleyerek Plevnelioğlu’na birçok yerde sorular sormuş, cevaplar almış ve mikroskop altında tifüs mikroplarını incelemiş,¹⁴⁵ (Bkz: Ek-15) tifüs aşısı, Türkiye’de ilk defa Profesör Kemal Plevnelioğlu’nun laboratuvarında, Mehmet Tuna, Behiç Onul ve Doktor Emin’in yardımlarıyla hazırlanarak tatbik edilmiş ve iyi sonuçlar elde edilmiş,¹⁴⁶ bu aşının hazırlanma tekniği yumurta embriyonunda aşı üretme usulü¹⁴⁷ ile Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne filme alınmıştır.¹⁴⁸ 18 Haziran 1943 tarihinde orduda yapılacak olan tifüs aşısı için Almanya’da Berlin şehrinde (E.Collatzçe Şerikleri fabrikası mamulâtı) bir adet “Eco-rekord-extra” modeli laboratuvar santrifüjüne ihtiyaç olduğu ve bu aletin pazarlıkla alınması Maliye tarafından onaylanmıştır.¹⁴⁹ Bu aşılar hem Türk ordusunda hem de Amerikan ordusunda Napoli kuşatmasında kullanılmış, Türk yapımı tifüs aşısının Amerikan yapımı tifüs aşısına göre daha etkin olduğunun tespit edildiği Hariciye Vekâleti aracılığı ile MMV’ye bildirilmiş tebrik ve teşekkürlerde bulunulmuştur.¹⁵⁰ Ancak Ağustos 1943’te Gülhane Askeri Doktor Tatbikat Okulu ve Kliniği bakteriyoloji şubesinde tifüs aşısı hazırlama laboratuvarında çalışan Dr.

¹⁴¹ Başustaoğlu, **a.g.e.**, s. 395.

¹⁴² **BCA**, 030.18.1.2, 99.77.1, s. 1.

¹⁴³ “Askeri Tıp Akademisi Müsameresi; Lekeli Humma Aşısı Üzerinde Çalışmalar”, **Ulus**, 11 Nisan 1943, s. 3.

¹⁴⁴ Küçük Haberler, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1944, s.62-77.

¹⁴⁵ “Milli Şef Gülhane’de; İnönü Askeri Tıp Akademisi’nin Altıncı Tıbbi Müsameresini Şereflendirdiler”, **Ulus**, 15 Mayıs 1943, s. 1.

¹⁴⁶ Celal Ertuğ, “Şehit Dr. Mehmet Tuna”, **Ulus**, 6 Ağustos 1943, s. 2.

¹⁴⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 535.

¹⁴⁸ Kavur, **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi...**, s. 31.

¹⁴⁹ **BCA**, 030.10.56.377.13, s. 1-4.

¹⁵⁰ Özbay, “Tarihte Lekeli Humma, Tifüs ve Ordudaki Tahribatı”, s.120.

Yüzbaşı Mehmet Tuna (Bkz:Ek-16) vazife başında gözünden mikrop olarak tifüse yakalanmış ve vefat etmiştir.¹⁵¹

Orduda aşı elde edilip uygulanmaya başlanmış, bunun yanında Amerika ordusundan da tifüs aşısı temin edilmesi planlanmıştır. MMV'nin 25 Haziran 1943 tarihli bir yazısıyla Genelkurmay tarafından MMV'ye gönderilen Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Tifüs Mücadele Komisyonu Başkanı Tuğgeneral Fox ile Vekâlet mütehasısları arasında tifüs hastalığı ve aşısı hakkında görüşme gerçekleştiği bildirilmiştir. Bu görüşmede harp sürecinde dünyanın her tarafında hatta İngiliz ve Amerikan ordularında da tifüs hastalığı olduğu, Kahire hastanelerinde bu hastalıktan salgınlar (musaplar) bulunduğu, büyük hareketler dolayısıyla bu hastalığın her tarafa yayılma eğilimi gösterdiği, hastalık hakkında acilen esaslı mücadele tertipleri alınmadığı takdirde harpten sonra da büyük salgınlar çıkabileceği, tifüs aşısının, hazırlanması, tatbiki ve sonuçları hakkında fikirler belirtilmiştir. Tifüs aşısının şimdilik hastalarla temas edecek olan doktorlara, hastabakıcılara, hastalarla temas edenlere ve yaşlı komutanlara yapılması teklifinde bulunulmuştur. General Fox, tifüs aşısının zor elde edilmesine ve pahalı olmasına rağmen Türk ordusunun bütün hekimlerine yetecek kadar aşı temin edileceğini söylemiş, yalnız gönderilen aşının hekim subaylara tahsis edilmesini özellikle rica etmiştir. Kendilerinin yaptığı tifüs aşısının etki ve sonuçları hakkında Türk ordusunda müştereken hastabakıcılar, erler üzerinde bilimsel bir inceleme yapılmasını, bu incelemenin tercihen tifüs çıkan mıntikalarda, birkaç askeri hastane hastabakıcılarının %50'sine, yine tifüs mıntikalarındaki bazı birliklerden toplanacak bir bölüğe %50 oranında aşı yapılarak gerçekleşmesini istemiştir. Yapılacak bu incelemenin bilimsel bir amaca hizmet ettiğini, araştırma sonuçlarının savaşın sonunda müştereken yayımlanmasını veya daha önceden yayımlanırsa da birlikte yapılan bir araştırmanın sonucu olduğunun belirtilmesini teklif ve rica etmiştir. MMV, 16 Eylül 1943 tarihli bir yazıyla Başvekâlete bu konuyla ilgili ek bilgi göndermiştir. Bu yazıda tifüs aşısının etkisinin ve bağışıklık gücü hakkındaki esaslı ve bilimsel uygulamanın şimdilik İstanbul civarındaki bütün birliklerdeki mevcudun yarısına aşı yapılacağı bildirilmiştir. (Bir önceki kış İstanbul'da tifüs görüldüğü için) Bu aşılama kullanılmak üzere 1.000.000 c.c. aşının Amerika'dan gönderileceği; bu aşının takriben 600.000 c.c.'si ile aşı yapılacağı; kalan 400.000 c.c.'nin ihtiyat olarak saklanacağı, bu aşı

¹⁵¹ "Tifüs Aşısı Hazırlarken Dr. M. Tuna Vazife Şehidi Olarak Öldü", **Ulus**, 5 Ağustos 1943, s.1

miktarlarından başka bütün doktorların aşılmasına yetecek kadar ve bütün büyük hastane hemşire, hasta bakıcı ve müstahdem de %50'sine yetecek kadar ekim başlarında 10.000 kişilik aşı verileceği, geri kalan aşuların da iki ay sonra gönderileceği, bundan başka Türkiye'nin farklı yerlerinde birbirinden ayrı 20 alayın %10'nun aşılmasına yetecek kadar ve herhangi bir seferberlikte de bütün orduyu aşılacak kadar aşı verecekleri ifade edilmiştir.¹⁵²

Tifüsle ilgili haberlere ve alınan önlemlere basında geniş bir yer verilmiştir. Ocak 1943'te Türkiye'de bildirilen tifüslü hasta sayısı sadece 10 iken Mart 1943'te artmaya başlamış, Nisan'da 31'e, Mayıs'ta 321'e yükselmiş, Haziran'ın ilk 9 gününde ise hasta sayısı 102 olarak bildirilmiştir.¹⁵³ Haziran 1943'te yurtda 15 gün içinde 398 (lekeli humma) tifüs vakası görülmüş, bunlardan 171'inin İstanbul'da olduğu bildirilmiştir. Sağlık Bakanı tarafından bu hastalığa karşı mücadele için kart bastırılıp halka dağıtılmıştır.¹⁵⁴ Bulaşıcı hastalıklara karşı daha şiddetli mücadele için "Büyük Sıhhat Meclisi" toplanarak, İstanbul sokaklarında dolaşan eskiciler hamamlara sevk edilmiş; işsiz güçsüz olanların İstanbul'dan memleketlerine dönmeleri temin edilmeye çalışılmış; üçüncü sınıf otel ve sinemalar kapatılma yoluna gidilmiş; Almanya'dan uçak ile gönderilen aşuların bir kısmı İstanbul'a tahsis edilmiş ve kenar mahalle evlerinden kontrol edilenlerinden 43'ünde bit bulunmuştur.¹⁵⁵ İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Samsun, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Seyhan, Konya ve Eskişehir vilayetlerinin sıhhat müdürleri ve müfettişleri tifüsle mücadele için alınacak önlemleri konuşmuşlardır.¹⁵⁶ Yüz binlerce nüfusu olan Adana'da 18 tifüs vakası görülmüş ve önlemler alınmıştır.¹⁵⁷ Mart 1943'te Ankara Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde bir tifüs aşısı laboratuvarı açıldığı ve faaliyete başladığı bildirilmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Tunus, Cezayir, Fas ve Paris Pastör Enstitüleri ile Almanya'nın bu işle ilgilenen kurumlarına çeşitli uzmanlar göndererek tifüs hastalığına karşı alınan tedbirleri ve tatbik edilmekte olan usuller hakkında bilgi edinmişlerdir. Büyük miktarda aşı hazırlamaya yarayacak metodların uygulanması için çalışmalara devam edilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵² **BCA**, 030.10.56.377.14, s. 1.

¹⁵³ "Tifüs Komisyonunun Mesaisi Sona Erdi", **Cumhuriyet**, S. 676, 18 Haziran 1943, s. 3.

¹⁵⁴ "Tifüs Mücadelesi; Yurtda 15 Gün Zarfında 398 Lekeli Humma Vakası Görüldü", **Cumhuriyet**, S. 6765, 16 Haziran 1943, s. 1.

¹⁵⁵ "Büyük Sıhhat Meclisi Bugün Toplanıyor", **Cumhuriyet**, S. 6763, 14 Haziran 1943, s. 1.

¹⁵⁶ "Tifüsle Mücadele", **Cumhuriyet**, S. 6764, 15 Haziran 1943, s. 1.

¹⁵⁷ "Adana'da Tifüs Salgın Halinde Değildir", **Ulus**, 25 Mart 1943, s. 1. (s. 1,4)

¹⁵⁸ "Bir Tifüs Aşısı Laboratuvarı Açıldı ve Faaliyete Başladı", **Ulus**, 26 Mart 1943, s. 1. (s.1,3)

Gazetelerde görüldüğü üzere hükümet tifüse karşı mücadeleye geçmiştir ve 1943 yılı ilk beş ayında Ankara'da 45'i hapisanede olmak üzere toplam 105 tifüs vakası görülmüştür.¹⁵⁹ 2 Haziran 1943'te Ankara'da Vilayet Sıhhat Komisyonu toplanmış ve tifüsle savaş için esaslı kararlar almıştır.¹⁶⁰ Aralık 1944'te tüm yurttan 123 tifüs vakası görülmesine rağmen, Ocak 1944'te 38 daha fazla vaka görülmüştür.¹⁶¹ 1945 yılı başlarında İstanbul'da tifüs vakaları tekrar artmıştır. Kasım 1944'te 20 vaka tespit edilmişken, Aralık 1944'te bu sayı 56'yı bulmuştur.¹⁶² Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti olağanüstü hallerde mili sağlığı korumak için kanun tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarıya göre herhangi bir salgın olayında bütün eczacı ve doktorlar çalıştırılabilecektir.¹⁶³

İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik ordularında Avrupa, İspanya ve Kuzey Afrika'da 25.000 kişi lekeli tifüse yakalanmış, Asya'daki İngiliz erlerinin %28'i fundan tifüsü nedeniyle hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁴ Türkiye'de savaşa girilmemiş, ancak hayat pahalılığı, temizlik sorunu, kötü barınma şartları, insanların yığınlar halinde yer değiştirmeleri bitlenmelerine ve tifüs hastalığına yol açmıştır. Savaşa girmeyen ama her an savaşa girecekmiş gibi hazırlık yapan orduda, asker sayısının artması ile birliklerde beslenme, barınma, temizlik ve bit problemi olmasına rağmen aşılama, temizleme, bitle mücadele sonucu tifüsün büyük bir salgına yol açması engellenmiştir.

4.2.4. İkinci Dünya Savaşı'nda Çiçek

Çiçek hastalığı *poxvirus* adı verilen bir virüsün yaptığı bir hastalık olup hasta kişilerin yaralarının içinde bulunur. Hastanın eşyalarıyla, hastaya yaklaşmayla, sineklerle ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşır. Virüsün vücuda alınmasıyla 10-14 günde ani ve şiddetli baş ve sırt ağrısı, kusma, kas sertleşmesi ve 39-40 dereceye varan ateş görülür. Üç-dört gün süren bu başlangıç dönemini vücutta kırmızılık izler, ateş düşer. Önce yüzde, ardından baş, göğüs, sırt, kol ve bacaklarda sert kabartılar durumunda küçük kırmızı lekeler ardından bu lekelerin içi sıvı dolu iltihaplı keseciklere dönüşür. 12. gün gibi sivilceler patlar, 16. günlerde de sivilcelerin üzeri kabuklaşır. 2. ve 3. haftalarda kabuk yerlerinde çukur bırakarak düşerler.

¹⁵⁹ "Lekeli Tifüse Karşı", **Ulus**, 1 Haziran 1943, s.1.

¹⁶⁰ "Tifüsle Savaş İçin Çok Esaslı Kararlar Alındı", **Ulus**, 3 Haziran 1943, s. 1.

¹⁶¹ "Sıhhat Vekilimizin Tifüs Durumuna Dair Bir Demeci", **Ulus**, 8 Sonkânun 1944, s. 1.

¹⁶² "İstanbul'da Tifüs Vakaları Artıyor", **Ulus**, 29 İlkânun 1944, s.1. (s.1,2)

¹⁶³ "Milli Sağlığı Korumak İçin Bir Kanun Tasarısı Hazırlanıyor", **Ulus**, 22 Ocak 1945. s. 1.

¹⁶⁴ Gören, **a.g.m.**, s. 19.

Savaş süresince doğu ve güneydoğu sınırlarından mülteciler Türkiye'ye giriş yapmışlardır. MMV Saffet Arıkan, 27 Ağustos 1941 tarihli 3. Ordu Müfettişliğine, Sağlık ve İçişleri Bakanlıklarıyla, Başvekâlete gönderdiği bir yazıyla; İran'dan gelecek mülteciler arasında asker olanların Erzurum'da sıhhi muayenelerinin yapılmasını, hasta olanların askeri hastanede tedavi edilmesini, lüzum görülenlere temizlik yapılmasını, çiçek aşısının herkese yapılmasını ve tifo aşısının ise daimi iskân yerlerinde yapılmasını bildirmiştir.¹⁶⁵ 1942 yılında yayımlanan "Aşı Talimatı"na göre; çiçek aşısının bir askere askerlik hizmetine başladığında yapılacağı, aşı tutmazsa tekrar edileceği, daha sonra bulunduğu birlikte çiçek hastalığı olursa tekrar yapılacağı hükmedilmiştir. Ocak 1942'de yurdun her tarafında çiçek aşısı yapılmıştır. İstanbul'da ise aşı olanların sayısı yüz binleri geçmiştir.¹⁶⁶

Suriye'den Türkiye'ye bulaşan ve oradan da demiryolları ile İstanbul ve civarındaki birliklere gelen acemi askerlerle 76 vaka çiçek hastalığı teşhis edilmiş, bu hastalardan 5'i vefat etmiştir. 12 Kasım 1942 tarihinde orduda ilk çiçek vakası görülmüş, 15 Ocak 1943 tarihinde Ordu Tıp Konferansı'nda Ordu Sıhhiye Mütahassısı Prof. Dr. Abdülkadir Noyan tarafından "Çiçek hastalığı mücadelesi" ile ilgili bir konferans verilmiştir.¹⁶⁷ 10 Nisan 1943'te İstanbul Belediyesi Genel Meclisi, İstanbul'da devam eden çiçek hastalığı ile mücadele etmek üzere Umumi Sıhhiye Meclisince 36 askeri sıhhiye eri görevlendirilmiş, bu erler izinli sayılacağından günlük bir liralık yevmiye ücretlerinin Meclis bütçesinden verilmesi kararı alınmıştır.¹⁶⁸ Bu sıhhiye erleri izinli olarak dışarıda olacağı için yemeklerini birliklerinde yiyemeyeceklerinden, İstanbul Belediyesi Meclisince verilen yevmiyenin onların yemek giderlerini karşıladığı tahmin edilmiştir.

Çiçek hastalığının orduya bulaşmasıyla, aşılanmış olan birlikler yeniden aşılanmış, tespit edilen çiçek hastaları ordular bölgelerindeki hastanelerde tedaviye alınmışlardır. Çiçek salgını ile mücadele için Sarayburnu, Hadımköy ve İzmir hastanelerindeki tabip ve bakteriyologlar görevlendirilmişlerdir. Hatay ve Çorum illeri halkından olan celp erleri ile izinli ve hava değişiminden dönen erler tarafından çiçek mikrobi taşınmış, ilk günlerde gözden kaçırılıp teşhis edilemeyen hastalıklılar, tren, otobüs, kamyon ve hatta İstanbul'da tramvay yolculukları sırasında etraflarına

¹⁶⁵ BCA,030.10, 55.366.3, s. 1.

¹⁶⁶ "Çiçeğe Karşı Herkes Hazırlanıyor", **Ulus**, 15 İlkânun 1942, s.1.

¹⁶⁷ Abdülkadir Noyan, **Çiçek Hastalığı Mücadelesi**, s. 17.

¹⁶⁸ **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi'nin 10 Nisan 1943 tarihli ve 3233 sayılı kararı.

bulaştırmışlardır.¹⁶⁹ Asker sayısının arttırılmasıyla yığınlar halinde yer değiştiren gençler memleketlerinden aldıkları çiçek hastalığını henüz kuluçka döneminin de etkisiyle bilmeden geçtiği yollarda ve katıldıkları birliklere taşımışlardır.

İzmir’de 1942 Ekim ayının sonlarından Mart 1943’e kadar İzmir Hastanesi’ne çiçek salgınında 82 hasta yatırılmış, 58’i iyileşmiş, 14’ü vefat etmiştir. Bu 82 çiçek hastasının 28’i aşısız, 24’ünün de aşılarının yeni yapıldığı tespit edilmiştir. Ankara’da 28’inci Tümen’de de çiçek hastalığı görülmüş, fakat, Ankaralıları heyecana düşürmemek için gizli tutulmuştur. Sıhhiye Dairesi ise Gülhane’ye yatırılan çiçekli hastaların ihbar edilmesini yasaklamıştır. Yeni çiçek aşısı olanların da çiçek hastalığına yakalanmaları sonucundan aşıları tutmayanların olduğu ve hastalığa kesinlikle yakalanacakları anlaşılmıştır. Bu yüzden sevke tabi erlerin şubelerinden ayrılışlarında mutlaka aşılanmaları ve “*Çiçek Aşısı Yapılmıştır*” şeklinde sevk pusulasına yazılmasının zorunlu olması gerektiği konularında yayımlar yapılmıştır.¹⁷⁰

1942-43 yılında çiçek ve tifüs, özellikle Kuzeydoğu Anadolu’da Kars bölgesinde de görülmüştür. Hastalığın Samsun’daki 15’inci Tümen birliklerinden Kars’a gönderilen askerler tarafından getirildiği, Kars Hastanesinde dahiliye uzmanınca tespit edilerek bu konuda rapor hazırlanmış ve üst makama sunulmuştur. Bu hastalardan, 18 tifüs, 7-8 çiçek vakası iyileşmiş, tifüsten iki vefat olmuş, durum istatistiklerde de belirtilmiştir. Kemal Özbay, o sırada 15’inci Tümen Komutanlığı’ndan 9’uncu Kolordu Komutanlığı’na atanan Fahri Belen Paşa’nın, bundan üzüntü duyduğunu, denetleme için Kars’a gelerek komutan ve doktorlarla konuşma yaptığını konuşmada, komutanlığını bıraktığı Samsun 15’inci Tümen Komutanlığı’nda bir tek bulaşıcı hastalık olmadığını, Kars’ta görülen vakaların doktorların dikkatsizlik ve ilgisizliğinden ileri gelmiş olacağını, birliklerin iyice taranmasını ve salgın hastalık ihbarının yapılmamasını istediğini bildirmiştir. Gerçekte askerlerin sağlığı ile ilgili bilgilerin ve bulaşıcı hastalıkların saklanması istenmiştir. Kemal Özbay o günlerde bit ve uyuzu olmayan birliğin olmadığını, birliklerin devamlı yer değiştirmesi, yollarda ve köylerde kalması ve bu yollarda kuluçka devirlerini geçiren hastaların etrafına hastalığı yaymasının her zaman

¹⁶⁹ Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi...*, C. I, s.535.

¹⁷⁰ *A.e.*, s.536.

mümkün olduğunu değerlendirmiştir.¹⁷¹ Teşhisi koyan doktorlar birkaç gün sonra kurmay başkanının aracılığı ile Mevki Komutanı General Naci Altuğ'un huzurunda yaptıkları toplantıda hastalığın meydana çıkartılmasında doktorun bir katkısının olmadığı görüşünü açıkça dile getirmelerine rağmen Komutanlık Sıhhiye Şubesinde *"Hastalık ne olursa olsun, bulaşıcı da olsa fenni usullerle tedavi edilecek, ihbar yapılmayacak, konulan teşhisler değiştirilecektir."* şeklinde emir yayımlanmıştır. Hastalıklar devam etmesine rağmen on beş gün sonra ihbarlar durmuş, hem komutanlık aldığı tedbirlerin işe yaradığını memnuniyetle belirtmiş hem de Sıhhiye Dairesi bu raporları alınca rahatlamıştır.¹⁷² Burada hastalıkların yayılması doktor hatası yüzünden olmayıp, mikrobun kuluçka döneminde hastalık belirtisi vermemesinden ve birliklerin sık yer değiştirmesinden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Trakya'dan sevk edilenler arasında çiçek hastaları Sarayburnu Askeri Hastanesi'ni etkilemiş 200'e yakın çiçek hastasının yatırıldığı olmuştur.¹⁷³ Diğer askeri hastaneler arasında Çanakkale, Gaziantep, Gelibolu, Hadımköy¹⁷⁴, İzmir, Mardin, Samsun ve Urfa Asker hastanelerinde de çiçek salgını görülmüştür.¹⁷⁵

1943 Mayıs ayında Sıhhat Vekâletinin bütçe görüşmelerinde, sağlıkla ilgili izahat veren Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, o senenin en mühim hastalığının çiçek olduğundan bahsetmiştir. Bu hastalık Temmuz 1942'de Mardin'den ülkeye giriş yapmış ve güney illere yayılmıştır. En kolay mücadele edilecek hastalığın da çiçek olduğuna, çünkü aşısının tüm ülkeye yetecek kadar çok olduğuna dikkati çekmiştir. 1941 yılında yedi, 1942 yılının ilk altı ayında ise hiç çiçek hastalığı görülmemiştir. Ağustos 1942'de Urfa'da, Eylül'de Siirt'te, Ekimde Diyarbakır, Kasım'da İstanbul, İzmir ve diğer birçok vilayette görülerek ülkeye yayılmıştır. 1942 Temmuz'da 10, Ağustos'ta 115, Eylül'de 209, Ekim'de 335, Kasım'da 992, 1943 Ocak'ta 1176, Şubat'ta 1297, Martta 1301, Nisan'da 1202 olunca yurdun her tarafında aşı uygulamasına geçilmiştir. Aşı uygulaması etkili olmuştur ki Hulusi Alataş, 1943 yılı Mayıs ayında münferit çiçek hastalığının görülebileceğini bildirmiştir.¹⁷⁶ Mardin ilinde 5, Urfa'da 1, Diyarbakır'da 2, İzmir'de

¹⁷¹ A.e., s. 536.

¹⁷² A.e., s.537.

¹⁷³ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-2. Kitap, s.180-181.

¹⁷⁴ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-1. Kitap, s. 172, 396, 400, 465.

¹⁷⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.III-2. Kitap, s. 8, 132-133, 172, 293.

¹⁷⁶ **TBMM ZC, (Devre VII), C: 2, İ: 27, (25 Mayıs 1943), s., 209. (197-214)**

3, Van'da 1 asker çiçek hastalığı ve şüphesi ile ihbar edilmiştir.¹⁷⁷ Tablo 4.1'de Gümüşsuyu Askeri Hastanesinden Mart-Haziran 1943'te 5 çiçek vakasına rapor verilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı Sıhhiye Müfettişi Tümgeneral Süreyya Serter, Temmuz 1943 tarihli *Askeri Sıhhiye Dergisi*'nde yazdığı bir yazıda, dört beş aydır Suriye'de görülen çiçek salgınının ticaret nedeniyle giriş çıkış yapan köylüler vasıtasıyla güney illerinde patlak verdiğiinden ve ordunun da bundan etkilendiğinden bahsetmiştir. Çiçek aşısı uygulayan ülkelerde çiçek hastalığına rastlanmayacağı, mevcut aşı talimatı olduğu gibi uygulanmış olsaydı ordunun içinde çiçek hastalığının görülmeyeceğinden ve çiçek aşısının her askere celp edilenlerin ilk askerlik şubesinde yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Asker kıtaya geldiğinde kıta tabibi tarafından aşılınıp aşılınımadığı kontrol edilmeli ve aşılınımadıysa aşılınmalıydı. Ona göre; bu aşılama planına uyulmamıştır ki, 1943 yılı Ocak ayının ortasına kadar orduda görülen çiçek vakası 400 kadardır. Çiçek hastalığı görüldükten sonra ve Ankara'da da birkaç vaka görüldükten sonra ikaz eden emirler yazılmıştır. Süreyya Serter, Ulus Meydanı'ndan Genelkurmay'a kadar yolda yürümüş ve yolda gördüğü askerlere aşılınıp aşılınımadıklarını sorarak durumu anlamaya çalışmıştır. Sorduğu askerlerin yarısından biraz fazlası aşılınımış, aşılınımamış 14 erden sekizinin emir eri olduğu, diğer altısının yeni aşılınılacak olan birlikte olduklarını anlamıştır. "Cenup vilayetleri umum müfettişliği sıhhiye müşavirinin" bir raporundan çiçek salgınının nedenlerini anladığını ifade etmiş ve bu nedenleri de şu şekilde ifade etmiştir. Bir kısım halk aşından korkmakta ve aşılınımamak için samanlıklara saklanmaktadır, bir kısım halk da elli yaşından sonra çiçek hastalığına yakalanmayacaklarını sanmaktadır, bir kısmı ise aşı yapılır yapılmaz aşığı silmekte veya aşı memurları aşığı yanlış uygulamaktadırlar. İşte bu yüzden çiçek hastalığı halk arasında görülmüştür.¹⁷⁸

Çiçek hastalığı ile mücadelede sivil ve asker işbirliğiyle çiçek aşısının herkese yapılması konusunun üzerinde durulmuş, halk uyarılmış, kontrol edilmiş, aşılama ekipleri kurularak aşılınımış, aşı yaptırmayanlara cezai işlem yapılmış, 1942 yılı sonlarında başlayan çiçek salgını önemli ölçüde engellenmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ BCA, 030.10, 177.223.16, s. 1.

¹⁷⁸ Serter, a.g.m., s. 6-7.

¹⁷⁹ Çakırçoban, a.g.e., s.98-100.

4.2.5. İkinci Dünya Savaşı'nda Uyuz

Uyuz, *Sarcoptes scabiei* diye bilinen parazitinin neden olduğu, her toplumda görülebilen yakın temas ile oldukça bulaşıcı olan özellikle gece kaşıntıya neden olan, deride biraz kabarık, pembe-beyaz renkte tüneller oluşturan bir hastalıktır.¹⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda Trakya'da beş tümenin bulunduğu Gelibolu'da uyuz salgını yaşanmıştır. 1942 yılında 2'nci Kolordu Komutanı Nuri Yamut Paşa'nın emri ile cildiye uzmanı Binbaşı Asaf Koryak, uyuz taraması için görevlendirilmiş, yaşam şartları iyi olmayan bu birliklerde yirmi bin uyuzlu tespit edilmiş, bazı alaylarda ise enseden topuğa kadar yaralı erlerle askerin hareket kabiliyetinin kısıtlandığı görülmüştür. Çadırda kalan erler kışın yıkanamamış, pire, tahtakurusu ve sivrisinek ısırıkları da olduğundan kaşıntılar birbirleriyle karıştırılmış, bit ısırığı hemen fark edilip haber verilememiştir. Buradaki uyuz salgınında kullanılan ot yataklarının ve hastane koşullarının da rolü olmuştur. Kâğıt üzerinde 100-200 yatak kadrosuna çıkarılan hastanelerde, hastane hizmetleri yapılamamış, gerçekte dar alanda çok hastanın toplandığı ancak temizliğinin sağlanamadığı, çamaşır ve yatak takımlarının etüvden geçirilemediği, bitlerin yayıldığı yerler olmuştur.¹⁸¹

Bu dönem bitlenmenin ve uyuz hastalığının yayılması için elverişli hale gelen İstanbul'da hem vali, hem de belediye başkanı olan Lütfi Kırdar, Sirkeci ve Sultanahmet Meydanları ile Valilik Binası'nın temizliğine önem vermiş,¹⁸² İstanbul Belediyesi Genel Meclisi, 2 Aralık 1940'ta uyuz hastalığını kontrol altına almak için halk hamamları ile belediye hastanelerini cildiye kliniklerine bağlayarak uyuz istasyonları kurulmasını sağlamıştır.¹⁸³

1940 ve 1941'de 1. Ordu'nun hemen her birliğinde uyuz vakalarında büyük artış olmuştur. Özellikle izne gidip gelen askerler tarafından bulaştırılan bu hastalığın ortadan kaldırılması için Abdülakdir Noyan, hamamı ve büyük bir etüvü olduğu için Çengelköy Asker Lisesi hastanesini bu hastalara tahsis etmiş ve cildiye uzmanlarını da buraya tayin ettirmiştir. Uyuz hastaları sıra dâhilinde hastaneye yatırılıp, çamaşırları temizlenmiş, tedavi olunca kıtalarına gönderilmiş, kıtalarda sırada

¹⁸⁰ Süleyman Yazar, Salih Kuk, Ülfet Çetinkaya vd., "Uyuz Ön Tanılı Hastalarda *Sarcoptes Scabiei* Araştırılması", **Kafkas Univ.Vet. Fak. Derg.** 2012, 18 (Suppl-A): s.85-87.

¹⁸¹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 529-530.

¹⁸² Nuri Akbayrak v.d. "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:IV, Kültür bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994, s.145.

¹⁸³ **İBB Arşivi**, İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi'nin 2 Aralık 1940 tarihli ve 277 sayılı kararı.

bekleyenler de kıtada tecrit edilmiştir. Kıtaların alacağı tedbirler de Ordu Komutanlığı imzası ile yayımlanmıştır. Bu şekilde aylarca çalışarak hastalıkla mücadele edilmiştir.¹⁸⁴

Binlerce uyuzlunun diğer askerlerden tecrit edilmeden birliklerinde tedavi edilmesi ve hastanelerde bunları yatıracak yer ve imkânın bulunmaması sonucunda Çengelköy'deki Harp Cerrahisi Hastanesi uyuzluların yatırıldığı bir hastaneye dönüştürülmüştür. Tablo 4.3'te görüldüğü gibi bu hastanenin bir yıllık asker hasta sayısı 10.565'dir. Hastane "Cerrahi" adını taşımakla beraber burada bir araya getirilen iki yüz kadar uyuz hastalığı sonucu oluşan kelliğe karşı ilkel metotlarla, zift takesi ve cımbızla epilasyon yapılmıştır. Uyuzluların burada tedavi edilmeleri kararı üzerine hastane doktorlarından cilt uzmanı Fuat Mesut Cankat, bakteriyolog ve kimyagerlerle yaptığı toplantıda Sıhhiye Başkanı'nın, DDT'nin uyuzlular üzerindeki etkilerinin araştırılması ile ilgili emri görüşmüş ve uygulamaya koymuştur.¹⁸⁵ Savaş sırasında Müttefiklerin Normandiya çıkarması esnasında kötü şartlarda kalan askerlere DDT'ye (Dichlor-diphenyl-trichlorethan) batırılmış çamaşırlar giydirilerek bitlenme engellenmiş ve sivrisineklere karşı mücadelede de başarı gösterilmiştir. DDT'nin bu mucizevi etkileri yayınlarla bildirilmiş ve radyoda duyurulmuş ve sıtma savaşıyla uğraşan Türkiye'de de ilgi uyandırmıştır. DDT kullanılması bundan sonra gündeme gelmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi profesörlerinden Kimyager Nami Bey ilk DDT'yi yapmış, daha sonra da Gülhane Hıfzıssıhha laboratuvarında yedek kimyager Suat Ulagay'ın işbirliği ile üretilmiştir. Bu toz ürün, haşerelere kuru olarak temas ettirilerek, su ile süspansiyon halinde badana yapılarak, etken maddesinin belirli oranda alkol, eter ve petrolde eritilerek haşerelere temas ettirmek suretiyle kullanılmıştır.¹⁸⁶

Bin kadar uyuzluya DDT'nin binde iki solüsyonu fırçalarla sürülerek uygulanmış sonrasında hasta derilerinde bir tahrişe rastlanmamış, başarılı bir sonuç alınmıştır. Elbiseler de %5 DDT solüsyonunda bir gün bekletilerek iyi sonuçlar elde edilmiştir. Hastanenin hamamı onarılmış, etüvler artırılarak, temizleme istasyonu düzenlenmiş ve günde 200-300 hastanın DDT ile tedavi edilerek taburcu edilmeleri

¹⁸⁴ Noyan, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁸⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s. 527.

¹⁸⁶ Zeki Faik Ural, Necip A. Berksan, "Ensektisit Maddeler arasında D.D.T. ve Gülhane'de İstihsal Ettiğimiz D.D.T. Üzerinde Tecrübeler", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1945, sayı 45, s. 55,57.

sağlanmıştır. DDT ile uyuzun tedavisine öncülük eden Dr. Fuad Cankat'ın araştırmaları devam etmiştir.

DDT deneyleri yapılırken, beygir uyuzunda kullanılan ve veteriner depolarında bulunan Mac De Galles sabunlarından faydalanmayı deneyen Haydarpaşa Hastanesi Cilt Uzmanı Eşref Hasan Sağlar'ın yayımladığı metot da, Ordu Sağlık Başkanlığı'nın bilgisine sunulmuştur. Bu yeni uygulamalar yanında Wilkenson merhemi, sülfür eriyiği gibi bilinen tedavi yöntemleri de uygulanmış ancak iyileşerek taburcu edilen uyuzluların tekrar hastaneye geldikleri de görülmüştür.

Yapılan tedavi sonucu hastalığın yeniden görülmesinin nedeni araştırıldığında, hastane yaşamını kendi birliklerindeki yaşama tercih eden askerlerin, uyuzlu asker gömleğini 20-25 kuruşa kiralayarak giymesi sonucu tekrar hastalanarak hastaneye gönderildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine gerekli kanuni işlemler yapılmış, uyuzlu askerler diğer askerler gibi çevre temizliği, yol yapımı gibi işlere verilince hastalık sayısı azalmıştır.¹⁸⁷

4.2.6. İkinci Dünya Savaşı'nda Görülen Diğer Hastalıklar

Umumi Beden Zafiyeti: İkinci Dünya Savaşı döneminde yukarıda bahsedilen hastalıklar dışında İstanbul'daki Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri Hastanesi sağlık kurul rapor defteri kayıtlarına göre "umumi beden zafiyet" tanısıyla ordunun gücünün zayıfladığı anlaşılmaktadır. Tablo 4.1'de görüldüğü gibi Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde 1942 yılı son ve 1943 yılı ilk aylarında yaklaşık 8 ayda 84 hastaya "umumi beden zafiyeti" tanısıyla rapor verilmiştir. Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde 1945 yılında ise yaklaşık dört-beş ayda 52 hastaya aynı tanı ile rapor verilmiştir. Bu iki hastanede görülen "umumi beden zafiyeti" tanısının 1942, 1943 ve 1945 yıllarında rapor defterinde yer almış olması savaş dönemi boyunca bu sağlık probleminin devam ettiğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde görülen diğer hastalıklar Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri hastanelerindeki sağlık kurul rapor sayılarına göre sırasıyla tifo (38), psikiyatrik rahatsızlık (34), pnömoni (32), trahom (26), kızamık (17), zatürree (16), ishal (4), dizanteri (3), menenjit (1), çocuk felci (1) olmuştur.

¹⁸⁷ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s.528.

Tifo: Tifo, *Salmonella typhi*'nin neden olduğu organları tutabilen sistemik bir hastalık olduğu için, klinik bulguları çok değişkendir. Gelişmiş bir kanalizasyon sisteminin bulunmadığı ve güvenli içme suyunun sağlanamadığı koşullarda salgınlar görülür ve kısa sürede birçok kişi hastalıktan etkilenir. Tedavi edilmezse çeşitli komplikasyonlara yol açarak ölümlerle sonuçlanabilen bir hastalıktır.¹⁸⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu birlikleri arasında salgınlar yapan tifo hastalığı düzenli olarak aşıl原因an askerlerde salgın olarak görülmemiş münferit ve endemik vakalar şeklinde görülmüş, hemen tedavileri yapılmıştır.¹⁸⁹

İkinci Dünya Savaşı döneminde herhangi bir birlikte 7-10 gün içinde görülen beşten fazla tifo, salgın olarak adlandırılmıştır. Esasen Balkan Savaşı'ndan itibaren tifoya karşı ciddi bir aşılınmaya gidilmiş ve altı ayda bir uygulandığından salgın görülme riski çok azalmıştır. Tifo görülen birliklerden biri Bursa'da Çekirge Hastanesi'nin bulunduğu sırtın altında düzlük yerdeki eski bir kışlada bulunan Topçu Kışlasıdır. Burada 1941 yılında her ay birkaç tifo vakası görülmüştür. 1. Ordu Sıhhiye Mütahassısı Abdülkadir Noyan, bu hastalığın kaynağını araştırmak için Topçu Kışlası'nı denetlemiş ve gerçekten de kışlaya üst dereden bir hendekle suyun kışla önüne kadar çekildiğini ve bu hendeği takip ettiğinde kenarlarında insan pislikleri olduğunu görmüştür. Kolordu komutanı olan Kut Cebe Paşa'ya ve subaylara durumu göstermiş ve hastalığın sebebinin bu olduğunu izah etmiştir. Hendek kapatılmış, etrafı kireç sütü ile temizlenmiş ve ilave helalar açılarak askerlerin dere yakınında ihtiyaçlarını gidermeleri engellenerek, hastalığın önü alınmıştır. 1942 Şubat ayı içinde İstanbul Sarayburnu Asker Hastanesi'ne biri subay yedi tifo vakası gelmiştir. Abdülkadir Noyan, ilgili tümen ve kolordu baştabiplerini de yanına alarak bu birliği denetlemiştir. Öncelikle birliğin içme sularını denetlemiş anormal bir durum görememiştir. Daha sonra birlik etrafını dolaşırken tahta bir baraka dikkatini çekmiş ve zemini toprak olan buranın insan pisliğiyle dolduğunu ve etrafa sularının sızdığını görmüş ve tifoya daha başka sebep aramaya lüzum görmemiştir. Gördüğü bu barakanın yıkılarak pisliklerin toprağa gömülmesini, kireç sütü ile temizlenmesini ve ilave helalar yapılmasını istemiştir. Daha sonra birliğin tüm subaylarını, tabiplerini bir salona toplamış, tifo hastalığının sebepleri, bulaşma yolları, korunma tedbirleri hakkında bir konferans vermiştir.

¹⁸⁸ Rahmi Özdemir, Emine Kayataş, "Hakkari İlinde Tifo Salgını - Mart 2007: Etkilenen Pediatrik Olguların Değerlendirilmesi", **İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi** 2012; 2(3):s. 138.

¹⁸⁹ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C.I, s.535.

Abdülkadir Noyan, tifo vakası görülen diğer birlikleri de yerinde denetlemiştir. Davutpaşa Kışlası'nda bulunan bir piyade alayında üst üste üç-dört tifo vakasının görülmesi neticesinde yaptığı denetlemede de kuytu köşelerin insan pisliğiyle dolduğunu tespit etmiştir. Avcı Tepe'de 23. Tümen 46. Alay'da görülen tifo sebebinin ise askerlerin su aldığı küçük bir kaynak suyundan kaynaklandığını etrafındaki insan pisliklerinden olduğunu değerlendirmiştir. Kâğıthane Deresi'nin sırtlarında konuşlanan bir ordugâhta görülen tifo vakasının ise Terkos suyu vanasından akan suyun oluşturduğu su birikintisinden kaynaklandığını ve askerler tarafından kullanılan bu suyun etrafının insan pislikleriyle dolu olduğunu görmüştür. Denetlediği bu birliklerde hastalığa sebep olduğu düşünülen bu nedenler ortadan kaldırılınca tifo hastalığının da önü alınmıştır.¹⁹⁰

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeden 26 Ekim 1943 tarihinde Türkiye'ye tifo serumu getiren Amerikan uçağına ihtiyacı olan 1125 kilo benzin Ankara Hava İkmal Merkezince verilerek hesabının kapatıldığı bilgisinden Amerika'dan tifo serumunun getirildiği anlaşılmıştır.¹⁹¹

Psikiyatrik Rahatsızlık: Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde rapor verilen diğer bir rahatsızlık da psikiyatrik rahatsızlıklardır. Bu hastalığın özelliği, çalışılan dönemde özel bir psikiyatrik hastalık adına yer verilmeden tanımlanmış olması ve bu şekilde rapor verilmiş olmasıdır. Bu yüzden bu rahatsızlık genel olarak ele alınmıştır.

Savaş yıllarında askerin uzun süre evinden ayrı kalışı, geride bıraktığı ailesine özellikle maddi durumu iyi olmayan ailelerde ekonomik ve toplumsal sıkıntılara yol açmıştır.¹⁹² Henüz ekonomik ve sosyal yönden gelişemeyen ve çoğunluğu köylerde yaşayan ailelerin içinden gelen askerlerin, olumsuz barınma, beslenme ve ağır talim koşullarının yanında askerliğin uzatılması gibi beklenmedik bir sürecin içine girmiş olmaları, onları moral ve motivasyon açısından olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluklara bir de geride bıraktığı aile fertlerinin ailevi veya ekonomik sorunlar yaşaması, kendisinin de buna müdahale edemeyişi moral durumunu daha da kötü etkilemiştir. Bu duruma yönelik olarak ordu içinde nasıl bir yol izlendiğine dair yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak askerin geride bıraktığı ailelere maddi yardım yapılmasıyla ilgili devletin yasal düzenlemeler yaptığı ve toplumun da buna destek

¹⁹⁰ Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, s. 142-148.

¹⁹¹ *BCA*, 030.10, 59.402.19, s. 1.

¹⁹² Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, 2007, s.334

olduğu görülmüştür. Askere gidip maaşlı memur olanların yerine iaşesi onun tarafından karşılanan birisi geçecek, memurun maaşı o kişiye verilecek, askerden gelince işine devam edebilecektir.¹⁹³

Diğer yandan geride kalan asker ailelerine, ekonomik olarak destek sağlamak için yardım kampanyası başlatılmış, yardımların yapılmasında ailelerin ziyaret edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Ailesine sahip çıktığını düşünen bir askerin minnettar kalacağı ve görevini daha iyi yapacağı vurgulanmıştır.¹⁹⁴ Kazım Karabekir'in bu konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir; *“Behemehal, ölüme gidecek olan adamın halet-i ruhiyesi “ailemi düşünüyorlar” olmalıdır. Yoksa “geride eğlence var, aileme taarruz var, aileme şunu bunu yapıyorlar” diye düşünen fertlerden mürekkep bir ordu asla yürümez”*.

Yardımların toplanması ve dağıtılması, 5 Eylül 1940'ta Resmi Gazete'de yayımlanan “Hazarda ve Seferde Askere Gidenlerin Ailelerine 1111 Sayılı Askerlik Kanunu'nun 71, 72, 73'üncü Maddelerile 442 Sayılı Köy Kanunu'nun 13'üncü Maddesinin 19'uncu Fıkrasına Göre Yapılacak Yardım Hakkında Talimatname” hükümlerine göre yürütülmüştür.¹⁹⁵ Bunun için beyannameler ve defterler hazırlanarak, belediye hesap işlerinden muhasebe şubelerine gönderilmiştir. Beyannameye göre vergi tarhına başlanmıştır.¹⁹⁶ Dâhiliye Vekâleti, askerlerin vatan köşelerinde görevlerini hakkıyla yapabilmesi için aile düşüncelerinden uzak bilhassa ziraat işlerinde kolaylık gösterilmesi için bir tamim göndermiştir.¹⁹⁷

Asker ailelerine yardım; aile efradından birinin hazar ve seferde 45 günden daha fazla askere alınması, yardım göreceklein bu askerin ana, baba, eş, çocuk, büyükanne, büyükbaba, kız ve erkek kardeş olup aynı evde oturmaları, askere giden tarafından yiyecek vb. yardımı yapıldığı, ne kendinin ne ailesinin servet ve gelirlerinin olmaması durumunda yapılacağı bildirilmiştir. Yardım talebi beyanname ile bildirilecek, bir aileye ayda otuz lirayı geçmemek üzere büyük nüfuslar için beşer, küçükler için ikişer, kirada oturanlar için de ayda 10 lira yardım yapılacaktır. Nüfus cüzdanlarının altına hangi kazadan yardım aldığı yazılıp mühürlenecektir. Yardım için de aylık kazancı 100-200 lira arası olanların 12 lira, 200-300 lira olanların 24

¹⁹³ “Askere Gidenlerin Yerine Kimse Tayin Edilmeyecek”, **Vatan**, 12 Kasım 1940, s. 4.

¹⁹⁴ Metinsoy **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, 2007, s 334.

¹⁹⁵ Resmi Gazete, 5 Eylül 1940.

¹⁹⁶ “Yardım Beyannameleri Hazırlandı”, **Vatan**, 7 Kasım 1940, s.2.

¹⁹⁷ “Asker Aileleri İçin 40.000 lira”, **Vatan**, 1 Aralık 1940, s. 2.

lira, 300-500 lira olanlar 48 lira, daha fazla varidatı olanlardan ise yılda 50 lira alınacaktır. 500 liradan fazla tahsilat yapılmayacaktır.¹⁹⁸

Bu kapsamda; Aralık 1940'ta İstanbul Belediyesi asker ailelerine bir an evvel yardıma başlamak üzere 40.000 lira avans kabul etmiş ve hesap işleri müdürü dağıtımına başlamıştır.¹⁹⁹ İstanbul Belediyesi'nin aldığı 40.000 liralık avans ailelere ulaştırılmak üzere dağıtılmıştır.²⁰⁰ İstanbul'da Haziran 1940'tan itibaren yaklaşık 5 ayda asker ailelerine bir ayda beş-dokuz liralık yardım yapılmıştır. Eminönü'nde 1500, Kadıköy 750, Adalar 1081, Sarıyer 225, Beykoz 911, Beşiktaş 2430, Eyüp 2141, Beyoğlu 2000, Fatih 5839 liralık yardım yapmıştır.²⁰¹ Kozan'da da asker ailelerine yardım esaslı büyüklere üç lira, küçüklere 150 kuruş olacak şekilde belediye encümenince karar verilmiş, halkın severek yaptığı bildirilen bu yardım, 50 asker ailesine maaş olarak bağlanmıştır.²⁰² Bu yardımlarda bir kısım askerin moral açısından desteklendiği düşünülürken bir kısım askerin de kendi ailelerinin yardım dışı bırakılması²⁰³ sonucunda morallerinin daha da bozulmuş olacağı değerlendirilmiştir.

Dizanteri: Hasta ve portörlerin dışkılarında bulunan dizanteri basilinin su ve besinlerle, eşyalarla ve yakın temasla da bulaşabilen kanlı, balgamlı ishal ve karın buruntusu ile kendini gösteren salgın hastalıktır. Savaşlar esnasında, toplumların kötü beslenme şartları ve göç gibi sağlık kurallarına dikkat etmedikleri zamanlarda sık görülen dizanteri, Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'da büyük salgınlar yapmıştır.²⁰⁴

İkinci Dünya Savaşı döneminde dizanteri salgın şeklinde olmasa da eksik olmamıştır. Rami ve Davutpaşa kışlalarında, Çanakkale Erenköy sırtlarında topçu birliklerinde, Bayramiç Jandarma Alayı'nda görülmüş yapılan incelemelerde kışla ve civarında bulunan insan pislikleri temizlenince hastalık da ortadan kalkmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi yanına konuşlanan 33. P. Alayı'nda görülen dizanteri nedenini inceleyen Abdülkadir Noyan, okulun sulama havuzunun hendeklerin kenarlarının insan pisliğiyle dolduğunu görmüştür. Bu pislikler ortadan kaldırılmış kireç sütü ile temizlenmiş, temizlik müfrezesi kurularak pisliğin tekrarlaması

¹⁹⁸ "Asker Ailelerine Yardım", **Vatan**, 21 Ocak 1941, s. 1,2.

¹⁹⁹ "Asker Ailelerine Para Tevzii", **Vatan**, 3 Aralık 1940, s. 2.

²⁰⁰ "Asker Ailelerine Yardım Tahsisatı", **Vatan**, 13 Aralık 1940, s.2.

²⁰¹ "Asker Ailelerine Yapılan Yardım", **Vatan**, 11 Aralık 1940, s. 2.

²⁰² "Kozanda Asker Ailelerine Yardım İşleri", **Vatan**, 22 Ocak 1941, s. 2.

²⁰³ Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, 2007, s. 353.

²⁰⁴ Tevfik Sağlam, **Büyük Harp'te 3'üncü Ordu'da Sıhhi Hizmet**, İstanbul, Askeri Matbaa, s.191-192.

engellenmiştir.²⁰⁵ Kemal Özbay'ın verdiği bilgilere göre de Hadımköy, Tuzla ve Amasya Askeri hastanelerinde de dizanteri görülmüştür. Gelibolu bölgesinde de görülen hastalık için Gelibolu Hastanesi Bakteriyoloğu Yzb. Ramiz Fündoğdu görevlendirilmiştir.²⁰⁶

1940 yazında Bahçeköy'de karargâh kuran 8'inci tümen bağlı birlikleri arasında da dizanteri salgını olmuş, tümen sıhhiye bölüğünde görevli olan Tabip Üsteğmen Celal Ertuğ'un incelemeleri sırasında çeşmelerden birinde mikrop tespit edilerek salgınının daha çok yayılması engellenmiştir.²⁰⁷ 1943 yılında Boyabat'ta bir piyade taburunda görülen amipli dizanteriden 25 ölüm vakası görülünce 25 yataklı bir hastane ile Gülhane'den Albay Doktor Nuri Ergene ve bir bakteriyolog gönderilmiş alınan önlemlerle hastalığın yayılması önlenmiştir.²⁰⁸

Pnömoni: Pnömoni, halk arasındaki bilinen tabiriyle zatürree; kısaca akciğer dokusunun iltihaplanmasıdır. Bakteriler başta olmak üzere çeşitli mikroorganizmalara bağlı olarak meydana gelir ve hastanın kendi ağız, boğaz veya sindirim kanalında bulunan mikropların akciğere ulaşmasıyla vücut savunması zayıf düşmüş kişilerde etkili olur.²⁰⁹ Pnömoni, Gelibolu'da 2. Kolordu tahkimata başladığında Eksamil hattının yapımı için bakaya erlerden oluşan "Amele taburları arasında görülmüştür. Amele taburlarının askerleri yaşlı olduklarından çok zayıf verilmiştir. Günlük hasta giriş çıkışı 400'ü aşmış, her gün Bandırma'ya bir vapur, karayolu ile Eceabat üzerinden Çanakkale Hastanesi'ne hasta tahliye edilmiştir. Fırtınalı bir günde sevk edilen hastaları taşıyan vapur yola devam edemediği için hastalar tekrar hastaneye geri getirilmiş, çadırlarda yatırılmıştır.²¹⁰

Menenjit: Beyin zarının iltihaplanması sonucu boyun sertliği ve baş ağrısı ile başlayan ölümcül bir hastalık olan menenjit, Gümüşsuyu ve Haydarpaşa Askeri hastanelerinde rapor verilen hastalıklar arasında, Kemal Özbay'ın da askeri hastanelerle ilgili verdiği bilgilere göre değerlendirilmiştir. Menenjit hastaları Gelibolu, İzmir, Tuzla ve Kastamonu Askeri hastanelerinde tedavi edilmişlerdir.

²⁰⁵ Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız**, s. 149-150.

²⁰⁶ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s.529-530.

²⁰⁷ Celal Ertuğ, "Kışla Sağlık Bilgisi ve Subayın Görevleri", **Süvari Mecmuası**, S. 115,116, 1 İkincikânun - Nisan 1941, İstanbul Deniz Matbaası, s.212.

²⁰⁸ Kavur, "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un...", s. 565.

²⁰⁹ "Zatürree (Pnömoni) Nedir?",(Çevrimiçi) <http://www.medicalpark.com.tr/>, 28.05.2016.

²¹⁰ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. III-1. Kitap, s. 399.

Kızamık İstanbul Çengelköy Askeri Hastanesi'nde²¹¹, trahom da Gelibolu Askeri Hastanesi'nde görülmüştür ve burada trahomlular bölüğü kurulmuştur.²¹² Trahom ayrıca Emekli Albay Mehmet Ziya Belibağlı'nın aktardığına göre ülke genelinde birliklerde sıklıkla görülmüştür.²¹³ İkinci Dünya Savaşı döneminde tüm dünyada her tarafta sıtma artmış, verem tehditkâr bir hal almıştır. 1947 yılında Güneydoğu sınırında Akçakale'de veba görülmüş olduğu yerde tedavi edilerek yurt içlerine yayılması önlenmiştir.²¹⁴ İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de asker hastalarla ilgili olarak bir yılın hasta sayıları Tablo 4.3'de de verilmiştir. Aynı tarihte yapılan cerrahi müdahalelerden bazıları da Ankara'da 1484, Gülhane'de 2585, Gümüşsuyu'nda 2793, Haydarpaşa'da a 3616 olarak tespit edilmiştir.²¹⁵

Tablo 4.3. Askeri Hastanelere Bir Yılda Müracaat Eden Subay ve Asker Sayısı

S. Nu.	Hastane Adı	Subay	Er	Toplam
1	Haydarpaşa (1000 yataklı)	383	23.141	23.524
2	Gelibolu	242	17.089	17.331
3	İzmir	429	14.031	14.460
4	Sarayburnu	57	13.601	13.658
5	İzmit	157	12.918	13.075
6	Mareşal Çakmak	302	10.641	10.943
7	Çengelköy		10.565	10.565
8	Çorlu	157	10.272	10.429
9	Gümüşsuyu (300 yataklı) Subay yatağı yoktur ve acil hastalar için 10 yatak mevcuttur.	87	9.833	9.920
10	Çanakkale	266	8.370	8.636
11	Deniz (Kasımpaşa)	2.174	6.346	8.520
12	Diyarbakır	164	7.357	7.521
13	Adana	159	7.360	7.519
14	Ankara Cebeci	403	6.749	7.152

Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:1, 1976, s. 545.

Kemal Özbay'ın İkinci Dünya Savaşı dönemindeki hangi yıla ait olduğunu belirtmeden vermiş olduğu askeri hastanelere ve hasta sayılarına bakıldığında askeri birliklerin konuşlandığı bölgelerdeki askeri hastaneler olduğu ve yoğunlukları görülür. Bu tabloda; Gülhane'ye yer verilmemiş olması dolayısıyla Gülhane'nin Ankara'ya taşındıktan sonraki yıl yani 1941 Temmuz'undan sonraki bir yıl olduğunu ve Cebeci Asker Hastanesi içinde hizmet verdiği tahmin edilebilir. Tablodaki

²¹¹ A.e., s. 180.

²¹² A.e., s. 401.

²¹³ Mehmet Ziya Belibağlı ile 25 Ağustos 2016 Tarihinde Yapılan Görüşme.

²¹⁴ Gören, "a.g.m.", s. 19.

²¹⁵ Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi...**, C. I, s. 545.

hastaneler dönemin askeri birliklerinin en yoğun olduğu bölgelerdeki hastanelerdir. Bu hastaneler içinde en yoğun olduğu görülen Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nin hasta sayısının bir yıldaki mesai günlerine eşit bir şekilde dağıldığı düşünülürse günlük hastaneye ortalama 90 kişi müracaat etmiştir. Bu bölüme kadar değerlendirilen askeri sağlık hizmetlerinin bu tablo ile teyit edildiği görülmüştür. Gelibolu bölgesinde birliklerin yer değiştirmeleri, askerin barınma, beslenme şartlarının uygun olmamasından dolayı hastalıkların artmış olduğu, Sarayburnu Hastanesi'ne veremli hastaların kabul edilmiş olabileceği, subayların genelde Kasımpaşa Askeri Hastanesi'ne müracaat ettiği tahmin edilebilir.

SONUÇ

Amacı askerin sağlığının korunması, yükseltilmesi ve hasta olanların en kısa zamanda tedavi edilerek vazifelerinin başına dönmelerini sağlamak olan askeri sağlık hizmetleri, bir ordunun muharebe gücünü ve nihayetinde başarısını etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Türk ordusunda askeri sağlık hizmetlerinin esaslarının belirlenmesi, belli bir disiplin içinde ve etkin bir şekilde yürütülmesi kanun ve nizamlara dayanmıştır. Mevzuat çerçevesinde teşkil edilen ordu sağlık teşkilatı, MMV ve Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı tüm askeri birlik, kurum, okul, hastane ve revirlerden, ayrıca direkt MMV ve Genelkurmay Başkanlığına bağlı olmayıp personel olarak desteklenen Jandarma Genel Komutanlığı ile Gümrükler Umum Komutanlığı'nın okul, hastane ve birliklerinden oluşmuştur. Askeri sağlık teşkilatı, diğer ordu birliklerinden ayrı olmayıp en küçük müfrezeden en büyük birliklere kadar geniş bir alanda teşkil edilmiş, tabip, eczacı, diğer hekimi, sıhhiye gedikli erbaş, hemşire ve sıhhiyeci ve teskereci erlerden oluşan sağlık sınıfı personel tarafından, yine nizamlarla belirlenmiş sıhhi malzemelerle yürütülmüştür. Bunun yanında sağlık sınıfı dışındaki diğer muharip ve yardımcı sınıf hizmetleriyle de iç içe ve işbirliği içindedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye, tarafsız ve savaş dışı kalma politikası uygulamıştır, ancak savaşta taraf olan ülkelerin her an kendi aleyhine olacak bir pozisyon alabileceği gerçeğini de göz ardı etmemiştir. İşte bu şartlarda ordusunu gerçek bir savaşa girecekmiş gibi hazır bulundurmak için Türkiye genelini kapsayan ve ordu hizmetleriyle ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Ordu takviye edilmiş, beş kolordu ilave edilerek, kolordu sayısı on beşe çıkartılmıştır. Başta Trakya olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarının savunulması için, buralardaki kara kuvvetlerine ait birlikler, sefer kadrosuna yükseltilmiş, askerlik süreleri dolan askerler terhis edilmemiş, üç yüz bin olan asker sayısı bir milyon üç yüz bine ulaşmıştır. Savaşa girmeden sefer hazırlıkları yapıldığından, Trakya ve çevresinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1. Ordu'nun sağlık birimleri yarı, çeyrek veya tam olarak faaliyete sevk edilmişken 3. Ordu'nun sağlık

kurumları çekirdek veya kadro halinde bırakılmışlardır. Yeni oluşturulan ve ihtiyaca göre konuşlandırılan birliklerin hastane ihtiyaçları mevcut binaların askeri sağlık hizmetlerine verilmesiyle sağlanmıştır. Sağlık hizmetleri için sefer kadrosuna göre sıhhiye bölüğü, seyyar hastaneler, hasta ve yaralı nakliye bölüğü, tathir müfrezesi; hava birlikleri için de uçar sağlık teşkilleri oluşturulmuştur.

Türk ordusunun savaş hazırlıkları kapsamında ilk olarak yaptığı iş mevzuatını savaş şartlarına göre yenilemek olmuştur. Bu kapsamda; “Her Sınıfa (kuvvet) Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi” kabul edilerek seferde sağlık hizmetlerinin yürütülme esasları belirlenmiştir. Savaşlarda salgın hastalıkların yapmış olduğu zayıflığa yakından tanık olduğundan barışta ve seferde ordunun sağlığını korunması ve sağlam bulundurulması için, 1940’da “Orduda Sıhhati Koruma Talimatı” yürürlüğe koyulmuştur. Yine kabul edilen “Her Sınıfa Mahsus Teskerecilik Talimnamesi” ile teskerecilerin görevleri belirlenmiştir. 1943’te tifüs salgınlarının görülmesiyle, “Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı” yayımlanmış bu yolda alınan önlemler başarılı olmuştur. Bu talimatların dışında personel, askerlik vb. konularla ilgili yeni kanunlar kabul edilmiş ya da kanunlarda değişikliklere gidilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı “topyekûn” bir savaş olduğundan, Türk ordusu ve Türk milleti bu savaşa topyekûn hazırlanmıştır. Savaşta ordunun sıhhiye hizmetlerinin kuruluş ve çalışmasında, tedavi ve profilaksi işlerinde sivil desteği ve işbirliğine önem verilmiş, ordunun gerektiği durumlarda halkın sağlığını da tanzim etmek durumunda kalacağı öngörülmüştür. Sivil sağlık hizmetlerinin zayıf olması durumunda gerek halk arasında görülen bulaşıcı hastalıkların ordu içinde gerekse orduda çıkan salgınların halk arasında yayılabileceği göz önüne alınmıştır. Bu kapsamda; 1939’da kabul edilen “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu ve Nizamnamesi” ile askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olarak sağlık tesislerinin kuruluşu, hasta bakım hizmetleri, sıhhi malzeme hazırlığı gibi alanlarda halka verilen görev ve sorumluluklar belirlenmiştir.

Sefer kadrosuna çıkartılan birliklerin ihtiyaç duyduğu personel için öncelikle Askeri Tıbbiyeye alınan öğrenci sayısı arttırılmış, yedek tabipler askere alınmıştır. Askeri Tıbbiyeden savaş öncesi yıllarda yılda ortalama otuz beş mezun verilirken savaş dönemi bu sayı yılda ortalama altmış üçe yükselmiştir. Yine savaş öncesi dönemde yılda ortalama on beş yedek tabip subay orduya alınırken, savaş dönemi bu

sayı yılda ortalama iki yüze çıkmıştır. Hemşire ihtiyacı ise Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu mezunlarından karşılanırken savaşa girme durumunda yeterli hasta bakım personelini karşılamak adına öncelikle askeri hastanelerce, ardından Kızılay ve Yardımseverler Cemiyetinin katkılarıyla hastabakıcılık kursları organize edilmiştir. Sıhhiye gedikli erbaş ihtiyacı da küçük sıhhat memurlarından karşılanmıştır.

Ordu sıhhi malzemeleri, bütçe planının dışına çıkılarak öncelikle iç piyasadan pazarlıkla tedarik edilmiş ya da takas yoluyla yabancı ülkelerden alınmıştır. Diğer yandan Kızılay da, savaşa girilmesi durumunda açacağı hastaneler için, yurt içinden ve dışından malzeme ve ilaç temin etmiş ve depolarında saklamış, ülkenin ve ordunun sıtma gibi hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçları yurt dışından getirtmiş, özellikle savaş zamanında tedarikinde zorlanılan kininin önce Hollanda, Almanya ve sonra da İngiltere ve Amerika'dan alımını yapmıştır. Yine Kızılay askere yardım kampanyası ile yün çorap, fanila, eldiven, kazak toplamış, hava saldırılarına karşı gaz maske fabrikasında maske üreterek kuruluşlara satışını yapmış, İzmir ve Mersin limanlarında İngiliz ve İtalyan savaş esirlerinin değişiminde görev almıştır.

Gönüllü kuruluşlardan “Yardımseverler Cemiyeti”, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü'nün başkanlığında, askerin sağlığını koruyucu yardımlara başlamıştır. Bu kuruluş, açmış olduğu çorap atölyelerinde çorap, çarşaf, pijama imal etmiş, harp paketi ve gaz sargı hazırlamış, asker için toplanan çorap, fanila, yiyecek gibi yardımlar birliklere dağıtılmıştır. Ülke genelinde yerel idareler ve askeri tabiplerle toplantılar düzenleyerek gönüllü hastabakıcı kurslarının planlanmasında aktif rol almıştır. Mevhibe İnönü, bizzat bu kurslara katılarak Türk kadınına örnek olmuştur. Kızılay ve Yardımseverler Cemiyeti, yürüttükleri faaliyetlerle hem askerin sağlığına katkı sağlamışlar hem de askere manevi olarak güç vermişlerdir. Bu da asker-sivil birlikteliğine katkı sağlamıştır.

Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Temmuz 1941'de Ankara'ya taşınmış, eğitim ve sağlık hizmetleri aynı şekilde burada devam etmiştir. Gülhane'de sivil halkın muayeneleri yapılmış, seminerlere devam edilerek çiçek hastalığı, tifüs hastalığı, harp cerrahisi, gaz saldırısında yapılması gerekenler gibi ordu sağlık problemleri ele alınmış, tabiplerin uygulaması için broşürler dağıtılmış, tifüs aşısı imal edilmiş, yayınlar yapılmış, askeri tabipler diğer ordularda alınan önlemleri yerinde inceleyip

gelişmeleri takip etmek için yurt dışına gönderilmişlerdir. Ayrıca müttefik olarak düşünülen ve görüşülen diğer ordularla sağlık hizmetleri, malzeme ve hastalıkların önlenmesi hususunda görüşmeler ve işbirliği yapılmıştır. Bu noktada İkinci Meşrutiyet'ten beri devam eden Alman askeri sağlık hizmetlerine olan ilgi, İngiltere ve Amerika askeri sağlık hizmetlerine kaymıştır.

Gülhane bünyesinde açılan Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu, 1942 yılında ilk mezunlarını vererek asker hastanelerinde görev almaya başlamışlardır. Bu dönemde; Türkiye genelinde hemşireliğin önemi anlaşılmış, ancak, bu mesleğe talep olmadığı da şikâyet konusu olmuştur. Bu yüzden hemşireliğin teşvik edilmesi, maddi ve manevi değerlerin verilmesi gerektiği kabul edilmiş, ancak henüz toplumun bir kısmında kadın ve erkeğin birlikte çalışmasından rahatsız olduğu gerçeği varken, erkek bir hastanın en mahrem yerini görmek ve gerektiğinde ona şefkatini göstermek zorunda olan kadına, hemşireye gerçek değerini veremeyeceği anlaşılmıştır. Buna rağmen askeri hemşirelik bu dönemde bir meslek olarak kabul edilip mevzuatta yerini almıştır.

Diğer yandan Gülhane, 1945 yılında Ankara Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna, hem personel hem de kliniklerle destekleyerek öncü olmuştur. Esasen 1909'da asker ve sivil tıbbiyenin birleşmesiyle kadrosundaki hocalardan bir kısmı İstanbul Tıp Fakültesi kadrosuna geçmiştir. Ankara Tıp Fakültesi açılırken de hocalarının çoğunun Gülhane'den görevlendirilmesi, Gülhane'nin hem İstanbul hem de Ankara Tıp Fakültesi'nin kuruluşuna kaynak teşkil ettiğini göstermiştir.

Asker sağlığını etkileyen beslenme konusunda, önceki savaşlarda askerin gıdasız kalması sonucu direncin düştüğü tecrübe edildiğinden bu savaşta da bu konuda iyileştirici uygulamalara gidilmiştir. Doğu illerinde görevli askere günlük istihkakına ilaveler yapılmış, sevk olan askerlerin, revir ve askeri hastanelerdeki hastaların beslenmesi düzenlenmiş, ancak, sigaranın sağlığa zararları henüz anlaşılamadığından sigara içen hasta askerlere sigara vermeye devam edilmiştir. Askerin beslenmesine öncelik verilmiş, askerin ihtiyacı olan gıda maddeleri devletin kontrolü altında alınıp satılması için İaşe Müdürlüğü teşkil edilmiş, gıdaların nakliyatında asker ihtiyaçlarına öncelik verilmiştir. Askerin ekme istihkak miktarı tayinat ve yem kanununda, denizaltı ve hava birliklerinin iaşe işlerinde yeniden düzenlemeler yapılmış, hububat depolanmış, alınan önlemlere rağmen bazı birliklerde askere gelen askerin kilo alarak evine döndüğü, bazılarında ise zafiyet

geçirdiği ve asker için alınan gıda maddelerinin bazı birliklerde iyi pişirilemediğinden zarar olduğu da görülmüştür. Savaş döneminde devlet hem halk hem de ordu için gıda tedarik etmeye çalışmış, ancak önceliğin orduya verilmesi ve halkın en temel gıdası olan ekmeğin karneye bağlanması halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Orduda spor faaliyetleri belirlenen esaslara göre yürütülmüş, askeri okullarda spora önem verilmiş, spor ile yurt sevgisi eş tutulmuş, orduya sağlıklı asker yetiştirilmesi Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün bir misyonu olmuş, gençlik spora teşvik edilmiş, sağlıklı vücudun ülke savunması için önemi üzerinde durulmuş, askerliğe hazırlık dersleri konularak gençler kamplarda eğitilmiştir. Sporun sağlık ve dolayısıyla yurt savunmasındaki önemi Sekizinci Milli Tıp Kongresi'nin konusunu teşkil etmiştir.

Bu dönemde yürütülen askeri sağlık hizmetleri, komutanlıklar ve Ordu sıhhiye Müfettişliklerince denetlenmiş, alınması gereken tedbirler raporlaştırılarak ilgili birimlere bildirilmiştir. Bu denetlemeler bir birliğin sağlık durumunun, bulunduğu konuma, komutanının ilgi ve bilgisine, sahip olduğu barınma, giyinme ve beslenme şartlarına, kişisel temizlik imkânlarına, askerin eğitim seviyesine, sağlık tesisine uzaklık yakınlarına bağlı olarak değiştiğini göstermiştir. Denetim raporlarında yer alan hususların ülkenin o günkü yoksunlukları ile birlikte sorumsuzluk ve biraz da kültürel gelişmişlik düzeyine bağlanabilirliği ve uzun sürede çözüm gerektiren sorunlar olduğu görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı döneminde bir yandan Türk ordusunun diğer orduların sahip olduğu imkânlardan mahrum olduğu bilinirken, diğer yandan orduyu güçlü göstermek, askerin moralini yükseltmek, orduya güvenin artırılması yönünde propagandalar yapılmıştır. Bu süreç, TBMM'nin orduya desteği, devlet adamlarının bu konudaki faaliyetleri, basın, Kızılay, Yardımsevenler Cemiyetinin ortak çalışmalarıyla yürütülmüştür.

Celb emri alan askerler köy ve şehirlerden akın akın kıtalarına sevk edilmiştir. Birliklerinde toplanan askerler, sivilde olduklarından daha çok emek sarf ettiklerinden, zorlandıkları düşünülmüştür. Aşırı yorgunluk, iklim değişikliği, bazen de yetersiz gıda gibi sebeplerle askerin direnci düşmüş, mikroplara karşı zayıflayarak hasta olmaya yatkın hale gelmişlerdir. Askerlerin, fitik gibi basit rahatsızlıklarının

ameliyat edilmesi zorunluluğu karşısında hastaneler yatak kapasitelerinin üstünde çalışmıştır.

Verem, tifüs, sıtma, çiçek, bit, uyuz, bu dönemin en önemli sağlık sorunlarını oluşturmuş, bitlenmenin engellenmesi için temizleme istasyonları kurulmuş, sıkı tedbirler alınmış, ilk defa DDT uygulanmaya başlanmış ancak barınma şartlarındaki olumsuzluklar bu sorununun tamamen ortadan kaldırılmasına engel olmuştur. Birliklerin yer değiştirmesiyle askerler ya ahırdan bozma binalarda, ya çadırlarda veya camilerde konaklamışlardır. Bitlerle bulaşan tifüs hastalığı ile ilgili olarak Almanya'ya bir askeri doktor gönderilmiş ve aşı yapımı için bir santrüfaj alınmış, aşı üretilmiş, Amerika'dan tifüs aşısı getirtilerek tüm doktorlara ve bir kısım sağlık personeline uygulanması istenmiştir. Tifüs hastalığı, İkinci Dünya Savaşı döneminde özellikle 1943 yılında bazı şehirlerde salgın şeklinde görülürken, ordu içinde Birinci Dünya Savaşı'nın acı tecrübelerini yaşayan ve hala görevde olan askeri doktorların önderliğinde alınan önlemlerle salgın şeklini almamıştır.

Verem hastalığı, bu dönemde basında ve yetkililer nezdinde her ne kadar hak ettiği ilgiyi göremese de Türk ordusunu zafiyete uğratan en önemli hastalık olmuştur. Verem hastalığının teşhis ve tedavisinin yetersiz olması, hasta olanların iyileşmeden memleketlerine dönmesi, hastalık hakkında yeterince bilinçli olunmaması ve gıda azlığı nedeniyle sinsice ilerlemiş, askeri sanatoryuma ilaveler yapılmış, ancak, yetersiz kalmıştır. Çiçek hastalığı Suriye'den ülkeye giren mülteciler vasıtasıyla yayılmış, ancak, aşılamanın halk arasında öneminin anlaşılmasından hastalık yayılmıştır. Hastalıkla ilgili halk bilgilendirilmiş, sivil halk arasında çiçekle mücadelede askerler görevlendirilmiş, aşılama konusunda dikkatli bir kontrol yapılarak hastalığın önü alınmıştır.

Sıtma mücadelesinde görev yapan sivil doktorların orduya alınmasıyla, sıtma hastalığında artış görülmüştür. Bir de hareket halindeki birliklerin konakladıkları bölgeler sıtmaya elverişli bölgeler olduğundan, sıtma ile mücadele için arazinin ıslah edilmesi işlemleri yürütülmüştür. Bu bağlamda İngiltere'nin Akdeniz'de herhangi bir saldırıda Türkiye'ye yardım etmesi gündeme gelince, İngiltere Türkiye'de yerleştireceği birliklerin yerlerinin, sıtma yönünden ıslah edilmesi için bazı işlerin yapılmasını istemiştir. Sıtmaya elverişli araziler, Sağlık Bakanlığı'nın ve TSK'nın işbirliği içinde ıslah edilmeye çalışılmıştır. Ordu ve halk için kinin tedarikinde güçlükler yaşanmış, Kızılay kinin tedarikini yurt dışından sağlamış, ordu ihtiyacına

öncelik verilmiş, maliyeti daha uygun olan sentetik kininin (atebrin) kullanıma girmesiyle kinin ihtiyacı giderilmiştir.

Sağlık hizmetlerinde ordu ile sivil devamlı irtibat halinde bulunulmuş, personel ve malzeme yönünden desteklenmiştir. Ancak dönem itibari ile sivil doktorların askere alınması sıtma savaşının yavaşlamasına ve halkın sağlık hizmetlerinde aksamalara yol açmıştır. Türk halkı savaş koşullarında ekonomik yetersizlik, gıdasızlık ve doktorsuzluk problemleri yaşasa da savaşa girilmemiş ve bu da Türkiye için en büyük kazanım olmuştur. Bunu en güzel ve anlamlı olarak İzmir’de esir mübadelesinde aralarında ruhsal bunalımda olanların da olduğu birçok yaralı, hasta ve sakat İngiliz ve İtalyan esirleri “İzmir” için şu ifadeyi kullanmışlardır:

“Dün gece ışıkları sönmemiş, bir şehir gördük ve onun zevkini yaşadık. Ne alarm, ne bomba, ne korku, ne tehlike harpten evvelki zamanlardan kalmış bir şehir gecesi, rahat, güzel, bol yıldızlı bir gece...”

Askeri sağlık hizmetlerinde tedbir almak için belirli otoritelerce karar vermek, yazılı olarak ilgili birimlere bildirmek, koordinasyonu sağlamak olabirliği yüksek olan bir işlemdir. Ancak, savaş döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Silahlı Kuvvetleri bir de olabirliği mümkün olmayan gerçeklere sahiptir. Ekonomisi zayıftır, sivil ve askeri sağlık hizmeti konusunda yeterli eğitilmiş personeli yoktur ve halk da bilinçsizdir. Çiçek için ne kadar aşı yapılırsa yapılsın bilinçsiz bir halk, sıtma için ne kadar kinine sahip olunursa olunsun ıslaha muhtaç araziler, bit, uyuz ve tifüs için ne kadar önlem alınırda alınsın ahırlarda ot yastık ve yataklar, gıdası olduğu halde bunu iyi pişiremeyenler olduğu sürece askeri sağlık hizmetlerinde başarılı olunamayacaktır. Bununla birlikte bazı birliklerde komutanlıklarca hastalıkların gizlenme gayretleri, yine bazı birlik komutanlarının görevlerini ihmal etmeleri de bu sıkıntıların başka bir nedeni olmuştur. Kars örneğinde görüldüğü gibi, kendi mıntikasının temiz olduğunu göstermek için hastalığın ihbarını yasaklayıp gizleyen komutanlar da vardır. Herhalde bu davranışı, birliğindeki hastalığın rapor edilmesinin meslekteki geleceklerini etkileyeceği kaygısından ileri gelmiştir.

Bu tez çalışması göstermiştir ki; İkinci Dünya Savaşı döneminde asker ve toplum, “gerektiğinde askerin canını feda etmesi” için fedakarlık yapmak zorunda bırakılmış, uygulanan akılcı dış politika sayesinde asker ve kaçınılmaz olarak halk

canını feda etmek zorunda kalmamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ordunun imkân ve kabiliyetinin farkında olarak ülkeyi savaşa sürüklememesi, her şeyden öte askere ve halka yaşama şansı vermiştir. Yaşam şansı da bir insanın, bir askerinin, bir toplumun diğer şanslarının, sevinçlerini, üzüntülerini, gelişimini yaşaması için birincil insan hakkıdır. Sonuç olarak; insan sağlığına ve kendi vatandaşı olan askerinin sağlığına önem veren, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış realiteleri gerçekçi değerlendirebilen, yetenekli, sağduyulu, güçlü bir yönetimin uygulayacağı pragmatik bir dış politika, topyekun asker ve sivil sağlığının korunmasında en büyük rolü oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Fon kodu	Dosya Nu.	Yer Nu.	Tarih
0.30.10	5531	56.377.13	18 Haziran 1943.
0.30.10	5532	56.377.14	6 Eylül 1943.
490.1		5.23.10	7 Kasım 1940.
0.30.18.1.2		102.53.20	16 Temmuz 1943.
0.30.18.1.2	88	94.21.10	17 Mart 1941.
0.30.18.1.2	88	94.21.10	17 Mart 1941.
0.30.18.1.2		87.52.7	10 Haziran 1939.
030.18.1.2	203-58	91.46.3	20 Mayıs 1940.
030.18.1.2	88	86.25.16	25 Mart 1939.
030.10	2031110	179.236.2	8 Haziran 1943.
030.10	203105	179.325.28	22 Ağustos 1942.
030.10	203113	179.236.4	24 Haziran 1943.
030.10	203110	179.236.1	12 Nisan 1943.
030.10	203105	179.235.28	22 Ağustos 1942.
030.10	20353	178.234.12.	25 Ekim 1940.
030.10	4418	51.331.9	9 Aralık 1938.
030.18.1.2	262	92.92.1	21 Eylül 1940.
030.18.1.2	203-57	89.118.19	19 Aralık 1939.
030.18.1.2		88.72.10	22 Temmuz 1939.
030.18.1.2		86.38.10.	6 Mayıs 1939.
030.10	25749	212.443.14	23 Mayıs 1942.
030.10	25713	212.441.13	5 Aralık 1939.
030.10	20219	178.231.8	19 Nisan 1940.
030.10	19858	177.223.17	26 Mart 1943.
030.18.1.2	227-169	59.88.11	19 Kasım 1935.

030.18.1.2	201-22	9.19.17	9 Nisan 1930.
030.18.1.2	76-76	105.39.14	10 Haziran 1944.
030.10	5757	57.384.18	21 Eylül 1939.
030.18.1.2	39	94.13.16	18 Şubat 1941.
030.18.1.2		99.77.1	18 Ağustos 1942.
030.10	20357	178.234.16	9 Aralık 1940.
030.18.1.2	46-319	89.102.17	23 Ekim 1939.
030.18.1.2	47-18	105.22.8	5 Nisan 1944.
030.18.1.2		91.54.16	7 Haziran 1940.
030.18.1.2	138-121	95.51.12	16 Haziran 1942.
030.10	5178	55.366.3	27 Ağustos 1941.
030.18.1.2	409	86.13.15	21 Şubat 1939.
030.18.1.2	57	85.111.16	6 Ocak 1939.
030.18.1.2	241-146	87.58.16	22 Haziran 1939.
030.18.1.2		82.23.9	21 Mart 1938.
030.18.1.2		82.23.11	21 Mart 1938.
030.18.1.2	46-306	86.22.9	10 Mart 1939.
030.18.1.2	46-289	77.62.19	5 Temmuz 1937.
030.10	6490	62.417.38	12 Ekim 1945.
030.18.1.2	5926	108.34.1	7 Haziran 1945.
030.18.1.2		104.9.31	1 Şubat 1944.
030.18.1.2		104.2.12	18 Kasım 1943.
030.18.1.2	46-443	100.87.15	8 Eylül 1942.
030.18.1.2		99.69.2	4 Ağustos 1942.
030.18.1.2		99.64.3	20 Temmuz 1942.
030.18.1.2	57	93.124.2	13 Ocak 1941.
030.18.1.2		92.95.16	28 Eylül 1940.
030.18.1.2	199-76	91.60.10	22 Haziran 1940.
030.18.1.2	42-196	90.32.8	3 Nisan 1940.
030.18.1.2	46-248	54.38.20	18 Mayıs 1935.
030.18.1.2	138-115	94.35.16	28 Nisan 1941.
030.18.1.2	46-317	88.98.18	9 Ekim 1939.
030.18.1.2	39-158	72.19.5	17 Mart 1937.
030.10	5527	56.377.9	2 Temmuz 1942.
030.10	5518	56.376.18	15 Haziran 1940.

030.10	4631	51.337.10	24 Kasım 1939.
030.18.1.2		103.78.4	14 Ekim 1943.
030.10	13357	139.998.13	28 Ağustos 1941.
030.10	5520	56.377.2	25 Eylül 1940.
030.18.1.2		2.18.14	20 Mart 1929.
030.18.1.2	241-29	12.49.17	16 Temmuz 1930.
030.18.1.2	409-19	21.41.1	10 Haziran 1931.
030.18.1.2	409-42	74.33.5	22 Nisan 1937.
030.18.1.2		83.53.19	20 Haziran 1938.
030.18.1.2	409-64	86.28.17	1 Nisan 1939.
030.18.1.2	227-90	21.49.5	1 Temmuz 1931.
030.10		51.331.9	9 Aralık 1938.
030.18.1.2	238-608	102.40.19	8 Haziran 1943.
030.18.1.2	238-627	103.70.11	20 Eylül 1943.
030.10	203111	179.236.2	8 Haziran 1943.
030.10		177.223.13	5 Mart 1942.
030.10	19857	177.223.16	27 Kasım 1942.
030.18.1.2	263-90	98.38.20	9 Mayıs 1942.
030.10	19852	177.223.11	10 Aralık 1941.
030.10	61137	59.402.19	21 Aralık 1943.
30.11.1		144.2.4	17 Ocak 1941.
30.11.1		145.6.19	5 Mart 1941.
30.11.1		143.38.16	27 Kasım 1940.

2. GENELKURMAY ATASE ARŞİVİ

İkinci Dünya Savaşı Koleksiyonu

Kutu No.	Gömlek No.	Belge No.
2	3	3-1
2	3	3-5
2	4	4-1
2	61	61-1
4	105	105-1
4	107	107-1
6	119	119-3

3. İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVİ

İstanbul Belediyesi, İstanbul Umumi Meclisi'nin Kararları

Karar Tarihi	Karar Sayısı
21 Ekim 1939	10536
14 Ocak 1941	219
9 Ağustos 1939	8008
9 Ekim 1939	9921
2 Aralık 1940	277
10 Nisan 1943	3233.

4. MSB LODUMLU ARŞİVİ

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi, Sağlık Kurulu Rapor Defterleri: Aralık 1942 - Eylül 1943.

Haydarpaşa Askeri Hastanesi Sağlık Kurulu Rapor Defterleri: Ocak 1945 - Eylül 1945.

B. RESMİ YAYINLAR

1. KANUNLAR, YÖNERGELER, TALİMATNAMELER

429 sayılı, “Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, 3 Mart 1340”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 2, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 241.

438 sayılı “Etibbanın Hizmeti Mecburesi Hakkındaki 8 Teşrinisani 1339 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun, 13 Mart 1340”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 2, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 250.

531 sayılı “Etibbanın Hizmeti Mecburesi Kanununa Müzeyyel 13 Mart 1340 Tarihli Kanun Ahkamına Baytar, Eczacı ve Diş Tabiplerinin de Tabi Olduklarına Dair Kanun, 7 Kanunusani 1341”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 1, C. 3, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 27.

686 sayılı, “Sivil Etibbanın Hizmeti Mecburesi Hakkındaki 8 Teşrinisani 1339 ve Etibba, Eczacı ve Dişçilerin Stajları Hakkındaki 13 Mart 1340 ve 13 Kânunuevvel 1340 Tarihli Kanunlara Müzeyyel Kanun, 17 Aralık 1341”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 31.

801 sayılı “Sinni Mükellefiyet Dahilinde Bulunanların Silahsız Hizmeti Mucip Arıza-i Vücdiyelerinin Tedavisi Hakkında Kanun, 22 Nisan 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 552.

- 826 sayılı “Etibbanın Sıtma Enstitülerinde Staj Mecburiyetleri Hakkında Kanun, 5 Mayıs 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 684.
- 863 sayılı “Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu, 17 Haziran 1926”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 3, C. 4, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 767-770.
- 1076 sayılı “İhtiyat Zabıtları ve ihtiyat Askerî Memurları Kanunu, 9 Temmuz 1927”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre II, İçtima 4, C. 5, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 324-332.
- 1199 sayılı, “Müdafaai Milliye Vekâletinde Bazı Teşkilât İcrasına Dair Kanun, 21 Ocak 1928”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 1, C. 6, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1928, s. 56.
- 1219 sayılı “Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, 14 Nisan 1928”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 1, C. 6, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1928, s. 85-94.
- 1429 sayılı “Askerî Hastanelerde Maktu Ücretle İstihdam Olunan Hemşireler İle Hasta Bakıcılara Bir Nefer Tayını Verilmesine Dair Kanun, 2 Mayıs 1929”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 2, C. 7, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1929, s. 419.
- 1435 sayılı “Askerî Hastane, Garnizon ve Mektepleri İnşası Hakkında Kanun, 11 Mayıs 1929”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 2, C. 7, 2. Basılış, Ankara, TBMM Matbaası, 1929, s. 425.
- 1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 06 Mayıs 1930, S.1489.
- 1603 sayılı “Revirlerde Tedavi Edilecek Hastaların İaşesine Dair Kanun, 7 Mayıs 1930”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre III, İçtima 3, C. 8, Ankara, TBMM Matbaası, 1930, s. 249.
- 2490 sayılı “Arttırma ve Eksiltme ve İhale Kanunu, 10 Haziran 1934”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 3, C. 13, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 706-722.
- 2615 sayılı “Askerî Hastaneler İle Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakımları Hakkında Kanun, 15 Aralık 1934”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 4, C. 14, Ankara, TBMM Matbaası, 1935, s. 66-70.
- 2754 sayılı “İhtiyat Subayları ve İhtiyat Askerî Memurları Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerine İlaveler Yapılmasına Dair Kanun, 8 Haziran 1935”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima Fevkelade, C. 15, Ankara, TBMM Matbaası, s. 507-511.
- 2771 sayılı, “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”, **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, S: 3031.
- 2779 sayılı “İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Askerî Memurları Kanununun 22’nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima Fevkelade, C. 15, Ankara, TBMM Matbaası, s. 602.

- 2790 sayılı, “1930 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima Fevkalade, C. 15, Ankara, TBMM Matbaası, s. 614-642.
- 2891 sayılı, “1931 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 1, C. 16, Ankara, TBMM Matbaası, 1936, s. 136-165.
- 3231 sayılı “Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Teşkili ve Vazifesi Hakkında Kanun, 23 Haziran 1937”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 2, C. 17, Ankara, TBMM Matbaası, 1937, s. 965.
- 3280 Sayılı “Askerî Memurlar Kanununa Bazı Maddeler İlâvesine ve 2505 Sayılı Kanunun 6 ve 7. Maddelerinin İlğasına Dair Kanun”,16 Aralık 1937, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 24.
- 3433 sayılı “Askeri Hastabakıcı Hemşireler Hakkında Kanun 25 Haziran 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 788-789.
- 3436 sayılı “Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun Değiştirilmesi Hakkındaki 2162 Sayılı Kanunun Birinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun, 25 Haziran 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s.793-794.
- 3530 sayılı “Beden Terbiyesi Kanunu, 16 Temmuz 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 1160-1164.
- 3543 sayılı “İhtiyat Subayları ve İhtiyat Askeri Memurları Hakkındaki Kanunun 4’üncü maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”,**Resmi Gazete**, 21 Aralık 1938, S. 4090, s. 11003.
- 3634 sayılı “Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu, 16 Haziran 1939”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima Fevkalade, C. 20, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 545-565.
- 3701 sayılı “Yedek Subay ve Askeri Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun 3, 9 Ve 17. Maddelerinin Tadiline Dair Kanun,13 Temmuz 1939”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima Fevkalade, C. 20, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 936-939.
- 3793 sayılı “İhtiyat Subay ve İhtiyat Askerî Memurlar Hakkındaki 1076 Sayılı Kanunun 3 ve 14’ncü Maddelerine Birer Fıkra Eklenmesine Dair Kanun, 8 Nisan 1940”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 213.
- 3844 sayılı “1940 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu”, **Resmi Gazete**, 1 Haziran 1940, S. 4524, s. 13897-13947.
- 3887 sayılı “Millî Müdafaa İhtiyaçları İçin Yapılacak İstimlâkler Hakkında Kanun, 29 Haziran 1940”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 937-938.
- 3993 sayılı “Yedek Subay ve Askerî Memurlar Hakkındaki Kanunun 3923 Sayılı Kanunla Değiştirilen 3’ncü Maddesine Bazı Hükümler İlâvesine Dair Kanun”, 11 Nisan 1941, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 192.

- 4119 sayılı “Kızılay Cemiyeti ve Harp ve Afet Vukuunda Onunla Birlikte Çalışmak Üzere Hükümetin Müsaadesile Gelecek Bu Türölü Sıhhi ve İnsani Yardım Heyetleri Namına Vürut Edecek Olan Eşyanın Gümrük Vergisinden Muafiyetine Dair Kanun”, 25 Eylül 1941, , **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 839-840.
- 4186 sayılı “Askerin İstihkakından Kesilecek Ekmeğe Mukabil İlave Edilecek Gıda Maddeleri Hakkında Kanun”, 2 Şubat 1942, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 139.
- 4187 sayılı “Askeri Tayınat ve Yem Kanununun Tadili Hakkında Kanun”, 2 Şubat 1942, , **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 140.
- 4235 sayılı Beden Terbiyesi Kanununa Ek Kanun, 3 Haziran 1942, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 611.
- 4340 sayılı “Fevkalade İhtiyaçlar İçin Milli Müdafaa Vekilligince Yurda Sokulacak Maddelerin Vergi Muafıkları Hakkında Kanun”, 29 Aralık 1942, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 4, C. 24, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 97-98.
- 4466 sayılı “Mamak Gaz Maske Fabrikası'nın Milli Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun”, 14 Temmuz 1943, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima Fevkalade, C. 25, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 641-642.
- 4428 sayılı, “1939 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima Fevkalade, C. 25, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s. 469-520.
- 4533 sayılı “Küçük Sıhhat ve Hayvan Sağık Okulları Mezunlarının Erbaş ve Gedikli Olabilmeleri Hakkında Kanun, 1 Nisan 1944”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima 1, C. 26, Ankara, TBMM Matbaası, 1944, s. 67.
- 4676 sayılı, “1940 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima 2, C. 27, Ankara, TBMM Matbaası, 1945, s. 1-49.
- 4707 sayılı “Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, 28 Mart 1945”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VII, İçtima 2, C. 27, Ankara, TBMM Matbaası, 1945, s. 119-122.
- 5033 sayılı, “1941 Akçalı Yılı Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 22 Nisan 1947, S. 6589.
- 5357 sayılı, “1942 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 4 Nisan 1949, S. 7171.
- 5443 sayılı, “1943 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 23 Kasım 1949, S. 7361.
- 5767 sayılı, “1944 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 25 Mayıs 1951, S. 7817.

- 5910 sayılı, “1945 Bütçe Yılı (7 aylık) Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 9 Nisan 1952, S. 8081.
- 5911 sayılı, “1946 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanunu”, **Resmi Gazete**, 11 Nisan 1952, S. 8083.
- 2513 sayılı, “1929 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre IV, İçtima 3, C. 13, Ankara, TBMM Matbaası, 1934, s. 801-829.
- 3063 sayılı, “1932 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 2, C. 17, Ankara, TBMM Matbaası, 1937, s. 2-36.
- 3300 sayılı, “1933 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 54-89.
- 3654 sayılı, “1934 Mali Yılı Hesabı Katği Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima Fevkalade, C. 20, Ankara, TBMM Matbaası, 1939, s. 668-716.
- 3769 sayılı, “1935 Mali Yılı Hesabı Katği Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 99-146.
- 3895 sayılı, “1936 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 1, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s. 1012-1066.
- 3982 sayılı, “1937 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, , **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 2, C. 22, Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s. 114-166.
- 4254 sayılı, “1938 Mali Yılı Hesabı Kati Kanunu”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre VI, İçtima 3, C. 23, Ankara, TBMM Matbaası, 1942, s. 713-762.
- “4040 Sayılı Kanunun 27’nci Maddesi Mucibince Er, Onbaşı ve Erbaşlara Verilecek Asker Sigarası Hakkında Talimatname”, **Resmi Gazete**, 17 Eylül 1941, s. 1708.
- “1941 Malî Yılı Muvazene Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/539)”, **Sıra Sayısı: 190 No’lu TBMM Komisyon Raporu**. (4042 sayılı kanun ile ilgili 28 Şubat 1941.)
- “Ankarada Bir Tıp Fakültesi Tesisi Hakkında Kanun Layihası ve Sihat ve İçtimai Muavenet ve Butçe Encumenleri Mazbataları (I/ 802)” **Sıra Sayısı 184 no’lu, TBMM Komisyon Raporu**. (3228 sayılı kanun ile ilgili, 6 Mayıs 1937.)
- Asker Hastaneleri İdare Talimatı**, İstanbul, Milli Müdafaa Vekâleti Sihat İşleri Dairesi Yayını, 1938.
- “**Askeri (kara, deniz, hava) Spor Talimatı (D-93)**”, 29 Eylül 1941, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1941.
- “Askeri (kara, deniz, hava) Spor Teşkilatı Talimatnamesi”, 14 Teş.Ev.1928, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935, s. 900-903.

- “**Askeri (kara, deniz, hava) Spor Teşkilatı Talimatnamesi D-93’e Ek**”, 19 İkinci Teşrin 1940, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1940.
- “Askeri Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname”, 2 Kanunusani 1337, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935, s. 3.
- “Askeri Hastahanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkındaki 2/1/1337 Tarih ve 480 Sayılı Nizamnamenin 2 Nci Maddesinin Tadiline Dair Nizamname”, 28 Mayıs 1936, **Resmi Gazete**, S: 3315, s. 6506.
- “Askerî Hastanelerde Hastaların İaşe ve İdareleri Hakkında Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa , Bütçe ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Encümenleri Mazbataları (1/1074)”, **Sıra Sayısı: 25 No’lu TBMM Komisyon Raporu**. (2615 sayılı kanun ile ilgili 6 Haziran 1934.)
- Askerliğe Hazırlık Dersleri Hakkında Talimatname (D-60)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 31 Temmuz 1940.
- “Beden Terbiyesi Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 13 Nisan 1940, s. 13641.
- Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Sureti İstihdamları Hakkında Kanun”, 6 Şubat 1332, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 764.
- “Efrad-ı Sıhhiye Bahriye Nizamnamesi”19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 485-488.
- “Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 25 Şubat 1939, S. 4142, s. 11323-11325.
- “Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 8 Nisan 1939, S. 4178, s. 11543-11555.
- “Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Talimnamesi”, **Resmi Gazete**, 5 Eylül 1939, S. 4302, s. 12543-12563.
- Her Sınıfa Mahsus İdman Talimnamesi**, İstanbul, Askeri Matbaa, Büyük Erkanıharbiye Reisliği, 7. Şube Yayını, 1931.
- Her Sınıfa Mahsus Teskerecilik Talimnamesi 19**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1940.
- Her Sınıfa Mahsus Sıhhiye Hizmeti Talimnamesi**, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1948.
- “Hilaliahmer ve Salibiahmer Cemiyetleri Namına Vürut Edecek Eşyanın Gümrük ve Belediye Rüsümüle Tekalifi Saireden Muafiyeti Hakkında Kanun” 6 Şubat 1332, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 763-764.
- “Kabilyet-i Bedeniye Talimatnamesi” 5 Haziran 1927, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:12, 1935,s. 668-674.
- “Kışla ve Mevaki-i Bahriyede Hizmet-i Sıhhiye Nizamnamesi” 19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s. 488-496.
- “Küçük sıhhat ve hayvan sağlık okulları mezunlarının erbaş ve gedikli olarak kullanılabilmeleri hakkında kanun lâyihası ve Sıhhat ve İçtimaî

Muavenet, Ziraat ve Millî Müdafaa Encümenleri mazbataları (1/157)", **Sıra Sayısı: 56 No'lu TBMM Komisyon Raporu.** (4533 sayılı kanun ile ilgili, 8 Kasım 1943.)

"Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekâletine Devri Hakkında Kanun Lâyihası ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları" (1/94) **Sıra Sayısı: 109 No'lu, TBMM Komisyon Raporu,** (4466 sayılı kanun ile ilgili, 31 Mayıs 1941.)

"Milli Müdafaa Mükellefiyeti Nizamnamesi", **Resmi Gazete,** 27 Haziran 1940, S: 4546, s. 14141-14152.

Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi, 3. bs., İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1939.

"Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabipleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaifi Hakkında Nizamname", 28 Temmuz 1327, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 285-292.

"Orduda Hizmeti Sıhhiyede Bulunan Zabitan ve Memurin Vakti Seferde Bitarafılık Hakkında Talimat", 18 Teşrinisani 1325, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 104-108.

Orduda Lekeli Humma ve Bit Mücadelesi Talimatı, Ankara, MMV Shh. İşleri Dairesi Rs. IV Ş. Yayını, 1943.

Orduda Sıhhati Koruma Talimatı (D-90) Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, 1940.

"Revirlerde tedavi edilen hastaların hastanelerde olduğu gibi derece ile iaşeleri hakkında 1/614 numaralı kanun lâyihası ve Millî Müdafaa ve Bütçe Encümenleri mazbataları", **Sıra Sayısı: 134 No'lu TBMM Komisyon Raporu.** (1603 sayılı kanun ile ilgili, 26 Mart 1930.)

"Sıhhiye Küçük Zabıt Mektepleri Tesisi Hakkında Nizamname", 20 Eylül 1330, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 626-629.

Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1935.

Sıhhiye Teçhizat Talimatı E-25, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1942.

"Sıhhiye-i Bahriye Nizamnamesi", 21 Kanunuevvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 539-543.

"Sıtma ile olağanüstü savaş hakkında kanun tasarısı ve Muvakkat Encümen mazbatası (1/401)", (4707 sayılı kanun ile ilgili)" **Sıra Sayısı: 52 No'lu, TBMM Komisyon Raporu.** (4707 sayılı kanun ile ilgili, 3 Mart 1945.)

"Süfeni Hümayunda Hizmeti Sıhhiye Nizamnamesi", 19 Teşrinievvel 1329, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 496-526.

"Teçhizat ve Levazımı Sıhhiye-i Askeriyenin Muhafazası Hakkında Nizamname, 14 Nisan 1328", Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar,** C:16, 1936, s. 322-325.

“Teşkilatı Sıhhiye Askeriye Nizamnamesi”, 25 Ağustos 1326, Karakoç Sarkis, **Sicilli Kavanin, Kanunlar, Nizamlar, Talimatlar**, C:16, 1936, s.166-174.

“Ticaret Gemilerinin ve Hayvanların, Fabrikaların Korunması Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 20 Nisan 1939, S. 4188, s. 11620-11622.

“Yardımsevenler Cemiyeti Nizamnamesi”, **Resmi Gazete**, 11 Haziran 1941, s.115-116.

2. TBMM ZABIT CERİDELERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (I. Dönem), 1920-1923.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (II. Dönem), 1923-1927.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (III. Dönem), 1927-1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (V. Dönem), 1935-1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (VI. Dönem),1939-1943.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (VII. Dönem),1943-1946.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (X. Dönem),1954-1957.

C. KİTAPLAR

Akın, Yiğit: **Gürbüz ve Yavuz Evlatlar, Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Anıl, Muzaffer: **Ciheti Askeriyeye Ait Kanun, Tefsir ve Kararlar, Kısım 1**, İstanbul, 1940.

Ataç, Adnan: **Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin Kuruluşu**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.

Askeri Neşriyat Katoloğu, 1923-1939, Genelkurmay Yayınları, İstanbul Askeri Matbaa, 1939.

Başer, Mürüvet: “Osmanlı Devri ve İstiklal Harbinde Hemşirelik”, **Türkiye’de Hemşirelik ve Gelişimi Tarihi**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1996.

Başustaoğlu, Ahmet: **Bir Nefes Sıhhat; Tevfik Sağlam’ın Yaşamı**, İstanbul, İş Bankası Yayını, 2016, s. 285-324.

Birken, Saib: **Seferde Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1944.

Boysan, Mazlum ve Türk, Cezmi: **Sıhhiye Hizmeti: I Kuruluş**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1938.

Demirhan, Ayşegül: **Kısa Tıp Tarihi**, Bursa, Bursa Üniversitesi Basımevi,1982.

Demirhan-Erdemir, Ayşegül: **Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Bursa, 1996.

Ege, Rıdvan: **100 Yıllık Gülhane’imizden Bazı Anılar**, 2. Bsk., Ankara, 1998.

Ege Rıdvan: Rıdvan Ege, **Kızılay**, Ankara, (t.y.).

- Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi: Tanzimat Devri Mektepleri**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, C.II, 1940.
- Foucault, Michel: **Kliniğin Doğuşu**, Çeviren İnci Malak Uysal, Ankara, Epos Yay., 2002
- Giray, Halit ve Vural, Nefi: “**Halk Zehirli Gazlara Karşı Kendini ve Başkalarını Nasıl Koruyabilir**” Manisa Halkevi Yayını, İzmir, 1939.
- İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, C: XVII, s. 160.
- Kanat, Şeref ve Oğuç, Şeref: **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1996.
- Kavur, Ekrem Şadi: **Barışta Askeri Sıhhiye Hizmetleri**, İstanbul, Gnkur. Bşk. Yayını, 1950.
- Kızılay**, Türkiye Kızılay Merkezi 1974, s.18.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İstanbul, İletişim Yay., C:2, 1996.
- Korkut, Şerif: **Harp Cerrahisi**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945.
- Maslak Askeri Prevantoryum Ceride Defteri**.
- Mehmet Derviş Kuntman, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Derleyen: Metin Özata, Ankara, Gnkur. ATASE Yayını, 2009.
- Metinsoy, Murat: **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye**, İstanbul, Homer Kitapevi, 2007.
- Metinsoy, Murat: **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2016.
- Noyan, Abdülkadir: **Ordu Subaylarına Sıtma Hastalığından Korunma Öğütleri**, Ahmet İhsan Matbaası, 1941.
- Noyan, Abdülkadir: **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım**, Ankara, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları 54, Son Havadis Matbaası, 1956.
- Noyan, Abdülkadir, Ural, Zeki, **Sulh ve Harp Zamanında Hasta ve Yaralıların İaşe ve Tağdiyesinin Mukayeseli Tetkikleri**, İstanbul, Askeri Tıbbiye Matbaası Yay., 1938.
- Öndeş, Osman: **2.Dünya Savaşı**, 3.bsk.,1980.
- Özbay, Kemal: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C.I, 1976.
- Özbay, Kemal: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, İstanbul Matbaası, C. II, 1976.
- Özbay, Kemal: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:III,1. Kitap,1981.
- Özbay, Kemal: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, İstanbul, Yörük Basımevi, C:III, 2. Kitap,1981.
- Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaacılık, 1965.

- Sağlam, Tevfik: **Büyük Harp'te 3'üncü Orduda Sıhhi Hizmet**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1941.
- Sağlam, Tevfik: **Verem Savaşı**, Ankara, 1944.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1973.
- Sarkis, Karakoç: **Sicilli Kavanini**, Cihan Kitaphanesi Sahibi Mihran Acun Yayını, C.XVI, 1936.
- Serhadoğlu, M. Rıza: **Savaşçı Doktorun İzinde**, İkinci Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları, 2005.
- Soyak, Ali Kemal: **Ordumuzda Besim İşleri**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1939.
- Temel, Mehmet: **Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele**, İstanbul, Nehir Yayınları, 2008.
- TÜİK: **Fiyat Endexleri ve Enflasyon**, TÜİK Yayını, Ankara, 2008.
- Türk, Cezmi: **Sıhhiye Ders Kitabı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 2. Bs., 1943.
- Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı Yayını, 1999.
- Türk İstiklal Harbi VII nci Cilt**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1975.
- Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı**, Ankara, 1935.

D. MAKALELER

- Ağırbaş, İsmail: "Atatürk Dönemi Sağlık Politikası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, S.48, Güz 2011, s. 733-748.
- Akbay, Cemal: "İkinci Dünya Savaşı'nın Karakteri, Topyekun Harbin Önemi ve Hazırlıkları Üzerinde Bir İnceleme", **Askeri Mecmua**, S.142, 1 Haziran 1947, s. 47-70.
- Akbayrak Nuri v.d.: "İkinci Dünya Savaşında İstanbul", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994, s.145-147.
- Akçeoğlu, Dursun: "Ordu Hemşire Okulu Hakkında", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, 1945, S. 118-119, s.13-14.
- Akdora, İskender Fikret: "Ankara'da Yardım Sevenler Cemiyetini Ziyaret", **Savaş**, 15 Mart 1941, s. 2-10.
- Aksoley, Mebrure: "Bir Hayır Müessesesi Yardımsevenler Cemiyetini Tanıyalım", **Ulus**, 1 Mayıs 1941, s. 2.
- Alsaçıntı, Şevki: "Tatbikat ve Manevralar ve Mesele Tertibinde Nazarıdikkate Alınması Lazımgelen Bazı Noktalar", **Askeri Mecmua**, 1. Kanun 1942, s. 828-837.

- Altuga, Şevket: “İkinci Dünya Harbinin Sıhhiye Hizmetleri Tabiyesinde Yaptığı Değişiklikler”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Askeri Tıbbiye Matbaası, S. 61-62, Temmuz-Ekim 1950, İstanbul, s. 106-111.
- Aslan, Nurcan ve İlhan, Fatma: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Askerlik Hizmeti ve Askere Alımlar (XIX. Yüzyıldan itibaren), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, S. 11, 2008, s. 182-192.
- Aslantürk, Hüsnünur: Türkiye’de Biyo-iktidar Açısından Sağlık Hizmetleri ve Kadın”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, s. 573-595.
- Atay, Falih Rıfkı: “Beden Terbiyesi ve Modern Harpler”, **Ulus**, 11 Ekim 1940, s. 1.
- Atay, Falih Rıfkı: “Yarın Ekmeğimizi Kart Karşılığı Alacağız”, **Ulus**, 16 Sonkanun 1942, s. 1.
- Baran, Tülay Alim: İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Mali Portresi”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, (Sunulmayan Bildiriler) Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999, s. 227-238.
- Basım, Kayhan: “Orduda Tüberküloz Mes’elesi ve Bu Hastalıkla Savaş”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, sayı 47, Temmuz 1946, s. 44-56.
- Berker, Şinasi Nahit: “Bir Hastabakıcı Hemşire Nasıl Yetişir?”, **Ulus**, 14 Ekim 1943, s. 1.
- Berker, Şinasi Nahit: “Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulunu Gezerken:5; Bir Hastabakıcı Hemşire Nasıl Yetişir?”, **Ulus**, 14 Ekim 1943, s. 2.
- Berker, Şinasi Nahit: “Ordu Hastabakıcı Okulunu Gezerken:4; Bir Mabet Kadar Sessiz, Bir Mabet Kadar Temiz; Hastabakıcı Hemşireler Okulunda”, **Ulus**, 13 Ekim 1943, s. 2.
- Boysan, Mazlum: “Zehirli Gazlar ve Biz”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1933, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 179-189.
- Boysan, Mazlum: “Zehirli Gazlar ve Biz”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Nisan 1933, Sayı 2, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 151-158.
- Cankat, Murat: “Yurt Müdafaasında Gülhane”, **100. Yılda Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi 1898-1981 83 yıl**, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Basımevi, Ankara, 1982, s. 517-520.
- Cansever, Niran, Kiriş, Hakan Mehmet: “Türkiye’de Ordu- Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bakış”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Demirel Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 3, 2015, s. 361-384.
- Cebecioğlu, Güngör: “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s. 322-380.
- Celal Ertuğ, “Hemşire”, **Ulus**, 23 Temmuz 1942.
- Coşkun, Tacettin: “İkinci Dünya Savaşı’nda Elde Edilen Tecrübelerin TSK’ye Yansımaları”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 1998, s. 436-444.

- Çalık, Ramazan, Tepekaya Muzaffer: “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:16, 2007, s. 205-228.
- Çavdar, Necati ve Karcı, Erol: “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair Bibliyografik Bir Deneme”, **Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi**, Volume 9/4 Spring 2014, s. 255-286.
- Çelebi, Yakup: “Verem Mücadelemiz”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, sayı 143, Ağustos 1948, s. 2.
- Çelikay, Ferdi ve Gümüş, Erdem: “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11 (1), Haziran 2010, s. 177-216.
- Çınar, Tayfun: “1942: A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 226-356.
- Çiçekoğlu, Mustafa: “Muharebede Piyade Alayında Cephane ve Sıhhiye Hizmeti”, **Piyade Mecmuası**, S. 123, Haziran 1943, s. 49-59.
- Dalaman, Fatin: “Bugün Verem Savaşı Memleket Davasıdır”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, sayı 116-117, Eylül, Ekim Kasım, Aralık 1944, s. 1-2.
- Damlacı, Kazım: “Milletlerarası Asker Hekimliği ve Eczacılığı Teşekkülü ve Daimi Komitesi ve Kongreleri”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.55, Askeri Tıbbiye Matbaası, Sıhhiye Müfettişliği Yayınları, 1 Ocak 1949, s. 1-7.
- Daver, Abidin: “Serhadde Bekliyen Türk Ordusu Yurdu ve İstiklali Müdafaya Hazırdır!” **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1941, s. 1.
- Dirim, Hasan Kadri: “Harpte Ordu Sıhhiye Hizmeti Esasları”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 36-47.
- Doğrusoy, Rıza: “Veremle Mücadele Prensipleri ve Ordumuzun Bu Mücadeleye İştiraki”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, sayı 53, Temmuz 1948, s. 10-13.
- Dumlu, Sami: “Kumanya İstihkakı ve Perakende Eratın Beslenmesi”, **Süvari Dergisi**, S. 136, Ocak 1946, s. 55-59.
- Duru, Bülent: “1940: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 159-180.
- Endik, Süreyya: “Kolordu Harekat Sahasında Sıhhiye Hizmetinin Tertiplenmesi”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, İkinci Kanun 1942, S. 37 Nüshasına Lahika, Askeri Tıbbiye Matbaası, Ankara, 1941.
- Erdoğan, Kamil “Askeri Hastaneler İlaşesi”, **Levazım Dergisi**, sayı.70, 1 Kasım 1951, s. 21-28.
- Erendil, Muzaffer: “VI. Oturum Sorular ve Cevaplar”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s.404-405.

- Erkin, Hulusi: "Türkiye'de Askeri Tıbbın Kısaca Tarihi", **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Özel Sayı 73, İstanbul, 28 Ağustos-1 Eylül 1955, s. 74-79.
- Erkuş, İbrahim Uğur ve Summak, M. Erhan: "Propaganda ve Dış Politika" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-2 (2011), s. 293-320.
- Ertuğ, Celal: "Kışla Sağlık bilgisi ve Subayın Görevleri", **Süvari Mecmuası**, S. 115,116, İstanbul Deniz Matbaası, 1 İkinci Kanun - Nisan 1941, s. 207-211.
- Ertuğ, Celal: "Şehit Dr. Mehmet Tuna", **Ulus**, 6 Ağustos 1943, s. 2.
- Erzin, Niyazi: "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu", **Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi**, (3): 1948, s. 5-17.
- Frik, Feridun: "Türkiye'de Tifüs İstatistiki (1923-1943)", **Dirim**, Sayı 3-4, Mart-Nisan 1944, s. 88-91.
- Gencosman, Kemal Zeki: "Gülhane'de Bir Saat", **Ulus**, 24 Haziran 1944, s. 2.
- Gökay, Fahrettin Kerim: "Halk Sanatoryumları", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yay., Sayı 134-136, Ocak-Mart 1947, s.1-2.
- Gönenç, Remzi: "Sıtma Savaşında Yeni Başarılar", **Ulus**, 22 Ocak 1945, s. 5.
- Gören, Sadık: "Ordumuzda Sağlık Problemleri İle İlgili İşler", **Askeri Sıhhiye Dergisi**, S.60, İstanbul, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1950, s. 17-24.
- Göyünç, Nejat "Bir Öğrencinin İkinci Dünya Harbi Anıları", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 543-547.
- Gürel, Hüsamettin: "Beden Terbiyesi", **Savaş**, 1 Temmuz 1940, s. 8.
- H. Kadri, "Orduda ve Geride Gazlı-Yaralıların Tiryajı, Nakil ve Tedavisi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. 1-8.
- Irmak, Sadi: "Harp Sonu Dünyasını Bekleyen Büyük Tehlike; Verem Salgını", **Ulus**, 26 Mayıs 1943, s. 2.
- İskender Fikret Akdora, "Yardım Sevenler Cemiyeti Senelik", **Savaş**, 1 Mayıs 1941, s. 28.
- Kavur, E. Şadi: **Gülhane Askeri Tıp Akademisi Tarihçesi**, Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, S.222, Haziran 1967.
- Kavur, Ekrem Şadi: "Askeri Hekimliğin Sıhhiye Hizmetlerinde Bir Etüd", **Dirim Dergisi**, Sayı 8, Ağustos 1973, s. 375-376.
- Kavur, Ekrem Şadi: "Gülhane Askeri Tıp Akademisi Md. Tuğg. Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur'un Gülhane'nin 50nci Yılı Törenlerindeki Nutku", **100. Yılda Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi**, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Basımevi, 1982, Ankara, s. 563-573.
- Kemal Turan, "Kızılay", **Ulus**, 2 Mayıs 1941, s. 1, 3.

- Kemal, Mim: "Bugünün Harp Cerrahisi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.39, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1942, s. 1-8.
- Keskin, Nuray Ertürk: "Savaşa Karşı Ulusal Korunma", **Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, KAYAUM Yayını, 2008, s. 15-157.
- Köksal, Seyfettin: "Dünyada Verem Tahribatı", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Sayı 91, 20 Nisan 1940, s. 2-3.
- Köksal, Seyfettin: Bugün Verem Savaşının Esas Unsurları Dispanserlerdir", **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Sayı 118-119, Ocak, Şubat, Mart Nisan, 1945, s. 1-2.
- Küçükler, Orhan: "İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi", **Bilgi Dünyası**, Cilt 12, Sayı 1, 2011, s. 153.
- M. Cezmi, "Askeri Sıhhiye Haberleri", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1932, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 159-174.
- M. Cezmi, "Sıhhiye Tabiyesi Esasları", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Temmuz 1933, Sayı 3, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 190-198.
- M. Cezmi, "Sıhhiye Tabiyesi Esasları Hakkında", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 1. Teşrin 1933, Sayı 4, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, s. 159-176.
- Maner, Razi H.: "Ordu Aşı Hazırlama Evi ve Mesaisi Hakkında Bir Hulasa", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Sayı 46, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, Ocak 1946, s. 22-24.
- Mazlum, İ.: "Askeri Hekimliğe ve Sıhhiye Tabiyesine Ait Yazılar", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Sayı 1, Askeri Sıhhiye Müfettişliği Yayını, İkinci Kanun 1932, s. 131-138.
- Mimaroglu, Hikmet: "İstanbul Askeri Tıbbiye Okulunda Bir Saat", **Savaş Dergisi**, S.79, 1 Ekim 1945, s. 6-9.
- Müslime Şen, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s. 393-403.
- Noyan, Abdülkadir "Önsöz", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S. 43, Temmuz 1944, Askeri Tıbbiye Matbaası.
- Noyan, Abdülkadir: "Asker Hastaların Beslenmesi ve Tedavisi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. X-XIV.
- Noyan, Abdülkadir: "Çiçek Hastalığı Mücadelesi", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.41, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1943, s. 17-22.
- Noyan, Abdülkadir: "Vitaminsizlik Hastalıkları, Ordu ve Memleketimizde Durumu", **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 60-79.
- Nuran Yıldırım, "Gülhane Tatbikat Mektebi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, C:III,1994, s. 439-440.

- Okman, İbrahim “Kızılay Çalışmaları Hakkında Not”, **İnan, Trabzon Halkevi Kültür Dergisi**, S.19, Temmuz 1945, s. 13-14.
- Ortaylı, İlber: “İkinci Dünya Savaşı’nda Şehirlerde Hayat”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 422–435.
- Oruz, İffet Halim: “Yardım Sevenler Cemiyeti Murahhasları Askerlerimizi Ziyaret Etti”, **Savaş**, S. 26, Nisan 1941, s. 2-4.
- Oruz, İffet: “Türk Kadınının Milli Vazifesi”, **Savaş**, 15 Haziran: 1941, s. 4.
- Öksüzücü, Muhteşem: “Heybeli Ada Sanatoryumu”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, Sayı 92, 10 Haziran 1940, s. 1-5.
- Özaydın, Zuhâl: “Cumhuriyet Dönemi Tıbbı”, **Tıp Tarihi ve Etiği Ders Kitabı**, İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayını, 2007, s.187-214.
- Özaydın, Zuhâl: “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Çalışmaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yayına hazırlayan: Hasan Celal Güzel, Kemal Kılıç, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.XIII, 2002, s. 687-697.
- Özbay, Kemal: “Tarihte Lekeli Humma, Tifüs ve Ordudaki Tahribatı”, **Dirim**, Mart-Nisan 1979, Mart-Nisan, s.113-120.
- Özcan, Abdülkadir: “Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, A General Overview of Health Services in The Ottoman Army”, **Osmanlılarda Sağlık Health in the Ottomans I**, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma Yayını, C.I, 2006, s. 99-109.
- Özçapur, Memduh: “Orduda Spor Faaliyetleri”, **Savaş Dergisi**, Kasım 1943, S. 55, s. 11.
- Özdemir, Rahmi ve Kayataş, Emine “Hakkari İlinde Tifo Salgını - Mart 2007: Etkilenen Pediatrik Olguların Değerlendirilmesi”, **İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi** Sayı 2(3), 2012; s. 137-140.
- Özer, Sevilay: “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tifüs”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal of Modern Turkish History Studies** XV/30 (2015-Bahar/Spring), s. 171-201.
- Özmaden, Murat: “Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı (TİCİ) dönemi milli ruh ve milli temsil, siyasi ve milli propaganda ile ülkeyi tanıma-tanıtma çabaları”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, sayı 1, 2010, s. 1439-1457.
- Öztürk, Mustafa: “Cumhuriyet Dönemi’nde Sağlık Hizmetleri”, **SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi**, S.6/1, 1999, s. 37-41.
- Pasiner, Galip: “Verem Mücadele Cemiyeti’nin 1937 Yılı Kongresinde General Galip Pasiner Tarafından Okunan Rapor”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, Sayı 86, İstanbul Verem Savaş Derneği Yayını, 1937, s.10-12.
- Ruşçuklu İsmail Hakkı: “Tüberküloz ve Tüberküloza Karşı Silahlanma”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yay., Sayı 118-119, Ocak, Şubat, Mart Nisan, 1945, s. 6-12.

- Ruşçuklu Hakkı: Ruşçuklu Hakkı, “Bizde İlk Veremle Mücadele Cemiyeti”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, İstanbul Verem Savaş Derneği Yay., S. 116-117, Eylül, Ekim Kasım, Aralık 1944, s. 5-6.
- Sağlam, Tevfik: “Türk Hekimliğinde Gülhanenin Rolü”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.43, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1944, s. 1-15.
- Sağlam, Tevfik: “Bugünkü Harbin Telkin Ettiği Bazı Fikirler ve İlk Cihan Harbinden Birkaç Görgü(1)”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.38, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1942, s. I-IX.
- Said, Mekki: “Esir Mübadelesi”, **Cumhuriyet**, S. 6707, 19 Nisan 1943, s. 1-3.
- Sakaoğlu, Necdet: “Askeri Okullar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 351-354.
- Sanal, Avni: “Önsöz”, **Savaşta En Ast Komutanlar**, Sayı 1, İstanbul, Sıhhiye Müfettişliği Yayını, İkinci Kanun 1937, s. 5.
- Sanel, Fahir: “Orduda Tüberkülozun Klinik Şekilleri”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Sayı 74, Ankara, Kasım 1955, s. 39-47.
- Serter, Süreyya: “Askeri Tababetin Muhtelif Sahalarında Bu Harbin Husule Getirdiği Yenilikler”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S.41, Askeri Tıbbiye Matbaası, Temmuz 1943, s. 1-17.
- Şahingör, Nüzhet: “Orduda Sıtma Mücadelesi”, **Askeri Sıhhiye Dergisi**, Sayı 68, İstanbul, Askeri Tıbbiye Matbaası, Nisan 1952, s. 41-54.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., Erdemir-Demirhan, Ayşegül ve Çantay Gürsesever, Gönül: **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, 1984.
- Şen, Müslime: “İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE yayınları, 1998, s. 393-403.
- Taner, Cemil: “Orduda Spor”, **Askeri Mecmua**, 1 Birinci Kanun, S.115, 1939, s. 1161-1164.
- Tosun, Sadettin: “Yüzüncü Yıl Münasebeti İle” **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, Ocak 1946, Sayı 46, s. 47-53.
- Tuğluoğlu, Fatih: “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4): 351 - 359, 2008, Türkiye Parazitoloji Derneği Yayını, s. 351-359.
- Turan, Kemal: “Türk Kadınının Vazifeleri”, **Ulus**, 5 Mayıs 1941, s. 1.
- Türkmen, A. Faik: “Propagandanın Psikolojisi”, **Savaş Dergisi**, S. 6, 15 Haziran 1940, s. 12-13.
- Türkmen, Faik: “Türk Hemşiresi”, **Savaş Dergisi**, Ağustos S. 64, 1944, s. 6.
- “Türkiye Yardım Sevenler Derneği Tarihçesi”, <http://www.tysd.org.tr/hakkimizda/tysd.html>, (erişim tarihi: 11.07.2016).
- “Türk Hava Kuvvetleri Tarihçesi”, <https://www.hvkk.tsk.tr>, 15.06.2016

- Uçarol, Rifat: “İkinci Dünya Savaşı, “Misak-ı Milli” ve Türkiye’nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi” **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1998, s. 524-541.
- Ural, Zeki Faik ve Berksan, Necip A.: “Ensektisit Maddeler arasında D.D.T. ve Gülhane’de İstihsal Ettiğimiz D.D.T. Üzerinde Tecrübeler”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, S. 45, Temmuz 1945, s. 52-60.
- Usman, Neşet: “Lekeli Humma (Tifüs Ordu Tifüsü)”, **Yaşamak Yolu Mecmuası**, S. 90, İstanbul Verem Savaş Cemiyeti Yayını, Şubat 1940, s. 11.
- Üstünkaya, Zeki: “İkinci Dünya Harbine Türkiye”, **Ordu Dergisi**, Eylül 1956, s. 14-43.
- Yarar, Betül: “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş Süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Modern Sporun Kuruluşu”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014 Güz (21), s. 301-317.
- Yazar, Süleyman, Kuk, Salih ve Ülfet Çetinkaya vd., “Uyuz Ön Tanılı Hastalarda Sarcptes Scabiei Araştırılması”, **Kafkas Univ.Vet. Fak. Derg.** 18 (Suppl-A): 2012. s.85-87.
- Yıldırım, Nuran: “Askeri Eczacı Yetiştiren İki Okul”, **Güncel Eczacılık Dergisi**, S. 5, Eylül 1993, s. 20-21.
- Yıldırım, Nuran: “Gülhane Tatbikat Mektebi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, C:III,1994, s. 439-440.
- Yıldırım, Yavuz: “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, **ODTÜ MFD**, 8(2), 1988, s. 123-142.

E. GAZETE VE DERGİLER

- Akşam (1939-1945)
- Askeri Sıhhiye Mecmuası (Dergisi) (1928-1955)
- Cumhuriyet (1939-1945)
- Resmi Gazete (1935-1952)
- Savaş Dergisi (1940-1945)
- Tasvir-i Efkâr (1940)
- Ulus (1939-1945)
- Vatan (1939-1945)
- Yaşamak Yolu Mecmuası (1937-1947)

F. TEZLER

- Aydıntuğ, Yavuz Sinan, “20. Yüzyılda Türk Askeri Dış Hekimliği Tarihi”, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2011.

- Bakır, Fehmi: “Türkiye’nin Modernleşmesinde Türk Ordusunun Rolü (1923-1950)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, **Doktora Tezi**, Isparta, 2016.
- Çakırçoban, İsmail, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, Marmara Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010, s.47.
- Dinç, Gülten: “Mekteb-i Tıbbiye Matbaası’nda Basılan Arap Harfli Türkçe Yayınlar Aracılığı ile Tıbbiye’nin Yayın Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme (1844-1928)”, İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2003.
- Karasaç, Gezen Arzu: “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Yeniden Yapılanması Perspektifinden Sağlıkta Dönüşüm Programının Gazetelerdeki Sunumu”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2013.
- Köroğlu, Ömer: “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2011.
- Kurt, Hürriyet: “Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin Kuruluş ve Gelişimi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, 1997.
- Uçar, Muammer: “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2010.
- Sezgin, İrfan: “1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askeri Yatırımlar”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, **Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, 2009.

G. İNTERNET KAYNAKLARI

- “Eighth International Congress of Military Medicine and Pharmacy and Meetings of the Permanent Committee, Brussels, Belgium, June 27-July 3, 1935”
Jama, 1938; 110(18),s.1516-1517,
<http://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/280944>, (erişim tarihi 14 Şubat 2017)
- “Besim Ömer Akalın”, <http://tr.wikipedia.org>, (Erişim tarihi: 03.12.2012)
- “Zatürree (Pnömoni) Nedir?”, <http://www.medicalpark.com.tr/> (erişim tarihi: 28.05.2016).

H. KİŞİLERLE GÖRÜŞME

- Emekli Albay Mehmet Ziya Belibağlı İle 25 Ağustos 2016 Tarihinde Yapılan Görüşme.
- Emekli Tabip Albay M. Tali Hulki Müderrisler İle 09 Mayıs 2016 Tarihinde Yapılan Görüşme.

EKLER

Ek-1. Osmanlı Devleti'nde Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili Yayımlanan Kaynaklar

S.Nu.	Yayın Adı	Yayın Tarihi
1	Harbde Teşkilatı Sıhhiye (Vefik Nahi)	1325
2	Efradı Sıhhiye Ders Kitabı	1326
3	Vakti Hazarda Hidematı Sıhhiye, Kışla Hidematı Sıhhiyesi, Revir Hizmeti (Matbaai Hayriye ve Şürekası, İstanbul)	1910
4	Gülhane Hakkında Üçüncü Layiha	1912
5	Vazaifi Asakiri Sıhhiye	1329
6	Memealiki Harre Ordularında Tatbikatı Sıhhiye	1329
7	Rehberi Cerrahi Harbi	1330
8	Sıhhiye Bölüğü ve Seyyar Hastanelerin Malzemei Tıbbiye ve Cerrahiyesi	1330
9	Seferde Hidematı Sıhhiye Hakkında Malumatı Umumiye	1330
10	Sıhhiye Neferine Klavuz (Asker Hekimi Zühdü Rıza)	1330
11	Menzil Mıntıkasında Hidematı Sıhhiye	1330
12	Hastabakıcılık (Besim Ömer)	1331
13	Seyyar Hastanelerde Hidematı Sıhhiye	1334
14	Sıhhiye Zabitanı Hizmet Çantası (Hüseyn Hüsni)	1336
15	Ceride-i Tıbbiyei Askeriye	
16	Vakti Hazarda Hidematı Sıhhiye	
17	Askeri Hıfzısıhha	

Ek-2. 1923-1939 Yılları Arasında Yayımlanan Askeri Sağlık Hizmetleri İle İlgili

Kaynaklar

S.Nu.	Yayın Adı	Yayın Tarihi
1	Teşkilatı Sıhhiyede Harp Tecrübeleri (Çeviren Tahsin ismail, Askeri Matbaa, İstanbul)	1923
2	Temaruz ve Teşhisi Dr. Nazım Şakir	1341
3	İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (Sıhhiye Dairesi)	1925-1341
4	Gülhane (Yıllık, Sıhhiye Dairesi)	1925-1926-1927
5	Askeri Hıfzıssıhha (Dr. Abdülkadir Lütüf)	1926
6	Hazarda Ordu Hidematı ve Sıhhiyesi (Muallim H. Kadri, Shh.D.)	1926
7	Seferde Teşkilat ve Hidematı Shh. (Muallim H. Kadri, Shh.D)	1927
8	926 Senesi Ahvali Sıhhiye Vaziyeti (Sıhhiye Dairesi)	1928
9	Semli Gaz Muharebesi ve Hastalıkları (H. Kadri)	1928
10	Beynelmül Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi Varşova (Sıhhiye Dairesi)	1928
11	Fransa Teşkilatı Sıhhiyesi Hakkında Tetkik ve Tettebbü Raporları (Mra. Hüsnü ve Mazlum Beyler Sıhhi. Dairesi)	1928
12	Orduda Emrazı Sariye Mücadele Rehberi (Sıhhiye Dairesi)	1928
13	Sıhhi Manevra Raporu (H. Kadri Sıhhiye Dairesi)	1927-1928-1929-1931
14	927 Senesi Ordu Ahvali Sıhhiye Vaziyeti (Sıhhiye Dairesi)	1928
15	Ordunun 1928 Senesi Sıhhi Raporu (Sıhhiye Dairesi)	1930
16	Sıhhiye ve Teskereci Neferlerine Mahsus Talim ve Terbiye Programı (Sıhhiye Müfettişliği)	1930
17	Askeri Tababet ve Eczacılık Kongresi (Londra) (Sıhhiye Dairesi)	1930
18	Türk Askerinin Sağlık Bilgisi (H.Hüsnü Paşa)	1930
19	Sıhhiye Talimgahları için Talim ve Terbiye Programı (Sıhhiye Müfettişliği)	1931
20	Ordunun 1929 Senesi Sıhhi Raporu (Sıhhiye Dairesi)	1931
21	Kış Konferansları Programı (Sıhhiye Müfettişliği)	1931
22	Harp Cerrahisi (Dr. Veysi Abdullah Genelkurmay)	1933
23	Seferi Hizmet Talimatnamesi (İngilizlerin talimatı: Büyük Erkanı Harbiye Tarafından Tercüme ettirilmiş.)	1933
24	Efradı Sıhhiye Ders Kitabı (Tabip Yüzbaşı Cezmi Bey)	1933
25	Yeni Askeri Hıfzıssıhha (Tabib Mra. A. Münür 5.bs.)	1933
26	Askerliğin Psikolojisi (Ahmed Faik)	1933
27	Orduda Görülen Sari Hastalıklardan Korunma Rehberi	1933
28	Sıhhiye Ders Kitabı (Dr. Cezmi Emin Genelkurmay)	1933
29	Sıhhiye Tabiyesine Medhal (Dr. Cezmi Emin Askeri Tıbbiye)	1933
30	Harp Cerrahisi (Dr. Sırrı Sıhhiye Dairesi)	1934
31	Harb Gazleri ve Bunlara Karşı Korunma (Dr. Mazlum ve Kimyager N. Refet)	1934
32	Sıhhi İlaç, Malzeme ve Laboratuar İşleri ve Fiyat Cetveli	1935
33	Brüksel Kongresi (C. Türk, Sıhhiye Müfettişliği)	1936
34	Harp Gazleri (Şerif Ataman, Sıhhiye Müfettişliği)	1936
35	Hastane ve Operasyon Çadırları	1936
36	Gülhane Hijyen dersleri (Dr.Z. Faik Ural)	1936
37	Sıhhi İlaç, Malzeme ve Laboratuar Kadroları	1936
38	Sıhhiye Hizmeti I Kuruluşu (Mazlum Boysan Cezmi Türk)	1938
39	Askeri Sıhhiye Mecmuası	
40	Sınıf Mecmualarında Çıkmış Makaleler	

Ek-3. Ordu Dahili Hizmet Talimnamesi'nin Sağlık Hizmetleri İle İlgili Maddeleri

A.Esaslar

Amirin Vazifeleri 13. Madde: Amir astından mutlak bir itaat beklemeğe ve istemeğe haklıdır. Lakin bunun karşılığı olarak amir onların şeref ve haysiyetlerini ve sağlıklarını gözetmeğe mecburdur.

30. madde: Amirler...hem bayramlarda hem de her münasip fırsatta bizzat hastaneye giderek veya yerlerine birini göndererek hasta yatan subay ve hal ve hatırlarını sormalıdırlar. Bilhassa bölük komutanları bu ziyaretleri bizzat yapmalıdır. Bu ziyaretler askerin kalbinde derin sevgi izleri bırakır ve amirlerine karşı besledikleri itimadı çoğaltır.

C. Umumi Vazifeler

Mesleğe Karşı Vazifeler: 93. Madde: "... her askerde bulunması mutlak lazım olan ahlaki ve manevi vasıflar şunlardır... e. Canını esirgememek: kendinin ve ailesinin rahatlık ve selametinin; yurdun kurtuluşuna bağlı olduğunu ve bunun için de icabında ölmekten çekinmemek lazımgeldiğini ve vazifenin büyüğününün de küçüğününün de bir ve her ikisinin de nefisinden üstün olduğunu düşünerek zamanında fedakarlıkla hareket etmelidir...."

Sihhatin Korunması İçin Vazifeler: madde 96: Her insanın memleketine, aile ve şahsına karşı vazifelerini iyi ve tam olarak yapabilmesi sağlam ve sıhhatli olmasına bağlıdır. Bilhassa askerlik herkesten tam bir sıhhat ve dinçlik ister. Sıhhat; temizliğe, spora ve her hususta itidale riayetle korunur. Temizliğe bakmıyan, sıhhatini korumıyan ve bu yüzden renksiz, kansız, cılız ve gevşek kalan askerler vazifelerini yapamazlar ve bunun cezasını hem kendisine, hem mesleğine ve hem de memleketine çektirirler. Hiç bir asker bu hataya sapmamalı ve her asker kendine iyi bakmalıdır.

Her kademedeki âmirler askerlerin sağlığı ile ilgili yukarıda sayılan hususları yakinen takip ve gerekli tedbirleri almakla da mükelleftirler.

Madde 97 -Temizliğin temini şunlarla olur:

a. Sabah vazifeleri:

Kalkar kalkmaz yatağı düzeltmek, koğuş dışında veya açık pencere önünde bir kaç nefes temiz hava almak ve birkaç beden hareketiyle vücudun gevşekliğini gidermek, bol su ve sabunla ellerini, kollarını, yüzünü, kulaklarını, ağzını, burnunu ve ayaklarını yıkamak, dişlerini dikkatle temizlemek ve bu temizlikten sonra tekrar birkaç beden hareketiyle sabah idmanını tamamlamak ve kıyafetindeki eksiklikleri tamamlamak ve sabah yemeğine hazırlanmaktır.

b. Bir talim ve hizmetten avdette üst ve başı temizlemek, el, yüz ve ayakları yıkamak.

c. Her yemekten evvel ve sonra el, ağız ve dişleri yıkamak.

d. Sabahki gibi akşam dersinden sonra da yıkanıp temizlenmek.

Madde 98 -Temizliğin tam olması için yukarıdaki maddede yazılı olanlardan başka şunların da yapılması lâzımdır:

a. Haftada bir defa tırnakları kesmek,

b.En az haftada iki defa traş olmak (her asker kendi kendini traş etmesini de bilmelidir.)

c. on beş günde bir 1: 3 numaralı makine ile saç kestirmek

d. En az haftada bir defa sıcak veya ılık su ile sabunla yıkanmak.

e. Haftada bir çamaşır değiştirmek ve çamaşır yıkamak.

f. Mümkün oldukça iki hamam arasındaki günlerde bilhassa yazın her gün soğuk su dökünmek ve diğer mevsimlerde vücudu ıslak bezle silmek.

Madde 99 -Her er yemekte kendi yemek kabını (Tabağını) kullanmalı, kendi kaşık çatalı ile yemeli ve kendi su bardağı ile içmelidir. Bu kaplar yemekten sonra sabunlu su ile yıkanmalı ve icap ederse kalaysız kısımları kül ile ovularak temizlenmelidir.

Yemek takımları (Karavana, kap, kaşık... gibi) koğuştta veya yemekhanede temiz bir dolap içinde saklanmalıdır.

Madde 100 -Sihhat için şunlara da çok dikkat lazımdır:

a. Mideyi ve barsakları temiz tutmak (Bunun için yenecek ve içilecek şeylerin temizliğine dikkat etmek, midenin zor öğüteceğı iyi pişmemiş yemekleri, olmamış ve yıkanmamış meyvaları yememek, ağır ağır ve iyi çiğnemek, yemekten sonra bir saat kadar midenin öğütme işini aksatacak beden faaliyetlerinde bulunmamak, su ve saire içmemek.)

b. Başı açık güneşte fazla durmamak, çok sıcaklarda vücudu birden bire serinletmekten ve çok soğuklarda birden bire ısıtmaktan kaçınmak terli iken su içmemek, şayet içmeye mecbur kalırsa az miktarda yudum yudum ve ağızda alıştırarak içmek ve içtikten sonra da zarar görmemek için hızlıca yürümek ve hareket yapmak, terli iken hava cereyanları olan yerlerde bulunmamak, toz yutmamağa çalışmak.

c. Alkollü içki kullanmamak, iştahı kesen, dimağa, kalbe ve ciğerlere zararı dokunan tütünü de mümkün olduğu kadar kullanmamak.

d. Yaş yerlerde ve daima nemli olduğu için çimenlere ve taş üzerine oturmamak, oturmağa mecbur kalırsa ayak ve baldırı kaba et altına almak, su kenarlarını pisletmemek.

e. Korkunç ve bulaşık hastalıkların sebebi bit olduğundan her askerin bundan temizlenmesi ve hiç bit bulundurmaması esastır.

Madde 101 -Yukarıdaki maddelerde yazılı hususlardan başka:

Temizlik için suya alışkın olmak ve suyu sevmek, sihhat için sıcaktan kaçıp vücudu soğuğa alıştırmak, temiz hava almak, güneşten yol ile istifade etmek, lüzumundan fazla iç çamaşırı giymemek ve bu suretle hafif kalmak, sihhati bozacak ve hastalığı getirecek her türlü ahvalden kaçınmak, sağlığın büyük değerini bilenler için en çok dikkat edilecek noktalardır.

Madde 102 -Ordu mensuplarının meslek ve vazife itibarı ile her zaman faal bulunmaları ve yüksek bir tahammül kudretine malik olmaları lâzımdır. Şişmanlık bu faaliyet ve kudreti tahdit ve hatta imha eden zararlı bir haldir. Bu hususta her ordu mensubunun rejim ve spor hareketleriyle şişmanlığa mâni tedbirler alması ve âmirin de astlarını bu cihetten ve devamlı bir surette kontrol etmeleri lâzımdır.

Madde 103 -Temizlik ve sağlığı korumak için "Orduda Sihhati Koruma Talimatı D-90" tamamen tatbik edilmeli ve askere verilecek ders mevzularına bu talimat esas tutulmalıdır.

E. Kışlalarda, Konak ve Ordugahlarda Komutanlık

Kışla, Konak ve Ordugah Komutanlarının Vazifeleri: madde 170: İçilecek suyun iyiliğine, saflığına mütemadiyen dikkat olunmalı, terkinde sıhate zarar verecek maddelerin bulunup bulunmadığı sık sık muayene ettirilmeli ve hangilerinin içileceği ve hangilerinin içilemeyeceği levhalarla işaret edilmelidir.

Madde 171 -Bulaşıcı hastalıklar baş gösterince hastalığın önünü almak ve hastalığı kırmak için derhal tabip ve veterinerler tarafından lüzum gösterilecek tedbirler alınır. Verilecek rapor üzerine bulaşık eşya yakılır ve icap eden yer ve eşya dahil dezenfekte edilir.

Helalar: madde 232: Her kışlada ihtiyaca yetecek kadar helâ ve idrar yerleri bulunur, bir kışlanın temizliği helâlardan belli olur.

Askeri Konaklar ve Tecrit Odaları: Madde 239: ...c) Gelen kafil, doktor tarafından muayene edilir. Konakta evvelce mevcut bulunan temiz eratla hiç bir suretle temasa geçilmeden hamam; etüv ve diğer sıhhi tedbirler usulü dairesinde ve konak doktoru tarafından yapılıp ve vesikalara kaydedilir.

d. Aşı yapılması icap ediyorsa hiç biri aşısız kalmamak üzere yapılıp, vesikalara kaydedilir.

e. Bu işler bittikten sonra koğuşların temiz kısımlarına sevk edilerek her türlü istirahatleri, iaşeleri temin edilir...

Madde 244: Konaklarda toplu bir halde bulunan erler arasında sari hastalık zuhur ederse hastalar hastaneye gönderilir. Kalanlar derhal kordon altına alınarak konak tabibi tarafından icap eden müddet müşahede altında bulundurulur. Diğer taraftan konak binasında icap eden dezenfeksiyon yapılıp. Ve Orduda Sıhhati Koruma Talimatı mucibince lâzım gelen makamlara keyfiyet bildirilir.

İnsan Revirleri: Madde 254: Tabibin hastaneye göndermeye lüzum görmediği hafif hastalarla hastalıkları kıt'a yanında ayakta tedavisi mümkün eratin tedavi ve bakımı için her alay ve müstakil birlikte kışla içinde kabil olduğu kadar erat koğuşlarından uzakça bir yer ayrılıp ve buna (Revir) denir. İnsan reviri en az iki bölmeli olmalıdır. Bu revirlerde sıhhi malzemenin korunması, hastaların bakılması ve hastane usullerinin tamam ile tatbiki alay baştabibi tarafından temin olunur.

Madde 255 -Birliğin sıhhiye çavuşu, onbaşı ve erleri gerek revir gerekse birliğin umum sıhhi işlerinde kullanılıp. Lüzumunda muvakkat bir zaman için bunlardan başka revirlere yardımcı er de verilebilir.

Madde 256 -Revirlere lâzım olan eşya ve malzemenin noksansız bulundurulmasına kıt'a komutanları çok dikkat etmelidirler.

Madde 257 -Ordunun sağlık ve selâmetine mütaallik olup bu talimatta zikredilmeyen hususlar hakkında Ordu Sıhhati Koruma Talimatı ahkâmı tamam ile tatbik olunur.

G. Hastalık Zamanında Yapılacak İşler

Hastalanan Erat: Madde 283: Hastalananlar hastalıklarını hemen haber vermeli ve asla gizlememelidirler.

Madde 284: Erler, hasta olduklarını manga komutanlarına haber verirler. Manga komutanları bunları üççavuşa göndererek isimlerini hasta defterine yazdırırlar ve hastalananların vizite zamanına kadar koğuşta kalmalarına müsaade olunur. Derhal müdahale icap eden hastalar için vizite zamanı beklenmez.

Madde 285: üççavuş hasta defterini bölüğün nöbetçi subayına, yoksa tabur nöbetçi subayına imza ettirdikten sonra hastaları vizite zamanında koğuştan alır ve topluca tabibin muayene odasına götürür.

Madde 286: hastaneye gönderilmesine lüzum görülen eratin silah, teçhizat ve malzemesi ve üzerinde götürmeyeceği eşya, kaydine göre tamamen teslim alındıktan sonra üşçavuş tarafından hasta tezkeresi doldurulur. Bu tezkereye hastanın üzerinde gidecek elbise ve eşya işaret olunur. İcap ediyorsa hastanın kaputu üzerinde bırakılır.

Hasta tezkeresi bölük komutanına, mevcut bulunmadığı zamanlarda bölük nöbetçi subayına imza ettirildikten sonra tabibe götürülür. Tabip bu tezkerede ilk teşhisi ve tatbik edilmiş aşılardan tarih ve cinsini yazarak imzalar.

Madde 287: Hastalar bir sıhhiye eri ve erbaşının nezareti altında ve eğer hasta ağır ise bir sıhhiye arabası ile hastaneye gönderilir. Tabip, nakil vasıtası temini için ya kıtanın komutanına veyahut mahallin hastanesine müracaat eder. Müracaatların derhal icabı yapılır.

Madde 288: Vizite zamanı haricinde hastalananlar gece ve gündüz, kışla nöbetçi tabibine gösterilir. Tabibi olmıyan kıt'a ve müesseselerde kışlaya en yakın oturan bir askeri tabip, o da yoksa sivil hükümet hekimlerinden biri kışlaya çağrılır. Bunların kışlaya gelmeleri ücretli bir vasıta ile olacaksa bu ücret hükümet tarafından verilir. Sivil hükümet hekimi de yoksa sivil serbest hekimlerden biri kışlaya getirilir. Bu hekimin muayene ve tedavi ücreti ve bir vasıta ile geliyorsa gelip gitme nakil masrafı tesviye edilir. Sivil serbest tabip te bulunmadığı takdirde hasta, bekletilmeyerek hastaneye gönderilir. Bu hususa birinci derecede kışla nöbetçi amiri dikkate mecburdur.

Madde 289: ölüm tehlikesi bulunduğu ve çarçabuk hastaneye kaldırılmasına lüzum bulunduğu tabip tarafından tasdik edilen hastalar, (Hastane yakında değilse en müsait vasıtalarından istifade edilerek) derhal hastaneye gönderilir. Nakil vasıtalarının parası hükümet tarafından verilir. Bölükçe icap eden yazı muamelesinin yapılması, zaman istiyen acele vak'alarda hasta, yalnız tabibin bir tezkeresi ile hastaneye gönderilir. Hasta tezkeresi arkasından yetiştirilir.

Madde 290: hastanede hasta olarak yatan erat günlük viziteler esnasında veya üstlerin hastaneyi ziyaretlerinde ricalarını müstesna olarak doğrudan doğruya arzedebilirler.

Madde 291: iyileşerek hastaneden dönenler ilk amirlerine hastaneden döndüklerini haber verirler. Bunların dönüşü vukuat raporuna yazılır ve kendileri ayrıca kıt'anın tabibine götürülüp gösterilir ve üzerlerinde götürdükleri eşyanın tamam olup olmadığı muayene edilir.

Madde 292: İzinli ve hava tebdilinde iken hastalananlar mevkiin askeri tabibi tarafından muayene ve tedavi edilir. Bu gibiler müracaat edince derhal tabip gönderilir ve hastanede tedavisi icap ediyorsa hastaneye kaldırılır. Mevkide askeri tabip yoksa hastaya hükümet tabibi tarafından bakılır ve en yakın hastaneye kaldırılır, nakil masrafı askeri makamlarca yoksa hükümetçe karşılanır.

Madde 293: hastanelerce hava tebdili verilen eratin kıt'aları hastanenin bulunduğu garnizonda ise bu gibilerin memleketine gönderilme işleri kıt'alarınca yapılır ve bunlar bekletilmeden gönderilir.

Madde 294: hastaneye veya hava tebdiline gönderilen erler veyahut bir kıt'aya nakledilenler üzerlerindeki miatlı asker elbiselerini muhafaza ederler. Mevsim ve iklim şartları gözönünde bulundurularak bunlara kaput ve pamuklu veya yelek ve sağlam ayakkabı da verilir ve ellerindeki kağıtlara da yazılır.

Madde 295: Bütün erbaşlar, onbaşlar ve erler ayda bir defa (lüzumunda daha sık olarak) sıhhi muayeneye tabi tutulurlar. Bu muayene mecburidir. Ve bütün eratin bu muayenede bulundurulmasından kıt'a komutanı mes'uldür. Memuriyet, vazife ve sair sebeplerle bu muayenede bulunmıyanlar avdetlerinin ertesi günü vizite zamanında muayene ettirilir. Bundan bölük komutanları mes'uldür.

Madde 296: Muayene cetvelini bölük başçavuşu hazırlar ve erat bu cetveldeki isimleri sırasile birer birer çağırılarak tabip tarafından muayene edilir. Bu muayenede erat tartılarak ağırlıkları da tespit edilir. Zaman zaman yapılan bu muayenelerin neticeleri bölükler ve tabipler tarafından deftere geçilir. Bölük komutanı bu defterlerin muntazam bir halde bulunmasına dikkat ve sık sık tetkik ederek maiyetlerinin daima sıhhatte bulunmaları esbabını temin ederler. Üstler de bu defteri tetkik ederek kıt'anın sıhhati hakkında fikir ve kanaat edinirler.

Madde 297: diğer bir kıt'adan nakil suretile gelen veya izini, hava tebdili ve muvakkat memuriyet ve müfrezeden avdet edenler hemen kıt'aya sokulmuş olarak tabip tarafından muayene ve behemehal tecrit edilmelidir. İzinli veay terhis ve hava tebdili ile memleketlerine gidecek erat dahi tabip tarafından muayene edilmelidir. Kıt'aya giren ve çıkan her asker evvela tabip tarafından görülmelidir.

Madde 298: Tabibi olmayan müesseseler eratinin aylık muayeneleri ve yevmi hastalarının muayene ve tedavisi en yakın kıt'a veya hükümet tabibi tarafından yapılır. Hastanelerde, hastane kadrosundaki eratin günlük ve aylık muayene ve tedavileri, vazifesi, hastane tabiplerinden birine esas vazifesine ilaveten verilir. Bu tabip kıt'a tabibi gibi hareket eder.

Hastalanan Subaylar: Madde 299: Hastalanan subaylar hastalıklarını bizzat yahut yazı ile veya başka bir vasıta ile amirlerine bildirmeye mecburdurlar. Her amir de yirmi saatten fazla gaybubet eden maiyetini aramakla mükelleftir.

Ordu mensupları ve ailelerinin muayene ve tedavileri mensup oldukları birliğin veya müessesenin tabibi tarafından, tekaüden ihtiyat sınıfına geçirilmiş olanlarla ailelerinin muayene ve tedavileri de mevkiin hastanesince yapılır. Askeri hastane bulunmayan yerlerde bu muayene ve tedavi o yerdeki kıt'a ve müessesenin tabibi tarafından yapılır.

Madde 300: Subay ve askeri memurlar ile ailelerinden evlerinde tedaviye muhtaç olan ve birlik veya müesseseler tabibince mütehassıs muayenesine lüzum gösterilenlerin evlerine (Hastane baştabibi vasıtasile, acele vak'alarda doğrudan doğruya) mütehassıs çağırılır. Kıt'a veya müesseseler tabibi ile konsültasyon yapıp mütehassısın lüzum gösterdiği tarzda tedaviyi kıt'a veya müessesenin tabibi üzerine alır. Kıt'a veya müesseseler tabibi ara sıra müşahadesi hakkında mütehassısa malumat verir. İcap ederse tekrar konsültasyona çağırır.

Madde 301: ikametgahlarda yapılması zaruri olan muayene ve tedaviler için tabipler miri nakil vasıtalarından istifadeye imkan bulamadıkları takdirde büyük şehirlerde tren, otobüs, tramvay, otomobil, araba ve saire gibi umumî nakil vasıtalarından istifade ederler; geliş ve gidiş masrafları hasta tarafından verilir.

Madde 302: Garnizon komutanı ordu mensuplarının müracaatı vukuunda muayene ve tedavileri için civariyet gözetilmek şartile muntika muntika tabipler tayin ve ilan ederler.

Madde 303: orduda yevmiye veya ücretle istihdam edilen sivil memurların yalnız kendileri, ordu mensupları gibi, askeri tabipler tarafından ücretsiz olarak muayene ve tedavi edilirler. Hastanelerde yapılacak tedaviler için ilaç, malzeme ve iaşe bedeli kendilerinden alınır.

Madde 304: ordu mensuplarının muayene ve tedavisi için, kanunun 63. Maddesinin müsaadesi dahilinde intihap edebilecekleri sivil tabip ve hastanelerdeki muayene ve tedavi ücreti kendilerine (hastalara) ait olur.

Madde 305: ancak sivil tabibe müracaatten veya bir sivil sıhhi müessesesinde tedavisini talep etmezden evvel hastalıklarını usulü dairesinde komutanlığa haber vermeleri ve buldukları yerde kıt'a tabibi veya muntika tabibi mevcut olduğu surette hastalığı hakkında asker tabibinden rapor almaları şarttır. Hastanede muhtacı tedavi olduğu sabit olanların tedavileri komutanlıkça subayın dileğine göre sivil sıhhi müesseseye havale olunur. Sivil tabiplerin ve gerekse resmi ve gayriresmî sivil hastanelerin ordu mensupları

hakkında verecekleri raporlar 103 numaralı Sıhhi Muayene Talimatına tevfikân sıhhi makamlarca tasdik edilmedikçe muteber olmaz.

Mezunen veya memuren gittiği mahalde hastalanan ve mahallinde tabip bulunmayan subay ve erat avdetlerinde, geçirmiş oldukları hastalıklarının tevsiki için sıhhi heyet muayenesine sevk edilirler. Acele ve tehlikeli hallerde kıt'a hekimi hastanın bulunduğu hastane ve müesseseye kadar gidip hastanın her bir halini görerek komutanına rapor verecektir.

Madde 306: Sivil tabip bulunmayan garnizonlarda şehir için veya civarında vuku bulacak adli vak'alara müddeiumuminin talebi üzerine garnizondaki askeri tabip, garnizon vazifesine hâlel gelmemek şartıyla ve garnizon komutanının emrile gider, bu gidiş ve geliş masrafları mahalli hükümetçe temin olunur.

Madde 307: Sivil hastane bulunmayan mahallerde halktan derhal ameliyat yapılmasına muhtaç olanların veya o mahalde vukua gelecek adli vak'alarda müddeiumuminin talebi üzerine ağır ve müdahaleyi mücip yaralıların askeri hastaneye alınması icap edebilir. Bu gibilerin tedavi masrafları kendilerinden ve fakir olanları mahallin belediyesinden alınır.

Madde 308: hastalık geçirip iyileşenler, vazife başına geldiklerinde, amirlerine malumat verirler.

Madde 309: Askeri tabibin herhangi bir surette muvakkaten gayubeti halinde birliğe ait sıhhi hizmetler yaptırılmak üzere bir sivil tabibin tahsisi için mahallin en büyük mülkiye memuruna müracaat edilir.

İ. Rütbe Sahiplerinin Vazifeleri

Onbaşının vazifesi: Madde 337: Onbaşı erlerin sıhhatile çok yakından meşgul olur. Herhangi birinde göreceği bir hastalık veya alameti ile derhal alakalanarak o eri tetkik eder ve icap ederse usulen tabibe muayeneye gönderir.

Çavuşun Vazifesi: Madde 341: ...bütün erlerin sıhhatlerinin korunmasına, elbise ve çamaşırlarını temiz tutmalarına, hayvanların bakılmasına dikkat eder ve fırsat bulunduğu zamandan istifade ederek bu hususlara dair ders verir.

Üşçavuşun Vazifesi: Madde 356: ...eratin sıhhat ve tartı defteri... başçavuşun nezareti altında tanzim ve muhafaza eder.

Takım Subaylarının Vazifesi: Madde 372: Takım subayı emirlerindeki erlerin bedeni kudretlerini ve ruhi temayül ve kabiliyetlerini anlamalı ve erleri arasında her itibarla beraberlik ve bilhassa fikri birlik teminine çalışmalıdır.

Bölük Komutanının Vazifesi: Madde 378: Bölük komutanı bölüğündeki subaylarla eratin ve hayvanların talim ve terbiyelerinden, sıhhatlerinin korunmasından... birinci derece sorumludur.

Alay Komutanının Vazifesi: Madde 418: Alay komutanı, sıhhiye ve veteriner işlerinin yolunda gitmesine dikkat eder. Alay baştabip ve veterinerinden sıhhat işlerine dair malumat ister. Alay erat ve hayvan revirlerini teftiş altında tutar. Tatbikat ve manevralarda tabip ve veterinerle teskereci ve sıhhiyecî eratinın levazım müdürü ve iaşe subayının kıt'alarla birlikte bulunmasını emreder.

Kıt'a Tabiplerinin Vazifeleri: Madde 429: Alay kadrosunda olan tabiplerden en üst rütbelisi veya en kıdemlisi alay komutanının sıhhi müşaviridir. Alayın sıhhi işlerine ait bütün muamelelerin yapılmasının temin ve takip eder. Alayın diğer tabiplerini alay komutanının muvafakatile kıt'anın sıhhi işleriyle vazifelendirir.

Madde 430: Tabipler alaya ait yiyecek ve içeceğin sıhhi şartlara uygun olmasına dikkat eder, yemek listesini, levazım müdürü ile beraber tanzim ve alay komutanlığına bildirir ve muvafakatini alır.

Madde 431: Alay tabipleri alay birliği dahilindeki subayların, askeri memurların, eratin sıhhatleri ile yakından alakadar olmağa ve alay mensuplarının ailelerine de hastalık halinde bakmağa mecburdurlar.

Madde 432: Alay reviri, alay baştabibin emir ve nezaretinde bulunur. Revirde bulunan hastaları diğer tabiplerle beraber tedavi eder. Fakat taburcu edilenleri mutlak kendisi gözden geçirir.

Madde 433: Alayda tabiplerin çalışmalarına ait ana hatlar, alayın mesai programına nazaran alay komutanlığınca tanzim ve emrolunur.

Madde 434: Alay tabipleri, Zabıtai Sıhhiye Kanunu ve Orduda Sıhhati Koruma talimatının tamamii tatbikına dikkat eder ve yapılması lazımgelen hususları alay komutanına teklif ederler ve fenni temizlikleri yapar ve yaptırır.

Madde 435: Alay tabipleri sıhhiye ve teskereci eratin yetiştirilmesinden ve muayyen zamanlarda yukarı makama gönderilmesi icap eden cetvel ve raporları vaktile tanzim ederek alay komutanına sunmaktan mesuldür.

Madde 436: Alay tabipleri alayın ilaç ve sıhhi malzemesini muhafaza ederler ve birliğin seferberliğine ait diğer sıhhi malzeme ve vasitalardan noksan olanları tamamlamak için alay komutanı vasıtasile teşebbüsatta bulunurlar.

Madde 437: Alay tabipleri günlük hizmet cetveline göre her gün muayyen vakitte, birlik eratından hasta olanları muayene ederler ve hastaneye veya revire yatırılacaklar hakkında icap eden muameleyi yaparlar. Yeni gelen eratin derhal ve eskileri zamanında aşırırlar. Alayda şüpheli ve bulaşık hastalık hissederlerse derhal alay komutanına bildirmekle beraber icap eden sıhhi tedbirleri alırlar.

Madde 438: Kıt'a tabipleri eratin aylık sıhhat muayenesini yaparlar. Eratin tırnaklarının, saçlarının kesilip kesilmediğine ve lüzumsuz kılların temizlenip temizlenmediğine daima dikkat ederler.

Madde 439: Alay tabipleri, sıhhati korumağa ait lüzumlu bilgileri bütün subaylara ve erata, öğretmek üzere alay komutanlarınca münasip görülecek vakitlerde ders verirler. Sargı paketinin faidesi ile kullanma usul ve kullanılacağı zamanı ve gazlerden korunma ve temizleme usullerini öğretirler.

Madde 440: Alay tabipleri alelumum tatbikat, manevra ve teftişlerde alay komutanının lüzum gösterdiği talimlerde, ders ve konferanslarda hazır bulunurlar.

Madde 441: Müfrez, müstakil tabur ve müessese tabiplerinin vazifeleri alay tabibininki gibidir.

Madde 442: Tabibi olmıyan küçük müesseseler erata ve subayları müessesenin mensup olduğu daha büyük müessese, daire veyahut civar kıt'anın tabipleri tarafından muayene ve tedavi edilirler.

Madde 443: Kıt'a ve müessese tabipleri seferi sıhhi hizmetlerini takip ve haritadan anlıyarak tabiye ve muharebe usullerine ve icaplarına vukuf peyda etmekle mükelleftir.

J. Askerlikte Nöbet Hizmetleri

Alay Nöbetçi Tabibinin Vazifesi: Madde 540: ...a) Vizite zamanı dışında ansızın hastalanacak erata ve subayları muayene etmek ve ayakta tedavisi mümkün olanları tedavi etmek;

b) Koşulları gezerek hastalanıp da tabibe gönderilmemiş erat bulunup bulunmadığını araştırmak ve müsebbipleri hakkında muamele yapılmak üzere teşebbüste bulunmak, koşulların tertibinde eratin yatısında sıhate zarar getirecek halleri nöbetçi subay ve erbaşları vasıtasile düzeltirmek;

c) Bütün kışla ve müstemilatının temizliğini gözden geçirmek ve pişirilen yemeklerin nefasetini tetkik etmek, kusurları nöbetçi amirine bildirmek;

d) İzinden, hava tebdilinden, hastaneden, memuriyet ve firardan gelen erati muayene etmek;

e) Veteriner yoksa eti muayene etmek;

f) Ordu Sıhhati Koruma Talimatında yazılı fenni hususatın tamamen tatbikını temin etmek;

g) Yirmi dört saat zarfında sıhhi vaziyete müteallik gördüğü şeyleri bir raporla ve alay nöbetçi amiri vasıtasile alay komutanına bildirmek.

Hastane Nöbetçi Tabibinin Vazifeleri: Madde 550: Nöbetçi tabibin idari vazifesi çalışma zamanının sonunda baştabibin hastaneden ayrılması ile başlar. Şöyle ki: a) Bu esnada baştabipliğe gelen yazıları nöbetçi tabibi gözden geçirerek kudreti dahilinde olmiyan işler için baştabibe danışır;

b) Acele olmiyan işlerin yapılmasını baştabibe bırakır;

c) Kendisinin yapabileceği şeyleri yapar ve ertesi günü baştabibe bildirir.

Madde 551: Nöbetçi tabibi hastanenin esas teşkilatını değiştiremez.

Madde 552: Nöbetçi tabibi kendinden evvelki nöbetçi tabibini tamamlayamıyarak nöbet defterine kaydettiği eksikleri takip eder ve tamamlamağa çalışır.

Madde 553: Nöbetçi tabibi tedavi ve askerlik muamelesi için hastaneye gönderilenleri muayene ederek yatırılması icap edenleri yatırır. Acele vak'aları hasta tezkeresi bulunmasa bile hastaneye kabul ederek küt'asından hasta tezkeresini getirir. Nöbeti esnasında bu muameleyi bitiremezse baştabibe bildirir.

Madde 554: Hastaneye gönderilen hastaların hasta kabul servisinde beklettirilmeden soyundurulmasını, para ve kıymetli eşyaların memurları tarafından tabelelere doğru olarak yazılmasını, traş ve banyo gibi her türlü temizliklerden sonra yatağa yatırılmasını kontrol etmek nöbetçi tabibin işidir. Hastanedeki sıhhati koruma eksikleri de (Hamam ve hamam takımlarının, su ve yemek kaplarının ilah. Temizliği gibi) nöbetçi tabibi tarafından tamamlattırılacaktır.

Madde 555: Nöbetçi tabibi nöbetinde acele vak'alara karşı vakit geçirmeden bütün tıbbi tedbirleri alacağı gibi vak'a ihtisasının dışında ise ait olduğu şubesinin şefini derhal hastaneye çağırır.

Madde 556: Acele olmiyan vak'alar akşam sıhhat yoklamasında nöbetçi tabibi tarafından muayene edilerek ilaçları verilir.

Madde 557: Nöbetçi tabibi hastane düzeninin yolunda cereyanını temin eder. Şöyle ki: a) Yanında nöbetçi subayı bulunduğu halde zaman zaman hasta koşullarını ve hastanenin her yerini kontrol eder;

b) hastaları koşullarında yoklama ederek ilaçların zamanında ve doğru olarak verilip verilmediğini araştırır;

c) Gece devriyelerinin ve nöbetçilerin vazifeleri başında olup olmadığını araştırır;

d) Akşam üstü kadro eratin kamilen hastanede bulunmasını temin ve kontrol eder;

e) Servis tabiplerinin hastalar ait tedaviye ve tenbihlerinin gereği gibi yapılıp yapılmadığını kontrol eder; eksik gördüklerini düzeltir;

f) Nöbetçi tabibi koğuŖta ağırlaŖanlara çağırılınca derhal gidecek, sıhhi yardıma muhtaç olanlara derhal tedbir alacak, ölmek üzere olanları diğlerlerinden ayıracak, ölenlerin tabelesine ölüm saatini ve sebebini yazarak altını imza edecektir;

g) Nöbetçi tabibi iaŖe ve nöbetçi subayları ile birlikte hastane kilerini usulile açtırarak erzakın tabeleye göre eksiksiz çıkarılmasına dikkat eder, kileri temizlettirerek bu heyetle birlikte kapısını kilitlettirir ve mühürler;

h) Kilerde bozulmuş veya bozulmaya yüz tutmuş erzakı baştabibe bildirecek ve muayenesini isteyecektir;

i) hastaneye vakitli vakitsiz gelen bütün erzak ve eŖya nöbetçi tabibi, iaŖe ve nöbetçi subayları önünde tartılır ve sayılır. Erzak kontrol Ŗartlarına uygun ile kabul edilir, usulile açılan kilere konarak kiler defterine kaydedilir. Ayrıca tanzim edilen bir pusula nöbetçi subayları tarafından imzalanarak baştabibe tasdik ettirilir. Bu pusula hastanenin ay sonunda vereceği mazbataya esastır. EŖya için de aynı Ŗekilde muamele yapılır.

j) Nöbet ay sonuna rastlarsa nöbetçi tabibi iaŖe ve nöbetçi subayları ile birlikte gündelik istihkakı kilerden çıkardıktan sonra giren ayın birinci gününe devreden erzakı tarttıracak, tartı pusulasının altını nöbetçi ve iaŖe subaylarına imzalattıktan sonra kendisi de imzaladıktan sonra baştabibe tasdik ettirecektir.

k) Nöbetçi tabibi kilerden çıkarılan erzakın mutfak dolabında korunmasını, piŖecek erzakın bu dolaptan kazana eksiksiz olarak konulmasını temin eder.

l) Nöbetçi tabip kadro eratin yemeklerinin vaktinde piŖirilip hazır olmasını temin ettirir, perakende yemek dağıtılmasının önüne gececek, nöbetçi subayının hazır bulunmasını araŖtıracaktır.

m) hastanede yangına karŖı alınması lazımgelen korunma tedbirlerinin yolunda olup olmadığını araŖtıracak, eksikleri tamamlattıracaktır.

n) kış içinde bulunuyorsa nöbetçi tabibi sobaların tütüp tütmediğini araŖtıracak, oda ve koridorların sıcaklık derecesinin elveriŖli olup olmadığını kontrol edecektir.

o) Nöbetçi tabibi nöbeti teslim ederken gerekli gördüğü fenni, idari eksiklerin ikmali hususundaki düŖüncesini ve kendisinden sonra takibi icap eden cihazları nöbet defterine kaydederek altını imzalar, takibi önemli iŖler hakkında kendisinden sonra nöbete girecek olan tabibe ağızdan da söyler.

Madde 558: Çifte tabibin nöbet beklediği hastanelerde nöbet iŖlerinin bölümü hastane baştabipleri tarafından tanzim olunur.

Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 3. Bs., 1939.

Ek-4. Ordu Hastabakıcı Hemşire Okulu Öğrencilerine ve Mezunlarına Verilecek Elbise ve Teçhizat Cetveli

Hastabakıcı hemşirelere		Talebesine		Miad	
1.	Dahili kıyafet	1.	Dahili kıyafet		
	Başlık		Başlık	Senede	2 aded
	Entari		Entari	“	4 aded
	Çorap, (düz beyaz, ipekli değil)		Çorap (gri renkte, ipekli değil)	“	6 çift
	İskarpın (kahve rengi veya düz beyaz)		İskarpın (düz beyaz veya siyah)	“	2 çift
	Alameti mahsusa (hemşirelere iğneli, başhemşirelere zincirli)		Alameti mahsusa	Hemşireliğe ve başhemşireliğe nasbında	1 defa
	İş gömleği (keten)		İş gömleği (keten)	Senede	4 aded
2.	Harici kıyafet	2.	Harici kıyafet		
	Başlık		Başlık	“	1 aded
	Entari		Entari ve önlük	“	1 aded
	Manto		Manto	İki sene için (Yazlık ve kışlık)	2 aded
	Çorap (düz siyah, İpekli değil)		Çorap (düz beyaz ve siyah, ipekli değil)	Senede	2 çift
	Alameti mahsusa (Hemşirelere iğneli, başhemşirelere zincirli)		Alameti mahsusa	(Hemşireliğe ve başhemşireliğe nasbında bir defa)	
	İskarpın (düz siyah)		İskarpın (düz beyaz veya siyah)	Senede	1 çift
3.	Yazlık fanila	3.	Yazlık fanila	“	4 aded
	Kışlık fanila		Kışlık fanila	“	2 aded
	İç pantolonu		İç pantolonu	“	4 aded
	İç gömleği		İç gömleği	“	4 aded
	Mendil		Mendil	“	4 aded

3433 sayılı “Askeri Hastabakıcı Hemşireler Hakkında Kanun 25 Haziran 1938”, **TBMM Kavanin Mecmuası**, Devre V, İçtima 3, C. 18, Ankara, TBMM Matbaası, 1938, s. 788-789.

Ek-5. Sıhhiye Mufettişliğince Askeri Tıbbiye Matbaasında Basılan "Savaşta En Ast Komutanlar" Sıhhiye Gedikli Erbaşlara Mahsus Mecmua'da Çıkan Ordu Sıhhiyesi İle İlgili Yazılar

S.Nu	Tarih	Sayı	Konu	Sayfa
1	İkincikanun 1937	1	Önsöz (Tüm. Avni Sanal Sıhhiye Mufettişi)	1-5
			Sıhhta İşlerinde Nakil Vasıtaları	6-8
			Belsoğukluğu Hakkında Öğütler	9-17
			Harp Gazları, Zehirli Gazlar ve Kimya Silahı Adlariyle Anılan Yeni Silah Hakkında Edinilmesi Lazımgelen Kısa Bilgiler	18-24
			Kanverenler	41-44
2	Nisan 1937	2	Gedikli Erbaşlar Siz Nasıl Olmalısınız?(Tüm. M. Sabri Ertuğ)	1-5
			Gazdan Korunma Talimlerinin Sevk ve İdaresi	5-11
			Yaralarda Kanamaya Karşı Yapılacak Acele Tedbirler	12-17
			Kimya Silahının Kullanma Yolları	18-22
			Cerrahide Uyuşturma Usulleri	23-34
"Savaşta Erbaşlar" için Askeri Sıhhiye Mecmuasına Ek Olarak Çıkarılan Dergi'nin Sıhhiye İle İlgili yazıları				
1	Temmuz 1937	3	Frenji Hakkında Bilgi ve Öğütler	1-8
			İşeme Teevüşlerinden Nasıl Mana Çıkar?	9-18
			Kimya Silahından Korunma	19-24
2	İkincikanun 1938	5	Sıhhiye Sınıfının Vazifeleri	1-15
			Orduda Sıtma ile Mücadele	16-18
3	Nisan 1938	6	Muharebede Sıhhat İşlerinin Motörleştirilmesi	1-5
			Orduda Artıkların Yok Edilmesi	6-16
4	Temmuz 1938	7	Yaralarda Görülen Mühim İntanlardan Tetanoz ve Gazlı Gangren	17-24
			Orduda Sinek Mücadelesi	1-15
			Hava Taarruz Silahları	16-19
5	Birinciteşrin 1938	8	Yürüyüşlerde Görülen Arızalar ve Bunlara Karşı Alınacak Tedbirler	20-26
			Orduda Fare Mücadelesi	1-12
6	İkincikanun 1939	9	Yiyeccek Zehirlenmesi	13-19
			Orduda Beslenme İşleri	10-23
7	Nisan 1939	10	Kemik Kırıkları	1-4
			Orduda Yürüyüş	5-11
			Tümen Kademelerinde Tahliye İşleri	12-14
8	Temmuz 1939	11	Orduda Giyinme	1-9
			Hastaları Ameliyata Hazırlamakta Yapılacak İşler ve Şırınga Yapmak	10-15
10	Birinciteşrin 1939	12	Orduda Barınma	1-11
			Sünnetçilik	12-16
			Ameliyat Pansuman Salonları Hakkında Malumat ve Burada Bulunan Eşya, Aletler	17-25

11	İkincikanun 1940	13	Cerrahi Servisinde Sıhhiye Gediklisine Hastabakıcılık Bilgisi	1-7
			Orduda Barınma Yerlerinin Isıtılması	8-15
			Yürüyüşlerde Sıhhiye Hizmeti	16-23
			Zehirli Gazler	24-30
12	Nisan 1940	14	Orduda Barınma Yerlerinin Aydınlatılması	1-10
			Zehirli Gazlerin Tanıma ve Ayrılması	11-17
			Muharebede Kıta Sıhhiyesinin Tabiyesi	18-22
			Mikrop Harbi Nedir?	23-25
13	Temmuz 1940	15	Sıhhiye Erbaşı Göz Hastalıklarına Ait Ameli Olarak Ne Bilmeli ve Neler Yapabilmelidir:	9-15
			Sıhhiye köpekleri Yetiştirilmesi	16-20
14	Birinciteşrin 1940	16	Orduda Barınma Yerlerinin Havalandırılması	1-7
			İdrar yollarına Yapılacak Sonda Nasıl Yapılmalı?	8-15
			İç Hastalıkları Bilgisi	16-20
15	İkincikanun 1941	17	Sıhhiye Gediklisinin Mühim Ödevleri	1-5
			Hava Birliklerinde Sıhhiye Hizmeti	6-9
			Orduda Vücut Temizliği	10-16
			Savaşta Sıhhiye Hizmetinden: Sıhhiye Bölüğü	17-20
			Muhtelif Yaralar ve Tedavileri	21-31
16	Nisan 1941	18	Sıhhiye Gediklilerinin Tabib Refakatında ve Tabib Gelinceye Kadar Yalnız Buldukları Zaman Yapacakları İşler Ne olacaktır? Ve Bunların Azami Vazife Hudutları:	1-6
			Orduda Böcek Mücadelesi	7-13
			Denizlerde Arızalı Nakliyat ve Vasıtalar	14-20
			Seyyar Hastaneler	21-27
17	Temmuz 1941	19	İklim ve İklimin İnsanlar ve Hastalar Üzerine Tesiri	1-4
			Sıhhiye Gediklilerinin Tabib Refakatında ve Tabib Gelinceye Kadar Yalnız Buldukları Zaman Yapacakları İşler Ne olacaktır? (Nisan 1941 Mecmuasının Devamı)	5-10
			Deniz Sıhhiye Gediklilerinin Yapacakları Sıhhi İşler	11-17
			Hava Sınıfında Sıhhiye Hizmeti	18-21
			Tümen Sıhhiye Teşkillerinin Tabiyesi ve Tümen Kademesindeki Sıhhiye Hizmetinin Esasları	22-24
			Kısa Laboratuvar Bilgileri	25
18	Birinciteşrin 1941	20	Sıhhiye Trenlerinin ve Temizleme Katarlarının Teşkilatı ve Vazifeleri	16-24
			Süvari Mecmuasına Ek Olarak Çıkarılan "Savaşta Erbaşlar İçin" Dergisindeki Sıhhiye İle ilgili Yazılar	
1	İkincikanun 1940	9	Spor " Sağlam Kafa Sağlam Vücutta Bulunur"	34-35
2	İkincikanun 1943	18	Spor ve İdman	11-13

Ek-6. 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun askeri sağlık hizmetleriyle ilgili olan maddeleri aşağıda sunulmuştur.

Madde 1. Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindedir.

Madde 2. Umumi sıhhat ve içtimai muavenet hizmetlerine ait Devlet vazaifi Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından ifa ve hususi idarelerle belediyelere ve sair mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin sureti icrası murakabe olunur. Milli Müdafaa teşkilatına ait sıhhi işler müstesna olmak üzere bütün sıhhat ve içtimai muavenet işlerinin mercii ve murakıbu bu Vekâlettir.

Madde 23. Her vilayet merkezinde bir umumi hıfzıssıhha meclisi toplanır. Bu meclis mahalli sıhhat ve içtimai muavenet müdürü, naflia mühendisi, maarif, baytar müdürü, mevcutsa sahil sıhhiye merkezi tabibi, bir hükümet ve belediye tabibi ve hastane baştabibi ile garnizon ve kıt'a bulunan yerlerde en büyük askeri tabip ve serbest sanat icra eden bir tabip ve bir eczacıdan ve belediye reisinden mürekkeptir. Meclis valinin veya valiye bilvekele sıhhiye müdürünün riyaseti altında içtima eder. Valinin tensip edeceği bir zat kitabet vazifesini ifa ve zabıtları tanzim eder.

Madde 24. Kazalarda bu meclisler kaymakamın riyaseti altında Hükümet tabibi, mevcut ise bir Hükümet baytarı ve askeri tabip, belediye tabibi ve serbest icrayi san'at eden ve kaymakam tarafından intihap edilen bir tabip ve serbest eczacı ile belediye reisinden terekküüp eder.

Madde 57. Kolera, veba (Bübön veya zatürree şekli), lekeli humma, karahumma (hummayı tiroidi) daimi surette basil çıkaran mikrop hamilleri dahi - paratifoit humması veya her nevi gıda maddeleri tesemmümümatı, çiçek, difteri (Kuşpalazı) - bütün tevkiatı dahi sari beyin humması (İltihabı sahayai dimağii şevkii müstevli), uyku hastalığı (İltihabı dimağii sari), dizanteri (Basilli ve amipli), lohusa humması (Hummai nıfası) ruam, kızıl, şarbon, felci tıfli (İltihabı nuhai kuddamii sincabii haddı tıfli), kızamık, cüzam (Miskin), hummai racia ve malta humması hastalıklarından biri zuhur eder veya bunların birinden şüphe edilir veyahut bu hastalıklardan ve fiyat vuku bulur veya mevtin bu hastalıklardan biri sebebiyle husule geldiğinden şüphe olunursa aşağıdaki maddelerde zikredilen kimseler vak'ayı haber vermeğe mecburdurlar. Kudurmuş veya kuduz şüpheli bir hayvan tarafından ısırılmaları, kuduza müptela hastaların veya kuduzdan ölenlerin ihbarı da mecburidir.

Madde 80. Askeri kuvvetler arasında veya askeri müesseselerde 57 nci maddede mezkür sari ve salgın hastalıklardan biri zuhur ettiği takdirde bu kanunda zikredilen tedabirin ifasına hususi teşkilatı sıhhiyeleri mecburdur. Bu hallerde Milli Müdafaa Vekâleti vukuatın zuhur ve seyrinden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletini daimi surette malumattar edecek ve halkı sırayetten korumak için müştereken ittihaz ve kabul edilecek tedbirleri tatbik eyleyecektir. Sıhhat Vekâletince halk arasında görülen sari hastalıklar vakalarından Milli Müdafaa Vekâleti vaktinde haberdar edilir.

Madde 92. Askeri makamlar, askeri hizmetlerini ifa esnasında ve kanunen muayyen olan müddetlerde askerlerin çiçek aşılarını muntazaman ifaya mecburdurlar.

Madde 98. Sıtma mücadelesi, hususi kanununa ve talimatnamelerine tevfiķan icra olunur. Askeri makamlar Sıhhat Vekâletince kabul edilen esaslar dahilinde askeri kıtaat ve teşkilatta sıtma mücadelesi yaparlar ve yapanlar tedbirleri sıtma mücadele reislerine veya sıhhat müdürlüklerine bildirirler.

Madde 102. Gerek trahom mücadele mıntakalarında ve gerekse memleketin sair aksamında trahomun sari devresine musap olan hastaların bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane veya sair resmi, hususi müessesata devamları menolunur. Trahom mücadele mıntakalarındaki çocukların tedrisatı için Sıhhat ve Maarif Vekâletlerince müştereken hususi tedbirler ittihaz olunur.

Askeri makamlar Sıhhat Vekâletince kabul edilen esaslar dahilinde askeri kıtaat ve teşkilatta trahom mücadelesi yaparlar ve yapılan tedbirleri mahallerindeki sıhhat memurlarına bildirirler.

Madde 112. Frengi mücadele heyetleri, mıntakaları dahilinde bütün ahaliyi muayene ve tescile ve frengiye müptela olduğu anlaşılan hastaları tedavi maksadıyle müesseselere celp ve iktiza eden müdavatı tatbika salahiyettardır.

Askeri kıtalarda teşkilatta zührevi hastalıklarla mücadele askeri makamlarca temin olunur. Sırayet devresinde zührevi hastalıklar musapları fenni usulle tedavi edilmedikçe terhis edilmez.

Askerlik esnasında frengili olduğu tesbit edilenlerin künve defterleri, gördükleri tedavi tarzı hakkındaki malumat ile beraber Müdafaa-i Milliye Vekâletince Sıhhat Vekâletine gönderilir.

Madde 115. Hastanelerde, doğum evlerinde, hapisanelerde, sair resmi veya hususi müessesatı sıhhiye ve hayriyedeki bütün veremli hastalarla buralarda vukua gelen verem vefiyatı yirmi dört saat zarfında o müessesenin müdürü tarafından ihbar edilir.

Askeri kıtaat ve teşkilatta tedavi edilen veya vefat eden veremliler buralardaki askeri tabipler tarafından ve mensup oldukları kumandanlıklar vasıtasıyla alakadar sıhhat makamlarına ihbar olunur.

1593 sayılı “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, **Resmi Gazete**, 06 Mayıs 1930, S.1489.

Ek-7. Askeri Tıbbiyelilerin 1941 Yılı Mezuniyetleri

Cumhuriyet, 16 Nisan 1941, s. 1.

Ek-8. Askeri Tıbbiye Matbaasında Basılan *Askeri Sıhhiye Mecmuası*'nda

Çıkan Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Yazılar

Dergi Sayısı	Tarihi	Yazar	Konu	Sayfa Nu.
21	İkincikanun 1937	Hekim Ön.Yzb. Asaf Koryak	İtalyan Ordusu Hava Kuvvetlerinde Sıhhiye Hizmetleri ve İtalyan Pilotlarının Muavenesi	159-175
22	Nisan 1938	H.H. Özverim	İngiliz Ordusunda Sıhhat İşleri	71-78
23	Temmuz 1938	Dr. Niyazi İsmet Gözcü	Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri	77-91
		Dr. Hulusi Özverim	Dağ Askerinin Hfzısıhhası	92-104
24	Birinciteşrin 1938	Dr. Sırrı Alıçlı	Harp ve Cerrahi	66-74
25	İkincikanun 1939	Tabip Alb. Nahid Tunaşar	Dağ Muharebelerinde Sıhhi Sev ve İdare Esasları	75-81
		Kur. Yzb. Mete Yurdakul	Asker Doktorluk ve Sıhhiye Tabiyesi	82-96
26	Nisan 1939	Tabip Bnb. Baha Ener	Hastanelerin İnşası ve Tretibi Hakkında Yeni Telekkiler ve Bunların Askeri Hastanelere Tatbiki	63-72
		Tercüme Eden: Dr. Bak. Razi Maner	Orduda Seyyar Bakteriyoloji Laboratuvarı	73-78
		Tercüme Eden: Dr. Kemal Arıcan	Orduda Zührevi Hastalıkların tedavi ve Profilaksisi	79-89
		Hekim yzb. Süreyya Endik	Müstahkem Mevkilerde Gıda ve Su Meselesi	90-92
27	Temmuz 1939	Dr. Yzb. Süreyya Endik	Muharebede Sıhhiye Hizmetini Kademelendiren ve Bu Kademelerde Bugünkü Faaliyet Şeklini Veren Zaruretler	91-94
		Dr. Yzb. Süreyya Endik	müstahkem Mevki Binalarında İstirahat ve Temizlik Yerleri ve Buralarda Havalandırma, Aydınlatma İşleri	95-98
28	Birinciteşrin 1939	Yb. E. Şadi Kavur	Modern Orduların Sıhhi Hizmetine Ait Bazı Malumat	77-86
		Bnb. Dr. Nusret Karasu	Harpte Kan Nakli Yapabilmek İçin Sulhda Hazırlanma Usulleri	87-100
29	İkincikanun 1940	Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1nci Ordu sıhhiye Mütahassısı)	Harp Salgınları	I-VIII
		Bnb. B. Eneren	Mareşal Çakmak Hastanesinde İki Buçuk Yıl Üroloji servisi	45261
		Yb. Operatör: Ekrem Şadi Kavur	Dimaç yaralılarının Tayyare ile Nakli ve Cerrahi Yara Seçimi	87-92
		Dr. Hulusi Özverim	Gazlenmişlerin Tedavisi	93-104
		Albay Cemal İspahi	Paraşütçülük Hakkında Tıbbi Mülahazalar	105-107
		Dr. Yzb. Süreyya Endik M.M.V.Shh.İş.D.Ş.III	Müstahkem Mevkilerde Bakiyelerin Yok Edilmesi ve Yer Altında Yaşamın Doğurduğu Bazı hastalıklar	108-111
		Dr. Yzb. Süreyya Endik M.M.V.Shh.İş.D.Ş.III	Dağ Muharebelerinde Tahliye Vasıtalarının Sıhhiye Tertiplenmesi Üzerindeki Tesirleri	112-20
30	Nisan 1940	Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1nci Ordu sıhhiye Mütahassısı)	Harb Salgınları: Lekeli Tifo ve Hümmayı Racia	I-XVI
		Nahid Tunaşar M.M.V.Shh.İş.D.III.Ş.Md.Alb.	Gece Muharebeleri ve Baskınlarında Sıhhiye Hizmeti	41524
		Öğretmen Kurmay Albay Kemalettin Güngör	Asri Ordularda Sıhhiye Teşkilatı ve Sıhhiye Hizmeti	44470
		Dr. Cezmi Türk	Modern Ordularda Tümen sıhhiye Teşkilleri	22-27
		Çeviren:Tab.Bnb.Saib Birken	Ordularda Soğuk Arızaları ve Son Büyük Harba Hususi Bakış	28-48
		Tabip yzb. Süreyya Endik	Kara Muharebelerinde Sıhhiye Tahliyesi	49-60
		Çeviren:Eczacı Üsteğ. Basri Önügören (IV. Kor. Hyv.Hst.Eczacısı)	Zırlıhlı Kıtaat Nezdinde Sıhhi Hizmete Ait Meseleler	61-66
		Dr. Hulusi Özverim	İstatistik Pratiği	67-75
		Bakteriyolog Mustafa Kurtaran	Doğuda Tifüs Murin ve Bu Munasebette Ekzantemli Hummaların Muhtasar Seririyatı	88-95

Dergi Sayısı	Tarihi	Yazar	Konu	Sayfa Nu.
31	Temmuz 1940	Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1nci Ordu sıhhiye Mütéhassısı)	Harp Salgınları: Malaria	I-XVI
		Albay Cemal İspahi Hava Hastanesi Baştabibi	Büyük Sür'atlerle Yapılan Uçuşların Fizyolojik Tesirleri	1-5
		Operatör Ekrem Şadi Kavur	Harp Cerrahisi Bakımından Harp Travmalarından Sonra Depresif Aksidanlar; ve Taze Dimağ Yaralanması ve Tedavileri Hakkında Malumat	6-13
		Dr.Bnb. Saim Sağlık D.Bakır As.Hst.Nisaiye Mütéhassısı	Yürüyüşlerde Tuzun Ehemmiyeti	21-24
		Tabib Yzb. Süreyya Endik	Orman Muharebelerinde Sıhhiye Hizmeti	25-29
		Yzb. Şevket Artamlı Hayati Kimya Mütéhassısı	Avrupa Ordularında Şimiko-Farmasötik Servislerin Organizasyonları	30-32
32	Birinciteşrin 1940	Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1nci Ordu sıhhiye Mütéhassısı)	Harp Salgınları: Fussi Pnömoni	I-XII
		Dr. Cezmi Türk	Askeri Sıhhiye Hizmeti Tarihi I	1-7
		Dr. Yzb. Süreyya Endik Dr.Yb. Ekrem Şadi Kavur	Ordularda Cerrahi Anestezi	8-16
		Operatör Dr. Hikmet Şahin	Harp Yaralarının Tedavisi	17-37
33	İkincikanun 1941	Dr. Arif T. Anıl Hıfzıssıhha Mütéhassısı	Ordumuzda Zatürre Hakkında Bir Tetkikat	1-3
		Dr. Cezmi Türk	Askeri Sıhhiye Hizmeti Tarihi II	4-13
		Albay Dr. F. Mökay Gülhane Aşı Müesssesi Md.	Eski Zamanda Salgın Koleraya İle Hali Hazırda ve Ordumuzda Koleraya	14-20
34	Nisan 1941	Operatör Yb.Ekrem Şadi Kavur	Kıf'ada Tabibin Psikolojik Rolü ve Son Harpta Sıhhi Hizmet ve Yara Tedavisinin Bazı Hususiyetleri	2-9
		Dr. Hulusi Özverim Birinci Ordu Hıfzıssıhha Müşaviri	Orduda Kinin ile Korunma Neden Faydalı Olmuyor?	9-14
		Bakteriyolog Ön Yzb. Dr. Razi H. Maner	Orduda Tetanoz Aşısının Tatbikatı ve (T.A.P) Aşısı Hakkında	15-19
		Dr. Vasfi Yener Konya Askeri Hastanesi Röntgen Mütéhassısı	Orduda Verem Mücadelesinde Sistemantik Radyoskopinin Değeri ve Sistemantik Radyoğrafisi	20-32
35	Temmuz 1941	Dr. Cezmi Türk	Askeri Sıhhiye Hizmeti Tarihi III	1-8
36	Birinciteşrin 1941	Alb. İbrahim Cedit Nk.Mf.Kur.Bşk.	Sıhhiye Hizmetinin Hazar ve Sefere Mütesslik İnkişafından (Uçan Hastane)	1-3
		Yb.Operatör Ekrem Şadi Kavur	Sıhhiye Bölükleri ve Seyyar Hastanelerde Sıhhiye Hizmetinin Yeni Muharebeler karşısında Vechesi	4-12
		Dr. Cezmi Türk	Birliklerde Sıhhiye Hizmeti	13-22
37	İkincikanun 1942	Profesör Dr. Vahdettin Özan	Haççere Harp Yaraları	19-31
		Operatör Dr. Kamil Sokullu	Harp Cerrahisi Tekamülüne Bir Bakış	32-38
		Tbb.Yzb. Ziya Peköz Sıhhiye Mütettışliğinde	Askerlik Şubelerinde Son Yoklama	39-41
38	Nisan 1942	Prof. Dr. Tefik Sağlam	Bugünkü Harbin Telkin Ettiği Bazı Fikirler ve İlk Cihan Harbinden Birkaç Görgü(1)	I-XIV
		Dr. H. Kadri Shh. V. Seferberlik Müd.	Orduda ve Geride Gazlı-Yaralıların Tiryajı ve Tedavisi	1-8
		Tbb.Yzb. Ziya Peköz Sıhhiye Mütettışliğinde	Askerlik Şubelerinde Son Yoklama	42-49
39	Temmuz 1942	Em. Albay Prof. Dr. Mirm Kemal	Bugünün Harp Cerrahisi	1-8
		Tbb.Alb.Nahit Tunaşar Shh.İş.D.İll.Ş.Md.	Bugünkü Savaşlarda Tarafsızlık İşaretlerinin Sıhhi Müesseseleri koruma Kudreti Hakkında Bir İnceleme	9-14
		Yarbay Dr. E. Şadi Kavur	İleri Sıhhi Teşkillerin Cebhe Cerrahisi Bakımından Ödevleri	24-30
		Dr. Cezmi Türk	Sıhhiye Hizmeti Tarihi IV	31-41
		Naci Çağlar As.Dr.Ttb.Ok.ve Kl. İsp.Kimya Profesörü	Orduda Hazır İlaçlar	80-85
		As.Dr.Ttb.Ok İsp.Kimya Baş.As.Nusret	1940 Türk Kodeksinde Değiştirilen İlaç İsimleri	86-88

Dergi Sayısı	Tarihi	Yazar	Konu	Sayfa Nu.
40	İkincikanun 1943	Yb. Operatör Dr. E. Şadi Kavur	Sahrada (Çölde) Sıhhiye Hizmetinin Bazı Hususiyetleri Hakkında	17-24
		Tbb.Bnb. Saib Birken	Modern Muharebelerde Ordularda Sıhhi Teşkilat Meselesi	25-34
41	Temmuz 1943	Tümg.Prof.Dr.Süreyya Endik Gnkur.Bşk.Shh.Mf.	Askeri Tatabetin Muhtelif Sahalarında Bu Harbin Husule Getirdiği Yenilikler	1-17
		Prof. Dr.Abdülkadir Noyan Ordu Sıh. Mütihazası	Çiçek Hastalığı Mücadelesi	17-22
		Tercüme eden: Dr.Cevad Alpsoy	Ön Sıhhi Birliklerde Yara İntanile Mücadele	23-28
		Bnb.Cevad Alpsoy Erzurum Mareşel Çakmak Hst. Operatörü	Harp Cerrahisinde Yenilikler	28-32
43	Temmuz 1944	Prof. Dr. Tefvik Sağlam	Türk Hekimliğinde Gülhanenin Rolü (1)	1-15
		Prof. Dr. Hasan Kadri Dirim	Harpde Ordu Sıhhiye Hizmeti Esasları	36-47
		Prof.Dr. Abdülkadir Noyan	Vitaminsizlik Hastalıkları, Ordu ve Memleketimizde Durum	60-79
		Tümg.Dr. Mazlum Boysan	Harpde Sıhhiye Hizmetinin Organizasyonu ve Çalışması	80-88
44	İkincikanun 1945	Gülhane Shh.Hizmetler Prof. Tbp. Alb.Ekrem Şadi Kavur	Sıhhiye Hizmetinin Bazı Hususiyetleri	25-34
		Tabip Binbaşı Bakteriyolog Razi H. Maner	Berlin Askeri Tababet Akademisini Ziyaret	35-38
		Çeviren ve Hülasa eden Dr. Celal Ertuğ	Amerikan Tibbi Neşriyatından Alınan Bazı Meraklı Araştırmalar ve Bulgulara Dair Tercümelemeler aşağıda Hülasa Edilmiştir	39
45	Temmuz 1945	Gülhane Shh.Hizmetler Prof. Tbp. Alb.Ekrem Şadi Kavur	Tank ve Tank Birliklerinde sıhhiye Hizmeti	1-10
		Çeviren: M.M.V. Sh.İş.D.Emrinde Deniz Yzb.Dr. Safa Karatay	Kulak, Burun, Boğaz Sahasında Penicilin ve Tyrothricin	17-31
		Prof. Dr. Zeki Faik Ural Asist.Dr.Necip A. Berksan	Ensektisit Maddeler Arasında D.D.T. Ve Gülhanede İstihsal ettiğimiz D.D.T. Üzerine Tecrübeler	52-60
		Mardin As.Hst.Bş.Ecz.Bnb. Ahmet Ulusoy	Pratik Su Muayene ve Tasfiyeleri	60-71
46	Ocak 1946	Dr.Bakteriyolog Razi H. Maner, Ordu Aşı Hazırlama Evi Müdürü	Ordu Aşı Hazırlama Evi ve Mesaisi hakkında (Bir Hülasa)	22-24
		Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur	İlinci Cihan Savaşında Hasta ve Yaralıların Taşınması Problemi	25-33
		Dr. Sadettin Tosun	Haydarpaşa Asker Hastanesi 1845-1945	47-53
47	1 Temmuz 1946	Dr. Kayhan Basım Diyarbakır As.Hst.Dahiliye Mütihazası	Orduda Tüberküloz Mes'elesi ve Bu Hastalıkla Savaş	44-56
		M.Cemal User Kars 481 No.İl As.Hst. Operatörü	Donmaların Tedavi ve Korunmasında Yeni Bulgu ve Bilgilerden alınan Neticeler	56-
48	1 Ocak 1947	Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur	İlinci Dünya Savaşında Askeri Sıhhiye Hizmetleri	1-8
49	1 Temmuz 1947	Bakteriyolog Alb. Niyazi Sayan	Bir Çiçek Salgını Nasıl Söndürülür	1-7
		Çeviren:Tuğg. Cemal İspahi M.S.B. Shh.İş.D.Bşk.Mvn.	Son Harpte Alınan Birkaç Tibbi-Havai Ders	7-19
50	1 Ekim 1947	Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur	İlinci Dünya Savaşında Hasta ve Yaralıların Hava Yolu İle Taşınması	2-11
51	1 Ocak 1948	Dr.Op.Cihat Borçbakan	Çene ve Yüz Harp Yaralılarında Yapılacak İl Bakım	1-8
		Eczacı Kimyager Enver İzgü Gülhane Farmakotekni Prof. Yarb.	Orduda Farmasi Bakımından DDT ve Velsicol	14-21
		Askeri Sıhhiye Hizmetleri	Tanklarda Sıhhiye Hizmeti ve Tahliye Vasıtaları	22-24
		Çeviren:Tuğg. Cemal İspahi M.S.B. Shh.İş.D.Bşk.Mvn.	Beynelmeilel Askeri Tababet ve Eczacılık Onbirinci Kongresi (Bale İsviçre 7 Temmuz 1947)	25-39

Dergi Sayısı	Tarihi	Yazar	Konu	Sayfa Nu.
53	1 Temmuz 1948	Rıza Doğrusoy 19 Tüm. Bş. Tbb.	Veremle Mücadele Prensipleri ve Ordumuzun Bu Mücadeleye İştiraki	10-13
55	1 Ocak 1949	Tercüme eden: Remzi Gönenç	İkinci Dünya Harbi ve Amerikada Askeri Tababet	62-70
		İzzet Okyam Hv.Shh. Merkezi Asabiye Müt.Bnb.	Hava Sıhhi Hizmeti	71-
56	Nisan 1949	Tümg.Kazım Damlacı Shh.İş.D.Bşk.nı	Milletlerarası Asker Hekimliği ve Eczacılığı Teşekkülü ve Daimi Komitesi ve Kongreleri	1-13
57	Temmuz 1949	Shh.Mf.liğinde Alb. Necmi Şar	Harp Akademisinde Verilen Sıhhi Konferans İcmali	1-3
58	Ekim 1949	Çeviren: Mazhar İpeker As.Shh.Hiz.Prof.Yardımcısı Tbb.Yzb.	Hava Kıtaları ve Onlardaki Sıhhiye Hizmeti	7-13
59	Ocak 1950	Tercüme eden: Remzi Gönenç	İkinci Dünya Harbi ve Amerikada Askeri Tababet	47-51
60	Nisan 1950	Veteriner Bakteriyokok Albay Sadık Gören M.S.B. Vet. Biyoloji Enstitüsü Laboratuvarlar Şefi	Ordumuzda Sağlık Problemi ile İlgili İşler	17-24
		Op.Dr. M.Naci Ayrıl	Amerika ve İngiltere Transfüzyon Organizasyonları	39-48
61-62	Temmuz Ekim 1950	Prof. Dr. Rasim Adasal	Ordu Hizmetlerinde Zeka Karakter Testlerinin Önemi	1-13
		Tğğ. Prof.Dr.Ekrem Şadi Kavur	Atom Bombası ve Bundan Doğan Hastalıklar ve Korunma Çareleri	34-42
		Op.Dr. M.Naci Ayrıl	Atom Bombası-İnsan Vücudu Üzerindeki Tesirleri-Tedavi-Bombardımandan Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler-Organizasyon	42-70
		Dr.Necdet Beken Hv.Tbb.Yzb.	Atom Bombasının Doğurduğu Tıbbi Meseleler	71-83
		Celal Erikan Kur. Yb.	Dünya Harbinde Amerikan Sağlık İşleri ve Kayıplarının İncelenmesi	84-101
		Prof. Dr. Ekrem Şadi Kavur	II. Dünya Savaşının Sıhhiye Hizmetlerini İlgilendiren Olaylarından	102-105
		Dr.Bnb. Şevket Altulga Gelibolu As. Hst. Patoloğu	II. Dünya Harbinin Sıhhiye Hizmetleri Tabiyesinde Yaptığı Değişikler	106-111
65	Temmuz 1951	Çene Cerrahi Prof. Op.Dr. Necdet Albay Gülhane As. Tıp Akademisi	Harpde Çene Yaralıları Nerede ve Nasıl Tedavi Edilmelidir?	26-32
		Kur.Bnb. Sadri Sarptır	Amerikan Ordusunda Sıhhiye Hizmetleri	42-49
66-67	Ekim-Ocak 1951-1952	Tbb. Alb.Kemal Özbay Gnkur.Sğ.D.III.Ş.Md.	Avrupa ve Amerika Ordularında Asker Tabibin Durumu Hakkında Mukayeseli Bir Etüd	1-15
		Tabib Albay Hamit Arca	İkinci Dünya Savaşında Tatbik Edilen Sıhhi Hizmetler	22-32
		Tbb. Alb. Hayrettin İnel	Orduda Trahom Mücadelesi ve Trahomluların durumu	33-38
		Tbb.Alb.Şükrü Ansay İzmit As.Hst.Doğum ve Kadın Hastalıkları Uzmanı	Ordu İlaşesinde Vitaminlerin Değeri	39-56
68	Nisan 1952	Tbb.Kd.Yzb.Gazanfer Bingöl Shh.Tek.Ast.Sb.O.Shh.Hiz. Öğretmeni	Muharebeye Hazırlanan Sıhhiye Birliği Komutanı Tarafından Durumun Sıhhiyecilik Yönünden Kıymetlendirilmesi ve Sıhhiye Planının Hazırlanması	21-25
		Tbb.Alb. Nüzhet Şahingür	Orduda Sitma Mücadelesi	41-54
72	Mayıs 1955	Prof. Rasim Adasal Ankara Tıp Fakültesi Psikiyatri Profesörü	Cephe Gerisi Harp Psikonevrozları	5-10
73	28 Ağustos -1 Eylül 1955 (Özel Sayı)	Hulusi Erkin Dr. Bnb. Öğ. Görevlisi	Türkiye'de Askeri Tıbbın Kısaca Tarihi	74-79
74	Kasım 1955	Doç.Dr. Fahir Sanel	Orduda Tüberkülozun Klinik Şekilleri	39-47
		Doç.Dr. Fahir Sanel	Orduda Tüberküloz Mücadelesi	48-55

Not: Temmuz 1949'da derginin adı "Askeri Sıhhiye Dergisi" olmuştur.

Ek-9. Çeşitli Askeri Mecmualarda Çıkan Askeri Sağlık Hizmetleriyle İlgili Yazılar

Dergi/Yayın Adı	Tarihi	Yazar	Konu	Sayfa Nu.
Askeri Mecmua	1. Kanun 1942	Kur. Yzb. İsmail Hakkı Alpay	Bir Amerikan Piyade Alayında Sıhhiye Teşkilatı	839-849
Askeri Mecmua	1. Kanun 1942	Kur. Yzb. Şevki Aisaçını	Tatbikat ve Manevralar ve Mesele Tertibinde Nazarıdikkate Alınması Lazımgelen Bazı Noktalar	828-838
Askeri Mecmua	1 Haziran 1944	Yzb. Behçet Özdemir	Dağda Geri Hizmetlerin Cereyanında Görülen Hususiyetler	137-142
Askeri Mecmua	1 Mart 1946	Kur. Bnb. Cahit Çaka	İkinci Dünya Harbi Münasebetiyle Harp ve Kadın	58-65
Askeri Mecmua	1 Eylül 1946	Kur. Bnb. Celal Erikan	İkinci Cihan Harbinde Cephe Gerisi Sevk ve İdaresi	51-65
Askeri Mecmua	1 Eylül 1946	Yzb. Naci Bozkurt	Geri Çekilmeye Bir Kolordunun Geri Hizmet ve İkmal İşleri	87-93
Askeri Veteriner Mecmuası	Mayıs- Ağustos 1942	Kur. Alb. Hüsnü Ersin	Harekat Mıntıkasında Veteriner Hizmetleri	224-242
Askeri Veteriner Mecmuası	Ağustos 1939	Konferansı Veren: Brezilya Askeri Veteriner İşleri Direktörü Türkçeleştiren: Dr. Vet. Şevket Vural	(13.ncü Enternasyonel Veteriner Kongresi, Zürieh,) "Harpte Epizotie ile Mücadele İçin Alınacak Vaki Tedbirler	36-41
Askeri Veteriner Mecmuası	Şubat 1940	Ön Yzb. Dr. Nurettin Erdoğu	Harpte Beygirlerin Kamufajı	217-221
Askeri Veteriner Mecmuası	İkinciteşrin 1941	İbrahim Erses	(Askeri Veteriner Tatbikat Okulunun 1942 Kış Konferansından) "Harpte Hayvan Uyuzu ve Pratik Teşhis ve Tedavi"	82-94
Askeri Veteriner Mecmuası	Mayıs 1941	Van Garnizonunda Uyuz Hastalığına Karşı Yapılan Mücadele	Mücadeleyi Yapanlar: Başveteriner Yarıbay Orhan Erkut Vet. Önz. Zeki Öktem Vet. Üstgm. Cengiz Pınar	280-284
Süvari Mecmuası	1 İkincikanun-Nisan 1941	Tbb. Yzb. Dr. Celal Ertuğ	Kışla Bilgisi ve Subayın Görevleri	207-217

Ek-10. Ordu Hasta Bakıcı Hemşire Okulu Alım İlanı

1. Ordumuza hasta bakıcı ve hemşire yetiştirmek üzere Ankara'da M.M.V. tarafından 1939 senesinde açılmış olan hasta bakıcı ve hemşireler okuluna bu sene de 50 talebe alınacaktır. Okula girmek arzu edenler, buldukları mahallin valiliğine, kaymakamlığına veya askerlik şubelerine dilekçe ile müracaat edeceklerdir.

2. 3433 sayılı kanun mucibince bu okuldan mezun olacaklar, memur olup tekaüdiye alacaklardır.

3. Mezun olanlar altı senelik mecburi hizmetlerini ordu hastanelerinde yapacaklar, ondan sonra arzu ederlerse memleketteki bütün sıhhi teşekküller kendilerine açık olacaktır.

4. Tahsil müddeti 3 sene olup, bu müddet içinde okurlara yada beş lira harçlık verilecek. İaşe ve ilbasları tamamen okula ait olacaktır.

5. Okuldan mezun olanlar, barem kanununa göre 20 lira asli maaştan başlamak üzere maaş alacaklar ve bu miktar gittikçe çoğalacaktır. Bu zaman dahi iaşe, giydirme ve barınma orduya ait olacaktır.

6. Okul 15 Eylül 1941 de tedrisata başlayacaktır.

7. Okula kayıt ve kabul şartları şunlardır:

a. Türkiye Cumhuriyeti tebasından olmak ve Türk ırkından olmak,

b. Sıhhati yerinde olmak ve durumu her iklimde vazife görmeğe müsait bulunmak (bunu herhangi bir hastane sıhhi heyeti raporiyle tesbit ettirmek ve evraka bağlamak lazımdır.)

c. Okurun yaşı on altıdan aşağı ve yirmi ikiden yukarı olmıyacaktır.

ç. Kendisi, ana ve babası iffet ehlinden olmak (bu vaziyet polisçe tevsik ettirilerek evraka bağlanacaktır).

d. En az ortaokul tahsilini bitirmiş olmak (eleme imtihanlarında muvaffak olmak şarttır) veya bu derecede tahsil gördüğünü ispat etmek (tasdikname, veya bunun tasdikli bir sureti muameleli evrakına eklenecektir).

e. Evli veya nişanlı bulunmamak (evvelce evlenip boşananlarla kocası ölmüş olanlar kabul edilir) buna ait medeni hali bildirir müsbit bir evrak keza eklenecektir.

f. Okur sıhhi sebepler dışında okulu kendiliğinden terk ettiği, evlenme suretiyle veya diğer inzibati sebeplerle okuldan çıkarıldığı, altı senelik mecburi hizmetini yapmadığı veya tamamlamadığı veyahut sıhhi sebepler dışında okuldan çıkarıldığı takdirde tahakkuk ettirilerek mektep masraflarını tamamen ödiyeceğine ve gösterdiği vesikaların tamamen doğru olduğuna dair noterlikten tasdikli ve kefilli bir taahhütname verecektir.

8. Yukarıdaki şeraiti haiz olan okur, okula imtihansız olarak kabul edilir.

9. Yukarıdaki maddeler mucibince evrakının muamelesini bitirenlerden, vilayet veya kaza merkezlerinde oturanlar bu makamlar veya askerlik şubeleri vasıtasıyla evraklarını doğrudan doğruya Ankara Merkez Hastanesi baştabibi ve okul müdürlüğüne göndereceklerdir.

10. Müracaatların ağustos 1941 nihayetine kadar sona erdirilmesi lazımdır.

11. Okurların kabul edildikleri mektebe hareket etme tarihleri aynı makamlar tarafından kendilerine bildirilecektir.

12. Kabul edileceklerin okulun bulunduğu Ankara'ya kadar gelmek ve okulda tekrar yapılacak sıhhi muayene neticesi hastalıkları tebeyyün edenlerin memleketlerine gitmek için masraf edecekleri yol paraları kendilerine ait olacaktır.

“Ordu ve Hasta Bakıcı Hemşireler Okuluna Ait Bazı İzahat ve Okula Kayıt ve Kabul Şartları”, **Ulus**, 17 Mayıs 1941, s. 5

Ek-11. Nisan 1942 İzmir’de Yapılan Esir değişimi

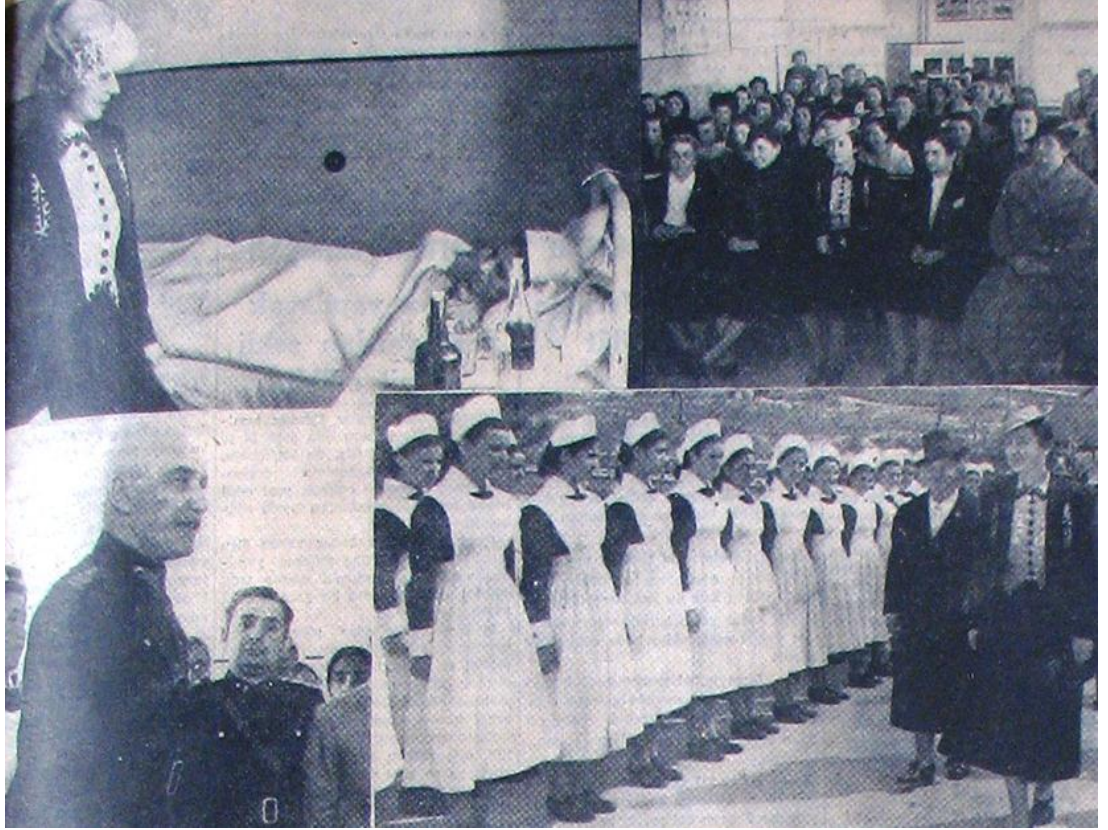

“İzmir’de Yapılan Yaralı Esir Mübadelesinden İlk Resimler”, **Ulus**, 12 Nisan 1942, s. 1

Ek-12. Mevhibe İnönü Sargı Bezi Yaparken

Cumhuriyet, 28 Nisan 1941, s. 1.

“Bayan İnönü Cebeci Hastanesi Kurslarında”, **Cumhuriyet** , 4 Mayıs 1941, s. 1.

Ek-13. Mevhibe İnönü'nün Hastabakıcılık Kurs Fotoğrafları

“Gönüllü hastabakıcılık Kurslarına Dün Devam edildi” **Ulus**, 19 Nisan 1944, s.1,

“Gönüllü hastabakıcılık Kurslarına Dün Devam edildi” **Ulus**, 19 Nisan 1944, s.1,

“Yardımsenler Cemiyeti Hastabakıcı Derslerine Dün de Devam Edildi”, **Ulus**, 18 Mart 1944, s.

Ek-14. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Cebeci Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyareti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Cebeci Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyareti.
“Milli Şef Dün Cebeci'deki Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyaret Etiler”, **Ulus**, 7 Şubat 1943,
s.1.

“Milli Şef Dün Cebeci'deki Askeri Doktor Tatbikat Okulu'nu Ziyaret Etiler”, **Ulus**, 7 Şubat 1943,
s.1.

EK-15. İsmet İnönü'nün Askeri Tıp Akademisi'nde Mikroskopla Tifüs Mikroplarını İncelemesi

“Milli Şef Askeri Tıp Akademisini Teşrif Etti”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1943, s. 1

Ek-16. Şehit Doktor Yüzbaşı Mehmet Tuna

“Dr, M. Tuna Zaife Şehidi Olarak Öldü”, **Ulus**, 5 Ağustos 1943, s. 1.

ÖZGEÇMİŞ

1968’de Burdur’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Burdur’da, lise öğrenimini Ankara GATA Sağlık Meslek Lisesi’nde tamamladı. 1990 yılında GATA Hemşirelik Yüksek Okulu’ndan teğmen olarak mezun oldu. Askeri hemşire olarak 1991-1992 Ardahan Askeri Hastanesi Başhemşireliği, 1992-1993 Erzurum Mareşal Çakmak Asker Hastanesi Acil Servis Sorumlu Hemşireliği, 1993-1997 Kırklareli 55. Mknz. P. Tug. K.lığı Reviri Sağlık Subayı, 1997-1999 Kayseri Asker Hastanesi Başhemşireliği, 1999-2001 Kayseri Asker Hastanesi Karantina Kısım Amirliği, 2001-2006 1. Komando Tugay Komutanlığı Gökkuşığı Gündüz Çocuk Bakım ve Eğitim Merkezi Kurucu Müdürlüğü, 2006-2007 Kayseri Asker Hastanesi Başhemşireliği, 2007-2008 GATA Haydarpaşa Asker Hastanesi Sağlık Kurul Amirliği görevlerinde bulundu. 2008 yılında sınıf değişikliği yaparak personel sınıfına geçiş yaptı. Personel subay olarak 2008-2010 GATA Haydarpaşa Asker Hastanesi Protokol Subaylığı, 2010-2012 Kars Orduevi Müdürlüğü, 2012-2013 Ağrı 12. Mknz. P. Tug. K.lığı Denetleme Subaylığı, 2013-2014 Küçükyalı İkmal Maliye Okul K.lığı Protokol Subaylığı görevlerini tamamladıktan sonra albay rütbesiyle Ocak 2014’te TSK’dan emekli oldu. 2014-2015 eğitim öğretim döneminde Özel Kervan Anadolu Sağlık Meslek Lisesi’nde öğretmen olarak görev yaptı. Halen İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu’nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Bu görevlerinin yanında, 2002’de Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü’nde Mikrobiyoloji Yüksek Lisansını “Kan Donörü Askerlerde Hepatit C Virus Antikoru (anti - HCV)’nun Seroprevalansı ve Anti-HCV Pozitif Olanlarda HCV-RNA Varlığının Belirlenmesi” konulu tezi ile 2007’de Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında ikinci yüksek lisansını “Kayseri Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Kuruluş ve Gelişimi (Tarihsel Bir Değerlendirme)” tezi ile tamamladı. Askeri paraşütçü, evli ve iki çocuk sahibi olan Gülhan SEYHUN İngilizce bilmektedir.